

asya.studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Year: 8 / Number: 27 / Spring 2024

Chief Editor

Prof. Dr. Serdar Bulut

Editors

Prof. Dr. Mehmet Ak

Asst. Prof. Dr. Mehmet Akif Kara

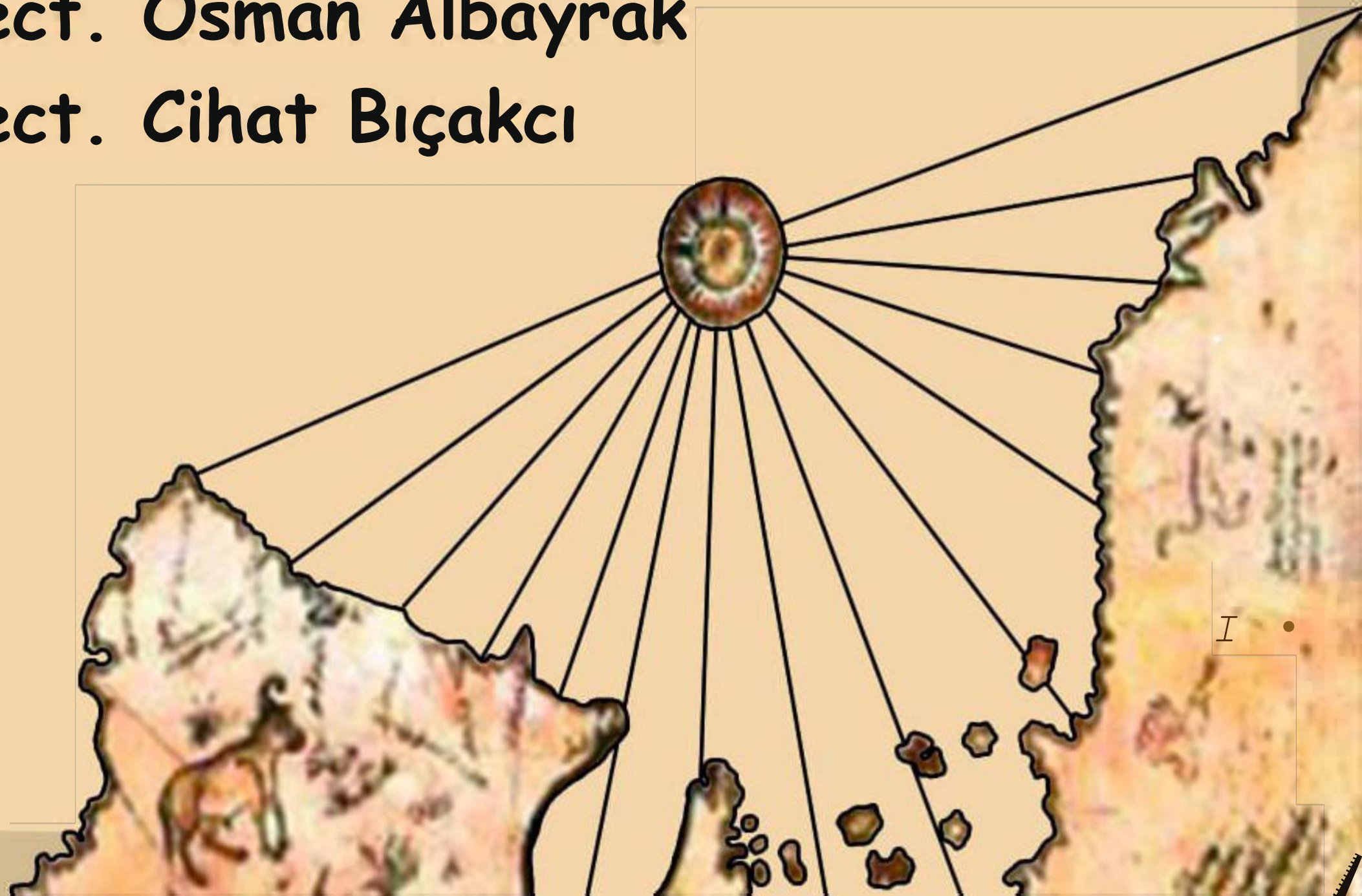
Teach. Nihat Kavan

Subeditors

Lect. Osman Albayrak

Lect. Cihat Bıçakcı

ISSN: 2602-2877
e-ISSN: 2602-263X

Academic Social Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Academic Social Studies dergisi yılda dört defa yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.

Academic Social Studies dergisinde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları <http://dergipark.gov.tr/asya>'ya aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

*Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.*

Academic Social Studies, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir. Dergimiz birçok veritabanı ve indeks tarafından taranmaktadır.

The Journal of Academic Social Science Studies is a quarterly international peer-reviewed journal.

Authors assume the whole responsibility for the linguistic, scientific and legal contents of their articles published in the Journal of Academic Social Science Studies belong to their authors <http://dergipark.gov.tr/asya>

The published articles cannot be printed or reproduced partially or completely in any way without the written permission of the publisher.

Editorial Board is absolutely free whether to publish or not publish all the articles send to journal.
Submitted papers will not be returned to the authors.

Academic Social Studies, is an international peer-reviewed and indexed journal.

ISSN: 2602-2877 / e-ISSN: 2602-263X

Alanya Alaaddin Keykubat University Faculty of Education
28 / 03 / 2024

Year:8 – Number:27 / Spring 2024

Akademik Sosyal Araştırmalar *Academic Social Studies*

Baş Editör / Chief Editor

Prof. Dr. Serdar Bulut

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mehmet Ak

Asst. Prof. Dr. Mehmet Akif Kara

Teach. Nihat Kavan

Editör Yardımcıları / Assistant of Editors

Lect. Osman Albayrak

Lect. Cihat Bıçakcı

E-mail: asyastudies@yandex.com

Web: <http://dergipark.gov.tr/asya>

Address: *Alanya Alaaddin Keykubat University Faculty of Education, Alanya-Antalya / TURKEY*

ASYA STUDIES

Year: 8 - Number: 27 / Spring 2024

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Year: 8 - Number: 27 / Spring 2024

ACADEMIC SOCIAL STUDIES
Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of Social Sciences

Baş Editör / Chief Editor

Prof. Dr. Serdar Bulut

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mehmet Ak

Asst. Prof. Dr. Mehmet Akif Kara

Teach. Nihat Kavan

Editör Yardımcıları / Assistant of Editors

Lect. Osman Albayrak

Lect. Cihat Bıçakcı

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Abdullah Şengül
Prof. Dr. Abdurrahman Güzel
Prof. Dr. Ali Temizel
Prof. Dr. Bülent Cercis Tanrıtanır
Prof. Dr. Faruk Kaya
Prof. Dr. Hamdi Alper Güngörmüş
Prof. Dr. İlknur Meşe
Prof. Dr. Mehmet Çeribaş
Prof. Dr. Mustafa Oral
Prof. Dr. Sare Şengül
Prof. Dr. Soyalp Tamçelik
Prof. Dr. Şafak Ünüvar
Prof. Dr. Şuayip Özdemir
Prof. Dr. Yusuf Genç
Prof. Dr. Yusuf Şahin
Asoc. Prof. Dr. Mustafa Aça
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Şahin
Assoc. Prof. Dr. Ali Murat Kırık
Assoc. Prof. Dr. Ceyhun Ersan
Assoc. Prof. Dr. Gamze Öksüz
Assoc. Prof. Dr. İzzet Yücetoker
Assoc. Prof. Dr. Merve Güven Özkerim
Assoc. Prof. Dr. Sibel Sönmez
Assoc. Prof. Dr. Tarana Khalilova
Assoc. Prof. Dr. Tolga Özşen
Assoc. Prof. Dr. Hüsne Hilal Şahin
Asst. Prof. Dr. Rasim Bayraktar

Turkish Language and Literature
Turkish Education
Persian Language and Literature
English Language and Literature
Geography
Sports Science
Sociology
Contemporary Turkish Dialects
History
Math Education
International Relations
Tourism
Theology
Social Service
Linguistics / Language Teaching
Turkish Folk Science
Educational Sciences
Radio Television-Cinema
Pre-School Education
World Languages and Literatures
Fine Arts Education / Music
Fine Arts Education / Picture
Child Development
Language and Literature
Japanese Language and Literature
Indology
Sociology of Religion

N. H. Bektaş Veli University
Başkent University
Selçuk University
Yüzüncü Yıl University
Ağrı İbrahim Çeçen University
Alanya Alaaddin Keyubat University
Giresun University
N. H. Bektaş Veli University
Giresun University
Marmara University
Gazi University
Selçuk University
Amasya University
Sakarya University
Giresun University
Izmir Demokrasi University
Alanya Alaaddin Keyubat Univ.
Marmara University
Alanya Alaaddin Keyubat University
Ankara Hacı Bayram Veli University
Marmara University
Giresun University
Ege University
Azerbaycan Devlet İktisat Univ.
Ç. Onsekiz Mart University
Giresun University
Giresun University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif Tüzer
Prof. Dr. Ali Çelik
Prof. Dr. Ayşe Özcan
Prof. Dr. Beşir Mustafayev
Prof. Dr. Emine Eratay
Prof. Dr. Fatma Koç
Prof. Dr. Funda Toprak
Prof. Dr. Gürer Gülsevin
Prof. Dr. Hayrettin Gümüşdağ
Prof. Dr. İsmayıl Muharrem oğlu Musa

Muş Alparslan University
Karadeniz Teknik University (Retired Instructor)
Giresun University
Siirt University
Abant İzzet Baysal University
Gazi University
Ankara Yıldırım Beyazıt University
Ege University (President of TDK)
Bozok University
Bakü Devlet University / Azerbaijan

Prof. Dr. Leyla Karahan
Prof. Dr. Mirjana Teodisević
Prof. Dr. Mustafa Altun
Prof. Dr. Mustafa Taşlıyan
Prof. Dr. Orhan Küçük
Prof. Dr. Peter Golden
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı
Prof. Dr. Yavuz Kartallıoğlu
Assoc. Prof. Dr. Ebru Onurlubaş

Gazi University
Belgrad University / Serbia
Sakarya University
Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Kastamonu University
Rutgers University (Retired Instructor) / New Jersey
Azerbaycan Devlet İktisat University / Azerbaijan
Gazi University
Trakya University

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Kürşad Yılmaz
Prof. Dr. Salim Küçük
Prof. Dr. Serkan Güzel
Assoc. Prof. Dr. Burak Telli
Assoc. Prof. Dr. Mihalıs Kuyucu
Assoc. Prof. Dr. Sevda Rafiq İmanova
Assoc. Prof. Dr. Sima Pouya
Assoc. Prof. Dr. Türker Barış Bulduk
Asst. Prof. Dr. Merve Karaçay Türkal

Kyrgyzstan –Turkey Manas University
Ordu University
Pamukkale University
Kahramanmaraş Sutcu İmam University
Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi
Azerbaijan University of Language
Inonu University
Adiyaman University
Gümüşhane University

İndeks Sorumlusu / Indexing Responsible

Assoc. Prof. Dr. Burak Telli

Kahramanmaraş Sutcu İmam University

Hukuk Danışmanı / Legal Advisor

Av. / Lawyer Rahman Güdük

Bar Association of Giresun-Registry Number: 609

Yabancı Dil Uzmanları/Editörleri / Foreign Language Experts/Editors

Prof. Dr. Gülhanım Ünsal
Assoc. Prof. Dr. Gamze Öksüz
Assoc. Prof. Dr. Bahar İşigüzel
Assoc. Prof. Dr. Hany I. M. Ramadan
Asst. Prof. Dr. İnönü Korkmaz
Asst. Prof. Dr. Turgay Şafak
Asst. Prof. Dr. Ozan Deniz Yalçınkaya
Lect. Mehmet Kılınç
Teacher / Öğrt. Hazal Kangalgi Kara

Marmara University (French Language)
Ankara Haji Bayram Veli University (Russian Language)
Nevşehir Haji Bektas Veli University (German Language)
Giresun University (Arabic Language)
Trakya University (English Language)
Istanbul Medeniyet University (Persian Language)
Dicle University (English Language)
Siirt University (English Language)
Özel Ordu Doğa Koleji (English Language)

Türk Dili Uzmanları/Editörleri / Turkish Language Experts/Editors

Prof. Dr. Nadir İlhan
Prof. Dr. Nezir Temur
Prof. Dr. Özgür Kasım Aydemir
Prof. Dr. Sedat Maden

Kirsehir Ahi Evran University
Gazi University
Alanya Alaaddin Keykubat University
Bayburt University

Redaktörler / Redactors

Lect. / Öğr. Gör. Osman Albayrak
Doktora Öğrencisi / PhD Devrim Divrik

Giresun University
Selçuk University

Grafikerler / Graphic Designer

Lect. / Öğr. Gör. Ferhat Büyükkalkan
Lect. / Öğr. Gör. Cihat Bıçakcı
Student / Öğr. Kader Çavdar

Giresun University
Giresun University
Giresun University

Dış Temsilciler Koordinatörü / General Coordinator of Foreign Editors

Assoc. Prof. Dr. Samet Azap

Kastamonu University

Sosyal Paylaşım Ağları Sorumlusu / Social Media Responsible

Lect. Dr. / Öğr. Gör. Dr. Mehmet Akif Kara

Giresun University

Derginin Tarandığı Dizinler / Indexes

Derginin Yayın Alanları / Publication Areas of the Journal

- Dil, Edebiyat, Lehçeler, Halk Bilimi / Language, Literature, Dialects, Folklore
- Tarih / History
- Coğrafya / Geography
- İletişim Bilimleri / Communication Sciences
- Güzel Sanatlar ve Mimarlık (Resim, Müzik, Sanat, Mimarlık) / Fine Arts and Architecture (Painting, Music, Art, Architecture)
- Sosyoloji, Sosyal Hizmet / Sociology, Social Service
- Turizm / Tourism
- İlahiyat / Theology
- Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler / Political Science and International Relations
- Eğitim Bilimleri / Educational Sciences
- Okul Öncesi Eğitimi, Çocuk Gelişimi / Pre-School Education, Child Development
- Türkçe Eğitimi / Turkish Education
- Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi / Teaching Turkish as a Foreign Language
- Matematik Eğitimi / Math Education
- Spor Bilimleri / Sports Science

Dergi Yazışma ve İletişim Adresleri / Publication Areas of the Journal

Baş Editör / Chief Editor

Prof. Dr. Serdar Bulut
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
serdar.bulut@alanya.edu.tr

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet Ak
Alanya Alaaddin Keykubat
Üniversitesi
mehmet.ak@alanya.edu.tr

Editör / Editor

Asst. Prof. Dr. / Dr. Öğr. Üyesi
Mehmet Akif Kara
Giresun Üniversitesi
akifkara28@gmail.com

Editör / Editor

Teach. / Nihat Kavan
Millî Eğitim bakanlığı
nihatkavan@gmail.com

Teknik İletişim / Technical Communication

Lect. / Öğr. Gör. Cihat Bıçakcı
uzman28@gmail.com

Dergi İletişim Bilgileri / Journal Correspondance

asyastudies@yandex.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asya>

Derginin Adresi / Journal Address

Alanya Alaaddin keyubat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Alanya Alaaddin Keykubat University Faculty of Education

İÇİNDEKİLER / CONTENTS
YEAR: 8 - NUMBER: 27 / SPRING 2024

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Sedat Yeşilyurt, Recep Dündar, Mesut Aydın

Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanında Lisansüstü Eğitimini Sürdüren Öğrencilerin Yapay Zekâ Hakkındaki Görüşleri - *Opinions of Students Continuing Their Graduate Education in Social Studies Education on Artificial Intelligence* **1-14**

Hasan Toluk, Halil İdin, Mevlüt Gayirinal

Sınıfta Özel Gereksinimli Öğrenci Bulunan Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimine Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi - *Evaluation of the Views of Classroom Teachers with Students with Special Needs on Classroom Management* **15-28**

Gizem Beşiktepe

Öğretmenlerin eTwinning Projelerine Yönelik Görüşleri: Katkılar, Sorunlar, Çözümler - *Reflections of eTwinning Projects on Students and Teachers: Contributions, Issues, Solutions* **29-46**

Eyyüp Birlik, Gökhan Genç, Cemal Azkın

Öğretmenlerde Mağduriyet Algısının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi - *Investigation of Victimization Perception of Teachers According to Some Variables* **47-56**

Hatice Gürses, Zekeriya Özcan, Mahmut Hanifi Okur, Abdullah Turan, Oğuz Tutar

İnisiyatif Alma Becerisine Yönelik Türkiye’de Yapılan Tezlerin İncelenmesi - *Examination of Theses Made in Turkey on the Skill of Taking Initiative* **57-66**

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Vedi Aşkaroğlu

Conflict with Societal Gender Roles: A Comparative Feminist Analysis of Edna Pontellier and Nora Helmer - *Toplumsal Cinsiyet Rollerine Uyumsuzluk: Edna Pontellier ile Nora Helmer'in Karşılaştırmalı Feminist Çözümlemesi* **67-74**

Sevda Merve Eryılmaz, Oğuz Yıldırım

Tanpınar'ın Şiirlerinde Hülyâ'yı Hayâl'den Fazla Kullanmasının Nedeni Üzerine Bir İnceleme - *An Analysis on the Reason Why Tanpınar Uses Hülyâ More Than Hayâl in Her Poems* **75-86**

Tolga Bayındır

Türk Romanında Esaretin Sosyolojisi - *Sociology of Captivity In Turkish Novel* **87-104**

Berat Kul

1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Söz Varlığı - *Vocabulary of Trabzon Şer'iyeye Registry Numbered 1815* **105-116**

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Süreyya Genç

Sanayi-i Nefise Mektebi'nde İmtihan ve Müsabaka - *Exam and Competition at the School of Fine Arts in The Ottoman Empire* **117-126**

Mürteza Hasanoğlu, Bahar Özsoy

Türkiye'de Cumhuriyet'in Kazanımları ve Siyasette Kadın Görünürlüğü - *Achievements of the Republic in Türkiye and Women's Visibility in Politics* **127-138**

Özlem Atalan

Osmanlı Medreseleri Üzerine Bir Araştırma: 16. Yüzyıl "Manisa Sultan Medresesi ve Muradiye Medresesi" Örnekleri - *A Research on Ottoman Madrasahs: 16th Century "Manisa Sultan Madrasah and Muradiye Madrasah" Examples* **139-158**

Mehmet Mahfuz Ata

İbn Kemal'in Dirayet Tefsir Yönteminin Özgünlüğü - *The Originality of Ibn Kemal's Dirayet Tafsir Method* **159-168**

Mine Dilber, Işlay Konak

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan 2817 Envanter Numaralı Kur'ân-ı Kerim'in Cilt, Serlevha ve Gül Tezyinatı Üzerine Bir Değerlendirme - An Evaluation on the Binding, Serlewha and Rose Ornament of the Holy Quran With Inventory Number 2817, Located in Kastamonu Manuscript Library **169-184**

Mesut Engin

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un Önde Gelen Selâtin Camilerinde Yapılan Dinî Merasimler ve Bu Merasimlerde İcrâ Edilen Dinî Mûsikî Formları - Religious Ceremonies Held in the Prominent Selatine Mosques of İstanbul in the Ottoman Empire and the Religious Music Forms Performed in These Ceremonies **185-212**

Sonay Akar, Aysen Wolff, Pınar Koç

Kurumsal Sürdürülebilirliğin İşletme Performansına Etkisi: BIST 30 Endeksinde Ampirik Bir Analiz - The Impact of the Corporate Sustainability on Business Performance: An Empirical Analysis on BIST 30 Index **213-228**

Mehmet Alkanalka

Almanya'nın İlk Millî Güvenlik Strateji Belgesi - Germany's First National Security Strategy Document **229-240**

Kaan Koçali

Dijital Göçmen Öğretmenler, Dijital Yerli Öğrenciler ve Pandemi Döneminde Grafik Tasarım Alanındaki Temassız Eğitim Problemleri - Dijital Immigrant Teachers, Dijital Native Students and Contactless Education Problems in Graphic Design During the Pandemic Period **241-254**

Erol Akyıldırım

Tüketim Kültürünün Göç Üzerinde Oluşturduğu Başlıca Faktörlerin İrdelenmesi - Examining the Main Factors Created by Consumer Culture on Immigration **255-266**

KİTAP DEĞERLENDİRME / BOOK REVIEW

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Oktay Dere

Eski Uyğurca Kayıt ve Listeler, Berker Keskin, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023, ss. 297. ISBN: 978-605-72168-2-3 - Old Uyghur Registers and Lists, Berker Keskin, Çanakkale: Paradigma Academy Publications, 2023, ss. 297. ISBN: 978-605-72168-2-3 **267-270**

Editörden;

*“hic Rhodus, hic salta!”
“hünerimizi göstermenin zamanıdır!”
Ezop*

ASYA STUDIES (Akademik Sosyal Araştırmalar/Academic Social Studies) dergisinin bahar sayısı ile sizlerle birlikteyiz. “Year: 8 – Number: 27 / Spring 2024” sayımızı yayımlamanın mutluluğu içindeyiz. Akademik hayatında sekizinci yılını kutlayan ASYA STUDIES (Akademik Sosyal Araştırmalar/Academic Social Studies), yayın hayatına yılda dört sayı olarak devam etmektedir. Yayın hayatını Asya ve Avrupa’yı ilgilendiren Dil, Edebiyat, Lehçeler, Halk Bilimi, Tarih, Coğrafya, İletişim Bilimleri, Güzel Sanatlar ve Mimarlık, Sosyoloji, Sosyal Hizmet, Turizm, İlahiyat, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Eğitim Bilimleri, Okul Öncesi Eğitimi, Türkçe Eğitimi Matematik Eğitimi, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi ve Spor Bilimleri alanlarında yayın yaparak sürdüren dergimiz, 2024 yılındaki ilk sayısı ile 8. yılında yayıncılığa devam ediyor.

Bu sayımızda, birbirinden değerli 19 araştırma makalesi ve 1 kitap değerlendirme yazısı mevcuttur. Sayımızdaki araştırma makalelerinin alanlarını irdeleyecek olursak 5 Eğitim Bilimleri alanına ait, 10 Sosyal Beşeri Bilimler alanına ait ve 4 adet de Filoloji alanına ait makale yer almaktadır. Kitap değerlendirme yazısı Sosyal Beşeri Bilimler alanına aittir.

Dergimiz ASYA STUDIES (Akademik Sosyal Araştırmalar/Academic Social Studies) yayın hayatında altıncı yılını yaşamasına rağmen akademisyenler tarafından büyük ilgi gören bir dergi olma başarısına ulaşmıştır. Dergimizin genel amacı Türk Bilimine büyük katkılar sağlamak ve ULAKBİM TR Dizin bünyesinde akademik yayıncılığını bilimin değerlerinden ödün vermeden objektif bir şekilde sürdürmektir. Bu amacımız doğrultusunda kaliteli yayınlarıyla dergimizi tercih eden araştırmacılara, objektif hakemlikleriyle dergimize katkı sağlayan hakemlere ve ayrıca bu sayının meydana getirilmesinde katkılar sağlayan yazarlarımıza, hakemlerimize, alan editörlerimize, dil ve yazım editörlerimize, dergimizin çok kıymetli editöryal ekibine teşekkür eder, sağlıklı günler ve keyifli okumalar dileriz.

Prof. Dr. Serdar Bulut
ASYA STUDIES Baş Editörü

From the Editor;

“hic Rhodus, hic salta!”
“hünerimizi göstermenin zamanıdır!”
Ezop

We are with you with the Spring issue of ASYA STUDIES (Academic Social Studies). We are happy to release the issue “Year: 8 - Number: 27 / Spring 2024”. Celebrating its eighth year in academic life, ASYA STUDIES (Academic Social Studies) continues to be published four times a year. Our journal, which continues to be published in the fields of Language, Literature, Dialects, Folklore, History, Geography, Communication Sciences, Fine Arts and Architecture, Sociology, Social Service, Tourism, Theology, Political Science, International Relations, Educational Sciences, Pre-school Education, Turkish Education, Mathematics Education, Teaching Turkish as a Foreign Language and Sports Science said hello to its 8th year with this first issue in 2024.

In this issue, there are 19 valuable research articles and 1 book review. These are 5 Educational Sciences articles, 10 articles on Social Humanities and 4 Philology articles. The book review articles belongs to the field of Social Humanities.

Although our journal ASYA STUDIES (Academic Social Studies) is in its six year of publication, it has succeeded in being a journal that attracts great attention from academics. The general purpose of our journal is to make great contributions to Turkish Science and to continue its academic publishing within ULAKBIM TR Directory objectively without compromising the values of science. For this purpose, we would like to thank the researchers who preferred our journal with their quality publications, the referees who contributed to our journal with their objectivity, as well as our authors, referees, field editors, language and writing editors, and our journal’s very valuable editorial team, and wish you healthy days and pleasant reading.

Prof. Dr. Serdar Bulut
ASYA STUDIES Chief Editor

YAYIM VE YAZIM KURALLARI

Genel İlkeler

1. *Asya Studies (Academic Social Studies)*, uluslararası hakemli bir dergi olup yayın yeri Alanya/Antalya-Türkiye'dir. Yılda 4 (dört) defa yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar ve ek sayılar yayımlayabilir.

2. *Asya Studies (Academic Social Studies)* yayın hayatını Asya ve Avrupa'yı ilgilendiren Dil, Edebiyat, Lehçeler, Halk Bilimi, Tarih, Coğrafya, İletişim Bilimleri, Güzel Sanatlar, Sosyoloji, Sosyal Hizmet, Turizm, İlahiyat, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Eğitim Bilimleri, Okul Öncesi Eğitimi, Çocuk Gelişimi, Türkçe Eğitimi, Matematik Eğitimi ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanlarıyla ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmaları yayınlayan akademik bir dergidir. Dergimizde bu alanların her birine ait alan editörleri mevcuttur ve bu alanlar dışındaki çalışmalar yayın kurulunun onayı haricinde yayına kabul edilememektedir.

3. Bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazılarının dergi sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazı dergide yayınlanmaya değer bulunursa hakem sürecine gönderilir.

4. *Asya Studies (Academic Social Studies)* gönderilen yazıların bütün telif hakları dergiye ait olup, ASYA STUDIES dergisinden izin alınmaksızın başka bir yerde yayımlanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yayınlanan yazıların sorumluluğu da yazılardan doğabilecek herhangi bir yasal konu da yazarlarına aittir. Editöryel ekip yazı üzerinde istediği değişikliği yapma hakkına sahiptir.

5. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'in yayın dili Fransızca, Türkçe, İngilizce, Rusça, Almanca, Farsça ve Arapça'dır. Ancak gerektiği takdirde yayın kurulunun onayı dâhilinde diğer dillerde de yazı kabul edilebilir.

6. Makalenin başında en az 200 kelimedenden oluşan Türkçe (Özet) ve İngilizce (Abstract), 5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve İngilizce (Keywords); Türkçe ve İngilizce başlığa yer verilmelidir. Bu şartları yerine getirmeyen yazılar hakem sürecini tamamlasalar bile yayımlanmazlar.

7. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'e gönderilen yazılar hakem sürecine gireceği için, sisteme eklenen yazıların içine isim veya yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler konulmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazar veya yazarlar ile ilgili bilgiler makaleye editör kurulu tarafından eklenecektir.

8. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te makale sisteme yazar tarafından yüklendikten sonra aşağıdaki süreçler gerçekleşmektedir. Yüklenen makale editör/editör yardımcıları tarafından yayım ve yazım kurallarına uygunluk kontrolü yapılmaktadır. Editör onayı tamamlandıktan sonra yazı önce yabancı dil ve yazım kontrol hakemlerine/editörlerine yönlendirilmektedir. Bu hakemlerin/editörlerin onayından geçen her makale için en az 2 alan hakemi atanmaktadır. Bu iki alan hakemi, ilgili anabilim dalında en az Dr. unvanına sahip uzman akademisyenlerden oluşmaktadır. Bu iki hakemden 2 ret alan makale yazarına iade edilirken 2 kabul alan makale yayın sürecine alınır. Bunların dışında 1 ret 1 kabul alan makaleye üçüncü bir hakem daha atanır ve o hakemin kararına göre makalenin sürecine karar verilir. Makaleyle ilgili hakem raporları ve sonuç hem sistem üzerinden hem de mail yoluyla yazarlara ulaştırılmaktadır.

9. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te hakem raporu sonucu yazar tarafından düzeltilen makale dergiye ulaştıncaya eğer hakem makaleyi ikinci kez görmek istiyorsa makale tekrar hakemlere dergipark sistemi üzerinden gönderilmekte ve hakemlerden tekrar onay beklenmektedir.

10. Dergi sistemine eklenen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış olmamalıdır. Sempozyum özet metin bildirimleri ise, durumun makale içinde belirtilmesiyle yayımlanabilir. Tam metin olarak yayınlanan bildirimler etik kurallar dâhilinde yayına kabul edilmez.

11. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında atıf yapılan eserler, yazar soyadı sırasına göre yazar soyadı ve adının sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde düzenlenmelidir.

12. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te hakemler editör ekip tarafından belirlenmekte ve sisteme eklenmektedir.

13. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te hakem sürecini tamamlayan makalelerden herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

14. Hakemlik süreçleri tamamlanan ve yayına hazır olan makaleleri yazarları yayından çekemez.

15. *Asya Studies* dergisi konusyla alakalı akademisyenlerin katıldığı çalıştaylar düzenleyebilmektedir.

16. *Asya Studies* dergisinde yayınlanan makalelere yazar(lar)ın iletişim bilgileri ve ORCID ID numaraları (yazar kimlik numarası) eklenmektedir.

17. Etik kurul izni gerektiren makalelerden 2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmış, yüksek lisans/doktora çalışmalarından üretilmiş (makalede belirtilmelidir), bir önceki yıl dergiye yayın başvurusunda bulunulmuş, kabul edilmiş ama henüz yayımlanmamış olanları için geriye dönük etik kurul izni gerekmemektedir. Ayrıca araştırma verileri 2020 öncesine ait olan ve dergiye 2020 yılında gönderilen çalışmalarda yazarın çalışma verilerinin 2020 yılı öncesine ait olduğunu yöntem kısmında belirtmesi koşuluyla bu makalelerden de etik rapor istenmemektedir.

18. Dergiye gönderilen makaleler, editöryal süreç başlangıcında **Turnitin, iThenticate** veya **İntihal.Net** benzerlik/intihal programı aracılığıyla kontrol edilmektedir. Benzerlik oranı %15'in üzerinde olan çalışmalar yayına kabul edilmezler.

19. Yazılarda **GİRİŞ, SONUÇ** ve **KAYNAKÇA** bölümleri büyük harflerle ve bold olarak madde işaretli şekilde yazılmalıdır.

20. Yazılar, dergi sistemine eklenirken aşağıdaki ölçülere göre düzenlenmelidir:

Sayfa Düzeni

1. Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	4 cm
Alt Kenar Boşluk	3 cm
Sol Kenar Boşluk	3 cm
Sağ Kenar Boşluk	3 cm
Yazı Tipi/ Yazı Stili	Times New Roman
Makale Sayfa Sayısı (En çok)	25
Yazı Boyutu (ana metin)	10
Yazı Boyutu (dipnot metni)	8
Paragraf Aralığı	Önce 0 nk - Sonra 0 nk
Paragraf Girintisi	1,25 cm
Satır Aralığı	Tek (1)

2. Microsoft Word programında olmayan özel bir yazı tipi (font) kullanılmış yazılarda, kullanılan yazı tipi, makale sisteme eklenirken font dosyası da eklenmelidir.

3. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

4. İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Makalelerde yapılan atıf sistemlerinde sadece tek bir formata bağlı kalınmalıdır. Her makalenin sonunda mutlaka Türkçe makalelerde (**KAYNAKÇA**) biçiminde kaynakça bulunmak zorundadır. Kaynakçanın düzenli ve formata uygun olması dergimizin öncelikleri arasındadır.

6. Bölüm başlıkları özellikle Eğitim Bilimleri makalelerinde numaralı şekilde başlıklar olabilirken Sosyal Bilimler makalelerinde numarasız şekilde yazımlara izin verilecektir.

Yazım ve Yayın İlkeleri ile İlgili Açıklama

Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Makalenin ana başlığı 14 punto ve koyu harfli yazılmalı, İngilizce başlığı ise 12 punto ve italik yazılmalıdır.

Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir.

Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 200 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet (Abstract) bulunmalıdır. Özeti altında, 3-5-7 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Özet ve abstract kısmı 9 punto, 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Ana Metin: A4 boyutunda (29.7×21 cm.) kâğıtlara, dikey olarak, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa düzeni belirtildiği gibi olmalıdır.

Dipnot: Dipnotta yer alan bütün bilgiler 8 punto, 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına veya üstüne ortalı şekilde düz olarak yazılmalıdır.

Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde metin içerisindeki yerlerinde verilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Makalelerde yapılan atıf sistemlerinde sadece aşağıdaki format uygulanmalıdır. Sadece **tarikh** ve **ilahiyat** makalelerinde açıklamalar fazla olabileceği için sayfanın altında **satır altı dipnot** sistemine izin verilmektedir. Diğer makalelerde metin içi göndermeler ve Kaynakça aşağıdaki örneklerde belirtildiği gibi olmalıdır:

Örnek Kaynak Gösterme:

Kitap (Tek yazarlı):

Kara, M. A. (2016). *İnşaatta Göçmen Olmak*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Gönderme: (Kara, 2016: 78)

Kitap (İki yazarlı):

Çağdaş, A. & Şahin, Z. S. (2002). *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Gönderme: (Çağdaş & Şahin, 2002: 46)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Kitap (Üç yazarlı):

Işın, M. A., Tatlıcan, İ. & Işın, M. (1989). *Sinop*. Ankara: Sinop Müzesi Yayınları

Gönderme: (Işın, Tatlıcan & Işın, 1989: 17)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Kitap (Üçten fazla yazarlı):

Erdem, M. D., Yavuz, S., Gürlek, M. & Dost, A. (2013). *Tarihi Türk Lehçeleri-Eski Anadolu Türkçesi Bibliyografyası*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Gönderme: (Erdem, Yavuz, Gürlek & Dost, 2013: 28)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki kitaplarda “vd.” yerine makale dilindeki ek kullanılmalıdır.

Kitap (Aynı yazarın birinci yazar olduğu aynı yıla ait üçten fazla yazarlı):

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Çakan, M., Tan, Ş. & Atar, H. Y. (2014). *TIMSS 2011 8. Sınıflar Türkiye Raporu*. Ankara: YEGİTEK Yayınları.

Gönderme-1: (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2012: 28)

Gönderme-2: (Büyüköztürk, Çakan, Tan & Atar, 2012: 33)

Derleme Kitaptan Makale:

Mc Nally, D. (1997). Language, History and Class Struggle. (Derleyen: E. M. Wood & J. B. Foster). *Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda* İçinde (s. 21-33). New York: Montly Review.

Gönderme: (Mc Nally, 1997: 35)

Çeviri Kitap:

Bolman, L. & Deal, T. (2008). *Organizasyonları Yeniden Yapılandırma*, (Çeviren: A. Aypay & A. Tanrıoğen). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gönderme: (Bolman & Deal, 2008: 16)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (Tek yazarlı):

Abou-el-Haj, R. A. (1982). The Social Uses for the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule. *International Journal of Middle Eastern Studies*, 14(2), 185-201.

Gönderme: (Abou-el-Haj, 1982: 187).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (İki yazarlı):

Yalman, A. & Güdekli, İ. A. (2018). Türkiye'nin Uluslararası Marka Reklam Stratejilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerinin İşleniş: Vestel Reklam Örneği. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 2(6), 19-30.

Gönderme: (Yalman & Güdekli, 2018: 22).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (Üç yazarlı):

Tarman, B., Acun, İ. & Yüksel, Z. (2010). Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanındaki Tezlerin Değerlendirilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 725-746.

Gönderme: (Tarman, Acun & Yüksel, 2010: 728).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (Üçten fazla yazarlı):

Kırık, A. M., Altıntaş Var, S. S., Özkoçak, V. & Darıcı, S. (2020). Pandemi Dönemlerinde İletişim ve Algı Yönetimi: Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(104), 36-57.

Gönderme: (Kırık vd., 2020: 55).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde “vd.” yerine makale dilindeki ek kullanılmalıdır. İngilizce makalelerde “et al.” kullanılmalıdır.

Kurum Tarafında Hazırlanmış Bir Rapor:

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1994). *Temel Kadın Göstergeleri, 1978-1993*. Ankara: DİE.

Gönderme: (DİE, 1994: 11).

İki ya da Daha Fazla Ciltten Oluşan Kitaplar:

Moran, B. (1995). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, (3. Cilt)*. İstanbul: İletişim.

Gönderme: (Moran, 1995: 103).

Yazarı Belirsiz Kitaplar:

The 1995 NEA Almanac of Higher Education (1995). Washington DC: National Education Association.

Gönderme: (The 1995 NEA Almanac, 1995: 78).

Web Sayfasından Elektronik Makale:

Erdem, M. D. (2008). Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine. *Turkish Studies*, 3(3), 502-562.

http://www.turkishstudies.net/Makaleler/565930511_Turkish_Studies_Volume_3.3_Spring_2008_p.502-562.pdf adresinden 04.06.2016 tarihinde erişildi.

Gönderme: (Erdem, 2008: 5).

Yazarın Aynı Yıla Ait Birden Fazla Çalışmasının Kaynakçada Gösterilmesi:

Uysal, İ. N. (2018a). Sözlükler Tanıklarla Daha Zengin, Daha İşlevsel: Türkçe Sözlük'e Tanıklar. *Türk Dili Dergisi*, CXIV(793), 39-46.

Uysal, İ. N. (2018b). Sözlük Biliminde Tanıklama ve Salâh Birsal'ın Türkçe Sözlüğe Tanık Olarak Katkıları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 109-118.

Gönderme 1: (Uysal, 2018a: 41).

Gönderme 2: (Uysal, 2018b: 121).

Alıntılanan veya Aktaran Kaynak:

Çalışmalarda birincil kaynaklara ulaşmak esastır, ama aksaklıklar nedeniyle asıl kaynağa ulaşamamışsa, dipnotta alıntılanan ya da aktarılan kaynak belirtilir. Kaynakçada alıntılanan ya da aktarılan kaynak bilgilerine yer vermeye gerek yoktur.

Gönderme: (Yavuz, 2012: 8; Akt. Bulut, 2016: 5).

Lisanüstü Tez:

Yeşilçiçek, V. (2010). Ayşe Kulin'in 'Hayatı, Sanatı, Eserleri'. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mesut Tekşan). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gönderme: (Yeşilçiçek, 2010: 34).

Bildiri:

Telli, B., Bulut, S. & Bulduk, T. B. (2014). Adıyaman Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar, Adıyaman Üniversitesi Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu - I Bildiriler Kitabı 03- 04 Nisan 2014 (s.119-130). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.

Gönderme: (Telli, Bulut & Bulduk, 2014: 122).

Ansiklopediler:

Akün, Ö. F. (1992). Divan Edebiyatı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 398-422). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Gönderme: (Akün, 1992: 401).

Sözlük:

Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gönderme: (TDK, 2005: 255).

Web Sayfası:

UNESCO (2013). World HeritageList. <http://whc.unesco.org/en/list> adresinden 14.04.2015 tarihinde erişildi.

Gönderme: (UNESCO, 2013).

Yabancı Dildeki Makalelerde: Ishii, V. K. (1933). The Permanent Bases of Japanese Foreign Policy. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/japan/1933-01-01/permanent-bases-japanese-foreign-policy>

(Accessed: 31.08.2020).

Editörlü Kitapta Bölüm:

Bulut, S. (2016). Bilge Kağan. (Ed. S. Maden). *Geçmişten Günümüze Türkçeye Hizmet Edenler 1* içinde (s. 3-12). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Gönderme: (Bulut, 2016: 10).

Web Sayfasından Tarihi Belirsiz Çalışma:

Etimoloji Türkçe (tarihsiz). <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/medium> adresinden 02.06.2021 tarihinde erişildi.

Gönderme: (Etimoloji Türkçe, tarihsiz).

NOT: “Tarihsiz” için “tsz.” kısaltması kullanılabilir.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 - Number: 27 p. 1-14, Spring 2024

Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanında Lisansüstü Eğitimini Sürdüren Öğrencilerin Yapay Zekâ Hakkındaki Görüşleri* ** *** *Opinions of Students Continuing Their Graduate Education in Social Studies Education on Artificial Intelligence*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1406649>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
18.12.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
26.02.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Sedat Yeşilyurt
Öğretmen / MEB

Sedatyeshilyurt35@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4445-332X

Prof. Dr. Recep Dündar
İnönü Üniversitesi / Eğitim Fakültesi /
Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi
Bölümü

Recep.dundar@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0029-1739

Prof. Dr. Mesut Aydın
İnönü Üniversitesi / Eğitim Fakültesi /
Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi
Bölümü

mesut.aydin@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4256-9436

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

** Bu çalışma İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 14.12.2023 tarih ve 20 karar numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

*** Bu çalışma USBES 2023'te bildiri olarak sunulmuştur.

Öz

Günümüz teknolojisindeki gelişmeler insan yaşamını neredeyse tüm alanlarda etkileyen önemli bir aşamaya erişmiştir. Yapay zekâ, makine öğrenmesi, otomasyon teknolojileri gibi kavramlar insan hayatında önemini arttıran kavramlara dönüşmektedir. Bu doğrultuda eğitim süreçlerinde ilgili kavramların uygulamaları sıklıkla duyulmaya başlandı. Özellikle pandemi sürecinde insan ilişkilerinin süreçten dolayı zayıflamasının ardından ihtiyaç duyulan dijital öğrenme süreçleri, beraberinde yapay zekâ ekosisteminin eğitim-öğretim süreçlerine entegrasyonunu hızlandırdı. Yapay zekâ sosyal bilgiler dersi bağlamında düşünüldüğünde öğrenmenin somutlaştırılması, bireyselleştirilmesi ve gelişmiş görsellerle desteklenmesi gibi önemli başlıklarda fayda sağlayacağı gibi öğretmenin iş yükünü hafifletme ve iş gücünü daha etkili kullanabilme konusunda da etkili sonuçlar doğurabilir. Bu çerçevede sosyal bilgiler alanında lisansüstü eğitimini sürdüren öğrencilerin yapay zekâ kavramı hakkındaki görüşleri bu alanda yapılacak muhtemel çalışmaların öngörülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Sosyal bilgiler eğitimi alanında lisansüstü eğitimlerini sürdüren öğrencilerin yapay zekâ kavramı hakkındaki görüşlerinin incelendiği bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji modeli kullanılmıştır. Araştırma örneklemini İnönü Üniversitesi'nde lisansüstü eğitimini sürdüren 11'i yüksek lisans, 9'u doktora düzeyinde olan 20 öğrenci oluşturmaktadır. Bu araştırma amacıyla geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu, alan uzmanlarına danışılarak geliştirilmiş, ayrıca pilot uygulama ile ihtiyaç duyulan düzenlemeler gerçekleştirildikten sonra Google Forms ve Google Meet uygulamaları kullanılarak örneklem grubuna uygulanmıştır. Elde edilen veriler NVivo 14 aracılığıyla kodlanmış ve frekansları ile beraber tablolaştırılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlara genel olarak bakıldığında; katılımcıların yapay zekâ kavramı hakkında hem olumlu hem de olumsuz görüşlerinin olduğu, önemli endişeleri ile beraber bu teknolojinin eğitim öğretim süreçlerinde önemli katkılarının olacağını da belirttikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler Eğitimi, Yapay Zekâ, Dijitalleşme, Eğitim Teknolojileri

Abstract

Developments in today's technology have reached an important stage that affects almost all areas of human life. Concepts such as artificial intelligence, machine learning, automation technologies are turning into concepts that increase their importance in human life. In this direction, the applications of the related concepts in the education processes began to be heard frequently. Especially after the weakening of human relations during the pandemic process, the digital learning processes needed accelerated the integration of the artificial intelligence ecosystem into the education processes. Considering the artificial intelligence in the context of the social studies course, it can provide benefits in important topics such as concretization of learning, individualization and support with advanced visuals, as well as effective results in reducing the workload of the teacher and using the workforce more effectively. In this context, the opinions of the students who continue their postgraduate education in the field of social studies about the concept of artificial intelligence are important in terms of the predictability of possible studies in this field. The phenomenology model, which is one of the qualitative research methods, was used in this study in which the opinions of the students who continue their postgraduate education in the field of social studies education about the concept of artificial intelligence were examined. The sample of the research consists of 20 students, 11 of whom are at master's level and 9 of whom are at doctorate level, continuing their postgraduate education at İnönü University. The semi-structured interview form developed for this research was developed in consultation with field experts, and after the necessary arrangements were made with the pilot application, it was applied to the sample group using Google Forms and Google Meet applications. The obtained data were coded by NVivo 14 and tabulated with their frequencies. When the results obtained within the scope of the research are examined in general; It has been determined that the participants have both positive and negative opinions about the concept of artificial intelligence, along with their important concerns, that this technology will contribute significantly to their education and training processes.

Keywords: Social Studies Education, Artificial Intelligence, Digitalization, Educational Technologies

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Yeşilyurt, S., Dündar, R. & Aydın, M. (2024). Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanında Lisansüstü Eğitimini Sürdüren Öğrencilerin Yapay Zekâ Hakkındaki Görüşleri. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 1-14.

GİRİŞ

Günümüz teknolojisindeki gelişmeler insan yaşamını neredeyse tüm alanlarda etkileyen önemli bir aşamaya erişmiştir. Küreselleşen dünyadaki bu önemli değişimin daha çok teknoloji temelli gerçekleştiği söylenebilir (Koçoğlu, 2021). Gelişen teknolojinin en çarpıcı sonuçlarından olan yapay zekâ (AI), makine öğrenmesi, otomasyon teknolojileri gibi kavramlar insan hayatındaki önemini her geçen gün artırmaktadır. Yapay zekâ ile ilgili ilk görüşün Alan Turing'in 'Makineler düşünebilir mi?' sorusunu sorduğu 1950'lere kadar uzandığı bilinmektedir (Turing, 1950). Yapay zekâ hakkındaki ilk tanım ise 1956 yılında gerçekleşen Dartmouth Konferansı'nda John McCarthy tarafından yapılmıştır (Alpaydın, 2013). John McCarthy yapay zekâyı 'akıllı makineler yapma bilimi ve mühendisliği' olarak tanımlamıştır. Yapay zekâ, bilgisayarların, insanlar tarafından yapıldığında zekâ göstergesi olarak algılanan şeyleri yapması olarak da tanımlanabilir (Brooks, 1991).

Yapay zekânın eğitim süreçlerindeki uygulamalarına her geçen yıl ilginin arttığı görülmektedir. 2010'dan 2020 yılına kadar geçen on yıllık süreçte Web of Science ve Google Scholar'da "AI" ve "Education" konularında yayımlanan makalelerin önemli ölçüde artış göstermesi bu ifadeyi desteklemektedir (Chen vd., 2020). Eğitim süreçleri içerisinde yapay zekâ, eğitim ve öğretim, adaptasyon, sentez, öz düzenleme ve kullanım gibi insan tarafından gerçekleştirilen süreçlere katılabilen bilgi işleme sistemleri olarak tanımlanmaktadır (Güzey vd., 2023). Yapay zekâ ve eğitim ilişkisinin temelleri daha eskiye dayansa da özellikle salgın sürecinde, insan ilişkilerinin süreçten dolayı zayıflamasının ardından ihtiyaç duyulan dijital öğrenme süreçleri, beraberinde yapay zekâ ürünlerinin eğitim öğretim süreçlerine entegrasyonunu hızlandırdı. Akıllı makineler ve sistemlerle desteklenen eğitim öğretim süreçlerinin bu duruma ne kadar hazır olduğuna yönelik tartışmalar sürse de bu teknolojinin gelişerek ilerleyeceği uzmanların ortak görüşlerindedir (Korkmaz ve Polat, 2023). Bu tanımlardan yola çıkarak yapay zekânın; bilgisayarların, bilgisayarla ilgili teknolojilerin, makinelerin ve bilgi iletişim teknolojisindeki yenilik ve gelişmelerin bir sonucu olduğu ve bilgisayarlara insana yakın veya insana benzer işlevleri yerine getirme yeteneği kazandırdığı açıktır. Eğitimde yeni teknolojilerin benimsenmesi ve kullanılmasına paralel olarak eğitim sektöründe de yapay zekâdan yoğun bir şekilde faydalanılacağı öngörülebilir (Chen vd., 2020). Yapay zekâ uygulamaları ile eğitim öğretim süreçlerindeki hedeflere kolayca ulaşılabilir ve bu hedefler daha iyi yönetilebilir. Yapay zekânın etkili kullanımı ile öğrencilerin mevcut durumları analiz edilebilir (Aşık vd, 2023). Yapay zekâ uygulamaları, öğretmen ve öğrenci geri bildirim, otomatik notlandırma sistemi, uyarlanabilir öğrenme, uzaktan öğrenme, öngörülebilir başarı, vb. gibi eğitimde zaten var olan unsurların pratikleşmesi açısından önem arz etmektedir (Limna ve Jakwatanatham, 2022; Kengam, 2020; Huang vd., 2021; Zhang vd., 2023). Bireyselleştirilmiş öğretim ve öğretim asistanı, standartlaştırılmış müfredat ve tüm öğrenciler için tek tip gerçekleştirilen öğretim yöntemlerinin çeşitlendirilmesi gibi açılardan sunduğu fırsatlar yapay zekâ ve eğitim arasındaki ilişkinin önemli özellikleri arasındadır (Çetin ve Aktaş, 2021). Yapay zekâ sistemlerinin çözümleri, öğretme ve öğrenmedeki problemlerin belirlenmesine yardımcı olarak eğitimin yeterliliğini arttırabilir. Yapay zekâ ekosistemi, verimliliği, kişiselleştirmeyi arttırabilir ve yönetici görevlerini düzene sokarak öğretmenlere anlayış ve uyum sağlama konusunda zaman ve özgürlük tanıyabilir (Kengam, 2020). Böylece eğitim öğretim süreçlerinde önem sarf eden zaman, mekân, iş gücü, vb. kavramlar ile ilgili önemli avantajlar elde edilebilir.

Yapay zekânın eğitim öğretim süreçlerinde kullanılması her ne kadar önemli avantajlar sağlasa da bilim insanlarının etik ilkeler ve yapay zekâ ekosisteminin getireceği yeni yaşam düzeni ile ilgili önemli endişeleri de söz konusudur. Eğitim öğretim süreçlerinde yararlanılacak yapay zekâ sistemlerinin nasıl tasarlandığı, nasıl çalıştığı ve geliştiğini denetlemek için koruma önlemleri ve insan gözetiminin süreç boyunca devam etmesinin önemli olduğu söylenebilir (Nguyen ve Ngo, 2023). Kişiler hakkındaki verilerin geniş ölçekli toplanması, üretilmesi, analiz edilmesi ve dağıtılmasıyla ortaya çıkabilecek etik ikilemler, yapay zekâyı yönelik herhangi bir uyumlu politika çerçevesinin geliştirilmesinde dikkate alınması gereken önemli bir husustur (UNESCO, 2019). Yapay zekâ sistemlerinin etik ihlalleri ile ilgili örnek verilmesi gerekirse Londra'da St. George Tıp Okulu'nda iş başvuru için geliştirilen bir uygulama, başvuruların yeterliliklerini test etmesi gerekirken, kadınlar ve Pakistan gibi ülkelerden başvuru yapanların akademik başarılarını göz ardı edip sadece cinsiyet ve milliyetlerine odaklanarak, ayrımcı bir uygulama ile birçok iş başvurusunu otomatik olarak reddetmiştir (Dilek, 2019). Yapay zekâdan öğrencilere eşit bir şekilde davranması ve bir öğrenciyi diğerine karşı istemeden ya da kasıtlı olarak tercih etmemesi de beklenmelidir (Boulay, 2022). Yapay zekâ temelli eğitim sistemlerinin doğurabileceği bir diğer problem de öğrenci-öğrenci ilişkisini asgari düzeye indirebilme ihtimalidir. Söz konusu durumda öğrencilerin akıllı asistanları ile daha fazla vakit geçirmeleri sosyalleşmelerine engel olabilir. Benzer şekilde yapay zekâdan fazlası ile

yararlanılması öğrencilerin bağımsızlıkları, öz düzenleme yetenekleri, sorumluluk alma güdülerini olumsuz olarak etkileyebilir.

Kıscacası gerek etik ile ilgili endişeler gerekse yapay zekânın doğurabileceği muhtemel sorunları çözmek için öğretmenlerin, öğrencilerin ve diğer eğitim paydaşlarının birlikte çalışması gerekecektir. Ulusal ve uluslararası kuruluşların, yapay zekâ sistemlerinin nasıl kullanılacağı, geliştirilen sistemlerin etik ilkelere nasıl bağlı kalacağı gibi konularda uzun yıllardır çözüm aradıkları bilinmektedir.

Yapay zekâ sosyal bilgiler dersi bağlamında düşünüldüğünde öğrenmenin somutlaştırılması, bireyselleştirilmesi ve gelişmiş görsellerle desteklenmesi gibi önemli başlıklarda fayda sağlayacağı gibi öğretmenin iş yükünü hafifletme ve iş gücünü daha etkili kullanabilme konusunda da etkili sonuçlar doğurabilir. Uyarlanabilir öğrenme ve diğer yapay zekâ teknolojileri eğitim alanındaki uygulamaları her geçen gün artarken, bu durum eğitim alanında bir dizi değişiklik başlatmakta, öğretmenlerin iş verimliliğini ve öğrencilerin öğrenme deneyimini geliştirmektedir (Huang vd., 2021). Sosyal bilgiler dersi, disiplinler arası yapısı sebebiyle ve dijital yetkinlik ile dijital okur yazarlık becerilerini bir arada kazandırmayı hedefleyen bir ders olduğundan, yapay zekâ uygulamaları veya yapay zekâ destekli öğretim, bu dersten elde edilen öğrenme sonuçlarını olumlu etkileme potansiyeli açısından büyük kolaylıklar sunabilir (Karakuş, 2023). Yapay zekâ uygulamaları sosyal bilgiler dersinde dil çevirisi, metin özetleme, soru yanıtlama, yaratıcı yazma (şiir veya kurgu gibi), yüksek kaliteli uzun veya kısa biçimli içerik oluşturma (blog gönderileri) gibi aktiviteler için kullanılabilir (Uçar, 2023; Adıgüzel vd., 2023). Bu çerçevede sosyal bilgiler alanında lisansüstü eğitimini sürdüren öğrencilerin yapay zekâ kavramı hakkındaki görüşleri bu alanda yapılacak muhtemel çalışmaların öngörülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Bu araştırmanın temel amacı sosyal bilgiler eğitimi alanında lisansüstü eğitimini sürdüren öğrencilerin yapay zekâyâ yönelik görüşlerinin belirlenmesidir. Bu temel amaç çerçevesinde aşağıdaki alt amaçlara yanıt aranmıştır:

Sosyal Bilgiler Eğitimi alanında lisansüstü eğitimini sürdüren öğrenciler;

1. yapay zekâ kavramı hakkında ne düşünülmektedir?
2. yapay zekânın geleceği ile ilgili kaygısal tartışmalar hakkında ne düşünülmektedir?
3. yapay zekânın eğitimdeki rolü hakkında ne düşünülmektedir?
4. yapay zekâ uygulamalarının öğretmenin iş yükünü olumlu ya da olumsuz etkilemesi hakkında ne düşünülmektedir?
5. sosyal bilgiler dersi ve yapay zekâ uygulamaları bir arada düşünüldüğünde Sosyal Bilgiler eğitimi alanında yapay zekânın katkıları hakkında ne düşünülmektedir?
6. sosyal bilgiler dersinde yapay zekâdan daha çok hangi konularda faydalanılabileceği hakkında ne düşünülmektedir?

YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma yöntemine göre yapılandırılmıştır. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama araçlarının kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya çıkarılmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008; Baltacı, 2019).

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji yaklaşımına göre oluşturulmuş bir araştırmadır. Fenomenoloji, insanların belirli bir fenomen veya kavramla ilgili anlayışlarını, duygularını, bakış açıları ve algılarını ifade etmelerini sağlayan ve bu fenomeni nasıl deneyimlediklerini tanımlamak için kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir. Fenomenoloji aynı zamanda tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan bir yöntem olarak da ifade edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Yapay zekâ birçok yönü ile tartışılan ve hala birçok farklı görüşün belirtilebildiği bir kavram olduğu için fenomenoloji yöntemi tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırma 2023 yılı Haziran ve Ağustos ayları arasında İnönü Üniversitesi'nde Sosyal Bilgiler Eğitimi alanında lisansüstü eğitimini sürdüren öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu oluşturan 20 katılımcıdan 13'ü kadın 7'si erkektir. Olgubilim yöntemi kullanılan çalışmalarda, çalışma grubunun 5 ile 25 katılımcı arasında olması bu tür araştırmalarda yeterli olacağı ifade edilmektedir (Polkinghorne, 1989). Araştırmada amaçsal örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu örnekleme yöntemindeki amaç önceden belirlenen bir dizi ölçütü sağlayan tüm

durumların çalışılması ve belirli ölçütleri sağlayan birimlerin örnekleme alınmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu çalışmada katılımcıların sosyal bilgiler eğitimi alanında lisansüstü eğitimlerini halihazırda sürdürüyor olmaları örnekleme seçimi için ölçüt olmuştur. Akademik süreçleri yakından takip etmeleri, yaş grubu olarak günümüz teknolojilerine aşina olmaları sebebiyle halihazırda lisansüstü eğitimlerini sürdüren öğrenciler tercih edilmiştir.

Tablo 1: Demografik Değişkenlerle İlgili Bulgular

Değişken	Grup	f
Cinsiyet	Erkek	7
	Kadın	13
Lisansüstü Seviyeler	Yüksek lisans	11
	Doktora	9
Yaş Aralıkları	18-25	6
	26-35	12
	36-45	1
	46 ve üzeri	1
Toplam		20

Veri Toplama Aracı

Yapay zekâ ve eğitim süreçlerini temel alan bu araştırmanın verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formu tekniğiyle elde edilmiştir. Görüşme formu Google Forms aracılığıyla oluşturularak çevrim içi uygulanmıştır. Dikkatli bir şekilde yürütüldüğünde, çevrimiçi anketler, hedeflenen örneklerden belirli sorular hakkında hızlı bir şekilde büyük miktarda veri elde etmek için yararlı araçlar olabilir. Araştırmacılar tarafından bu tekniğe uygun olarak hazırlanan görüşme formu soruları, eğitim teknolojileri konusunda akademik çalışmaları olan 1 akademisyene danışılarak belirlenmiştir. Anlaşılabilirliğinin incelenmesi adına Türkçe eğitimi alanındaki 1 uzmana danışılmış ardından da 1 ölçme değerlendirme uzmanından da destek alınarak önceden hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular, araştırmacı tarafından belli bir plan dâhilinde çalışma grubu üyelerine yöneltilmiştir. Bu çalışma için kullanılan görüşme formu ile ilgili alan taraması yapılmış, yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanarak uygun görülen katılımcılarla ön uygulama yapıldıktan sonra gerek görülen düzeltmeler yapılmıştır. Bu hazırlık çalışmalarının ardından yarı yapılandırılmış görüşme formu aynı alan uzmanlarına yeniden incelendikten sonra uygulamaya hazır hâle getirilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma grubunu oluşturan katılımcılarla afet bölgesi şartlarında çevrim içi iletişim araçları aracılığıyla görüşülmüş ve benzer yöntemle formlar uygulanmıştır. Veri toplama süreci 2023 yılı Haziran ve Ağustos ayları arasındaki süreçte gerçekleştirilmiştir. Her bir katılımcı ile ortalama 60 ile 90 dakika arasında süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler Meet uygulaması aracılığıyla sağlanmış, görüşmeciler aynı süreçte Google Forms üzerinden yanıtlarını göndermiş, Meet uygulaması üzerinden gerçekleşen görüşmelerde ise her görüşmeci için ayrıca görüşme notları alınmıştır. Görüşme formları yorumlanırken içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yöntemi, iletişim içeriğinin bilimsel olarak incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Mesajların içerdiği anlamlar, bağlamlar ve niyetlerden hareketle içeriğin incelenmesi olarak da tanımlanabilir. (Prasad, 2008). Bir başka tanıma göre, görsel ve sözlü veriler gibi çeşitli içerikleri analiz etmeye yönelik bir yöntemdir. İçerik analizi, mevcut durumları daha iyi analiz etmek ve yorumlamak için fenomen veya olayların tanımlanmış kategorilere indirgenmesini sağlar (Harwood ve Garry, 2003). İçerik analizini gerçekleştirmek için form aracılığıyla elde edilen veriler önce dışa aktarılarak NVivo 14 nitel veri analiz programı aracılığıyla işlenmiş ve yorumlanmıştır. Elde edilen veriler özelliklerine göre sınıflandırılmış, frekansları ile beraber tablolandırılmıştır. Her bir katılımcı K kodu ve sırası ile kodlanmıştır (Örnek: K1, K2, K3 vb.).

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu
Karar Tarihi: 14.12.2023
Karar Sayısı: 20

BULGULAR

Katılımcılardan elde edilen veriler incelendiğinde çeşitli sonuçlara erişilmiştir. Erişilen sonuçlar temalaştırılarak aşağıda sırasıyla belirtilmiştir.

Birinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Araştırmaya dâhil olan katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme forumundaki “*Yapay zekâ kavramı hakkında ne düşünüyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiş ve katılımcılardan elde edilen veriler temalaştırılarak Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Yapay Zekâ Kavramına İlişkin Görüşler

Tema: Yapay Zekâyâ İlişkin Görüşler	f
Olumlu Görüşler	
İnsan hayatını kolaylaştıran yazılımlar	4
Geleceğin teknolojisi	3
Bilgisayarlar tarafından kontrol edilen makineler	3
İnsanlığın dönüm noktası	2
Özgün fikirler geliştirebilen araçlar	1
Kendini yenileyebilen bilgisayar teknolojisi	1
İnsan zihninin yansımaları	1
Olumsuz Görüşler	
İnsanlık için tehdit	4
İnsan beyninin yetkinliklerine ulaşamamış zekâ türü	1
Toplam	20

Tablo 2 incelendiğinde lisansüstü eğitimini sürdüren öğrencilerin yapay zekâ kavramına ilişkin birbirinden ayrılan iki temel yöneliminin olduğu görülmüştür. Katılımcıların önemli bir kısmı (f=4) yapay zekâyı insan hayatını kolaylaştıran bir araç olarak algılamakta bir başka katılımcı grubu ise yapay zekâyı insanlığı tehdit eden bir araç olarak görmektedir. Bu durum yapay zekâ ile ilgili karmaşanın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak tablonun geneline bakıldığında büyük çoğunluğun yapay zekâ ile ilgili farklı boyutlarda olsa da olumlu görüş ifade ettiği söylenebilir.

Tablo 2’de “*Yapay zekâ kavramı hakkında ne düşünüyorsunuz?*” şeklindeki sorunun yanıtlarına ilişkin çalışma grubundan elde edilen alıntılar şu şekilde örneklendirilebilir:

İnsanların işlerini kolaylaştırdığını ifade eden bir katılımcı düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: “*Kavram olarak ikinci dünya savaşı yıllarına kadar dayansa da özellikle son yıllarda her alanda kullanılan önemli bir gelişme. İnsan beyninin ulaşamadığı ya da düşünemediği bir konuya daha özgün fikirler geliştirmek için kullanılabilir. İnsanların işlerini daha da kolaylaştırdığı için de sıklıkla tercih edilebilir*” (K2).

Bir katılımcı yapay zekâyı insan zekasının bir ürünü, taklidi olarak tanımlamış aynı zamanda kendini yenileme yeteğinde değinmiştir:

“*Kendini yenileyebilen bir zekâ olarak da tanımlanabilir ya da o aşamaya gelmiş bir kavram. İnsan zekasının bir ürünü ve taklidi olarak ahlaki ve etik alanlarda sorunları da içeren özünde olmayan ancak çevreden gelen uyarılar ve yüklemeler içeren bir teknoloji ürünü olarak tanımlanabilir*” (K4).

Yapay zekâyâ yönelik hem olumlu hem olumsuz görüşlere sahip bir katılımcıya ait ifadeler aşağıdaki gibidir:

“*İnsanlık tarihinde milat olarak nitelendirilebileceğimiz bir gelişme olarak görüyorum. Faydalı yanlarının yanında insanlığın başına sorunlar açabilecek bir gelişme olacağını düşünüyorum*” (K7).

İkinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Araştırmaya dâhil olan katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme forumundaki ikinci soru olan “*Yapay zekânın geleceği ile ilgili kaygısız tartışmalar hakkında ne düşünüyorsunuz? Neden?*” sorusu yöneltilmiş ve katılımcılardan elde edilen veriler temalaştırılarak Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Yapay Zekânın Geleceğine ile İlgili Kaygısal Görüşler

Tema: Yapay zekâ hakkındaki kaygılar	f
Etik ilkeleri ihlal edebilir	6
Mahremiyet problemleri doğabilir	4
İnsan ilişkilerinin yerini tutmakta zorlanabilir	3
İnsanları tembelleştirerek zekâ geriliğine sebep olabilir	3
İnsan işgücüne olan talebi düşürebilir	3
Manipüle edilebilir	3
İnsanlardan daha yetenekli hale gelebilir	2
Kendi kendini yok edebilir	1
Kaygılar abartılmaktadır	1
Toplam	26

Tablo 3 incelendiğinde çalışma grubunun yapay zekânın geleceğine ilişkin kaygılarını çeşitli şekillerde ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı (f=6) yapay zekânın etik ilkeleri ihlal edebileceğine yönelik görüş ifade etmiştir. Bu durum literatür taramasında da çeşitli araştırmalarda sıklıkla dile getirilmektedir. Katılımcılar veri gizliliği ve çeşitli mahremiyet problemlerinin doğabileceği konusunda da görüşlerini ifade etmektedir. Dikkat çekici bir diğer görüş ise yapay zekânın gelecekte insan iş gücüne olan talebi düşürebileceği ve bunun da başka problemlere yol açabileceği endişesidir.

Tablo 3'te ‘‘Yapay zekânın geleceği ile ilgili kaygısal tartışmalar hakkında ne düşünüyorsunuz? Neden?’’ şeklindeki sorunun yanıtlarına ilişkin çalışma grubundan elde edilen alıntılar şu şekilde örneklendirilebilir:

Mevcut kaygıların abartıldığını ifade eden bir katılımcının görüşleri şu şekildedir:

‘‘Fazla abartılıyor. İnsanlar felaket derecede kaygı içerisinde. Teknolojinin ilerlemesi kaçınılmaz bir gerçeklik. Bir duruma göz kapatmak ve bunu kabullenmemek o durumun gerçekleşmesini değiştirmez. Yağmurlu olacağı tahmin edilen bir gün için şemsiye almamakta direktmek yalnızca şahsa zarar verecek bir eylemdir. Yapay zekâ günümüzde ve ilerisi için ciddi anlamda yenilikler getirecektir. Önemli olan insanoğlunun olacak olan bu değişikliğe direnç göstermesinden ziyade değişimi lehine ve kontrollü biçimde yönetmeye çalışmasıdır’’ (K1).

Bir katılımcının yapay zekânın insan iş gücüne olan talebi düşürebileceği ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

‘‘Haklı buluyorum. Doğru insanların kontrolünde olmazsa kötü amaçlar uğruna kullanılabilir. Öncelikle hizmet sektöründeki birçok alanda insanı işinden edebilir. Ayrıca üretkenliği engelleyerek insanları tembelliği alıştırabilir’’ (K8).

Yapay zekânın insan ilişkilerinin yerini tutamayacağını ifade eden bir katılımcının görüşleri şu şekildedir:

‘‘Tartışmaların doğal olduğunu düşünüyorum. Çünkü duygusu olmayan bir robotun insan ilişkilerinin yerini tutamayacağını düşünüyorum’’ (K13).

Üçüncü Alt Amaca Yönelik Bulgular

Araştırmaya dâhil olan katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme forumundaki ‘‘Yapay zekânın eğitimdeki rolü hakkında ne düşünüyorsunuz? Neden?’’ sorusu yöneltmiş ve katılımcılardan elde edilen veriler temalaştırılarak Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Yapay Zekânın Eğitimdeki Rolü ile İlgili Görüşler

Tema: Yapay zekânın eğitimdeki rolü	f
Olumlu Görüşler	
Eğitim öğretim süreçlerini olumlu etkiler	13
Öğrenmenin bireyselleştirilmesini kolaylaştırabilir	4
Öğretmenin iş yükünü hafifletir	3

Olumsuz Görüşler	
Öğretmenin yerini tutamayabilir	2
Öğrencileri tembelleştirebilir	2
Öğretmenlik mesleğinin geleceğini tehlikeye atabilir	1
Toplam	25

Tablo 4'e bakıldığında katılımcıların yapay zekânın eğitimdeki rolüne ilişkin genel olarak (f=13) olumlu görüşlere sahip olduğu söylenebilir. Katılımcılar yapay zekânın özellikle öğrenmenin bireyselleştirilmesine önemli katkılar yapabileceğini ifade etmiştir. Yapay zekânın öğretmenin iş yükünü hafifletmesi konusunda da katkısının olacağı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bir grup katılımcı ise yapay zekânın öğretmenin yerini tutamayacağını, öğrencileri tembelleştireceğini ve öğretmenlik mesleğinin geleceğini tehlikeye atabileceğini ifade etmiştir.

Tablo 4'te "Yapay zekânın eğitimdeki rolü hakkında ne düşünüyorsunuz? Neden?" şeklindeki sorunun yanıtlarına ilişkin çalışma grubundan elde edilen alıntılar şu şekilde örneklendirilebilir:

Yapay zekânın eğitim öğretim süreçlerini olumlu etkileyebileceği ancak öğrencileri de tembelleştirebileceğini ifade eden bir katılımcının görüşleri şu şekildedir:

"Özellikle akademik çalışmalar ve ödevler konusunda fazla kolaylık sağlayacağını biraz da öğrencileri rahata alıştırıp tembelleştireceğini düşünüyorum" (K12).

Yapay zekânın eğitim öğretim süreçlerini olumlu etkileyeceği konusunda görüş belirten bir katılımcının görüşleri şu şekildedir:

"Eğitimdeki kullanımı elbette ilgi çekici ve yeni bir teknoloji olması sebebiyle şu an için olumlu olabilir. Tabi ilerleyen zamanlarda suistimale açık hale gelebilir" (K11).

Yapay zekânın öğretmenin iş yükünü azaltacağını ifade eden bir katılımcının görüşleri şu şekildedir:

"Önemli bir görev görebilir. Özellikle evrak ve belge işlerinden eğitimi kurtarabilir" (K15).

Dördüncü Alt Amaca Yönelik Bulgular

Araştırmaya dâhil olan katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme forumundaki "Yapay zekâ uygulamaları öğretmenin iş yükünü olumlu ya da olumsuz etkileyeceğini düşünüyor musunuz? Neden?" sorusu yöneltilmiş ve katılımcılardan elde edilen veriler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Yapay Zekânın Öğretmenin İş Yüküne Etkisi Hakkındaki Görüşler

Tema: Yapay zekânın öğretmenin iş yüküne etkisi	f
Olumlu etkileyeceğini düşünüyorum	15
Olumsuz etkileyeceğini düşünüyorum	5
Öğretmenin yerine kullanılabilir	3
Ders materyali hazırlama işleri azalabilir	3
Dersin işleniş sürecini kolaylaştırır	2
Öğretmene kişisel gelişimi için daha fazla vakit kalır	1
Öğretmenlerin profesyonel gelişimlerini destekler	1
Toplam	30

Çalışma grubu yapay zekânın öğretmenin iş yüküne etkisi ile ilgili büyük oranda (f=15) olumlu görüş belirtmiştir. Olumlu görüş belirten katılımcılar daha çok materyal hazırlama konusunda öğretmene destek olacağı konusunda görüş belirtmiştir. Yine yapay zekâ uygulamaları aracılığıyla öğretmenlerin kişisel ve profesyonel gelişimlerini destekleyebileceği de bu doğrultuda ifade edilen görüşlerdendir. Bir kısım katılımcı ise yapay zekânın öğretmenin iş yükünü olumsuz etkileyeceğini belirterek dolaylı olarak da olsa öğretmenin yerini tutmasının öğretmene ve bu mesleğe olumsuz etkilerinin olacağını belirtmiştir.

Tablo 5'te "Yapay zekâ uygulamaları öğretmenin iş yükünü olumlu ya da olumsuz etkileyeceğini düşünüyor musunuz? Neden?" şeklindeki sorunun yanıtlarına ilişkin çalışma grubundan elde edilen alıntılar şu şekilde örneklendirilebilir:

Yapay zekâ uygulamalarının öğretmen iş yükünü arttırdığını ifade eden bir katılımcının görüşleri şu şekildedir:

“Yapay zekâ içerikleri hazırlamak bakımından iş yükünü arttırabilir. Ancak hazırlanan içeriklerin öğretmen tarafından yeterli düzeye geldiğine inanılırsa ondan sonra var olan içerikler kullanılır, tekrara dönüşür, öğretmenin yükünü hafifletir” (K3).

Yapay zekâ uygulamalarının öğretmen iş yükünü azalatacağını ifade eden bir katılımcının görüşleri şu şekildedir:

“Kısa vadede öğretmenin iş yükünü azalttığını düşünüyorum. Ancak yapay zekâ uygulamalarının ileride bazı alanlardaki öğretmenlerin de işinden edebileceğini öngörüyorum” (K12).

Yapay zekâ uygulamalarının öğretmen iş yükünü hem olumlu hem de olumsuz etkileyeceğini ifade eden bir katılımcının görüşleri şu şekildedir:

“Hem olumlu hem de olumsuz yönde etkiler. Olumlu olarak dersin işleyişini kolaylaştırmaya yardımcı olur. Olumsuz olarak da öğrencilerin sürekli hazır bir anlatıcıya alışmasına neden olur” (K10).

Beşinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Araştırmaya dâhil olan katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme forumundaki *“Sosyal bilgiler dersi ve yapay zekâ uygulamalarını bir arada düşündüğünüzde bu ders için yapay zekânın ne gibi katkıları olabilir?”* sorusu yöneltilmiş ve katılımcılardan elde edilen veriler temalaştırılarak Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Yapay Zekânın Sosyal Bilgiler Dersine Katkıları Hakkındaki Görüşler

Tema: Yapay zekânın sosyal bilgiler dersine katkıları	f
Olumlu Görüşler	
Disiplinler arası bağ kurmayı kolaylaştırabilir	6
Dersin görselleştirilmesine olumlu katkı sağlayabilir	5
Soyut kavramların öğrenimini kolaylaştırabilir	4
Öğrencilerin derse aktif katılımını arttırabilir	3
Sanal müzelerin ve alanların etkili kullanılmasını kolaylaştırır	3
Olumsuz Görüşler	
Herhangi bir katkısı olmaz	1
Toplam	22

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların daha çok (f=6) yapay zekâ ile sosyal bilgiler dersinde disiplinler arası bağlantıların daha kolay kurulabileceği konusunda görüş bildirdikleri görülebilir. Sosyal bilgiler dersinin birçok bilim dalını bir araya getiren bir ders olduğu düşünülürse bu konuda ortak bir zeminde buluşulması önemli sayılabilir. Katılımcıların yine önemli bir kısmı ise dersin görselleştirilmesi konusunda yapay zekâdan faydalanılabileceğini ifade etmiştir. Sanal müzelerin daha etkili kullanılması, öğrencinin derse aktif katılımının sağlanması konusunda da görüşler belirtilmiştir. Bir katılımcı ise yapay zekânın sosyal bilgiler dersinde herhangi bir katkısının olmayacağını belirtmiştir.

Tablo 6’da *“Sosyal Bilgiler dersi ve yapay zekâ uygulamalarını bir arada düşündüğünüzde bu ders için yapay zekânın ne gibi katkıları olabilir?”* şeklindeki sorunun yanıtına ilişkin çalışma grubundan elde edilen alıntılar şu şekilde örneklendirilebilir:

Yapay zekâ uygulamalarının dersin somutlaştırılması, görselleştirilmesi konusunda katkıları olur diyen bir katılımcının görüşleri şu şekildedir:

“Her alanda olacağı gibi Sosyal Bilgiler eğitiminde de tercih edilebilir. Özellikle öğretmenlik tecrübesi için sınıf simülasyonları oluşturulabilir. Sosyal Bilgilerde var olan daha soyut kavramların öğretilmesi kolaylaştırılabilir. Materyal hazırlarken daha özgün ve dikkat çekici içerikler hazırlanabilir” (K1).

Yapay zekânın dersin görselleştirilmesine yönelik katkılarının olacağına dair görüşleri olan bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

“Eğitim anlamında yaşanan katkıların Sosyal Bilgiler eğitimine de yansıtacağını düşünüyorum. Görsel materyallerin yoğunlukta kullanıldığı Coğrafya ve Tarih disiplinlerinde daha çok yararlanılabilir” (K6).

Yapay zekânın dersin somutlaştırılmasına yönelik katkılarının olacağını, müze eğitimi ve görselleştirme konusunda destek vereceğini belirten bir katılımcının görüşleri şu şekildedir: “Yapay zekâ kişileri, eşyaları, mekanları ve zamanı görsel işitsel vs yansıtarak dersin somutlaştırılarak öğrenilmesine katkı sağlar” (K14).

Altıncı Alt Amaca Yönelik Bulgular

Araştırmaya dâhil olan katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme forumundaki “Sosyal bilgiler dersi içeriği düşünüldüğünde yapay zekâdan daha çok hangi konularda yararlanılabilir?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcılardan elde edilen veriler temalaştırılarak Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Yapay Zekâdan Sosyal Bilgiler Dersinde Hangi Konularda Yararlanılabileceği Hakkındaki Görüşler

Tema: Yapay zekâdan sosyal bilgiler dersine katkıları	f
Coğrafya bilimi ile ilgili konularda faydalı olur	8
Tarih bilimi ile ilgili konularda faydalı olur	6
Bilim, teknoloji ve kültürel miras konularında faydalı olur	3
Değerler eğitimi ile ilgili konularda faydalı olur	2
Neden sonuç ilişkilerini kavramada faydalı olur	1
Vatandaşlık bilgisi konularının öğretiminde faydalı olur	1
Müze eğitimi için faydalı olur	1
Toplam	22

Yapay zekâdan sosyal bilgiler dersinde daha çok coğrafya konularında yararlanılabileceği katılımcılar tarafından daha çok (f=8) ifade edilen görüştür. Grafik ve veri analizlerinin coğrafya konularında daha çok kullanılması bu ifadelerin nedeni olabilir. Tarihi konularda da yapay zekâdan faydalanılabileceği katılımcılar tarafından sıklıkla ifade edilmiştir.

Tablo 7’de “Sosyal Bilgiler dersi içeriği düşünüldüğünde yapay zekâdan daha çok hangi konularda yararlanılabilir?” şeklindeki sorunun yanıtlarına ilişkin çalışma grubundan elde edilen alıntılar şu şekilde örneklendirilebilir:

Yapay zekâ uygulamalarının Tarih, Coğrafya ve Vatandaşlık konularında etkili olacağını belirten bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

“Bir konu sınırlaması yapmanın uygun olmadığını düşünüyorum. Örnek vermek gerekirse tarihle ilgili konularda bir tarihi şahsiyetin hayatı ile ilgili araştırma yapılabilir. Coğrafyada ülkemizin doğal yaşamını anlatan sunumlar yapılabilir. Vatandaşlık konularına ilişkin olarak seçimlerin sandık başına gidilmeden, uzaktan ve sorunsuz bir şekilde yapılması sağlanabilir” (K2).

Yapay zekâ uygulamalarının kültürel mirasın aktarılmasında yararı olacağı konusunda görüşlerini ifade eden bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

“Kesinlikle kültürel mirası aktarma konusunda çok yararı olacağını düşünüyorum” (K11).

Yapay zekâ uygulamalarının Müze eğitimi konusunda faydalı olacağını belirten bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

“Müze eğitimi konusunda katkı sağlayabilir” (K16).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sosyal bilgiler öğretmenleri yapay zekâ teknolojileri aracılığıyla; veri toplamaya, öğrenme ilerlemesini arttırmaya ve yeni stratejiler geliştirmeye yardımcı olan akıllı sistemlerden yararlanabilirler. Öğrenciler, öğrenme çıktılarını ilerletmek için akıllı asistanlardan ve eş zamanlı olmayan öğrenmeden yararlanabilirler (Hwang vd., 2020). Yapay zekâ uygulamalarının günümüz dünyasına ve eğitim sistemine etkileri düşünüldüğünde, 21. yüzyıl vatandaşlarının yetiştirilmesinde önemli etkilerinin

olduğu sosyal bilgiler dersinin bundan uzak kalmaması gerektiği ifade edilebilir (Karakuş, 2023). Alanyazın incelendiğinde sosyal bilgiler eğitimi ve yapay zekâyı bağdaştıran yeterince çalışmaya rastlanmamıştır. Yetişen ve Rappaport (2023) ve Karakuş'un (2023) yapay zekâ ve sosyal bilgiler eğitimi hakkında benzer çalışmalarının olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın aslında temel inceleme konusu olan yapay zekâ kavramıyla ilgili algılar katılımcılar tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Çalışma grubunun önemli bir bölümü yapay zekâ hakkında olumlu fikirlere sahipken bir grup katılımcı ise haklı sayılabilecek endişelerini de belirtmiştir. Araştırmaya dâhil olan katılımcılar, yapay zekâ kavramı ile ilgili aslında kritik bir konuda ayrılmıştır.

Katılımcıların önemli bir kısmı, yapay zekânın insan hayatını daha da kolaylaştıracağını ifade etmesine karşın bir grup katılımcı ise yapay zekâyı insanlık için tehdit olarak görmesi, bu kritik ayrımın çarpıcı bir örneğidir. Bu durum, yapay zekâ konusunda insanların önemli endişelere sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Çam ve diğerlerinin (2021) öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojileri ile ilgili farkındalıklarının belirlenmesi hakkında yaptıkları çalışmada elde ettikleri "*Öğretmen adayları, yapay zekâ kullanımının en önemli dezavantajı olarak bu teknolojilerin kullanımının insanlığa ya da topluma zarar verebileceği*" sonucu da bu araştırmadan elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Katılımcılar; yapay zekâyı insanlığın dönüm noktası, geleceğin teknolojisi, insan beyninin yetkinliklerini ulaşamamış zekâ türü olarak da tanımlamıştır. Görüldüğü üzere yapay zekâ hakkında birbirinin karşıtı, benzeri veya birbirini destekleyen birçok algı ortaya çıkmıştır. Bu durumdan kavramla ilgili henüz net bir görüşün oluşmadığı, olumlu ve olumsuz görüşlerin bir arada ifade edildiği anlaşılabilir.

Katılımcılar, yapay zekânın geleceği ile ilgili kaygılarında ve yapay zekâ ile ilgili süregelen tartışmalar ile ilgili görüşlerinde de ayrılmıştır. Katılımcıların görüşme formuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde, büyük bir kısmının yapay zekâ ile ilgili en önemli kaygısının etik ilkelerin ve mahremiyetin ihlalleri ile ilgili olduğu anlaşılabilir. Çeşitli araştırmalarda yapay zekâ uygulamalarının kişisel verileri ihlal edebileceği, adil kararlar veremeyeceği sonuçlarına ulaşılmıştır (Dilek, 2019; Remian, 2019). Zeide (2019) *Yükseköğretimde yapay zekâ: uygulamalar, vaatler, tehlikeler ve etik sorular* adlı çalışmada, yapay zekâ tarafından takip edilen bir üniversite kampüsünde herhangi bir öğrencinin; hangi zamanda derste, kafeteryada, spor salonunda, kütüphanede vb. yerlerde olduğunun sistematik bir şekilde takip edilmesinin çeşitli problemler doğurabileceği ifade edilmiştir. Bu durumun öğrencinin özerkliğini ve mahremiyetini ihlal edebileceği ve ortaya yeni problemler çıkarabileceği araştırmada ifade edilmektedir. Yapay zekâ ile ilgili olarak insan iş gücüne olan talebi düşürebileceği, yapay zekânın manipüle edilebileceği ve insanlardan daha yetenekli bir hale geldiğinde bunun insanlar için daha büyük bir problem olacağına ilişkin görüşler de katılımcılar tarafından sıklıkla ifade edilmiştir. Taşçı ve Çelebi'nin (2020) yaptıkları çalışmada yapay zekânın yükseköğretimde yaygınlaşması ile ortaya çıkan "öğretim üyelerinin tamamen veya kısmen" üniversitelerde çalışmalarının azaltılacağına ilişkin endişeleri bu araştırmadan elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir.

Katılımcıların yapay zekânın eğitimdeki rolü hakkında genel olarak olumlu algılarının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapay zekânın bireyselleştirilmiş öğretim konusunda önemli avantajlar sağlayabileceği, materyal desteği ve öğretmenin iş yükünü hafifletmesi konusunda görüşler sıklıkla belirtilmiştir. Holmes ve diğerleri (2023) yapay zekânın çocukluktan yaşlılığa kadar olan süreçte bireysel öğrenmeyi önemli ölçüde destekleyebileceğini ifade etmektedir. Yapay zekâ uygulamalarının öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını ve gelişimlerini daha iyi takip edebileceği başka araştırmalarda da belirtilmiştir (Crompton ve Burke, 2023; Murray, 2023). Bir öğretmen, çeşitli kaynaklardan toplanan çok sayıda öğrenci verisinden yararlanarak kendi uygulamalarını ve pedagojisini geliştirebilir. Toplanan verileri analiz eden bir öğretmen, belirli bir kavrama odaklanarak ve öğrenerek kendini geliştirebilir. Ayrıca yapay zekâ uygulamalarının öğretmene sunacağı eğitim içeriği etkinliklerin kalitesi ile öğretim ve değerlendirme süreçleri hakkında daha iyi bilgi sağlayabilir, bunların sürekli olarak geliştirilmesini sağlayabilir (Bhatnagar, 2020). Araştırmaya katılan katılımcılar, yapay zekânın öğrencileri tembelleştirebileceğini, yapay zekânın öğretmenin yerini tutamayacağını ve öğretmenlik mesleğinin geleceğini tehlikeye atacağını da ifade etmişlerdir.

Çalışma grubu yapay zekânın öğretmenin iş yüküne katkısı konusunda büyük oranda olumlu görüşler belirtmiştir. Yapay zekâ uygulamalarından destek alındığında öğretmenin kişisel gelişimi için daha fazla süresinin kalacağı, öğretmenin ders materyali hazırlamak için fazladan zaman harcamayacağı gibi görüşler katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bhatnagar (2020) yaptığı araştırmada yapay zekânın, öğrenci performansının değerlendirmesini kolayca yaparak öğretmenlere yardımcı olacağını

belirtmiştir. Böylece, öğretmenlerin mesleki gelişimleri için kullanabileceği ilave zamanları olacaktır. Bir grup katılımcı ise yapay zekânın öğretmenlerin iş yükünü hafifletmesinin aksine öğretmenlerin yerine kullanılmasıyla beraber öğretmenlik mesleğinin olumsuz etkileneceğini ifade etmiştir.

Katılımcılar sosyal bilgiler dersine yapay zekânın katkıları hakkında çeşitli görüşler belirtmiştir. Disiplinler arası bir ders olması nedeniyle yapay zekâdan önemli ölçüde yararlanılabileceği, dersin görselleştirilmesi konusunda yararlanılabileceği, sanal müzelerin ve alanların daha etkili gösterilebileceği katılımcıların sıklıkla ifade ettiği görüşler arasındadır. Coğrafi bilgi sistemleri, sanal müzeler, artırılmış gerçeklik uygulamaları ve sanal turlar gibi pek çok eğitim teknolojisinin, uzun yıllardır Sosyal Bilgiler eğitimine hizmet eden bir araç olarak kullanıldığı Yetişensoy (2022) tarafından da ifade edilmiştir. Yetişensoy (2022) yaptığı araştırmada yapay zekânın sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin ilgisini çeken bir kavram olduğunu vurgulamış, *SosyalciBot* adlı yapay zekâ uygulamasının öğrenciler tarafından ilgiyle karşılandığını ifade etmiştir.

Çalışma grubunun görüşme formlarına verdiği yanıtlar incelendiğinde yapay zekânın sosyal bilgiler dersinde daha çok coğrafya ile ilgili konularda yarar sağlayacağı anlaşılmaktadır. Zhou (2023) yapay zekâ ve makine öğreniminin fiziki ve beşerî coğrafya alanında önemli katkıların olduğunu ifade etmektedir. Tarih bilimi ve vatandaşlık konuları da katılımcılar tarafından yapay zekâdan faydalanılacak alanlar olarak ifade edilmiştir.

Bu sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde sosyal bilgiler alanında lisansüstü öğrenimlerini sürdüren öğrencilerin yapay zekâ kavramına bakış açıları farklı boyutları ile dikkat çekmiştir. Katılımcılar yapay zekâyı hem olağanüstü bir tehdit hem de kurtarıcı olarak görmektedir. Eğitim öğretim süreçlerinde genel olarak faydalı olacağı görüşü hâkim olsa da haklı sayılabilecek endişeler de katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Katılımcıların birbirleriyle tamamen zıt yönlerde düşünceler belirtmiş olmalarının nedeni henüz bu kavramın pratikteki sonuçlarının net bir şekilde öngörülmemesi veya tecrübe edilmemesi olabilir.

Öneriler

- Sosyal bilgiler eğitimi programlarında yapay zekâ felsefesi hakkında temel bilgilerin edinileceği dersler verilmesi faydalı olabilir.
- Yapay zekâ uygulamaları ile çalışılacak proje ve süreçler daha sıklıkla yürütülmesi faydalı olabilir.
- Sosyal bilgiler alanında yapay zekâ ile ilgili çalışmaların çok az olması sebebiyle bu çalışmalar için araştırmacılar yönlendirilebilir.
- Yapay zekâ etiği hakkında yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalar sıklıkla gündeme getirilebilir.
- Sosyal bilgiler eğitimi programlarında yapay zeka entegrasyonu sağlanabilecek ders içerikleri oluşturulabilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmanın yazarlık katkısı birinci yazar için %40, ikinci yazar için %30, üçüncü yazar için %40'tır.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Karar Tarihi: 14.12.2023

Karar Sayısı: 20

KAYNAKÇA

- Adıguzel, T., Kaya, M. H. & Cansu, F. K. (2023). Revolutionizing Education With AI: Exploring the Transformative Potential of Chatgpt. *Contemporary Educational Technology*, 15(3), ep429.
- Alpaydın, E. (2013). *Yapay Öğrenme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Aşık F., Yıldız, A., Kılınç, S., AYTEKİN, N., Adalı, R. & Kurnaz, K. (2023). Yapay Zekânın Eğitime Etkileri. *International Journal of Social Humanities Siences Research*, 10(98), 2100-2107.
- Ball, H. L. (2019). Conducting Online Surveys. *Journal of Human Lactation*, 35(3), 413-417.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.

- Bhatnagar, H. (2020). Artificial Intelligence-A New Horizon in Indian Higher Education. *Journal of Learning and Teaching in Digital Age*, 5(2), 30-34.
- Brooks, R. A. (1991). Intelligence Without Representation. *Artificial intelligence*, 47(1-3), 139-159.
- Chen, L., Chen, P. & Lin, Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: A Review. *IEEE Access*, 8(8), 75264-75278.
- Crompton, H. & Burke, D. (2023). Artificial Intelligence in Higher Education: the State of the Field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1), 1-22.
- Çam, M. B., Çelik, N. C., Turan Güntepe, E. & Durukan, Ü. G. (2021). Öğretmen Adaylarının Yapay Zekâ Teknolojileri ile İlgili Farkındalıklarının Belirlenmesi. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(48), 263-285.
- Çetin, M. & Aktaş, A. (2021). Yapay Zekâ ve Eğitimde Gelecek Senaryoları. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 4225-4268.
- Du Boulay, B. (2022). Artificial Intelligence in Education and Ethics. In *Handbook of Open, Distance and Digital Education* (pp. 1-16). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Güzey, C., Çakır, O., Athar, M. H. & Yurdaöz, E. (2023). Eğitimde Yapay Zekâ Üzerine Gerçekleştirilmiş Araştırmalardaki Eğilimlerin İncelenmesi. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 5(1), 67-78.
- Harwood, T. G. & Garry, T. (2003). An Overview of Content Analysis. *The marketing review*, 3(4), 479-498.
- Holmes, W., Bialik, M. & Fadel, C. (2023). Artificial Intelligence in Education. *Globethics Publications*.
- Huang, J., Saleh, S. & Liu, Y. (2021). A Review on Artificial Intelligence in Education. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 10(206).
- Hwang, G. J., Xie, H., Wah, B. W. & Gašević, D. (2020). Vision, Challenges, Roles and Research Issues of Artificial Intelligence in Education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 1, 100001
- Irfan, M., Murray, L. I. A. M. & Ali, S. (2023). Insights into Student Perceptions: Investigating Artificial Intelligence (AI) Tool Usability in Irish Higher Education at the University of Limerick. *Global Digital and Print Media Review*, 6, 48-63.
- Karakuş, A. (2023). Social Studies and Artificial Intelligence. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 8(24), 3079-3102.
- Kengam, J. (2020). Artificial Intelligence in Education. *Research Gate*, 18, 1-4.
- Kocoglu, E. (2021). The Effect of Digital Learning Environments on the Learning Teaching Process. *The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences*, 20, 96-100.
- Korkmaz, M. S. & Polat, S. (2023, August). Yapay Zekânın Eğitimdeki Etkisinin İncelenmesi Üzerine Bir Alan Araştırması. In *International Conference on Recent and Innovative Results in Engineering and Technology* (pp. 49-54).
- Limna, P., Jakwatanatham, S., Siripipattanakul, S., Kaewpuang, P. & Sriboonruang, P. (2022). A Review of Artificial Intelligence (AI) in Education During the Digital Era. *Advance Knowledge for Executives*, 1(1), 1-9.
- Nguyen, A., Ngo, H. N., Hong, Y., Dang, B. & Nguyen, B. P. T. (2023). Ethical Principles for Artificial Intelligence in Education. *Education and Information Technologies*, 28(4), 4221-4241.
- Öztürk Dilek, G. (2019), Yapay Zekânın Etik Gerçekliği, *AUSBD*, 2(4), 47-59
- Polkinghorne, D. (1989). Phenomenological Research Methods. In R. Valle ve S. Halling (Eds.), *Existential phenomenological perspectives in psychology: Exploring the Breadth of Human Experience* (pp. 41– 60). New York: NY Plenum.
- Prasad, B. D. (2008). Content Analysis. *Research Methods for Social Work*, 5, 1-20.
- Remian, D. (2019). Augmenting Education: Ethical Considerations for Incorporating Artificial Intelligence in Education. *Instructional Design Capstones Collection*, 52.
- Rodney A. B. (1991). Intelligence Without Representation. *Artificial Intelligence*, 47(1-3), 139-159.
- Taşçı, G. & Çelebi, M. (2020). Eğitimde Yeni Bir Paradigma: Yükseköğretimde Yapay Zekâ. *OPUS– Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 2346-2370.
- Turing, A. M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, LIX, 236, 433.
- Uçar, S. (2023). Eğitimde Yapay Zekâ Dönemi: Chatgpt Kullanımının Faydaları ve Olası Zorlukları. *Eğitim ve Bilim*, 7.

- UNESCO. (2019). Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366994> adresinden 29.08.2023 tarihinde erişildi.
- Yetişensoy, O. (2022). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yapay Zekâ Uygulaması Örneği Olarak Chatbotların Kullanımı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zeide, E. (2019). Artificial Intelligence in Higher Education: Applications, Promise and Perils, and Ethical Questions. *Educause Review*, 54(3).
- Zhang, T., Lu, X., Zhu, X. & Zhang, J. (2023). The Contributions of AI in the Development of Ideological and Political Perspectives in Education. *Heliyon*, 9(3).
- Zhou, T. (2023). Application of Artificial Intelligence in Geography. *In Journal of Physics: Conference Series*, 2646(1), 012006).
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 15-28, Spring 2024

Sınıfında Özel Gereksinimli Öğrenci Bulunan Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimine Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi* ** *Evaluation of the Views of Classroom Teachers with Students with Special Needs on Classroom Management*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1438813>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
17.02.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
23.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Hasan Toluk
Okul Müdürü / MEB
has56san73@gmail.com
ORCID: 0009-0002-6270-0427

Halil İdin
Okul Müdürü / MEB
h.idin1981@gmail.com
ORCID: 0009-0004-9793-5730

Mevlüt Gayirinal
Şube Müdürü / MEB
mevlut.gyrnl@gmail.com
ORCID: 0009-0004-2688-0496

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

** Bu çalışma Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu Başkanlığının 23.01.2024 tarih ve E-74546226-622.01-91412 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Öz

Özel eğitime gereksinim duyan öğrenciler gün geçtikçe artmaktadır. Bu artışla birlikte bu öğrencilerin eğitim alabileceği daha fazla sınıfa ve okula ihtiyaç duyulmaktadır. Özel eğitim uygulama okullarının ve özel eğitim sınıflarının yetersiz kalması durumunda özel gereksinimli öğrencilere normal sınıflarda diğer öğrencilerle birlikte eğitim alabilmeleri için kaynaştırma eğitimi raporu verilebilmektedir. Özel gereksinimli öğrencilerin eğitimden mahrum kalmaması açısından faydalı olan bu durum beraberinde bazı faktörleri de getirmektedir. Bu araştırmanın amacı sınıfında özel gereksinimli öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimine yönelik görüşlerini değerlendirmektir. Araştırmanın yürütülmesinde nitel araştırma yönteminin durum çalışma modeli kullanılmıştır. Çalışma grubunu ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 17 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında 6 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Toplanan veriler, içerik analizine tabi tutularak kategori ve kodlara ayrılarak sunulmuştur. Araştırma bulguları sonucunda sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere yönelik olarak daha çok dezavantajlardan yana görüş belirttiği belirlenmiştir. Öğretmenlerin mevcut özel eğitim uygulamalarına yönelik görüşleri sonucunda materyal eksikliğinin ön plana çıktığı, öğretmenlerin olağan sınıf düzeni devam ettirilmesini benimsediği, öğretmenlerin hafta içi günlerde ders saatlerinde özel gereksinimli öğrencilerine zaman ayırdığı, öğretmenlerin sözel pekiştiricileri daha fazla tercih ettikleri ve etkileşime dayalı sosyal faaliyetleri daha çok kullandığı ortaya çıkmıştır. Sınıf yönetimi açısından incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimini en iyi şekilde sağlamaya çalıştığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf Yönetimi, Özel Eğitim, Sınıf Öğretmeni

Abstract

Students in need of special education are increasing day by day. With this increase, there is a need for more classrooms and schools where these students can receive education. If special education practice schools and special education classes are insufficient, special education students can receive education in regular classes with other students. This situation, which is beneficial in terms of preventing special education students from being deprived of education, brings along some factors. The aim of this study is to evaluate the views of classroom teachers who have special education students in their classrooms on classroom management. The case study model of qualitative research method was used in conducting the research. The study group consisted of 17 classroom teachers selected using the criterion sampling method. A semi-structured interview form consisting of 6 questions was used to collect the data. The collected data were subjected to content analysis and presented in themes and codes. As a result of the research findings, it was determined that classroom teachers mostly expressed opinions in favor of disadvantages regarding special education students. As a result of the teachers' views on current special education practices, it was revealed that the lack of materials came to the forefront, teachers adopted the continuation of the usual classroom order, teachers allocated time for special education students during class hours on weekdays, teachers preferred verbal reinforcers more and used interaction-based social activities more. In terms of classroom management, it can be said that classroom teachers try to provide classroom management in the best way possible.

Keywords: Classroom Management, Special Education, Classroom Teacher

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Toluk, H., İdin, H. & Gayirinal, M. (2024). Sınıfında Özel Gereksinimli Öğrenci Bulunan Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimine Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 15-28.

GİRİŞ

İnsanların doğum öncesinde, doğum sırasında ve doğum sonrasında çeşitli nedenlerden dolayı karşılaştıkları zorluklar nedeniyle özel ihtiyaçları oluşabilmektedir. İnsanlar genetik faktörler, uyuşturucu bağımlılığı, zor doğumlar, hastalıklar, psikolojik travmalar ve nedeni kesin olarak belirlenemeyen diğer nedenlerle özel ihtiyaçlar geliştirebilirler (Metin, 2012: 3). Temmuz 2018’de 30471 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’ne göre özel gereksinimli kişiler “Kişisel ve gelişimsel özellikleri ile eğitim nitelikleri bakımından diğer insanlardan önemli ölçüde farklılık gösteren kişilerdir.” (Resmî Gazete 2, 2018: 24). Özçelik (1987: 30) özel ihtiyaç sahibi kişileri şöyle tanımlamaktadır “Düzenli eğitim hizmetlerinden imkânları ölçüsünde yararlanamayan kişilere özel eğitime gereksinimli kişiler denilebilir”.

Özsoy (1977: 216) özel eğitim ile ilgili eş anlama gelebilecek kavramları mümkün olduğunca özetlemiş ve bunları engelli eğitimi, tedavi edici eğitim, tedavi edici eğitim, çocukları koruma ve özel eğitim hizmetleri olarak sıralamıştır. 1983 tarih ve 18192 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 2916 sayılı Özel Eğitime İhtiyaç Sahibi Çocuklar Hakkında Kanunu uyarınca özel eğitim “Özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların eğitimi için özel olarak eğitilmiş personel ve geliştirilmiş eğitim programları kullanılarak, çocuğun engellerine ve özelliklerine uygun bir ortamda verilen eğitim” olarak tanımlanmaktadır (Resmî Gazete 1, 1983: 2). Başka bir deyişle “Özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklara eğitim vermek için özel olarak eğitilmiş personel tarafından yetersizliğin özelliklerine uygun bir eğitim ortamında yürütülen ve geliştirilen eğitim programıdır.” (Özsoy vd., 2002: 7). Kırk (1972; Akt. Özsoy vd., 2002: 6) özel eğitim için “Zihinsel, duygusal, sosyal, duygusal, nörolojik veya fiziksel özellikler, iletişim becerileri açısından ortalama veya normalden farklı olan ve yaşamlarında uyum sağlama veya özel eğitim ihtiyaçları olan çocukların aldığı eğitimdir. Hayat bir çocuktur ve özel eğitim gerektirir.” ifadesini kullanmıştır.

Özel gereksinimli olan kişiyi daha iyi tanımlamak için “özel ihtiyaçlar, özel gereksinimli” gibi kavramlarla ilişkilendirilen yaralanma, sakatlık ve engellilik kavramlarının açıklanması uygun görülmüştür. Yaralanma; doğumdan önce, doğum sırasında veya sonrasında çeşitli nedenlerle insan organlarının işlev veya yapılarının hasar görmesi veya kaybı olarak tanımlanır. Bu durum geçici veya kalıcı olabilir. Hasar örnekleri arasında, hamilelik sırasında annenin uyuşturucu kullanımı nedeniyle bebeklerde beyin hücrelerinde meydana gelen hasar ve kalıcı tedavi edilmeyen orta kulak enfeksiyonları nedeniyle çocuklarda işitme organlarında meydana gelen hasar yer alır. Engellilik; zihinsel, fiziksel, duygusal veya duygusal bir organın hasar nedeniyle işlevlerini tam olarak veya kısmen yerine getirememesi sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Başka bir deyişle engellilik, yaralanma sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Örneğin, bir kaza sonucu işitme organında meydana gelen hasar, kısmen veya tamamen işitme kaybıyla sonuçlanabileceği gibi görme organında meydana gelen hasar da körlüğe yol açabilir. Engellilik: bir kişinin bir engel veya etkileşimden kaynaklanan bir sorun nedeniyle çevreyle etkileşime girememesi olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, zihinsel engelli çocuklar diğer çocuklar gibi duygu ve düşüncelerini ifade edemeyebilirler. Bu durum özel ihtiyaçların olduğu anlamına gelir. Engelli çocuklar çevrelerindeki beklentilerini karşılayamayabilir ya da çevrelerindeki beklentilerini karşılamakta zorluk yaşayabilirler. Bu nedenlerden dolayı engellilik, özel gereksinimli çocukları etkilemekte ve birey için “engel” hâline gelmektedir (Ataman, 2003: 14; Metin, 2012: 1-2).” Engelli insanlar gerekli bilgi ve becerilere sahip oldukları takdirde sosyal ve gerekirse fiziksel çevrelerinde bazı avantajlar elde edebilirler. Değişimin, yetersizliklerin engele dönüşmesini engelleyebileceği vurgulanmaktadır.” (Eripek, 2007; Akt. Diken, 2019: 4).

Özel bir eğitim alabilenler, bu eğitim sayesinde toplumda tüketici değil; üretken bireyler hâline gelebilirler. Bu nedenle özel eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve gereken önemin verilmesi gerektiğine inanılmaktadır (Cavkaytar ve Diken, 2005: 11). Özel eğitimde erken eğitim önemlidir. Özel eğitime erken başlama, bireyin engelinin erken tanımlanmasını ve ihtiyaçlarının erken teşhis edilmesini gerektirir. Erken eğitim, eğitime zaman ve para tasarrufu sağlamanın yanı sıra alınan eğitimin verimliliğini de artırır. Erken tespit edilmeyen çocuklarda uyum sorunları, sosyal sorunları, okula devam etmede zorluk, okuldan kaçma ve okula ilişkin olumsuz algılar yaşanabilmektedir. Bireylerin sağlıklı kimlik ve rol gelişimi için küçük yaşlardan itibaren özel eğitime ihtiyaç vardır. Bireyin topluma sağlıklı olamaması durumunda bu gelişme sağlıklı olmaz ve işsizlik, suç oranlarının artması gibi ciddi sonuçlar ortaya çıkabilir (Aslan, 2015: 586).

Özel eğitim hizmetlerine ilişkin meslekî alan yazını incelendiğinde, Türkiye’de özel eğitim hizmetleri alanının küresel eğilimlere paralel olarak son yıllarda hızla geliştiği ve bu hizmetlerin önceki

yıllara göre daha yaygın olduğu görülmektedir. 1950’de Türkiye’de özel eğitim daha önce Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı tarafından verilen bir hizmetti. Fakat özellikle 1950’li yıllardan itibaren Millî Eğitim Daire Başkanlığına devredilmiştir. Türkiye’de 2916 sayılı Özel Eğitime İhtiyaç Sahibi Çocuklara İlişkin Kanun 1983 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesinin ardından 1992 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. O günden bu yana, günümüz koşullarına uygun çağdaş eğitimin desteklenmesini ve özel gereksinimli bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan mevzuat hazırlıklarına başlandı. Bu hazırlık yaklaşık beş yıl sürmüş olup 1997 yılında mevcut yasa revize edilmiş ve özel eğitime ihtiyacı olan tüm çocukların alması gereken eğitim için gerekli yasal düzenlemeleri getiren 573 sayılı Özel Eğitim Kanunu bugün hâlen yürürlüktedir. Özel eğitime ilişkin tüm hizmetleri ve uygulama usullerini açıklayan ve mevzuata uygun olarak oluşturulan son yönetmelik 2006 yılından bu yana kullanılmaktadır (Melekoğlu, 2014). Bu mevzuat hem özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin hem özel eğitim öğretmenlerinin hayatını kolaylaştırmak amacıyla hayata geçirildi. Her kademedeki özel okullar ve özel eğitim sınıfları açılmaya başlandı. Meslekî ortaöğretim okulları çerçevesinde Türkiye’de ilk kez 2016 yılında Mersin’de meslekî ortaöğretim okullarının özel eğitim sınıfları kurularak önce diğer illere, ardından da diğer illere yayılmaya başladı.

Türkiye’de örgün eğitim veren okul türleri kapsamında eğitim faaliyetlerini yürüten özel eğitim uygulamaları arasında genel sınıflara dâhil etme, okullara bağlı özel eğitim sınıfları, hastanelerde kurulan sınıflar ve okullar yer almaktadır. Buna destek ofisinin yönetimi de dâhildir (Karabörk, 2018). Bu bağlamda örgün eğitim kurumları çatısı altında beş farklı özel eğitim faaliyeti yürütülebilmektedir. Özel eğitim kursları da bu uygulamalardan biridir. Her özel eğitim sınıfının özellikleri, öğretim yöntemleri, sınıf mevcutları ve kurstaki öğretmen sayısı farklılık gösterse de bu eğitimi yeterli düzeyde almayan öğretmenlerin özel eğitim öğrencilerine eğitim vermesi, sınıf içerisinde kafa karışıklığına ve sorunlara neden olabilmektedir.

Özel eğitim öğrencileri sadece özel okullarda veya genel okullarda özel eğitim derslerine katılmazlar. Aynı zamanda normal sınıflardaki normal öğrenciler olarak da görülmektedirler (Karadeniz, 2002). Bu hizmetleri hem tipik gelişimli (özel eğitim gerektirmeyen öğrencilere) hem de diğer engel türlerine özel gereksinimli sahip öğrencilere sağlamanın yanı sıra hizmetlerin çocuğun engel türüne ve düzeyine uygun olması da önemlidir. Örneğin; otizmlili öğrencilerin hafif zihinsel gelişim geriliği olan öğrencilerle aynı sınıfta olmaları veya bu iki grubun da normal eğitim veren bir sınıfta olmaları istenmeyen bir durumdur.

Özel eğitim sınıflı okullarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin kendi mesleki yeteneklerini tanıyabilmeleri ve sağlıklı sınıf yönetimi gerçekleştirebilmeleri için eksik oldukları alanlarda eğitim almaları gerektiğine inanılmaktadır. Sınıf öğretmenleri meslekî bir yanlış kararla karşılaştıklarında, bir özel eğitim öğretmeni yanlış karara yardımcı olabilir. Sınıf öğretmenleri mesleklerinde her ne kadar yeterli olsa da özel eğitim gibi spesifik bir alanda zorluk çekebilirler. Bu durum sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimini zorlaştırmakta ve daha sonra verim almasını düşürmektedir (Westling ve Whitten, 1996; Akt. Güleç Aslan vd., 2014).

Özel gereksinimli öğrencilerin eğitim alabileceği daha fazla sınıfa ve okula ihtiyaç duyulmaktadır. Özel eğitim uygulama okullarının ve özel eğitim sınıflarının yetersiz kalması durumunda özel gereksinimli öğrencilere normal sınıflarda diğer öğrencilerle birlikte eğitim alabilmeleri için kaynaştırma eğitimi raporu verilebilmektedir. Özel eğitim öğrencilerinin eğitimden mahrum kalmaması açısından faydalı olan bu durum beraberinde bazı faktörleri de getirmektedir. Sınıfta özel gereksinimli öğrencisi bulunan sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere yönelik görüşlerinin ortaya çıkartılması bu açıdan önemlidir. Bu araştırmanın amacı sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere yönelik görüşlerinin ortaya konulması açısından önem taşımaktadır.

Yapılan alan yazını taramasında sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere yönelik görüşlerini inceleyen çeşitli araştırmaların olduğu (Aydoğdu ve Kılıç, 2016; Bozkurt, Aydın, 2017; Bulut, 2018; Demir ve Kale, 2019; Işıtan ve Dayı, 2022; İzci, 2005; Mutlu Göçmen, Özyer ve Özsoy, 2017; Yazıcı ve Uzuner, 2021) tespit edilmiştir. Fakat sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere yönelik görüşlerini sınıf yönetimi açısından inceleyen araştırmaların olmadığı tespit edilmiştir. Alan yazınındaki bu boşluğu doldurmak amacıyla bu araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın amacı sınıfta özel gereksinimli öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimine yönelik görüşlerini değerlendirmektir. Araştırmanın amacından hareketler aşağıdaki alt amaçlara cevap aranmıştır:

1. Sınıf öğretmenlerinin sınıfta özel gereksinimli öğrenci olmasının avantajları ve dezavantajlarına yönelik görüşleri nelerdir?
2. Sınıf öğretmenleri mevcut özel eğitim uygulamalarını nasıl bulmaktadır?
3. Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrenci bulunan sınıflardaki fiziksel düzenin yönetimine yönelik görüşleri nelerdir?
4. Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere hangi zamanlarda veya derslerde daha çok zaman ayırdığının sınıf yönetimine etkisi ile ilgili görüşleri nelerdir?
5. Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerin olumlu davranışları için yaptıkları pekiştirmeler nelerdir?
6. Sınıf öğretmenlerinin sınıftaki özel gereksinimli öğrencilerin diğer öğrencilerle etkileşimde bulunması için yaptıkları çalışmalar nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Sınıfında özel gereksinimli öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimine yönelik görüşlerini değerlendirmeyi amaçlayan bu araştırma, nitel araştırma yönetimin durum çalışması modeli ile yürütülmüştür. Nitel araştırma yürüten araştırmacılar; insanların tecrübelerini, yaşam alanlarını ve deneyimlerini nasıl yorumladıklarını incelerler (Merriam ve Tisdell, 2016). Durum çalışması modelinde güncel konu, gerçek yaşamla bağlantılı olarak derinlemesine ele alınmaktadır (Akar, 2016). Bu araştırmada sınıfında özel gereksinimli öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimine yönelik görüşleri derinlemesine ele alınmak istendiği için bu model seçilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Şırnak ilinin Cizre ilçesinde devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise ölçüt (kriter) örnekleme yöntemi ile belirlenen 17 öğretmenden oluşturmaktadır. Marshall ve Rossman'a (2014) göre ölçüt örnekleme yönteminde önceden belirlenen bazı ölçütleri karşılayan durumlar üzerinde çalışılmaktadır ve ölçüt araştırmacı tarafından oluşturulmaktadır. Grix'e (2010) göre ise ölçüt örneklemede sadece zaman esas alınmaz, araştırmacı tarafından araştırmanın konusu ile ilgili herhangi bir durum ölçüt olarak belirlenebilir. Bu araştırmada ise ölçüt sınıf öğretmeni olmak ve sınıfında özel gereksinimli öğrenci bulunmaktır. Araştırmanın çalışma grubuna ilişkin demografik veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Çalışma Grubuna İlişkin Veriler

Katılımcı	Cinsiyet	Hizmet Yılı	Yaş	Yakın Çevrede Özel Eğitim Gereksinimli Birey Olma Durumu
Ö1	Kadın	0-5	25 ve altı	Var
Ö2	Erkek	0-5	26-34	Yok
Ö3	Kadın	0-5	26-34	Yok
Ö4	Erkek	6-10	26-34	Var
Ö5	Kadın	6-10	26-34	Yok
Ö6	Kadın	0-5	26-34	Var
Ö7	Kadın	6-10	26-34	Yok
Ö8	Erkek	0-5	26-34	Var
Ö9	Erkek	0-5	26-34	Yok
Ö10	Kadın	6-10	26-34	Yok
Ö11	Kadın	6-10	26-34	Var
Ö12	Kadın	0-5	26-34	Var
Ö13	Kadın	16-20	36-44	Var
Ö14	Erkek	0-5	26-34	Var
Ö15	Kadın	0-5	26-34	Yok

Ö16	Kadın	0-5	26-34	Yok
Ö17	Erkek	6-10	26-34	Yok

Tablo 1’de yer alan demografik veriler incelendiğinde araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin 11’inin kadın (%64,70), 6’sının erkek (%35,30) olduğu görülmektedir. Öğretmenlerden 10 tanesi (%58,82) 0-5 yıl arası hizmet yılına, 6 tanesi (%35,30) 6-10 yıl arası hizmet yılına, 1 tanesi (%5,82) 16-20 yıl arası hizmet yılına sahiptir. Öğretmenlerden 1 tanesi (%5,82) 25 yaş ve altındadır, 15 tanesi (%88,23) 26-34 yaş arasındadır, 1 tanesi (%5,82) 36-44 yaş arasındadır. Öğretmenlerden 8 tanesinin (%47) yakın çevresinde özel eğitim gereksinimli birey vardır, 9 tanesinin (%53) yakın çevresinde özel eğitim gereksinimli birey yoktur.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın veri toplama aracını iki bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturmaktadır. Formun birinci bölümünde katılımcılara yönelik verilerin ele alındığı cinsiyet, hizmet yılı, yaş, yakın çevrede özel eğitim gereksinimli birey olma durumu demografik verilerinden oluşmaktadır. Formun ikinci bölümünde ise araştırmaya yönelik görüşme formu yer almaktadır. Görüşme formu altı sorudan oluşmaktadır. Soruların hazırlanmasında eğitim programları ve öğretim alanından bir uzmandan ve yazım kontrolü için bir Türkçe öğretmeninden görüş alınmıştır. Görüşlerden sonra forma son hâli verilmiştir. Görüşme formunda yer alan sorular aşağıda yer almaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Şırnak ilinin Cizre ilçesinde devlet okullarında görev yapmakta olan öğretmenlerden toplanmıştır. Bunun için Cizre ilçesindeki ilkokullara gidilerek sınıf öğretmenleri ile bireysel görüşmeler yapılmıştır. Farklı okullarda görev yapmakta olan öğretmenlerden görüş alındığı için bireysel görüşmeler tercih edilmiştir. Görüşme öncesinde sınıf öğretmenlerine çalışmanın konusu ve önemi hakkında bilgilendirme yapılarak araştırmanın gönüllülük esaslı yürütüldüğü açıklanmıştır. Görüşmeler esnasında öğretmenlerin sınıfında özel gereksinimli öğrenci olup olmadığı teyit edildikten sonra görüşme yapılmıştır. Her görüşme yaklaşık 20 dakika ile 40 dakika arasında sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, bir metindeki birçok kelimenin belirli kurallara göre kodlanarak daha küçük içerik kategorileri hâlinde gruplandırıldığı sistematik ve tekrarlanabilir bir teknik analize dayanmaktadır. Bu veriler daha sonra alt sınıflandırma ve üst sınıflandırma için sınıflara bölünür (Sönmez ve Alacapınar, 2011). Sınıf öğretmenlerinden toplanan veriler önce her soru bağlamında kodlanarak analiz edilmiştir. Daha sonra bu kodlar kategorilere ayrılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerden kişisel bilgi alınmadığı için görüşme formlarına “Öğretmen” kelimesinin baş harfine sayı verilerek “Ö1, Ö2, Ö3” gibi kod isimleri verilmiştir. Kod ve kategorileri desteklemek için öğretmen görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu Başkanlığı
Karar Tarihi: 23/01//2024
Belge Numarası: E-74546226-622.01-91412

BULGULAR

Bu bölümde katılımcılardan elde edilen verilerin analiz edilmesi ile ulaşılan bulgular ve yorumlar yer almaktadır.

Avantajlar ve Dezavantajlara Yönelik Bulgular

Araştırmanın birinci alt amacını oluşturan “Sınıf öğretmenlerinin sınıfta özel gereksinimli öğrenci olmasının avantajları ve dezavantajlarına yönelik görüşleri nelerdir?” araştırma sorusunun bulguları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 1: Avantaj ve Dezavantajlara Yönelik Kategori ve Kodlar

Kategori	Kodlar	Katılımcı	f
Avantajlar	Bireysel farklılıklara saygı duymayı öğrenmesi	Ö7, Ö11, Ö13	13
	Hayata farklı bakış açıları sağlaması	Ö6, Ö13	
	Normal sınıflarda eğitime katılmaları	Ö2	
	Öğretmene haz vermesi	Ö4	
	Öğretmene mutluluk vermesi	Ö4	
	Bireysel desteğe ihtiyaç duymaları	Ö4	
	Öğrencilerin kaynaşmaları	Ö10	
	Diğer öğrencilerin tolerans becerilerinin gelişmesi	Ö14	
	Hoşgörünün artması	Ö16	
Akranları ile ilişki içinde olmaları	Ö17		
Dezavantajlar	Sınıf mevcutlarının kalabalık olması	Ö1, Ö5, Ö9	19
	Öğretmenin yeterli olmama düşüncesi	Ö3, Ö15	
	Zaman kıstıtlılığı	Ö11, Ö15	
	Ek destek faaliyetlerinin verilememesi	Ö1	
	Dikkat dağıtması	Ö3	
	Sınıf başarısının düşmesi	Ö3	
	Sınıf yönetiminin zorlaşması	Ö5	
	Fazla ilgi gerektirmesi	Ö8	
	Kazanımların hitap etmemesi	Ö13	
	Öğrencinin dışlanması	Ö14	
	Sınıf disiplinin zorlaşması	Ö16	
	Müfredatın yetişememesi	Ö16	
	İhtiyaçlarının giderilememesi	Ö17	
	Diğer öğrenciler üzerinde olumsuz etki yaratmaları	Ö17	
Toplam			32

Sınıf öğretmenlerinin sınıfta özel gereksinimli öğrenci olmasının avantajları ve dezavantajlarına yönelik görüşleri incelenerek “Avantajlar” ve “Dezavantajlar” kategorileri ortaya çıkmıştır. “Avantajlar” kategorisi 10 koddan ve 13 frekanstan oluşmaktadır. “Dezavantajlar” kategorisi 15 koddan ve 19 frekanstan oluşmaktadır. Sınıf öğretmenlerinin ortaya çıkan kategorilerden hareketle dezavantajlara yönelik görüşlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum sınıf öğretmenlerinin sınıfta özel gereksinimli öğrenci olmasına yönelik olarak olumsuz görüşlerinin daha fazla olduğu şeklinde de yorumlanabilmektedir.

Sınıf öğretmenlerinin “Avantajlar” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö7: *Öğrencilerim için bireysel farklılıklara saygı duymanın önemi açısından sınıfta özel eğitim öğrencisinin bulunmasının faydalı olduğunu düşünüyorum.*

Ö13: *Farklılıklar her zaman iyi olur. Avantaj açısından bakarsak anlatılan kazanımları çabuk öğreniyorlar, değişik bakış açıları oluşuyor ve farklı örnekler veriyorlar.*

Ö17: *Öğrenci açısından tek avantaj kendi akranlarıyla iletişim içinde olmasıdır.*

Sınıf öğretmenlerinin “Dezavantajlar” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö3: *Sınıf içerisinde öğretmenin dikkatini fazlaca dağıtan sınıf verimini düşüren bir durumdur. Öğretmenin ne sınıfa ne de öğrencisine tam anlamıyla yetebilmesi mümkün olmuyor.*

Ö5: *Özel eğitim öğrencisine kalabalık sınıflarda gerekli ilgiyi göstermek zordur. Bu sebeple sınıfın kontrolünün sağlanması zorlaşmaktadır.*

Ö11: *Kalabalık mevcutların fazla olduğu sınıflarda özel eğitim öğrencilerine onlara yetecek kadar zaman ayrılması çok zordur.*

Mevcut Özel Eğitim Uygulamalarına Yönelik Bulgular

Araştırmanın ikinci alt amacını oluşturan “Sınıf öğretmenleri mevcut özel eğitim uygulamalarını nasıl bulmaktadır?” araştırma sorusunun bulguları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 2: Mevcut Özel Eğitim Uygulamalarına Yönelik Kategori ve Kodlar

Kategori	Kodlar	Katılımcı	f
Fiziki Yetersizlikler	Materyal, araç gereç yetersizliği	Ö1, Ö12, Ö17	13
	Özel eğitim sınıflarının eksik olması	Ö2, Ö16	
	İmkân yetersizliği	Ö4, Ö7	
	Zaman yetersizliği	Ö3	
	Sosyal alan yetersizliği	Ö4	
	Sınıfların kalabalık olması	Ö6	
	Çevresel ortam yetersizliği	Ö10	
	Ders saatlerinin öğrenciler açısından uzun olması	Ö13	
Eğitsel Yetersizlikler	Uygulamaların sınıf şartlarına uygun olmaması	Ö15	4
	Verilen eğitimlerin değerlendirilememesi	Ö5	
	Destek eğitimin soyut kalması	Ö6	
	Uygulama ağırlıklı eğitim verilmeli	Ö11	
	Mevzuatın yeterince uygulanmaması	Ö14	
Toplam			17

Sınıf öğretmenleri mevcut özel eğitim uygulamalarına yönelik görüşleri incelenerek “Fiziki Yetersizlikler” ve “Eğitsel Yetersizlikler” kategorileri ortaya çıkmıştır. “Fiziki Yetersizlikler” kategorisi 9 koddan ve 13 frekanstan oluşmaktadır. “Eğitsel Yetersizlikler” kategorisi 4 koddan ve 4 frekanstan oluşmaktadır. Sınıf öğretmenlerinin ortaya çıkan kategorilerden hareketle dezavantajlara yönelik görüşlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Normal sınıflar özel gereksinimli öğrencilere uygun olarak düzenlenmedikleri için bu sınıflarda materyal ve donanım gibi eksikliklerin ön plana çıkması sınıf öğretmenlerinin görüşlerine de yansımaktadır.

Sınıf öğretmenlerinin “Fiziki Yetersizlikler” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö1: *Program olarak belki yeterlidir fakat özel öğrenci için materyal, ders kitabı, ek kaynak vb. ihtiyaçların yetersiz olduğunu düşünüyorum.*

Ö4: *Eğitim uygulamalarını yeterli bulmakla beraber özel gereksinimli bireylere dönük daha çok sosyal alan yaratılmasını ve kendilerini geliştirme imkânı sunacak ortamlar oluşturulmasının uygun olduğunu düşünüyorum.*

Ö16: *Özel gereksinimli öğrenciler için seviyelerine ve ihtiyaçlarına uygun yeteri kadar sınıf ve okul bulunmamaktadır.*

Sınıf öğretmenlerinin “Eğitsel Yetersizlikler” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö5: *Özel eğitim sınıflarında verilen eğitimleri değerlendiremem fakat karma sınıflardaki uygulamalar yetersiz kalmaktadır.*

Ö11: *Özel eğitim öğrencilerine daha çok dikkat edilmelidir. Dersle beraber ayrı öğretmenlerle, ayrı çalışmalar yapılabilir.*

Ö14: *Bence sorun mevzuatta geçen maddelerin yeterince uygulanmamasıdır.*

Sınıflardaki Fiziksel Düzenin Yönetimine Yönelik Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt amacını oluşturan “Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrenci bulunan sınıflardaki fiziksel düzenin yönetimine yönelik görüşleri nelerdir?” araştırma sorusunun bulguları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 3: Sınıflardaki Fiziksel Düzenin Yönetimine Yönelik Kategori ve Kodlar

Kategori	Kodlar	Katılımcı	f
Sınıf Temelli Düzen	Olağan sınıf düzeni devam ettirilmeli	Ö3, Ö4	9
	Esnek bir sınıf düzeni oluşturulmalı	Ö10, Ö11	
	Rahat ve huzurlu bir ortam yaratılmalı	Ö15, Ö16	
	Güvenli bir ortam yaratılmalı	Ö7	
	Sade bir ortam yaratılmalı	Ö12	
	Görsel materyallere ağırlık verilmeli	Ö13	

Öğrenci Temelli Düzen	Öğrenci ihtiyaçlarına göre düzenleme yapılmalı	Ö5, Ö8, Ö12	9
	Öğretmene yakın olmalıdır	Ö1, Ö2	
	Küme düzeni oluşturulmalı	Ö6	
	Sosyal bir ortam yaratılmalı	Ö9	
	Arka tarafa oturtulmamalı	Ö14	
	Sınıf öğrencinin yetersizlik türüne göre düzenlenmeli	Ö17	
Toplam			18

Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrenci bulunan sınıflardaki fiziksel düzenin yönetimine yönelik görüşleri incelenerek “Sınıf Temelli Düzen” ve “Öğrenci Temelli Düzen” kategorileri ortaya çıkmıştır. “Sınıf Temelli Düzen” kategorisi 6 koddan ve 9 frekanstan oluşmaktadır. “Öğrenci Temelli Düzen” kategorisi 6 koddan ve 9 frekanstan oluşmaktadır. Ortaya çıkan kategoriler incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin sınıflardaki fiziksel düzen konusunda net bir ayrıma gitmediği anlaşılmaktadır. Gerek sınıfın özel gereksinimli öğrencisine uygun olarak düzenlenmesi gerek öğrenciye yönelik bireysel düzenlemelerin yapılması ile ilgili görüşler ortaya çıkmıştır.

Sınıf öğretmenlerinin “Sınıf Temelli Düzen” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö3: *Sınıfımda var olan normal düzen devam etmektedir. Bence böyle devam edilmelidir. Özel eğitim öğrencisinin diğer öğrencilerden farklı olmadığını hissettirmek için bunu yapıyorum.*

Ö11: *Sınıfın büyüklüğü, mevcut öğrenci sayısı, sınıfın fiziksel düzenini etkilediği için bazen istenilen oluşturulamıyor ama sıra hâlinde olan düzen en son tercih edilmelidir.*

Ö15: *Sınıfın fiziksel düzeninin öğrencinin davranışı üzerinde önemli etkisi vardır. Öğrencinin kendisini rahat ve huzurlu hissedebilmesi için fiziksel ortamının düzenlenmesi gerekir.*

Sınıf öğretmenlerinin “Öğrenci Temelli Düzen” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö2: *Özel eğitim öğrencisi, öğretmene yakın olacak şekilde oturtulmalıdır.*

Ö8: *Sınıf ortamı özel eğitim öğrencisinin gereksinimine göre düzenlenmelidir.*

Ö14: *Özel gereksinimli öğrenci arkada dışlanacak seviyede tek başına oturtulmamalıdır.*

Zaman ve Ders Yönetimine Yönelik İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt amacını oluşturan “Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere hangi zamanlarda veya derslerde daha çok zaman ayırdığının sınıf yönetimine etkisi ile ilgili görüşleri nelerdir?” araştırma sorusunun bulguları Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 4: Zaman veya Ders Yönetimine Yönelik Kategori ve Kodlar

Kategori	Kodlar	Katılımcı	f
Hafta İçi (Ders Sürecinde)	Zaman ayırma	Ö4, Ö8, Ö9	16
	Diğer öğrencilere ödevlendirme yaparak ilgilenme	Ö6, Ö12, Ö15	
	Sınıfın olumsuz etkilenmesi	Ö8, Ö9	
	Hassas davranma	Ö4	
	İlgi gösterme	Ö4	
	Zaman ayıramama	Ö7	
	Bire bir ilgilenme	Ö10	
	Diğer öğrencilerin sıkılması	Ö11	
	Disiplin sorunları yaratmaması	Ö14	
	Dikte çalışmalarında zorlanma	Ö16	
Etkinlik yaptıktan sonra ilgilenme	Ö17		
Hafta İçi (Ders Dışında)	Vakit ayırabilme	Ö5, Ö13	7
	Özel olarak zaman ayırabilme	Ö2	
	Problemleri durumlara müdahale etme	Ö7	
	Telefonla iletişime geçme	Ö13	
	Bire bir ilgilenme	Ö14	
Hafta Sonu	Sınıf hâkimiyetinin zorlaştırdığı için	Ö14	1
	Öğrencinin sınıfta rencide olmaması için	Ö1	
Toplam			24

Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere hangi zamanlarda veya derslerde daha çok zaman ayırdığına yönelik görüşleri incelenerek “Hafta İçi (Ders Sürecinde)”, “Hafta İçi (Ders Dışında)” ve “Hafta Sonu” kategorileri ortaya çıkmıştır. “Hafta İçi (Ders Sürecinde)” kategorisi 16 koddan ve 16 frekanstan oluşmaktadır. “Hafta İçi (Ders Dışında)” kategorisi 7 koddan ve 7 frekanstan oluşmaktadır. “Hafta Sonu” kategorisi 1 koddan ve 1 frekanstan oluşmaktadır. Ortaya çıkan kategoriler incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere hafta içi günlerinde ders sürecinde daha fazla zaman ayırdığı ortaya çıkmıştır.

Sınıf öğretmenlerinin “Hafta İçi (Ders Sürecinde)” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö4: *Ders esnasında gerekli gördüğüm anda gerekli ilgiyi gösteririm. Bu durumun sınıf yönetimini etkilemesi adına hassasiyet gösteremem.*

Ö6: *Diğer öğrencilere yazı yazdırdığım ya da kitap okuttuğum zamanlarda yanuma alıp ilgilenabiliyorum.*

Ö11: *Daha çok derslerde zaman ayırıyorum. Bazen teneffüslerde devam edebiliyoruz. Uzun sürdüğünde diğer öğrenciler de sıkılmalar başlıyor.*

Sınıf öğretmenlerinin “Hafta İçi (Ders Dışında)” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö7: *Öğrencim başarı olarak problem yaşamadığı için ekstra zaman ayırmıyorum. Ders dışı davranış problemlerine müdahale ediyorum.*

Ö13: *Ders dışında zaman harcıyorum, onun soruları veya yeni öğrendiği kavramlar varsa telefonla iletişime geçiyoruz.*

Ö14: *Daha çok ders dışında sınıf hâkimiyeti konusunda çalışma yapıyorum.*

Sınıf öğretmenlerinin “Hafta Sonu” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö1: *Ders içerisinde ekranları arasında çok fazla rencide olmaması açısından çok fazla üzerine gitmemeye çalışıyorum fakat hafta sonları onunla bire bir ilgileniyorum.*

Olumlu Davranışlar İçin Yapılan Pekiştirmelere Yönelik Bulgular

Araştırmanın beşinci alt amacını oluşturan “Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerin olumlu davranışları için yaptıkları pekiştirmeler nelerdir?” araştırma sorusunun bulguları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 5: Yapılan Pekiştirmelere Yönelik Kategori ve Kodlar

Kategori	Kodlar	Katılımcı	f
Sözel Pekiştirme	Aferin demek	Ö1, Ö2, Ö8	12
	Sözlü olarak desteklemek	Ö2, Ö9, Ö10	
	Övmek	Ö4, Ö14, Ö16	
	Harikasin demek	Ö8	
	Motive etmek	Ö10	
	Tebrik etmek	Ö17	
Sosyal Pekiştirme	Sosyal pekiştireç vermek	Ö6, Ö11	10
	Sevdiği filmi izletmek	Ö1	
	Aşamalı pekiştirmek	Ö5	
	Alkışlatmak	Ö7	
	Yıldız vermek	Ö12	
	Birlikte vakit geçirmek	Ö13	
	Hoşlandığı görev vermek	Ö15	
	Sevdiği etkinlikleri yaptırmak	Ö15	
Yaptığı resimleri panoya asmak	Ö17		
Maddi Pekiştirme	Kek, çikolata vermek	Ö3, Ö8	3
	Kalem, silgi vermek	Ö3, Ö4	
Toplam			25

Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerin olumlu davranışları için yaptıkları pekiştirmelere yönelik görüşleri incelenerek “Sözel Pekiştirme”, “Sosyal Pekiştirme” ve “Maddi Pekiştirme” kategorileri ortaya çıkmıştır. “Sözel Pekiştirme” kategorisi 12 koddan ve 12 frekanstan

oluşmaktadır. “Sosyal Pekiştirme” kategorisi 9 koddan ve 10 frekanstan oluşmaktadır. “Maddi Pekiştirme” kategorisi 3 koddan ve 4 frekanstan oluşmaktadır. Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerin olumlu davranışları için farklı pekiştiriciler tercih ettikleri fakat en fazla sözel pekiştiriciler kullandıkları ortaya çıkmıştır.

Sınıf öğretmenlerinin “Sözel Pekiştirme” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö4: *Olumlu davranışlar karşısında sınıf içi yüceltme ve fiziksel pekiştiriciler kullanarak davranışın devamlılığını desteklerim.*

Ö8: *Genellikle aferin, harikasın vb. pekiştiriciler kullanıyorum. Nadiren de çikolata ile ödüllendiriyorum.*

Ö10: *Onu diğer öğrencilerden çok ayırmamak için normal pekiştiriciler veriyorum ve sık sık motivasyon cümleleri kullanıyorum.*

Sınıf öğretmenlerinin “Sosyal Pekiştirme” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö5: *Aşamalı pekiştiriciler vererek en ufak ilerlemesini dahi ona hissettiriyorum ve daha da iyisini yapabileceğine onu inandırıyorum.*

Ö6: *Bir işi başardığı zaman arkadaşlarına onu alkışlatarak pekiştirme yapıyorum.*

Ö13: *Hediye alarak, sözlü aktivite ederek, onunla birlikte vakit geçirerek pekiştirmeye çalışırım.*

Sınıf öğretmenlerinin “Maddi Pekiştirme” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö3: *Ona kalem, silgi, kek, çikolata gibi ufak hediyeler vererek pekiştirme yapıyorum.*

Diğer Öğrencilerle Etkileşimde Bulunmaya Yönelik Bulgular

Araştırmanın altıncı alt amacını oluşturan “Sınıf öğretmenlerinin sınıftaki özel gereksinimli öğrencilerin diğer öğrencilerle etkileşimde bulunması için yaptıkları çalışmalar nelerdir?” araştırma sorusunun bulguları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 6. Diğer Öğrencilerle Etkileşimde Bulunmaya Yönelik Kategori ve Kodlar

Kategori	Kodlar	Katılımcı	f
Sosyal Faaliyetler	Grup çalışmaları yapmak	Ö1, Ö4, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10	19
	Oyunlarla etkileşim kurmak	Ö2, Ö10, Ö12	
	Diğer öğrencilerde farkındalık yaratmak	Ö3, Ö5, Ö11	
	Eşleştirme çalışmaları yapmak	Ö1	
	Diğer öğrencileri teşvik etmek	Ö3	
	Yarışmalar düzenlemek	Ö10	
	Diğer öğrencilerin hassas davranmalarını sağlamak	Ö11	
	Topluca film izletmek	Ö12	
	Grupça hikâye okutmak	Ö12	
Sınıf içi ve sınıf dışı etkinlikler yapmak	Ö17		
Yöntem-Teknik Kullanma	Akran öğretimi	Ö4	3
	Drama yaptırmak	Ö14	
	İstasyon tekniğini kullanmak	Ö16	
Bireysel Faaliyetler	Öğrenciyi görevlendirmek	Ö6	2
	Sorumluluk vermek	Ö15	
Toplam			24

Sınıf öğretmenlerinin sınıftaki özel gereksinimli öğrencilerin diğer öğrencilerle etkileşimde bulunması için yaptıkları çalışmalara yönelik görüşleri incelenerek “Sosyal Faaliyetler”, “Yöntem-Teknik Kullanma” ve “Bireysel Faaliyetler” kategorileri ortaya çıkmıştır. “Sosyal Faaliyetler” kategorisi 10 koddan ve 19 frekanstan oluşmaktadır. “Yöntem-Teknik Kullanma” kategorisi 3 koddan ve 3 frekanstan oluşmaktadır. “Bireysel Faaliyetler” kategorisi 2 koddan ve 2 frekanstan oluşmaktadır. Sınıf öğretmenlerinin sınıftaki özel gereksinimli öğrencilerin diğer öğrencilerle etkileşimde bulunması için yaptıkları çalışmalar incelendiği daha çok sosyal faaliyetleri tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Araştırma sorusunun da buna yönelik olması bu kategorinin ortaya çıkmasını güçlendirmiştir.

Sınıf öğretmenlerinin “Sosyal Faaliyetler” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö5: Çocuklarda özel durum için farkındalık oluştursam da arkadaşlarına karşı hassas davranmaları sağlayıp etkileşim içinde bulunmalarını sağlıyorum.

Ö10: Özel eğitim öğrencimi özellikle grup çalışmalarına, oyunlara, yarışmalara katmaya özen gösteriyorum.

Ö12: Sınıf içi oyunlarda diğer öğrencilerin özel eğitim öğrencisine yardımcı olarak onu oyuna dâhil etmelerini isterim. Bireysel farklılıklara saygı duymalarını destekleyebilmek adına bu yönde hazırlanmış filmler izletir, hikâyeler okuturum.

Sınıf öğretmenlerinin “Yöntem-Teknik Kullanma” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö4: Grup çalışmaları ve akran eğitimi gibi etkinlikler kullanıyorum.

Ö16: Sınıfta istasyon tekniğini kullanarak öğrencilerin etkileşimde bulunmasına katkıda bulunmaya çalışıyorum.

Sınıf öğretmenlerinin “Bireysel Faaliyetler” kategorisine yönelik görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yapılarak aşağıda sunulmuştur.

Ö6: Diğer öğrencileri özel eğitim öğrencisine yardımcı olmaları için sık sık görevlendiriyorum.

Ö15: Ortak etkinliklere ve aktivitelere dâhil ediyorum. Birlikte yapabilecekleri sorumluluklar veriyorum.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın amacı sınıfta özel gereksinimli öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimine yönelik görüşlerini değerlendirmektir. Araştırma kapsamında toplanan veriler analiz edilerek bulgular sunulmuş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Sınıf öğretmenlerinin sınıfta özel gereksinimli öğrenci olmasının avantajları ve dezavantajlarına yönelik görüşleri avantajlar ve dezavantajlar kategorileriyle değerlendirilmiştir. Kategoriler incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin daha çok dezavantajlardan yana görüş belirttiği belirlenmiştir. Sınıf öğretmenleri sınıfta özel gereksinimli öğrenci bulunmasının dezavantajının daha fazla olduğunu yansıtmıştır. Sınıf ortamlarının kalabalık olması ve özel gereksinimli öğrencilerin özel desteğe ihtiyaç duyması gibi etkenler sınıf öğretmenlerinin bakış açısını olumsuz yöne çekebilmektedir. Buna karşılık diğer öğrencilerin bireysel farklılıklara saygı duymayı öğrenmesi ve hayata farklı bakış açıları sağlamalarını desteklemektedirler.

Sınıf öğretmenlerinin mevcut özel eğitim uygulamalarına yönelik görüşleri fiziki yetersizlikler ve eğitsel yetersizlikler kategorileriyle değerlendirilmiştir. Kategoriler incelendiğinde materyal eksikliğinin ön plana çıktığı belirlenmiştir. Normal sınıflar özel eğitim öğrencilerine göre tasarlanmadığı için özel gereksinimli öğrencilerin ihtiyaç duyduğu materyaller bulunmamaktadır. Bu durum imkân yetersizliği gibi görülse de sınıf yapısından dolayı özel eğitim materyallerinin olmaması olağan bir durumdur. Taş (2017) yapmış olduğu çalışmada bilgisayar laboratuvarında değişik oturma düzenlerinin uygulanmadığını, Laboratuvarların estetik görünmediğini ifade etmiştir. Korkmaz (2003) yapmış olduğu çalışmada sınıf yönetiminde öğrenci sorumluluklarının ve öğrencilerin birbirleriyle ilişkisinin önemli olduğunu ifade etmiştir.

Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrenci bulunan sınıflardaki fiziksel düzenin yönetimine yönelik görüşleri sınıf temelli düzen ve öğrenci temelli düzen kategorileriyle değerlendirilmiştir. Kategoriler incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin olağan sınıf düzeni devam ettirilmesini, öğrenci ihtiyaçlarına göre düzenleme yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Normal sınıflarda öğrenci mevcudu kalabalık olduğu için sınıf düzenini tamamen değiştirmek pek mümkün değildir. Fakat sınıfın bazı açılardan özel gereksinimli öğrencilere göre düzenlenmesi mümkündür. Özel gereksinimli öğrencileri ön sıraya oturtma, öğrencinin yetersizlik türüne göre sınıfı düzenle gibi değişiklikler yapılabilir. Kılıç ve Mutlu Aydın (2016), Oyinloye (2010) ve Yeşilyurt (2006) yaptıkları çalışmada sınıf öğretmenlerinin sınıf düzenini sağlamada daha çok görsellerden yararlanmaya çalıştıklarını ve mevcut sınıf düzenini korumaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere hangi zamanlarda veya derslerde daha çok zaman ayırdığına yönelik görüşleri hafta içi (ders sürecinde), hafta içi (ders dışında) ve hafta sonu kategorileriyle değerlendirilmiştir. Kategoriler incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin genellikle hafta içi günlerde ders saatlerinde özel gereksinimli öğrencilere zaman ayırdığı belirlenmiştir. Sınıf öğretmenleri diğer öğrencilerinden zaman buldukça özel gereksinimli öğrencilere vakit ayırmaya çalışmaktadır. Bunun

dışında destek eğitim ve evde eğitim gibi ders saatleri dışında kalan sürede öğrencilerine vakit ayırabilmektedir.

Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerin olumlu davranışları için yaptıkları pekiştirmelere yönelik görüşleri sözel pekiştirme, sosyal pekiştirme ve maddi pekiştirme kategorileriyle değerlendirilmiştir. Pekiştireçler, bir davranışın ileride gerçekleşme olasılığını arttıran uyaranlardır. Bu sebeple bir öğretim yapıldığında başarılı olma sürecinde etkili pekiştireç kullanılması önemlidir (Cooper, Heron ve Heward, 2007: 276). Sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencileri için kullandıkları pekiştireçler incelendiğinde sözel pekiştireçleri daha fazla tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Özel gereksinimli öğrenci üzerinde daha çok somut denilebilecek maddi pekiştireçlerin etkili olabileceği düşünülmektedir. Kılıç ve Mutlu Aydın (2016) yaptıkları araştırmada sınıf öğretmenlerinin öğrencileriyle iletişim kurmada daha çok sözsüz iletişime önem verdiklerini ifade etmiştir.

Sınıf öğretmenlerinin sınıftaki özel gereksinimli öğrencilerin diğer öğrencilerle etkileşimde bulunması için yaptıkları çalışmalara yönelik görüşleri sosyal faaliyetler, yöntem-teknik kullanma ve bireysel faaliyetler kategorileriyle değerlendirilmiştir. Derste düz anlatım tekniğini kullanmak belli bir süre sonra öğrencilerin sıkılmasına sebep olmaktadır. Öğrencilerin dikkatini çekecek etkinlikler öğrencileri derse güdülemektedir. Özel gereksinimli öğrenciler üzerinde bu durum daha etkilidir. Özel gereksinimli öğrenciler diğer öğrencilere göre daha erken sıkılabilmektedir. Sınıfta etkinliklere dayalı öğretilerin yapılması öğrencileri de derse teşvik etmekte ve öğrenciler arasında bağ kurulmasını sağlamaktadır.

Araştırma sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrenciler ile ilgili çeşitli sınıf yönetimi sorunları yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Normal eğitim sınıflarının özel gereksinimli öğrencilere uygun olmaması ve kalabalık olması gibi durumlar sınıf öğretmenlerini sınıf yönetimi konusunda zorlamaktadır. Öğretmenler özel eğitime yönelik yeterli düzeyde eğitim almış olsalar dahi sınıf altyapılarının bunun uygun olmaması olumsuzluklar yaratmaktadır. Buna karşılık öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencileri görmezden gelmediği, sınıf ortamına kazandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Sınıf yönetimi açısından incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimini en iyi şekilde sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Sarı ve Bayrakçı (2018) yaptıkları araştırmada ortaöğretim öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin iyi düzeyde olduğunu tespit etmişlerdir.

Araştırmanın sonuçlarından hareketle uygulamaya ve araştırmacılara yönelik aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır:

- Sınıf öğretmenlerine özel eğitim alanıyla ilgili hizmet içi eğitimler verilmesi yararlı olacaktır.
- Özel gereksinimli öğrencilerin olabildiğince özel eğitim sınıflarında eğitim alması sağlanmalıdır. Bu sebeple özel eğitim sınıflarının artması yararlı olacaktır.
- Özel gereksinimli öğrenci bulunan normal sınıflara, özel gereksinimli öğrenciler için materyal desteği sağlanabilir.
- Öğretmenlerinin yanı sıra öğrencilere ve velilere yönelik özel eğitim farkındalık seminerleri verilebilir.
- Özel gereksinimli öğrencilere ders saatleri dışında ek eğitimlerin verilmesine yönelik faaliyetler artırılabilir.
- Bu çalışmanın bir benzeri ortaokul ve lise kademesinde çalışan öğretmenlere de uygulanarak daha kapsamlı verilere ulaşılabilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmanın yazarlık katkısı birinci yazar için %50, ikinci yazar için %25, üçüncü yazar için %25'tir.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Şirnak Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu Başkanlığı

Karar Tarihi: 23/01//2024

Belge Numarası: E-74546226-622.01-91412

KAYNAKÇA

Ada, S. (2013). Sınıf Yönetimini Etkileyen Faktörler. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(12), 1-8.

Akar, H. (2016). Durum Çalışması. A. Saban & A. Ersoy (Ed.). *Eğitimde Nitel Araştırma Yöntemleri*

- İçinde (s. 111-148). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aslan, K. (2015). Özgül Öğrenme Güçlüğü'nün Erken Dönem Belirtileri ve Erken Müdahale Uygulamalarına Dair Derleme. *Uluslararası Katılımlı 3. Çocuk Gelişimi ve Kongre Kitabı*, 11-13 Mayıs 2015, Ankara, Türkiye, 577-588.
- Ataman, A. (Ed.). (2003). *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Aydoğdu, F. & Kılıç, D. (2016). Sınıf, Okul Öncesi ve Özel Eğitim Öğretmenlerinin Aile Katılımına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 265-274.
- Bulut, A. S. (2018). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Üstün Yetenekli Birey ve Özel Eğitim Kavramlarına İlişkin Algıları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 2338-2356.
- Cavkaytar, A. & Diken, İ. H. (2005). *Özel Eğitime Giriş*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Cooper, J., Heron, T. E. & Heward, W. L. (2007). *Applied Behavior Analysis*, Essex: Pearson Costum Library.
- Çubukçu, Z. & Girmen, P. (2008). Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Becerilerine İlişkin Görüşleri. *Bilgi*, 0(44), 123-142.
- Demir, S. & Kale, M. (2019). İlkokullarda Özel Eğitim Sınıflarında Karşılaşılan Sorunların İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 354-373.
- Diken, İ. H. (Ed). (2019). *Özel Eğitim Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Doyle, W. (1990). Classroom Management Techniques, Student Discipline Strategies. *Research and Practice*, 113-127.
- Ekici, G. (2008). Sınıf Yönetimi Dersinin Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimine Yönelik Tutum ve İnanç Kazanma Düzeyine Etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 167-182.
- Erdoğan, E. (2010). *Sınıf Yönetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Grix, J. (2010). *The Foundations of Research*. London: Palgrave Macmillan.
- Güleç A. Y., Özbey, F., Sola-Özgüç, C. & Cihan, H. (2014). Vaka Araştırması: Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Sorunları ve İhtiyaçları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 639-654.
- Işıtan, H. D. & Dayı, E. (2022). Sınıfında Özel Gereksinimli Öğrenci Bulunan Genel Eğitim Öğretmenlerinin Özel Eğitim Danışmanlığına İlişkin Görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 23(1), 85-107.
- İzci, E. (2005). Sınıf Öğretmeni Adaylarının "Özel Eğitim" Konusundaki Yeterlikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 106-114.
- Karabörk, R. (2018). Özel Eğitim Okulu Yöneticilerinin Özel Eğitim Mevzuatına İlişkin Görüşleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Karadeniz, G. (2002). Eğitimde Kaynaştırma (Entegrasyon), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayabaşı, Y. (2012). Öğretmenlerin Öğretim Sürecinde Kullandıkları Öğretim Yöntem ve Teknikleri ile Bunları Tercih Etme Nedenleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(27), 45-65.
- Kılıç, D. & Mutlu Aydın, S. (2016). Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Eğilimleri. *Ekev Akademi Dergisi*, 0(65), 469-484.
- Korkmaz, İ. (2003). İstenmeyen Davranışların Önlenmesi. Z. Kaya (Ed.) *Sınıf Yönetimi* (171-192). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kozan, D., Emeksever, A. & Onur Sezer, G. (2019). Öğrenme Ortamlarının Fiziksel Düzeni Açısından Sınıf Öğretmenlerinin Karşılaştıkları Sorunlar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(4), 1177-1189.
- Marshall, C. & Rossman, G. B. (2014). *Designing Qualitative Research*. New York: Sage Publishing.
- Melekoğlu, M. A. (2014). Characteristics of Inclusive Classrooms in Turkey. *Topical Issue: Inclusion from Around the World*, 15(2), 24-30.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Metin, N. (Ed.). (2012). *Özel Gereksinimli Çocuklar*. Ankara: Maya Akademi Yayınevi.

- Mutlu Göçmen, N., Bozkurt, M. & Aydın, Ç. (2017). Comparison of the Attitudes of Pre-Service Primary School Teachers and Pre-Service Special Education Teachers Towards Inclusion. *E-Kafkas Journal of Educational Research*, 4(1), 26-33.
- Orhan, Ş. & Gökbulut, Ö. Ö. (2013). Sınıf Yönetimine Ait Temel Ögelerin Yaratıcı Drama Yöntemiyle İşlenmesi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 8(15), 95-103.
- Oyinloye, G. O. (2010). Primary School Teachers Perception of Classroom Management and Its Influence on Pupils' activities. *European Journal of Educational Studies*, 2(3), 305-312.
- Özçelik, İ. (1987). *Özel Eğitim Alanı ve Özürlü Olma Durumu*. Ankara: Fon Matbaası.
- Özsoy, Y. (1977). Özel Eğitimde Kavramla İlgili Sorular. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 10(1), 211-244.
- Özsoy, Y., Özyürek, M. & Eripek, S. (2002). *Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar "Özel Eğitime Giriş"*. Ankara: Karatepe Yayınları.
- Özyer, S. & Özsoy, N. (2017). Özel eğitim alanına geçiş yapan sınıf öğretmenlerinin sayı öğretiminde kullandıkları yöntemlerin araştırılması. *Education Sciences*, 12(3), 122-132.
- Resmî Gazete 1, Sayı: 18192 (15.10.1963). 2916 Numaralı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu. (Erişim Tarihi: 26.12.2023).
- Resmî Gazete 2, Sayı: 30471 (07.07.2018). *Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*. (Erişim Tarihi: 14.12.2023).
- Sarı, B. & Bayrakçı, M. (2018). Ortaöğretim Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerileri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(4), 1960-1977.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2011). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Taş, S. T. (2017). Sınıf Yönetimi Boyutlarına Göre Bilgisayar Laboratuvarlarında Karşılaşılan Sınıf Yönetimi Sorunları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(28), 69-91.
- Yazıcı, M. S. & Uzuner, F. G. (2021). Sınıf Öğretmenlerinin Özel Eğitim Alanında Katıldıkları Eğitimlere Yönelik Görüşlerinin ve Önerilerinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(57), 150-187.
- Yeşilyurt, E. (2006). Öğretmenlerin Öğretim Araç ve Gereçlerini Kullanma Durumlarını Etkileyen Faktörler, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 29-46, Spring 2024

Öğretmenlerin eTwinning Projelerine Yönelik Görüşleri: Katkılar, Sorunlar, Çözümler* **

Teachers' Opinions on eTwinning Projects: Contributions, Problems, Solutions

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1407164>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
19.12.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
16.02.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Uzm. Öğrt. Gizem Beşiktepe
MEB / Gölalan İmam Hatip Ortaokulu
gizembesiktepe@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1857-7871

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

** Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulunun 12.07.2023 tarih ve 2023/212 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Öz

Eğitim, dinamik yapısıyla değişim ve gelişime uygundur. Her geçen gün daha da gelişen teknolojinin eğitime entegre edilmesi önem taşımaktadır. Bu konuda eTwinning projeleri öğretmen ve öğrencilere büyük destek sağlar. Öğrenciler; öğretmenleriyle ulusal ve uluslararası projelerle farklı illerden/ülkelerden öğrenci ve öğretmenlerle iletişime geçer, kültürlerarası etkileşim sonucu birbirlerinden yeni şeyler öğrenirler. Bu araştırmanın amacı, eTwinning projelerinin öğrenci ve öğretmenler üzerindeki etkilerinin ve süreçte karşılaşılan sorunların ortaya çıkarılmasıdır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji (olgubilim) deseninde yürütülmüştür. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2023 yılında Samsun ilinde görev yapmakta olan, daha önce eTwinning projesi yapmış ve kalite etiketi almış 22 öğretmenin oluşturmuştur. Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış sözlü görüşmeler ile toplanmış olup elde edilen veriler betimsel analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda eTwinning projeleri ile öğretmen ve öğrencilerin yabancı dil, bilişim teknolojileri, web 2.0 araçlarını kullanma becerilerinin geliştiği, farklı kültürler tanıyarak sosyalleştikleri; öğrencilerin akademik başarılarının arttığı belirlenmiştir. eTwinning projelerinin yürütülmesinde karşılaşılan sorunlar ise projenin iş yükü oluşturması, yabancı dilde iletişim, bilgisayar-tablet gibi teknolojik araç eksikliği, internete erişim ve zamanlama olarak öne çıkmıştır. Katılımcılar tarafından öğretmenlere ödüllendirme yapılması, projeler için okullarda kulüp/egzersiz açılması, web 2.0 araçlarıyla ilgili hizmet içi eğitimler ve bilgilendirme toplantıları düzenlenmesi, ücretsiz internet desteği sağlanması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Proje, eTwinning, Web 2.0 Araçları, Kalite Etiketi, Öğretmen

Abstract

Education is suitable for change and development with its dynamic structure. It is important to integrate developing technology into education day by day. In this regard, eTwinning projects provide great support to teachers and students. Students and their teachers communicate with students and teachers from different cities and countries through national and international projects and learn new things from each other as a result of intercultural interaction. The purpose of this research is to reveal the effects of eTwinning projects on students and teachers and the problems encountered in the process. The research was conducted in a phenomenology pattern, which is one of the qualitative research methods. Criterion sampling, technique, one of the purposeful sampling methods, was used to determine the research sample. The sample of the research consists of 22 teachers working in Samsun in 2023 year, who have previously done an eTwinning project and received a quality label. Research data was collected through semi-structured oral interviews and the data obtained was analyzed descriptively. As a result of the research, it was determined that with eTwinning projects, teachers' and students' skills in using foreign languages, information technologies and web 2.0 tools improved, they socialized by learning about different cultures, and students' academic success increased. The most common problems encountered in eTwinning projects are extra workload, communication in a foreign language, lack of technological devices such as computers and tablets, access to the Internet and timing. As for solution, the participants have suggested rewarding teachers, opening clubs/drills for projects in schools, organizing in-service training and information meetings about web 2.0 tools, and providing free internet support.

Keywords: Project, eTwinning, Web 2.0 Tools, Quality Label, Teacher

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Beşiktepe, G. (2024). Öğretmenlerin eTwinning Projelerine Yönelik Görüşleri: Katkılar, Sorunlar, Çözümler. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 29-46.

GİRİŞ

Eğitimin asıl amacı; var olan bilginin yeni nesillere aktarılması yerine bilgiyi üretilen kullanan, farklı durumlara aktarabilen, eleştirel/yaratıcı düşünen, aktif ve iş birlikçi çalışabilen, problem çözme becerisine sahip, kararlarında bağımsız, evrensel değerleri özümsemiş bireyler yetişmesini sağlamaktır (Özensoy, 2017). Bireyler yaşam sürdürdükleri dünyaya dair bilgilerin artık pasif alıcısı olmaktan çıkmış, aktif kullanıcı olmuşlardır. Bireyleri yeni şartlara uygun olarak dünyaya yetiştirmek misyonu ile “öğrenen” nesiller yetiştirmek zorunlu hedef olmalıdır. (Korkmaz ve Kaptan, 2002). 21. yy.ın gelişen teknolojiyle bireylerin niteliklerine dair beklentiler de değişmekte, gerekli becerilere sahip bireylerin yetiştirilmesi amacıyla öğretimde kullanılan yöntem-teknikler, malzemeler, sınıf yapısı ve öğrenciye ait roller gibi öğretim sürecine ait her şey eğitim paradigmalarıyla güncellenmektedir (Sarıkaya, 2019). Değişik platformlarda öğretmenlerin yaşanan çağa uyum sağlayarak kendilerini yenilemeleri ve bilgilerini güncellemeleri ancak takip edilecek yenilikçi uygulamalarla sağlanabilir (Gençtürk Erdem vd., 2021). Öğretmen ve öğrenciler için bilgidan yeterliliğe geçmede büyük öneme sahip araçlar olan sosyal ağlar (Greenhow ve Askari, 2015) sayesinde bireyler girişimcilik, iş birliği, eleştirel düşünme, problem çözme becerilerini geliştirme fırsatı bulurlar (Cachia ve Punie, 2012). Aynı zamanda sosyal ağlar ile öğretmenler ulusal ve uluslararası seviyelerde farklı okullarla iş birliği yapma deneyimlerini paylaşma imkânı yakalayabilmektedirler. Sınıflarda bu dönüşüm ve değişimlerin yansıtılabilmesi nedeniyle öğretmenlerin destek görmeleri ve eğitim içeriklerinin bunlara uygun şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Hertz ve Engelhardt, 2021).

Ülkemizde düzenlenen taşra veya merkezi eğitim etkinliklerine öğretmenlerin farklı sebeplerle katılmamaları, eTwinning vb. sosyal ağların ve e-öğrenme ortamlarının öğretmenlerin mesleki gelişimleri için gerekli olduğu sonucunu doğurmuştur (Avcı, 2021). Bu platformların öğretmenlerin bilgilerini güncellemelerine, kendilerini yenilemelerine ve dijital becerilerin kazanılmasına imkân sağlaması (Gilleran, 2019) kullanılan web 2.0 araçlarının öğrencilerdeki olumlu etkileri (Pehlivan vd., 2023) nedeniyle eğitimin tüm kademelerinde eğitim teknolojileri uygulaması yapılan eTwinning faaliyetlerinin (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2022) incelenmesi önem taşımaktadır. 2005 yılında Avrupa Komisyonu’nun istek ve yönlendirmesi ile bir dijital öğrenme projesi şeklinde başlayan (Kearney ve Gras-Velázquez, 2015) Avrupa’daki en büyük okul ağı oluşumu olan eTwinning faaliyetlerine (Kearney, 2016) ülkemizde MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri (YEĞİTEK) Genel Müdürlüğü çatısı altında oluşturulan Türkiye eTwinning Ulusal Destek Servisi (UDS) ekibinin oluşturulması sonucu 2009 yılı Şubat’ında başlanmıştır (MEB, 2021). 2022 yılı Ağustos ayı itibarıyla 44 ülkenin yer aldığı platforma, bir milyondan fazla öğretmen ve iki yüz binden fazla okul kayıtlı durumdadır (URL-1). Avrupa Komisyonu’nun eğitim sistemine yepyeni bir vizyon katmak amacıyla bilişim teknolojilerini kullandığı eTwinning bünyesiyle amaçlanan şey; çok kültürlü yapıya ve hoşgörüyü sahip, iletişime açık, yabancı dil ve teknolojik beceride yeterli, sorumluluk alabilen, teoride kalmadan yaşadığı problemlere çözümler üreten bir Avrupa vatandaşı oluşturmaktır (Avrupa Birliği, 2005).

Öğretmenler tarafından güvenli bir web ağı tabanı olmayı hedefleyen (Licht, Pateraki ve Scimeca, 2020) öğretmenlerin eğitim teknolojilerini çok yönlü şekilde derslerde aktif kullanmasını sağlayan ağı olan eTwinning platformu ile Avrupa’daki öğretmenler öğrencileriyle iş birliği içinde proje yapar, kişisel gelişimlerini artırır, mesleki yönden kendilerini geliştirmeyi amaç edinir (Gilleran, 2019). Manfredini (2007) tarafından öğrencilerin yeni öğrenmelerine öğretmenlerinse meslekleri adına farklı ve yenilikçi yaklaşımlarına motivasyon kaynağı olarak tanımlanan eTwinning platformu, dijital ortamda okullar arası iş birliği ve öğretmenlerin eş koordinasyonu ya da asenkronize yürütülen öğrenme-öğretme ortamı olarak tanımlanabilir (Papadakis, 2016). Birbirleriyle tecrübelerini paylaşan öğretmenlerin, mesleki gelişimleri artar (Lewis ve Decuyper, 2023) yabancı dil becerileri ve dijital okuryazarlıkları gelişir (Özçakır, 2023). Yapılan proje çalışmalarıyla öğretmenler ulusal ve uluslararası eğitimlere katılma imkânı bulurlar (Karakaşlar Gezgin ve Gökbaş Çabuk, 2021). eTwinning projeleri; okul kültürünün gelişmesi, proje aidiyetinin kazanımı bakımından önem taşırken (Gilleran ve Kearney, 2014) platformun multidisipliner yapısı ve proje sürecinde uzmanlardan fikir alınabilmesi eTwinning’i diğer platformlardan ayırır. Bu bakışla eTwinning okullar adına oluşmuş eşsiz bir araçtır (Kearney ve Gras-Velázquez, 2015). Yürütülen projelerle öğrenciler de yeteneklerini fark eder, kendilerini tanıyarak, ulusal ve uluslararası düzeyde sahip oldukları vatandaşlık algılarını geliştirir (Gilleran, 2019; Gilleran ve Kearney, 2014) sosyalleşirler (Akıncı ve Sağ, 2019; Demir ve Kayaoğlu, 2022; Döğer, 2022; Karabıyık, 2023). Teknolojiyi (Karabıyık, 2023; Karataş ve Öztay, 2023; Pehlivan vd., 2023) ve dijital araçları kullanırken (Akıncı ve Sağ, 2019; Gülnar, 2015) yaparak yaşayarak öğrenme fırsatı bulurlar (Karakaşlar Gezgin ve Gökbaş Çabuk, 2021). Akademik

başarıları artan (Döğer, 2022; Sarıkoç ve Ersoy, 2022; Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012) öğrenciler adına öğrenme ortamı eğlenceli ve keyif duyulan bir yer hâline gelir.

Yapılan araştırmalarda eTwinning projelerinin katkıları dile getirilirken süreçle ilgili sorunlar da ortaya konulmuştur. Akdemir'in (2017) araştırmasında proje sürecinde öğretmenlerin internete erişememe, bilişim teknolojilerini yeterince kullanamama ve altyapı sorunları yaşadıkları, projelerin öğretim programlarına uygun olmadığı ortaya çıkmıştır. Kaya (2022) derslerde web 2.0 araçları kullanımına dair eğitimlere ihtiyaç duyulduğunu ve eTwinning projelerine öğretmen katılımının teşvik edilmesi gerekliliğini belirlemiştir. Küçüktaşçı (2022) öğretmenlerin eTwinning projelerini yürütürken zorlandıklarını, idare desteği alamadıklarını, ödüllendirilmediklerini, dil problemi ve seviye sorunu yaşadıklarını; projelerin öğretmenlere iş yükü oluşturduğunu ifade ettiklerini ortaya koymuştur. Karabıyık (2023) tarafından yapılan çalışmada ise eTwinning proje uygulamalarının zaman ihtiyacı ve maliyet oluşturması nedeniyle öğretim ilkelerinden ekonomiklik açısından dezavantaj bir durum oluşturduğu belirtilmiştir. Kalite etiketi almamış öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin kalite etiketi alanlara oranla düşük seviyede kaldığının (Hellaç Aksu ve Reisoğlu, 2023), eTwinning projeleri yürütmeyen okul idarecilerinin öğretmenleri proje yapmaları için motive edemediklerinin (Yılmaz ve Karahan, 2023) belirlenmesi ise öne çıkan diğer sonuçlardır.

Literatürde yer alan çalışmalarda katılımcı görüşlerinin genel bakışla daha çok proje süreci bazında incelenmesi veya eTwinning platformuna dair olması, örneklem/çalışma gruplarının sınırlı branşlarda kalması, özellikle eTwinning projelerinin katkılarından/sorunlarından seçilen bir faktör başlığı temelinde araştırma yapılması ve ödül almış proje yürütücüsü öğretmenlerle yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olması bu araştırmanın gerekçesini oluşturmaktadır. Araştırma; kalite etiketi almış öğretmenlerle yürütülmesi, araştırmada eTwinning projelerinin öğretmenlerin yanı sıra öğrenciler üzerindeki yansımalarının da incelenmesi ve çalışma grubunda veri kaynağı çeşitliliğinin farklı branşlardan sağlanmış olması nedeniyle literatürde yer alan çalışmalardan ayrılmaktadır. Araştırmanın sınırlılıkları Samsun iliyle sınırlı bir coğrafyada yapılmış olması ve öğretmen görüşlerine dayalı olup öğrenci görüşlerinin bulunmamasıdır. Araştırmada eTwinning projesi yapmış ve kalite etiketi almış öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda eTwinning projelerinin öğretmenler ve öğrenciler üzerindeki etkilerinin katkıları, sorunlar ve çözümler bağlamında ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırma; eTwinning projelerinin öneminin her geçen gün daha da artması, proje yürütücülüğü yapan öğretmenlerin kendilerinin ve öğrencilerinin karşılaştıkları durumları ortaya koyması, araştırma sonuçlarının yapılacak yeni çalışmalara bakış açısı kazandırarak literatüre de katkı sağlayacak olması nedeniyle önem taşımaktadır.

Araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretmen görüşlerine göre eTwinning projelerinin öğrencilere katkıları nelerdir?
2. Öğretmen görüşlerine göre eTwinning projelerinin öğretmenlere katkıları nelerdir?
3. Öğretmen görüşlerine göre eTwinning projelerinin yürütülmesinde öğrenciler hangi sorunlarla karşılaşmaktadır?
4. Öğretmen görüşlerine göre eTwinning projelerinin yürütülmesinde öğretmenler hangi sorunlarla karşılaşmaktadır?
5. Öğretmenlerin eTwinning projelerinin yürütülmesinde karşılaşılan sorunlara dair çözüm önerileri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji (olgubilim) desenindedir. Nitel araştırma yöntemi; mülakat (görüşme), gözlem, doküman analizi vb. yöntemlerin kullanıldığı, olay ve algıların var olduğu doğal çevrede bütüncül ve gerçekçi bir şekilde ortaya konulmasına dair sürecin bulunduğu araştırmadır. Fenomenoloji nitel araştırma temellerini oluşturan bakış açılarından biri olup olguların betimlenmesi ve açıklanmasına odaklanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Fenomenolojinin sahip olduğu belirleyici özelliklerin yanında nitel araştırma sürecindeki bazı özellikleri de (veri kaynağı/oluşum süreci/ analizi vd.) içermesi nitel araştırmaya ait özellik ve süreçlerle uyumaktadır. Fenomenoloji deseni, bireylerin yaşantıları sonucu edindikleri tecrübelerle atıf yapar. Karşılaşılan, bilinen ancak anlamlandırılmasında zorlanılan vakaları araştırmaya uygun bir zemin hazırlar (Tekindal ve Uğuz Arsu 2020). Fenomenolojide amaç gündelik yaşamda değişik şekillerde karşılaşılabildiğimiz, farkındalığı yüzeysel olguların ayrıntılarıyla derinlemesine araştırılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Fenomenolojik çalışmalarda kişilerin bir kavram veya fenomenle ilgili tecrübelerinin ortak anlamı keşfedilir (Creswell 2020). Fenomen olarak eTwinning projesinde kalite etiketi almış öğretmen deneyimleri seçilen bu

araştırmada katılımcı deneyimlerinin ortak anlamını bulmak, eTwinning projelerinin öğrenciler ve öğretmenlerdeki yansımalarına yönelik öğretmen görüşlerini belirlemek amacıyla fenomenolojik desen kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu 2023 yılında Samsun ilinde görev yapmakta olan daha önce eTwinning projesi yapmış ve kalite etiketi almış 19'u kadın, üçü erkek gönüllü 22 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Creswell (2020) tarafından katılımcı seçiminde kullanılan stratejilerin dar aralıkta olduğu fenomenolojik araştırmalarda katılımcıların amaçlı seçiminin en uygun strateji olduğu belirtilmiştir. Amaçlı örneklemede bilgi birikimi var olduğu düşünülen durum ve olgular derinlemesine incelenme imkânı bulurken ölçüt örneklemeyle daha önce belirlenen kriterler etrafında, kriterleri karşılayan tüm durumlar çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmacının kendisi söz konusu kriter veya kriterleri oluşturabildiği gibi hazır ölçüt formlar da kullanılabilir (Teddlie ve Yu, 2007; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırmadaki ölçüt, öğretmenlerin daha önce eTwinning projesi yapmış ve en az bir Ulusal Kalite Etiketi/Uluslararası Kalite Etiketi almış olmasıdır. Çalışma grubuna ait demografik özellikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

Değişkenler	Grup	Frekans (f)	Katılımcılar
Branş	İngilizce	7	K ₃ , K ₅ , K ₇ , K ₉ , K ₁₀ , K ₁₁ , K ₂₁
	Okul Öncesi Öğretmeni	4	K ₂ , K ₄ , K ₈ , K ₁₇
	Türkçe	3	K ₁₃ , K ₁₄ , K ₁₆
	Sınıf Öğretmeni	2	K ₂₀ , K ₂₂
	Matematik	1	K ₁₉
	Fen Bilimleri	1	K ₁
	Sosyal Bilgiler	1	K ₁₅
	Teknoloji ve Tasarım	1	K ₆
	Bilişim Teknolojileri	1	K ₁₂
	Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik	1	K ₁₈
Meslek yılı	1-5 yıl	0	-
	6-10 yıl	3	K ₄ , K ₁₀ , K ₁₃
	11-19 yıl	16	K ₁ , K ₂ , K ₃ , K ₅ , K ₈ , K ₉ , K ₁₁ , K ₁₂ , K ₁₄ , K ₁₆ , K ₁₇ , K ₁₈ , K ₁₉ , K ₂₀ , K ₂₁ , K ₂₂
	20 yıl ve üzeri	3	K ₆ , K ₇ , K ₁₅
eTwinning portalına üyelik süresi	1-3 yıl	7	K ₁ , K ₂ , K ₇ , K ₈ , K ₁₃ , K ₁₅ , K ₂₀
	3-5 yıl	8	K ₄ , K ₆ , K ₁₂ , K ₁₆ , K ₁₇ , K ₁₈ , K ₂₁ , K ₂₂
	5 yıldan fazla	7	K ₃ , K ₅ , K ₉ , K ₁₀ , K ₁₁ , K ₁₄ , K ₁₉
Kalite Etiketi Türü	Ulusal Kalite Etiketi	11	K ₂ , K ₅ , K ₈ , K ₉ , K ₁₀ , K ₁₃ , K ₁₇ , K ₁₈ , K ₂₀ , K ₂₁ , K ₂₂
	Uluslararası Kalite Etiketi	11	K ₁ , K ₃ , K ₄ , K ₆ , K ₇ , K ₁₁ , K ₁₂ , K ₁₄ , K ₁₅ , K ₁₆ , K ₁₉

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların branş dağılımlarının İngilizce (f: 7), Okul Öncesi (f: 4), Türkçe (f: 3), Sınıf (f: 2), Matematik (f: 1), Fen Bilimleri (f: 1), Sosyal Bilgiler (f: 1), Teknoloji ve Tasarım (f: 1), Bilişim Teknolojileri (f: 1) ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (f: 1) olduğu görülmektedir. Meslek yılı dağılımına bakıldığında katılımcılardan üçünün 6-10 yıl, 16'sının 11-19 yıl, üçünün 20 yıl ve üzeri süre görevde oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların eTwinning portalına üyelik süreleri incelendiğinde yedisinin 1-3 yıl, sekizinin 3-5 yıl, yedisinin ise 5 yıldan fazladır platforma üye olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 11'i Ulusal Kalite Etiketi'ne, 11'i Uluslararası Kalite Etiketi'ne sahiptir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmaya ait veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Karataş (2017) görüşmeyi araştırma kapsamına alınan kişilerin bir durum ya da konuyla ilgili düşünce ve duygularının anlaşılması faaliyeti olarak tanımlamıştır. Görüşmede amaç, bireyin bir konu veya durumla ilgili iç dünyasında yer alan bakış açısını ortaya çıkarmaktır (Patton, 1987). Görüşme, yapılandırma sürecine göre tam yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış görüşme olarak üç kategoriye ayrılır (Merriam, 2015). Görüşme öncesinde hazırlanmış sorulardan oluşan görüşme formuna görüşme sırasında ayrıntılara ulaşmak ya da eksik kaldığı düşünülen noktaların tamamlanması adına ek soruların/sonda soruların eklenebildiği görüşme türü yarı yapılandırılmış görüşmedir (Karataş, 2017). Öncesinde soru formuyla planlanmış sorular da olsa katılımcının yönlendirilmemesi ve özgür bırakılması, görüşme yapan kişinin duyarlı ve esnek olması önemlidir (Liamputtong, 2019). Teknik olarak görüşmedeki soruların kısmen araştırmacı tarafından cevaplanmaya açık bırakılması kısmen de standartlaştırılması (Wengraf, 2001) katılımcı cevaplamalarının genişletilmesini ve bilgi üretilmesi için gerekli ortamın yaratılmasını, derinliği sağlar (Rubin ve Rubin, 2005). Bu sayede araştırma amacı doğrultusunda bütünsel bilgi elde edilmiş olur (Sevencan ve Çilingiroğlu, 2007).

Bu araştırmanın görüşme formunun hazırlanmasından önce eTwinning ile ilgili alanyazın incelenmiş, araştırmacı tarafından araştırma sorularına uygun olarak taslak sorular hazırlanmıştır. Görüşme formu hazırlanırken soruların kısa, açık ve anlaşılır olması ile katılımcı deneyimlerinin paylaşılmasını sağlayacak nitelikte açık uçlu sorular olmasına dikkat edilmiştir. Taslak halindeki görüşme formu biri akademisyen, diğeri AR-GE biriminde görevli alan uzmanları ile eTwinning proje sürecine hâkim iki öğretmene sunularak görüş destek alınmış, kapsam geçerliği ve güvenilirlik sağlanmaya çalışılmıştır. Uzman önerileri doğrultusunda görüşme formuna son hâli verilmiştir. Örneğin, araştırmacı tarafından hazırlanan “eTwinning projelerinin öğretmenlere ve öğrencilere sağladığı yararlar nelerdir?” sorusu uzman önerisi doğrultusunda “eTwinning projelerinin öğrencilere katkıları nelerdir?” ile “eTwinning projelerinin öğretmenlere katkıları nelerdir?” sorularına ayrılarak düzenleme yapılmıştır. İlk bölümünde demografik özelliklere (brans, meslek yılı, eTwinning üyelik süresi, alınan kalite etiketi türü) yer verilen görüşme formunda beş soru bulunmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmaya ait veriler 2023 yılında yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucu elde edilmiştir. Araştırmacı; daha önce eTwinning projeleri yapmış olması ve projelerinden Ulusal, Uluslararası, Avrupa Kalite Etiketleri almış olması nedeniyle duruma hâkim konumdadır. Bu durumun araştırmacı-katılımcı iletişimini üst düzeye çıkararak katılımcı düşüncelerinin ifade edilmesinde ve katılımcıların anlaşılmasında katkı sağladığı ifade edilebilir. Araştırma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulunun 12/07/2023 tarih 2023/212 sayılı etik kurul izni ile yürütülmüştür. Ayrıca araştırmaya başlamadan önce MEB Araştırma Yarışma ve Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği doğrultusunda ayse.meb.gov.tr adresinden gerekli başvuru yapılarak ilgili birimlerden araştırmaya ait uygulama izni alınmıştır. Öğretmenlere görüşme öncesinde yapılacak görüşmenin amacıyla ilgili bilgi verilmiş, öğretmenlerden gönüllü katılım formu alınarak görüşmeyi kabul eden 22 öğretmenle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış sözlü görüşmeler için öğretmenlere beş soru sorulmuş, bazı yerlerde soruların daha iyi cevaplanmasının sağlanması için sonda sorularla kısa açıklamalar yapılmıştır. Görüşmelerde ses kaydı yapılacağı için katılımcılardan izin alınmış, veri kaybı yaşanmaması için görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Yapılan görüşmeler ortalama 20-25 dakika sürmüştür. Görüşmelerde veri doygunluğu ilkesine dikkat edilmiştir. Nitel araştırmalarda önceki katılımcıların verdiği bilgilerin yeni katılımcılar tarafından da verilmesi sonucu oluşan veri farklılaşmaması durumu; veri doygunludur (Creswell, 2017). Görüşme sonrasında tüm katılımcıların görüşmede verdikleri cevapları teyit etmeleri istenmiştir. Bu doğrultuda görüşme sorularına verilen cevaplamalar katılımcılarla paylaşılıp “Bunu mu demek istediniz?” “Cevabınızda eklemek/çıkarmak istediğiniz bir yer var mı?” şeklinde sorular sorularak teyit işlemi yapılmıştır. Teyit işleminin katılımcılara yöneltilen tüm soru cevaplamaları için yapılması ile geçerlik ve güvenilirliğin artırılması amaçlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analizin amacı, görüşme yapılan ya da gözlemlenen bireylere ait görüşlerin çarpıcı şekilde doğrudan alıntılarla yansıtılmasıdır (Sözbilir, 2009). Betimsel analizde veriler önceden belirlenmiş temalar hâline getirilerek yorumlanır

(Yıldırım ve Şimşek 2016). Betimsel analizdeki dört basamak; bir çerçeve oluşturulması, verilerin çerçeve ışığında işlenmesi, bulguların tanımlanması, bulguların yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Yarı yapılandırılmış sözlü görüşmelere verilen cevaplarda öğretmenlerin isimleri gizli tutularak öğretmenler “Katılımcı” olarak isimlendirilmiş, katılımcı cevapları K_1, K_2, \dots, K_{22} şeklinde kodlanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplara ait ses kayıtları transkripsiyon yapılarak yazıya dökülmüş, kodlar oluşturularak kodlara ait tekrarlanma sıklıkları belirlenmiştir. Kodlama sürecinde kod doygunluğuna dikkat edilmiştir. Araştırmacının elde ettiği veriler rahatlıkla sınıflandırılıyor, yeni kodlar oluşturulamıyor ise kod doygunluğu oluşmuştur ve kodlama süreci bitirilebilir (Glaser, 1965; Strauss, 1987). Araştırmacı tarafından belirlenen kodlardan hareketle bir kodlayıcı çizelgesi hazırlanmıştır. Kodlayıcı çizelgesinde araştırmaya ait amaç, yöntem, veri analizi gibi açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. eTwinning proje sürecine hâkim biri akademisyen iki alan uzmanı tarafından kodlayıcı çizelgesi doğrultusunda farklı yer ve zamanlarda veri setinin tamamı için bağımsız kodlamalar yapılmıştır. Kodlama sürecinin subjektif yapıya sahip olması nedeniyle bazı kod uyumsuzlukları olduğu görülmüş, tekrar üzerinde düşünülerek birleştirilebileceği bir kod olup olmadığına bakılmış; uyum sağlamayan kısım çıkarılmıştır. İki alan uzmanına farklı zamanlarda yaptırılan veri analizi ile araştırma tutarlılığı incelenmiş, kullanılan Miles ve Huberman (1994) formülüyle kodlayıcılar arası uyum yüzdesi değeri %95 olarak hesaplanmıştır. Kodlayıcılar arası tutarlılıkta görüş birliği değerinin %80 ve üstü olmasının istenmesi (Miles ve Huberman, 1994; Patton, 2002) bu araştırmaya ait kodlama güvenilirliğinin yüksek yeterlilikte olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma verileri Miro adlı uygulama kullanılarak zihin haritaları şeklinde sunulmuştur. Etkileşimli beyaz tahta üzerinde fikirlerin zihin haritalarına dönüştürülmesini sağlayan Miro adlı web 2.0 aracı (Yıldırım, 2023) içerik zenginliğinin yanında anlık dönütlere tartışma ortamı hazırlayan uygulamadır (Chan et. al., 2023). Bulgularda katılımcı görüşlerinin doğrudan alıntılara yer verilerek araştırma güvenilirliği artırılmıştır.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu

Karar Tarihi: 12/07/2023

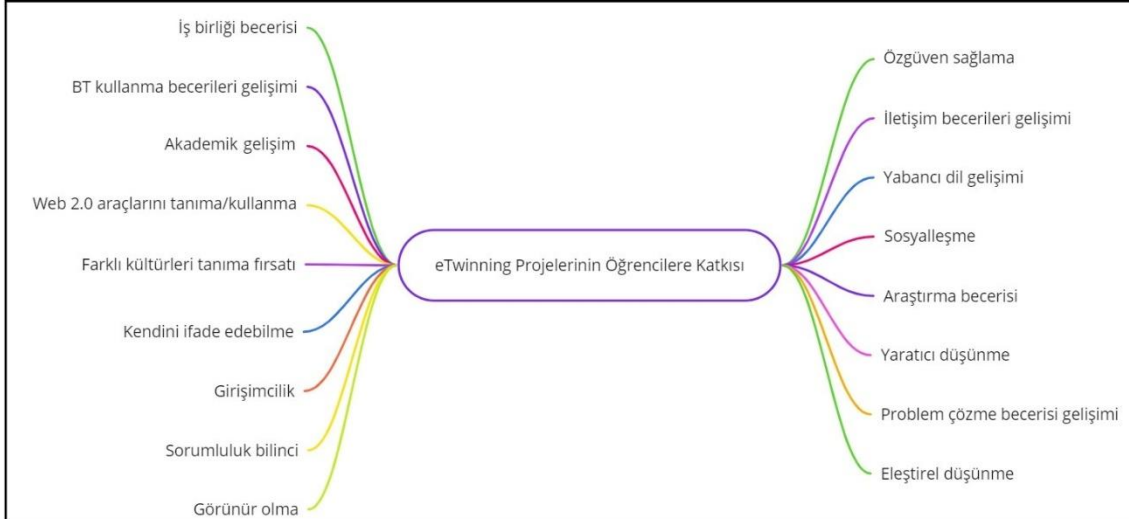
Belge Numarası: 2023/212

BULGULAR

eTwinning Projelerinin Öğrencilere Katkılarına Yönelik Bulgular

eTwinning projelerinin öğrenciye katkısı temasına yönelik katılımcıların verdiği cevaplara ait bulgular Şekil 1’de özetlenmiştir.

Şekil 1: eTwinning Projelerinin Öğrencilere Katkılarına Yönelik Bulgular

Şekil 1 incelendiğinde katılımcı düşüncelerine göre eTwinning projelerinin öğrencilere katkıları iş birliği becerisi (f: 14) öz güven sağlama (f: 13), bilişim teknolojilerini (BT) kullanma (f: 12) iletişim becerileri (f: 10) ve akademik gelişim (f: 10) olarak sıralanmıştır. Bu konudaki düşüncelerini

katılımcılardan biri (K₆) “Birçok katkısı olduğunu düşünüyorum. Özellikle teknoloji kullanma becerilerinin artması... öz güvenlerinde bir artışın gözlenmesi... Öğrencilerimin genel akademik performansı da arttı... ve en önemli katkılarında bir tanesi de iş birliği yapmayı öğrenmeleri.” olarak ifade ederken başka bir katılımcı (K₁₃) “...iş birliğini geliştiriyor... teknoloji kullanımı da gelişti ve web 2.0 araçlarını da... Akademik başarılarını geliştiriyor... bu etkinlik sayesinde çalışma istekleri artıyor, kendilerine güvenleri geliyor.” şeklinde dile getirmiştir. Ayrıca katılımcılar tarafından öğrencilerin eTwinning projeleri ile sosyalleştikleri (f: 10) yabancı dil becerilerinin geliştiği (f: 9) web 2.0 araçlarını kullanmayı öğrendikleri (f: 9), farklı kültürleri tanıma fırsatı (f: 8) buldukları ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerini bir katılımcı (K₁₁) “...Özellikle yabancı ortaklı bir proje yapıyorsanız öğrenciler karma takımlarda ortak çalışmalar yaparlar, birbirlerini tanurlar. Farklı kültürler hakkında bilgi edinirler ve yürütülen bu projeler sayesinde kültürlerarası anlayış ve hoşgörü geliştirir öğrencilerimiz. Öğrencilerin dil gelişimine de katkıda bulunuyor eTwinning projeleri. Çünkü öğrenciler projeler üzerinde çalışırken İngilizce ya da başka bir yabancı dilde iletişim kurarlar ve böylece öğrencilerimizin dil farkındalıkları da artar... dijital teknolojileri çok kullanırız. Web 2.0 araçları dediğimiz programları çocuklar öğrenirler ve amatör çalışmalar yaparlar, bazı çocuklar çok sever bir ileriye taşır, bu öğrendiği programı geliştirmek ister.” başka bir katılımcı (K₁₈) “Öncelikle öğrenciler yabancı dil öğreniyorlar, yabancı dil becerileri geliyor... teknolojik anlamda da web 2.0 araçlarını kullanmayı öğreniyorlar. Teknolojiyi iyi kullanmayı öğreniyorlar. İletişim becerileri geliyor, sosyalleşiyorlar projelerle...” sözleriyle ifade etmiştir.

eTwinning projelerinin öğrencilerin bireysel gelişimini destekleyen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Proje katkılarında öne çıkan iş birliği becerisi gelişiminin iletişim becerilerini geliştirerek sosyalleşmeyi arttırdığı ortadadır. Bu durum diğer katkılar için de düşünüldüğünde eTwinning projelerinin domino etkisi yaratarak öğrencilerin çok yönlü gelişimini sağlamada etkili olduğu söylenebilir.

eTwinning Projelerinin Öğretmenlere Katkılarına Yönelik Bulgular

eTwinning projelerinin öğretmene katkısı temasına yönelik katılımcıların verdiği cevaplara ait bulgular Şekil 2’de özetlenmiştir.

Şekil 2: eTwinning Projelerinin Öğretmenlere Katkılarına Yönelik Bulgular

Şekil 2 incelendiğinde katılımcı düşüncelerine göre eTwinning projelerinin öğretmenlere katkıları mesleki gelişim sağlama (f: 16) diğer meslektaşlarla iş birliği yapma (f: 14) BT kullanma becerileri gelişimi (f: 11) motivasyon artışı (f: 11) ve web 2.0 araçlarını tanıma/kullanma (f: 10) olarak sıralanmıştır. Bir katılımcı (K₁₃) “Öncelikle kendim için direkt teknolojik yönden geliştim... Mesleki olarak da doyum sağlıyor öğretmene... Diğer arkadaşlarla iş birliği sağlamayı öğrendik... iş birliğini sağlıyor o yönden çok etkili oluyor.” bir başka katılımcı (K₂₀) “eTwinning projeleri; öğretmenlerde özellikle teknoloji kullanımında ileri düzeyde bir farkındalık sağlıyor, işte güncel web 2.0 araçları üzerinde çok kullanışlı işler yapıyor. Ders işlerken işte dünyadaki güncel uygulamalardan haberdar olabiliyor. Farklı kültürdeki ülkelerin ders müfredatlarını entegrasyonunu takip edebiliyor, ders işleyişinde farklı yöntem ve teknikleri uygulama sağlıyor. Dersleri daha zevkli hale getiriyor... Öğretmenler arası iş birliği sağlıyor...” sözleriyle bu konudaki düşüncelerini dile getirmiştir.

Bununla birlikte katılımcıların eTwinning projelerinin öğretmenlere yabancı dil gelişimi (f: 8) sosyalleşme (f: 8) ve farklı kültürler tanıma fırsatı (f: 7) sağladığını düşündükleri belirlenmiştir. Bu konudaki düşüncelerini bir katılımcı (K₁₃) “...Platforma girmekte normalde yabancı dilden dolayı çekiniyordum, hani ingilizcemden dolayı ama bakıldığı zaman girince kelime öğrenimi farklı dille ilgili

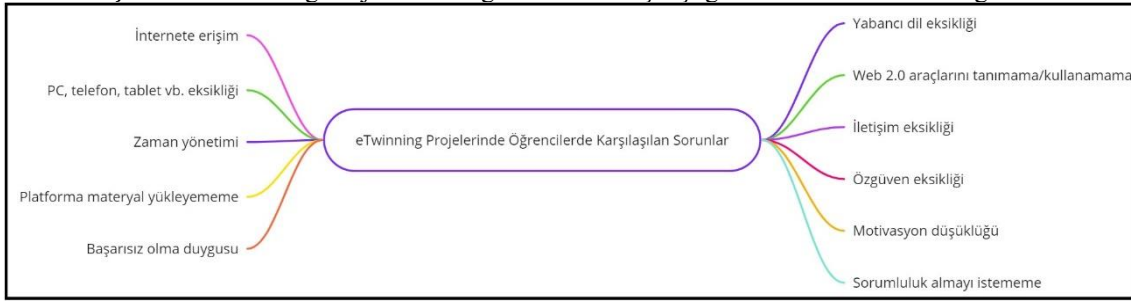
etkileşimi olduğu için yabancı dili de geliştiriyor. İster istemez aklımızda kalıyor. Benimki uluslararası olmadığı için diğer ülkelerle konuşma yönünden olmadı ama normalde uluslararası kalite etiketi alan öğretmenlerimiz tabii ki oradaki farklı ülkelerdeki insanlarla konuşarak oradaki yabancı dilini daha çok geliştirecektir, yabancı dili geliştiriyor...” diğer katılımcı (K₁₈) “Öğretmenler için de uluslararası çalışmalarda yabancı dil anlamında olumlu katkıları olduğunu düşünüyorum, yabancı dil becerileri geliyor öğretmenlerin de.... farklı uluslararası ulusal ya da uluslararası projelerde kültürel anlamda da katkı sağlıyor. İşte farklı kültürleri tanıma imkânı sağlıyoruz, sosyalleşiyoruz...” şeklinde ifade etmiştir.

eTwinning projelerinde öğretmenlerin mesleki gelişim sağlarken diğer meslektaşlarla iş birliği yaptıkları, proje sürecinde farklı web 2.0 araçlarını kullanarak BT becerilerini geliştirdikleri görülmektedir. Öğretmenlerde motivasyonu da arttıran eTwinning projelerinin her yönden geliştirici bir platform olduğunu, proje sonunda öğretmenlerin birçok kazanım elde ettiğini söylemek mümkündür.

eTwinning Projelerinde Öğrencilerin Karşılaştığı Sorunlara Yönelik Bulgular

eTwinning projelerinde öğrencilerde karşılaşılan sorunlar temasına yönelik katılımcıların verdiği cevaplara ait bulgular Şekil 3’te özetlenmiştir.

Şekil 3: eTwinning Projelerinde Öğrencilerin Karşılaştığı Sorunlara Yönelik Bulgular

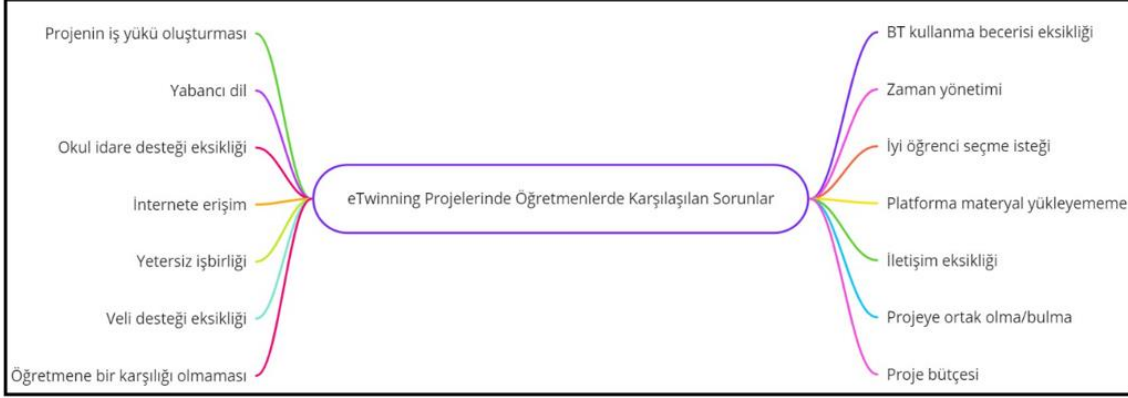
Şekil 3 incelendiğinde katılımcı görüşlerine göre eTwinning projelerinde öğrencilerde karşılaşılan sorunların internete erişim (f: 16) yabancı dil (f: 11) bilgisayar, tablet, cep telefonu eksikliği (f: 10) ile web 2.0 araçlarını tanımama/kullanamama (f: 10) olduğu görülmektedir. Katılımcılardan biri (K₁) “...Dil ve teknoloji kullanımı konusunda sorun yaşadıklarını söyleyebilirim. Tabii ki köyde bilgisayar yetersizliği ve internet altyapısının da yine zorladıklarını, onları söyleyebilirim...” katılımcılardan diğeri (K₁₁) “...En büyük engel aslında dil diyebiliriz... İnternet bağlantısı sorunları ve teknik araçlar beceri eksikliği...” başka bir katılımcı (K₁₅) ise “Özellikle öğrencilerde teknoloji altyapı sorunu vardı, yani işte şehir merkezinde olmayan uzak yerde internet olmaması bir herhangi bir akıllı cihaz olmaması dolayısıyla web 2.0 araçlarını kullanamama sıkıntısı var, bu web 2.0 araçlarını tanımama, bilmemeden kaynaklı yapılan etkinliklerde eksik kalma gibi sorunlar ortaya çıkmakta.” şeklinde bu konuya dair görüş bildirmiştir.

Yine katılımcı görüşlerine göre eTwinning projelerinde öğrencilerin zaman yönetimi (f: 7) iletişim eksikliği (f: 5) platforma materyal yükleyememe (f: 5) sorunları yaşadıkları belirlenmiştir. Bu konudaki düşüncelerini bir katılımcı (K₈) “... Çocuklar bir tanesi daha kolay yapabiliyorken diğeri daha zorlanıyordu. Ama hepsine aynı ilgiyi göstermemiz gerekiyor... Ben de yapmak istiyorum/ben yapamadım diye zaman konusunda sorunlar olmuştu.” diğer katılımcı (K₉) “... Müfredatı yetiştirme gibi bir sıkıntı olduğu için okulda ders dışında olan sürelerde proje çalışmalarını yapabiliyorlar. Burada da genelde öğretmen merkezli çalışmalar maalesef daha fazla oluyor. Öğretmenlerin yönlendirmesi daha fazla olmak zorunda. Projede yapılan çalışmaları öğrencilerden çok öğretmenler yüklüyorlar. Aslında öğrencilerin bu sayfaları tamamen doldurmaları gerekiyor...” başka bir katılımcı (K₁₆) “...öğrenciler size zaman konusunda bir dönüş sağlamak konusunda zorluk yaşıyorlar... Bir iletişim ağının doğru kurulması çok önemli. Öğrencilerle genelde WhatsApp iletişimini kullanıyorduk orada hızlıca dönüş sağlayamıyorlar, orada bir sıkıntı yaşadık. Yani iletişimsel anlamda bazen gecikmeler yaşayabiliyorduk, internet probleminin olması bazı öğrencilerimizin evlerinde internetin olmaması...” cümleleriyle dile getirmiştir.

Öğrencilerin eTwinning projelerinde internete erişemedikleri; bilgisayar, tablet, cep telefonu eksikliği nedeniyle web 2.0 araçlarını kullanmakta zorlandıkları; yabancı dil eksikliğinden dolayı iletişim problemleri yaşadıkları görülmektedir. Bu durumu eTwinning proje sürecini etkilediği, sorunlar oluşturabildiği, çalışmalarda aksamalara neden olabildiği ortadadır.

eTwinning Projelerinde Öğretmenlerin Karşılaştığı Sorunlara Yönelik Bulgular

eTwinning projelerinde öğretmenlerde karşılaşılan sorunlar temasına yönelik katılımcıların verdiği cevaplara ait bulgular Şekil 4'te özetlenmiştir.

Şekil 4: eTwinning Projelerinde Öğretmenlerin Karşılaştığı Sorunlara Yönelik Bulgular

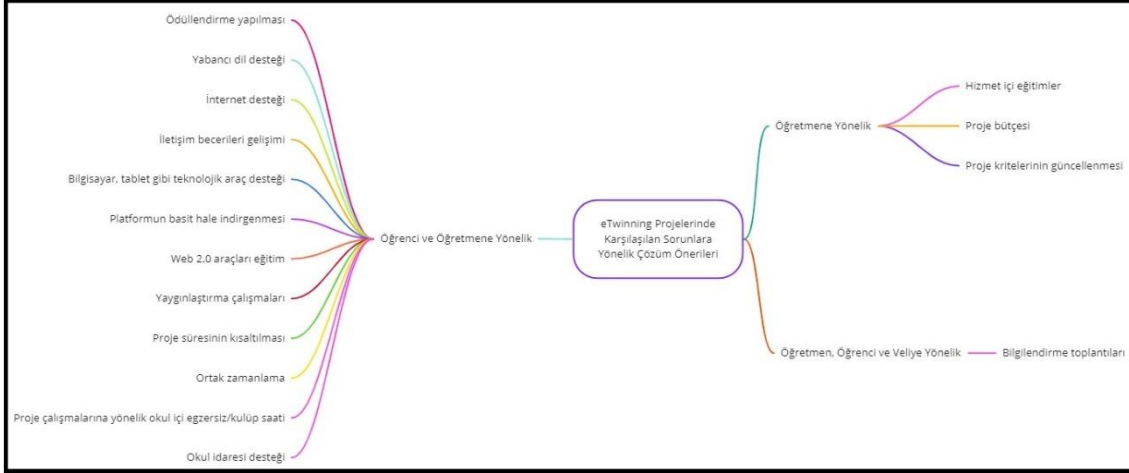
Şekil 4 incelendiğinde katılımcı düşüncelerine göre eTwinning projelerinde öğretmenlerde karşılaşılan sorunların başında projelerin iş yükü oluşturmaması (f: 9) BT kullanma becerisi eksikliği (f: 9) yabancı dil (f: 8), zaman yönetimi (f: 8) ve projeye iyi öğrenci seçme isteği (f: 8) gelmektedir. Bu konudaki düşüncelerini bir katılımcı (K₁₁) “Tüm öğretmenler, dijital teknolojiler ve çevrim içi öğrenme platformları konusunda aynı seviyede ve yetenekte olmuyor... En büyük sıkıntımız aslında normal ders saatlerinin dışında ek zaman gerektirdiği için zaman yönetimi sıkıntı, yani ders içerisinde müfredat da yetiştirmemiz gerektiği için 10-15 dakika ayırabiliyorsun sonra tekrar derse dönmen gerekebilir. Bu sıkıntı. Yani okuldan sonra çalışmayı gerektirdiği için... Öğretmenlerin, farklı dilde iletişim kurma becerisi sınırlı olabiliyor. Her öğretmen yabancı dile açık olmayabiliyor ya da hani ilgisini çekmiyor, kendi dilinde yapmak istiyor... Tüm öğrencilerin projeye aktif şekilde katılımını sağlamakta zorlanabiliyor, bazı öğretmenler ve çoğu işi kendisi yapmak zorunda kalabiliyor. Öğrencilerin ilgisini çekemeyebiliyor, onları projeye dâhil etmek için ekstra bir şeyler yapması gerekebilir. Bu da hâliyle zaman sıkıntısı yaratıyor tekrar...” diğer katılımcı (K₁₂) “...En başta zaman sıkıntısı oldu, sınıf öğretmenleri bu etkinlikleri serbest etkinlik saatinde yapabiliyorken maalesef bizim öyle bir zaman ayırma lüksümüz yoktu. Sonuçta yetiştirmemiz gereken bir müfredat var, ekstra bir zamanımız yok, hep bunları öğle arası zamanda yapmamız gerekti ya da teneffüslerde ya da boş derslerde alarak öğrencileri etkinlikleri yaptık...” başka bir katılımcı (K₁₃) ise “Müfredatı bir yandan biliyorsunuz ki yetiştirmeye çalışıyoruz. eTwinning de ayrı bir süre isteyen bir platform. Hâliyle zaman yönetimi açısından sıkıntı oluyor. Ayriyeten öğretmene bir iş yükü binmiş oluyor. Bir de öğrenciler iyi öğrencileri seçmek zorundayız... sorumluluk verme açısından yüklenme açısından... teknoloji kullanım açısından... İnternete girme sıkıntısı her an girip de yükleyemiyoruz... Kar tatili olduğu için öğrenciler okula gelemedi... etkinliklerimiz aksadı ama platforma yüklenmesi gerekiyordu. O yönden sıkıntı oldu.” şeklinde belirtmiştir.

Ayrıca katılımcıların eTwinning projeleri yürütürken okul idaresi desteği eksikliği (f: 5), internete erişim (f: 5) ve platforma materyal yükleyememe (f: 5) problemleriyle karşılaştıkları belirlenmiştir. Bu konudaki görüşlerini katılımcılardan biri (K₃) “...Öğrencilere ulaşmada internet anlamında... onlardan o verileri toplayamadığım için zamanında biraz aksaklıklar meydana gelmişti, işte sisteme yükleme sıkıntımız olmuştu. Çocuklardan geri dönüş hemen olmadığı için olamadığı için daha doğrusu...” diğer bir katılımcı (K₈) “İdare desteği, veli desteği ya da en basitinden öğretmen arkadaş desteği bile olmuyor...” sözleriyle ifade etmiştir.

Görülmektedir ki eTwinning projelerinde öğretmenler de öğrencilerdekilere benzer sorunlar yaşamakta, yaşanan pek çok ortak sorun (yabancı dil, internete erişim, BT becerileri eksikliği, zaman yönetimi, platforma materyal yükleme) eTwinning proje sürecinde olumsuz etki yaratmaktadır. Ayrıca katılımcılar tarafından eTwinning projelerinin iş yükü oluşturduğunun vurgulanması dikkat çekmektedir. Bu durum eTwinning projelerinin ek çaba ve zaman gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

eTwinning Projelerinde Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Çözüm Önerilerine Ait Bulgular
eTwinning projelerinde karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm önerileri temasına katılımcıların verdiği cevaplara ait bulgular Şekil 5’te özetlenmiştir.

Şekil 5: eTwinning Projelerinde Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Çözüm Önerilerine Ait Bulgular

Şekil 5 incelendiğinde eTwinning projelerinde karşılaşılan sorunlara getirilebilecek çözüm önerileri katılımcı düşüncelerinden hareketle öğretmene; öğretmen ve öğrenciye; öğretmen, öğrenci ve veliye yönelik öneriler olarak üç temada toplanmıştır. Temalar incelendiğinde katılımcıların en etkili olacağını düşündükleri çözüm önerileri; ödüllendirme (f: 12) bilgilendirme toplantıları yapılması (f: 11) hizmet içi eğitimler (f: 7) düzenlenmesi, yabancı dil (f: 6) ve internet desteği (f: 6) sağlanması olarak sıralanmaktadır. Bu konudaki düşüncelerini bir katılımcı (K₄) “*Mesela sorun olarak dil konusunda sorundan bahsettim. Onunla ilgili eğitim verilebilir öğretmenlere hizmet içi eğitim olabilir... web 2.0 araçlarını kullanamayan çok arkadaşım vardı... Bir de veliler bazen zaman kaybı olarak görebiliyorlar... veli toplantılarında işte bu projenin ne işe yarayacağını daha çok bahsedilmesi gerekiyor sanırım velilere...*” diğer katılımcı (K₁₁) “*... Öğretmen ve öğrencilerin dijital araçları etkin kullanabilmeleri için gerektiğinde teknik destek alınabilir... Proje yönetimi becerilerini geliştirmek için eğitimler ve atölyeler düzenlenebilir. Özellikle ilk defa eTwinning yapan öğretmenler için bu gerekli. Bunlar okullarda ya da uzaktan Zoom’dan çalışmalar yapılabilir... Herkesin görüşlerini ve deneyimini dikkate alırsak daha başarılı projeler yapabiliriz... Ve son olarak diyeceğim o ki projeyi yapan öğretmenleri onure etmek adına il millî eğitimler ya da bakanlık tarafından...-öğretmen işine yarayan bir o- Teşekkür Belgesi verilebilir diye düşünüyorum motivasyonu arttırmak adına.*” sözleriyle ifade etmiştir. Yine katılımcılardan biri (K₁₈) “*Öğrencilerde internete ulaşım internet kullanma ile ilgili sıkıntılar olduğunu söylemişim Millî Eğitim Bakanlığının kurduğu EBA platformu için öğrencilere ve öğretmenlere bedava internet kullanım hakkı sağlıyorsa eTwinning projelerinde de ayrıca bir internet bedava internet kullanımı imkânı verilebilir. Bunun önemli olduğunu düşünüyorum Çünkü artık her şey internet üzerinden ve en çok ihtiyaç duyduğumuz şey internet öğrenciler evlerinde işte telefondur, tablet gibi teknolojik araçlara ulaşma imkânı olmuyor çocuklar için... teknolojiyi kullanma, yabancı dil becerilerini geliştirme, eTwinning ortamını tanıma konusunda hizmet içi eğitimler verilebilir... Bu çalışmalar sonucunda tabii ki kalite etiketleri veriliyor öğretmenlere fakat okul bazında ilçe bazında da öğretmenlere öğretmenlerin yaptığı çalışmalarını ödüllendirmek ya da teşvik etmek amacıyla küçük ödüller verilebileceğini düşünüyorum.*” şeklinde başka bir katılımcı (K₂₀) ise “*Öncelikle öğrencilere eTwinning’in kültürleşme projesi olduğu anlatılmalı, eTwinning’in amacı benimsetilmeli MEB okulun internetinin erişimini açmalı... Öğretmenin yaptığı çalışmalar öğrencinin yaptığı çalışmalar kesinlikle ödüllendirilmeli en başta... Bunun haricinde de en büyük en etkili çözüm önerilerinden bir tanesi olacak okul yönetimine aileleri öğretmenleri ve öğrencileri en başta eTwinning’in kültürleşme projesi olduğuna dair yaygınlaştırma çalışmalarının artırılması sağlanmalı.*” cümleleriyle bu konudaki düşüncelerini belirtmiştir.

Ayrıca katılımcılar tarafından proje harcamaları için proje bütçesi (f: 5) ayrılması, proje çalışmalarına yönelik egzersiz, kulüp saatleri düzenlenmesi (f: 4) ve ortak zamanlama (f: 3) kuralı olması önerilmiştir. Proje bütçesi ayrılmasını öneren katılımcılardan biri (K₄) “*...Biz bazen etkinliklerde kargo*

göndermek zorunda kalıyorduk veya materyal almak zorunda kalıyorduk tabii öğretmen karşılıyor ama bütün okulların imkânı aynı olmadığı için acaba bu eTwinning okullarında en azından belli bir bütçe ayrılmalı diye düşünüyorum” ortak zamanlama kuralını öneren katılımcılardan biri (K₁₁) “...Mutlaka takvimler olmalı zaman yönetimi konusunda... Zamanında çalışmayı yapmayan öğretmen ve öğrenciler projenin dışına alınabilir projenin sağlıklı ilerleyebilmesi açısından...” proje çalışmalarına yönelik egzersiz, kulüp saatleri düzenlenmesini öneren katılımcılardan biri (K₁₉) “...Belki okullarda eTwinning egzersizi, eTwinning kulübü. Ben mesela okulda açmıştım ama daha önemli olsun mahiyetinde biraz zorunluluk gibi getirilebilirse eTwinning kulüpleri, ders dışı çalışmalar desteklenirse yine bakanlık tarafından da önemine dair resmi yazı...” şeklinde görüş bildirmiştir.

Çözüm önerilerinde görülmektedir ki eTwinning proje süreci öğretmen-öğrenci temelinde tüm paydaşları içine alan bir sistemdir. eTwinning proje süreçlerinde yaşanan sorunların çözümünde ödüllendirme, bilgilendirme toplantıları yapılması, hizmet içi eğitimler düzenlenmesi, yabancı dil ve internet desteği sağlanması önem taşımaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Katılımcılar tarafından eTwinning projeleri ile öğrencilerin farklı kültürler tanıyarak kendilerini ifade etme, iletişim ve yabancı dil becerilerinin geliştiği, iş birlikçi çalışmalarla sosyalleştikleri ifade edilmiştir. Ayrıca proje sürecinde öğrencilerin bilişim teknolojileri kullanma becerilerinin geliştiği, farklı web 2.0 araçlarını kullanmayı öğrendikleri; sorumluluk alarak çalışmalara araştırmacı, yaratıcı, eleştirel bakışla aktif katılım sağladıkları bu katkıların bir sonucu olarak da akademik başarılarının arttığı, öz güvenlerinin geliştiği ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmalarda eTwinning projeleri ile öğrencilerin kendini ifade edebilme (Fazlı, 2022; Karataş ve Öztay, 2023) yabancı dil (Acar, 2021; Akdemir, 2017; Akıncı, 2018; Akıncı ve Sağ, 2019; Arambatzis, 2020; Bozdağ, 2017; Carpenter ve Tanner, 2013; Demir ve Kayaoğlu, 2022; Döğer, 2022; Karakaşlar Gezgin ve Gökbaş Çabuk, 2021; Memişoğlu ve Broutin, 2018; Papadakis, 2016; Rampone, 2013; Wastiau, Crawley ve Gilleran, 2012; Yılmaz ve Altun Yılmaz 2012; Yılmaz, 2022) iletişim (Akıncı ve Sağ, 2019; Arambatzis, 2020; Erzurum vd., 2023; Karataş ve Öztay, 2023; Papadakis, 2016) öz güven (Açıkgöz ve Güngör, 2006; Başaran vd., 2020; Çetin Cengiz ve İzci, 2021; Fazlı, 2022; Karataş ve Öztay, 2023; Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012) teknolojiyi kullanma (Akıncı, 2018; Akıncı ve Sağ, 2019; Bozdağ, 2017; Çetin Cengiz ve İzci, 2021; Demir ve Kayaoğlu, 2022; Döğer, 2022; Karataş ve Öztay, 2023; Papadakis, 2016; Pehlivan vd., 2023; Wastiau, Crawley ve Gilleran, 2012; Yılmaz, 2022) iş birliği yapma (Akıncı, 2018; Arambatzis, 2020; Demir ve Kayaoğlu 2022; Erzurum vd., 2023; eTwinning, 2018; Karataş ve Öztay, 2023; Peachey, 2009; Sarıkoç ve Ersoy, 2022; Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012) becerilerinin geliştiği görülmektedir. Proje sürecine aktif katılım sağlayan öğrenciler (Carpenter ve Tanner, 2013; eTwinning, 2018; Sarıkoç ve Ersoy, 2022) farklı kültürler tanıyıp (Acar ve Peker, 2021; Akdemir, 2017; Alcaraz Marmol, 2020; Arambatzis, 2020; Papadakis, 2016; Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012) sosyalleşmektedir (Akıncı ve Sağ, 2019; Demir ve Kayaoğlu, 2022; Döğer, 2022; Peachey, 2009; Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012). Çalışmalarda öğrencilerin farklı web 2.0 araçları kullandıkları (Akıncı ve Sağ, 2019; Gülnar, 2015; Peachey, 2009) proje tabanlı etkinlikler yürüttükleri (Güllbay, 2018; Karataş ve Öztay, 2023; Kesik ve Balcı, 2016) yaratıcı düşünme (Naranda, 2018; Peachey, 2009; Sarıkoç ve Ersoy, 2022; Yılmaz, 2022) ve eleştirel düşünme (Naranda, 2018; Sarıkoç ve Ersoy, 2022) yaklaşımları kullanarak akademik başarılarını arttırdıklarının (Döğer, 2022; Sarıkoç ve Ersoy, 2022; Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012) ortaya konulması araştırmamızı desteklemektedir. eTwinning projelerinin öğrencilere 21.yy. becerilerini kazandırdığı ve öğrencilerin çok yönlü gelişimini desteklediği düşünüldüğünde eTwinning projelerine devam edilmesi gerektiği görülmektedir.

Araştırmadaki katılımcılar; eTwinning projelerinde öğretmenlerin farklı kültürler tanıyıp yabancı dilde iletişim kurarak sosyalleştiklerini, farklı web 2.0 araçları kullanarak bilişim teknolojilerini kullanma becerilerini geliştirdiklerini ve diğer meslektaşlarıyla iş birliği yaparak mesleki gelişim sağladıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca yapılan projelerle öğretmenlerin liderlik becerilerinin geliştiği, araştırmacı-yaratıcı düşünme süreçlerini kullandıkları, motivasyonlarının arttığı ifade edilmiştir. Yapılan araştırma sonuçlarına bakıldığında öğretmenlerin eTwinning projeleriyle farklı kültürler tanıdıkları (Acar ve Peker, 2021; Camilleri, 2016; İzgi Onbaşılı vd., 2022; Papadakis, 2016; Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012) yabancı dil (Acar, 2021; Akıncı, 2018; Arambatzis, 2020; Demir ve Kayaoğlu 2022; Döğer, 2022; Gençtürk Erdem vd., 2021; Hatisaru, 2017; Karakaşlar Gezgin ve Gökbaş Çabuk, 2021; Memişoğlu ve Broutin, 2018; Papadakis, 2016) liderlik (Erzurum vd., 2023) iletişim becerilerini geliştirerek (Arambatzis, 2020; Avcı, 2021; Balcı, 2014; Demir ve Kayaoğlu, 2022; Erzurum vd., 2023; Gençtürk Erdem vd., 2021; Gündüz

Çetin ve Gündoğdu, 2022; Papadakis, 2016; Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012) sosyalleştiklerinin (Arambatzis, 2020; Demir ve Kayaoğlu, 2022) belirlenmesi bu araştırma sonuçlarıyla benzerlik taşımaktadır. Bununla birlikte öğretmenlerin eTwinning projelerinde farklı web 2.0 araçlarını kullanarak (Avcı, 2021; Karataş ve Öztay, 2023; Papadakis, 2016) bilişim teknolojilerini kullanma becerilerini geliştirdikleri (Acar, 2021; Ata, 2011; Bozdağ, 2017; Carpenter ve Tanner, 2013; Çevik vd., 2021; Döğer, 2022; Erzurum vd., 2023; Gençtürk Erdem vd., 2021; Gündüz Çetin ve Gündoğdu, 2022; Hellaç Aksu ve Reisoğlu, 2023; Ng, 2011; Papadakis, 2016; Pateraki, 2018; Yılmaz, 2022) diğer meslektaşlarıyla iş birliği yaparak (Avcı, 2021; Başaran vd., 2020; Bozdağ, 2017; Carpenter ve Tanner, 2013; Erzurum vd., 2023; Gençtürk Erdem vd., 2021; Gündüz Çetin ve Gündoğdu, 2022; İzgi Onbaşılı vd., 2022; Kesik ve Balcı, 2016; Memişoğlu ve Broutin, 2018; Pateraki, 2018; Ulutan, 2020; Velea, 2012; Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012; Yılmaz ve Karahan, 2023) mesleki gelişim sağladıkları (Acar, 2021; Acar ve Peker, 2021; Akıncı, 2018; Avcı, 2021; Başaran vd., 2020; Çavuş, Balçın ve Yılmaz, 2021; Demir ve Demir, 2021; Erzurum vd., 2023; Gündüz Çetin ve Gündoğdu, 2022; Karakaşlar Gezgin ve Gökbaş Çabuk, 2021; Hatisaru, 2017; Kearney ve Gras-Velázquez, 2015; Kesik ve Balcı, 2016; Pateraki, 2018; Ulutan, 2020; Vuorikari vd., 2011; Yılmaz, 2022; Yılmaz ve Karahan, 2023) yaratıcı düşünme (Başaran vd., 2020; Gündüz Çetin ve Gündoğdu, 2022; Kearney ve Gras-Velázquez, 2015; Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012; Yılmaz, 2022) basamakları ile farklı yöntem ve teknikler kullandıklarını (Acar, 2021; Akıncı, 2018; Avcı, 2021; Döğer, 2022; Gözübüyük, 2021; Gündüz Çetin ve Gündoğdu, 2022; Karakaşlar Gezgin ve Gökbaş Çabuk, 2021; Kearney ve Gras-Velázquez, 2015; Memişoğlu ve Broutin, 2018; Yılmaz, 2022) proje sonunda da motivasyonlarının arttığını (Acar, 2021; Akıncı, 2018; Avcı, 2021; Başaran vd., 2020; Demir ve Kayaoğlu, 2022; Döğer, 2022; Gençtürk Erdem vd., 2021; Güzel vd., 2010; Karakaşlar Gezgin ve Gökbaş Çabuk, 2021; Ulutan, 2020) ortaya koyan çalışmaların araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermesi eTwinning projelerinin öğretmenlere de birçok katkı sağladığını, öğretmenlerin mesleki gelişimlerini desteklediğini kanıtlamaktadır. Görülen olumlu değişimler diğer meslektaşlar adına bir örnek teşkil edecek, kendini geliştiren öğretmenler öğrencilerine de katkı sağlayacaktır. Öğretmen ve öğrencilere katkıları incelendiğinde eTwinning projelerinin öneminin yadsınamayacağı ortadadır.

Araştırmada eTwinning projelerinde görev alan öğrencilerin en çok karşılaştıkları sorunlar internete erişememe, yabancı dilde iletişimsizlik ve bilgisayar, tablet, cep telefonu gibi araçlara ulaşamamaya bağlı olarak web 2.0 ve teknolojik araçları tanımama/kullanamama olarak sıralanmıştır. Başaran vd. (2020) ile Karataş ve Öztay'ın (2023) çalışmasında eTwinning projelerinde internete erişememe konusuna vurgu yapılması, Gençtürk Erdem vd. (2021) tarafından eTwinning projelerinde web 2.0 araçlarının önemine değinilmesi, yabancı dilde sorun yaşanması (Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012) bu araştırma sonuçlarıyla uyumaktadır. Ayrıca platform kullanım sorunlarına bağlı olarak öğrencilerin materyal yükleme ve zamanlamada sorun yaşadıkları, başarısızlık duygusu yaşayarak öz güvenlerinin etkilendiği, motivasyonlarının düşebildiği ve sorumluluk almaktan vazgeçtikleri ifade edilmiştir. eTwinning proje süreçlerinde öğrencilerin platformu kullanma, teknolojik araçlara erişimle ilgili sorun yaşadıkları ve destek ihtiyacı duydukları (Bozdağ, 2017) başarısızlık duygusuna kapıldıkları (Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012) okullarda da teknolojik altyapı sorunlarının bulunduğu (Şekerci, Bozkurt ve Arslan, 2015) materyal yükleyememe ve platform kullanımı zorluğu (Küçüktaşçı, 2022) yaşandığını ortaya koyan çalışmalar bulunması bu araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Öğrencilerin yaşadığı sorunların eTwinning proje sürecini olumsuz etkileyerek aksamalar yarattığını görmek üzücü bir durum olmakla birlikte şartların iyileştirilmesi gerekliliğinin önemini de ortaya koymaktadır.

eTwinning projelerinde görev alan öğretmenlerin en çok karşılaştıkları sorunlar ise internete erişim, yabancı dilde iletişim, web 2.0 ve teknolojik araçları tanımama/kullanamamaya bağlı olarak platforma çalışmaların yüklenememesi olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar tarafından süreç genelinde müfredatı yetiştirememesi ve diğer sorunlar nedeniyle zaman yönetiminde aksaklık yaşandığı bu durumun da iş yükü oluşturduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte katılımcılar okul idarelerinden ve velilerden çoğu zaman destek alamadıklarını, projeye ortak bulma/ortak olmada zorlandıklarını ifade ederken katıldıkları projelerde iyi öğrencileri seçmelerinin projeyi etkilediğinden ve projeleri öğrenci seviyesine göre ayarlanmanın zorluklarından bahsetmişlerdir. Sorunlara çözüm önerisi niteliğinde öne çıkan sorun bulgusu ise projelerin öğretmene hiçbir karşılığının olmaması ve bazı projeler için bütçe ihtiyacının öğretmen maddiyatıyla karşılanmasıdır. Yapılan araştırmalarda eTwinning projeleri yürütülürken teknolojik altyapı, web 2.0 araçları eksikliği ve internet erişimi sorunları (Akdemir, 2017; Arambatzis, 2020; Bozdağ, 2017; Şekerci, Bozkurt ve Arslan, 2015; Wastiau, Crawley ve Gilleran, 2012) bulunduğu, çalışmaların platforma yüklenemediği (Fidan, 2023) yabancı dilde iletişimsizlik (Küçüktaşçı, 2022; Wastiau, Crawley ve Gilleran,

2012), iş birliği eksikliği (Arambatzis, 2020) müfredat yetiştirememesi (Akdemir, 2017; Gouseti, 2012; Şekerci, Bozkurt ve Arslan, 2015; Wastiau, Crawley ve Gilleran, 2012) zamanlama sorunları (Arambatzis, 2020; Crisan, 2013; Gouseti, 2012; Kırıkkaya ve Yıldırım, 2019; Yılmaz, 2022) yaşandığı için proje süreçlerinin öğretmene iş yükü getirdiğinin (Kırıkkaya ve Yıldırım, 2019; Küçüktaşçı, 2022) ortaya konulması bu araştırmaya ait sonuçlarla uyusmaktadır. Yine öğretmenlerin proje süreçlerinde okul idarelerinden ve velilerden çoğu zaman destek alamadıkları (Fidan, 2023; Küçüktaşçı, 2022; Yılmaz ve Karahan, 2023) projeye ortak bulma/katılmada zorlandıkları (Akdemir, 2017; Fidan, 2023; Küçüktaşçı, 2022) iyi öğrenci seçilmesi/projelerin öğrenci seviyesine göre ayarlanması gerektiği (Küçüktaşçı, 2022) sonuçlarına ulaşılması bu araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Araştırmada öğretmenlerin de öğrencilerle bazı ortak sorunlar yaşaması süreç için ortaya çıkan gerek ve yeterliliklerin altını çizmektedir. Şartların iyileştirilerek proje süreçlerindeki verimin artırılması proje başarılarının artmasına, öğretmenlerdeki iş yükünün azalmasına destek olacaktır. Ayrıca veli ve okul idare desteğinin alınması gerekliliği de bu sonuçlarla gün yüzüne çıkmaktadır.

Katılımcıların eTwinning projelerinde yaşanan sorunlara yönelik önerileri ödüllendirme ile öğretmen-öğrencinin teşvik edilmesi, bilgilendirme toplantıları yapılması ve web 2.0 araçlarıyla ilgili teknolojik hizmet içi eğitimler düzenlenmesi olarak ifade edilmiştir. Ayrıca öğrenci ve öğretmenlere yabancı dil, teknolojik araç ve ücretsiz internet erişim desteği verilerek proje çalışmalarına yönelik bütçe ayrılabilceği ve okul içi egzersiz, kulüp saatleri düzenlenmesi gerektiği önerileri sunulmuştur. Yapılan araştırmalarda eTwinning projelerinde ödüllendirmenin önemli olduğu (Fidan, 2023; Küçüktaşçı, 2022) yaygınlaştırma çalışmaları (Avcı 2021) web 2.0 araçları eğitimi sağlanması (Karataş ve Öztay, 2023) hizmet içi eğitimler düzenlenmesi (Avcı, 2021; Çavuş, Balçın ve Yılmaz, 2021; Küçüktaşçı, 2022) ve teknolojinin okula entegre edilerek öğrenci ve öğretmen için kullanılabilir hâle getirilmesi gerektiği (Çakır, 2020; Küçüktaşçı, 2022) ders saatlerinin yetersiz olması nedeniyle projelerde ek zaman ihtiyacı duyulduğu (Arambatzis, 2020; Crisan, 2013; Gouseti, 2012; Kırıkkaya ve Yıldırım, 2019; Yılmaz, 2022) sonuçlarının belirlenmesi bu araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Bununla birlikte katılımcılar tarafından ortak zamanlama sağlanması, platformun basitleştirilmesi, proje sürelerinin kısaltılması, yaygınlaştırma çalışmalarıyla görünürlük kazanılması ve idare desteğinin alınması gerektiği önerilmiştir. Avcı (2021), Çakır (2020), Yılmaz ve Altun Yılmaz (2012) ile Yılmaz ve Karahan'ın (2023) çalışmalarında okul idaresi desteğinin istendiği, Küçüktaşçı'nın (2022) çalışmasında eTwinning platformunun katılımcıların bazılarında kolay bazılarında da zor ve karışık bulunması, ortak zamanlama sorunlarının yaşanması (Arambatzis, 2020) araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Tüm bu sorunların çözülmesi adına öğretmenlerin iş birliği (Yılmaz ve Altun Yılmaz, 2012) ve destek beklemedikleri, platformun daha basite indirgenmesi gerektiği (Küçüktaşçı, 2022) sonuçlarına ulaşılması da araştırmamızı desteklemektedir. Proje değerlendirme kriterlerinde yapılacak kriter güncellemelerinin daha hakkaniyetli sonuçlara ulaşmayı sağlayacağı, emek verilen projelerin öne çıkmasının istendiği önerisi Küçüktaşçı'nın (2022) çalışmasında sunulan belirli kriterler olması gerektiği önerisiyle benzerlik göstermektedir. Önerilerde ödüllendirme, desteklenme, takdir edilme gerekliliğinin vurgulanması öğretmen ve öğrencilerin projelere katılmasını teşvik etmede pekiştiricilerin önemini ortaya koymaktadır. Bu sebeplerle idarecilerin ve üst kademedeki yöneticilerin eTwinning projesi yapan öğretmenlerdeki motivasyonu arttırıcı, teşvik edici çalışmalar yapması gereklidir. Ayrıca yabancı ülkedeki öğretmen/öğrenciler ile zamanlama sorunlarının halledilmesinde ortak zamanlama kuralı hem çalışmaların eş zamanlı yürütülmesinde hem de planlamaya uyulmasında kurtarıcı bir çözüm olacaktır.

Bu sonuçlardan yola çıkarak aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

Teknolojik yetersizliği olan özellikle dezavantajlı-kırsal bölgelerdeki öğretmen ve öğrencilerin okuldaki teknolojik araç gereç-internet imkânlarından daha fazla yararlanabilmeleri sağlanmalıdır.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından öğrencilere sağlanan ücretsiz Eğitim Bilişim Ağı (EBA) internet kullanımına ek olarak ücretsiz eTwinning platformu internet hakkı sağlanmalıdır.

Teknoloji kullanma becerilerinin eğitime entegrasyonunun sağlanması için öğrenci ve öğretmenlere teknoloji-web 2.0 araçları eğitimleri, seminerler düzenlenmelidir.

Öğretmenlerin ünite yetiştirme sorununu ortadan kaldırmak adına yıllık ders planlarında projelere uygun zamanlar arttırılmalıdır.

Projedeki diğer ortaklarla eş zamanlı etkinliklerin yürütülmesinde ortaya çıkacak sorunları azaltmak için proje çalışma takvimi ortak zaman kuralına uygun şekilde düzenlenmelidir.

Projelerin yürütülmesinde gereken ek zamanın iş yükü oluşturmaması adına okul içi eTwinning egzersiz/kursları açılabilir.

Projelerin devamlılığının sağlanmasında en temel faktör katılımcıların teşvik edilmesidir. Bu bakışla projelerde başarı sağlayan öğretmenlere kalite etiketinin yanı sıra başarı belgesi, hizmet puanı, ödüllendirme vb. teşvikler yapılmalıdır.

Proje katılım ve başarı durumları öğrenciler için e-okul sistemine, öğretmenler için MEBBİS'e işlenmelidir.

Yaygınlaştırma çalışmalarına daha fazla önem verilmeli, geniş kitlelere ulaşılmalıdır.

Yapılacak projelerle ilgili bilgilendirme toplantıları ve yaygınlaştırma çalışmalarında öğrenci ve öğretmenlerin yanında velilerin de yer alması sağlanmalıdır. Ayrıca eTwinning projelerinin öğrencilerde çok yönlü gelişim sağladığı velilere fark ettirilmelidir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu

Karar Tarihi: 12/07/2023

Belge Numarası: 2023/212

KAYNAKÇA

- Acar, P. (2021). Sınıf Öğretmenlerinin eTwinning ile İlgili Görüşlerinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Acar, S. & Peker, B. (2021). What Are The Purposes of Teachers For Using The eTwinning Platform and The Effects of The Platform on Teachers? *Acta Didactical Napocensia*, 14(1), 91-103.
- Açıkgöz, K. Ü. & Güngör, A. (2006). İşbirlikli Öğrenme Yönteminin Okuduğunu Anlama Stratejilerinin Kullanımı ve Okumaya Yönelik Tutum Üzerindeki Etkileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 12(4), 481- 502.
- Akdemir, S. A. (2017). eTwinning in Language Learning: The Perspectives of Successful Teachers. *Journal of Education and Practice*, 8(10), 182-190.
- Akıncı, B. & Sağ, R. (2019). The Contribution of eTwinning Project Practices on Students' English Learning Process. *Electronic Journal of Education Sciences*, 8(16), 152-171.
- Akıncı, B. (2018). eTwinning Proje Uygulamalarının Öğrencilerin Yabancı Dil Becerileri ile Öğretmenlik Mesleki Gelişimine Katkısı (Bir Eylem Araştırması), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Alcaraz Marmol, G. (2020). Developing Intercultural Communication in The EFL Primary Developing Intercultural Communication in The EFL Primary Education Classroom: Internationalization Through Virtual Team Collaboration with eTwinning. *Tejuelo*, 0(32), 147-170.
- Arambatzis, D. (2020). *Διερεύνηση των επιδράσεων του eTwinning στη σχολική κοινότητα, με έμφαση στην αλλαγή του τρόπου διδασκαλίας των εκπαιδευτικών και στη βελτίωση των δεξιοτήτων των μαθητών και ειδικά των ψηφιακών*, (Master's Thesis), Centre University of Thessaly. <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/52090/20221.pdf?sequence=1> adresinden 05.08.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Ata, F. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Web 2.0 Teknolojilerini Kullanım Durumları ile Bilgi Okuryazarlığı Öz-Yeterlik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Avcı, F. (2021). Çevrim İçi Bir Öğrenme Ortamı Olarak eTwinning Platformuna İlişkin Öğretmenlerin Görüş ve Değerlendirmeleri. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(1), 1-22.
- Avrupa Birliği, (2005). eTwinning: A New Initiative From the European Commission, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_05_8 adresinden 12.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Balcı, A. (2014). *Etkili Okul, Okul Geliştirme Kuram Uygulama ve Araştırma*, (7. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Başaran, M. Kaya, Z. Akbaş, N. & Yalçın, N. (2020). Proje Tabanlı Öğretim Sürecinde eTwinning Faaliyeti'nin Öğretmenlerin Mesleki Gelişimlerine Yansımaları. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 373-392.

- Bozdağ, Ç. (2017). Almanya ve Türkiye’de Okullarda Teknoloji Entegrasyonu, eTwinning Örneği Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi*, 1(1), 42-64.
- Cachia, R. & Punie, Y. (2012). Teacher Collaboration in the Context of Networked Learning. Current eTwinning Practices and Future Perspectives, *8th International Conference on Networked Learning* (s. 429-436), Lancaster University.
- Camilleri, R. (2016). Global Education and Intercultural Awareness in eTwinning. *Cogent Education*. 3(1), 1210489.
- Carpenter, J. & Tanner, S. (2013). *Study of The Impact of eTwinning on Participating Pupils, Teachers and Schools*. A Proposal to the European Commission, Education for Change. London.
- Chan, T. A. C. H., Ho, J. M. B. & Tom, M. (2023). Miro: Promoting Collaboration Through Online Whiteboard Interaction. *RELC Journal*. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00336882231165061> adresinden 12.09.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Creswell, J. W. (2017). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*, (Çeviren: M. Sözbilir). Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Çeviren: M. Bütün ve B. Demir). (5.Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Crisan, G. I. (2013). The Impact of Teachers' Participation in eTwinning on Their Teaching and Training. *Acta Didactica Napocensia*, 6(4), 19-28.
- Çakır, R. (2020). Okullarda Teknoloji Entegrasyonu, Teknoloji Liderliği ve Teknoloji Planlaması. (Ed. Çağıltay, K. ve Yüksel, G.), *Öğretim Teknolojisinin Temelleri: Teoriler, Araştırmalar, Eğilimler* İçinde (s. 457-472). Ankara: Pegem Akademi.
- Çavuş, R., Balçın, M. D. & Yılmaz, M. M. (2021). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin eTwinning Proje Süreçlerindeki Deneyimlerine Yönelik Görüşleri. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 10(1), 246-272.
- Çetin Cengiz, D. & İzci, E. (2021). eTwinning Projelerine Katılan Öğrencilerinin Teknolojik Yeterliliklerinin Gelişimine Yönelik Veli Algıları. *Diyalektolog - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(28), 89-108.
- Çevik, M., Barış, N., Şirin, M., Ortak Kılınç, Ö., Kaplan, Y., Atabey Özdemir, B., Yalçın, H., Şeref, G., Topal, S. & Delice, T. (2021). The Effect of Digital Activities on The Technology Awareness and Computational Thinking Skills of Gifted Students (eTwinning Project Example). *International Journal of Modern Education Studies*, 5(1), 205-244.
- Demir, E. & Demir, M. (2021). Türkiye’de Öğretmenlerin Meslekî Gelişimi ve Eğitim Sistemine Etkileri. *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi*, 2(1), 1-8.
- Demir, N. & Kayaoğlu, M. N. (2022) Multi-Dimensional Foreign Language Education: The Case of An eTwinning Project in Turkey. *Computer Assisted Language Learning*, 35 (9), 2201-2238.
- Döğer, M. F. (2022). Sosyal Ağların Eğitimde Dönüştürücü Rolü eTwinning Faaliyeti Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(2), 83-103.
- Erzurum, Y., Demir, A., Yıldız, F. & Gezer, E. (2023). eTwinning Proje Uygulamaları Konusundaki Öğretmen Görüşleri. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 3(9), 1564-1583.
- eTwinning. (2018). Kaliteli Bir Proje Nasıl Olmalıdır? <https://school-education.ec.europa.eu/tr> adresinden 11.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Fazlı, B. (2022). Kaynaştırma Öğrencilerinin eTwinning Projelerine Dahil Edilmesi: Bir Fenomenoloji Çalışması. *Babür*, 0(1), 115-128.
- Fidan, G. (2023). eTwinning Projelerine Yönelik Yürütücü Görüşleri (Denizli Örneği), (Tezsiz Yüksek Lisans Projesi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Gençtürk Erdem, E., Başar, F.B., Toktay, G., Yayğaz, İ.H. & Küçüksüleymanoğlu, R. (2021). eTwinning Projelerinin Öğretmenlerin Dijital Okuryazarlık Becerilerine Katkısı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7(3), 204-219.
- Gillera, A. & Kearney, C. (2014). Developing Pupil Competences Through eTwinning. (p. 13). *Brussels: Central Support Service for eTwinning*.
- Gillera, A. (2019). *eTwinning in An Era of Change- Impact on Teachers' Practice, Skills, and Professional Development Opportunities, as Reported by eTwinningners*, Central Support Service of eTwinning European Schoolnet.

- https://www.etwinning.hr/cms_files/2020/07/1594621787_etwinning-report-2019-full.pdf adresinden 14.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Glaser, B. G. (1965). *The Constant Comparative Method of Qualitative Analysis*. *Social Problems*, 12(4), 436-445.
- Gouseti, A. (2012). *A Comparative Investigation of The Use of Digital Technologies to Facilitate School Collaboration With in the Framework of the eTwinning Programme*, (Doctoral Thesis), University of London: Institute of Education.
- Gözübüyük, H. (2021). eTwinning Kullanan ve Kullanmayan Okul Öncesi Öğretmenlerinin Acil Uzaktan Eğitim Süreçlerinin İncelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Greenhow, C. & Askari, E. (2015). Learning And Teaching With Social eTwinning Network Sites: A Decade of Research in K-12 Related Education. *Education and Information Technologies*. 22(2).
- Gülbay, E. (2018). eTwinning Collaborative Learning Environment In Initial Teacher Education. *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology*, 5(2), 5234-5242.
- Gülнар, S. (2015) eTwinning: Avrupa Okulları Çevrim İçi Ağında Web 2.0 Araçlarıyla Tasarım Temelli Öğrenme, 17. *Akademik Bilişim Konferansı*, Eskişehir.
- Gündüz Çetin, İ. & Gündoğdu, K. (2022). eTwinning Proje Uygulamalarına İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(81), 76-90.
- Güzel, H., Özdöl, M. F. & Oral, İ. (2010). Öğretmen Profillerinin Öğrenci Motivasyonuna Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(24), 241-253.
- Hatıсарu, V. (2017). Türkiye'nin Erasmus+ Programına Katılımının Değerlendirilmesi: Stratejik Ortaklıklar ve Bilgi Ortaklıkları Örneği. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 16(2), 65-83.
- Hellaç Aksu, Z. & Reisoğlu, İ. (2023). Dezavantajlı Bölgelerdeki Öğretmenlerin eTwinning Proje Deneyimine Göre Dijital Yeterliklerinin İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 51-74.
- Hertz, B. & Engelhardt, K. (2021). Implementing Personalised Support in Scalable Online Courses, (Ed. Patricia W.), European Schoolnet. http://teachup.eun.org/documents/556205/5084344/TeachUP+-+Implementing+Personalised+Support_FINAL.pdf/8e58ee40-5842-4f0e-817c-f49208d8b0c4 adresinden 25.09.2023 tarihinde erişilmiştir.
- İzgi Onbaşılı, Ü., Sezginsoy Şeker, B., Claeys, H., Mancel, C., Gulbay, E. & Powers, R. (2022). Experiences of Qualified Teachers of The Future in The Scope of An International eTwinning Project. *International Online Journal of Primary Education (IOJPE)*, 11(2), 293-311.
- Karabıyık, Y. (2023). Farklı Ülkelerde eTwinning Uygulamalarının Öğretim İlkeleri Bağlamında Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karakaşlar Gezzin, S. & Gökbaş Çabuk, M. (2021). eTwinning Projelerinin Uygulanması: Kurucu Öğretmen Perspektifleri. *Anadolu Öğretmen Dergisi*, 5(2), 380-398.
- Karasar, Ş. (2004). Eğitimde Yeni İletişim Teknolojileri İnternet ve Sanal Yüksek Eğitim. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3(4), 117-125.
- Karataş, F. R. & Öztay, E. S. (2023). Öğretmen ve Öğrencilerin eTwinning Proje Uygulamalarına İlişkin Görüşleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(14), 105-120.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86.
- Kaya, F. (2022). eTwinning Projelerinin Öğretmenlerin Eleştirel Düşünme Eğilimlerine Etkisinin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kearney, C. & Gras-Velázquez, A. (2015). eTwinning Ten Years on: Impact on Teachers' Practice, Skills, and Professional Development Opportunities, as Reported by eTwinninginners. Central Support Service of eTwinning European Schoolnet.
- Kearney, C. (2016). Monitoring eTwinning Practice: A Pilot Activity Guiding Teachers' Competence Development, Central Support Service of eTwinning, European Schoolnet.
- Kesik, F. & Balcı, E. (2016). AB Projelerinin Okullara Sağladığı Katkılar Açısından Değerlendirilmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1621-1640.

- Kırıkkaya, E. B. & Yıldırım, İ. (2019). Eğitim Portalları Hakkında Fen Bilimleri Öğretmenleri Ne Düşünüyor? *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 222-235.
- Korkmaz, H. & Kaptan F. (2002). Fen Eğitiminde Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının İlköğretim Öğrencilerinin Akademik Başarı, Akademik Benlik Kavramı ve Çalışma Sürelerine Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(22), 91-98.
- Küçüktaşçı, M. (2022). Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin eTwinning Projelerine İlişkin Görüşleri, (Tezsiz Yüksek Lisans Projesi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Lewis, S. & Decuyper, M. (2023). 'Out of Time': Constructing Teacher Professionalism As A Perpetual Project on The eTwinning Digital Platform. *Tertium Comparationis*, 29(1), 22-47.
- Liamputtong, P. (2019). *Handbook of Research Methods in Health Social Sciences*. Singapore: Springer.
- Licht, A., Pateraki, I. & Scimeca, S. (2020). eTwinning Schools: Towards a Shared Leadership Approach- Quantitative and Qualitative Analysis of the eTwinning School Practices. Central Support Service of eTwinning, European Schoolnet.
- Manfredini, E. (2007). The Contribution of eTwinning to Innovation Mathematics, Science and Technology (MST). Key Competences in Lifelong Learning Cultural Expression, Science and Citizenship: Some eTwinning Success Stories, 21.
- Memişoğlu, B. & Broutin, T. M. S. (2018). FATİH Projesi Bileşenlerinin eTwinning Projesine Entegrasyonu, *Uluslararası Necatibey Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırma Kongresi (UNESAK)* 26-28 Ekim 2018, (5. Cilt), 152-163. Balıkesir.
- Merriam, S. B. (2015). Qualitative Research: Designing, Implementing, and Publishing A Study. In *Handbook of Research on Scholarly Publishing and Research Methods* (pp. 125-140). IGI Global.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, (2nd ed.). Sage Publications, Inc.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2021). *eTwinning Tanıtım Kitapçığı*. Ankara: MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2022). *Adım Adım eTwinning*. Ankara: MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.
- Naranda, I. (2018). *Učenje u ozračju međunarodne suradnje i igre*. [PowerPoint slides]. SlideShare. <https://pt.slideshare.net/NarandaIva/uenje-u-ozraju-meunarodne-suradnje-i-igre-100081245> adresinden 11.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Ng, W. (2011). Why Digital Literacy Is Important for Science Teaching and Learning: Teaching Science. *The Journal of the Australian Science Teachers Association*, 57(4), 26-32.
- Özçakır, Ö. (2023). Okul Yöneticileri ve Öğretmen Gözünden Avrupa Birliği e-Öğrenme Topluluğu eTwinning (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özensoy, A. U. (2017). Proje Tabanlı Öğrenme Modelinin Sosyal Bilimler Dersinde Başarıya Etkisi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 0(9), 165-175.
- Papadakis, S. (2016). Creativity and Innovation in European Education. Ten Years eTwinning. Past, Present and The Future. *International Journal of Technology Enhanced Learning*, 1(1), 1.
- Pateraki, I. (2018). Measuring The Impact of eTwinning Activities on Teachers' Practice and Competence Development Monitoring eTwinning Practice Framework. Central Support Service of eTwinning European Schoolnet. <http://www.eun.org/resources/detail?publicationID=1621> adresinden 11.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Patton, M. Q. (1987). *How to Use Qualitative Methods in Evaluation* Newbury Park. CA: Sage Publications.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*, (3rd Ed.). London: Sage Publications.
- Peachey, N. (2009). Web 2.0 Tools For Teachers. <https://tr.scribd.com/doc/19576895/Web-2-0-Tools-for-Teachers> adresinden 11.08.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Pehlivan, E., Gedik, İ., Çetin, C. & Yıldırım, C. (2023). Web 2.0 Araçlarının Eğitim Ortamlarında Kullanılması ile İlgili Öğretmen Görüşleri. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 3(9), 1602-1620.
- Rampone, S. (2013). *eCLIL4You A European Comenius Project to Promote Language Learning Through Web 2.0 Tools From Pre-school to Lower Secondary Education*. International Conference "ICT for Learning", (6th Ed.). https://conference.pixel-online.net/conferences/ICT4LL2013/common/download/Paper_pdf/153-CLI04-FP-Rampone-ICT2013.pdf adresinden 13.10.2023 tarihinde erişilmiştir.

- Rubin, H. J. & Rubin, I. S. (2005). Listening, Hearing and Sharing Social Experiences. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*, 0(2), 1-14.
- Sarıkaya, M. (2019). İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin Teknoloji Kabul Durumları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 578-590.
- Sarıkoç, Z. & Ersoy, H. (2022). Tasarım Odaklı Düşünme Yaklaşımıyla STEM Uygulamaları: SPAM eTwinning Projesi Örneği. *Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, 5(2), 98-122.
- Sevencan, F. & Çilingiroğlu, N. (2007). Sağlık Alanındaki Araştırmalarda Kullanılan Niteliksel Veri Toplama Yöntemleri. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26(1), 1-6.
- Sözbilir, M. (2009). *Nitel Veri Analizi*. <https://fenitay.files.wordpress.com/2009/02/1112-nitel-arac59ftc4b1rmada-veri-analizi.pdf> adresinden 10.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Strauss, A. L. (1987). *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Şekerci, H., Bozkurt, E. & Arslan, S. (2015) Fatih Projesi'ne İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerinin İncelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 10(11), 1427-1448.
- Teddlie, C. & Yu, F. (2007). Mixed Methods Sampling: A Typology With Examples. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(1), 77-100.
- Tekindal, M. & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-182.
- Ulutan, E. (2020). *Türkiye eTwinning Faaliyeti Sosyal Ağ Analizi; eTwinning Okulu Örnekleme*. Ankara: MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.
- URL-1. <https://school-education.ec.europa.eu/en/etwinning> adresinden 10.10.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Velea, S. (2012). Transnational School Partnerships Supported by ICT. Benefits for Learning. *eLearning and Software for Education*, 0(1), 377-382.
- Vuorikari, R., Berlanga, A., Cachia, R., Cao, Y., Fetter, S., Gilleran, A. & Petrushyna, Z. (2011). ICT-Based School Collaboration, Teachers' Networks and Their Opportunities for Teachers' Professional Development -A Case Study on eTwinning. In H. Leung, E. Popescu, Y. Cao, R. W. H. Lau, & W. Nejd (Eds.). *Advances in Web-Based Learning - ICWL 2011* (pp. 112-121). 10th International Conference, Hong Kong, China, December 8-10, 2011.
- Wastiau P., Crawley, C. & Gilleran, A. (2012). Pupils in eTwinning Case Studies on Pupil Participation, Central Support Service for eTwinning (CSS), European Schoolnet. https://www.etwinning.it/wp-content/uploads/2018/12/EN_eTwinning_Report_2012.pdf adresinden 11.09.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Wengraf, T. (2001). *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-structured Methods*, (1st ed.). London: Sage.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (6. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (8. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (10. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (11. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, S. (2023). Alan Eğitiminde Web 2.0 Uygulamalarının Coğrafya Dersi Bağlamında Değerlendirilmesi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 0(49), 41-58.
- Yılmaz, F. & Altun Yılmaz, S. (2012) Çokkültürlülük Projesi: eTwinning Uygulamalarına İlişkin Öğrenci Görüşleri. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(8), 120-132.
- Yılmaz, R. & Karahan, E. (2023). eTwinning Okullarında Yapılan Çalışmaların Okul Kültürüne Katkısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(1), 276-293.
- Yılmaz, R. (2022). eTwinning Okullarında Yapılan Çalışmaların Okul Kültürüne Katkısı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 - Number: 27 p. 47-56, Spring 2024

Öğretmenlerde Mağduriyet Algısının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi* **

Investigation of Victimization Perception of Teachers According to Some Variables

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1407033>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
19.12.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
07.03.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Eyyüp Birlik
Öğretmen / MEB
eyyupbirlik@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4057-4407

Gökhan Genç
Öğretmen / MEB
gokhan-1711@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5034-9484

Cemal Azkın
Öğretmen / MEB
cemalazkin42240124@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1999-6314

Öz

Bu araştırmanın amacı öğretmenlerin şiddete dayalı olarak algıladıkları mağduriyet düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesidir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Şanlıurfa iline bağlı Hilvan ilçesinde görev yapan tüm lise ve ortaokul öğretmenleri oluşturmaktadır. Evrenin tümüne ulaşmak hedeflenmiştir. Anket sorularını yanıtsız bırakan ve çeşitli sebeplerle araştırmaya katılmayan öğretmenler veri grubuna dâhil edilmemiştir. Araştırma çalışma grubunda bulunan 435 öğretmenin 361'inin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama araçları olarak Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Öğretmenlerde mağduriyet algısı ile değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için bağımsız örneklem t testi ve tek faktörlü varyans analizi kullanılmıştır. Homojenlik testi neticesinde homojen dağılım göstermediği belirlenen faktörler için Mann - Whitney U testi ve Kruskal - Wallis testleri kullanılmış ve bu test sonuçlarından çıkan anlamlılık düzeyleri dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin mağduriyet algıları ile z kuşağı öğrenciler ile iletişim/etkileşim durumları, mesleklerinden memnuniyet düzeyleri, çalıştıkları okul türü, eğitim düzeyleri ve şiddete maruz kalma durumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Sonuç olarak her üç öğretmenlerden birinin maruz kaldığı şiddeti/mağduriyeti tüm boyutları ile ele alıp gerekli tedbirlerin alınması ve göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşan sonuçlarının önüne geçilmesi için politika geliştiricilere yol gösterici nitelikte çalışmalar yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mağduriyet, Şiddet, İstemeyen Davranış

Abstract

The aim of this research is to examine the levels of victimization that teachers perceive based on violence according to some variables. The relational screening model, one of the quantitative research methods, was used in the research. The study group of the research consists of all high school and secondary school teachers working in Hilvan district of Şanlıurfa province. It is aimed to reach the entire universe. Teachers who left the survey questions unanswered and could not participate in the research for various reasons were not included in the data group. The research was conducted with the participation of 361 of the 435 teachers in the research study group. Multidimensional Teacher Victimization Scale and personal information form were used as data collection tools in the study. Independent samples t test and single-factor analysis of variance were used to determine the relationship between teachers' perception of victimization and the variables. For the factors that were determined not to have a homogeneous distribution as a result of the homogeneity test, Mann - Whitney U test and Kruskal - Wallis tests were used and the evaluation was made by taking into account the significance levels obtained from these test results. According to the findings of the research, a positive significant relationship was determined between teachers' perceptions of victimization and their communication/interaction status with Generation Z students, their level of satisfaction with their profession, the type of school they work in, their education level and their exposure to violence. As a result it has been concluded that the violence/victimization that one in every three teachers is exposed to should be addressed in all its dimensions, necessary precautions should be taken, and studies should be carried out to guide policy developers in order to prevent its consequences reaching unignorable dimensions.

Keywords: Victimization, Violence, Unwanted Behavior

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Birlik, E., Genç, G. & Azkın, C. (2023). Öğretmenlerde Mağduriyet Algısının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 47-56.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

** Bu araştırmada 2020 yılı öncesi verileri kullanılmıştır. Bu sebeple geçmişe yönelik Etik Kurul Onayı alınmamış ve bu durum makale içinde ULAKBİM TR DİZİN kararına uygun şekilde "Etik Kurul Beyanı" bölümünde açıklanmıştır.

GİRİŞ

Hedeflenen bir toplum düzenine ulaşmak adına bireyleri yetiştiren öğretmenler, eğitim-öğretimin en önemli faktördür. Günümüz yaklaşımlarına göre öğretmenlerden beklenen misyon sadece ders işlemek ve sınav yapmaktan ibaret değil aynı zamanda onların birer organizatör, rehber ve lider olmaları beklenmektedir (Demir, 2011: 69). Bu denli önemli ve kritik bir rol üstlenen öğretmenlere mesleğinin gerekliliklerini yerine getirebilecek güvenli bir ortamın sunulması oldukça önemlidir. Buna karşın hayatın her alanında olduğu gibi okullarda da artış gösteren, bazen ciddi yaralanmalara bazen de ölümlere sebep olan şiddet olaylarına maruz kalan öğretmenler sosyal, fiziksel ve duygusal olarak olumsuz etkilenmektedir. Öğretmene şiddet okul veya çevresinde öğretmene yönelik olarak yapılan fiziksel, psikolojik, sözel, sosyal ya da maddi şekillerde zarar vermeyi amaçlayan şiddet olaylarının tümüdür (Özdere ve Terzi, 2018: 70). Öğretmenlerin uğradıkları şiddet olayları başta öğretmenin saygınlığı olmak üzere ve hatta sınıftaki eğitim-öğretim sürecini olumsuz yönde etkilemektedir (De Wet, 2010: 190).

Öğretmene yönelik şiddet konusu üzerine yapılan araştırmalar durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır. Amerika'da Eğitim alanında yapılan bir araştırmada öğretmenlerin 2011 ile 2012 yılları arasında çalışan öğretmenlerin %20'sinin sözlü şiddete, %5'inin ise fiziksel olarak şiddete maruz kaldıkları, Amerika Ulusal İstatistik merkezi tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise öğretmenlerin %80'inin okullarda en az bir şiddet olayına maruz kaldıkları belirlenmiştir (APA, 2016). Başka bir araştırmaya göre Amerika'nın değişik bölgelerinde her yıl yaklaşık olarak 234.000 öğretmenin farklı türlerde şiddete maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır (Daniels vd. 2007: 657). Güney Kore'de yapılan bir araştırmada 996 katılımcı öğretmenin %30'unun sözel şiddete, %20'sinin ise tehdit ve taciz gibi eylemlere maruz kaldıkları belirlenmiştir (Moon ve McCluskey, 2016: 1350-1351). Tayvan'da ortaokulda görev yapan öğretmenler ile yapılan bir çalışmada katılımcıların %65'inin şiddete maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır (Chen, 1999: 495). Ülkemizde yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Cumaoğlu'nun (2007) yaptığı bir araştırmada öğretmenlerin %50'sinin, Özkılıç (2012) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise öğretmenlerin %40,9'unun şiddete maruz kaldığı, Özdere ve Terzi'nin (2018) 2017 yılında 604 öğretmenin katılımıyla yaptığı bir araştırmada ise 236 şiddet olayının görüldüğü, katılımcıların %20,9'unun bu şiddet olaylarından doğrudan etkilendiği ortaya çıkmıştır. Başka bir çalışmada ise 902 öğretmenden %24'ünün duygusal/psikolojik şiddete maruz kaldığı, %15'inin sözel şiddete uğradığı, %6,3'ünün fiziksel şiddete uğradığı ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2012: 53).

Sonuç olarak öğretmene yönelik şiddet olgusu üzerine yapılan araştırmalar, sorunun toplumun tüm üyelerini etkileyen yadsınamaz derecede önemli bir sorun haline geldiğini göstermektedir (Daniels vd., 2007; Espelage vd., 2013).

Bireylerin toplumsal yaşam değerlerini kazanabilmeleri onları yetiştiren yegâne unsur olan öğretmenlerin fiziksel, mental ve duygusal olarak sağlam olması önemlidir. Bu sebeple okul ortamlarından şiddeti uzaklaştırmak, sağlıklı ve güvenli bir okul iklimi oluşturmak için gereklidir. Bu araştırma konu ile ilgili olarak politika geliştiricilerde farkındalık oluşturabilecek ve yol gösterici nitelikte sonuçlar sunması açısından önemlidir.

Okulda şiddet konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde çalışmaların çoğunlukla öğrenciye karşı yapılan şiddet unsurunu incelediği, öğretmenlere yönelik şiddeti araştıran çalışmaların nispeten daha az olduğu belirlenmiştir (Espelage vd., 2013: 76; McMahan vd., 2014: 754; Wilson, vd., 2011: 2355) Fakat öğretmenlere karşı uygulanan şiddetin düşünülen aksine daha önemli boyutlarda olduğu, öğrencilere nazaran öğretmenlerin şiddete uğrama ihtimallerinin üç kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Kondrasuk vd, 2005: 640). Öğretmene karşı yapılan şiddetin evrensel bir boyutta değerlendirilmesi ve toplumların tüm unsurları ile eşgüdümlü olarak hareket edilmesi önemlidir (Espelage vd., 2013; Martinez vd., 2016; McMahan vd., 2014; Wilson vd., 2011). Genel olarak yapılan çalışmalar, sorunun ancak kurum ve kuruluşlar, aileler ve medyanın işbirliği ile çözülebileceği, aksi takdirde sorunun giderek artış göstererek daha ciddi boyutlara ulaşacağı sonucunu ortaya koymaktadır (Özdemir, 2012: 57). Buna göre bu alanda yapılacak çalışmaların sayılarının artarak problemin daha geniş kitleler tarafından incelenebilmesi ve bununla ilgili yapılacak çalışmaların planlanmasına yardımcı olması açısından önemlidir.

Ayrıca konu ile ilgili yapılan alanyazın araştırmaları neticesinde, şiddet konusunun genellikle istatistiksel veriler ve derleme çalışmaları şeklinde yapıldığı, şiddetin tüm boyutlarını içeren geçerliği ve güvenilirliği kanıtlanmış bir ölçek aracı kullanılarak yapılan çalışmaların nispeten daha az olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmayı benzerlerinden ayıran unsur, geçerliği kanıtlanmış bir ölçek aracı kullanarak şiddetin tüm boyutlarını inceleyen daha güvenilir veriler sunuyor olmasıdır.

Bu çalışmanın amacı şiddet ya da istenmeyen öğrenci davranışlarına maruz kalarak mağduriyet yaşayan öğretmenlerin bazı tanımlayıcı bilgilerine göre mağduriyet düzeylerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda belirtilen sorulara yanıt aranmıştır. Öğretmenlerin mağduriyet düzeyleri ile,

1. Yaşları,
2. Cinsiyetleri
3. Eğitim durumları
4. Mesleki tecrübeleri
5. Çalıştıkları okul kademesi
6. Mesleki memnuniyet durumları
7. Z kuşağı (2000 yılı ve sonrası doğumlu) öğrenciler ile ilişki durumları
8. Şiddete maruz kalma durumları arasında bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

İlişkisel araştırma, iki ya da daha fazla değişkenin değişkenlere müdahale edilmeksizin incelendiği araştırmalardır (Büyüköztürk vd., 2009: 221). Bu çalışmada da değişkenler arasındaki ilişki incelendiğinden ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Şanlıurfa iline bağlı Hilvan ilçesinde görev yapan tüm lise ve ortaokul öğretmenleri oluşturmaktadır. Evrenin tümüne ulaşmak hedeflenmiştir. Bazı öğretmenler uygulamanın yapıldığı gün sağlık sorunları sebebiyle ya da okulda dersi olmaması gibi nedenlerle okulda bulunmayan ya da araştırmaya katılmayı reddeden öğretmenler araştırmaya katılmamıştır. Ölçek sorularının yanıtı bırakıldığı belirlenen formlar ise çalışmanın güvenilirliğini etkilememesi açısından araştırmaya dâhil edilmemiştir. Buna göre %82,9 katılım oranıyla çalışma grubunda bulunan 435 öğretmenin 361'i ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu ile ilgili demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Değişken	Grup	f	%
Cinsiyet	Erkek	145	40,2
	Kadın	216	59,8
Yaş	20-25 yaş	47	13,0
	26-30 yaş	150	41,6
	31-35 yaş	73	20,2
	36-40 yaş	43	11,9
	41 yaş ve üstü	48	13,3
Eğitim durumu	Lisans	322	89,2
	Yüksek lisans	39	10,8
Mesleki tecrübe	1-5 yıl	150	41,6
	6-10 yıl	90	24,9
	11-15 yıl	50	13,9
	16-20 yıl	43	11,9
	21yıl ve üstü	28	7,8
Çalıştığı okul düzeyi	Ortaokul	205	56,8
	Lise	156	43,2
Toplam		361	100

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, Yang ve diğerleri (2019) tarafından geliştirilen ve Birlik (2020) tarafından geçerlik ve güvenilirliği yapılarak Türk kültürüne uyarlanmış Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği ve araştırmacılar tarafından araştırmanın alt amaçlarına uygun olarak hazırlanmış kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği

Ölçek öğretmenlere karşı gerçekleştirilen saldırganlık ve şiddet içeren davranışlar neticesinde algıladıkları mağduriyet düzeylerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, şiddetin literatürde belirlenen tüm faktörlerini değerlendiren, psikometrik yeterliliklere sahip bir öz değerlendirme ölçeğidir.

Ölçek geliştirme çalışmaları 7 ve 12. sınıfların dersine giren 1711 öğretmenden oluşan çalışma grubuyla yapılmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kapsamında altı alt boyuttan oluşan bir yapı elde edilmiştir. 5'li likert tipi olarak hazırlanan ölçekten alınacak puanların toplamı 24 ile 120 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puan ile mağduriyet düzeyi arasında pozitif bir yönde ilişki vardır. İç tutarlılık güvenirlik katsayıları faktörlere göre $\alpha=0,87$ ile $\alpha=0,99$ arasında değişen değerler almıştır. Eşdeğer ölçüt geçerliği faktörler arasında $r=0,71$ ile $r=0,96$ oranında değişmektedir (Yang vd., 2019: 244-251).

Uyarlama çalışmaları sonucunda dil geçerliği ($r=0,86$) ve ölçüt geçerliğinin ($r=0,64$) sağlandığı tespit edilmiştir. Yapı geçerliliği çalışmaları kapsamında açımlayıcı faktör analizi (AFA) kullanılmıştır. AFA sonucunda toplam varyansın %71,2'sini açıklayan altı faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Akabinde ortaya çıkan bu altı faktörlü yapı DFA ile test edilmiş uyum indekslerinin ($\chi^2/sd=1,5$, RMSEA=0,074, RMR=0,083, GFI=0,86, AGFI=0,92, NFI=0,92, NNFI=0,97, IFI=0,97, CFI=0,97, RFI=0,91) yeterli düzeyde olduğu, iki yarı güvenirliği $r=0,83$ ($p<0,01$), test-tekrar test güvenirliği $r=0,93$ ($p<0,01$) ve iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0,93$ incelenmiş ve iyi düzeyde sonuçlar almıştır. Madde toplam korelasyon değerlerinin ise $r=0,48$ ile $r=0,71$ arasında değiştiği belirlenmiştir (Birlik, 2020: 48-49).

Verilerin Analizi

Bu araştırmanın analizinde katılan öğretmenlerin mağduriyet ölçeğinden aldıkları puanların yaş, cinsiyet, mesleki tecrübe, çalıştığı okul düzeyi, eğitim durumu, mesleki memnuniyet düzeyi, z kuşağı öğrencilerle olan etkileşim düzeyi, şiddete maruz kalma düzeyi, şiddete maruz kalınan kişi/kişilere göre standart sapma (Ss), (p) anlamlılık değerleri ve ortalamaları (\bar{x}) incelenmiştir. Bulgular elde edilen bu sonuçlara göre yorumlanmıştır. İki den fazla değişkenden oluşan grupların analizinde tek faktörlü varyans analizi (One-Way Anova) kullanılmıştır. İki değişkenli gruplarda ise bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Homojen dağılım göstermediği belirlenen faktörlerden elde edilen bulguların değerlendirilmesinde Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis testleri kullanılmıştır. Verileri analiz etmek için SPSS 20.0 paket programı kullanılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde öğretmenlerin demografik özellikleri ve anket sorularına verdikleri cevaplara göre mağduriyet düzeyleri arasındaki ilişkiden elde edilen bulgular sunulmuştur. Katılımcıların cinsiyetlerine göre öğretmen mağduriyet düzeyleri puanlarının t testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Cinsiyet Değişkenine Göre Öğretmenlerin Mağduriyet Düzeyleri Puanlarının t Testi Sonuçları

	Cinsiyet				t ve p değerleri		Levene Testi	
	Erkek		Kadın		p	t	F	p
Alt boyutlar	\bar{x}	Ss	\bar{x}	Ss				
Fiziksel	4,26	0,93	4,16	0,67	0,217	1,238	5,994	,015*
Sosyal	4,62	1,36	4,44	0,99	0,136	1,496	10,506	,001*
Sözel	4,53	1,19	4,42	1,27	0,393	0,856	1,751	,187
Siber	4,19	0,67	4,14	0,69	0,499	0,677	1,513	,219
Cinsel taciz	4,14	0,71	4,17	0,57	0,698	-0,388	,404	,526
Kişisel mülkiyet suçları	4,29	0,87	4,35	0,89	0,545	-0,606	1,150	,284
Toplam ölçek	26,04	4,69	25,67	4,04	0,425	0,200	1,645	,200
Homojen Dağılım Göstermeyen Boyutlar İçin Mann-Whitney U Testi Sonuçları								
	Sıra Ortalaması	Sıra Ortalaması	Anlamlılık Düzeyi	MWU				
Fiziksel	184,24	178,82	0,281	15190,0				
Sosyal	182,33	180,11	0,788	15467,5				

* $p<0,05$

Tablo 2'ye ölçek puanları ve cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Katılımcıların yaşlarına göre mağduriyet düzeylerinin varyans sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Yaş Değişkenine Göre Öğretmenlerin Mağduriyet Düzeyleri Puanlarının Varyans Sonuçları

Alt boyutlar	Yaş										Homojenlik Testi		ANOVA	
	20-25 yaş		26-30 yaş		31-35 yaş		36-40 yaş		41 yaş ve üstü		Levene	p	F	p
Fiziksel	4,11	0,42	4,31	1,02	4,15	0,66	4,12	0,54	4,10	4,72	4,349	0,201	1,017	0,299
Sosyal	4,36	1,03	4,67	1,32	4,42	0,99	4,47	1,16	4,33	0,85	3,854	0,212	1,136	0,278
Sözel	4,45	1,10	4,58	1,52	4,34	0,87	4,53	1,26	4,23	0,77	3,425	0,124	0,462	0,428
Siber	4,09	0,45	4,25	0,88	4,11	0,45	4,09	0,42	4,13	0,6	3,706	0,142	0,495	0,418
Cinsel taciz	4,11	0,31	4,20	0,76	4,16	0,60	4,07	0,33	4,17	0,66	2,487	0,241	0,683	0,772
Kişisel mağduriyet suçları	4,45	0,92	4,44	1,05	4,26	0,78	4,05	0,21	4,19	0,70	8,153	0,152	0,069	0,054
Toplam ölçek	25,55	2,78	26,44	5,42	25,45	3,43	25,33	2,97	25,15	3,67	3,807	0,202	0,254	0,236

*p<0,05

Tablo 3'e göre ölçek puanları ve yaş değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre t testi puanlarının t testi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Eğitim Durumu Değişkenine Göre Öğretmenlerin Mağduriyet Düzeyleri Puanları t Testi Sonuçları

Alt boyutlar	Eğitim durumu				t ve p değerleri		Levene Testi	
	Lisans		Yüksek lisans		p	t	F	p
Fiziksel	4,16	0,71	4,54	1,21	0,004*	-1,921	24,026	0,070
Sosyal	4,45	1,06	5,00	1,68	0,005*	-1,989	20,351	0,120
Sözel	4,43	1,19	4,77	1,58	0,103	-1,314	8,610	0,34
Siber	4,13	0,63	4,41	0,96	0,016*	-1,744	17,499	0,210
Cinsel taciz	4,16	0,65	4,15	0,43	0,943	0,098	0,072	0,219
Kişisel mülkiyet suçları	4,30	0,82	4,49	1,25	0,223	-0,887	7,266	0,427
Toplam ölçek	25,63	4,04	27,36	5,92	0,018*	-1,769	19,098	0,170

*p<0,05

Tablo 4'e göre eğitim durumları ve siber mağduriyet (p=0,016), sosyal mağduriyet (p=0,018), fiziksel mağduriyet (p=0,004) alt boyutlar ile ölçek toplam puanı (p=0,018) arasında pozitif yönde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre yüksek lisans mezunlarının lisans mezunlarına göre daha fazla mağduriyet hissettikleri belirlenmiştir. Katılımcıların mesleki kıdemlerine göre mağduriyet düzeylerinin varyans analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Mesleki Kıdemlerine Göre Öğretmenlerin Mağduriyet Düzeyleri Algılarının Varyans Analizi Sonuçları

Alt boyutlar	1-5 yıl				6-10 yıl				11-15 yıl				16 yıl ve üstü				Homojenlik Testi		ANOVA	
	̄x	Ss	̄x	Ss	̄x	Ss	̄x	Ss	̄x	Ss	̄x	Ss	̄x	Ss	Levene	p	F	p		
Fiziksel	4,17	0,77	4,37	1,05	4,10	0,59	4,10	0,45	5,799	0,214	24,026	0,117								
Sosyal	4,49	1,16	4,60	1,27	4,46	0,99	4,46	1,10	4,027	0,324	20,351	0,856								
Sözel	4,48	1,40	4,52	1,25	4,48	0,99	4,34	1,02	3,114	0,142	8,610	0,813								
Siber	4,17	0,67	4,21	0,88	4,14	0,45	4,11	0,54	1,188	0,071	17,499	0,828								
Cinsel taciz	4,19	0,94	4,14	0,53	4,06	0,24	4,18	0,63	2,432	0,089	0,072	0,615								
Kişisel mağduriyet suçları	4,44	0,94	4,32	1,00	4,20	0,72	4,17	0,63	4,419	0,104	7,266	0,124								
Toplam ölçek	25,95	4,57	26,17	4,97	25,46	2,68	25,37	3,75	2,675	0,132	19,098	0,607								

*p<0,05

Tablo 5'e göre ölçek puanları ile öğretmenlerin mesleki kıdemleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Öğretmenlerin çalıştıkları okul kademelerine göre mağduriyet düzeyleri puanlarının t testi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Çalıştığı okul düzeyine Göre Öğretmenlerin Mağduriyet Düzeyleri t Testi Sonuçları

Alt boyutlar	Çalıştığı okul düzeyi				t ve p değerleri		Levene Testi	
	Ortaokul		Lise		p	t	F	p
Fiziksel	4,16	0,70	4,32	0,98	0,087	-1,717	10,539	0,201
Sosyal	4,42	1,01	4,77	1,47	0,012*	-2,515	18,784	0,120
Sözel	4,41	1,07	4,61	1,62	0,193	-1,304	5,481	0,320
Siber	4,13	0,66	4,26	0,73	0,129	-1,522	7,321	0,107
Cinsel taciz	4,14	0,63	4,22	0,62	0,265	-1,116	3,388	0,367
Kişisel mülkiyet suçları	4,27	0,79	4,47	1,08	0,066	-1,843	12,752	0,520
Toplam ölçek	25,53	3,84	26,64	5,37	0,032*	-2,149	12,701	0,091

*p<0,05

Tablo 6'ya göre öğretmenlerin okul kademelerine göre sosyal mağduriyet (p=0,012) ve ölçek toplam puanı (p=0,032) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre lisede çalışan öğretmenlerin ortaokulda çalışanlara göre daha daha yüksek düzeyde mağduriyet algıladıkları söylenebilir. Katılımcıların mesleki memnuniyet durumlarına göre t testi sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Mesleki Memnuniyet Durumu Değişkenine Göre Öğretmenlerin Mağduriyet Düzeyleri Algılarının t Testi Sonuçları

Alt boyutlar	Mesleki memnuniyet durumu				t ve p değerleri		Levene Testi	
	Evet (n:260 %72)		Kısmen (n:101 %28)		p	t	F	p
Fiziksel	4,12	0,56	4,41	1,16	0,002*	-1,717	10,539	0,201
Sosyal	4,36	0,89	4,89	1,59	0,000*	-2,515	18,784	0,120
Sözel	4,33	1,08	4,81	1,54	0,001*	-1,304	5,481	0,320
Siber	4,10	0,47	4,34	1,02	0,003*	-1,522	7,321	0,107
Cinsel taciz	4,12	0,46	4,27	0,93	0,046*	-1,116	3,388	0,367
Kişisel mülkiyet suçları	4,24	0,67	4,53	1,25	0,005*	-1,843	12,752	0,520
Toplam ölçek	25,27	3,01	27,25	6,36	0,0001*	-2,149	12,701	0,091

*p<0,05

Tablo 7'ye göre öğretmenlerin ölçek puanları ile mesleki memnuniyet durumları arasında alt boyutlar ve ölçek toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Buna göre mesleki memnuniyet durumu yüksek olan öğretmenlerin diğerlerine göre daha yüksek oranda mağduriyet algıladıkları belirlenmiştir. Öğretmenlerin mağduriyet düzeylerinin z kuşağı öğrenciler ile etkileşim durumlarına göre varyans analizi sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Z Kuşağı Öğrenciler İle Etkileşim Durumu Değişkenine Göre Öğretmenlerin Mağduriyet Düzeyleri Algılarının Varyans Analizi Sonuçları

Alt boyutlar	Çok kötü (n:25, %6,9)		Kötü (n:96, %26,6)		Orta (n:157, %43,5)		İyi (n:83, %23)		Homojenlik Testi		ANOVA	
	\bar{x}	Ss	\bar{x}	Ss	\bar{x}	Ss	\bar{x}	Ss	Levene	p	F	p
Fiziksel	4,32	0,94	4,40	1,18	4,13	0,56	4,06	0,39	14,917	0,000*	10,539	0,016*
Sosyal	4,80	1,19	4,80	1,54	4,34	0,84	4,41	1,07	13,715	0,000*	18,784	0,008*
Sözel	4,76	1,53	4,78	1,79	4,30	0,95	4,25	0,64	12,367	0,000*	5,481	0,008*
Siber	4,44	1,35	4,24	,80	4,09	0,45	4,13	0,55	10,069	0,000*	7,321	0,061
Cinsel taciz	4,16	0,37	4,25	,85	4,13	0,52	4,12	0,63	2,957	0,032*	3,388	0,446
Kişisel mağduriyet suçları	4,40	0,91	4,47	1,14	4,22	0,71	4,34	0,81	6,405	0,000*	12,752	0,164
Toplam ölçek	26,88	5,15	26,94	6,10	25,24	3,23	25,31	2,85	10,663	0,000	12,701	0,007*

Homojen Dağılım Göstermeyen Boyutlar İçin Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U Testi Sonuçları							
	Sıra	Sıra	Sıra	Sıra	Kruskal-Wallis Testi		
	Ortalaması	Ortalaması	Ortalaması	Ortalaması	χ^2	SD	p
	(1)	(2)	(3)	(3)			
Fiziksel	189,60	189,15	179,24	172,31	6,847	3	0,007*
Sosyal	216,32	190,17	174,36	172,33	8,882	3	0,031*
Sözel	204,40	194,15	172,84	174,18	8,913	3	0,030*
Siber	190,76	185,59	177,51	179,34	3,103	3	0,376
Cinsel taciz	191,84	188,58	178,77	173,18	5,123	3	0,163
Kişisel mağduriyet suçları	194,14	186,97	173,43	184,45	3,986	3	0,263
Toplam ölçek	235,70	189,79	171,98	171,42	13,035	3	0,005*

*p<0,05

Tablo 8'e göre sözel mağduriyet (p=0,030), sosyal mağduriyet (p=0,0031), fiziksel mağduriyet (p=0,007) alt boyutları ve ölçek toplam puanı (p=0,005) arasında pozitif yönde anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu durumda öğrencileri ile etkileşim düzeylerini "kötü" olarak ifade edenlerin daha yüksek oranda mağduriyet algıladıkları belirlenmiştir. Katılımcıların mağduriyet düzeylerinin şiddete maruz kalma durumuna göre dağılımı Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9: Şiddete Maruz Kalma Durumu Değişkenine Göre Öğretmenlerin Mağduriyet Düzeyleri Algılarının t Testi Sonuçları

	Şiddete maruz kalma durumu				t ve p değerleri		Levene Testi	
	Hayır (n:229, %63,4)		Evet (n:132, %36,6)		p	t	F	p
Alt boyutlar	\bar{x}	Ss	\bar{x}	Ss				
Fiziksel	4,03	0,25	4,49	1,20	0,0001	0,783	2,090	0,437
Sosyal	4,26	0,73	4,94	1,56	0,0001	2,102	0,889	0,39
Sözel	4,21	0,64	4,90	1,79	0,0001	2,662	15,324	0,25
Siber	4,07	0,39	4,33	0,97	0,0001	1,900	21,154	0,21
Cinsel taciz	4,07	0,37	4,33	0,90	0,0001	1,705	9,555	0,46
Kişisel mülkiyet suçları	4,16	0,59	4,61	1,18	0,0001	0,497	0,069	0,631
Toplam ölçek	24,79	2,13	27,60	6,18	0,0001	2,126	6,212	0,072

*p<0,05

Tablo 9'a göre ölçeğin alt boyutlar ve toplam boyutları ile şiddete maruz kalma durumları anlamlı bir fark belirlendiği görülmektedir. Bu durumda şiddete uğrayanların diğerlerine göre daha yüksek oranda mağduriyet algıladıkları belirlenmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Öğretmenlerin mağduriyet algı düzeylerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmanın birinci alt amacına ilişkin olarak elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin mağduriyet düzeyleri ile cinsiyetleri arasında bir ilişki belirlenmemiştir. Alan yazınında yapılan bazı çalışmalara göre kadınlara oranla erkeklerin daha yüksek oranda şiddete uğradıkları belirlense de bu farkın anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. (Cumaoğlu, 2007; Özdemir, 2012; Özkılıç, 2012). Bu araştırmada da erkeklerin daha fazla şiddet olayına maruz kaldıkları belirlenmiş fakat anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Buna göre bu çalışmada ortaya çıkan cinsiyetin şiddete uğrama açısından ayırt edici bir faktör olarak anlamlı bir fark oluşturmaması sonucunun alanyazın da yapılmış bazı çalışmalarla tutarlı olduğu söylenebilir.

Araştırmanın ikinci alt amacına ilişkin yaş faktörünün öğretmenlerin mağduriyet düzeyleri üzerinde ayırt edici bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Cumaoğlu (2007), yaptığı çalışmada ülkemizde yaşlılara saygının temel bir kültür olduğu ve bu Türk toplumunda yaşlıya saygının temel bir düstur olduğunu, bu nedenle yaş faktörünün şiddete maruz kalma konusunda koruyucu bir unsur olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bu araştırmada da 41 yaş ve üstü öğretmenlerin diğerlerine göre daha düşük düzeyde şiddet sebebiyle mağduriyet algıladıkları belirlenmiş olsa da genel olarak yaş ile mağduriyet düzeyi arasında anlamlı olabilecek bir fark tespit edilememiştir.

Çalışmanın üçüncü alt amacına göre öğretmenlerin mesleki kıdemleri açısından mağduriyet düzenlerinin farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş olup mesleki tecrübe yılı arttıkça mağduriyet düzeylerinin azaldığı tespit edilmiştir. Martinez vd.'nin (2016) yaptığı araştırma neticesinde mesleki kariyerine yeni başlayan öğretmenlerin daha yüksek oranda şiddete maruz kaldıkları, tecrübelerinin artmasıyla beraber şiddete uğrama olasılıklarının azalmaya başladığını, sınıfta otorite oluşturma konusunda bazı aksaklıklar yaşadığı sonucuna ulaşmıştır. Lokmic vd.'nin (2013) yaptığı araştırmaya göre çalışılan süredeki artış ile şiddete uğrama sıklığı arasında bir ters orantı olduğunu belirlemişse de bu durumun öğretmenlerin yıllar geçtikçe şiddete karşı mağduriyet algılarında daha duyarsız hale gelmiş olma ihtimalinin de değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca mesleki tecrübeleri öğretmenlerin daha iyi disiplin otoritesi kurar hale gelmelerine sebep olabileceğini belirtmiştir (Lokmic vd., 2013). Ertürk'e göre (2011) ise öğretmenlerin şiddete uğrama risklerinin mesleklerinin ilk 18 yılında daha az olduğunu belirtmektedir. Fakat bu çalışmada mesleki tecrübenin mesleki mağduriyet düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Araştırmanın diğer alt amacında öğretmenlerin mağduriyet düzeyleri ile eğitim durumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre lisans mezunu öğretmenlerin yüksek lisans mezunlarına göre daha az mağduriyet algıladıkları belirlenmiştir. Ertürk (2011) yaptığı araştırmada öğretmenlerin eğitim düzeylerinin artması ile uğradıkları şiddet olayları arasında bir ilişki belirlemiştir. Yine Hacıferoğlu'nun (2013) bu alandaki çalışması lisansüstü eğitim kademesi mezunu öğretmenlerde yıldırma ve şiddet oranlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Yaptığımız bu araştırmada da bu bulgulara benzer şekilde sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın diğer alt amacına yönelik yapılan çalışmada mesleğinden memnun olan ve kısmen memnun olan öğretmenlerin algıladıkları mağduriyet düzeyi incelenmiştir. Mesleki memnuniyetleri diğerlerine göre yüksek olan öğretmenlerin mağduriyet algı düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada araştırılan bir diğer alt amaçta ise öğretmenlerin görev yaptıkları okul kademelerinin mağduriyet düzeyleri ile ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, ortaokulda görev yapan öğrencilerin daha düşük düzeyde mağduriyet hissettiklerini göstermektedir. Benzer bir araştırma yapan Özcebe, Üner ve Çetik (2006) ülkemizde okul kademesinin yükselmesi ile birlikte görülen şiddet eylemlerinin de artış gösterdiğini belirlemiştir. Okullarda şiddet eğiliminin lise kademelerinde en yüksek düzeyde olduğunu belirleyen araştırmada özellikle bu yaş grubunun risk faktörü oluşturduğu belirtilmektedir. Yapılan bu araştırma da bu çalışmayı destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada incelenen diğer alt amaç öğretmenlerin 2000 yılı sonrası doğmuş öğrenciler için kullanılan z kuşağı öğrencileri ile arasındaki iletişim/etkileşim düzeyleri ile algıladıkları mağduriyet düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar öğrencileri ile iletişimlerini kötü olarak tabir eden öğretmenlerin algıladıkları mağduriyet düzeylerinin nispeten diğerlerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Araştırmada cevap aranan son soru, şiddete maruz kalan ve kalmayan öğretmenlerin algıladıkları mağduriyet düzeyleri arasında bir farklılık olup olmadığınıdır. Ortaya çıkan bulgulara göre daha az şiddete maruz kaldığını beyan eden öğretmenlerin daha düşük düzeyde mağduriyet algıladıkları belirlenmiştir. Özkılıç'ın (2012) yaptığı araştırmada öğretmenlerin % 40,9'unun farklı şekillerde şiddete maruz kaldığı belirlenmiştir. Yine Özdere ve Terzi'nin (2018) öğretmene yönelik şiddet olaylarını araştırdığı araştırmasında katılımcıların %20,9'unun değişik şekillerde 236 şiddet vakası yaşadığını belirlemiştir. Cumaoğlu'nun (2007) araştırmasına göre ise araştırmaya katılan öğretmenlerin yaklaşık yarısının en az bir defa şiddete uğradığı belirlenmiştir. Bu araştırmada da benzer şekilde şiddete maruz kalan öğretmenlerin oranı (%36,6) yüksek çıkmıştır.

Sonuç olarak her üç öğretmenden birinin maruz kaldığı belirlenen şiddet eylemlerini tüm boyutları ile inceleyen çalışmaların artması, gerekli tedbirlerin alınması ve göz ardı edilmeyecek boyutlara ulaşan olaylarının önüne geçilmesi için politika geliştiricilere yol gösterici nitelikte çalışmalar yapılması gerektiği belirlenmiştir.

Öneriler

Bu bölümde, politika geliştirici ve araştırmacılara yönelik öneriler sunulmuştur.

1. Öğretmenlerin maruz kaldıkları şiddet olaylarının kendilerinde yaratma ihtimali olan psikolojik tahribatı en aza indirecek psikolojik testeğin verilmesi, şiddetle başa çıkma ve mağduriyeti azaltmaya yönelik sosyal medyada farkındalık oluşturacak etkinliklerin düzenlenmesi önerilmektedir.

2. Okullardan şiddetin uzaklaştırılmasına yönelik yapılan çalışmaların artırılması,
3. Eğitim programlarında değerler eğitimine yüksek oranda yer verilmesi, ve değerler eğitiminin etkin bir şekilde uygulanması için projeler hazırlanması önerilmektedir.
4. Bu çalışmada öğretmenlerin maruz kaldıkları şiddet neticesinde algıladıkları mağduriyet düzeyleri bazı değişkenlere göre incelenmiş ve elde edilen veriler öğretmenlerin öz bildirim ölçeklerine verdikleri cevaplar değerlendirilmiştir. Buna karşın daha kompleks bir yapıda olan mağduriyet olgusunu tüm ayrıntıları ile ortaya koyabilecek odak grup görüşmeleri çalışmaları yapılması önemlidir.
5. Bu araştırmayı ülkenin değişik bölgelerinde ya da farklı sosyoekonomik düzeylere sahip okullarda yaparak karşılaştırma yapılabilmesine olanak tanıyan araştırmaların yapılması önerilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmanın yazarlık katkısı birinci yazar için %70, ikinci yazar için %15, üçüncü yazar için %15'tir.

Etik Kurul Beyanı

TUBİTAK ULAKBİM, TR DİZİN'deki verilerden 2020 ve öncesinde gerçekleştirilen çalışmalar için Etik Kurul İzni istenmeyeceğine dair bir karar alınmıştır. Bu araştırmada kullanılan veriler de 2020 yılı öncesinde toplandığından ve geriye dönük Etik Kurul İzni alınmayacağından dolayı etik kurul beyanı bulunmamaktadır. Fakat bu çalışmanın tamamen özgün ve tarafımıza ait olduğunu, bulunla ilgili ortaya çıkacak her türlü hukuki sorumluluğun tarafımıza ait olduğunu beyan ederiz.

KAYNAKÇA

- American Psychology Association. (2016). A Silent National Crisis: Violence Against Teachers. Retrieved June 13, 2019, from <https://www.apa.org/education/k12/teacher-victimization>
- Atmaca, T. & Öntaş T. (2014). Velilerin Öğretmenlere Uyguladığı Şiddete Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 2(1), 47-62
- Birlik, E. (2020). Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması. *Asya Studies*, 5(18), 97-108.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Atif İndeksi
- Chen, L. H. (1999). Teacher victimization in Taiwanese Junior High Schools. *Taiwan National Science Council*, 1(2), 493-526.
- Cumaoğlu, N. (2007). The Exposure of Primary School Teachers to Bullying: An Analysis of Various Variable: *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 35(6), 789-802.
- Daniels, J. A., Bradley, M. C. & Hays, M. (2007). The Impact of School Violence on School Personnel. *Implications for Psychologist. Professional Psychology: Research and Practice*, 38(6), 652-659.
- De Wet, C. (2010). Victims of Educator-Targeted Bullying: A Qualitative Study. *South African Journal of Education*, 30(1), 189-201.
- De Wet, N. C. & Jacobs, L. (2006). Educator-Targeted Bullying: Fact or Fallacy? *Acta Criminologica*, 19(2), 53-73
- Demir, M. K. (2011). Öğretmen Adaylarının Karşılaşmak İstemedikleri Davranışların Analizi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*. 31(1), 68-84.
- Ertürk, A. (2011). Öğretmen ve Okul Yöneticilerinin Okul Ortamında Maruz Kaldıkları Zorbalık Davranışları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Espelage, D., Anderman, E.M., Brown, V. E., Jones, A., Lane, K. L., McMahon, S. S., Reddy, L. A. & Reynolds, C. R. (2013). Understanding and preventing violence directed against teachers. *American Psychologist*, 68(2), 75-87.
- Hacıcaferoğlu, S. (2013). Ortaöğretimde Çalışan Branş Öğretmenlerinin Yıldıрма (Mobbing) Davranışlarına Uğrama Düzeyleri ile Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(3), 111- 127.
- Kondrasuk, J. N., Greene, T. G., Waggoner, J., Jacqueline, E., Edwards, K. & Nayak-Rhodes, A. (2005). Violence affecting school employees. *Education Faculty Publications and Presentations*, 125(4), 638-647.

- Lokmic, M., Opic, D. & Bilic, V. (2013). Violence Against Teachers-Rule or Eñception. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 1(2), 1-6.
- Martinez, A., McMahon, D., Espelage, D., Anderman, E. M., Reddy, L. A. & Sanchez, B. (2016). Teachers' Eñperiences with Multiple Victimization: Identifying Demografic, Cognitive And Conteñtual Correlate. *Journal of School Violence*, 15(4), 387-405.
- McMahon, S. D., Martinez, A., Espelage, D., Rose, C., Reddy, L. A., Lane, K. & Brown, V. (2014). Violence Directed Against Teachers: Results from a National Survey. *Psychology in the Schools*, 51(1), 753-766.
- Moon, B. & McCluskey, J. (2016). School-based Victimization of Teachers in Korea: Focusing on Individual and School Characteristics. *Journal of Interpersonal Violence*, 31(1), 1340-1361.
- Özcebe, H., Üner S., & Çetik H. (2006). Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler. *Uluslararası Katılımlı Sempozyum Bildiri Özetleri*, İstanbul: Duman Ofset Yayınları.
- Özdemir, S. M. (2012). An Investigation of Violence Against Teachers in Turkey. *Journal of Instructional Psychology*, 39(1), 51-62.
- Özdere, M. & Terzi, Ç. (2018). Liselerde Öğretmene Yönelik Şiddetin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Niğde İli Örneği. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 68-88.
- Özkılıç, R. (2012). Bullying Towards Teachers: An Eñample From Turkey. *Eurasian of Educational Research*, 12(47), 95-112.
- Pervin, K. & Turner, A. (1998). A Study of Bullying of Teachers by Pupils in an İnner London School. *Pastoral Care in Education*, 16(4), 4-10.
- TBMM Araştırma Komisyonu Raporu. (2007). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Çocuklarda ve Gençlerde Artan Şiddet Eğilimi ile Okullarda Meydana Gelen Olayların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*. Ankara: Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Terry, A. A. (1998). Teachers as Targets of Bullying by Their Pupils: A Study to Investigate Incidence. *British Journal of Educational Psychology*, 68(2), 255-268.
- Wilson, C. M., Douglas, K. S. & Lyon, D. R. (2011). Violence Against Teachers: Prevalence and Consequences. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(2), 2353-2371.
- Yaman, E. & Kocabaşoğlu, N. (2011). Zorbalığa Farklı Bir Bakış: Öğrencilerin Öğretmenlerine Zorbalık Yaptığı Bir Dikey Zorbalık Araştırması. *İlköğretim Online*, 10(2), 653-666.
- Yang, C., Fredrick, S.S., Nickerson, A. B., Jenkins, L. N. & Xie, J. (2019). Initial Development and Validation of The Multidimensional Teacher Victimization Scale. *School Psychology*, 34(2), 244-252.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 57-66, Spring 2024

İnisiyatif Alma Becerisine Yönelik Türkiye’de Yapılan Tezlerin İncelenmesi*

Examination of Theses Made in Turkey on the Skill of Taking Initiative

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1431773>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
05.02.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
26.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Dr. Hatice Gürses
Öğretmen / MEB

haticekeyik15@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1167-3193

Mehmet Hanefi Okur
Öğretmen / MEB

okur_mehmet27@hotmail.com
ORCID: 0009-0009-3484-554X

Oğuz Tutar
Öğretmen / MEB

oguztutar38@gmail.com
ORCID: 0009-0008-2388-3842

Abdullah Turan
Öğretmen / MEB

abdullahturan0747@gmail.com
ORCID: 0009-0008-1938-9120

Zekeriya Özcan
Öğretmen / MEB

zekeriyaozcan@gmail.com
ORCID: 0009-0001-8136-9242

Öz

Günümüzde, kuruluşların yalnızca iş tanımında belirtilen görevleri yerine getirmesi yeterli değildir. Organizasyon içindeki çalışanların beklenenden fazla iş davranışı yapmaları beklenmektedir. Bu durum, çalışanların kendi sorumluluklarını üstlenmelerini ve gerektiğinde harekete geçmelerini gerektirir. Başka bir deyişle, çalışanın inisiyatif alabilme yeteneği, bugün çalışanlardan beklenen davranışlar arasındadır. İnisiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmada “İnisiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin içerikleri nelerdir? sorusunun cevabı aranmıştır. Bu amaçla çalışmada doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya Yükseköğretim Kurulu Tez Dokümantasyon Merkezine kayıtlı bulunan 10 adet tez dâhil edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen tezler “Tez inceleme Formu” kullanılarak tek tek incelenmiştir. Bu kapsamda tezlerin, yıllara, üniversitelere, seçilen örneklem türlerine, kullanılan yöntemlerine, veri toplama ve analiz şekillerine göre dağılımları incelenmiştir. Araştırma sonucunda inisiyatif alma becerisine yönelik tezlerin 2012 yılı öncesi yapılmadığı, en çok tezin 2019 yılında yapıldığı, tezlerin genelde okul müdürlerinin becerilerini incelemek amacıyla yapıldığı, araştırma yöntemi olarak en çok nicel araştırmalarda ilişkiisel tarama modeli seçildiği bu amaçla yapılan çeşitli istatistiksel yöntem seçildiği ama tüm çalışmalarda t-testi ve ANOVA istatistiklerinin kullanıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca çalışmada inisiyatif alma becerisinin geliştirilmesine dair hiçbir çalışma yapılmadığı görülmüş ve bu konuda uygulamalı çalışmaları yapılarak bu becerinin geliştirilmesine yönelik çalışılabileceği önerisi sunulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre tezlerin genelde okul müdürlerinin becerilerini incelemek amacıyla yapıldığı öğretmenlerin, öğrencilerin ve ebeveynlerin inisiyatif alma becerilerinin incelenmesine yönelik çalışmaları yapılması da çalışma sonucunda önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnisiyatif Alma, Yönetici, Beceri

Abstract

In today's world, it is not sufficient for organizations to only fulfill the tasks specified in the job description. It is expected that employees within the organization exhibit behaviors beyond what is expected of them. This situation requires employees to take on their responsibilities and take action when necessary. In other words, the ability of employees to take initiative is among the behaviors expected from employees today. In a study conducted to examine the theses conducted in Turkey regarding the ability to take initiative, the question of "What are the contents of the theses conducted in Turkey regarding the ability to take initiative?" was investigated. For this purpose, a scanning model was used in the study. Ten theses registered in the Higher Education Council Thesis Documentation Center were included in the research. The theses included in the study were examined one by one using the "Thesis Examination Form." In this context, the distribution of the theses according to years, universities, selected sample types, methods used, data collection and analysis methods was examined. As a result of the research, it was found that the theses related to the ability to take initiative were not conducted before 2012, most theses were conducted in 2019, the theses were generally conducted to examine the skills of school principals, the relational scanning model was mostly chosen as the research method, various statistical methods were selected for this purpose, but t-test and ANOVA statistics were used in all studies. Additionally, it was observed in the study that no studies were conducted on the development of the ability to take initiative, and it was suggested that practical studies could be conducted in this regard to develop this skill. According to the research results, it was also recommended that studies be conducted to examine the initiative-taking skills of teachers, students, and parents, as the theses were generally conducted to examine the skills of school principals.

Keywords: Initiative-Taking, Manager, Skill

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Gürses, H., Okur, M. H., Tutar, O., Turan, A. & Özcan, Z. (2024). İnisiyatif Alma Becerisine Yönelik Türkiye’de Yapılan Tezlerin İncelenmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 57-66.

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

İnisiyatif kelimesi Fransızcadan çevrilmiştir. Öncelik, üstünlük; karar verme yetkisi ve üç farklı anlamları karşılamak için gerekli kararları bilen kişinin kalitesi anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005). Bu anlamların sonuncusu büyük ölçüde kişisel inisiyatif kavramının içeriğine karşılık gelir.

18. yüzyılın sonlarında Latince “başlamak” anlamına gelen ve hâlâ bu dilde “inisiyatif” olarak kullanılan bu “initium” kelimesinden gelen ve türetilen “initiare”, “tür” anlamına gelmektedir. İngilizceden Fransızcaya geçen kelimenin İngilizcede dört farklı anlamı vardır. İngilizce kelimesinin ilk anlamı, “şeyleri bağımsız olarak değerlendirme ve harekete geçme yeteneği” olarak tanımlanır. İkinci anlam, “diğerlerinden önce hareket etme veya harekete geçme gücü veya fırsatı”dır. Üçüncü anlam: “bir davranış veya strateji ve bir meydan okumanın üstesinden gelmek veya bir durumu iyileştirmek için; bir şeye yeni bir yaklaşım”dır. Dördüncü anlam, yasama dışı vatandaşların İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı eyaletlerinde yasalar oluşturma hakkı olarak tanımlanmaktadır (Dictionaries, 2011, (Frese & Fay, 2001). İngilizce kavramın anlamları incelendiğinde, ilk üç anlamın kişisel inisiyatif kavramının üç boyutu ile ilişkili olduğunu görmek mümkündür. Bağımsız olarak değerlendirme ve hareket etme yeteneği, başkalarının önünde hareket etme gücü ya da fırsatı, proaktif doğa ve bir davranış ya da stratejiyle yakından ilişkilidir. Bir meydan okumanın üstesinden gelmek ya da engellerin üstesinden gelmek için ısrar etmek için bir durum geliştirmektir.

Pozitif psikolojide, bireyin başarılı ve ön planda olduğu gibi fedakârlık, sabır, hoşgörü, bilgelik ve özgünlük gibi özellikler de vurgulanır. Birey, başarılarının tanınmasını bekler (Gillham ve Seligman, 1999; Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Hayatta, bireyin kendisiyle ilgili değişiklik yapma isteğini uyandıran olaylar meydana gelebilir. Bu olaylar, bireyin içsel olarak utanç duyduğu veya hoşlanmadığı davranışları sergilemesine neden olabilir. Bazıları, benzersiz yaşamlarında, dış etkenlerin birçok şeyi değiştirdiğini belirtir. Bu tür olaylar, kişinin kendi kendini düzenlemesi için gereklidir ve genellikle başkalarını etkilemez. Belirli bir özellik veya davranışa sıkı sıkıya bağlı kalmak yeteneği korunabilir. Diğerleri, kendiliğinden değişim gerektiğine veya dünyanın değişmesi gerektiğine inanabilirler (Robitschek vd., 2009).

Bireysel İnisiyatif Girişimi (Robitschek, 1998), gelişme ve büyüme çabalarında aktif ve amaçlı bir katılımı ifade eden bir metakognitif yapı olarak tanımlanır (Martin, 2009). Bireysel gelişim girişimine sahip bir birey, bilişsel ve davranışsal unsurları içerir (Robitschek, 1999, Robitschek, 2003), geçmiş, şimdiki ve gelecekteki deneyimleri eleştirel bir şekilde değerlendirerek olası gelişim alanlarını belirleyebilir ve gelişimsel deneyimleri gözlemleyebilir. Bu bireyler aynı zamanda, bireysel gelişim için önemli kabul edilen deneyimleri keşfetme yetisine sahip olabilirler (Martin, 2009). Bireyler, nasıl değişeceklerini bilir ve değişimin bilişsel bileşenlerle ilişkili olduğuna inanır; bu nedenle, değişim sürecini kabul etmek ve ilk adımı atmak, davranışsal bileşenlerin bir örneğini oluşturabilir (Robitschek ve Keyes, 2009).

Bireysel inisiyatif girişimi, özellikle Batı kültürlerinin bağımsız düşünce ve davranışa değer vermesinden dolayı, genellikle bireysellik ile ilişkilendirilir. Ancak, bireysel inisiyatif girişimi, Amerika Birleşik Devletleri'nde hâkim olan Avrupa Amerikan kültüründen farklı olarak, toplumda güçlü aile bağları ve dayanışma içeren kolektivist kültürlerle ilgilidir. Örneğin, Meksikalı bir erkek, ailesine onur kazandırmak için kişisel gelişimi tercih edebilir. Hem bireyci hem de kolektivist kültürlerde, gelişim amaçlı ve kişisel olarak yönlendirilir; gelişim güdülenme kültürden kültüre değişebilir (Robitschek, 2003). Bireysel inisiyatif girişimi, başarı ve öz yeterlik kavramlarından ayrı olarak ele alınmalıdır (Robitschek, 2002). İlk olarak, bireysel gelişim kavramı, başarıyla özdeşleştirilmemelidir. Örneğin, stajyer danışmanların müşterileriyle güçlü bir bağ kurmak için kişisel gelişime ihtiyaçları olabilir, ancak etkili iletişim becerilerini öğrenmeleri gerektiği gibi, bu becerilerin öğrenilmesi sadece bireysel gelişim olarak değerlendirilmemelidir. İkinci olarak, bir kişi yüksek bir öz-aktivite düzeyine sahip olsa bile, bireysel gelişim için bilişsel süreçlerin yanı sıra inançlar, tutumlar ve değerler gibi unsurlar da önemlidir (Ryff ve Keyes, 1995). Bununla birlikte, bireysel inisiyatif girişimi, öz-etkinliğe sahip olmayan ve bu bilişleri gelişim alanlarında uygulayan davranışsal unsurları da içerir (Robitschek, 1998).

Bireysel inisiyatif girişimi kavramlarını içeren bireysel inisiyatif odaklı yaklaşım, aile işleyişi ile psikolojik sıkıntı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Robitschek ve Kashubeck (1999), bireysel inisiyatif yöneliminin psikolojik sıkıntıyı önleyebileceğini, azaltabileceğini ve hatta tamamen ortadan kaldırdığına belirtmiştir. Bir sıkıntı kaynağı, bireyin kendisi hakkındaki çelişkili inançlarını içeren kendi tutarsızlığıdır. Kendi kendine tutarsızlık, bireysel inisiyatif girişimi ile olumsuz ilişkilidir. Yüksek düzeyde bireysel gelişim girişimine sahip bireylerin düşük düzeyde öz-tutarsızlık, depresyon ve üzüntü yaşadığı ve yüksek düzeyde sakinlik hissettiği gözlenmiştir. Buna ek olarak, bireysel inisiyatif girişiminin sosyal kaygı ve neşe üzerinde doğrudan olumlu bir etkisi bulunmaktadır (Hardin vd., 2007).

Yüksek düzeyde bireysel inisiyatif girişimine sahip bir kişi, stresli yaşam deneyimlerinden öğrenmeyi ve sorunları çözmek için değişime yönelmeyi tercih edebilir. Düşük bir bireysel inisiyatif girişimine sahip bir kişi ise, algılanan öz farkındalık düzeyini artırmayı hedeflemeyebilir ve daha rahat hissettirecek temel duygusal seviyelere geri dönmeyi tercih edebilir (Martin, 2009). Bu nedenle, yüksek düzeyde bireysel gelişim inisiyatiline sahip bireyler, sıkıntılarının etkilerini hızlı bir şekilde tanımakla kalmaz, aynı zamanda bu sıkıntıları etkili ve amaçlı süreçlere katılarak azaltma olasılıkları daha yüksektir (Robitschek ve Cook, 1999).

Lise öğrencileri arasında daha yüksek bireysel gelişim girişimleri sergileyenler, kendilerini kabul edilmiş bireyler olarak görme eğilimindedir ve daha işlevsel yaşam hedefleri belirlerler. Ayrıca, diğer kişilerle daha iyi ilişkiler geliştirirler, çevrelerini daha iyi kontrol ederler (Robitschek ve Keyes, 2009). Bu bireyler genellikle yüksek derecede özerklik veya öz yönetim yeteneğine sahiptirler. Dahası, çevreleriyle daha sağlıklı ilişkiler kurarlar, kişilerarası ilişkilerde daha anlayışlıdır ve kendi dünyalarındaki insanlara olumlu bir bakış açısına sahiptirler (Robitschek ve Keyes, 2009; Robitschek, 1998). Lisede kariyer seçimi gibi önemli kararlar almak zorunda kalan öğrenciler, anlamlı bir yaşam için bireysel gelişim inisiyatifi ve bağımsızlığını geliştirmek için önemli adımlar atmaktadırlar (Stevic ve Ward, 2008).

Bireysel inisiyatif girişimi, terapi sürecinde faydalı olabilir, çünkü bu yaklaşım, müşterinin şu anda yaşadığı süreçlere ve danışma sürecinde elde edilebilecek kazanımlara odaklanır (Robitschek, 1998). Danışmanlık bağlamında, bir danışman, stajyer bir danışanın bireysel inisiyatif girişim düzeyini değerlendirebilir ve kişisel gelişimi desteklemek amacıyla bir araç olarak kullanabilir. Ayrıca, bireysel inisiyatif girişim düzeyini değerlendirmek, denetçilerin, terapistlerin ve müşterilerin gelişim için hangi alanlara odaklanmaları gerektiğini, bireysel gelişim hedeflerini nasıl ulaşabileceklerini ve bireysel gelişimin elde edilebileceği oranını daha kolay belirlemelerine yardımcı olur (Robitschek vd., 2002).

Bireysel inisiyatif girişimi ölçeği, bireylerin yeni görevlere veya yaşamlarındaki zorluklara yönelik gelişmeye odaklanmış bir yaklaşımı ne kadar benimsediklerini değerlendirmek için kullanışlı bir ölçü olabilir (Robitschek, 1998). Bunun yanı sıra, bireysel inisiyatif girişimi ölçeği, bir danışmanlık programına katılmak isteyen öğrencilerin seçiminde yardımcı olabilir (Agostinelli, 2005).

Robitschek’in (1998) çalışması, iç kontrol ve atılganlık ile bireysel inisiyatif girişimi arasında olumlu bir ilişki bulurken, dış kontrol odaklılığı ile olumsuz bir ilişki saptamıştır. Bireysel inisiyatif girişimi, bilinçli ve amaca yönelik gelişimle pozitif bir şekilde ilişkilendirilirken, bilinçsiz ve maksatlı gelişimle olumsuz ilişkilidir. Bireysel gelişim inisiyatiline odaklanma, olumlu eşitlikçi cinsiyet rolleri, risk alma eğilimi, bireyin genel etkinlik ve psikolojik durumu ile duygusal ve sosyal refahın çok yönlü olması ile ilişkilendirilir (Ogunyemi ve Mabekoje, 2007; Robitschek, 1998). Brink’in (2008) çalışmasında, bireysel gelişim girişimi ile yaşam doyumu arasında olumlu bir ilişki belirlenmiştir. Robitschek ve Cook’un (1999) araştırmasına göre, yüksek düzeyde bireysel gelişim girişimine sahip üniversite öğrencilerinin çevre araştırmalarına katılma ve daha belirgin bir mesleki kimliğe sahip olma olasılığı daha yüksektir.

Ayrıca günümüzde, kuruluşların yalnızca iş tanımında belirtilen görevleri yerine getirmesi yeterli değildir. Organizasyon içindeki çalışanların beklenenden fazla iş davranışı yapmaları beklenmektedir. Bu durum, çalışanların kendi sorumluluklarını üstlenmelerini ve gerektiğinde harekete geçmelerini gerektirir. Başka bir deyişle, çalışanın inisiyatif alabilme yeteneği, bugün çalışanlardan beklenen davranışlar arasındadır.

Bu nedenle inisiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin incelenmesi araştırmanın temel amacıdır. Bu yolla inisiyatif alma becerisinin önemi ve bu becerinin kazandırılmasına yönelik çalışmaların incelenmesinin yapılacak araştırmalara katkı sağlaması ve hangi boyutlarda ne derece çalışıldığının bilinmesi adına katkı sağlayacağı düşünüldüğünden çalışma önem arz etmektedir.

İnisiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmada araştırma problemini “İnisiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin içerikleri nelerdir? sorusu oluşturmaktadır. Bu soruya cevap alabilmek için aşağıdaki alt problemlere cevap aranmaktadır. İnisiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmada araştırma problemini “İnisiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin içerikleri nelerdir? sorusu oluşturmaktadır. Bu soruya cevap alabilmek için aşağıdaki alt problemlere cevap aranmaktadır.

1. İnisiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?

2. İnişiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
3. İnişiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin amaçlarına göre dağılımı nasıldır?
4. İnişiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin araştırma desenlerine göre dağılımı nasıldır?
5. İnişiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin örneklem seçimlerine göre dağılımı nasıldır?
6. İnişiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin veri toplama yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
7. İnişiyatif alma becerisi konusunda Türkiye’de şimdiye kadar yapılan tezlerin veri analiz yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Türkiye’de 2012-2023 yılları arasında yılları arasında yapılan tezlerin incelenmesi amacı doğrultusunda araştırmada doküman analizi tercih edilmiştir (Büyüköztürk, vd., 2009). Bu amaçla nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yapılmıştır.

Çalışma Materyali

Çalışmada 2012-2023 yılları arasında yapılan inisiyatif alma becerisine yönelik tezler örnekleme oluşturmaktadır. Araştırmaya Yükseköğretim Kurulu Tez Dokümantasyon Merkezine kayıtlı bulunan 10 adet tez dâhil edilmiştir.

Verilerin toplanması

Çalışma kapsamında YÖK ün resmi internet sayfasında yer alan tez merkezinden inisiyatif alma sözcüğü kapsamında arama yapılarak 10 adet teze ulaşılmıştır. Ulaşılan tezler bilgisayar ortamına indirilmiştir. Tek tek tezlerin hepsinin ulaşılabilir olup olmadığı kontrol edilmiştir. Ulaşılabilir olmayan tez olmadığı görülmüştür. Tez merkezinde inisiyatif alma becerisi kapsamında 2012 yılı öncesinde herhangi bir tez olmadığı görülmüştür.

Verilerin analizi

Araştırmaya konu olan inisiyatif alma becerisine yönelik ulaşılan tezler araştırma soruları kapsamında hazırlanan Tez inceleme Formu kullanılarak tek tek incelenmiştir. Bu kapsamda tezlerin, yıllara, üniversitelere, seçilen örneklem türlerine, kullanılan yöntemlerine, veri toplama ve analiz şekillerine göre dağılımları tablolar hâlinde sunulmuştur.

BULGULAR

Araştırmada incelenen çalışmalara ait bulgular, araştırma problemleri doğrultusunda aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Tezler	2012	2018	2019	2021	2022	2023
T1	X					
T2		X				
T3			X			
T4			X			
T5			X			
T6			X			
T7			X			
T8				X		
T9					X	
T10						X

İncelemeler sonucunda son 10 yılda en fazla tezin 2019 yılında (f: 5) yazıldığı görülmektedir. 2012, 2018, 2021, 2022 ve 2023 yıllarında (f:1) birer adet tez yazıldığı görülmektedir.

Tablo 2: Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteler	Tezler
Pamukkale Üniversitesi	T10
Akdeniz Üniversitesi	T9
İstanbul Ticaret Üniversitesi	T8
Trakya Üniversitesi	T3
Yıldız Teknik Üniversitesi	T4
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	T5
Gazi Üniversitesi	T6, T2
Selçuk Üniversitesi	T7
Ankara Üniversitesi	T1

İncelemeler sonucunda son 10 yılda en fazla tezin (f:2) Gazi Üniversitesi’nde yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında Pamukkale Üniversitesi (f:1), Akdeniz Üniversitesi (f:1), İstanbul Ticaret Üniversitesi (f:1), Trakya Üniversitesi (f:1), Yıldız Teknik Üniversitesi (f:1), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (f:1), Selçuk Üniversitesi (f:1) ve Ankara Üniversitesi’nde (f:1) de tezler yazılmıştır.

Tablo 3: Tezlerin Amaca Göre Dağılımları

Tezler	Amaç
T1	Okul yöneticilerinin kişisel inisiyatif alma durumlarını araştırmak
T2	Öğretmenlerin inisiyatif alma becerilerinin öğretmen liderliği ile ilişkisini belirlemek.
T3	Müdürlerin benlik saygısı düzeyleri ile kişisel inisiyatif alma becerileri arasındaki ilişkiyi belirlemek.
T4	Okul müdürlerinin kuantum liderlik davranışları ile öğretmenlerin inisiyatif alma becerileri arasındaki ilişkiyi belirlemek.
T5	Okul müdürlerinin inisiyatif alma becerileri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemek.
T6	Öğretmenlerin mesleki becerileri ile inisiyatif alma arasındaki ilişkiyi incelemek.
T7	Okul müdürlerinin kişisel inisiyatif alma becerilerinin motivasyona etkisini incelemek.
T8	Erasmus+ Değişim Programının, inisiyatif alma becerileri üzerindeki etkisini incelemek.
T9	Belirsizlik yönetiminin inisiyatif alma becerisi üzerindeki etkisini analiz etmek.
T10	Sosyal bilgiler dersinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımını kullanarak öğrencilerin TYÇ kapsamındaki sosyal yetkinliklerini, inisiyatif alma ve girişimcilik yetkinliklerini geliştirmeye etkisini incelemek.

Son on yılda inisiyatif alma becerisi üzerine yapılan tezlerde, Okul yöneticilerinin kişisel inisiyatif alma durumlarını araştırmak, öğretmenlerin inisiyatif alma becerilerinin öğretmen liderliği ile ilişkisini belirlemek, müdürlerin benlik saygısı düzeyleri ile kişisel inisiyatif alma becerileri arasındaki ilişkiyi belirlemek, okul müdürlerinin kuantum liderlik davranışları ile öğretmenlerin inisiyatif alma becerileri arasındaki ilişkiyi belirlemek, okul müdürlerinin inisiyatif alma becerileri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemek, öğretmenlerin mesleki becerileri ile inisiyatif alma arasındaki ilişkiyi incelemek, okul müdürlerinin kişisel inisiyatif alma becerilerinin motivasyona etkisini incelemek, Erasmus+ Değişim Programının, inisiyatif alma becerileri üzerindeki etkisini incelemek, belirsizlik yönetiminin inisiyatif alma becerisi üzerindeki etkisini analiz etmek, sosyal bilgiler dersinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımını kullanarak öğrencilerin TYÇ kapsamındaki sosyal yetkinliklerini, inisiyatif alma ve girişimcilik yetkinliklerini geliştirmeye etkisini incelemek amaçlanmıştır.

Tablo 4: Tezlerin Araştırma Desenlerine Yönelik Dağılımları

Tezler /Desenler	Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden yarı deneysel yöntem	Açıklayıcı sıralı karma yöntem deseni	Nicel Araştırmalarda ilişkisel tarama modeli
T1	X		
T2		X	
T3			X
T4			X
T5			X
T6			X
T7			X
T8			X
T9			X
T10			X

Tezler incelendiğinde tezlerde en çok nicel araştırmalarda ilişkisel tarama modelinin (f:8) kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden yarı deneysel yöntem (F:1) ve Açıklayıcı sıralı karma yöntem deseni (F:1) kullanılmıştır.

Tablo 5: Tezlerin araştırma örnekleme göre dağılımı

Tezler	Okul Müdürü	Müdür Yardımcısı	Öğretmen	Üniversite Öğrencisi	İlköğretim Öğrencisi
T1	X	X	X		
T2			X		
T3	X				
T4			X		
T5	X				
T6			X		
T7			X		
T8				X	
T9	X				
T10					X

İncelenen tezlerde örneklem gruplarını en çok okul müdürü (f:4) ve öğretmenler(f:4) oluşturmaktadır. Ayrıca müdür yardımcısı (f:1), üniversite öğrencileri (f:1) ve ilköğretim öğrencileri (f:1) de örneklem gruplarını oluşturmuştur. İlköğretim öğrencisi olarak 6. Sınıf öğrencileri seçilmiştir.

Tablo 6: Tezlerin Veri Toplama Yöntemlerine Göre Dağılımı

Tezler	Nitel	Nicel
T1	Yarı yapılandırılmış Görüşme formu	Okul Müdürlerinin Yeterlik Algıları Ölçeği
T2		"Öğretmen Liderliği Ölçeği"(Beycioğlu ve Aslan 2010), "Öğrenen Örgütlerin Boyutları Ölçeği"(Marsick ve Watkins 1997), "Eğitim Örgütlerinde İnisiatif Alma Ölçeği"(Çakmak, Gündüz ve Korumaz 2015)
T3		"Arıcak Benlik Saygısı Ölçeği" (Arıcak1999), "Okul Müdürlerinde Kişisel İnisiatif Ölçme Aracı Okul Müdürü Formu"(Akın2012)

Tezler incelendiğinde en çok kullanılan veri analiz yöntemlerinin Aritmetik Ortalama(f:1), Standart Sapma (f:1), Varyans Analizleri (f:1), Regresyon Analizi (f:6), Korelasyon Analizi (f:4), Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) (f:8), T-Testi (f:8), Kruskal Wallis H Testi (f:1), Mann Whitney U Testi (f:1), Levene's Testi (f:2), Pearson Korelasyonu (f:4), Tema analizi (f:2), Betimsel İstatistikler (f:4), İçerik Analizi (f:2) olduğu görülmektedir. Verilerden anlaşıldığı üzere Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) ve T-Testi en çok kullanılan istatistiksel yöntemlerdir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda inisiyatif alma becerisine yönelik tezlerin 2012 yılı öncesi yapılmadığı; 2012 yılı ile 2023 yılı arası 11 yıl boyunca 10 adet tez yapıldığı; bu tezlerden beş tanesinin 2019 yılında yazıldığı, diğer yıllarda ise birer adet tez çalışması yapıldığı görülmüştür.

Araştırma sonucunda inisiyatif alma becerisine yönelik tezlerin Gazi üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nde tezler yazılmıştır. Tezlerden iki tanesi gazi üniversitesinde yazılmıştır. Diğer üniversitelerde birer tez yazılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre tezlerin genelde okul müdürlerinin becerilerini incelemek amacıyla yapıldığı görülmektedir. Tezlerin dışında alanyazın incelendiğinde Korumaz ve Tufan, 2020'nin "Ortaokul Yöneticilerinin Kuantum Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin İnisiyatif Alma Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" isimli araştırmasında, Sevil ve Bülbül 2019'un "Okul Yöneticilerinin Benlik Saygısı Düzeyleri İle Kişisel İnisiyatif Alma Durumları Arasındaki İlişki" isimli araştırmasında, Tekin 2019'in "Okul yöneticilerinin inisiyatif alma düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki" isimli araştırmasında okul yöneticilerinin inisiyatif alma becerileri konu edilmiştir. Buradan okul yöneticilerinin yönetim sürecinde inisiyatif alma beceri düzeylerinin vurgulandığı sonucuna ulaşılabılır.

Araştırma yöntemi olarak en çok nicel araştırmalarda ilişkisel tarama modeli seçildiği anlaşılmaktadır. Örneklem gruplarını en çok okul müdürü ve öğretmenler oluşturmaktadır. Ayrıca müdür yardımcısı, üniversite öğrencileri ve ilköğretim öğrencileri de örneklem gruplarını oluşturmuştur. İlköğretim öğrencisi olarak 6. Sınıf öğrencilerinin seçildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak nicel araştırma sürecinde kullanılan çeşitli ölçekler kullanıldığı, iki tezde yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tezlerin incelenmesi sonucunda veri analiz şekillerinin nitel araştırmalarda içerik ve tema analizi olduğu, nicel araştırmalarda ise SPSS programı kullanılarak yapılan çeşitli istatistikler olduğu görülmüştür. Özellikle Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) ve T-Testi en çok kullanılan istatistiksel yöntem olduğu göze çarpmaktadır.

Araştırmanın sonucundan hareketle aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır:

1. İnisiyatif alma becerisinin geliştirilmesine dair hiçbir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu nedenle bu konuda uygulamalı çalışmalar yapılarak bu becerinin geliştirilmesine yönelik çalışılabilir.
2. Araştırma sonuçlarına göre tezlerin genelde okul müdürlerinin becerilerini incelemek amacıyla yapıldığı görülmektedir. Öğretmenlerin öğrencilerin ebeveynlerin inisiyatif alma becerilerinin incelenmesine yönelik çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışmanın planlanması, yürütülmesi ve yazılı hâle getirilmesinde araştırmacılar eşit oranda (%20) katkı sağlamıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri, kaynak taramasına dayalı olarak toplandığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Agostinelli, E. (2005). Counselor Trainee's Personal Development in Australia: The Relationship Between Personal Growth Initiative, Perceived Counselling Skills, and Perceived Personal Development, (Unpublished Doctoral Dissertation), The University of Toledo, Ohio.
- Büyükoztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (4. Baskı). Ankara: PegemA Akademi.

-
- Csikszentmihalyi, M. & Seligman, M. E. (2000). Positive Psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14.
- Dictionaries, O. (2011). Junior Illustrated Dictionary: Oxford Junior Illustrated Dictionary Hardback 2011 (Dictionaries). Oxford University Press.
- Frese, M. & Fay, D. (2001). The concept of personal initiative: Department of psychology University of Giessen. *Human Performance*, 14(1), 97-124.
- Geise, C. A. (2008). Personal Growth and Personality Development: Well-Being And Ego Development. (Unpublished Master’s Thesis), Columbia: The University of Missouri.
- Gillham, J. E. & Seligman, M. E. (1999). Footsteps On The Road To A Positive Psychology. *Behaviour Research And Therapy*, 37(1), S163.
- Hardin, E. E., Weigold, I. K., Robitschek, C. & Nixon, A. E. (2007). Self-Discrepancy And Distress: The Role Of Personal Growth. *Journal Of Counseling Psychology*, 0(54,) 86-92.
- Martin, H. M. (2009). Personal Growth Initiative As A Moderator of the Outcome of Expressive Writing Tasks: Test of A Matching Hypothesis, (Unpublished Master’s Thesis), University of Maryland, College Park: Maryland.
- Ogunyemi, A. O. & Mabekoje, S. O (2007). Self-Efficacy, Risk-Taking Behaviour and Mental Health As Predictors of Personal Growth Initiative University Undergraduates. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 5(2), 349– 362.
- Robitschek C., Ashton M. W., Spering C. C., Martinez M., Shotts G. C. & Murray D. (2009). Development of the Personal Growth Initiative Scale, II. Paper Presented At The First World Congress on Positive Psychology, Pennsylvania.
- Robitschek, C. & Cook, S. W. (1999). The Influence Of Personal Growth Initiative and Coping Styles on Career Exploration and Vocational Identity. *Journal of Vocational Behavior*, 54, 127-141.
- Robitschek, C. & Keyes, C. L. M. (2009). Keyes' Model Of Mental Health With Personal Growth Initiative As A Parsimonious Predictor. *Journal Of Counseling Psychology*, 56, 321-329.
- Robitschek, C. (1998). Personal Growth Initiative: The Construct And Its Measure. *Measurement and Evaluation in Counseling And Development*, 30, 183-198.
- Robitschek, C. (1999). Further Validation of the Personal Growth Initiative Scale. *Measurement and Evaluation In Counseling And Development*, 31, 197-210.
- Robitschek, C. (2002). Personal growth initiative: An Active Ingredient For Intentional Positive Change. Paper Presented At The 4th National Conference of Division 17 of the American Psychological Association. Houston, TX.
- Robitschek, C. (2003). Validity of Personal Growth Initiative Scale scores with A Mexican American college student population. *Journal of Counseling Psychology*, 50, 496-502.
- Ryff, C. D. & Keyes C. L. (1995). The Structure Of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727.
- Stevic, C. R. & Ward, R. M. (2008). Initiating Personal Growth: The Role of Recognition and Life Satisfaction on the Development of College Students. *Springer Science, Business Media B.V.*, 89, 523– 534.
- TDK. (2005). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 67-74, Spring 2024

Conflict with Societal Gender Roles: A Comparative Feminist Analysis of Edna Pontellier and Nora Helmer*

*Toplumsal Cinsiyet Rollerine Uyumsuzluk: Edna Pontellier ile Nora Helmer'in
Karşılaştırma Feminist Çözümlemesi*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1439178>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
18.02.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
27.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Prof. Dr. Vedi Aşkaroğlu
Giresun Üniversitesi / Fen Edebiyat
Fakóltesi / İngiliz Dili ve Edebiyatı
Bölümü

vaskaroglu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7060-4139

Abstract

Kate Chopin, an American novelist and short story writer representing women's revolt against patriarchal rule, positions women in the center of her works. She deals with women's experiences in the context of gender roles, their conflicts with society, their discovery of their own bodies and the following awakening. Henrik Ibsen is one of the most important writers of Norwegian drama. Similarly, Ibsen highlights the individual's conflict with society as a kind of alienation on the axis of individual-society antagonism. Edna Pontellier, the protagonist in Chopin's novel *The Awakening* (1899), and Nora Helmer in Henrik Ibsen's play *A Doll's House* (1879), do not fit into the gender roles imposed on them by their societies. Both characters gain self-awareness through the discovery of their uniqueness. Henrik Ibsen and Kate Chopin wrote realistically about the problems their female characters encountered in the patriarchal social structure and their conflicts with social codes. The lives and choices of Edna and Nora, who both have the duties of pleasing their spouses, meeting the needs of the house and taking care of their children within the encompassing structure of the institution of marriage, are similar to each other. In this article, the lives of Edna and Nora, who are the objects of the patriarchal structure in the triangular relationship of man - child - family, will be examined comparatively in terms of their contradictions with society, their journey to self-discovery, their alienation and choices.

Keywords: Nora Helmer, Edna Pontellier, Gender Roles, Social Norms, Discovery of Identity, Self-Awareness

Öz

Amerikalı roman ve öykü yazarı Kate Chopin yapıtlarında özellikle kadın konusunu ele alır. Kadının toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında yaşadıklarını, toplumla çatışmalarını, kendi bedenini keşfetmesini ve cinsiyet açısından uyanışını işler. Henrik Ibsen ise Norveç tiyatrosunun en önemli yazarlarından birisidir. Benzer biçimde Ibsen de bireyin toplumla olan çatışmasını, birey-toplum uzlaşmazlığı ekseninde bir tür yabancılaşma olarak öne çıkarır. Chopin'in *The Awakening* (1899) romanında başkişi Edna Pontellier ve Henrik Ibsen'in *A Doll's House* (1879) adlı oyununda Nora Helmer içinde buldukları toplum tarafından kendilerine dayatılan cinsiyet rolleriyle çatışır. Bu yapıtlar, ataerkil toplumsal düzenin kendini sosyal normlar, değerler, iş alanları ve aile gibi sosyal kurumların içinde belirlenen cinsiyet rollerinin keskin biçimde uygulandığı 19. yüzyılı zaman olarak kurgularının odağına alır. Edna ve Nora, farklı toplumlarda betimlenen iki karakter olmalarına rağmen, benzer rollere sahiptir ve benzer bir yol izleyerek öz farkındalık düzeyine "uyanış" ile ulaşır. Henrik Ibsen ve Kate Chopin eserlerinde kurguladıkları kadın karakterlerin ataerkil toplum yapısında karşılaştıkları sorunları ve toplumsal değerlerle çatışmalarını gerçekçi bir şekilde kaleme almıştır. Her ikisi de evlilik kurumunun kuşatıcı yapısı içinde eşlerini memnun etmek, evin ihtiyaçlarını karşılamak ve çocuklarına bakmak biçiminde belirlenen görevlere sahip Edna ve Nora'nın hayatları ve yaptıkları tercihler birbirine paralellik gösterir. Bu makalede, erkek - çocuk - aile üçgeninde cinsiyet rollerinde ataerkil yapının nesnelere olan Edna ve Nora'nın yaşamları, toplumla çeliştikleri yönler, kendilerini keşif serüvenleri, yabancılaşmaları ve seçimleri açısından karşılaştırma olarak incelenmiştir.

Keywords: Nora Helmer, Edna Pontellier, Cinsiyet Roller, Toplumsal Normlar, Benliğin Keşfi, Öz Farkındalık

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Aşkaroğlu, V. (2024). Conflict with Societal Gender Roles: A Comparative Feminist Analysis of Edna Pontellier and Nora Helmer. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 67-74.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

INTRODUCTION

Towards the end of Enlightenment period, women initiated a new phase of struggle against inequalities of society, concerning many aspects of their lives. Although previously, their main goal was to attain equal status with men, especially some rights like equal pay for equal work, they began to defend the necessity of eliminating gender roles attributed to them by the patriarchal society. For this reason, they fought to do away with the pressure and control they are subjected to in all almost areas of their lives, beginning from the daughter and sister role in their fathers' house to the role of wife and mother in their husbands' houses. Women who live in a social order designed by and according to the perspectives and interests of males in various communities are typically influenced by the prevailing male principles stipulated through some practices, norms, rituals and institutions. Such male-dominant societies sometimes resort to every kind of means and tools to control women, sometimes even by using force. Whereas some women choose to comply with such practices and rules, some others refuse male authority of any kind, and try to emancipate themselves from inhibitory social expectations and stipulative male principles.

Some women attempt to attain a status of freedom in society through actions, while the right means for some is art and literature. Additionally, some male authors also support the wish of women for emancipation through their activities and / or literary works. Kate Chopin and Henrik Ibsen created fiction dealing with gender roles, by positioning their protagonists, who are mostly females trapped in social institutions like marriage. These characters are narrated in pursuit of personal freedom, yearning to attain self-sufficiency amid strict gender conservatism, mostly created, ingrained and maintained through religious discourse. Therefore, the positions of female characters created by both writers have much in common.

Kate Chopin had many children before her husband died in an extremely conservative community. Yet, the death of her husband was a kind of turning point in her life as she began to feel the freedom with no man to direct, teach, force, or look after her. So, she slowly discovered her identity and created a life of her own, rejecting to comply with the roles assigned by her highly religious community. Through her literary works, she was later regarded as a symbol of women's liberation movement. Henrik Ibsen, on the other hand, was claimed as a feminist by nineteenth-century women's activists. Yet, he clearly refuses this: "I am not a member of the Women's Rights League. I have been more poet and less social philosopher than people generally seem inclined to believe. I am not even quite clear as to just what this women's rights movement really is. To me, it has seemed a problem of humanity in general." (Ledger, 2008: 16). Though, his ideas and representations in his plays were quite 'new' for society. According to Ledger (2008), Ibsen believes that a woman cannot be herself in contemporary society as it is an exclusively male society with laws drafted by men, and with counsel and judges who judge feminine conduct from a male point of view.

Both Ibsen and Chopin handle gender roles on the level of individuals, whose positions as fictional characters seem like a representation of all women on a Grand scale. Nora Helmer in *A Doll's House* by Ibsen and Edna Pontellier in *The Awakening* by Chopin are the fictional characters created to give voice to oppressed female identity. In this article, first the concepts of gender and sex will be examined and then the two female protagonists in the mentioned works will be analyzed comparatively.

BODY OR IDENTITY – WH(O/AT) DRAWS “THE PICTURE”?

Throughout human history, almost everyone has been defined according to some general principles such as age, sex, status, economic power, and race. One of such classifications is based on both the physical sex and the social roles assigned in accordance with such a perspective. The former is a kind of biological classification with a view to the superiority of sex over the other and this definition is called “sex”. The latter is “gender”, which is the social, cultural and human made dimension of belonging to either part. In general, the contrasts and comparisons between the male and female sexes are made anatomically and physiologically. The term "sex" will in general identify with natural contrasts/biological identity. On the other hand, gender will in general signify the social part of each sex within a society. Individuals discursively build up their gender in light of their current circumstances, including family communications, the media, friends, and education. Yet, sex is something that one acquires genetically by birth. Therefore, discussions focus on the human identity, constructed discursively through time according to power relations instead of the biologically determined sex.

Gender is not God-given, predetermined, a priori or hereditary, but a totally social and changeable dynamic phenomenon that could be transformed and re-arranged as power relations have shifts. So, gender roles and applications in certain social orders can be more or less flexible than those in others. The variable structure of gender determines the division of labor, position in society, and socio-economic status of women and men. In other words, gender draws attention to social, cultural, professional, legal, religious, familial, institutional and economic differences between men and women determined in the social environment. In the formation of gender, institutions such as the family and school, religious practices and rituals, and information and image transmission mechanisms such as mass media and social media, as well as artistic and literary works have quite an important role. According to Claudia von Werlhof (1988), no present social order first transformed natural sex into a social, artificial gender, made “men” out of men, made “women” out of a woman - in fact, turned man into the “human race” and women into simply sex. In other words, gender is discursive, which was initially created by the humans through human-made institutions at a certain time in history, and has been maintained and rooted in the daily social life. In time, the roles assigned according to the power relations were transmitted as if they were natural, or acquired by birth.

Individuals are categorized as male or female by society from the moment they are born. They begin to absorb and acquire cultural meanings ascribed to their own sex. These cultural roles attributed to the individuals are called gender roles, which in turn shape the expectations of society from each gender differently. Just as today, women and men were not equal in the nineteenth century. The “real” man was expected to be aggressive, competitive, rational, and devote all of his effort to his business. A “real” woman, on the other hand, needed to be virtuous, pious, pure, obedient, and domestic in return for her husband's protection, financial security, and social status, and she was regarded as the creator of peace, order, service, and satisfaction at home. As Welter (1976) suggests, piety, purity, submissiveness, and domesticity were thought to be natural to women. Ironically, as M. Cruea (2005) puts forward, while a “true” woman was assumed to be a pillar of moral strength and virtue, she was also portrayed as delicate and weak, prone to fainting and illness. That kind of approach created a kind of irony. Women were evaluated (and constructed) according to the needs and wishes of the dominant power, namely men, instead of their natural talents and features. They were, ironically, the reflections of men's sexual desires; as objects of sexual satisfaction, they were portrayed as fragile and delicate whereas as workers, they were needed to be strong so that they could fulfill their daily duties successfully.

For women, marriage and family were their predeterminations, their lives were restricted to a little and private circle. They were allowed to work in a limited number of works, but not allowed to vote. They were simply home keepers, child carers and husband servers. According to Almk and Haugen (1991), in the nineteenth century, in Norway what all classes had in common was female responsibility for the making of food and caring for children. Lønna (2019) claims that women did not have the right to control their own finances and there were legally binding agreements, they were dependent on guardians. Firstly, they were dependent on the father, then the husband if they get married. Only widows were considered of legal age if they had a male guardian. For instance, if a man of honor wished to court a woman, it was normal that he would initially look for authorization from her father or guardian. Women were chiefly supposed to be housewives, however, some had to work to support the financial situation of the family. The women's salary was much lower than the men's. It was not equal since people considered their profession as an extra income for the family. Men were the main breadwinners. Getting divorced was allowed legally, yet it was not socially proper. Women's clothing, appearance, compassionate abilities and empathy, men's masculinity, wisdom, and strength were emphasized. The prevailing view was that the women were emotionally driven and fragile, they needed male leadership, guidance, correction, and control over them.

In various parts of the Western civilisation, many women were closely watching the role of women with great concern. Some of them were involved in political or other issues as activists whereas some others chose to deal with gender issues through their writings. Some women writers handled gender issues as a social concern as a mixture of theory and practice, observed directly in the rituals and lifestyles of the society they were part of, by means of linguistic, legal, economic, religious or cultural discourses. Some of them dealt with the same topics through fiction and artistic creativity, which was itself a revolutionary act. One of such women was Betty Friedan, whose book titled *The Feminine Mystique*, for the most part, was viewed as a milestone in the resurrection of contemporary women's liberation. In that book, she reflected her observations that nearly all of the women she interviewed were

married, had children, living in prosperous, upper-working class rural areas. They had the fantasy that opulent common society had made for the women after the war years. Friedan called this "mystique of feminine fulfillment", where those women expressed their lives as amusing and full of happiness about their spouses, children, and homes. Yet, as Friedan questioned further, she found out that essentially all these women had a key feeling of anxiety, disappointment and unclear despondency (DoBois and Dumenil, 2012). As Kaledin (2000) reports, Betty Friedan discovered a deep restlessness among the women and she also found an attitude different from earlier decades that saw having children as limiting the access of other roles: "children or career dilemma".

With *The Feminine Mystique* (1963), Betty Friedan revealed that the dream of middle-class American women is legitimately a nightmare. She asserts that in the feminine mystique, there is no other way for a woman to dream of creation or the future. There is no other way she can even dream about herself, except as her children's mother, her husband's wife (Friedan, 1963). As can be seen in her analyses, the main problem with women is not the legislative factors but social dictations of the male-dominant society, which stipulates the roles of women as mothers, wives and house-carers. This is the main issue handled and questioned in both *The Awakening* by Kate Chopin and *A Doll's House* by Henrik Ibsen through the portrayal of female characters as mothers and devoted wives.

EDNA PONTELLIER AND NORA HELMER: FROM SUBMISSIVE OBJECT TO REVOLTING SUBJECT

The Awakening and *A Doll's House* both display the differences between society's perspective on women as spouses and mothers, and women's perspective on themselves as an individual. Both of the characters are the representation of the newly emerging women image, who refuses to act as a submissive object. No matter what they are forced to pay for their choices in return, they decisively pursue their ambitions to become the subjects of their lives until the end. Ibsen and Chopin present the struggles of the female protagonists in such a way that the audience / reader observes the characters' development and their transformation from submissiveness into independence. As they both wish to be emancipated from society's standards, the protagonists of *The Awakening* and *A Doll's House* move to a stage that can be called 'awakening' which is a kind of self-awareness and self-realization.

Self-awareness means knowing one's own personality with its strengths, and weaknesses, values, beliefs, motivations, feelings, and thoughts entirely. In order to attain self-awareness, a state of conscious awareness must first be formed. While Edna begins to awaken at the beginning of the novel through the strict questioning process, Nora awakens at the end of the play, following an almost complete imprisonment at home, being entirely dependent on her husband for her material needs.

Both Edna and Nora are middle-class women and they get married to a businessman. They have kids in a short time. At the beginning, Edna's life seems in harmony with Leonce Pontellier's and society's wishes and expectations; she is occupied with the household, spending time with her children and friends. She is not conscious about what she wants in her life as she has not yet discovered her true wishes and passions. She seems satisfied. However, later with the effect of new people and new atmospheres, Edna's internal fight emerges between sentiment, energy, disarray, and hidden feelings. The unconscious Edna replaces herself with 'awakened' Edna Pontellier. She gradually isolates herself from the realities of the society and her husband. She alienates herself from societal expectations.

Edna's mental transformation can be followed step by step by the reader. She questions herself and roles as a mother and then begins to compare herself with other women, namely Mademoiselle Reisz and Adèle Ratignolle. Mademoiselle Reisz has a vital role in Edna's development. She fills her life with her passions, she is out of social norms with her lifestyle, which becomes an inspiration for Edna. On the other hand, Adele Ratignolle seems as a representation of a 'mother-woman' (Chopin, 1899). While Reisz is the revolutionary type of woman, Adele is the image of conventional women, stuck in the womanhood roles of the patriarchy. Adele, therefore, displays a moral figure in Edna's life, holding a mirror to her identity, not "acquired" on her own, but "granted" to her by men. Chopin (1899) describes Adele and similar women, who "esteemed it a holy privilege to efface themselves as individuals and grow wings as ministering angels." The mother-women love their children and spouses, devote their own life to their husband and children, and feel happy when they are praised as housewives, or mothers. Adele is depicted as the "embodiment of womanly grace and charm" by Chopin (1899), which makes her an ideal image of a mother-woman. Although Adele extraordinarily appreciates Edna's conversation, Edna and Adele sometimes disagree since Edna does not follow social rules loyally.

Original and genuine qualities attributed to Adele and Reisz influence Edna's development and awakening to a certain extent, but the role of men other than her husband has a greater impact on her as they fill the gap in terms of love and sexual pleasure. An example that could be a complete scandal in terms of moral codes of the Victorian age is Edna's relationship with Arobin and Robert, who, in turn, represent simple sexuality as lust and love as a constructive feeling. All transitions and critical moments in Edna's relationships with these people become reflects the transformation she will achieve throughout the novel. In the scene where Adele and Edna sunbathe and have a conversation, the joyful and carefree appearance of the two lovers in the distance make Edna realize how freedom could be. The feeling of freedom that she experiences while she is swimming in the sea for the first time reaches an extreme point with a kind of dissolution at the end of the novel.

Edna moves to another house in the absence of her husband and she devotes herself to artistic pursuits. These change Edna's life radically. She begins to question her life and the experiences she has had since her early womanhood. She remembers the men that she fell in love with. She senses a similarity between his desperate love for the cavalry officer who was his father's friend, the fiancée of the neighbor, for the painting of a well-known tragedy actor, and her love for Robert as a young girl. Robert is not free from the dictates of the society, but in contrast, he seems a product of the conservativeness he is brought up in. He can no longer have Edna as she has become too conscious to be the property of anyone. Furthermore, he cannot maintain his secret relationship with her since he is afraid of his own gentlemanly image will be damaged. He is also worried about her image as a married woman, flirting with another man.

When she is deserted by Robert, she satisfies her sexual urges with Arobin, with whom she has no emotional ties. This helps her distinguish between her sexual desire for Arobin as well as her love for Robert. Both feelings are, in fact, important in her self-realization. Whereas love is associated with Robert and sexual passion is linked to Arobin. Love is the romantic, idealistic aspect of her ego, while sex gives her physical satisfaction and pleasure. Love forces her to see how she is wasting her life with a man that she has not loved in the real sense. Sexual pleasure sheds light upon the womanhood qualities ingarined in her body. She begins to see that instead of consenting and acting according to the love of a man, she can love, and she can get sexual pleasure rather than giving pleasure to the man. These discoveries are combined with the sense of freedom created by the irresponsibilities of the house, the children and the husband. In return, her entire spiritual world changes, but still she is not powerful enough to change the social bonds, roles and relationships besieging her life. Edna revolts against society. However, she has a confused mindset. She is described having a sense of uncertainty and indiscretion, unable to find a response to her deep feeling in the outside world. What aggravates her perplexion is Robert's inability to courageously respond to Edna's feelings. This inability is a clear indication of the established moral or societal norms of the period. In a more general sense, this shows that there is something which will not change easily, there is an established order and Edna seems to comprehend that deeply. Despite similar, but not the same, experiences in her previous life, the moment when she feels entirely independent for the first (and the last) time is when she swims in the sea totally naked and alone. This has highly symbolic value as it suggests that in the confined world of women, to become really free both mentally, sexually and emotionally is impossible, and the result is not freedom but destruction following self-awareness. Instead of awareness in the pure sense, it is like an awareness of the terrible reality; seeing oneself might be illuminating, yet realizing the prison around yourself is destructive and unbearable. And what follows in the novel is that Edna realizes the harshness surrounding her, and thinking that she can no longer tolerate to live like in the past, she lets herself get swallowed by the waves both giving pleasure to her body and drowning her.

The protagonist of *A Doll's House* by Henrik Ibsen is also a woman, married with children, and assigned similar duties to those carried out by Edna. Whereas Edna's husband is a businessman, Nora's is a lawyer. This is symbolically significant as both jobs reflect the power relationship based on gender roles on two important pillars of the patriarchal system: money and laws. Both Edna and Nora are middle class women, which shows the strictest application of social rules. It must be noted that both the lower and the upper classes have a loose structure of gender roles in comparison to the middle-classes, where normative behaviours create the standard for the whole community.

Like Edna, Nora lacks self-awareness and she is depicted as if playing a childish game with her husband, which serves to mask the problems arising out of their responsibilities as a house wife and breadwinner in sequence. As regards financial matters, both Nora and Edna are dependent on their

husbands, and they lack individual liberty, like the other women aggrieved by social norms. Different from Edna, who has a comparatively better conditions in her father's house, Nora represents the woman who is oppressed by her father when she is single and oppressed by her husband when she gets married. She is treated as a "doll" in a doll's house', which is the depiction of her marital life and her role as a wife and mother.

Right from the beginning of the play, Torvald and Nora are portrayed as a couple acting like married in children's play. Torvald is just similar to a child whose needs and wishes are always to be taken care of by the vulnerable but still strong female, Nora. Nora's childlike personality and behaviours also intensify the idea that Nora lives in a girl's fantasy. Since her childhood, she has been treated like a doll, where she does not have to take care of herself throughout all her life since others think for her invariably. While her father and her husband always make decisions for her, Nora's duty is to cheer people up by performing her feminine skills. For Torvald, Nora is a doll metaphor that he pays attention to in his spare time. He seems to be the only one who can make decisions in the name of all the members of the family, including Nora. For instance, he prohibits her from eating macarons so that her teeth would not rot. While Nora is a mother to her own children, she is also like Torvald's little daughter. She is required to behave as directed by Torvald. He regards her as his own property. Nora seems to be happy in this role with no desire for independence, she behaves perfectly fitting into the standards of the patriarchal culture. She is a child-maker, husband-satisfier, house-keeper and child-carer, dividing her care, energy, body and time to four different roles. Her children and husband create her main identity, she is no more than that by herself. She has nothing to pride herself on as a person except for the almost perfect duties completed in such roles. She lacks the feeling of identity and individuality.

Nora does the house chores, where she is positioned, whereas Torvald works outside the home to hold the family's issues, including finance and maintenance. Despite the great effort she exerts as a woman, she cannot earn money, while Torvald can bring in cash and spend it. For this reason, he has a full authority to oversee and rule his family. Nora is not able to spend any penny of the family money without Torvald's authorization, who frankly expresses his inconvenience when she does so. She is rather a domestic, immature woman who appreciates being disparaged, spoiled, and dealt with like an unprotected entity. She appears to be contented and she does not appear to mind her husband calling her out as a "little featherbrain", "squirrel", "skylark" (Ibsen, 1879: 14) and other humiliating, powerless animal metaphors. It can be seen that she additionally appears to appreciate the treatment her husband treats her. Still, one can sense certain disobedience, resistance, and rashness in her character. Not paying attention to being prohibited by her husband, she eats macaroons without letting her husband know and even misleading him about it: "I wouldn't do anything that you don't like" (Ibsen, 1879: 38).

Despite her passive acceptance of the domination by her husband, she seems a little bit manipulative at the beginning of the play. The artificiality in her speeches shows that she is doing what is expected of her by her social circle. Ironically, she does not have any interactions with the world outside her home, and so she is an inexperienced woman. She has firm confidence and significant love for Torvald and wishes to support him when Torvald is taken ill. Her physical and mental anxiety increases very much when they find themselves at a monetary crisis at that time. Nora takes risks for the sake of saving her husband and for providing better treatment for him. Nora seeks a solution for her husband Helmer's illness, without letting him know about it. She commits forgery to take a loan and she clandestinely pays the loan with the money she received from Torvald. He finds out about her little secret that she took a loan from Krogstad who is the antagonist of the play and co-worker of Torvald. Instead of being appreciated, she encounters an assaulting attitude from Torvald she has never expected. At first, Nora hopes that her husband would act in a way to protect her, yet her husband does not act as Nora wishes, and Torvald prioritizes himself first, as usual. Torvald reacts to Nora's sacrifice as if she destroyed rather than saving his life; "Wretched woman - what have you done! She who was my pride and my joy - a hypocrite, a liar - worse, worse - a criminal... You and your father want of principle... You've inherited - no religion, no morality, no sense of duty... destroyed my whole happiness. You've ruined my future." (Ibsen, 1879: 66). Nora feels extremely astounded to see Torvald's selfishness and his attitude, which makes her question their relationship. She begins to question her role and the value assigned to her in the light of the events and Torvald's reactions.

This questioning leads Nora to 'awaken' and become an independent individual as a woman. After seeing the true identity of her husband, she openly expresses the injustice inflicted upon her all her life; "I have had great injustice done to me, Torvald; first by father, and then by you... When I was at

home my father used to tell all his opinions, and I held the same opinions. If I had others I said nothing... He used to call me his doll-child and played with me as I played with my dolls. Then I came to live in your house ... passed from father's hands into yours." (Ibsen, 1879: 71). Nora, whose beliefs and values are destroyed, leaves her house and her children in order to discover her identity better by abandoning the doll's house she has lived in. So far, Nora has relied on her husband fundamentally because of the absence of instruction and firsthand information on the world. She leaves her husband and children since she feels that her obligation towards herself as an individual is a higher priority than her obligations as a spouse and a mother. She becomes an individual, she teaches herself that her own being is above all the other subjects. It is for building up her way of life as an individual.

The conversation on her position uncovers a natural knowledge that has driven her to plot at her own abuse. Nora confronts the truth of the social, strict, and moral codes that Torvald addresses. She cannot cherish him at this point, for he is not the man she has trusted him to be. In spite of his endeavors to convince her to remain, she no longer has confidence in wonders. She gives back the wedding ring that is the image of their marriage and leaves to make her autonomy completed. As the sound of the slammed door resounds, she leaves to confront the test of the real world, a test which she set up to confront at all costs. She has built up a character and developed into a defiant individual towards the last act of the play. It displays what she should be as an individual and conforms to her own progress.

CONCLUSION

Edna Pontellier is the female protagonist in *The Awakening*, a novel by Kate Chopin. Nora Helmer is also the female main character in *A Doll's House*, a play by Henrik Ibsen. Both characters are depicted in the mentioned literary works with mainly similar backgrounds, social and economic conditions, experiences, and social and gender roles as housewives and mothers. Both are presented as brave characters, who are fearless in their search for identity. In the comparative analysis, such issues as sex, gender, patriarchy, motherhood, marriage, gender roles, questioning, identity crisis, self-awareness and awakening are examined in both works.

Sociologically, both Edna Pontellier and Nora Helmer are portrayed as married middle class women. Both are dependent on their husbands financially. They have children, whom they are expected to take care of. They have almost no social connections at the beginning except for their houses. While Edna has a comparatively happy childhood as a young girl, Nora has always been a "doll", treated like an entity by both her father and husband. Both are directed by the events in the play/novel to question their lives, emotions, positions, roles, bodies, and duties.

Psychologically, both characters come up with a kind of self-realization, leading to their awakening. The questioning of Edna focuses mainly on her sexual roles as well as gender roles, whereas Nora's questioning is about gender roles and even institutional roles represented by the "family". Both Edna and Nora abandon their homes. Although it is not apparent at the beginning, neither Edna nor Nora has felt any kind of pleasure by their husband's attitudes or their marriage.

Both of the characters transform into independent, self-capable women. Nora and Edna boldly break the restrictive positions of women structured, ordered and stipulated strictly by patriarchal culture. Nora and Edna's struggle against patriarchal culture can be defined as a feminist attempt since they desire to discover their own identities and freedom as females and they destroy the patriarchal supposedly ideal woman image quite harshly. Unlike Nora, who has always been forced to live dependent on external sources, Edna is able to survive on her own financially. She earns money by selling her paintings, yet she is in a state of a mental and emotional crisis created by her social structure. She feels desperate, frustrated, and incapable of maintaining her life; so she commits suicide by letting herself get drowned in the sea. Nora, on the other hand, shows a more powerful and persistent reaction to the conditions surrounding her. She defies the economic, social and even intellectual factors, and decides to maintain her life as a completely free woman with no husband, no children, no house or duties.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

REFERENCES

- Almk, R. & Haugen, M. S. (1991). Norwegian Gender Roles in Transition. *Journal of Rural Studies*, 7(1/2), 79-83.
- Chopin, K. (1899). *The Awakening*. Chicago: Herbert S. Stone & Company.
- Cruea, S. M. (2005). Changing Ideals of Womanhood During the Nineteenth-Century. *University Writing Program Faculty Publications*, 1, 187-196.
- DuBois, E. C. & Dumenil, L. (2012). *Through Women's Eyes: An American History Since 1865*. New York: Bedford/St. Martin's.
- Friedan, B. (1963). *The Feminine Mystique*. London: W. W. Norton.
- Ibsen, H. (1879). *A Doll's House*. New York: Dover Publications.
- Kaledin, E. (2000). *Daily Life in the United States, 1940-1959: Shifting Worlds*. London: ABC-CLIO/ Greenwood Publishing Group.
- Ledger, S. (2008). *Henrik Ibsen*. United Kingdom: Liverpool University Press.
- Welter, B. (1976). *Dimity Convictions: The American Woman in the 19th Century*. Athens: Ohio UP.
- Werlhof, C. W. (1988). *The Proletarian is Dead: Long Live Housewife*. New Delhi: KaliforWomen.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 75-86, Spring 2024

Tanpınar'ın Şiirlerinde Hülyâ'yı Hayâl'den Fazla Kullanmasının Nedeni Üzerine Bir İnceleme*

An Analysis on the Reason Why Tanpınar Uses Hülyâ More Than Hayâl in Her Poems

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1418285>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
11.01.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
17.02.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Öz

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Bütün Şiirleri* incelendiğinde hülyâ kelimesinin hayâlden daha fazla kullanıldığı görülür. Öyle ki günlük hayatta hülyâ ile aynı anlamda kullanılan hayâl kelimesini şair altı şiirinde kullanırken hülyâ kelimesini sekiz şiirinde kullanmıştır. Ayrıca şairin hem hayâli hem de hülyâyı beraber kullandığı üç şiiri de vardır. Tanpınar'ın şiirlerinde hülyâ kelimesini hayâlden önde tutmasının, onu bu denli fazla kullanmasının ya da aynı şiirde hayâl ile hülyaya birlikte yer vermesinin tesadüfi olmadığı söylenebilir. Zira Tanpınar dil üzerine çok çalışmış bir şahsiyettir. Çalışmada şiirden yola çıkılmasının sebebi ise Tanpınar'ın estetik dünyasında esas aldığı temel edebi türün şiir olmasıdır. Buradan hareketle çalışmada; öncelikle hayâl ile hülyâ kelimesinin sözlük anlamlarına müracaat edilmiş, bunun sonucunda da hülyâ ile hayâli ayıran ince farkın melankolinin oluşturduğu fark edilmiştir. Sonrasında ise sözlük anlamlarından hareketle Tanpınar'ın hayâl ile hülyâyı kullandığı şiirleri incelenmiş, böylelikle de Tanpınar'ın şiirlerindeki hayâl ile hülyânın sınırları net bir şekilde çizilmiştir. İncelemeler neticesinde görüldü ki; Tanpınar'ın hülyâ kelimesini hayâlden önde tutması, onu bu denli fazla kullanması tesadüfi bir denk geliş değil, bilinçli bir tercihtir. Zira Tanpınar melankolik bir öznedir. Bu melankolik özneyi temsil edecek kelime ise anlamsal açıdan içerisinde melankoliyi de barındıran hülyâdır. Tanpınar'daki bu melankolik özne olma durumu onun şiirine sirayet eder.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Şiir, Hülyâ, Hayâl, İnceleme

Abstract

When all the poems of Ahmet Hamdi Tanpınar are examined, it is seen that the word hülyâ is used more than hayâl. So much so that the word hayâl, which is used in the same sense as hülyâ in daily life, is used in six poems, while the word hülyâ is used in eight poems. In addition, the author has three poems in which he uses both imagination and imagination together. Based on this, in our study, both the contexts in which the terms hayâl and hülyâ are used in Tanpınar's poems and the meaning and implications of the use of hülyâ more than dream in Tanpınar's poems are discussed. The reason why the starting point is poems is that Tanpınar's main literary genre in his aesthetic world is poetry. We examined how the boundaries of imagination and imagination are drawn in the poems of Tanpınar, who is a subject (the reason we started with poetry was that poetry was the main literary genre that Tanpınar relied on in his aesthetic world). Our aim here was to observe whether melancholy - and therefore Tanpınar's characteristic structure - had an effect when determining the boundaries between two words. As a result of our review, it was seen that; Tanpınar did not use the words hayâl and hülyâ, which are used interchangeably in daily life and sometimes replace each other, in a way that means the same thing, and drew boundaries within the framework of his poetics for the words hayâl and hülyâ, taking into account the meanings of the words in the dictionary.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Poetry, Dream, Hülyâ, Meaning

Dr. Oğuz Yıldırım
Türk Dili ve Edebiyatı ABD
oguzyildirim540@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1170-2054

Sevde Merve Eryılmaz
Yüksek Lisans Öğrencisi
Sakarya Üniversitesi / Sosyal Bilimler
Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı
ABD
sevdemerve.eryilmaz@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0933-562X

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Yıldırım, O. & Eryılmaz, S. M. (2024). Tanpınar'ın Şiirlerinde Hülyâ'yı Hayâl'den Fazla Kullanmasının Nedeni Üzerine Bir İnceleme. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 75-86.

GİRİŞ

Edebiyat tarihinde iz bırakmış yazarların/şairlerin kendilerine has üslupları, kelimeleri tercihleri vardır. Bu tercihler zamanla yazarların âdeta birer imzası olurlar ve yazarının adı görünmese dahi o metnin kime ait olduğu hakkında okurda bir fikir oluştururlar. Dolayısıyla iz bırakmayı başarmış yazarların/şairlerin edebi üretimlerini yorumlarken kelime tercihlerine dikkat edilmelidir.

1901-1962 yıllarında yaşayan ve yirminci asır Türk edebiyatının en çok okunan, hakkında en çok konuşulan sanatçılarından biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar da üslubuyla, kelime tercihleriyle edebiyat tarihinde iz bırakmayı başarabilmiş yazarlardan biridir. Bu sebeple Ahmet Hamdi Tanpınar üzerine inceleme yapılacağı zaman onun hem üslûbuna hem de üslûbunu oluşturmada etkili olan kelime tercihlerine dikkat edilmelidir.

Buradan hareketle Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Bütün Şiirleri* incelendiğinde hülyâ kelimesinin hayâlden daha fazla kullanıldığını görülür. Öyle ki şair, günlük hayatta hülyâ ile aynı anlamda kullanılan hayâl kelimesini altı şiirinde kullanırken hülyâ kelimesini sekiz şiirinde kullanmıştır. Ayrıca hem hayâli hem de hülyâyı beraber kullandığı da üç şiiri vardır. *Sahnenin Dışındakiler* isimli eserinde kahramanlarından birine “Biz evvela kelimeleri öğreniriz, sonra yaşadıkça teker teker ma'nâlarımız” (Tanpınar, 2014: 320) dedirten, hayatını kelimeler üzerine kurmuş ve tabiri caizse hayatını ma'nâ ile geçiren birinin hülyâ kelimesini hayâlden önde tutmasının, onu bu denli fazla kullanmasının ya da aynı şiirde hayâl ile hülyaya birlikte yer vermesinin tesadüfi olmadığı söylenebilir. Zira Tanpınar dil üzerine çok çalışmış bir şahsiyettir. Onun dil üzerine bu denli yoğunlaşmanın bir sebebi olarak şiirdeki ustalarından birinin Yahya Kemal olması düşünülebilir. Şöyle ki modern Türk şiirinin kurucularından olan Yahya Kemal, lisâna çok önem veren bir şairdir. Kendisine sorulan “Ne zaman şair olduğunuza inandınız?” sorusuna dahi “Türkçe'yi hissettiğim zaman!” (Tanpınar, 2015: 26) cevabını vermiştir. Onun bu hassasiyetini daha iyi açıklamak için şu örnek verilebilir: Yahya Kemal'in *Rindlerin Ölümü* isimli şiirindeki “serin serviler” tamlamasının ilk hâlinin “siyah serviler” olduğu söylenir. Rivayete göre Yahya Kemal, “siyah” kelimesinin şiire katmak istediği anlamı tam olarak veremediğini düşünür ve yıllarca süren çabasının ardından “siyah” kelimesinin yerine “serin”i koyar ve şiirini tamamlar. Hülâsa Yahya Kemal dil konusunda oldukça hassas bir şairdir. Tanpınar da ustasını örnek alır ve “Yahya Kemal'in üzerimdeki asıl tesiri şiirlerindeki mükemmeliyet fikri ile dil güzelliğidir. Dilin kapısını bize o açtı.” (Tanpınar, 1996: 350) der. Yalnızca bu bağlamdan hareketle dahi Tanpınar'ın dil ve kelime seçimi konusunda ne kadar dikkatli olduğunu söylenebilir. Nitekim Orhan Okay da bu konuya dikkat çekmiş ve Tanpınar'la ilgili “denemelerinde, hatta makalelerinde ve edebiyat tarihinde bile şiirlerine verdiği kadar emek sarf etmekte, her kelimeyi zihnindeki bir hesaba göre seçmekte ve yerine koymaktadır” (Okay, 2002: 105) demiştir. Görüldüğü üzere Orhan Okay da Tanpınar'ı her kelimeyi zihnindeki bir hesaba göre seçen ve yerine koyan olarak tanımlamıştır.

Bu bağlamlardan hareketle hem Tanpınar'ın şiirlerinde hayâl ile hülyânın hangi bağlamlarda kullanıldığının hem de Tanpınar'ın şiirlerinde hülyâ kullanımının hayâlden fazla olmasının manâ ve medlülünü tartışılacaktır. Ancak meseleye geçmeden önce şunu belirtmekte fayda var: Hareket noktasının şiirler olmasının sebebi, Tanpınar'ın estetik dünyasında esas aldığı temel edebi türün şiir olmasından kaynaklanmaktadır. O âdeta şiirden hareketle diğer duygulara, edebiyat kollarına genişler. *Antalyalı Genç Kıza Mektup* isimli metninde bu durumu şöyle dile getirir: “Şiir söylemekten ziyade susma işidir. İşte o sustuğum şeyleri hikâye ve romanlarımda anlatırım.” (Tanpınar, 2013: 319). Tanpınar'ın bu ifadesinden de anlaşıldığı üzere onun sanat anlayışının temelini şiir oluşturur.

Tabii yola şiir üzerinden çıkılmış olması bizi ilk olarak Tanpınar'ın poetikasına yönlendirir. Elbette ki bu hususta başvurulacak ilk kaynaklardan biri de *Antalyalı Genç Kıza Mektup*'tur. Zira Tanpınar'ın poetikası ve hatta hayatı bizzat kendisinin kaleme almış olduğu *Antalyalı Genç Kıza Mektup*'undan öğrenilir. Tanpınar'ın bu mektupta kendinden bahsetmeye başladığı bölümdeki ilk iki cümlesi şöyledir: “Sizin sahillerinizde, o denize bakarak, o lodos dalgalarını seyrederek, benim gençliğimde şimdikinden çok az verimli olan meyve bahçelerinde dolaşırken ilk şiirlerimi tasavvur ettim ve edebiyattan başka bir şey yapamayacağımı anladım. Yavaş yavaş bir hülyâ adamı oldum.” (Tanpınar, 2013: 315). Tanpınar'ın bu ifadeleri oldukça dikkat çekicidir. Zira bilindiği üzere edebiyat araştırmacıları Tanpınar'ın poetikasından söz ederken onda rüya ve hayâl'in ön plana çıktığına dair vurgu yapıp onun estetik anlayışının rüya estetiği olduğunu söylerler. Tanpınar ise burada kendini bir rüya ya da hayâl adamı olarak değil de ‘hülyâ adamı’ olarak tanımlamaktadır. Bu oldukça önemli bir ayrıntıdır. Çünkü Tanpınar kadar kelimelere önem veren, seçici davranan birinin burada hülyâ kavramını rastgele kullanması mümkün değildir. Ayrıca Tanpınar burada “yavaş yavaş bir hülyâ adamı oldum” derken bir

süreçten de bahsetmiştir. Yani ona göre hülyâ adamlığı doğuştan gelen bir şey değildir. Tanpınar'a göre hülyâ adamlığı tabiri caizse 'kazanılan', sürece yayılan, yavaş yavaş olunan adeta bir mertebedir. Şunun da altını çizmekte fayda var: Tanpınar'ın hayatını öğrenmeye "... yavaş yavaş bir hülyâ adamı oldum" cümlesi ile başlıyoruz. Ayrıca Tanpınar ölümünde on üç gün önce de günlüğüne "hülyâ adamı olmaktan hiç çıkmadım" (Kerman ve Enginün, 2015: 324) yazıyor. Öyleyse denilebilir ki Tanpınar'ın baştan sona hülyâ üzerine kurulan bir hayatı vardır.

Şimdi ise günlük hayatta kavram alanı itibarıyla zaman zaman birbirinin yerine de kullanılabilen hayâl ile hülyâ kelimelerini etimolojik açıdan inceleyip bu kelimelerin Tanpınar'ın hem şiirindeki hem de hayatındaki işlevlerini inceleyelim:

Tanpınar'ın hem hayatında hem de şiirlerinde çok büyük bir yer edinen hülyâ kelimesini etimolojik "kuruntu; tatlı düş, hayal" < malihulya kelimesinin kısaltılmışı < Ar. Maylanhuliya < EYun (melanholos) 'kara safralı'[(melas) 'kara' ve (holos) 'safra']" (Tietze, 2016: 431) anlamına gelir. Hayâl ise "görölmüş farz edilen şey, muhayyele, rüya, hatıra" (Tietze, 2016: 428) dir.

Göröldüğü üzere hülyâ ile hayâl kelimelerinin anlamları birbirine oldukça yakındır. Hatta hülyânın hayâl karşılığının olduğu dahi göröür. Bu bakımdan hülyâ için hayâlden daha kapsayıcı denilebilir. Burada hülyâ kelimesi için sözlükte "malihulya kelimesinin kısaltılmışı" denmesi oldukça dikkat çekicidir. Zira Arapça bir kelime olan malihulyanın sözlükteki karşılığı "1. melankoli, kara sevdâ, 2. karanlık düşünce, endişe" (Nişanyan, 2023) dir. Dolayısıyla hülyâ'nın hayâlden farklı olarak -hayâlde olmayan- içerisinde melankoli barındırdığını rahatlıkla söylenebilir. Buradan hareketle; hülyâ ile hayâl arasında ayırım yapmaya yardımcı olabilecek ince noktanın melankoli olduğu sonucuna da varılabilir. Şimdi hülyâ kelimesinin içerdiği ma'nâyı daha iyi anlayabilmek için melankoli üzerinde duralım:

Melankoli

Melankoli, Eski Yunanca mélas, melan- ("kara, siyah" anlamında) ile yine Eski Yunancadaki holos ("safra" anlamında) sözcüklerinin birleşiminden oluşmuş bir sözcüktür ve "kara safra" anlamına gelir (Nişanyan, 2023). Bununla ilişkili olarak melankoliyi bir hastalık olarak yorumlayanlar vardır. Bunun sebebi ise şudur: Eski tıbbâ göre insan bedeni dört ana unsurdan oluşur. Bunlar dem (kan), balgâ, sarı safra ve sevdâ (yani kara safra)dır. İnsan bedeni kara safrayı fazla üretirse melankoliye tutulur. Nitekim Robert Burton da *Melankolinin Anatomisi* isimli eserinde melankoliyi, maddesi kara safran olan bir hastalık olarak değerlendirmiş ve farklı düşünürlerin bu konu hakkındaki görüşlerini vermiştir: "Fracastro melankolikleri, 'bozuk hilt, kara safranın çokluğu nedeniyle kötü etkilenmiş ve böylece delirmiş; seçicilik, irade gibi anlayışın kendini belli eden işleyişlerinin hepsinde ya da pek çoğunda düşkünlük gösteren' olarak tanımlamıştır. Melanelius, 'insanları hayvana dönüştüren fevri bir hastalık', Saxsonia ise, 'işlev bozukluğu' olarak tanımlıyor. Bu bahsedilen görüşlerin hepsinin ortaklaştığı yan, bu duygunun bir şekilde hastalıklaştırılması"dır (Nişanyan, 2023). Robert Burton'ın aktarımlarından hareketle melankolinin insanda irade dışı gerçekleşen ruhsal bir hastalık olduğu yorumu yapılabilir.

Melankolinin "hastalık" olarak tanımlanma meselesi işin bilimsel kısmıdır. Bu çalışmada ise melankolinin bilimsel kısmından ziyade insanı nasıl etkilediği, duygu durumunda nasıl dalgalandırmalar oluşturduğu üzerinde durulacaktır. Zira bilimsel açıdan melankoli her ne kadar bir "hastalık" olarak tanımlanmış olsa da buna "olağan insanlık hâli" (Kuyuş, 2015: 17) de demek mümkündür. Çünkü insan durağan bir varlık değildir. Bu sebeple duygu geçişlerinin olması olağandır. Peki melankolide duygu durumu nasıl olur?

Melankoli bireyde ortaya çıktığında nedensiz bir üzüntü ve keder oluşturur. Bu duygular beraberinde uyumsuzluğu da getirir ve birey, yalnızlığı tercih etmeye başlar. "Karamsarlığın ve kederin ön plana çıktığı bu ruh halinde kişi ya da kişiler sürekli olarak 'ıstırap' ve 'anlaşılamama' duygusuna kapılırlar." (Çelikörs, 2019: 326). Melankolinin göröldüğü öznelerde yani melankolik öznelerde durduk yere içini keder sarma, tanımlanamaz bir boşluk hissiyle nefes alamaz gibi olma, başka yerde-öteelerde olsun diye özlem duyma, derin düşüncelere dalma, sevdiği birini kaybetmiş kadar yalnız hissetme gibi özellikler görölebilir. Bu öznelerin ruhları bazen de akıl almaz bir coşkuyla köpürüp kanatlanabilir. Zira melankolinin mutlulukla da çok yakından bir ilişkisi vardır. Kişiye en mutlu olduğu anda birden nedensiz bir hüznün çeker. İşte bu tam anlamıyla melankolik bir özenenin yaşadığı bir durumdur. Ve melankolik özne mutluluk anında hissettiği hüznle âdeta acıdan zevk çıkarabilir.

Bu tanımlardan hareketle şöyle bir çıkarımda bulunulabilir: Sıradan insan ile melankolik özneleri ayırt eden şey, duyguların yaşanma sürecidir. Sıradan insan duygularını bir an önce atlamaya çalışarak yaşar. Melankolik özne ise çok daha derinden ve uzun yaşar. Bu sebeple de zamanla yalnızlaşırlar. Çünkü

“çok güçlü duygular yaşadığımız zaman yalnız kalırız, insanlar bize ayak uyduramaz, fazla yoğun duygulara ortak olmak mümkün değildir, tanıklık etmek istemezler. Bu doğaldır elbet.” (Kuyaş, 2015: 18). İşte böyle böyle yalnızlaşır melankolik özne. Şu da olabilir: Melankolik öznenin duyguları öyle şiddetlidir ki bu “duygularının şiddeti nedeniyle yalnızdır, hepsini paylaşması söz konusu olamaz, içinden geçen duyguların tamamını açmaya kalkarsa etrafındakiler korkup kaçabilir, bir noktadan sonra kendisinin tanığı olmak zorundadır.” (Kuyaş, 2015: 18). Yani buradan hareketle melankolik özne için yalnızlığın bir mecburiyet olduğu sonucunu da çıkarılabilir. Melankoli her ne kadar bir hastalık olarak tanımlanmış olsa da melankoliden korkmamak gerekir. Örneğin John Keats “Ode on Melacholy” (Melankoliye Ağıt) adlı şiirinde melankoli için şöyle der: Güzellikle, coşkuyla, hazla birlikte yaşayan, sevincin tam bağrındaki üzüntü – her şey geçici olduğu için. Yani hayatın ta kendisi (Kuyaş, 2015: 23). Nitekim Nilüfer Kuyaş da melankoliden söz ettiği *Karasevda Kitabı*’nda, melankolik kişilerin çoğunlukla yazar veya sanatçı olmasının ya da Antikçağ’da, Rönesans’ta yaratıcılığın melankoliyle ilişkilendirilmesinin nedenini buna bağlar. Yani yaratıcı kişi kendisine tanıklık etmeyi, tek başınlığı iyi becerebilen bir kişidir bir bakıma.

Melankolik Bir Özne: Ahmet Hamdi Tanpınar

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın günlükleri, yazmış olduğu mektuplar onun melankolik bir özne olduğuna kanaat getirmek için oldukça yeterli kaynaklardır. Zira Tanpınar’ın bu metinlerde melankolik bir özne var olması gereken yılgınlığı, karamsarlığı, yalnızlığı, bunaltıyı net bir şekilde görürüz. Örneğin Tanpınar günlüklerini gençliğinden beri gidip gezmek için hayâlini kurduğu Fransa’dayken yazmaya başlar. Bu sebeple bu günlüklerin başlangıcında mutlu bir özne ile karşılaşmak gerekir. Zira hayâli kurulan bir gezme planı gerçekleşmiştir ancak Tanpınar’da öyle bir mutluluk görülmez. Olumsuzluklara (parasızlık, yalnızlık...) oldukça sık yer verir, oldukça karamsardır. Melankolik öznelerde yalnızlığın görüldüğünü de söylemiştik. Tanpınar da daha günlüklerin başlangıcında “ben yalnız bir adamım ve bunu anlıyorum.” (Kerman ve Enginün, 2015: 63) der. Ya da Tarık Temel’e yazmış olduğu bir mektubunda da “yalnızlık içimde” (Kerman ve Enginün, 2013: 203) der. Hülâsa yalnızlık duygusu onun peşini hiç bırakmaz.

Tanpınar’da melankolik öznelerin özelliği olan derin düşüncelere dalma, hayatın anlamı nedir diye sorgulama da vardır. Günlüğündeki şu cümle bu duruma örnek teşkil edebilir: “Hiç olmazsa kendi hayatıma uzaktan olsun dikkatle bakmasını bilsem ve görsem.” (Kerman ve Enginün, 2015: 249)

Melankolik öznelerde görülen çok mutluysen birdenbire hüznün çökmesi durumu da Tanpınar’da çok sık görülür. Mesela günlüklerinde Hyde Park’ı ziyaretini, oranın ne kadar güzel olduğunu büyük bir coşkuyla kaleme alır. Bu güzelliklerin hemen ardında ise “Londra’yı giderayak hemen sevdim. Şüphesiz ki çok rahatsız bir şehirdi ve ben çok yalnızdım” (Kerman ve Enginün, 2015: 249) diyerek o coşkuyla birdenbire bir hüznün ekler. Bu tam da melankolik öznenin yapacağı bir şeydir.

Melankolik öznelerde olan başka yerde, ötelerde olma fikri de Tanpınar’da vardır. Bunu günlüklerinde şöyle dile getirir: “Kaçmak arzusu. Her şeyi bırakıp kaçmak isteyen, her yerden kaçmak isteyen adam.” (Kerman ve Enginün, 2015: 245). Bir başka yerde de şöyle der: “O kadar dağılmışım ki kendim olabilmek için benden başka bir yere kaçmam lazım.” (Kerman ve Enginün, 2015: 214). Tanpınar’daki farklı ülkelere gitme, yeni yerler görme arzusu da bu ötelerde olma fikriyle ilişkilendirilebilir.

Hülâsa Tanpınar melankolik bir öznedir. Onun melankolik bir özneyi temsil ettiğine dair örnekler çoğaltılabilir.

Tanpınar ve Hülyâ

Çalışmanın başlangıcında da belirtildiği üzere Tanpınar, onun poetikası olarak da nitelendirilen metni *Antalyalı Genç Kıza Mektup*’unda kendisinden bir hülyâ adamı olarak söz eder. Bunun sebebi onun melankolik özne olmasıyla ilişkilendirilebilir. Zira hülyâ kelime anlamı olarak içerisinde melankoliyi barındırır. Oysaki hayâlde böyle bir şey söz konusu değildir. Ayrıca Tanpınar kadar kelimeleri önemseyen birinin hülyâyı tesadüfi olarak kullanmış olması mümkün görünmemektedir ki zaten bir tesadüf söz konusu olsaydı araya mutlaka hayâlin de karışmış olması gerektirir. Oysaki Tanpınar kendini yalnızca hülyâ adamı olarak tanımlamakla kalmaz, hayatı ile ilgili bilgi verirken de hülyâyı önceler:

“Nesiller önümden nasıl geçiyorlar ve ben hep aynı hülyadayım” (s. 65)

“Realiteden kopuk, şahsi saadet hülyalarım var” (s. 156)

“Hülyaya sarf ettiğim saatleri çalışmaya sarf edebilsem...”

“Ben hülyâ kurmadan bir yerde yaşayamam” (Kerman ve Enginün, 2015: 89)

Son yıllarında söylediği şu iki cümle de oldukça anlamlıdır:

“Bütün hülyalar eskidi, kaçacak yer yok.” (s. 212)

“Bir yığın tezat içinde yaşadım. Dışarıdan bakanlar daima beni bu yüzden gülünç ve havada gördüler. Hülyâ adamı olmaktan hiç çıkmadım, onun yanı başında isyanlarım, memnuniyetsizliklerim, etrafa meydan okuyan yersiz cesaretlerim oldu. Ancak mizacımdaki “esaslımın peşinden gitmeyi” fark edenler beni kabul ettiler. Bazılarını ürküttüm, bazılarını darılttım.” (s. 324)

Bu bağlamdan hareketle denilebilir ki; Tanpınar melankolik bir öznedir ve bunun da bilincindedir. Bu sebeple de kendini tanımlarken hülyâ kelimesini kullanmıştır. Ayrıca şunu da belirtmekte fayda var: Tanpınar iç darlığı, darlık ve bunaltıya kafa yormaktadır. Hatta günlüklerinin bir yerinde dünya klasiklerinden *Condition Humaine*'i okuduğunu ve bazı yerlerini çok beğendiğini söyler. Sonra da kitapta geçen angoissa kelimesinden söz eder ve bu kelimenin Türkçede henüz mukabilinin bulunmadığını belirtir. Bu düşüncesinin ardından da günlüğüne şu satırı not eder: “İç darlığı, darlık, bunaltı.” (Kerman ve Enginün, 2015: 249). Bunaltı kelimesinin altının Tanpınar tarafından çizilmiş olması önemlidir. Buradan hareketle, Tanpınar'ın zaman zaman -melankolinin içinde bulunan- bunaltı ve iç darlığına dair düşüncelerde bulunduğu söylenebilir.

Yukarıda hülyâ kelimesini etimolojik açıdan incelemiş ve hülyânın içerisinde melankoliyi barındırdığına dair bir tespiti varılmıştı. Şimdi bir de Tanpınar'daki hülyânın kapsamları, çağrışımları üzerinde duralım:

Tanpınar'ın *Antalyalı Genç Kıza Mektup* isimli metninde kendinden hülyâ adamı olarak bahsettiği satırlar şöyledir: “Sizin sahillerinizde, o denize bakarak, o lodos dalgalarını seyrederek, benim gençliğimde şimdikinden çok az verimli olan meyve bahçelerinde dolaşırken ilk şiirlerimi tasavvur ettim ve edebiyattan başka bir şey yapamayacağımı anladım. Yavaş yavaş bir hülyâ adamı oldum.” (Tanpınar, 2013: 305). Bu ifade sondan yorumlanmaya başlanırsa; hülyânın önüne “yavaş yavaş” sıfatı geldiği görülür. Bu sıfat oldukça mühimdir. Zira bu sıfattan hareketle hülyâ adamlığının birdenbire olunabilecek bir şey olmadığı çıkarımı yapılır. Hülyâ adamı olmaya giden süreçte ise ön plana çıkanlar şunlardır: Bakmak, seyretmek, dolaşmak, tasavvur etmek ve edebiyat. Burada aynı anlama gelen bakmak ve seyretmek eylemlerinin ikisinin birden kullanılmış olması oldukça dikkat çekicidir. Nitekim bu iki eylemden sonra gelen dolaşmak da dolaylı olarak bakmak ile ilgilidir. Çünkü insan dolaşırken de bakma eylemi içerisinde ve bu bakışlar aracılığıyla zihinde birtakım tasavvurlar gerçekleşir ve bir zaman sonra da o bu tasavvurlar söze, dolayısıyla da edebiyata dönüşür. Öyleyse Tanpınar'daki hülyânın temelini bakmaya, seyretmeye, görmeye dayalı olduğu çıkarımı yapılabilir. Tabii bu görme şüphesiz ‘herkes’in gördüğünü görmekten daha fazlasını ifade eder. Çünkü aksi olsa herkese hülyâ adamı demek gerekirdi çünkü. Nitekim *Antalyalı Genç Kıza Mektup* metninden de anlaşılacağı üzere Tanpınar çocukluğundan itibaren görme konusunda ‘bayağı’ olandan farklıdır. Gördüğü varlıkları tabiri caizse bakışlarıyla estetize etmekte ve ardından da onları söze dönüştürmektedir. Bu konuyla ilgili Tanpınar'ın talebesi olan Mehmet Kaplan da “Tanpınar'da daima uyanık, renkleri, şekilleri, nispetleri yakalayan “estetik bir göz», yahut bir «estet gözü» vardı” (Kaplan, 2018: 181) demiştir. Görüldüğü üzere Tanpınar'ın talebesi de onu farklı kılan bakışına, gözüne dikkat çekmiştir.

Hülâsa Tanpınar'daki hülyânın temelini temâşâ oluşturur denilebilir. Ondaki hülyâ temâşâdan genişler. Şöyle de denebilir: Melankolik bir özne olan Tanpınar, melankolik durumu ile bakışlarını bir araya getirir ve hülyâyı inşa eder.

Tanpınar'ın Şiirlerinde Hülyâ ve Hayâl'in Kullanımı

Günlük hayatta çok zaman birbirinin yerine kullanılan hülyâ ve hayâlin Tanpınar'ın şiirlerindeki kullanımını inceleyelim. Bu incelemedeki amaç; hem Tanpınar'ın hayâl ile hülyâyı hangi bağlamlarda kullandığını incelemek hem de hülyânın Tanpınar'ın hayatındaki işlevinin şiirlerine dolayısıyla da poetikasına tesir edip etmediğini anlamaktır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın şiirleri *Bütün Şiirleri* (Tanpınar, 2014) adıyla Prof. Dr. İnci Enginün tarafından yayıma hazırlanmıştır. Eserde, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yüz şiiri bulunmaktadır. Bu şiirlerden yetmiş dördü yayımlanmış, yirmi altı tanesi ise yayımlanmamış ve bitmemiş şiirler durumundadır. Bu çalışmada da yayımlanmış şiirleri esas alınacaktır. Zira diğer şiirler tamamlanmamış olduğu için şiirde kullanılan kelimeler üzerinden yorum yapmanın bizi doğru sonuçlara ulaştırmama ihtimali yüksektir.

Tanpınar yayımlanmış yetmiş dört şiirinden sekizinde hülyâ kelimesini kullanırken altı şiirinde hayâl kelimesini, üç şiirinde ise hem hayâl hem de hülyâ kelimesini birlikte kullanmıştır. Hülyâ kelimesinin geçtiği şiirleri şunlardır: “Bir Heykel İçin”, “Başka Bir Yıldızda”, “Bütün Yaz”, “Karışan Saatler İçinde”, “Bursa’da Zaman”, “Bir Gün İcadiye’de”, “Bırak Aydınlığa”, “Deniz”, “Eşik”, “Kış Bahçesi”, “Yolculuk”, “Sabah”. Hayâl kelimesinin geçtiği şiirleri ise şunlardır: “Gezinti”, “Karışan Saatler İçinde”, “Bursa’da Zaman”, “Bir Gün İcadiye’de”, “Zaman Kırıntıları”, “Hep Aynı Gül”, “Eşik”, “Yarasa”, “Raks”.

Görüldüğü üzere “Karışan Saatler İçinde”, “Bursa’da Zaman” ve “Bir Gün İcadiye’de” şiirinde hem hülyâ hem de hayâl kelimesini kullanılmıştır. Bu, Tanpınar’daki hülyâ ile hayâlin sınırlarını çizilmesi açısından çalışmanın ilerleyen sürecinde fayda sağlayacaktır.

Tanpınar’ın şiirlerindeki hayâl ile hülyanın sınırlarını şu şekilde çizebiliriz: Tanpınar’ın şiirlerinin genelinde hayâlin kullanıldığı yerlerde hayâl bir imge ile ilişkilendirilir. Yani zihinde somut olarak bir şey belirir ancak hülyâda böyle bir şey söz konusu değildir. Tabiri caizse hülyânın zihinde beliren bir objesi yoktur. Bu iki kelimenin kullanımı arasındaki bir fark da geçmiş ve gelecek meselesidir. Tanpınar hayâli geleceğe ilişkin tasavvurlarında kullanır. Dolayısıyla hayâlin yaşanmamış olanla ilgisi var. Hülyâ ise onun şiirlerinde geçmişle ilgili, geçmişin atmosferiyle oluşan bir şeydir. O geçmişi şimdiye taşıdığı şiirlerinde hülyâyı kullanır. Yani hülyâ onda hem geçmişi hem de şimdiyi kuşatan bir şeydir. Şunu da belirtmekte fayda var: Tanpınar’ın şiirlerinde hülyânın da zaman zaman yaşanmamışlıkla ilgili olduğu bölümler vardır. Ama bu yaşanmamışlık hayâldekinden farklıdır. Hülyâdaki yaşanmamışlık geçmişle ilgilidir, içinde bir yaşanmışlık dolayısıyla da hatıra vardır. Özne ‘şimdi’deyken geçmişe dair bir hatırayı hatırlar ve mutlu olduğu anda birdenbire bir hüznün çöker. Çünkü hatıralar, yaşanmışlık aklına gelmiştir ve o şu anda o anın içinde değildir ama büsbütün dışında da değildir. Bu tam da Tanpınar’ın zaman için söylediği “Ne içindeyim zamanın,/Ne de büsbütün dışında;/Yekpâre, geniş bir anın /Parçalanmaz akışında.” durumudur. Mutlu bir andayken birdenbire bir hüznün çökmesi aynı zamanda melankolinin bir parçasıdır. Hülyâ kelimesinin içinde melankoliyi de barındırdığı göz önünde bulundurulursa Tanpınar’ın geçmiş zamanın, hatıraların ön plana çıktığı şiirlerinde hülyâyı kullanması oldukça ehemmiyetlidir. Denilebilir ki Tanpınar’da bir şeyin hülyâli olması için o şeyin hem tarihle bir ilişkisi olması gerekiyor hem de içerisinde bir melankolinin olması gerekiyor.

Tanpınar’ın şiirlerinde hülyâ ile hayâli ayıran bir diğer husus ise bakmak eylemi (temâşâ sanatı da denebilir)dir. Onda hayâl tamamen zihinde gerçekleşen bir şeydir. Hülyâ ise böyle değil, o daha çok bakmakla dolayısıyla da temâşâ ile ilgilidir. Zira yukarıda Tanpınar’da hülyânın hatırayla ilişkili olduğu söylenmişti. Bu hatıraların kalıcı olması da hep temâşâ ile ilgilidir. Özne etrafını iyi gözlemler, diğerlerinden farklı bir gözle bakar etrafına ve bu bakış onda hatıraların kalıcı olmasını sağlar. Ayrıca burada şunu da belirtmekte fayda var: Çalışmanın Tanpınar ve Hülyâ başlıklı bölümünde Tanpınar’daki hülyânın temelini bakmaya, seyretmeye, görmeye dayalı olduğu çıkarımı yapılmıştı. Şimdi de şiirlerindeki hülyânın temâşâ ile ilgili olduğu görülüyor. Bu, hülyânın Tanpınar’ın hayatındaki işlevinin şiirine de sirayet ettiğinin bir göstergesidir.

Şimdi de bu tespitleri Tanpınar’ın şiirleri üzerinden örnekleyelim:

Bir Heykel İçin

Bu şiirde bir heykelin tasviri yapılır. Heykelin bir sanat eseri olduğu göz önünde bulundurulursa şiirin yazarının “bakmak” eylemine ne denli ehemmiyet verdiği fark edilecektir. Zira şiir süresince ‘bir heykel için’ tasvirler yapılır. Bu bir kadın heykelidir. Şiirde, “Hiç akmayan bir zaman nehrinin sularında” olarak ifade edilen kadın heykelin yüz ifadeleri ve onun etrafındakiler tabiri caizse söze dökülür. Bu da ancak temâşâ sanatı ile yapılabilecek bir eylemdir.

Şiirde ön plana çıkan bir diğer şey ise geçmiş zaman vurgusudur. Bilhassa “gülümsüyor vaktiyle nasıl gülümsediye” mısraı o kadın heykelin geçmişine dolayısıyla da geçmiş zamana bir göndermedir.

Şiirde hülyâ kelimesi “daha hülyâli, dalgın, ümitsizce kendisi” mısraında geçer. Bu, kadın heykeli anlatan mısralardan biridir. Ve bakma’nın, geçmiş zamanın ön plana çıktığı şiirde hülyânın tercih edilmiş olması önemlidir.

Başka Bir Yıldızda

Aşk ile ölümü birleştiren bu şiirin son dört mısraı şöyledir: “Kim bilir hangi yıldızın/Kısrı çöllerinde şimdi,/Beyhude hatırlıyoruz/Bu hiç olmamış şeyleri”. Görüldüğü üzere bu şiirde de “hatırlama” dolayısıyla da bir geçmiş zaman vurgusu vardır. Nitekim hülyâ kelimesinin geçtiği “bu lamba

ve hülyamıza/Yabancı binlerce uyku” mısralarında da “yaşanmış geçmiş zamanı canlandırma” (Kaplan, 2018: 75) vardır.

Bütün Yaz

“Ne güzel geçti bütün yaz” mısraı ile başlayan şiirde bir geçmiş zaman vurgusu hâkimdir. Ve şiir süresince görülen geçmiş zaman eki olan -dİ kullanılır. Dolayısıyla şiirde baştan sona hatıralar hâkimdir. Şiirin öznesi sevgilisi ile geçirdiği, güzel bir yazdan söz eder. Hülyâ kelimesi ise “Ve ürkek bir düşüncede,/Sanki mehtaplı gecede,/Hülyan, eşiği aşılmaz/Bir saray olmuştı bize” mısralarında geçer. Hülyâlı olan sevgilidir.

Burada hayâl yerine hülyanın tercih edilmiş olması çok anlamlıdır. Zira şiirde geçmiş zaman, hatıralar ve yaşanmışlık ön plandadır. Zaten hülyânın Tanpınar'ın şiirlerinde geçmişle ilgili, geçmişin atmosferiyle oluşan bir şey olduğunu söylenmişti. Bu şiirinde de geçmişi âdeta şimdiye taşıyarak, şimdinin gözünden geçmişe bakarak hatırlar. Muhtevasının böyle olduğu bir şiirde hülyânın kullanılmış olması “Tanpınar geçmiş zamanın, hatıraların ön plana çıktığı şiirlerinde hülyâyı kullanır” tespitini destekleyecek niteliktedir.

Karışan Saatler İçinde

Tanpınar bu şiirinde hem hayâl hem de hülyâ kelimesine yer vermiştir. Bu Tanpınar'daki hülyâ ile hayâlin sınırlarının çizilmesi açısından çalışmaya fayda sağlayacaktır.

Şiirde hülyâ kelimesinin şiirin altı mısralık ilk bölümünde yer alır. Şiirin bu bölümünün ilk mısraı “Karışan saatler içinde hâtıranâ”dır. Bu mısra oldukça önemlidir. Zira şiirde hülyânın yer aldığı bölümün ilk mısraında “hâtıra” söz konusudur.

Hayâl ise şiirin on mısralık olan ikinci bölümünde geçer: “Hep aynı nağmede çılgın dolaşan yaylar/Bir yıldız kervanı gibi haftalar, aylar/Hep aynı hayalin peşinde bu yolculuk,/Her gül yangını ve bahar sıtması ufuk...” Görüldüğü üzere şiirin bu bölümünde hayâl peşinde olunan bir şeydir. Dolayısıyla da geleceğe ilişkin bir şeydir. Bu da şiir örneklerine başlamadan önceki hayâl ve hülyâya dair söylenen tespitleri destekler nitelikte bir argümandır.

Bursa'da Zaman

Bu şiirde de hülyâ ve hayâl kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Kelimelerin kullanıldıkları bağlamları inceleyelim:

Bursa'da Zaman şiirinde adından da anlaşılacağı üzere Bursa'da geçen zamandan söz edilmektedir.

Şiirde Bursa'daki mekânlardan (Gümüşlü, Muradiye, Nilüfer...) söz edilir ve ardından “Şanlı hikâyesi binlerce erin/Sesi nabzım olmuş hengâmelerin/Nakleder yâdını gelene geçene./Bu hayalde uyur Bursa her gece,/Her şafak onunla uyanır, güler/Gümüş aydınlıkta serviler, güller/Serin hülyasıyla çeşmelerinin.” mısraları gelir.

Öncelikle hülyâ kullanımı üzerinde duralım: Ahmet Hamdi Tanpınar şiirde Bursa'ya dair adı geçen mekânlara *Beş Şehir* isimli eserinde de yer vermiş ve ardından bu mekânlar için “Hepsinin mazi dediğimiz o uzak masal ülkesinde toplanmış hususî renkleri, çok hususî aydınlıkları ve geçmiş zamana ait bütün duygularda olduğu gibi çok hasretli lezzetleri vardır.” (Tanpınar, 2014: 97) demiştir. Şiirde de Tanpınar'ın burada vurguladığı gibi bir geçmiş zaman vurgusu olduğu söylenebilir. Zira şiirde Bursa'yı güzel kılan şeyler olarak hep geçmişe ait yapılar ve hatıralardır. Bu sebeple olacak ki şiirde “eski” kelimesi (eski cami avlusu, eski bahçeler) ya da “Orhan zamanından kalma bir duvar” gibi ifadeler vardır. Bursa'daki çeşmelerin şüphesiz tarihi bir tarafı vardır. Örneğin Tanpınar *Beş Şehir*'de, “Evliya Çelebi Bursa çeşmelerinden uzun uzadıya bahsettikten sonra sözü ‘Velhasıl Bursa sudan ibarettir’ diyerek bitirir. Canım Evliya!” (Tanpınar, 2014: 103) diyerek hem Evliya Çelebi'ye hem de Bursa'daki çeşmelere dikkat çeker. Yani şüphesiz Bursa'daki çeşmeler de tarihi bir önem arz eder ve Bursa'da Zaman şiirinde de hülyâ kelimesi tarihi bir objeyle yani çeşmeyle karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla bu şiirde de hülyânın geçmişle ilişkisi vardır.

Ayrıca bu tarihi mekânları söze dönüştürebilmek için temâşâ sanatını icra etmek gerektirdiğini belirtmekte fayda var. Nitekim Tanpınar'da hülyânın biraz da temâşâ ile ilgili olduğunu daha önce de belirtmişti.

Yine aynı mısralarda hayâl kelimesi de geçer. “Bu hayalde uyur Bursa her gece,” mısraından önce gelen “Nakleder yâdını gelen geçene.” mısraı ve o mısraı oluşturan bağlam oldukça önemlidir.

Burada binlerce askerin, Bursa'nın şanlı hikâyesini gelene geçene nakletme arzusu vardır ve Bursa'dakiler bu hayâlde/arzuda uyurlar. Dolayısıyla yine geleceğe dair zihinde kurulan bir arzu söz konusudur. Ayrıca hayâlin uyku ile aynı mısradaki kullanılması da önemlidir. Zira her ikisi de zihinde gerçekleşen (uyumak ve hayâl etmek) eylemlerdir.

“İsterdim bu eski yerde seninle/Baş başa uyumak son uykumuzu./Bu hayal içinde...” mısraları ise şiirde hayali gördüğümüz ikinci yerdir. Burada “isterdim” vurgusu önemlidir, zira bir şeyi istemek için o şeyin gerçekleşmemiş olması gerekir. Şiirdeki öznenin isteği/hayâli de sevgilisiyle son uykusunu baş başa uyumaktır. Bu zihinde tasarlanan geleceğe dair bir arzudur. Dolayısıyla şiirde hayâlin yaşanmamış olanla ilgisi var. Yani bu şiirdeki hayâlin kullanım bağlamı da yaşanmamış olanı gelecekte yaşama arzusudur.

Bir Gün İcadiye’de

Bu şiirde “muayyen bir yerde dinlenen bir bestenin, uyandırdığı hayaller vasıtasıyla, dış âlemi değiştirerek bir masal âlemi haline getirdiği anlatılmaktadır.” (Kaplan, 2018:107).

Şiirde hayalin geçtiği mısra “Bugünün rüzgârında yıkanan mazi gülü/Dağılır yaprak yaprak hayalindeki suya”dır. Görüldüğü üzere burada gülün bir suda yaprak yaprak dağıldığı manzarası tahayyül edilmiştir. Bu zihinde tasavvur edilen bir durumdur ve zihinde somut olarak bir görüntü canlanır. Çalışmanın başında Tanpınar’daki hayâl ile hülyânın sınırlarını çizirken hayâlde “zihinde somut olarak bir şey belirir ancak hülyâda böyle bir şey söz konusu değildir. Tabiri caizse hülyânın zihinde beliren bir objesi yoktur.” denilmiştir. Burada hayâl kullanımı da tespiti destekler niteliktedir.

Hülyâ kelimesi ise şiirin ikinci bölümünün ilk mısrasında yer alır: “Belki en hülyalıyı duyduğu masalların”. Bu bölümde şiirin öznesi “musikinin telkin ettiği duyguların arasından dış dünyaya bakar; dış dünya bir masal âlemi hâline gelir.” (Kaplan, 2018:108). Hülyâ kelimesinin “bakma”nın ön plana çıktığı şiirin ikinci bölümünün ilk mısrasında kullanılması oldukça önemlidir. Zira bu bölümde “bakma” ön plana çıkar. Çalışmadaki tespitlerden biri de hülyânın biraz da bakmakla dolayısıyla da temâşâ ile ilgili olduğu söylenmiştir. Bu şiirde de; bakmanın ön planda olduğu bölümünde hülyânın kullanılmış olması bu tespiti destekler niteliktedir.

Bırak Aydınlığa

Tanpınar’da hayâlin tamamen zihinde gerçekleşen ve dolayısıyla da somut bir karşılığının olmadığını söylenmişti. Hülyânın ise bu dünyaya, eşyaya bakan tarafı da vardır. Zira o çoğunlukla yaşanmışlıklar, duyular üzerine kurulur. Bırak Aydınlığa şiirinde de “insanın yapacağı şey, kendini aydınlığa bırakmak, bu renk deryasında sarhoş ve hülyalı yüzmek, maviliğe asılmak, denizin yıldızlı lâciverdini doya doya içmek” (Kaplan, 2018:115) olarak ifade edilir. Yani bu şiir duyulara göre yaşamak üzerine inşa edilmiş bir şiirdir. Bu bakımdan şiirde hayâl yerine hülyâ kelimesinin tercih edilmesi oldukça önemlidir.

Deniz

Şiirde deniz tasviri yapılmaktadır. Hülyânın geçtiği mısra ise “Düşündün, hatırladın, bakışların hülyâ, nur,”dur. Hatırlamak fiilinin geçtiği mısradaki hülyânın geçmiş olması oldukça önemlidir. Zira Tanpınar’da hülyânın biraz da hatıralarla ilgili olduğu tezini öne sürülmüştü. Şiirde geçen “geldin, düşündün, hatırladın, serptin, kurdun” gibi eylemlerin geçmiş zaman kipiyle çekimlenmiş olması da bu bakımdan önemlidir. Bu bağlamlardan hareketle şiirin geneline de bir geçmiş zaman vurgusu hâkim olduğu söylenebilir. Ayrıca şiirde “bakışların hülyâ” denilirken bakış ile hülyânın ilişkilendirilmiş olması da dikkat çekicidir.

Kış Bahçesi

Şiirde hem o bir kış bahçesinin tasviri yapılır hem de orada geçen zamanlar şiirin öznesi tarafından anılır. Şiir süresince geçmiş zaman vurgusu da vardır. Zaten şiirdeki eylemlerin birçoğu da görülen geçmiş zaman eki olan -dl ile çekimlenmiştir. Hülyânın geçtiği yer ise şiirin ikinci bölümüdür. Kış bahçesindeki dallar, filizler hülyâ ve hülyaya gömülmüş çocuklara ninni söylemiş gibi tahayyül edilmiştir.

Geçmiş zaman vurgusunun olduğu şiirde hayâlin değil de hülyânın kullanılmış olması çalışmada açısından önemlidir.

Yolculuk

Bu şiirde de hatıralara, eskiye dair bir vurgu vardır: “Hiçbir şey bağlayamaz beni bu yere/Ne hatıraların yalvaran sesi,/Ne ağaçların kuytu gölgesi/Rüya besteleyen eski bahçeler”. Hülyâ kelimesi ise şiirin son mısralarından birinde “Hülyamın ufkunu döğen dalgalar” şeklinde kullanılmıştır. Muhtevasında hatıraların kullanıldığı şiirde hülyâ kelimesinin seçilmiş olması önemlidir.

Sabah

“Serin rüzgârlara pencereni aç!” mısraı ile başlayan şiirin ikinci mısraının ilk kelimesi “seyret”dir. Dolayısıyla şiirin temâşâ eyleminden genişlediğini söylenebilir. Şiirin öznesi seyretme eylemini önceleyerek sevgiliden kendisine rüzgâra bırakmasını ister.

Tanpınar'da hülyânın temâşâ ile ilişkili olduğu söylenmişti. Bu bakımdan hülyânın geçtiği bir şiirde “seyret” fiilinin kullanılmış olması anlamlıdır.

Gezinti

Bu şiirde şiirin öznesi sevgilisi ile yaptıkları bir gezintiden söz eder. Hayâl kelimesinin geçtiği yer şiirin üçüncü dörtlüğünün ilk iki mısradır: “Bir âlem kurulur gibi yeniden/Baştan başa hayal, düşünce, rüyâ”. Görüldüğü üzere bir âlemin hayâli vardır bu dizelerde. Bu da yaşanmamış olana, geleceğe ilişkin bir arzudur. Nitekim Tanpınar'daki hayâlin kullanımına ilişkin tespit de onda hayâlin zihinde tasarlanan ve geleceğe ilişkin bir şey olduğunu söylenmişti. Bu şiir de tespiti destekler niteliktedir.

Zaman Kırıntıları

Tanpınar'ın en hacimli şiirlerinden biridir Zaman Kırıntıları. Hayâl kelimesinin en çok geçtiği şiiri de Zaman Kırıntıları'dır. Tanpınar bu şiirinde dört kez hayâl kelimesini kullanır. Tanpınar'ın oldukça hacimli olan bu şiirinde hülyaya hiç yer vermeyip hayâl kelimesini dört kez tekrar etmiş olması da dikkat çekicidir.

Şiirde geçmiş zaman, hatırlamaya dair bir olumsuzlama görülür. “Neye yarar hatırlamak,/Neye yara cılız ışıklı bahçelerde/Hatırlamak geçmiş şeyleri,” mısralarında bu durum oldukça belirgindir. Yukarıda Tanpınar'daki hülyânın geçmiş zamanla, hâtıralarla ilişkili olduğu söylenmişti. Bu bakımdan geçmiş zamanın olumsuzlandığı bir şiirde hülyânın yer almaması çok önemlidir. Bu şiir âdetâ tespiti destekler niteliktedir.

Hülâsa geçmiş zamanın olumsuzlandığı bir şiirde hülyâ kelimesine hiç yer verilmezken, zihinde oluşturulan şeyler için ya da arzu edilen hâller için hayâlin kullanılmış olması; çalışması süresince Tanpınar'daki hayâl ve hülyâ kullanımına dair yapılan tespitleri doğrulamıştır.

Hep Aynı Gül

Şiirde hayâlin geçtiği yer ikinci mısradır: “Hep aynı gül, aynı billur kadehde/Peşinde hayali güzel bir yazın,”. Görüldüğü üzere şiirde henüz yaşanmamış ancak yaşanması arzu edilen bir yazın hayâli söz konusudur. Şiirde hayâlin kullanıldığı bağlamın geleceğe ilişkin olması, “Tanpınar hayâli geleceğe ilişkin tasavvurlarında kullanır. Dolayısıyla hayâlin yaşanmamış olanla ilgisi vardır.” tespitini desteklemiştir.

Eşik

Şiirde hayâlin geçtiği yer ikinci mısradır: “Basma bu eşikte benim kalbim var, Kalbim ki bir uzak hayale ağlar”. Görüldüğü üzere şiirde uzak bir hayâle ağlayan kalp tasvir edilmiştir. Hayâlin burada olumlu bir çağrışımı vardır. Zira özne hayâle ulaşma arzusundadır. Ancak bu hayâl “uzak”tır, ulaşılmayacak mesafededir. Bu ulaşamayacak olma düşüncesi de onun ağlamasına sebebiyet verir. Şiirdeki bu bağlamdan hareketle hayâlin yaşanmamış olanla ilgisi vardır da denilebilir. Zihinde kurulmuştur, geleceğe ilişkindir, umutludur. Şiirde hayâlin bu bağlamlarda kullanılmış olması, Tanpınar'daki hayâlin kullanılmasıyla ilgili varılan tespitleri de destekler niteliktedir.

Yarasa

Bu şiirde arzuların ön plana çıktığı görülür. Şiirin öznesi “unutsam”, “uyutsam”, “olsam”, “yarasam” gibi fiiller aracılığıyla bu arzularını dile getirir. Şiirde hayâlin kullanıldığı mısra ise şudur: “Ne zaman kapansam kendi kendime/Bu hayal asılır kirpiklerime”. Şiirin muhtevasına bakıldığında şiirin

öznesinin “bu hayal” dediği arzularındır aslında. Aynı zamanda öznenin zihninde kurduğu bu hayâllerin yer yer imgeye dönüştüğü somut karşılıkları da vardır: “Kapanıp üstüne boş gecelerin/Bir mezar hüznünde seni uyutsam” mısraı bu duruma örnek teşkil edebilir.

Bu muhtevadaki bir şiirde hayâl kelimesinin tercih edilmiş olması önemlidir. Bu tercih Tanpınar’daki hayâlin kullanımı ile ilgili varılan şu tespitleri destekler niteliktedir: “Hayâlin kullanıldığı yerlerde hayâl bir imge ile ilişkilendirilir. Yani zihinde somut olarak bir şey belirir. / Hayâlin yaşanmamış olanla ilgisi vardır.”

Raks

Beş dörtlükten oluşan bu şiirde hayâlin geçtiği yer şiirin ikinci dörtlüğünün ikinci mısraıdır: “Birbiri peşinden doğan hayaller”. Bu mısradaki doğmak eylemi önemlidir. Zira “doğmak” yeni oluşmaya başlayan bir şeyi temsil eder. Yeni olan da henüz yaşanmamış olandır. Dolayısıyla hayâlin önüne ‘doğmak’, bir bakıma yaşanmamış olana bir vurgu olarak düşünülebilir. Tabii yaşanmamış olan aynı zamanda gelecekle de ilişkilidir. Yani zihinde somut olarak bir şey belirebilir ancak bu henüz gerçekleşmediği için geleceğe ilişkindir.

Şiirden hareketle yapılan bu yorum, Tanpınar’da hayâlin sınırlarını çizirken varılan tespitlerle örtüşür.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Tanpınar’da hülyâ kelimesinin hayâlden fazla kullanılmasının sebebini anlamak için öncelikle kelimelerin sözlük anlamlarına müracaat edildi. Kelimelerin sözlük anlamına bakıldığında hülyâ ile hayâli ayıran ince farkın melankolinin oluşturduğu fark edildi. Buradan hareketle öncelikle melankolinin ne olduğu üzerinde duruldu. Ardından da Tanpınar’ın da melankolik bir özne olduğuna dikkat çekip onun kendini hülyâ adamı olarak tanılandırmasının sebebini hülyânın içinde melankoliyi barındırmasından ileri geldiği söylendi. Sonra da melankolik bir özne olan Tanpınar’ın şiirlerinde (şiirden yola çıkılmasının sebebi, Tanpınar’ın estetik dünyasında esas aldığı temel edebi türün şiir olması idi) hayâl ile hülyânın sınırlarının nasıl çizildiği incelendi. Buradaki amaç biraz da iki kelime arasında sınırlar belirlenirken melankolinin -dolayısıyla da Tanpınar’ın karakteristik yapısının- etkisi olup olmadığını gözlemlemektir. İnceleme neticesinde görüldü ki günlük hayatta aynı anlamdaymış gibi kullanılan, zaman zaman birbirinin yerine geçen hayâl ve hülyâ kelimelerini Tanpınar aynı anlama gelecek şekilde kullanmamış, kelimelerin sözlükteki anlamlarını göz önünde bulundurarak hayâl ve hülyâ kelimelerine poetikası çerçevesinde sınırlar çizmiştir.

Varılan nihai sonuç ise şöyledir: Tanpınar’ın hülyâ kelimesini hayâlden önde tutması, onu bu denli fazla kullanması tesadüfi bir denk geliş değil; bilinçli bir tercihtir. Zira Tanpınar melankolik bir öznedir. Bu melankolik özneyi temsil edecek kelime de içerisinde melankoliyi de barındırdığı için hülyâdır. Tanpınar’daki bu melankolik özne olma durumu onun şiirine sirayet eder. Şöyle ki melankoli sevinç anında birdenbire hüznün çökmesi idi. Nitekim Tanpınar’ın şiirlerine bakıldığında da hülyâ kelimesinin geçtiği şiirlerde şiirin atmosferini hatıraların, geçmiş zamanın, tarihin vs. oluşturduğunu gördük. Bu geçmiş zaman ise şiirlerdeki özneye bir hüznün verir. Çünkü geçmişin içinde bir yaşanmışlık dolayısıyla da hatıralar vardır. Özne ‘şimdi’deyken geçmişe dair bir hatırayı hatırlar ve mutlu olduğu anda birdenbire bir hüznün çöker. Bu hüznün sebebi ise yaşanmışlıkların aklına gelmesi ve o şu anda ne o anın içinde ne de büsbütün dışında olabilmesidir. İşte bu, yani “hem hem”in değil de “ya ya”nın içinde olma durumu melankolidir. Şiirlerdeki öznenin durumu, Tanpınar’ın melankolik bir özne oluşuyla da benzerlik gösterir. Metinlerde geçen hayâl kelimesi ise zihinde beliren ve geleceğe dair umut vaat eden bir kullanım ihtiva etmiştir. Buradan hareketle denilebilir ki Tanpınar’ın şiirlerindeki hayâl ile hülyânın sınırları net bir şekilde çizilmiştir. Bu da Tanpınar’ın hülyâ ile hayâl kelimelerini tesadüfi bir şekilde kullanmadığının bir göstergesidir.

Tanpınar’ın şiirlerinde hülyânın daha fazla kullanılmasının sebebi ile ilgili olarak da şu tespitler varıldı: Tanpınar melankolik bir öznedir ve kendini bir hülyâ adamı olarak tanımlar. Onun bu karakteristik özelliği elbette ki şiirine de sirayet etmiş onların muhtevasını etkilemiştir. Yani hayatı baştan sona hülyâ üzerine kurulmuş bir öznenin şiirlerinin muhtevasını hayâlden daha çok hülyânın oluşturması oldukça tabii bir durumdur. Buradan hareketle Tanpınar’ın poetikasının kuşatıcı kavramının hayâlden ziyade hülyâ olduğu da söylenebilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmanın yazarlık katkısı birinci yazar için %60, ikinci yazar için %40'tır.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Alicı, Y. (2019). *Ahmet Hamdi Tanpınar'da Hastalık*. İstanbul: Kopernik Kitap.
- Burton, R. (2017). *Melankolinin Anatomisi II. Fasikül*, Çeviren: Merve Tokmakçıoğlu. İstanbul: Aylak Adam Yayınları.
- Çelikörs, Ş. (2019). Tezer Özlü'de Melankoli. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, 2(2).
- Kaplan, M. (2018). *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kerman, Z. & Enginün, İ. (2015). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kerman, Z. (2013). *Tanpınar'ın Mektupları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kuyaş, N. (2015). *Karasevda Kitabı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Nişanyan Sözlük (2023). *Malihülya*. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/malih%C3%BCIya> adresinden 1 Haziran 2023 tarihinde erişilmiştir.
- Okay, M.O. (2012). *Bir Hülya Adamının Romanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, O. (2022). *Kaderin Eşiğinde Tanpınar*, Hece, A. H. Tanpınar Özel Sayısı, (İlk Baskı), Ocak S. 61.
- Samsakçı, M. (2017). *Tanpınar'ın Eşiğinde*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şahin, İ. (2012). *Haz ve Günah*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şahin, İ., Depe, D. & Ankay, N. (Ed.). (2018). *Bir Güneş Avcısı Ahmet Hamdi Tanpınar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları
- Taburoğlu, Ö. (2019). *Tanpınar Sözlüğü*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1996). *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2013). *Antalyalı Genç Kıza Mektup*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2014). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2014). *Bütün Şiirleri*, Haz: İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2014). *Sahnenin Dışındakiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2015). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: TUBA Yayınları.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 87-104, Spring 2024

Türk Romanında Esaretin Sosyolojisi* *Sociology of Captivity In Turkish Novel*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1444809>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
29.02.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
26.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Tolga Bayındır
Kocaeli Üniversitesi / Rektörlük
tlgbayindir@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0047-3900

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Genelde sanat, özeldense edebiyat ait olduğu toplumun sosyal, siyasi, kültürel ve hatta ekonomik hayatının bir yansımasıdır. Bu açıdan roman, sahip olduğu kurgusal yapı ve anlatma yeteneğiyle hemen her dönemde yazarların düşünce dünyasını, toplumsal değerleri, kültürel kodları ifade eden ve aktaran bir araç olmuştur. Akademik bir disiplin olarak sosyoloji, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkar. Bu ortaya çıkışın temelinde değişen dünya düzeni, düşünce ve sanayi devrimi yer alır. Geleneksel değerlerin yerini kanunların almaya başladığı bir yüzyılda, artan insan sayısı ile birlikte toplum merkezli sorunların çözümünde bütüncül ve sistemli bir yol izlenmesi gerekir. Sistematiğini, Batı’da Durkheim’in şekillendirdiği sosyoloji, mevcut bilimlerin toplumsal sorunları çözmede yetersiz kaldığı bir dönemde bir zorunluluk olarak ortaya çıkar.

“Esaret ve özgürlük” hem bireysel hem de toplumsal derinliği olan kavramlardır. Bu kavramlar birey üzerinden öznel bir değerlendirmeye tabi tutulabileceği gibi toplumsal bir çoğulculuk çerçevesinde de incelenebilir. Bu çalışmada “esaret” kavramı, Türk romanına yansıyan toplumsal bir problem olarak ele alınmış ve Kazak, Kırgız ve Özbek romanlarından seçilen örnekler doğrultusunda karşılaştırmalı incelenmiştir. İnceleme için 20. yüzyılın başındaki siyasi ve sosyal olayları -özellikle 1916-1917 olayları- işleyen romanlar örnek alınmıştır. Amaç, farklı tarihlerde ve/veya coğrafyalarda yazılan bu romanlar ışığında, Türk toplumlarının tarihi süreçlerinde derin izler bırakan “esaret” kavramı ve düşüncesinin kurmaca bir tür olan romana, toplumsal derinliği olan sosyolojik bir olay olarak ne denli yansıdığı ortak izlencesini oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Edebiyat, Esaret, Türk Romanı, Karşılaştırma

Abstract

Art in general, and literature in particular, is a reflection of the social, political, cultural and even economic life of the society to which it belongs. In this respect, the novel, with its fictional structure and narrative ability, has been a tool that expresses and conveys the writers' world of thought, social values, and cultural codes in almost every period. Sociology as an academic discipline emerges in the nineteenth century. The basis of this emergence lies in the changing world order, thought and industrial revolution. In a century where laws have begun to replace traditional values, a holistic and systematic path must be followed in solving society-centered problems with the increasing number of people. Sociology, whose systematics were shaped by Durkheim in the West, emerged as a necessity in a period when existing sciences were insufficient to solve social problems.

“Captivity and freedom” are concepts that have both individual and social depth. These concepts can be subjected to a subjective evaluation on the individual, or they can be examined within the framework of social pluralism. In this study, the concept of “captivity” will be discussed as a social problem reflected in the Turkish novel and will be examined comparatively in the light of sample novels selected from different Turkish states. For the analysis, novels dealing with the political and social events of the early 20th century - especially the events of 1916-1917 - were taken as examples. The aim is to create a common program of how the concept and thought of “captivity”, which left deep traces in the historical processes of Turkish societies living in different dates and/or geographies, is reflected in the novel, which is a fictional genre.

Keywords: Sociology, Literature, Captivity, Turkish Novel, Comparison

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Bayındır, T. (2024). Türk Romanında Esaretin Sosyolojisi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 87-104.

GİRİŞ

Edebiyat, insanın birey ve toplum ögesi olarak kendini ve dünyayı anlamlandırma çabasının ürünlerinden biridir. İnsanın dil yetisine sahip olduğu andan itibaren edebiyatın da var olduğu söylenebilir. Mitlerin ortaya çıktığı andan başlayarak insanoğlu, “*günlük deneyimlerinin ötesine geçen fikirler üretme yeteneğiyle diğer canlılardan ayrılmıştır*” (Armstrong, 2006: 7). Sosyoloji (Toplum Bilimi), değişen ve gelişen dünya düzeninde geleneksel yaşam tarzını bırakıp modern yaşama ayak uydurmaya çalışan insanın karşılaştığı sorunlara -birlikte yaşamının gerektirdiği deneyim ve pratiklerden kaynaklı- çözüm bulmak için XIX. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkar. Diğer tüm disiplinler arasında çok yeni olmasına rağmen Toplum Bilimini oluşturan bilginin kaynağı bireyler arası ilişkiden küresel insan faaliyetlerine kadar çok geniş bir sahayı kapsar. Edebiyat, toplumsal yapının temeli olan kültür, ekonomi, tarih, millet kavramlarını ele alarak sosyolojik unsurları işleyebilir. Aynı şekilde, sosyoloji de edebiyat eserlerini inceleyerek bireysel deneyimler, toplumsal pratikler, yapılar ve ilişkiler hakkında belirli bulgulara ulaşabilir ve bu eserleri kaynak olarak kullanabilir. Şüphesiz edebiyat, bir yorumlama, anlatma ve aktarma aracı olarak toplum içinde yaşayan (buna zorunlu olan) insanın sorunlarını yansıtmaya potansiyeline sahiptir.

“Esaret” fiziksel, metaforik, bireysel ve toplumsal bakımdan ele alınabilecek çok yönlü bir kavramdır. Esaret sosyolojisi, toplumsal ilişkiler dâhilinde birey ve toplum temelli karmaşık ilişkileri ifade eder. Ayrıca “*Esaret müessesesi insanlık tarihi kadar eskidir ve hemen bütün dünya millet ve devletlerinin tarihinde geniş bir yer tutar*” (Kerman, 2009: 108). Temelinde, kaçınılmaz olarak insan vardır ve insanın gerek içsel gerekse fiziksel sınırlılıklarıyla ilişkilidir. Esaret sosyolojisi, çoğu kez bireyin/toplumun özgürlük arayışını, bağımsızlık isteğini konu edinir. Toplumsal normlar, siyasi güçler, ekonomik unsurlar, sosyal çevre, küreselleşme, şehirleşme ve modern hayat pratikleri gibi unsurlar birey esaretinin içsel nedenlerinin altında yatan etmenlerdir. Daha geniş manada “toplumsal esaret” siyasi, sosyal ve ekonomik olarak özgürlükten mahrum olmayı, boyunduruğu ifade eder. Kurmaca bir tür olmasına rağmen bu noktada roman, kimi zaman sembolik kimi zamansa gerçek manada “esaret” kavramını bünyesine alır. Toplumun bir parçası olarak yazar, toplumu ilgilendiren her konuyu edebî eserine taşıyabilir. Böylece “esaret sosyolojisi” bu noktada devreye girerek toplumsal adaletsizlik, kölelik, kişisel özgürlük, bireysel veya toplumsal bağımsızlık arayışı gibi evrensel bir konuya dâhil olur. Bauman’ın da ifade ettiği gibi insan “*özgürlüklerinin genişlemesi ya da daralması sosyolojinin en ağırlıklı olarak üzerinde durduğu meselelerdir*” (2010: 16).

Esaret sosyolojisi, bir anlatma aracı olarak romanda çeşitli şekillerde yer alır. Konuyu bireysel özgürlük, kölelik, adalet, tarihle hesaplaşma gibi daha dar kapsamlı ve/veya bireysel temalar üzerinden ele alabileceği gibi roman, halk/toplum özgürlüğü, toplumsal boyunduruk, başka ülke veya kültüre bağlı kalma zorunluluğu, siyasi veya ekonomik sınırlılıklar gibi daha çok toplumsal normlar etrafında şekillenebilir. Onun bu yönü insanı anlamada bir aracı olmasını sağlar. İnsanın esaret karşısında yine iki türlü davranış veya kabulleniş şekli üzerinde düşünmek gerekir. Bunlardan ilki zihinsel esarete, diğeri fiziksel esarete karşı takındığı tavidir.

Bu çalışmada ele alınan tema “toplumsal esaret sosyolojisi” olarak daraltılmıştır. Roman, insan zihninin derinliklerinde yer alan zengin ve çeşitli duyguların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, esaret altındaki bireyin/toplumun sorunlarını ve mücadelesini anlatan romanlar konuya kaynaklık etmesi açısından aşağıda belirtilen sınırlama ile seçilmek zorunda kalmıştır. Türk edebiyatında esaret kavramını işleyen *Üç İstanbul* (Mithat Cemal Kuntay), *Sahnenin Dışındakiler*, *Huzur* (Ahmet Hamdi Tanpınar), *Yaban*, *Sodom ve Gomora* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu), *Biz İnsanlar*, *Sözde Kızlar* (Peyami Safa), *Esir Şehrin İnsanları*, *Yorgun Savaşçı* (Kemal Tahir), *Halas* (Mehmet Rauf), *Çamlıca’nın Üç Güllü* (Hıfzı Topuz) ve benzeri birçok romanı örnek olarak saymak mümkündür. Ancak Anadolu tarihinde toplumsal boyutta bir “esaret” kavramının varlığından söz etmek doğru değildir. Türk romanında bu konu daha çok İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerin işgal altında olduğu zamanları, bu zaman aralığında yaşanan olayları ve bu olaylar neticesinde ortaya çıkan sorunları konu edinir. Çalışmada ele alınan konu daha çok toplumsal boyutta olduğundan bu konudaki örnekler Kazak, Kırgız ve Özbek romanlarından seçilmiştir. Çarlık Rusya döneminde toplumsal esareti yaşayan Türk halklarının edebî eserleri “toplumsal esaret sosyolojisinin” dışı vurumu olarak daha doğru bir örneklem oluşturur. Bu doğrultuda, I. Dünya Savaşı sırasında Türkistan topraklarında yaşanan Ürkün Ayaklanması ve devamında gelen süreci ele alan romanlar seçilmiştir. Bu romanlar, yazım tarihleri farklı olsa da toplumsal hafızada yer edinen 1916-1917 olaylarını anlatmaları açısından ortak bir noktada buluşurlar.

Orta Asya Ayaklanması (Ürkün Ayaklanması): I. Dünya Savaşı’nın devam ettiği dönemde, askerlikten muaf tutulan Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek, Uygur, Dungan halklarının 25 Haziran 1916’da

Çarlık ordusuna zorunlu olarak katılması kararlaştırılır. Hâlihazırda esaret altında ve ekonomik yönden sömürülen Türkistan coğrafyasında, Temmuz 1916'dan itibaren uğradıkları haksızlıklar nedeniyle ayaklanmalar başlar. 25 Haziran 1916 fermanı, bölge halkının silahsız bir şekilde cephe gerisinde faaliyet göstereceğini belirtse de Alman-Rus savaşında iki cephe arasında kalacak olan insanların sonunun ölüm olacağı gerçeği ortadadır. Rusların bölgede yürüttüğü nüfus ve tarım politikası da tam anlamıyla bir sömürü düzeni oluşturur. Milyonlarca Rus, bugün Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan sınırlarında kalan verimli arazilere göç ettirilir ve bölgede yaşayan insanların geçim kaynağı olan toprak ellerinden alınır. Göç ettirilen Rus aileler, bilinçli olarak silahlandırılırken Türklerin elindeki her türlü araç ve gerece el konulur. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkistan bölgesi toprak, hayvan, maden ve diğer tüm varlığıyla Çarlık Rusya'sının sömürüsüne uğrar. En sonunda bölge insanının da askere alınacağı kararı çıkınca Türkler hemen hemen tüm bölgelerde ayaklanmaya başlar. Ruslar bölgeyi kontrol edebilmek için geniş çaplı bir "soykırım" başlatır. Sadece askerler değil bölgeye yerleştirilen göçmen Rusların da müdahalesiyle askere gitmeyi reddeden halk katledilir. Rus teröründen kurtulmak için yüzbinlerce insan göç etmek zorunda kalır. Silahsız ve düzensiz birliklerle başlatılan ayaklanma kaçınılmaz olarak başarısız olur. Çarlık Rusya, bu ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırır (Kara, 2011; Köylü, 2016; Kütükçü, 2021 ve Sokol, 2016). Hekimoğlu'nun da belirttiği gibi, "1916 ayaklanması tahammülü tamamen tükenmiş bir ülkenin kahramanlığı idi. Çarlık yönetiminin isyanı bastırmakla görevli birlikleri Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Uygurları yaşlarına ve cinsiyetlerine bakılmaksızın katletmekle yetinmemiş, onların yaşadıkları bütün köyleri, kışlakları ve şehirleri yerle bir etmişti[r]" (2018: 117). Bir toplumun esaret altında yaşadığı zorluklar, insanların özgürlük talebi ve bu uğurdaki mücadeleleri, tarihin edebî esere sosyolojik bir değer olarak yansımalarının sonucu olarak kabul edilmelidir. Türk dünyasının Sovyet esareti altında oluşturduğu edebiyat elbette ki farklı bir inceleme konusudur. Ancak genel manada dönem yazar ve aydınlarının edebî faaliyetlerini iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki yazarların Sovyet ideolojisi altında ve onun istekleri doğrultusunda eser vermeye zorlanmaları, diğeri ise "millî şuur ve birlik" konularında eserler kaleme alıp cezalandırılmalarıdır. Bu sebeple birçok roman ya yasaklanır ya imha edilir ya da onlarca yıl sonra baskısı yapılır. "Milliyetçilik" yaptıkları gerekçesiyle Türk yazarlar "Halk Düşmanı" ilan edilip sorgusuz idam edilir. İdam edilen birçok aydın, sanatçı ve bilim insanının mahkemesi öldürüldükleri tarihten sonra yapılır. Bu yazarlar, Ürkün Ayaklanması sürecinde insanların yaşadığı zorlukları, kanlı olayları, göç yollarında yaşanan sefaleti, kaybolan "insanlık" temasını ve halklarının bağımsızlık talebini dile getiren eserler kaleme alırlar. Nihayetinde roman karakteri de toplumsal değerler ve beklentiler doğrultusunda yaratılmış ve bu yönde eylemlilik gösteren bir kişilik yapısına sahiptir. Esaret sosyolojisi açısından roman karakterlerinin esaretle mücadele veya baş etme şekli toplumsal mücadelenin yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu yansıma okur için toplum yapısının dinamiklerini görmek için bir fırsat yaratır. Nihayetinde, sosyolojinin de ele aldığı her konu yaşam sürecinde yer almış konulardır.

Türk Romanında Esaretin Sosyolojisi

Besatar (Beşli Tüfek)¹: Askar Süleymenov, modern Kazak edebiyatının önde gelen isimleri arasında yer alır. 29 Aralık 1938'de Türkistan'ın Şornak köyünde dünyaya gelen Süleymanov; tiyatro, roman, eleştiri, çeviri türünde eserler kaleme alır. Yazarın babası II. Dünya Savaşı'na gidip dönemeyenler arasındadır (Khavay, 2021: 1). Bu durum yazarın Kazak tarihine ve toplumsal sorunlarına eğilmesinde önemli bir etken olur. *Besatar* (1996) adlı romanı Kazak halkının "esarettten kurtulma" mücadelesi verdiği dönemi, 1916 olaylarını, konu edinir. Romanın arka planında, halk ve hükümet arasında yaşanan gerginlikler anlatılırken diğer yandan tarihi, sosyolojik ve psikolojik temalar işlenir. Roman, tarihî bir gerçekliğe dayanarak I. Dünya Savaşı yıllarında Kazak bozkırlarında yaşanan olayları anlatır. Süleymanov, Kazak kültür ve geleneklerini romanına dâhil ederek gelecek kuşaklar için bir birikim oluşturur. Bünyesindeki bu unsurlar romanı sosyolojik açıdan incelemek için yeterlidir.

Kazakistan'da ulusal felaket olarak nitelendirilen 1916-1917 olayları *Besatar* romanının ana kurgusunu oluşturur. Yazar, karakterleri aracılığıyla dönemin trajedisinin bireyselleştirilmiş bir formda (monolog ve diyalog) okura sunar. Bu açıdan eser, psikolojik bir altyapıya da sahiptir. Her ne kadar birey üzerinden özgürlük kavramı ele alınıyor olsa da romanın temelinde toplumsal-manevi özgürlük ve bunun korunması teması işlenir.

Roman, "1916 yılının Temmuz'u Türkistan'ın eşiğinden 'gelin değil bela olarak' içeri girmişti." (s. 104) diyerek başlar. Romanın birinci bölümü bir Rus komutanı olan Petr İvanoviç Kreigel'in bakış

¹ Bu bölümde romandan yapılan alıntılar Karlıgaş Khavay'ın. "Askar Süleymenov'un *Besatar* Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi" (2021) adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır.

açısıyla anlatılır. Çarlık Rusya, Kazakların da askere alınması için ferman yayınlamış (25 Haziran 1916) ve zamanında Taşkent, Kazıkurt (Kazıgurt), Çimkent bölgelerine göç ettirdiği Ruslardan askeri bir birlik kurmuştur. Bu birliğin başında Kreigel vardır. “Kazaklara güç kullanarak servetlerini toplamak (s. 108)” için oluşturulan bu birlik, emirlere uymayan Kazakları cezalandırmak için köylerde görev yapar. Romanın hemen başında anlıyoruz ki Kreigel ve ailesi Kazak topraklarına zorla göç ettirilen Ruslardır. Kreigel’in babası bu zorunlu göçten dolayı mutsuz bir yaşam sürmüş, doğduğu toprakları her zaman özlemiş ve bu durumu ailesine yansıtmıştır. Bu nedenle Kreigel, “buralara zorla getirilen, babam ve babam gibileri geri kovmadıkları” (s. 109) için “her şeyini birlik içinde tutmaya, büsbütün korumaya alışık olan toprakların sahibi Kazaklar[1]” (s. 109) suçlu olarak görür. Vicdanı ve tarihiyle hesaplaşması onun sıra dışı bir söz söylemesine neden olur. Kazaklara ait, “it karnını doyurduğu toprağa ait olur, insan ise doğduğu...” (s. 108) atasözü bir bakıma kendi geçmişi ile içinde bulunduğu coğrafyanın durumunu özetler.

Şimdi de bu Kazakları savaşa gönderme fermanının gelmesiyle hangi ucundan tutarsan sonunda her tarafa yayılan Uygur hamuru gibi yasaya gerek de kalmadı. Kazakları kurşunla yalvartıp, kurşunla boyun eğdikleri günler gelir mi gelmez mi diye şüpheye düşen Kreigel, her yerden darbe haberlerini alınca epey endişeye kapılmıştı. Gubernator Folbaum bir taraftan dışarıdaki savaşla içerideki bolşevik darbesinin bütün zararlarıyla tehlikelerini düşünmekte, bir yandan da eşyalarını toplamış hazır bir şekilde bekliyordu. Fermanın ilk çıktığından bugüne dek ancak bir buçuk hafta geçmişti. Bu arada cezalandırma ekibi de kurulmuştu. Bu ekibin komutanı olan Petr İvanoviç Kreigel emrindeki yirmi askeriyle beraber adeta at üstünde hayatını sürdürüyordu. (s. 109)

Romanın ikinci bölümü köylüler tarafından kaçırılan Rus subayının akıbetinin araştırılmasıyla başlar. Çarlık fermanının köylerde ulaşmasından sonra köylüler toplu bir ayaklanma başlatırlar. Törehan ve köylüler, köylerine devriye için gelen Rus askerlerine saldırırlar ve birliğin başındaki subayı esir alırlar. Çok geçmeden Kreigel, kaçırılan subayı bulmak için köylere baskın yapar ve Törehan’ı tutuklar. Törehan’ın oğlu Saruar köylerde başlayan ayaklanmayı duyunca çalıştığı şehirden (Çimkent) hızla ayrılarak babasının yanına gitmek ister. Ancak yolda o da tutuklanır ve babasıyla aynı yere hapsedilir. Eğitilmiş, şehirde yaşayan, Rusların yanında çalışan Saruar, babasının ve köylülerin “efendilerinin”² adamını esir almasını bir türlü kabullenemez. Babası Törehan ise yaptığı eylemin gayet yerinde olduğunu düşünür ve oğluna şu sözleri söyler:

Tay bile ince, zayıf baldırına yaban arısı konduğunda hemen karşılık verir. Yutkunmak ve kıkırdamak için eğitim aldığın kendin bilirsin. Ama kafamı karıştırma, yavrum. Rızkımlı veren Hüda’dır kula minnet eylemem. Bu hayatta herkesin kendi rızk’ı vardır. Az çok hayatın tadını çıkardım. Gördüğüm, o rızkımdır işte. Kimseden bir şey dilendiğim yok hele senin aklına fikrine ihtiyacım hiç yoktur. Şimdi de yatağımdan mezarım yakınen dizginini tıpkı at misali bir gem gibi çiğneyen, ağzından çıkartmayan Rus Çarının komutanı azarladı diye ayağına kapanıp yalvaracak değilim. Uç dediklerinde de uçmamam çabilmek için bu yaştan sonra sakalımı kesip atamam. Şimdi beni konuşturma. (s. 111)

Törehan, Kazak toplumunun esaret karşısında takınması gereken tavrı gösteren bir figürdür. Saruar ise belirli çizgilerde (eğitim, iş, itibar) ilerlediği için içinde bulunduğu şartlara uyum sağlamış bir karakter görünümündedir. Kreigel, Saruar’ın bu aczini çabuk fark eder ve onu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için ikna etmeye çalışır. Törehan, Rus askerler eşliğinde tutuklu olduğu ahırdan çıkarıldıktan sonra Kreigel ile Saruar arasında uzun bir konuşma geçer. Bu konuşmada taraflar kendi bakış açılarıyla mevcut durumu özetlerler. Saruar, babasının da karıştığı isyanın haklı gerekçelerini düşünürken Kreigel, başlayan ayaklanmanın bastırılması için Kazakları aklıyla ve gücüyle ikna etmeye çalışır:

Bugün halkın yeni kararnameden haberdar olduğunun onuncu günüydü. Şimdilik, uçsuz bucaksız büyüklüğü kendi başına dert olan bu toprağın diğer bölgelerinden bir haber alamadılar. Ancak burası alevlenen tarla gibi yangına bürünmüştü. Çatısı alev altında kalmış bölgelerden birinin de kendi köyü olduğunu öğrenince geceleyin Çimkent’ten yola çıktı. Gelirken iki üç kere atların dinlenmesi için mola verdiler. Bu molalarda görüştikleri diğer köylerdeki insanların artık kolay kolay diz çökecek kimseler olmadığını anladılar. Genelde Kazakların kendi arasında her gün olup biten kavga ve tartışmalar değildi, bu kızgınlık bir namus ve şeref meselesiydi. Bir şekilde gevşetmeye çalışırsan durdurulamaz haldeydi. (s. 112)

² Çalışmada ele alınan üç romanda özellikle dikkati çeken kavram “efendi”dir. Rusların XIX. yy ortalarında başlayan Türkistan işgali, XX. yy’a gelindiğinde topyekün bir sömürü politikasına döner. Bölge yöneticiliği, askeri idare, adalet, mülkiyet, vergi ve diğer tüm kollarda Rusya yönetimi eline alır. Yaratılan korku imparatorluğunda Türkistan halkının genelinde Rusları “efendi” olarak görme yönelimi oluşur.

Tüm bozkırda başlayan hareketlilik, bir milletin esaretten kurtulmak için topyekûn hareketine dönüşür. Köyler ve şehirler arasında Rus askerlerine saldırılar başlar. Bunun üzerine yirmi beş, otuz askerden oluşan birlikler köylere baskın vererek isyana katılan veya yardım edenlerin peşine düşer. Kreigel de bu birliklerin başındaki komutandır. Kazakçayı ve Kazak kültürünü çok iyi biliyor olması onun müdahalelerinde çok farklı stratejiler geliştirmesine yardım eder. Saruar ile olan görüşmesinde “askerlik fermanının” yanlış anlaşıldığını, bunu yapanların Ruslarla Kazakların arasını açmaya çalışsan ve bundan çıkarı olan “kaymakamlar” olduğunu ileri sürer:

Milletin üzerinden geçinen kibirli kaymakamların bazıları durduk yere sıkıntı çıkartabiliyor. Eğer bunlar bir de bela arayan tiplerse, bunların karşısında Kazak gibi gururlu, inatçı bir milletin baş eğmesi tabii ki zor bir şey. Yeni kanunu ilk önce halka doğru anlatmak da bu kaymakamların göreviydi. Bu basiretsiz, yönetim kabiliyetinden mahrum insanlar yüzünden milleti ürküttük. Evlat, işte bu yüzden ülke, adeta kardeş kavgasına girdi. (s. 118)

Saruar bir an tutuklu olduğunu unutarak bu kaymakamların Rusların “maşası” (s. 119) olduğunu ileri sürer. Rusların Kazak halkı üzerinde egemenlik iddialarını yerine getirmek için seçtiği “il yöneticileri” para ve çıkar uğruna Çarlık yönetiminin talepleri doğrultusunda karar ve uygulamalarda da bulunur. Saruar ve Kreigel’in konuşması komutanın ahırını sınırlı bir şekilde terk etmesiyle sonlanır.

Kreigel, Saruar’la olan sorgusuna devam etmek için tekrar ahıra girdiğinde, karşısındaki genç adamının durumun vahametini fark ettiğini anlar. İnozemssov, Kreigel’in çocukluk arkadaşıdır ve şu anda Kazakların esiridir. O da aynı şekilde Törehan’ı esir olarak arkadaşını kurtarma yolunu seçer ancak Törehan ona istediği hiçbir bilgiyi vermez. Kreigel de Saruar üzerinden yeniden şansını dener. Saruar’ın ise kafası daha da karışır:

Tüm bildiği bir buçuk hafta önce çıkartılan kanunun sıcak ahırda hayvanlara yapışan kene gibi çoğalarak halkın açlığına yapıştıklarıdır. Ayrıca halkın yer yer bu durma isyan edip ayaklandıklarından da haberdardı. Bunların yanında dün bu isyanlara köyde babası ve arkadaşlarının da katıldıklarını öğrendi. Bir tarafta ülke yetkililerinin ellerine bulaşan kan, bir yanda ise namusu için isyan eden ayaklanan halk vardı. İki farklı cephe ikisi de ateşle oynuyordu. Bu iki cepheden hangisinin hakikat ve haklı yolda, hangisinin ateş ve yangın yolunda olduğunu kestirilemiyor düşünülüyordu. (s. 126)

Kreigel, isyanı bastırmak için hükümetten destek kuvvet talebinde bulunur. Yola çıkan elli kişilik birlik gelmeden önce isyancıların merkezlerini bulmak ister. İki merkezin yerini bilmektedir ancak arkadaşının da tutulduğunu düşündüğü üçüncü merkezin yerini Törehan’ın bildiğini düşündüğü için oğluyla yaşlı adamı sorgular. Törehan’dan bir şey öğrenemeyeceğini anlayınca bu sefer Saruar’ın gençliğinden ve saflığından yaralanmak için akıl oyunlarına başvurur.

Törehan tutuklu kaldığı çadırda, geçmişe dönerek başına gelen felaketin muhasebesini yapar. Ruslara karşı “baş kaldıran yiğitlere” (s. 133) yardım ettiği için eninde sonunda tutuklanacağını bilmektedir. Elinde kalan atları da onlara verdiği için “ayaklanan halkla beraber olduğunu” anlamaları uzun sürmez. Ancak onun derdi isyancılarla beraber gidemeyecek kadar yaşlı olmasıdır. Tutuklu kaldığı yerin penceresinden Kazıkurt dağlarına bakarak orada olup bitenlerden habersiz kalmak da onu ayrıca endişelendirir. Törehan’ın dikkatle baktığı Çimkent şehrinin Kazıkurt bölgesinin yüksek kesimlerinde ise farklı bir hareketlilik başlar. Mukagalı önderliğindeki Kazaklar, henüz tam olarak ne yapacaklarını bilmeseler de dağ yamaçlarında yeni bir düzen almaya çalışırlar. Törehan ve arkadaşlarının Rus subayı kaçırmamasından sonra köylerinde sadece yaşlıları bırakarak yüksek yerlere göç ederler. “*Toprağına izinsiz adım atanlara*” (s. 136) karşı silahlı, askerlik geçmişi olmayan bu insanlar için en derin endişeyi Mukagalı hisseder:

Kararnameyi duyalı gecelerini gündüzüne katarak hep koşturmakta olan yiğitler şimdilik Kızemşek’e yerleşmeyi ancak başarmışlardı. Bundan sonrası için yapılacak işleri de çoktu. Kazıgurt’ta gözükken ekiplerin sayısı, hangi ekiple nasıl ve nerede yüzleşeceklerini şimdilik kimse bilmiyor. Bir tek ne sebepl[e] yüzleşeceklerini ve neden savaşmakta olduklarını bilerek hareket etmeleri tek tesellileriydi. Yiğitlerden çekinmeyi düşünen, korkak kimse yoktu. (s. 134)

Diğer yandan “Büyük Efendi Kreigel”, isyancılara karşı “maşa” olarak kullanmak istediği Saruar’ı sorgulamaya devam eder. Saruar, yalnız kaldığı zamanlarda durumu az çok fark etse de “efendi” dediği ve yıllarca boyunduruğunda kaldığı Rus askerleri karşısında çaresizdir. Romanın bu noktasında Saruar’ın iç konuşmaları önemli bir ayrıntıyı aksettirir. Saruar, “beşli tüfeğiyle” kendisine ve toplumuna “efendi” olan bu insanların karşısında ne denli değersiz olduğunu veya olduklarını ifade etmeye başlar. Rus “padişahının” her hareketlerini isyan sayıp canlarını istediği gibi alması karşısında derin bir utanca düşüp, “*yağız yer ikiye ayrılrsa da içine düşüp kaybolsak*” (s. 137) diye düşünür. Düşünceleri ailesi ve milleti arasında bir ikileme düşmesine neden olur. Bir tarafta Kreigel’in istediği subay diğer tarafta babasının canı, bunların ötesinde kendi milletinin amaçları vardır. Saruar, hayatında ilk defa çaresizlik ve korkunun onu ne denli esir aldığını

hisseder. Düşünceleri kendi özelinden toplum geneline kaydıka içinde buldukları durumu daha da iyi “kavramaya” başlar. Öncelikle bütün bir toplumun Rus düşünce ve çıkarları doğrultusunda hareket etmeye alıştırıldığı fark eder. “*Rus padişahının kilisesi*” (s. 138) gibi yapılmış şehirlerde, Rus kaymakamlara yaranmak için çalışan Kazakların zamanla kendi halkına verdiği zararı da görmeye başlar. Tutuklu olduğu ahırda tek başına düşüncelere dalması Saruar’da büyük bir fikir değişikliğine neden olur. Milletinin çıkarları için babasını ve kendisini feda etmeye hazırdır. Kreigel ahıra tekrar geldiğinde ondaki bu değişimi fark eder ve artık konuşma yerini şiddete bırakır. “*Bunlar gibi barbar bir milletin nefes almasına izin verirsen, dişleri çıkar.*” (s. 141) dedikten sonra Kreigel, Rusların “bu barbar” milleti başıboş bıraktığını, isyanın bu yüzden patlak verdiğini düşünür. Ona göre yapılması gereken tek şey “bu milleti” kurşunla tekrar hizaya getirmektir. Saruar’daki bu büyük değişiklik basit bir “uyanma” gibi durmamaktadır. Kreigel, ilk defa bu isyanın neden patlak verdiğini anlamaya başlar.

Romanda “esaret” ve bunun karşılığı olan “özgürlük” kavramını en belirgin şekilde aktaran karakter Törehan’dır. Yaşlı adam bir yandan oğlunun canı için endişelenirken diğer yandan topyekün bir milletin uyanışı adına heyecanlıdır. İçine düştüğü çıkmazda “bütün bunları yaşamak zorunda” olduğunu bilir; ama tutuklu kaldığı çadırda tek yapabildiği beklemektir. “*Milletin başına bu kadar kederli günlerin*” (s. 147) geleceğini hiç kimse tahmin edememiştir. Kendi topraklarında onları köle yapanlar, kendilerini efendi ilan etmiş ve halk yıllar içinde bu duruma ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Başlayan isyan, sahip olduklarını yeniden almak için bir fırsattır. Saruar ise romanda “uyanışı” sembolize eder. Birey üzerinden bir milletin uyanışı, toplumsal olaylar karşısındaki farkındalığı Saruar üzerinden işlenir. Esaret altındaki bir toplumda örneğin eğitim sisteminin nasıl işlediği Saruar’ın geçmişi üzerinden anlatılır:

Kazıgurt’un derinliklerinde gizlenen Kreigel’in isyancı dediği o yiğitlerle, kaç gündür büyük efendiye yüz vermeyen babasını şu an anlayamadı. Sanki ömür hayatı boyu bunun gibi komutanların ayağının altında bulunmamış da, tam aksine onlarla hep çatışmaya girip dövüş kavga içinde yaşamış bir millet gibi,- dedi Saruar. Fakat bunun bildiği kadarıyla bu millet Kreigel gibi gözü kör komutanın önünde yılan gibi kıvrılıp istediği her şeyi yerine getirmiştir. Lisenin dört sınıfını bitirdiğinde okuduğu öğrendiği, dedelerinin yılan gibi kıvrılıp boyun eğdiğini anlatan hikâyelerdi. Lisedeki besili kaz gövdesine benzeyen gövdesiyle göğü itecekmişçesine yürüyen bilim insanı dedikleri öğretmenlerinin, okuma şansını zorluklarla elde eden Saruar ve Saruar gibileri insan yerine koymadıkları, onlara tepesinden baktıkları da bunun bir kanıtıydı. Kitap okuyup kâğıt çizmekle uğraşan, dil öğrenip tercüman olan, halkın intikamına sahip çıkacağı beklenmekteyken bu eğitim gören halk insanlarından fark ettiği tek şey de – yılan gibi kıvrıldıklarıydı. Sadece kıvrılmak değil, eğitim görmüş onlar bile yüksek bir istekle her dediklerini yerine getirerek kalk dediklerinde kalkar, yat dediklerinde yatar oldular. (s. 150)

Saruar’daki uyanış çok ince bir hesaba bağlanır. Toplumun içinde bulunduğu zorlular, esaret altında yaşamının getirdiği sıkıntılar, Saruar gibi gençlerin kayıtsızlıkları ile uzun yıllar devam etmiştir. Ancak bu sıkıntıların bir ucu Saruar’da olduğu gibi kendisine dokunduğunda babası ve onunla aynı fikirde olanların amaçlarını anlamaya başlar:

Saruar’ın kendisini tanıdığı son yedi sekiz sene içerisinde Kreigel gibi baykuş karakterli kaymakamların dişleri bu milletin gırtlığından ayrılmadı. Bir kenarı Auliyeata, öbür kenarı da Şauildir olan geniş ve zengin bölgeyi sahiplenen milletin yaşadığı bozkırıyla yaslandığı dağlarının bereketini Kreigel gibiler kaçırmış gibiydi. Saruar, gırlaktaki dişle kaçırılan bereketi ancak şimdi, kendi başına kötülük geldiği an fark etmişti. Ancak bunlar bu topraklardan ellerini çekmediler. Tam çapından dişleyip avına el koyan kurt gibi yeni parçaladığı eti her çiğnediğinde daha çok iştahı açılmaktaydı. Ayrıca bunlar tam bir cellatmış. (s. 149-150)

Saruar kendisiyle baş başa kaldığında yapabildiği tek şey kendisini sorgulamak olur. Babası, amcaları, ailesi, arkadaşları vd. adına verebildiği hüküm, Rus’un elinden silahını alsalar bile onu Ruslara doğrultacak gücün kendilerinde olmadığını düşünür. Bu durum uzun süre esaret altında kalmış insanların içine düştüğü bir çıkmaz olarak romana yansır. Kazak halkının sayıca az olması da korku doğuran bir unsur olarak aksettirilir. Saruar’ın içinde bulunduğu şartlarda en belirgin duygu “ölüm kaygısı” olarak görülür. Ancak aynı şeyi Törehan için söylemek mümkün değildir. Baba oğul tekrar aynı ahıra getirildiklerinde Saruar, babasından kaçırdıkları İnozemsov’un yerini söylemesini ister. Törehan ise, “*Kazıgurt’un derinliklerinde düşmana hal çare bulmaya çalışan halk yiğitlerinin karşısına utanmadan nasıl çıkacak? Hangi yüzle çıkacağım? Sen benim canımın bedenimin parçasıysan, onlar benim bayrağımdır. Canımı korumak için bayrağımı kesmeli miyim?*” (s. 153) diye düşünerek “oğlu” ile “milleti” arasında bir seçimini eşğine geldiğini anlar. Oğluna sarılıp onun ne kadar zayıfladığını anlar. Ancak vatanın (namusun) kurtulması için oğlunu feda etmesi gerekmektedir. Saruar’ın Rus hapishanelerine gönderileceğini bilir. Bu gidış Kazaklar için idama gitmek demektir.

Durumu Kreigel açısından da değerlendirmek gerekir. O, “*Kazakların yazmayı okumayı öğrenen*” (s. 160) gençlerinin artmasından rahatsızdır. Bu gençleri “çayırdaki yabani dikenli otlara” benzetir ve bu otların bir daha çıkmaması için “kökünden” sökülmeleri gerektiğini düşünür. Bu düşünce aynı zamanda Saruar’ın ölümle karşı karşıya olduğu anlamına gelir. Kazıkurt’ta Kazakların kampında tutuklu bulunan İnozemssov da Mukagali tarafından sorgulanır. Bir Rus subayının esir olması, üstelik hakir gördüğü insanlar tarafından sorgulanıyor olması İnozemssov’un gururunu kırar. Esaret altında “omzundaki rütbelerin” bir anlam taşımadığını fark eder. Tabancasının olmayışı aslında onun Mukagali gibi iri bir Kazak karşısında çok da güçlü olmadığını fark etmesini sağlar. Hem Kreigel hem de İnozemssov özelinde Ruslar ilk defa karşılarında düşmanlarını görmüş olurlar. Yıllarca hüküm sürdükleri coğrafyanın şartları değişmek üzeridir. Ruslar, Kazakları kendi hükümetlerine bağlı, ona hizmet eden bir halk olarak görürken Kazak bozkırlarındaki uyanışla şartların değişmek üzere olduğunu fark ederler. Mukagali, esir ettikleri subayla önceleri sakın sakın konuşmaya çalışsa da halkın yaşadığı ölüm ve işkenceler aklına geldikçe sınırlarına hâkim olamaz. Kendilerini aşağıda gören, bir emirle canlarını alan, kadınlarına-kızlarına tecavüz eden, yaşlılarına saygısızca davranan askerler aklına geldikçe kızgınlığı artar. İnozemssov’u yumruklamaya başlar. Ancak Törehan’ı kurtarmak için esirin canlı kalması gerektiğinin de farkındadır.

Roman Saruar’ın infaz edilmesi için çıktıkları yolculukla son bulur. Romanın sonunda Kazıkurt dağının eteklerine götürdükleri Saruar’ı vurması için Kreigel yanındaki askere tüfeği verir. Ancak asker, “*Ben onların topraklarında yaşıyorum.*” (s. 174) diyerek emri yerine getirmez. Kreigel, tüfeği askerin elinden alarak ateş eder. Saruar omzundan vurulur, Karala isimli atı da kanlar içinde yere yığılır. Roman bu belirsizlikle 08 Temmuz 1916 günü son bulur.

Besatar, bir günlük olay anlatımı olan genellikle karakterlerinin iç konuşmalarıyla ilerleyen psikolojik bir romandır. Bu özelliğinin dışında en önemli teması “toplumsal esaret” kavramını işliyor olmasıdır. Romanda geniş çaplı bir isyan veya savaş ortamı anlatılmaz ancak bireyler üzerinden toplumun içinde bulunduğu şartlar psikolojik ve sosyolojik açıdan ele alınır.

Kırgın – Bir Ürkün Hikâyesi³: Gazeteci-yazar Tölögön Kasımbekov (1931-2011), Kırgız edebiyatında özellikle tarihî romanlarıyla tanınır ve bu alanda kaleme aldığı eserleri nedeniyle zorluklar yaşar. Çarlık Rusya’sının aydınlar ve yazarlar üzerindeki baskısına rağmen belgesel tarihî roman niteliğinde eserler kaleme alır. Rusların Türkistan bölgesinde yürüttüğü iskân ve baskı siyasetini romanlarıyla anlatmaya çalışır. *Kırgın* romanı 1916’da yaşanan ve binlerce Türk’ün katledilmesiyle sonuçlanan “Ürkün Ayaklanması”nı konu edinir. Roman 1905-1916 tarihleri arasında bugün Kırgızistan sınırları içerisinde bulunan bölgede yaşanan olayların, tarihi süreç içindeki gerçekliklerin Kasımbekov tarafından kurgulanmasıyla ortaya çıkar. Kırgız halkının yaşadığı bölgedeki nüfus yapısının Ruslar tarafından değiştirilmeye çalışılması ve Kırgızların askerlik geri hizmetine alınması kararı neticesinde başlayan isyanlar bir toplumun topyekûn uyanışı hareketine dönüşür. Bu dönüşüm ve bağımsızlık isteği kanlı müdahalelerle bastırılırken geride binlerce ölü, topraklarından sürülmüş yüzbinlerce insan bırakır.

Roman, Kırgız bölgesine bilinçli göçle gelen (gönderilen) Ruslarla Kırgızların ilk temasıyla başlar. Bu zorunlu hareketliliğin arkasında ince hesaplanmış bir plan bulunur. Daha önce uzaktan yönetim ve sömürü anlayışıyla hareket eden Çarlık Rusya’sı bu zorunlu hareketlilikle bölgeyi yakından kontrol etmeyi planlar.

Hayvanlarını otlattığı yayladan kışı geçirmek için köyüne dönen Cayloobay, bölgeye yerleşen Ruslarla ilk kez karşılaşır. Onun “atalarından kalan” toprağına bir Rus ailesi yerleştirilir. Kuzmin ve ailesi çok yakında mülkiyetinin kendilerinde geçeceği toprakta Cayloobay için oldukça yeni bir metotla evlerini kurar ve toprağı işlemeye başlar. Bu yeni “efendiler”⁴ de ilk kez karşılaştıkları Kırgızlar için, “*bunlar da insana benziyor*” (s. 18) şeklinde şaşkınlık belirten ifadeler kullanırlar. Cayloobay tarafında ise yaşanan ilk karşılaşma benzer bir çizgide ilerler:

Uzaktan fakir Rusların göç ettirilerek bu tarafa geldiğinden haberi vardır ve onlara daha önceden arazi ayrıldığını duymuştu. “Bunlar nereden geldi başımıza?” diyerek sınırlendi. “Ben dağdan inene kadar benim köyüm başkasına verilir mi?” diye bir soru geldi aklına. (s. 19)

³ Bu bölümde romandan yapılan alıntılar bkz. Kasımbekov, T. (2023). *Kırgın – Bir Ürkün Hikâyesi*. (çev. Azap, S., Altıok, E.) Ankara: Bengü Yayınları.

⁴ Daha önce de belirtildiği gibi roman boyunca Ruslardan “efendiler” olarak bahsedilmesi romanın arkasında yatan teorik fikir parametrelerini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü esaret altındaki Kırgızlar o zamana kadar yöneticileri (efendileri) hep uzakta bilmiş ve onların yakın müdahalelerine şahit olmamıştır. Yeni süreçte “efendiler” artık köylerine kadar girer.

Cayloobay ve diğer Kırgızlar, Rusların bölgeye yerleştirileceğinden haberdardır ancak bu ilk karşılaşma her iki taraf için de zorlu olur. Aralarında ortak bir dil olmadığı gibi romanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere yaşam pratikleri ve kültürel değerleri açısından da farklılıklar bulunur. Kırgızların Ruslar için sürekli “efendi” demeleri de romanda geçen önemli bir ifade olarak yer alır. Romanın ilk bölümünde dikkati çeken bir diğer konu da Kırgızlar ile Kazaklar arasındaki küslük ve çekişmedir. Aynı soydan gelen insanlar arasındaki çatışmalar üzerine Kasımbekov’un özellikle durduğu görülür. Bu mücadeleye son vermek için yapılan girişimler de sonuçsuz kalınca Rusların planı çok daha rahat bir şekilde hayata geçecektir.

Kuzmin ve ailesi açısından bu karşılaşmanın farklı bir anlamı daha vardır. Yıllarca haklarında duydukları nedeniyle Kırgızları kendilerine hizmete mecbur bir nevi “köleler” olarak görmekteydiler. Hatta onlardan korktukları da söylenebilir. Ancak, “*İşte ben Rus’um, demek ben burada efendiyim.*” (s. 23) demekten de geri durmazlar. Cayloobay, kültürünün bir parçası olarak bu yeni insanları “konuk” olarak görür. Dilde sorun yaşasalar da Rus aileyi evlerine davet eder. Aç kalmamaları için kestiği hayvanlarının etlerini onlarla paylaşır. Kuzmin ve ailesi de yavaş yavaş bu yeni yerlerine alışmaya başlarlar. İki aile arasında tam olmasa da bir yakınlaşma olur. Zamanla biri hayvancılıktan elde ettiğini diğeri tarımdan elde ettiğini bölüşmeye başlar.

Romanın ikinci bölümüyle birlikte yeni bir tema da açılmış olur. Baytik Han ekseninde gerçekleşen anlatımda Kırgızlarla Kazakların “birlik olmalarının” zamanının geldiği konusu işlenir. Rus bölgelerinden Kırgız bölgesine göç eden insanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu durum karşısında bir Han olan Baytik durumun vahametini anlamaya başlar: “*Tuurduktan⁵ akan damla gibi birer birer damlıyor bu Ruslar, bunlar devamlı gelirse sel gibi bizi kuşatırlar ki!*” (s. 24). Bu düşüncelerinden sonra Baytik Han yakın adamlarından olan Baza’yı Kazak bölgesine elçi olarak gönderir. Kazaklarla ilişki kurabilmek için gerekirse, “alışveriş yapalım, kız alıp verelim” diyerek küslükleri bir kenara bırakıp birlikte olmalarının zamanının geldiğini anlamalarını ister. Baza, Ala Bel’e ulaştığında “Rus efendilerin” o bölgeye de geldiğini görür. Irıskulbek Han, Baza’yı bir elçi olarak gerektiği gibi karşılar ve Baytik’le aynı fikirde olduğunu söyler. Ancak romanın ilerleyen bölümlerinde anlaşılacağı üzere Baza, bu olayı farklı bir şekilde aktarır ve Irıskulbek’in birlik olmaya yanaşmadığını Baytik’e söyler. Baza, Sarı Özön’e geri döndüğünde kendisini bekleyen Baytik Hana “*kendi kardeşini ağırlamayan yabancınn eşğinde yer alır.*” (s. 27) diyerek Kazakların birlik olmaya yanaşmadıkları yalanını söyler.

Cayloobay tarafında ise bir sorgulama süreci başlamıştır. Cayloobay, “*Oğuz Han’dan itibaren bizim*” (s. 31) dediği topraklarında artık “yabancılarla” yaşamının ne demek olduğunu anlamaya başlar. Kerpiçten duvarları olan evler, çalılardan yapılmış yüksek bahçe duvarları ile Ruslar onun toprağına tamamen yerleşmiş görünür. Diğer yandan zorlu zamanlarında “Bişkek’teki efendiler” Ruslara giyecek ve para yardımı yapmaktadır. Bu da Rusların iskâna gönderdikleri insanları gittikleri bölgede tutunabilmeleri için desteklediğini gösterir. Cayloobay ise “yeni kardeşim” dediği Kuzmin’e kendi kazanında pişen yemekten her seferinde vermeyi ihmal etmez. Kuzmin ve ailesinin bölgeye zorla gönderildiği,

Dedesi, babası ve kendi başını bile kaldırmadan ter döktüğü topraktan Volskiy efendisi, dört tarafı yüz arşın araziye ayıramaz mıydı? Buraya kadar gelmezdi! Yok öyle yapmadılar, “gidin” ve “toprağı alın” dediler haritada belirlenen yere geldik. (s. 35)

sözleriyle kendisini gösterir. Bu aynı zamanda Rusların bölge nüfus yapısını değiştirmek için uyguladığı planı göstermesi açısından da önem arz eder. Bunlar henüz ilk adımlardır. Cayloobay ve diğer köylüler yakında değişecek olan şartlardan habersiz Kuzmin’in tarlasına su getirebilmek için “aşar”⁶ kurup kanal kazarlar.

Baytik Han tarafında ise öfke hâkimdir. Ani bir baskınla Irıskulbek Hanın köyüne saldıran Baytik, birleşmeye sıcak bakmadığını düşündüğü Kazakları cezalandırmak ister. Irıskulbek kaçmayı başarırken kalan köylüler Baytik Han’ın hâkimiyetine girmeyi kabul edip Sarı Özön’e doğru yola çıkarlar. Baytik onlara, “kendinize yer ayırın sahip çıkın yerinize” derken yakında Rusların çoğalacağını ve sonunda topraklarının ellerinden gideceğini anlatmaya çalışır.

Su kanalıyla uğraşan köylülerle ise yeni bir kararın yankıları duyulur. Yıllarca kendi yönetim düzenine alışık olan Kırgızlar için Rus Çarlığı “demokratik” düzeni getirir. Köylüler kendi yöneticilerini seçecek olmanın kararsızlığı, yanlışlığı, şaşkınlığı vs. karışık duyguları içine girerler. Bir yandan da bilirler ki kimi seçerlerse seçsinler yöneticileri “efendilerin” sözünden çıkamaz. Çünkü, “*Rusya’nın yönetme işine kimse karışamazdı. Ülkesinde tüm yerleri ve hatta hem batı hem doğu sömürge ülkelerinin halklarından*

⁵ Çadırın etrafını kuşatan keçe örtü.

⁶ Aşar: Köylülerin bir araya gelip herhangi bir ücret talep etmeksizin ortaklaşa iş yapması, imcece.

sadece Hazreti Hükümdar kime nasıl değer ve kime nasıl hizmet vereceğine bir tek kendisi bilirdi kendisi seçerdi” (s. 43). Romanın buraya kadar olan bölümü esaret altında yaşayan bir haklın yaşanan olaylar karşısındaki aciz durumunu sergiler. Can ve mal güvenliğinin olmadığı bir ortamda, kendi belirlemedikleri bir yönetim şekli ve sistemine zorunlu kılırlar.

Tüm Türkistan coğrafyası bu yeni düzenle “çalkalanmaya” başlar. Köyün ileri gelenlerinden olan Şabdan’ın sözlerinden haklın bu durum karşısındaki memnuniyetsizliği görülür: “Kırgızlar’da, çöldeki göçebe Kazaklar’da, şehirlerde oturan Sartlar’da demek ki Türkistan hakkında da bu durum kayınıyordu” (s. 45).

Seneler geçtikçe Cayloobay ve Kuzmin arasındaki dostluk ilerler. Ancak birey kavramının üstünde şekillenen politik değişim yavaş yavaş kendini göstermeye başlar. Kuzmin, bir gün Cayloobay’a “Hazreti İmparatorun (Rus Çarı)” talebi diyerek bir belge imzalatır (parmak bastırır). Bu belge Cayloobay’ın kendi toprağında kiracı olduğunu kabul ettiği ve her yıl kirasını ödemeyi taahhüt ettiği bir belgedir. Cayloobay, her ne kadar, “Burası benim köyüm, yedi babamdan kalan yer! Kendi yerimde yaşadığım için neden ben para ödeyeceğim?” (s. 48) dese de artık o esaret altında, kendi mülküne sahip olmayan bir insandır. Cayloobay, yaşadığı bu duruma kızıp, şaşırsa da tüm bölge halkı benzer manzaralarla karşı karşıyadır. Köylere yerleştirilen Ruslar, bölge halkının kiracıları yapmış ve devlete (Rus Çarlığına) ödenecek vergileri toplamaya başlamıştır. Bu iş için “yönetimden gelen” görevliler Kırgızlardan vergi/para alınması için baskı yapmaya başlar:

Göç edilerek gelen halka verilen yerin boş kalmaması ve köydeki fazla yerleri kiraya verme görevleri yönetim tarafından göç edip gelenlere verilmiştir. Kira parası olsa da alma da fark etmiyor ama kendisi hazineye vergi ödeyecekti. (s. 50)

Kuzmin’in iki ineğinin çalışmasıyla komşuluk ilişkileri zedelenir. Kuzmin, ineği Cayloobay’ın çalmış olabileceğini ileri sürünce köy heyeti bir mahkeme kurar. Sonuçta Cayloobay’ın çaldığına dair bir delil yoktur ama köylüler Ruslardan çekindiği için Kuzmin’in iki ineği için köylülerden fazlasıyla para toplayıp çalınan ineklerin değerini öderler. Başka bir cephede ise tutuklamalar başlar. Ruslarla yakın ilişki içinde olmayı seçen Iriskulbek’in köyüne yapılan saldırıdan dolayı Baytik Han hapse atılır ve sorguya alınır. Uğradığı aşağılayıcı muamele bir yana kendi toprağını dağ köylerinden gelen köylülere verdiği için ikinci kez suçlu sayılır. Çünkü, “tüm Türkistan bile Rusya’nun özel mülkiyetine geçmiştir” (s. 59). Baytik duydukları karşısında derin bir üzüntüye düşer.

Romanın ikinci ana bölümü tarihi belgelere dayalı olarak Şabdan Cantayev⁷ üzerine kurgulanır. Onun Yedi-Su bölgesindeki Kırgız halkı için Rus yöneticilere yazdığı on bir maddelik ünlü dilekçesi (06.06.1905) ile başlar. Rusların tarafında sınır sorunları çözmek için elçilik yapması, hacca gitmesi, Osmanlı Devleti ile görüşmesi, oğlunun tutuklanması gibi birçok tarihi gerçeklikle paralel bilgi roman kurgusuna dâhil olur. Yine bu bölüm itibarıyla Rusların işgal ettikleri bölgelerde gösterdiği zalimlikler de romanda yer almaya başlar:

Böyle sömürüler yönetiminde yerli halkın ruh dünyasına hiç dikkat edilmemişti, bazen de yerli halkı insan gibi görmemişlerdi. Onları, eğer bir zararı yoksa biraz daha yaşasınlar diyerek bir mahlûk olarak görüyorlardı. (...) Buna göre herkes aşağılanırdı ve halkın psikolojik düzeyi gittikçe zayıflıyordu. (s. 86)

Ortaya çıkan olaylarda en büyük etkenlerden biri de “göç ettirilen” Rusların durumudur. İşgal edilen Türkistan topraklarına düzensiz ve kontrolsüz bir göç başlar. Göç eden Ruslar, kendi yaşadıkları bölgede tutunamayan, hayatını devam ettirecek yeterliliği olmayanlardır. İzinli veya izinsiz “yeni” topraklarda yer alabilmek için göçe katılırlar. Bir diğer önemli etken ise Rus göçmenlere verilen silah ve cephanedir. Kendilerini korumak gerekçesiyle hemen her aileye bir tüfek ve bu silaha ait bin mermi verilir. Kırgız bölgesinde hızla nüfus ve yönetim şekli değişir. Tarım arazilerinin büyük bölümü Rusların eline geçerken göçmenlerin nüfus oranı da %38’lere (s. 88) çıkar. Aynı zamanda şehir, kasaba ve köyler Rusça olarak yeniden isimlendirilir. Yerli halk (Kırgızlar) bir zaman sonra artık yerli olarak anılmamaya başlar ve insanlar mecburen yaşadıkları yeri terk ederler. Oğuz Han’dan beri yurt bildikleri topraklar “kâğıt parçalarıyla” (s. 96) Ruslara verilir. İtiraz edenlere ise “tüfek” gösterilir.

⁷Şabdan Baatır Cantayoğlu (1839-1912): Rusların Hokand Hanlığını işgali döneminde Rus ordusu saflarına geçen Şabdan, Kırgızların bu işgalden zarar görmemesi için çalışmış bölge genel vali yardımcısıdır. Ruslara hizmetlerinden dolayı kendisine albaylık rütbesi vermiştir. Kırgız bölgesine gönderilen göçmenlerle bölge haklının birlikte yaşayabilmesi için liderlik etmiş ve anlaşmazlıklarda aracılık yapmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. “Saparaliyev, D. (2007). “Tarihi Kaynaklarda Şabdan Baatır Cantay Oğlu’nun Devlet Faaliyetleri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. (VII/1), s. 121-128.”, “İyerep, A. P. (2017). “Тарыхый Инсан Шабдан Баатыр Жана Анын Билим Берүүгө Койгон Басымы”. *Наука, Новые Технологии и Инновации*. (9), s. 138-141.”

Çarlık ile Kırgız halkı arasındaki işleyişte de aksaklıklar baş gösterir. İskân, adalet, mahkeme, siyaset gibi birçok konuda Rus yöneticiler göçmenlerin tarafını tutar. Şabdan Cantayev, bu noktada birçok kez devreye girerek haksızlıkları önlemeye çalışır. Baytik'i hapisten kurtarır. Ancak oğluna söylediği sözlerde onun da durumun vahametini anladığı görülür:

Ah, oğlum dedi biz dediklerini yaptık, gösterdiği yere gittik, bu yaptığımız onlar için bir şey değilmiş, köle gibi bir şeymişiz, oğlum biz buna da makbulüz, bizim "hizmet" dediğimiz sadece kendimizi korumamız imiş. (s. 115-116)

1911'e gelindiğinde bölgede sınırlar daha da gerilir. Son zamanlarda, "*Rus efendiler ortada hiçbir sebep yokken kavga çıkarmak için sebep aramaya başla[r]lar*" (s. 120). Rusların atadığı Kırgız yöneticiler de aldıkları kararlarda Rusların tarafını tutmaya başlar. Romanda, bundaki en önemli neden bu yöneticilerin Rus okullarında eğitim görmesi, Rusça konuşması olarak aksettirilir. Hatta Şabdan Cantayev hakkında Türkçülük ve İslamcılık yaptığı gerekçesiyle soruşturma başlatılır. Onun ise en büyük sorunu oğluna atılan iftiradır. Tatar bir işçiyi öldürdüğü gerekçesiyle tutuklana Möküş'ün akıbeti belirsizliğini korur. Bu belirsizlik yaşlı Şabdan'ı hasta eder ve 4 Nisan 1912'de hayata gözlerini yumar. Şabdan'ın cenazesine hemen her bölgeden, Ruslar dâhil, birçok insan gelir. Gelenlerden biri de Cayloobay'dır. Cenazeye gelenler için köydeki her evde yemekler pişirilir. Cayloobay, yanına Kuzmin'i de alarak cenazeye gelmiştir. Ancak hiç kimse onu evine davet etmez. Bir evin kapısına geldiklerinde Cayloobay'ın yanındaki Rus'u gören aile "*efendilerinin*" (s. 150) geldiğini düşünerek onları içeri alır. Bu olay romandaki esaret altındaki halkın psikolojik durumunu göstermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. İnsanların korku ve çaresizlik hissini gösteren özel bir bölüm olarak yazar tarafından bilinçli olarak kurguya eklenir.

Romanın üçüncü ana bölümü Ürkün Ayaklanmasını tetikleyen 25 Haziran kararlarıyla başlar. Kırgızların ve diğer tüm bölge halkının savaştan askerin gerisinde işçi olarak çalıştırılacağına dair "*Hazreti İmparator*"un (s. 161) emri halk içinde paniğe neden olur. Kendilerine "yabancı" diye güvenilmeyen, silah verilmeden cepheye gidecek olan insanlar köylerde ayaklanmaya başlar. Bu karardan sorumlu tutulan muhtarlar köyleri terk ederken halk yöneticilerin (muhtarların) evlerini kuşatır. Ancak, Çarlık politikası bölgede tekrar işlemeye başlar. "Korku" temelli bir yaklaşımla köylerdeki halk verilen emre uymaya zorlanır. Bunun için görevlendirilen (Askeri Vali) Gippius, köyleri ve ilçeleri tek tek gezerek "*bu kadarla Rus ve Kırgız halkının imparator nezdinde eşit tutulduğunun*" (s. 163) altı çizilir. "Efendi Rus"u karşılarında gören halk karara uymaya mecbur bırakılır. Gippius, başka bölgelerde bu karara uymayan hakla neler olduğunu anlatarak korkuyu arttırır. Ancak köylülerin toplandığı alana gelen Tanabay, generale soru sorma cesaretini gösterir: "*Fakir halkın çocukları savaşa gönderilirken neden muhtarların çocukları gitmemektedir. Yüce İmparatorun emri herkes için eşit değil midir?*" (s. 166). Bu sorudan sonra köylüler Tanabay'ı haklı görerek meydanı terk eder. Durum muhtarlar açısından olduğu kadar Komutan Gippius için de tehlikeli bir hâl alır. Çok geçmeden de Gippius yerine "*Cızakta kan döken General İvanov atan[ır]*" (s. 171).

Bölgeden, Çarlık yönetimine gönderilen raporlarda Kırgızların çocuklarını işçi olarak askere göndermek istemediği, gerekirse halkı ayaklandırıp kendi ordularını kuracağı "ihbarları" gitmeye başlar: "*İş için insan vermeyeceğiz, eğer çok talep edilirse, o zaman kendimiz yiğit toplayıp haklı ayaklandırmak için hazırlıklarımızı yapacağız ve herkese silah dağıtacağız*" (s. 172). Esaret altında bulunan halk için en tehlikeli dönem başlamış olur. "*Rus olmayanların Ruslaştırılması ve haç çıkartmaya mecbur bırakılması*" (s. 173), "sonsuz" bir savaşın ortaya çıkacağına göstergesidir. Göçle gelen Ruslar, bölge insanlarını "yabaniler, köleler, yaşaması gereksiz mahluklar, maymunlar" olarak görmeye başlar. Romanda, Rus okullarında yetiştirilen Kırgız ve Kazak gençlerinin zamanla Rusya tarafında yer alması da anlatılır. Diğer yandan Kırgızların içinde rüşvetle çocuklarını askere gidecekler listesinden çıkaran zenginler eleştirilir. Rusların yayılması politikasının da devreye girmesiyle tüm Türkistan bölgesinde kanlı olaylar başlar. İlk olarak Kazaklar (s. 174) saldırıya uğrar. Askeri geri hizmeti kabul etmeyen insanlar, cepheye (I. Dünya Savaşı, Rus-Alman cephesi) kendilerine silah verilmeden iki ateş arasına sürüleceğinin farkındadır. Kırgızların bu emri yerine getirmeyeceği anlaşılınca Rus tarafında bu sever kıyım (kır-)⁸ emri çıkar. 19-40 yaş arası tüm yerli halkın ya askere alınması ya da katledilmesi istenir. Nihayetinde köy baskınları, tutuklamalar, yağma ve zorunlu göç başlar.

Silahsız halk üzerinde Rusların yaptığı kıyım önce küçük adımlarla başlar, sonra hızlanarak devam eder. Zorla köylerinden, kasabalarından toplanan insanlar esaret altında hiçbir sebep yokken öldürülür. Sadece tüfek değil balta, mızrak, bıçak kullanan Rus askerleri tutukladıkları insanları ya hemen ya da hapishaneye götürürken yolda katleder. Hapishaneye ulaşanlar içinde değişen bir sonuç olmaz. 517 Kırgız

⁸ Roman ismini bu eylemden alır. Kır-: Öldürmek, yok olmasına neden olmak.

(s. 202) tutuklu buldukları hapisanede çıkan bir kargaşada silah ve baltalarla öldürülür⁹. Köylere saldıran askerler ve göçmen Ruslar, tüm insanları katlettikten sonra işe yarar tüm eşyayı yağmalar, geriye kalanları ise kullanılmaz hale getirir. Askerlere veya Ruslara karşı gelen insanlar türlü işkencelere maruz bırakıldıktan sonra kol ve bacakları baltayla kesilerek katledilir. Kırgızlar, “*işte insan ölse de değer verilmeyen güne geldiklerinin*” (s. 204) farkındadırlar. Esaret altındaki halkın elinde kalan tek şey “ümit” olur. Hiçbir suçları olmadığına ve kendilerini dinleyecek “efendilerin” olduğuna inanmaya devam ederler.

Tüm bölge insanını Rus halkından sayma politikasının işe yaramadığı çıkan çatışmalar neticesinde görülür. Kırgızlar da göçmen Ruslara “baskın” vermeye başlar. Küçük gruplar halinde ellerinde silah olmadan Rus yerleşimcilere ve küçük askeri birimlere saldırıp silahlanmaya çalışırlar. Bunu fark eden Ruslar, birçok askeri malzemeyi bilinçli olarak korumasız bırakıp Kırgızların silahlanmasına göz yumar. Amaçları Kırgızların kendilerine saldırıldığını ve ulusal yapıyı bozanın onlar olduğunu dünya kamuoyuna servis etmektir. Basın aracılığı ile de 10 bin Kırgız’ın Rus kasabalarını kuşattığı haberleri yayılır. Olayın aslı olmasa da bunlar bahane gösterilerek “*Kırgızların görüldüğü an yok edilmesi, köylerinin yıkılması*” (s. 212) emri verilir. Bu emrin haberi Kırgız köylerine ulaştığı zaman “*ihityar, çocuk, hamile kadın tüm halk*” (s. 213) dağılıp yollarından kaçmaya başlar. Kaçmayı reddedip Ruslarla anlaşabileceklerini düşünen ahali ise “efendi” bildikleri Rus yöneticileriyle irtibata geçer ancak onların sonu da ölüm olur. Yollarda “akbabalara” yem edilenler, atıyla birlikte vurulanlar, nehre atılan bebekler, kılıçla-baltayla kesilen insanlar, otların içine sokulup yakılan insanlar yaşanan vahşetin boyutunu gösterir. Silahlandırılan göçmen Ruslar da bu vahşete katılır.

Generallerin en önemli amacı tarımcı Rusların tümüne silah vermek ve Kırgızların yerini hatta hayvanlarını almaktır. Böylece yaşamdan uzaklaştırmaktır. (s. 215)

Kırgızlar çalmayı başardıkları silahlarla zayıf bir karşı müdahalede bulurlar. Birlik olmaktan uzak, dağınık bir şekilde bazı Rus bölgelerine saldırırlar. Zamanla bu yöntemin başarısız olduğunu kendilerine liderlik edecek bir “Han”a ihtiyaçlarını olduğunu düşünüp Şabdan’ın oğlu Müküş’ü bu iş için seçerler. Kazaklarla Kırgızların arasında bir birlik olmaması da romanda en sık dile getirilen konulardan biri olur. Eğer “*aynı dili konuşan*” (s. 228) insanların arasında bir birlik bulunsaydı bu yaşananların gerçekleşmeyeceği vurgulanır. Öldürülmek ve kaçmak dışında yapılacak en iyi şeyin “*işte böyle şartlarda hiçbir şey yapmadan ölmektense mücadele ederek ölmek daha iyi düşüncesi ortaya*” (s. 229) çıkar. Bu düşünce esaretin ne demek olduğunu anlayan bir halkın uyanış ifadesidir. Yeni süreçte Kırgızlar da hemen her gün bir köye saldırı düzenler. Bu sadece Kırgızlar için geçerli değildir. Tüm Türkistan halkı farklı bölgelerde “*askere gitmeyeceklerini*” (s. 235) ifade ederek silahlanmaya ve Ruslara karşı direnmeye başlar.

Romanın dördüncü ana bölümü bölgede yaşanan karışıklığı ve paniği durdurmak için alınan tedbir kararlarıyla başlar. Göçmen Ruslar ve bölgede bulunan Rus askerleri geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Kırgızları kontrol altında tutamaz. Onlara göre “yarı yabani” Kırgızların “*bu cennet gibi yerde*” (s. 240) yaşamaya hakkı yoktur. Rus askerleri aldıkları emirle bölge halkını “*sinek öldürüyormuş gibi öldürürler*” (s. 241). I. Dünya Savaşı’nın devam ettiği bu süreçte tüm Türkistan bölgesi halkları gibi Kırgızlar da tek başına kalır. Bir tarafta Rusların acımasız soykırım politikası diğer tarafta göç yollarında yok olan insanların dramı tüm coğrafyayı etkiler. Ancak romanda “insanlık” kavramı da unutulmaz. Cayloobay Rusların köylerine yaptığı baskında yıllarca komşuluk yaptığı Kuzmin’i ve ailesini korumaya çalışır. İlk başta bunu başarsa da Rusların ikinci gelişinde Kuzmin ve karısı yanan evlerinde can verir. Ölmeden önce Kuzmin tek kızının Cayloobay’a emanet eder. Yaşayacak bir köyü kalmayan Cayloobay da eşini, oğlunu (Taylak) ve Kuzmin’in kızını (Lyuba) yanına alarak göç eden insanların peşine takılır. Ancak durum göç eden Kırgızlar için felaketlerle doludur. Bir taraftan Rus askerleri diğer taraftan Ruslarla anlaşan bölge kabileleri göç yollarını kesmekte ve gördükleri tüm Kırgızları acımadan öldürmektedir. Romanda tüm çıplaklığıyla anlatılan bu sahneler, insanların yaşadığı zorlukları, çektikleri acıları göstermesi açısından önemlidir. Cayloobay’ın kafilesi de benzer bir saldırıya uğrar. Eşini, tüm eşyasını kaybeden Cayloobay oğlunu ve Lyuda’yı kurtarmayı başarır. Hemen her bölgede benzer sahneler yaşanır:

Can alıcılar mermilerini harcamak istemediler. Birer kılıç ile öldürmeye başladılar. Sakalı ipek olan ihtiyarlar, saçları ayaklarına kadar uzanan kızlar ve delikanlılar kılıç altında kaldılar. (s. 250)

Göç edip dağlara oradan da Çin’e gitmeye çalışan Kırgızların kaçış yönleri de kapatılır. Yaşayacak bir alan bulamayan ve hiçbir şansı kalmayan halk dağların yüksek geçitlerine yönelir. Öldürülen insanların eşyaları, hayvanları hatta genç kızları Ruslar tarafından “ganimet olarak” alınır. Hatta bu insanlara ait kedi, köpek gibi evcil hayvanlar bile öldürülür. En acı olaylardan biri de tutuklanıp öldürülen insanların çok sonra mahkemesinin yapılmasıdır. Tutuklandıkları gün veya akabinde infaz edilen insanlar sonraları

⁹ Romanın içinde bu tarz tarihi olaylar arşiv kayıtlarına dayalı olarak verilir.

kurulan “düzmece” bir mahkemede “*halk düşmanı*¹⁰” (s. 269) olarak yargılanır ve hepsi idama mahkûm edilir.

İbuke oğlu Kanat gibi bazı Kırgız liderler Ruslara karşı isyanı başlattıkları gerekçesiyle sorgu ve işkenceye maruz bırakılır. Vali Falbaum’un karşısına çıkarıldığında Kanat’a neden kavgayı başlattıkları sorulunca, “*Biz etmedik. Ana vatanımıza izin bile istemeden sahip oldunuz, her şeyimizi aldınız. Biz sadece buna karşı geldik. Bu ise günah değil.*” (s. 271) cevabını alırlar. Kanat, Rusların yaptığı zulmü ve haksızlıkları sıraladıktan sonra idam edilir. Diğer yandan Rusların çıkarlarına hizmet eden Kırgızların da varlığına romanda işaret edilir. Kurman ve Isak gibi karakterler, aranan Kırgızları tuzağa çekmek için çeşitli yollarla vatandaşlarını kandırmakta ve ölümlerine sebep olmaktadır. Ölen insanların mallarını yağmalamak da onlar için bir gelir kaynağı olur.

Beşinci ve son bölüm özellikle göç yollarında yaşanan dramı gözler önüne serer. Kendi toprağından gitmeye mecbur bırakılan halk yolların acımasızlığında insani değerlerini de kaybetmeye başlar. Açlıktan, susuzluktan, yorgunluktan ölenleri toprağına verecek güçleri yoktur. Annesinin kucağında soğuktan ölen bir bebeğı köpekler alıp parçalar. Buzlu dağ yollarında birçok insan soğuktan donarak can verirken buzlu geçitleri aşmayı başaranları da zorlu bir hayat mücadelesi bekler. Cayloobay da bu zorlu süreçte büyük bir fedakarlığa imza atar. Oğlunun ve diğer Kırgızların hayatta kalabilmesi için kendini feda eder. Cayloobay kendi rızasıyla vücudunu parçalamalarını ve buz tutmuş geçitte bir merdiven oluşturmalarını ister.

Geçitten geçebilen insanlar açlık ve yorgunluk pençesinde dar bir alanda hayata tutunmaya çalışırlar. O bölgede yaşayan insanların yardımıyla yeni bir düzen alırlar, ancak bu da bir sonuç getirmez. Taylak ve Lyuba’nın (Rus) evlenmesi bu zor şartlarda en güzel tema olarak okurun karşısına çıkar. Ama hayatta kalabilmek için Taylak, Çin sınırını geçip işçi kamplarında çalışmaya gider. Çin tarafında da durum içler acısıdır. İnsanlar, hayatta kalabilmek için kendilerini, çocuklarını, kızlarını satmak zorunda kalırlar. Bulabildikleri işler genellikle sadece karın tokluğundur. Taylak ise bu konuda biraz şanlıdır. Girdiğı işte az da olsa para biriktirmeyi başarır. Hamile olarak bıraktığı karısının yanına dönmek için yine zorlu bir yolculuğı çıkar. Ama köye döndüğünde karısının Ruslar tarafından götürüldüğünü öğrenir. Oysa köylüler Rusların kız için geleceğini bildiğinden ve onları da öldüreceklerinden korktuklarından uykusunda Lyuba’yı öldürmüşlerdir. Karısını bulmak için Rusların yanına giden Taylak’ın da sonu farklı olmaz.

Roman kalabalık şahıs kadrosu ve geniş bir bölgeye yayılan anlatımıyla dönemin panoramasını çizen bir eserdir. *Kırgın*, I. Dünya Savaşı’nın arka planında Rus politikasının bir sonucu olarak soy kırımına uğrayan insanların romanıdır. Romanı en iyi özetleyen cümle Tegizbay’ın “*Kendi Toprağında esir oldu bu halk.*” (s. 211) sözüdür. 1917 Ekim Devrimi ile son bulan roman toplumsal esaret kavramını en ince ayrıntılarına kadar ele alır. Süreci yaşayan insanların psikolojik durumları, yaşanan olaylar karşısında verdikleri tepkiler (tepkisiz kalma mecburiyetleri de), fedakârlık, acı, korku, umut, çaresizlik, kan ve ölüm esaret altındaki bir halkın yaşadığı zorluklar olarak tüm çıplaklığıyla verilmeye çalışılır. Bu yapılırken özellikle arşiv belgelerinden yararlanılması eseri belgesel roman sınıfına sokar.

Gece ve Gündüz (Keçe ve Kündüz): Özbek yazar, şair ve gazeteci Abdülhamid Süleyman Çolpan, 1893 Andican doğumludur. Milliyetçi olduğu gerekçesiyle “halk düşmanı” ilan edilerek tutuklanır. Kendisi gibi birçok aydın ve yazarla birlikte 4 Ekim’i 5 Ekim’e bağlayan gece (1938) kurşuna dizilerek öldürülür. Kendisini, “egemenlik öykülerini işiten ancak kulluk şarkısını söyleyen” biri olarak ifade ettiği mısraları bir toplumun sesi niteliğindedir. Her ne kadar *Gece ve Gündüz* olarak adlandırılrsa da iki ciltlik bir seri olan eserin bugün sadece *Gece* kısmı bulunur. Yazarın evi ve kütüphanesi Ruslar tarafından tahrip edildiğinden bugün eserin *Gündüz* kısmının akıbeti belirsizdir. Roman, 20. yüzyılın hemen başında bir tarafta Özbek halkının sosyal ve kültürel hayatını diğer tarafta Çarlık Rusya’sının bölgedeki siyasi ve ekonomik varlığını konu edinir. İnsanların eğitimsizlik, ekonomik sıkıntılar ve dinî baskılar altında yaşadığı zorluklar betimlemeye dayalı bir anlatımla okura verilir. Romanın arka planında Çolpan, kimi zaman açıkça kimi zaman ise dolaylı yoldan Ceditçilik hareketinden söz eder.

Roman, bugün Özbekistan sınırlarındaki sıradan insanların olağan yaşamlarını anlatarak başlar. Kendi kültürel ve dinî değerleri çerçevesinde hayat süren insanların endişeleri, umutları, gelecek planları da sosyal yapıya göre şekillenir durumdadır.

¹⁰ Abdullah Kadiri Culkunbay, Abdülhamit Süleyman Çolpan, Abdurauf Fitrat, Kayum Ramazanov gibi birçok aydın ve yazar 4 Ekim 1938’de mahkemeleri yapılmadan Ruslar tarafından kurşuna dizilir. İdamdan sonra kurulan mahkemede hepsi “halk düşmanı” olarak ilan edilip idama mahkûm edilir. Çarlık Rusya’sı döneminde “milliyetçilik” yaptıkları iddiasıyla öldürülen bu aydınlar Rus politikasının “kültürel soy kırımını” olarak adlandırılabilir.

Bir bahar tasvirinin ardından okur, Zebinisa (Zebi) ile tanışır. Çolpan, eserindeki tüm karakterli Zebinisa'da olduğu gibi detaylı bir tasvirle tanıtır. Zorlu kış aylarında fakirliğin de etkisiyle bunalan geç Zebi, çocukluk arkadaşı Saltanat'ın (Saltı) daveti üzerine bir başka arkadaşlarının (Anahan) köyünde verdiği davete katılmak ister. Bu süreçte en büyük engel babası Rezzak Sofi'dir. Aşırı dindar olan Rezzak Sofi, kadınları konuşulmaya "değmeyecek" varlıklar olarak görür:

Bu dil, diyordu Sofi, daima Tanrı'nın zikri ile meşgul olmalı. Bu ağız, her zaman Tanrı'nın zikrine açılır. Ağız ile dil, kulun bedeninde en aziz ve en mübarek organlardır. Onları kadın kısmı gibi aşağı derecede bir mahlûkun yanında konuşmak suretiyle aşağılamak olur mu? Aksi hâlde, Hak teâlânın kulları it ile de konuşsun! Hayır, kadın kısmına çok gerekli olan söz söylenir, o taife ile sadece zaruret sebebiyle konuşulur. Vesselam! (s. 32)

Romanın başı itibariyle yazarın özellikle kadınların sosyal hayattaki yeri konusuna çokça eğildiği görülür. Sosyal hayat açısından kadınların erkeklerin gözünde "aşağı tabaka" kabul edilmesi, rızaları olmadan çok genç yaşta kendilerinden yaşça büyük kişilerle evlendirilmeleri, eğitimsizlik, fakirlik gibi konular uzun pasajlar halinde anlatılır. Bu noktada Rezzak Sofi'nin hayat felsefesi üzerinde durularak bir genelleme yapıldığı gözlemlenir.

Anahan'ın genç kızları köyüne davet etmesi bir başka temanın işlenmesi açısından oldukça önemlidir. Özbek halkının büyük bir çoğunluğu yoksulluk geçmektedir. Anahan evine gelecek konukları için gerekli hazırlıkları yapacak maddi gücünün olmamasını "*Fakirlik ölsün, fakirlik!*" (s. 56) serzenişiyile dile getirir. Ancak çok az sayıdaki Özbek, onlar da "efendilere" yakın olanlar, ekonomik açıdan bolluk içindedir. Diğer iki romanda olduğu gibi *Gece ve Gündüz*'de de Ruslar için "efendi/efendiler" kavramı kullanılır. Henüz on yedi yaşında olan Zebi'yi verilen davette çok beğenen kadınlar onu Rusların "güdümünde" olan "yaşlı binbaşya" dördüncü kuma olarak almayı düşünürler. Böylece Binbaşı Ekberali ve onun her zaman yanında olan Miryakub (kâhya) roman kurgusuna dâhil olur. Binbaşı, Rus Kaymakamın yanında onun emirleri doğrultusunda hareket eden bir karakterdir. Miryakub ise Rusça bilmesi nedeniyle elde ettiği ayrıcalıkları kullanarak haksız kazanç elde eden, binbaşının ayak işlerini yaparak zenginleşen bir adamdır. Binbaşı elde ettiği gelirlerle kasabanın dışındaki bir köyde geniş araziler alarak evini buraya kurar. İlk karısı Paşşahan'dan Fazilet adında bir kızı olur ancak erkek çocuk istediği için ikinci bir kadınla (Hadîçehan) evlenir. Ondandır çocuğu olmayınca genç yaşta Sultanhan'ı eve üçünü eş olarak alır. Gerçekte erkek evlat sahibi olmak isteyen "yaşlı ve çirkin" binbaşı bu sebepten çevresinde kadın düşkününü bir erkek olarak bilinir. Binbaşının iki karısı, genç kumalarının evdeki hakimiyetine son vermek için sesine ve güzelliğine hayran oldukları Zebi'yi eve dördüncü eş olarak almak için plan yaparlar. Oysa davete gelirken tanıştığı arabacı Ölmescan'a âşık olan Zebi'nin fikri hiç sorulmaz. Binbaşının maddi gücü ve otoritesi istediği her kadını eş olarak almaya yeterli bir gerekçedir. Romanın bu bölümünde Çolpan yeniden kadının sosyal hayattaki yerine işaret eder. Bunun yanı sıra ekonomik zorlukların yol açtığı ve özellikle kadınları etkileyen aile ilişkilerinden bahsedilmiş olur. Çok geçmeden binbaşının Zebi'yi istediği haberi Rezzak Sofi'ye ulaşır. Ancak Sofi, bu evliliğe sıcak bakmaz. Onun gözünde binbaşı, Rusların parasıyla zengin olmuş "kafir" bir askerdir. Ancak kısa bir süre sonra Rezzak Sofi, çıkarları ve elde edeceği gelir karşısında kızını yaşlı binbaşya vermeyi kabul eder.

Binbaşı Ekberali'nin ise canını çok sıkacak bir olay gerçekleşir. "Ceditçilerin" gazetesinde hakkında yazılmış bir yazıda onun rüşvetçi, millî okullara karşı, Rus yönetimi yanlısı oldu söylenir. "*Ülke içinde yeniliği yaymaya çalışan*" (s. 122) bu Ceditçiler, binbaşya göre ülkedeki düzeni değiştirmeye çalışan insanlardır. Onun gözünde, idaresi altındaki "cahil halkla" bunun olması imkânsızdır. Binbaşının öfkesini sakinleştirmek işi Miryakub'a düşer. Bu duruma hemen bir çare bulan Miryakub, padişah yanlısı (Rus Çarı) bir gazeteyle ve gazetenin köşe yazarıyla anlaşarak binbaşı hakkında övgü dolu sözler barındıran bir yazı yayımlatır. Yazıyı yayımlatmak için ise binbaşyadan aldığı "yükü" miktarda parayı (rüşvet) gazeteye verir. Yazıda, binbaşının on dört yıl boyunca "ak padişaha" bağlı, Cedit okullarını kapattıran, yurdun asayişine ve şeriata hizmet eden biri olarak tarif edilir. Gazeteyi bir çocuk gibi "bağrına basan" binbaşı yeniden evlilik işleriyle ilgilenir. Çok geçmeden ise binbaşının korktuğu haberler gelmeye başlar. Rusya, devam eden I. Dünya Savaşı nedeniyle insan gücü eksikliği yaşamaktadır. Bu durum yakında Rusya'ya bağlı bölgelerden subay, asker, işçi birçok insanın cepheye gitmesi anlamına gelir.

Rus Kaymakam da durumun farkındadır. Alman – Rus cephesinde durum Rusların aleyhinde devam etmektedir. Bunca "kıyılan" insanın yerini doldurmak, bozulan ekonomiyi düzeltmek için "imparatorun" yakında harekete geçeceğini binbaşya söyler. Savaş gitmek ve sahip olduğu zenginliği geride bırakmak istemeyen Binbaşı Ekberali'yi korku sarar. Lakin onun bu süreçte en çok ilgilendiği konu Zebi'yi alabilmektir. Savaşa gidip dönemeyecek olursa geride servetini bırakacağı bir erkek çocuğu olmasını ister. Rezzak Sofi'yi ikna etmesi zor olmaz. Önce, Sofi'nin bağlı bulunduğu tekkeye giderek

Rezzak Sofi'nin hocasını ikna eder. Rezzak Sofi, çalışmaktan kaçan, bütün hayatını tekke'den elde ettiği küçük gelire devam ettiren "zavallı" bir insandır. Gelir kapısının kapanmaması için bu evliliğe razı olur.

Zebi'nin hayallerini karartan haber çok geçmeden eve ulaşır ve vakit kaybedilmeden düğün hazırlıklarına başlanır. İçine kapanan, kimseyle konuşmak istemeyen, talihine kahreden Zebi, düğün gecesi sinir krizi geçirip bayılır. Ekberali'nin üçüncü karısı Sultanhan, evdeki otoritesinin kaybolmaması için Zebi'nin yanındaymış gibi davranıp bu durumu devam ettirmesini ister. Zebi her gece farklı bir sebepten sinir krizi geçirip bayılmaya devam eder. Gerdeğe giremeyen Ekberali'yi sakinleştirmek yine Miryakub'a düşer. Miryakub, Binbaşını "bildiği bir genel eve" götürür. Romadaki bu "genel ev" imgesi dönemde yaşanan ekonomik sıkıntıların geldiği boyutu göstermek için roman kurgusuna birkaç defa dâhil olur. Parasızlık ve kimsesizlik yüzünden hayatlarını "bedenlerini satarak" kazanmaya çalışan genç kadınların dramı bir nebze verilmeye çalışılır.

Rusların bölgede yürüttüğü faaliyetlerden biri de Türkistan'daki kültürel, tarihî eserleri ve özellikle "el yazması" kitapları toplamaktır. Roman bu noktada Miryakub'u merkeze alarak kurgusuna devam eder. Miryakub, Rus kaymakama iyi görünmek ve bazı ayrıcalıklar elde edebilmek için bulduğu el yazması eserleri teslim eder.

Miryakub sandalyesini yaklaştırdı, güzel bir kulplu bardağa semaverden demli çay koyduktan sonra bardağın altındaki tabağa iki şeker koydu. Sonra, koynundan gazeteye sarılmış şeyi çıkarıp, açmaya başladı.

-Ne o? – dedi Kaymakam. – Biraz önce idare binasında söylediğin şey mi?

-Evet, dört asırlık yazı Farsça beyitlermiş. Şehabeddin Müderrris'e göstermişim, Ömerhan zamanında kadı olan Eda adlı bir şairin beyti, kendi eli ile yazılmış, dedi. (s. 180)

Kaymakam, "yerli halkın" dil ve edebiyatını çok iyi bilen bir karakterdir. Bu sayede elde ettiği yazmaların değerini tespit edip bunlar hakkında gerekli araştırmayı yapabilmektedir. "*Türkistan tarihine ait yazma eserleri her ne suretle olursa olsun, elde etmeye çalışıyordu[r]*" (s. 180-181). Miryakub, yapmış olduğu eylemin toplumsal açıdan önemini farkında değildir. Esaret altında olması, ekonomik çıkarlarını düşünmesi, imtiyaz beklentisi onu bilinçli olmadan sömürüye götürür. Ancak bu noktadan sonra özellikle Miryakub üzerinden roman yeni bir boyut kazanır. Miryakub, binbaşını götürdüğü genel evde güzel bir kıza âşık olur. Evli olmasına rağmen gönlünü kaptırdığı bu kıızı kurtarmayı ve onu ülkesine götürmeyi amaç edinir. I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği ve Rusya'nın Alman cephesinde zorluklar yaşadığı bir süreçte Miryakub ve Meryem (kıza bu ismi verir) uzun bir tren yolculuğuna çıkarlar. Bu yolculukta Miryakub'un tüm düşüncelerini değiştirecek bir tesadüf olur. Ceditçi bir tüccar olan Şerefüddin Hoca ile tanışmasıyla bildiği tüm öğretileri değiştirir. Henüz "imparatorluğun" ne demek olduğunu kavrayamamış olan Miryakub, "millet, bağımsızlık, çağdaşlaşma, inanç ve diğer konularda" köklü bir değişim geçirir. Aynı zamanda toplumda da belli başlı bir uyanış hakimdir. "*Dağ tarafında ahali isyan çıkarıp, bir-iki yüksek görevlinin evlerini ateşe vermiş[tir]*" (s. 188). Miryakub, Çolpan'ın romanın fikir dünyasını yansıtmak için kurguya dâhil ettiği sembolik bir karakterdir. İmparatorluğun "yıkılmakta", asıl olan "millet ve vatan" olduğunu idrak eden sıradan bir vatandaşdır. Bu yönüyle Miryakub, Çolpan'ın romanın "Gündüz" bölümüne hazırladığı bir karakter izlenimi verir. Onun kendi iç sesiyle hesaplaşmaya başlaması ve "kim olduğunu" sorgulaması bir noktadan sonra "uyanış" olarak kendisini gösterecektir. Şeferüddin Hoca'nın tren yolculuğu boyunca yaptığı konuşma Miryakub'u derinden etkiler:

Bizim memleketimize Rus hükümeti bir 'müstemleke' gözüyle bakıyor yani memleketlerin üveyi gibi. Bunun için buraya iyi makam sahibini göndermiyor. Tek tük şaşırıp gelen olursa... Onlardan bize dost yok. Bizim dostumuz, sadece kendimiziz. Bizim dostumuz millet! Onlar ise millet düşmanları. Biz onlara düşman! Bunu unutmayınız!

Milletin tarihi ve edebiyatına ait kıymetli eserleri karşılıksız vermek, hem de bir Rus makam sahibine vermek, bilmiyorum, nasıl ifade etmek gerekir? Bence bu millete ihanet! (s. 235)

"Milletin uyanması, gözünü açması" gerektiğini, medeni ülkelerdeki gibi bir yönetime ihtiyaç olduğunu, modern eğitim yöntemlerinin uygulanmasını ve nihayetinde "*kendi devletini*" (s. 236) kurması gerektiğini Şerefüddin Hoca dile getirir. Bu vesileyle Gaspıralı İsmail'in "*Dilde, fikirde, işte birlik*" (s. 236) sloganını ve Tercüman gazetesini hatırlatır. Miryakub'un Ceditçilere olan bakışı değişir. Onların aslında "kafir" olmadığını "millet" için çalıştığını anlar. Rusların bölge haklarını "*sağmal sığır*" (s. 238) gibi gördüğünü de ifade eder:

Onun imparatorluk dediği, Rus padişahının elinin altındaki yurtlardır. O yurtlarda her millettten insan var. Bu arada biz zavallılar da varız. Onlar, savaş mağlubiyetle biterse, o yurtların parça parça olup, dağılıp gitmelerinden korkuyorlar. Rusya'yı bu kulaç yetmeyen geniş ülkeyi, kılıç gücü ile Kazak Rusunun mızrağı ile korkutup bütün hâlinde kıyamete kadar elde tutmak istiyorlar. Sağmal sığır kim isteme? Bembeyaz tatlı sütü var. (s. 238)

Kırgın romanında da bahsi geçen ve Kazaklarla Kırgızlar arasında birlikteliğin sağlanamamış olduğu konusuna bu sefer Özbeklerle Kazaklar üzerinden bir kez daha değinilmiş olur. Tüm dünyayı etkileyen I. Dünya Savaşı, imparatorlukların sonunu getirirken bütün içindeki ulusal yapıların “bağımsızlık” söylemleri de dile gelmeye başlar.

Tren yolculuğunda gündeme gelen bir diğer konu ise “dil eğitimi” üzerinedir. Şerefüddin Hoca, Özbeklerin ilk okulda Rusça eğitim almasının yanlış olduğunu söyler (s. 239). Kendi çocuklarının ana dillerinde eğitime başlaması ve devamında yabancı dilleri öğrenmesi gerektiğinden bahseder. Millî bilinç verilmeyen çocukların zamanla kendi kültürel değerlerinden uzaklaşacağını ve “hâkim” gücün kontrolüne gireceğini vurgulamak ister. “*Gaflette kalan halkın uyanması için*” (s. 240) millî mekteplerin açılması gerektiğini anlatır. Miryakub’un tren yolculuğu sırasında tanıştığı Şerefüddin Hoca romanın vermek istediği mesajları barındıran bir karakter olarak karşımıza çıkar. Özellikle bu bölümde dile getirilen fikirler, bir noktada Çolpan’ın fikirleriyle örtüşür görünmektedir. Moskova’da biten teren yolculundan sonra roman yeniden Binbaşı ve Zebi eksenine döner.

Binbaşı, “dağlarda” meydana gelen olaylar nedeniyle çok endişelidir. Halk dağ köylerinde Rusların askeri birimlerine “baskın” düzenlemiş ve aralarında subayların da olduğu birçok kişiyi öldürmüştür. Bu olayların artması bölgede kontrolün zayıflaması anlamına geleceğinden Ruslar, oluşturdukları birliklerle iki köyü “dümdüz” ederler. “*üç-dört yüz adam öldürülmüş. 137 kişi*” (s. 268) hapse atılmıştır. Hapse atılanların ise kurşuna dizilerek “idamına” kesin gözüyle bakılır. Rusların “yavaş ve koyun” gibi gördüğü halkta bir uyanma başlar. Bunda özellikle o dönem Osmanlısında faaliyet gösteren “*Yaş Türklerin [Jön Türklerin]*” (s. 268) etkisinin olduğu romanda açıkça ifade edilir. Jön Türklerin Özbek coğrafyasında karşılı olarak “*Yaş Sartlar*” [Genç Özbekler-Ceditçiler] gösterilir. Rusların yanı sıra Rus yanlısı bölge halkı da kısmi olarak silahlandırılır. Onlar da işsizlik, açlık, fakirlik, para vs. sebeplerden kendi halkına karşı tavrı almaya zorlanır. Bölgede uygulanan “ağır” vergi politikası da insanları askerliğe sevk eden nedenler arasında yer alır. Bu vesileyle Çarlık Rusya’sının 25 Haziran 1916’da çıkarttığı fermana atıf yapılır: “*Padişahlık cepheye çağırıyormuş.’ diye duyduk. Hemen çağırırsa, hepimiz giderdik. Canımızdan bezdik, affedersiniz*” (s. 296). Ancak Ruslar, silahların kendilerine çevrilme ihtimalini düşünerek “*Müslüman-Türk delikanlılarının eline*” (s. 276) silah vermekten kaçınır. Verilen silahların çoğu av tüfekleridir.

Gece ve Gündüz romanında bahsi geçen bir diğer konu da halkın dinî duygularının kullanılmasıdır. Rus yetkililerin halkı zorunlu olarak camiye -özellikle Cuma namazına- yönlendirmesinin ardında yine politik bir tavrın olduğu söylenir (s. 284). Çünkü camide verilen vaazlar Rusların kontrolündedir. Bu kontrol haklı olası kalkışmalara karşı yatıştırma için kullanılır.

Roman, Binbaşı Ekberali cinayetiyle son bulur. Zebi’yi zehirlemek isteyen büyük kuması yanlışlıkla kocasını zehirler. Ancak binbaşığı zehirleyen suyu Zebi verdiği için suç onun üzerine kalır ve Zebi yedi yıl “Sibirya sürgünü” cezasına çarptırılır. Normal şartlarda kurşuna dizilmesi gerekse de mahkemede savcı “hassas dönem” nedeniyle uzun bir açıklama yaparak idam cezasının verilmesi uygun görmez. Savcı, binbaşının öldürülmesi olayının arkasında Yaş Sart casuslarının olabileceğini söyleyerek ekler:

Biz Sart halkına hiç endişe duymaksızın yaklaşmaya alıştık; onlara koyun gibi “yavaş!” diyoruz. Elbette, onların memleketlerini kan dökerek alan fatihler olarak bizim bu bakışımız bir bakıma doğru da olabilir. Fakat bizim şimdi bu yanlış bakış açısını bırakmamız gerek! Türkiye’deki 1908 yılı inkılabı, bizdeki 1905 isyanı ve İran’daki son meşrutiyet hareketleri, Sartların gözünü açmaktadır. Görünüşte Rus medeniyetine sarılmış gibi görünen Avrupa kıyafetli ceditçiler, çoğu güler yüzlü genç tüccarlardan ibaret olan “Yaş Sart” ileri gelenleri, imparatorluğa karşı dış bilemekte, Türkiye İttihatçılarından geri kalmıyorlar. (s. 333)

Kırgın romanının aksine *Gece ve Gündüz*’de Rusların uyguladığı şiddet politikası açık açık ifade edilmez. Dönem olayları romanın satır aralarına sıkıştırılmış olarak ve çoğunlukla üstü kapalı bir şekilde aktarılır. Roman Binbaşı ve Zebi’nin evliliğini merkeze alarak bireysel bir konu aktarımı yapıyor görünse de toplumsal mesajlarını da verir. Yazarın bu tavrını dönemin “baskı” politikasına bağlamak doğru olacaktır.

SONUÇ

Toplumu ve bireyi ilgilendiren her konuda kaleme alınabilen roman, sosyolojiye kaynaklık edebilecek unsurlardan biridir. İnsan ve düşünceleri/eylemleri söz konusu olduğunda sosyoloji en küçük birimden en geniş toplumsal olaylara kadar her alanda kendisine çalışma alanı bulur. Türkistan

coğrafyasının tarihinde yaşanan kanlı 1916 olayları ve bu olaylar etrafında şekillenen toplumsal yapı kaçınılmaz olarak dönem eserlerine yansır.

20. yüzyılın başında Türkistan’da yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi olayları kaleme alan yazarların eserlerinde özellikle eğitimsizlik, fakirlik, birlik olamama hususları üzerinde önemle durdukları görülür. 1860’larda başlayan Rus işgalleri takip eden süreçte yürütülen “sömürü” politikası bölge insanının tarım, ticaret, eğitim ve yönetim gibi birçok konuda geri kalmasına neden olur. Adaletsizlik, insan haklarına aykırı eylemler, inanç sistemlerine yapılan müdahaleler, rüşvet ve haksız kazanç elde etme çabaları gibi birçok etmen insanların esaretten kurtulup bağımsız millî bir devlet kurma isteğine vasıta olur. Rusların bölgede yürüttüğü nüfus politikası zamanla kültürel ve sosyal yapıdaki bozulmaları da tetikler. Türk roman yazarları da toplum hayatının hemen her alanında görülen eksiklikleri, siyasi yapıdaki bozuklukları, insanların dramını edebî esere yansıtırlar. Amaçları çoğu zaman esaret altında yaşana insanları bilinçlendirmek, bu yolla bağımsız bir devlete sahip olmanın önemini göstermektir. Bu çabaları çoğu zaman hayatlarına mâl olsa da bugün o dönemde yaşanan olayları ve bu olayların sonucunda yaşanan trajediyi bir romancı gözünden görme şansımız olur.

1905 Rus Devrimi sonrası Çarlık Rusya’sının anayasal monarşiye geçmesiyle oluşan atmosferde, Türkistan’da edebiyat ve dil açısından Türkiye’deki Millî Edebiyat dönemine benzer bir tablo şekillenir. Kazak, Kırgız, Özbek ve diğer Türkistan yazarlarında toplumsal, sınıfsal, kültürel ve özellikle millî konulara yönelik başlar. Cedit Hareketi olarak adlandırılan ve 1920’lere kadar devam eden süreçte hayatın hemen tüm alanlarında yenileşme, kalkınma, çağdaşlaşma konuları edebî eserlerin merkezini teşkil eder.

Ele alınan romanlar, dönemdeki siyasi, sosyal ve edebî faaliyetlerin hangi koşullar altında ortaya çıktığını göstermesi açısından da ayrıca önem arz eder. Tüm bu bağlamlar düşünüldüğünde Türk dünyasında yaşanan esaretin çok yönlü ele alınması gerekliliği ortaya çıkar. Bunlar içinde kuşkusuz edebiyat ve edebî metin sosyal yapıyı, toplumsal sorunları birey ve topluluk açısından göstermesi bakımından ayrı bir yere sahiptir.

İncelenen üç romanda özellikle üzerinde durulması gereken kavram “efendi” kavramıdır. Ruslardan bahseden karakterler bir şekilde onlara “efendi” olarak seslenir. Bu durum kendi “esaretinin” kabullenışı olarak dikkati çeker. Rusların bakış açılarında da Türkistan halkının onların işlerini yapmaya mecbur, aşağı tabakadan olan “köleler” olarak görülmesi yaşanan sınıfsal ayrımı gösterir. Üç romanın konuyu ele alış şekli de farklılık gösterir. Aynı dönem olayları *Besatar*’da birey üzerinden; *Kırgın*’da kanlı olaylar üzerinden *Gece ve Gündüz*’de sosyal yapı içinden aktarılır.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Armstrong, K. (2006). *Mitlerin Kısa Tarihi* (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Merkez Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik Düşünmek* (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çolpan, A. S. (2022). *Gece ve Gündüz* (Haz. Şuayip Karakaş). Ankara: Bengü Yayınları.
- Güngör, A. (2010). Türkülerin Destanlaşma Sürecinde Bir Kırgız Kahramanı: Şabdan Baatır. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi.
- Hekimoğlu, V. S. F. (2018). Birinci Dünya Savaşının Kazakistan’a Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(35), 103-120.
- Kara, F. (2011). 1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün. *Turkish Studies*, 6(2), 537-546.
- Karakaş, Ş. (1998). Türkistan’da ‘Kızıl Kırgın’ Kurbanları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 0(5), 24-36.
- Kasımbekov, T. (2023). *Kırgın – Bir Ürkün Hikâyesi* (Çev. Azap, S., Altıok, E.) Ankara: Bengü Yayınları.
- Kerman, Z. (2009). *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Khavay, K. (2021). Askar Süleymenov’un Besatar Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu: Ordu Üniversitesi.
- Köylü, M. (2016). Ürkün: Bir Katliam Öyküsü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(2), 117-141.
- Kütükçü, M. (2021). Kırgız Halkının Bağımsızlık İsyanı: 1916 Ürkün. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 1-9.

-
- Saparaliyev, D. (2007). Tarihî Kaynaklarda Şabdan Baatır Cantay Oğlu'nun Devlet Faaliyetleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 121-128.
- Sokol, E. D. (2016). *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Süleymenov, A. (2009). *Besatar*. Almatı: Atamura Yayınları.
- Йетер, А. Р. (2017). Тарыхый Инсан Шабдан Баатыр Жана Анын Билим Берүүгө Койгон Басымы. Наука, *Новые Технологии и Инновации*, 0(9), 138-141.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 105-116, Spring 2024

1815 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Söz Varlığı* Vocabulary Of Trabzon Şer'iyye Registry Numbered 1815

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1443521>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
27.02.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
27.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Dr. Berat Kul
berat280@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4069-0803

z

Şer'iyye sicilleri, "kadı defteri, kadı sicili, kadı sicilleri, zabt-ı vekayı veya Şer'iyye sicil defterleri" gibi farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Zaman zaman bu bahsedilmektedir. Şer'iyye sicilleri, bünyesinde sosyal hayatın bütün yönlerinden izler bulunduran önemli arşiv belgeleridir. Dolayısıyla bu belgeler, Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı hakkında yapılan araştırmalarda çok önemli bir yere sahiptir. Şer'iyye sicilleri; özellikle tarih, sosyoloji, ekonomi, hukuk gibi alanların doğrudan ilgilendiği belgeler olarak göze çarpmaktadır. Siciller zerine yapılan dil çalışmalarının varlığı oldukça sınırlıdır. Bu sebeple çalışmada, sicillerin dil özellikleriyle ilgili söz varlığı üzerinde durulmaktadır. Siciller zerine yapılan çalışmalar genel olarak transkripsiyon ve genel değerlendirme ile alakalıdır. Bu çalışmadaki amaç ise sicillerin bunların dışında dil çalışmalarına da konu olabileceğini göstermektir. Dilin ait olduğu kültürün aktarıcısı olduğu düşünüldüğünde bu belgelerde dönemin dili hakkında çok önemli bilgilere de ulaşılmaktadır. Bu nedenle çalışmada Şer'iyye sicillerinin söz varlığı üzerinde durulmaktadır. Çalışmada öncelikle siciller hakkında genel bilgiler verilmektedir. Verilen genel bilgilerin ardından Trabzon Şer'iyye sicilleri ile alakalı yapılan lisansüstü çalışmaların künyelerine ve genel çalışmalara değinilmektedir. Çalışmanın ana bölümünde ise söz varlığı ve 1815 numaralı Trabzon Şer'iyye sicilinin söz varlığı üzerinde durulmaktadır. Belgelerde her ne kadar Türk dili kaynaklı kelimeler sıklıkla kullanılsa da içeriğinde bulunan fiiller, fiilimsiler, çekim ve yapım eklerinin kullanımları bakımından dönemin sz varlığı hakkında bizlere verdiği bilgiler önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Şer'iyye Sicilleri, Kadı Sicilleri, Sz Varlığı, Fiil

Abstract

Şer'iyye registers are called by different names such as "kadı register, kadı registers, zabt-ı vekayı or Şer'iyye register registers". These books are sometimes referred to as "Ottoman court records" or "Ottoman court records". Şer'iyye registers are important archive documents that contain traces from all aspects of social life. Therefore, these documents have a very important place in research on the social structure of the Ottoman Empire. Şer'iyye registers; They stand out as documents that directly concern fields such as history, sociology, economics and law. The existence of language studies on registers is almost non-existent. For this reason, the study focuses on the vocabulary of registers. Studies on registers are generally related to transcription and general evaluation. The aim of this study is to show that registers can also be the subject of language studies. Considering that language is the transmitter of the culture it belongs to, these documents also provide very important information about the language of the period. In this study, we focus on the vocabulary of sharia registers. In the study, firstly, general information about the registries is given. Following the general information given, the titles and general studies of postgraduate studies related to Trabzon religious registries are mentioned. In the main part of the study, the vocabulary and the vocabulary of the Trabzon court register numbered 1815 are emphasized. Although words originating from the Turkish language are not frequently used in the documents, the information they give us about the vocabulary of the period in terms of the verbs, verbals, inflection and derivational suffixes they contain are extremely important.

Keywords: Trabzon, Şer'iyye Registers, Kadı Registers, Vocabulary, Verb

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Kul, B. (2024). 815 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Söz Varlığı. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 105-116.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar atışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatına ışık tutan şer'iyeye sicil defterleri, günümüz tarihçilerinin ve hukukçularının vazgeçemedikleri kaynaklar arasında yer almaktadır. Bunun yanında dönemin sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili de bilgiler sunan şer'iyeye sicilleri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Şer'iyeye sicilleri "kadı defteri, kadı sicili, kadı sicilleri, zabt-ı vekayî veya şer'iyeye sicil defterleri" gibi farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Bu defterlere bazen "Osmanlı mahkeme kayıtları" veya "Osmanlı mahkeme sicilleri" şeklinde farklı isimler verilmektedir (Gedikli, 2005: 187). O dönemin sosyal ve ekonomik hayatını, mahalli tarihini bize göstermesi bakımından şer'iyeye sicilleri önem arz etmektedir. Bunların yanında şer'iyeye sicilleri dönemin resmî yazışma dili hakkında da bizlere geniş ölçüde bilgiler sunmaktadır.

Kaynaklarda verilen bilgilere göre şer'iyeye sicilleri ile alakalı bilinmesi gereken üç temel kavram vardır. Bunlardan birincisi *mahdardır*. Sözlük anlamı "huzur ve hazır olmak" demek olan mahdarın terim olarak iki anlamı bulunmaktadır: 1. Tarafların iddialarını içeren ancak hâkimin kararına esas teşkil etmeyen belgeler. 2. Belgelerin altlarında mahkemede hazır bulunanların şahitlik ettiğine dair imzaların bulunduğu belgeler (Akgündüz, 2002: 98).

İkinci temel kavram *sicildir*. Bu tabir sözlükte "okumak, kaydetmek ve karar vermek" (Akgündüz, 2002: 99) anlamlarına gelmektedir. Bir terim olarak sicil kelimesinin manası şu şekilde ifade edilebilir: mahkeme tarafından kayıt altına alınan her türlü belgeler (Akgündüz, 2002: 99).

Sicillerle alakalı bilinmesi gereken üçüncü temel kavram ise *sakktır*. Sözlükte "berat, hüccet, temessük, tapu tezkeresi ve kısaca yazılı belgeleri" ifade etmektedir (Akgündüz, 2002: 99).

Şer'iyeye Sicillerinin Tarihi

Şer'iyeye sicillerinin başlangıcı H. 120 tarihine dayanmaktadır. Kûfe kadısı Abdullah bin Şübrime davalarda meydana gelen artış üzerine alınan kararları kayıt altına almaya başlamış ve bu tarihten sonra kararlar tescil edilmiştir. Siciller, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devlet teşkilatı içerisinde de görülmekle birlikte, bu döneme ait kadıların verdikleri vesikaların asıllarından hiçbiri günümüze kadar gelemediği gibi, bunların ve merkezi idareden gelen birtakım emirlerin suretlerini ihtiva eden defterler de tamamı ile tahrip olmuştur (Köprülü, 1943: 409; Şahin, 2002: 139).

Şer'iyeye sicillerinin tahrip olma nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

- Tarihi süreçte art arda gelen savaşlar
- Düşman işgalleri
- Yangınlar ve su baskınları
- Uzun yıllar bakımsız kalmaktan dolayı çürümeler
- İnsan eliyle yapılan tahripler ve aşırımlar (Atalar, 1980: 313-314).

Şer'iyeye sicil defterleri, Osmanlı döneminde ilk olarak XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren düzenli olarak yazılmaya başlanmış ve XX. yüzyılın birinci çeyreğine kadar yazılmaya devam edilmiştir. Günümüzde sayıları 20.000 civarında olan şer'iyeye sicillerinin en eskisi 15. asrın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmet dönemine aittir (Uzunçarşılı, 1935: 366). Şer'iyeye sicil defterleri, bugünkü anlamıyla Osmanlı dönemindeki şer'î mahkemelerde tutulan kayıtlardan oluşmaktadır. Bu kayıtlar, yaklaşık olarak 500 yıllık tarihi, hukuku, ekonomiyi, dili, kültürü ve medeniyeti kapsamaktadır. Bu bakımdan şer'iyeye sicillerinin önemi artmaktadır.

Şer'iyeye Sicillerinin İçeriği

Sosyal tarihe kaynaklık eden şer'iyeye sicilleri, evlilik tipleri, ailevi durum, kadın ve erkeğin aile içinde olan rolünü göstermesi gibi önem arz eden konularla ilgili ayrıntılı ve gerçekçi bilgileri bünyesinde bulunduran, diğer kaynaklarda ulaşılması güç veriler ortaya koyan bilgiler içermektedir (Şahin, 2002: 139). Aynı zamanda bu belgelerde dönemin zengin kültür varlığı da yer almaktadır. Osmanlı'da yaşayan halkın değerleri, hangi davranışları benimseyip hangi davranışları reddettikleri, hayatlarını sürdürdükleri yerlere verdikleri adlar gibi ayrıntılarla dönemin kültürünü yansıtmaları bakımından siciller önem arz etmektedir (Şahin, 2002: 102).

Sosyal bilimlerin malzemesi, kültürün aktarıcısı olan dil, bu metinlerde de çok önemli bir yer tutar. Dil, kültürün aynasıdır, kültürü yansıtır. Şahin, şer'iyeye sicillerine hukukî, siyasî, ekonomik, iktisâdi tarih vesikaları olarak bakmanın yanında kültür ve özellikle dil vesikaları olarak da bakılması gerektiğini vurgulamaktadır (Şahin, 2002: 102). Osmanlı belgelerinin bu açıdan değerlendirildiği bazı kaynaklar da mevcuttur (Eliaçık, 2000: 178-201; Eliaçık, 2012: 1123-1157; Kütükoğlu, 2018: 1-616; İç, 2021).

Şer'iyeye sicilleri, içeriğinde yer alan konularla Osmanlı tarihi ve sosyolojisi için önemli kaynakların başında gelmektedir. Karaman, sicillerin içeriğine ve önemine şu sözlerle dikkat çekmektedir: Siciller, kadı olan kişilerin devlet otoritesi ile yaptığı yazışmaları, insanların istek ve şikâyetlerini ve her türlü hukuki düzenlemeyi içeren resmî belgeleri, kısacası hangi bölgede yazılmışsa o bölgeye ait sosyal ve ekonomik hayatı yansıtan mahkeme kararlarıdır (Karaman, 1998: 395-399).

Şer'iyeye sicillerinin içerdiği konuları genel olarak iki bölümde özetlemek mümkündür: Her türlü dava tutanakları ve resmî mahiyetteki yazıların kopyaları (Atalar, 1980: 311).

Sicillerdeki belge çeşitleri iki ana başlık altında incelenebilir:

Kadı Tarafından Tutulan Belgeler:

Hüccetler (Senedat-ı Şer'iyeye) (Akgündüz, 2002: 102): Kütükoğlu, bu belgelerin bir nevi noter belgesi olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir (Kütükoğlu, 2018: 350).

İlamlar: Kütükoğlu, bu belgelerin Osmanlı diplomasi işlerinin yürütülmesinde kadıların şer'i mahkemeye intikal eden bir davanın kararının onayını alması amacıyla şeyhülislamlık makamına veya herhangi bir konuda üst makamlara bilgi vermek üzere yazılan resmî yazılar olduğunu belirtmektedir (Kütükoğlu, 2018: 345).

Ma'ruzlar: İlamların birçoğu uygulama makamına yazılarak onlara sunulduğundan bu tür belgelere *maruz* adı verilebilmektedir. Akgündüz, maruzun farklı bir belge türü olarak esas anlamı ise şu şekilde dile getirmektedir: "Kadı tarafından kaleme alındığı hâlde kadının kararını ihtiva etmeyen yazılı delil olarak kabul edilmeyen ve sadece kadının icra makamlarına idari bir durumu arz ettiği yazılı kayıtlara ve halkın icra makamına yahut kadıya hitaben yazdığı şikâyet dilekçelerine denir." (Akgündüz, 1988: 37).

Müraseleler ve Diğer Kayıtlar: "Mektuplaşma, resmî mektuplar" anlamına gelen *mürasele*, şer'iyeye sicillerinde kadıya eş veya daha aşağı rütbede olan şahıslara veya makamlara hitaben yazılan belgelerdir (Duman, 2011: 151). Bununla birlikte mürasele tayin ve yetki belgesi olarak da tanımlanmaktadır (Duman, 2011: 151).

Başka Makam Tarafından Yazılan ve Sicile Kaydedilen Belgeler:

Padişah Tarafından Gönderilen Emir ve Fermanlar: Bu fermanlar iki kısımdan meydana gelmektedir. Birincisi, İslam hukukunun padişaha tanıdığı yasama yetkisini kullanarak veya icranın en baştaki ismi olarak yazdığı ve şer'iyeye sicillerinde "Evamir ve Feramin" şeklinde bahsedilen hükümleri içeren belgeler; ikincisi ise yine padişah tarafından buyrulan, ancak birinci grupta yer alan emirler gibi geneli ilgilendiren değil, kişileri ilgilendiren ve görev bildirim, ticaret izni gibi konuları ilgilendiren ferman, berat ve nişanlardır (Duman, 2011: 152; Akgündüz, 1988: 39).

Sadrızam, Beylerbeyi ve Kazaskerlerden Gelen Buyrultular: Sadrızamlar, padişahın emirlerini göz önünde bulundurarak bazı hususları kadı olan kişilere söyleyebilirler. İşte bu tarz belgeler -sadrızamların yazılı emirleri- buyrultulardır. (Pamukçu, 2018: 10-11).

Tezkireler: Genel olarak tezkireler, "hükümetten alınan izin kâğıdı" anlamında kullanılmaktadır (Devellioğlu, 2007: 1107). Diplomatik olarak ise aynı beldede yer alan resmî kurumlar veya kişiler arasında meydana gelen haberleşme aracı olarak kullanılır (Pakalın, 1972: 491; Kütükoğlu, 2018: 245).

Temessükler: Kütükoğlu, temessük için şu tanımlamayı yapmıştır: "Diplomatik bakımdan temessük, bir borcun ödenmesinin kabul edilmesi, bir şeyin teslim alındığının gösterilmesi gibi hususlarda karşı tarafa verilen bir nevi senettir." (Kütükoğlu, 2018: 281).

Şer'iyeye Sicillerinin Önemi

Şer'iyeye sicilleri, bünyesinde her araştırmacı için bir şeyler bulduran ve bu nedenle alanla ilgili araştırma yapanlar için önem arz eden birinci el kaynak konumundadırlar. Bakış açısına göre, onların önemi konudan konuya değişiklik gösterebilmektedir (Gedikli, 2005: 190). Dolayısıyla dil alanında çalışmalar yapan araştırmacılar da sicilleri kendi alanları açısından değerlendirip dönemin dili hakkında bilgi sahibi olabilirler.

Şer‘iyye sicilleri hemen her konuyla ilgili çok geniş ve derin bilgileri içerirler (Arslantaş, 2009: 249). Şer‘iyye sicilleri Osmanlı tarihinde yaklaşık 500 yıllık bir süreyi kapsamı bakımından önem arz ederler. Bu belgelerin içeriğinde, genel Türk, hukuk ve iktisat tarihi, sosyal yapı ve idari yapı ile bütün kurumların işleyişi, vakıf sistemi, mimari anıtlar ve bunun gibi pek çok alanda bilgiler yer almaktadır (Pamukçu, 2018: 1-12). Bunların yanında sicillerde bulunan Türkçe terimler, imla hususiyetleri, anlatım ve üslubu, çeşitli kayıtlarda ve listelerde görülen eşya ve yiyecek isimleri, dil ve halk bilimi yönünden karşılaştırıldığında bu belgelerde önemli bilgiler bulunabilir (Arslantaş, 2009: 250).

Osmanlı Devleti’nde kadılar tarafından tutulan mahkeme kayıtları, belirli bir üsluba göre yazılıyordu. Dolayısıyla kayıt tutulurken her hâkime göre değişen bir üsluptan ziyade “sakk/ sakk-ı şer‘i” adı verilen, benzer bir usule göre düzenlenmiş hâliyle deftere kaydediliyordu (Kaya, 2005: 379-416). Bu şekilde yazılan sicilleri okumak ve transkribe etmek siciller üzerine çalışan günümüz araştırmacıları için bir avantajdır.

Siciller Hakkında Yapılan Genel Çalışmalar

Siciller ile alakalı ilk çalışmalar Halkevi dergilerinde yapılmıştır. 1935’te İ. Hakkı Uzunçarşılı’nın “Şer‘i Mahkeme Sicilleri” ve 1938’de T. Mümtaz Yaman’ın yine “Şer‘i Mahkeme Sicilleri” başlıklı yazısı Ankara Halkevi Dergisi olan “Ülkü”de yayımlanan ve siciller hakkında bilgi veren bu yazılar, alanla ilgili yapılan çalışmaların ilklerindedir. Uzunçarşılı: “Sicillerin 400 yıllık Türk tarihinin aydınlatılmasındaki son derece önemli katkısına dikkat çekmekte” (Uzunçarşılı, 1935: 366); Yaman ise sicilleri: “hazine-i evrak derecesinde bir kaynak” olarak nitelendirerek bu kaynağın Osmanlı tarih ve kurumlarını anlamadaki yerine işaret etmektedir (Uğur, 2003: 306). Uzunçarşılı aynı yazısında sicilleri: “Batı’daki Kilise Arşivleri ile mukayese ederek onların buldukları mahallin sosyal, ekonomik ve siyasi tarihleri için en güçlü ve en güvenilir kaynaklar” olduğunu iddia etmektedir (Uzunçarşılı, 1935: 366). Herhangi bir yerde insanların kendi fiil ve hayatlarını anlatan önemli kaynaklar olduğuna ise sicillerin en çok vurgulanan hatta onları devletin arşiv belgelerinden ayıran bir özelliği olarak tarihçiler dikkat çekmektedir (Uğur, 2003: 306).

Tarih alanında her bir sicili kaynak belge olarak inceleyen ilk araştırmacılarından biri de Halil İnalçık’tır. İnalçık, yayımladığı bazı çalışmalarında sicillerin önemine değinmiştir.¹

Şer‘iyye sicilleri, zengin içeriğinden ötürü birçok araştırmacı tarafından çalışma konusu olarak ele alınmıştır. Bu çalışmaların genel niteliği katalog çalışması, metin yayını ve sicillere dayanarak yapılan çalışmalar olmasıdır. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Fuat Köprülü, Hasan Fehmi Turgay gibi araştırmacılar ve ilerleyen yıllarda Halit Ongan, Ömer Lütfi Barkan, Kamil Kepecioğlu, M. Çağatay Uluçay, Tayyip Gökbiçgin (Gökbiçgin, 1992: 1-139), Ahmet Akgündüz, Mübahat Kütükoğlu (Kütükoğlu, 2018: 1-616), Rıfat Özdemir gibi çok sayıda tarihçi tarafından bu konuda önemli çalışmalar yapılmıştır².

Gerek tarih ve gerekse milli kültürümüz bakımından çok büyük bir öneme haiz olan bu sicillerin kataloglandırma çalışmalarında ise Ahmet Akgündüz (Akgündüz, 1988: 1-360), Osman Ersoy (Ersoy, 1963: 3-4), Mücteba İlgürel (İlgürel, 1975: 28-29), Yusuf Halaçoğlu (Halaçoğlu, 1796: 99-108) gibi isimler ön plana çıkmaktadır.

Trabzon Şer‘iyye Sicilleri ve Siciller Hakkında Yapılan Çalışmalar

Trabzon, 1461 yılında fethedilmesine rağmen eldeki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Trabzon ile ilgili ilk siciller 1557 tarihlidir. Bu tarihten önceki sicillerin var olup olmadığı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Bu tarihe kadar sicil kaydına rastlanılmaması, Trabzon’da bu döneme kadar gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfustan fazla olmasına bağlanabilir. Bu sebeple arşivlerdeki Trabzon’a ait sicil kayıtları geç başlamaktadır. 963-965 tarihinden en son sicil olan 1332-1334 tarihli sicile kadar geçen süredeki bütün siciller mevcuttur. Bu kayıtlar, 1991 yılında Millî Kütüphane Arşivine devredilmiştir. Aynı zamanda bu kayıtların kopyaları Karadeniz Teknik Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde bulunmaktadır. Arşivlerde Trabzon’a ait 297 adet şer‘iyye sicili bulunmaktadır (Akgündüz, 1988: 213-214).

¹ Halil İnalçık, 1953-4 yıllarında “15. Asır Türkiye İktisadi İctimai Tarihi Kaynakları” adlı makalesinde Bosna ve Bursa sicillerinden örnekler vererek değerlendirmeler yapmıştır. Yine 1960 yılında yayımladığı “Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar” adlı makalesi sicillerle ilgili çalışmalarından bir tanesidir. Halil İnalçık tarafından yapılan sicillerle ilgili diğer çalışmaların isimleri için ayrıca bk. (Uğur, 2003: 326)

² Ertekin A. (2012). 282 Numaralı Hisn-i Mansur (Adıyaman) Şer‘iyye Sicili (H.1315-1316/1898-1899), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akgündüz ve İlgürel tarafından yapılmış olan katalog çalışmalarında Trabzon'a ait ilk şer'iyeye sicilinin 1815 numaralı sicil olduğu görülmektedir³.

Trabzon şer'iyeye sicilleri üzerine Gedikli, İnan (Uğur, 2003: 327), Bostan, Saydam (Uğur, 2003: 337), Çiçek (Uğur, 2003: 317), Öztürk, Tosun ve Açık gibi araştırmacılar çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bunların yanı sıra çeşitli üniversiteler bünyesinde Trabzon şer'iyeye sicilleri üzerine çalışmalar mevcuttur. Eldeki veriler ışığında Trabzon şer'iyeye sicilleri ile alakalı yapılan birçok çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan bir kısmı metin transkripsiyonu ve değerlendirmesi; bir kısmı bir konunun merkeze alınarak sicillerin incelenmesi ile alakalıdır. 2021 yılında yapılan bir yüksek lisans tezi ise bu sınıflandırmanın dışında kalmıştır. Yaren Güner İç⁴ tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi, şer'iyeye sicillerinin transkripsiyon ve genel değerlendirmenin dışında başka alanlara da konu olabileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Karadeniz Teknik Üniversitesi Kütüphanesi ve YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden elde edilen veriler ışığında Trabzon şer'iyeye sicilleri ile alakalı yapılan 3 doktora tezi, 53 adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Türkçede Söz Varlığı ve 1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Söz Varlığı

Türkçede Söz Varlığı

Söz varlığı, kaynaklarda genel olarak birbirini tamamlayan, açıklayan tanımlamalarla belirtilmiştir. Bu tanımlardan bazılarında; “Bir dilin, bir alanın veya bir eserin söz varlığı, söz hazinesidir.” (Karaağaç, 2013: 754); “Bir dilin bütün sözleri, bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan sözler toplamı, o dil, kişi veya topluluğun söz hazinesi olarak bilinir.” (Karaağaç, 2013: 744); “kelime varlığı” şeklinde ele almıştır (Korkmaz, 2017: 174).

Söz varlığı denince sadece o dilin kelimeleri değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış ifadelerin, atasözlerin, terimlerin ve türlü anlatım kalıplarının meydana getirdiği bir “bütün” anlaşılmaktadır. Aksan, “söz varlığı denilince yalnız bir dildeki bazı seslerin birleşmesiyle oluşmuş simgeler ya da şifreler değil, aynı zamanda o dili konuşan bir toplumdaki insanların kavramlar dünyası, maddi manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak anlaşılmaktadır.” (Aksan, 2015: 15) şeklinde yaptığı açıklamayla konunun önemine dikkat çekmiştir.

Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihini büyük ölçüde aydınlatmakta, geçmişten günümüze meydana gelen ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerinin nasıl meydana geldiğini göstermektedir. Söz varlığı, ortaya çıkan bu değişikliklerin hangi dillerden etkilenilerek veya ne türden bir değişim gerçekleştiğini göstermeye yardımcı olur (Aksan, 2015: 19).

Bir dilin söz varlığı, temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyim, atasözü, kalıp ifadeler, terimler, çeviri kelimeler, isimler, fiiller... gibi başlıklardan meydana gelmektedir.

Türk dili, Türklerin tarih boyunca geçirdiği çeşitli olaylarla farklı coğrafyalara yayılma imkânı bulmuş ve bu sayede farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar tarafından öğrenilmiştir. Türkler, gittikleri yerlerde sadece kendi dillerini kullanmakla kalmayıp farklı dillerden de etkilenerek kendi dillerine birtakım kelimeler almıştır. Anadolu coğrafyasını göz önüne aldığımızda Türk dili, batıda Bizans ile doğuda ve güneyde İslam ülkeleri ile kuzeyde ise Rumlarla iç içe yaşamış ve bu bölgelerde konuşulan dillerden kelime alışverişinde bulunmuştur. Aşağıdaki incelemeye de konu olan 1815 numaralı Trabzon şer'iyeye sicili içerisinde yabancı kökenli kelimelere bolca yer verilmiştir.

Şahin, siciller üzerine yaptığı bir çalışmada şu ifadelere yer vermiştir: “Geçmiş dönemleri anlatan, aydınlatan, tarih kitaplarında yazılmayan birçok olay şer'iyeye sicillerinde anlatılmaktadır. Bu yüzden siciller, tarih araştırmacıları için birinci derecede kaynak niteliğindedir. Bunun yanında siyaset bilimciler, ekonomistler, hukukçular için de siciller, incelenmesi gereken belgelerdir.” (Şahin, 2002: 102). Ancak sicillerin dili üzerine yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır⁵.

Bu çalışmada 1815 (H.963-965) tarihli Trabzon Şer'iyeye sicilinden hareketle söz varlığı ele alınmıştır.

³ Turan A. (2014). *1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, s.26.

⁴ İç Yaren G. (2021). *17. yüzyıl (M. 1628-1630) Trabzon Şer'iyeye Sicilleri Üzerine Ad Bilimsel Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁵ Sicillerin dili üzerine yapılan çalışmalardan bir tanesi Hatice Şahin'in “*Bursa Şer'iyeye Sicillerinin Dili Üzerine Bir İnceleme Denemesi*” adlı makalesidir. Şahin; bu makalede kalıp ifadeler, isimler, birleşik fiiller, fiilimsiler, edatlar bağlaçlar başlıkları altında bir inceleme yapmıştır. İkinci bir çalışma ise Zeki Akçam tarafından hazırlanan “*Dil ve Folklor Malzemesi Olarak Şer'iyeye Sicilleri*” adlı çalışmadır. Akçam, bu çalışmada yazım, ses bilgisi, şekil bilgisi, bazı arkaik kelimeler ve sicillerdeki folklor unsurları üzerinde yoğunlaşmıştır.

1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Söz Varlığı⁶

Çalışma, kalıp ifadeler, isimler, fiiller, fülimsiler, edat ve bağlaçlar olmak üzere beş ana başlıkta toplanmıştır.

Kalıp İfadeler

İncelenen sicillerde hiç değişmeden kullanılan kalıp ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler bazen Türkçe bazen de Arapça ile yazılmıştır. Hüccetlerin belli başlangıç formülleri olup bunlardan en önemlileri,

“S _____ ebeb-i tahrîr-i kitab budur/ oldur ki”,

“S _____ ebeb-itahrîr-i kitab-ı şer'i ve müceb-i tastîr-i mer'i budur ki”,

“S _____ ebeb-i tahrîr-i hurûf budur

“Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki” (Kütükoğlu, 2018: 352) vb. kalıplardır.

İncelenen sicillerdeki kayıtların ikisi hariç (3a-1, 3a-2) diğer bütün kayıtlar “*vech-i tahrîr-i hurûf budur ki...*” kalıp ifadesi ile başlamaktadır.

Yine belgelerde kimlik tespiti yapılırken dikkat edilen önemli noktalar vardır. Bunlardan bir tanesi eğer kişi Müslümanca genellikle “*nam kimesne*” “*Şaban bin Aşçı Hamza nam kimesne...(1a-1)*”, Hristiyanca “*nam zimmî*” “*Anola binti Kostandin nam zimmî...(5a-6)*” bazen de bu ibarelere yer verilmeden (kaydın başlığında verildiği için) (Kütükoğlu, 2018: 353) “*Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki mezkûr Sümlid meclis-i şer'a gelüp...(2b-2)*” şeklinde yapılan kimlik tespitleri de mevcuttur.

Kişi ve kimlik tespitinden sonra “*Meclis-i Şer'-i şerif-i enverde*”, “*meclis-i şer'-i mutahhara gelüp*”, “*meclis-i şer'-i şerifde*” ya da kısaca “*meclis-i şer'de*” (Kütükoğlu, 2018: 353) ifadeleri ile mahkemenin tanımına yer verilmektedir. İncelenen kayıtlarda da mahkemenin tanımına “*...meclis-i şer'a gelüp...(2b-3)*” ya da “*...meclis-i şer'a izhar idüp...(2b-4)*” ifadeleri ile yer verilmiştir.

Sicillere kaydedilen hükümler yine kalıp ifadelerle bitmektedir. İncelediğimiz belgelerde tespit edilen hususun sicile;

“*...[talebi ile bi't-taleb]kayd-ı sicil olındı (1a-1)*”, “*...kazıyye bi't-taleb sebt-i sicil olındı (1a-3)*”, “*...taleb(ler)i ile kazıyye kayd-ı sicil olındı (1a-4)*”, “*...taleb(ler)i ile kazıyye sebt-i sicil olındı (1a-2)*”, “*...taleb(ler)i ile kazıyye tahrîr olındı (5b-3)*”, “*...talebi ile kayd olındı (4b-2)*”, “*...kayd-ı defter olındı (5a-1)*”, “*...tahrîr-i sicil olındı (7b-1)*” gibi ifadelerle kaydedildiği görülmektedir.

İsimler

İncelenen belgelerde sayı isimleri, yer isimleri, ölçü ve para isimleri cins isimler, ay isimleri ve kişi isimlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Belgelerde geçen isimler Türkçe, Arapça ve Rumcadır. Özellikle kişi isimlerinde Rumca isimler sayıca fazladır. Bunun en önemli nedeni, incelenen belgelerin Trabzon'un ilk şer'iyeye sicilleri olması ve o dönemlerde bölgede Rum halkının yoğun bir şekilde yaşadığı olmasıdır.

Sayı İsimleri:

Belgelerde kullanılan sayı isimleri Türkçedir. Özellikle aylarda kullanılan sayılar Türkçe yazılmıştır. Sayı isimlerini çeşitli başlıklar altında tasnif etmek mümkündür. Bunlar;

Asıl Sayılar:

Bir (1a-3), iki (2b-3), dört (2b-2), beş (7a-5), yedi (5b-4), tokuz (6a-3), on bir (2b-1), yirmi (3a-1), otuz (5b-2), doksan (3b-2), iki yüz (2b-4), beş yüz (2b-2), bin dört yüz yetmiş (4b-3), üç bin altı yüz (1a-3), yirmi sekiz bin altı yüz seksen altı (4a-2)...

Kesir Sayıları:

Bir buçuk (1a-4), iki buçuk (3a-1), yirmi iki buçuk (5b-4), yarım (3a-1).

Sıra Sayıları:

Yirmi birinci (4a-2).

Üleştirme Sayıları:

Birer (3a-1), ikişer (3a-1), beşer (3a-1), sekizer (3a-1), dokuzar (4b-3), on beşer (3a-1).

⁶ Burada yapılan incelemeye kaynaklık eden veriler, Ali Turan tarafından 2014 yılında hazırlanan “1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi” adlı Yüksek Lisans tezinin ilk 50 kaydı esasında gerçekleştirilmiştir.

Ölçü ve Para İsimleri

Sikke (1a-2), akça (3b-2), hisse (2b-2), sehm⁷ (2b-2), kile (1a-4), ton (4b-1), batman⁸ (3a-1), terazu (3a-1), kantar (3a-1), dirhem (3a-1).

Ölçü ve para isimlerinde yanlarına aldıkları miktar ve tür açısından farklılık görülmektedir:
Sikke-i filori⁹ (6a-2), sikke-i altun (2b-3).

Yer İsimleri

Sicil belgeleri yer isimleri açısından zenginlik göstermektedirler. Her belgede davayla ilgili kişilerin yaşadığı ya da olayın meydana geldiği yerle alakalı isimler mevcuttur. Bunun dışında Trabzon haricinde yer isimlerine de rastlanmaktadır.

Mahalle İsimleri

İncelenen kayıtlarda rastlanan mahalle adlarında Türkçe, Arapça, Farsça ve Rumca isimler görülmektedir.

Yeni Cami' mahallesi (1a-1), Meydan mahallesi (2a-1), Frenk Hisarı mahallesi (5a-5), Cami-i Cedid mahallesi (5b-1), Vazmolka mahallesi (6b-3), mahalle-i Eksotha (7a-2), Çölmekçi mahallesi (7a-3), Ayo Sofya mahallesi (4a-4).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi mahalle isimlerinden bazıları günümüze kadar ulaşmıştır.

Köy İsimleri

Semeni (2b-2), Maçuka Galyano (3b-1), Yomura Süfla (4a-1), Akçaabad Haçko (4b-4), Maçuka Ilıska (5a-1), Rano (5a-3), Holara (5a-47), Mili (6b-1), Kavara (6b-5), Hoç (7a-3), İhtimena (6b-1).

Diğer Yer İsimleri

Eski Hisar (1a-2), Kalanima Deresi (1a-4), Kal'a-yı Trabzon (5a-4), Trabzon çarşusu ve bazarı (6a-3).

Bu isimlerden başka Trabzon dışındaki yerler ile alakalı isimler de mevcuttur. Bu isimler de şöyle sıralanabilir:

Batum (3a-2), Gönnye Kal'ası (3a-2), Canha Kal'ası (4b-2), İstanbul (3b-3), Rize (6b-2).

Cins İsimler

Bu isimler yer isimleri kadar olmasa da belgeler içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Akrabalık İsimleri:

Kız karındaş (2b-3), karındaş (1a-1), aba (7a-4), baba (7a-5), oğul (2a-1), oğlancık (3b-2), oğlan (6a-1), güveyigü (5a-4), kayın (3b-3).

Bitki, Meyve, Sebze, Yiyecek ve İçecek İsimleri:

Arpa (3a-1), darı (3a-1), meyve (3a-1), buğday (4b-3), havyar (2a-3), elma (5a-1), armut (5a-1), ayva (5a-1), ağaç (5a-1), çayır (5a-4), şarap (3a-1).

Meslek ve İşyeri İsimleri:

Abacı (6a-3), semerci (2a-4), aşçı (1a-1), berber (2a-4), itmekçi (3a-1), kassab (3a-1), bakkal (3a-1), meyhane (3a-1), dükkân (3a-1), değirmen (1a-4).

Hayvan isimleri:

Balık (3a-1), sığır (3a-1), at (3b-4), öküz (4b-4), tay (5b-4).

Araç-Gereç İsimleri:

Tahta (2b-3), fuç (3a-1), sandal (3a-1), gemi (3a-1), taş (3a-1), desti (3a-1), bardak (3a-1), kapu (3b-4), direk (4a-3), oluk (6b-2), kiremit (6b-2), sanduk (5b-1), ibrişim (5b-1), kuşak (5b-1), çuval (1a-4).

⁷ Hisse, hisse bedeli.

⁸ Eskiden genellikle Yakındoğu'da kullanılan, miktarı bölgelere ve tartılacak şeylere göre değişen bir ağırlık ölçüsü.

⁹ Osmanlılarda Avrupa menşeli altın paraların adı ve bir vergi türü.

Ay İsimleri:

İncelenen belgelerde kullanılan ay isimleri Arapçadır. Bunun sebebi, o dönemde kullanılan takvimin Hicri takvim esaslı olmasıdır;

Rebiülevvel (2b-2), Cemaziyelevvel (2a-3), Cemaziyelahir (2b-3), Şaban (4b-2), Ramazan (4b-2), Zi'l-ka'de (4a-2), Zi'l-hicce (6b-2).

Kişi İsimleri

Belgelerde geçen kişi isimleri Arapça ve Rumca kaynaklı olarak göze çarpar.

Hamza (6b-1), Ferhat (6b-1), Ahmet (1a-1), Ali (1a-1), Lefter (6b-1), Danyel (6b-2), Amra (6b-3) ... yalın hâlde kullanılan isimlere örnek gösterilebilir.

Belgelerde sıkça unvan grubu ve birleşik isimlerine de rastlanmaktadır:

Aşçı Hamza (81a-1), Hacı Şehsüvar (1a-2), Hızır Beg (2a-5), Yahya Paşa (2b-4), Ali Kethüda (1a-3), Taceddin Halife (1a-3), Katib Rüstem Halife (1a-3), Katip Yakup Çelebi (4b-1)... gibi isimler bu şekilde kurulan kişi isimlerine örnek gösterilebilir.

Belgelerdeki kişi isimlerinin çoğu Arapça “bin, binti” gibi kelimelerle kurulmuştur. Bu şekilde kurulan Rumca kökenli kişi isimleri de mevcuttur;

Hasan b. Abdullah (1a-1), Karaca b. Abdullah (1a-1), Şahi bt. Abdullah (5b-2), Fatma bt. Topçı Süleyman (7a-4), Kirako b. Yani Basil (1a-4), Liyo b. Pascal Arsin (6a-2), Anola bt. Kostandin (5a-6)...

Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan bir tanesi isimlerin önünde ve arkasında kullanılan unvanların çeşitlilik göstermesidir. Kişilerin sosyal durumlarına, mesleklerine ve benzeri niteliklerine göre (paşa, derviş, berber, kâtip, çelebi, beg, hacı, kethüda, halife...) bu unvan kalıpları değişiklik göstererek sık sık kullanılmış ve kişilerin tanıtımında etkili olmuştur (Şahin, 2002: 106).

Fiiller

İncelenen belgelerde fiillerin de yoğun bir şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Belgelerde geçen fiil yapıları itibarıyla üçe ayırmak mümkündür: basit fiiller, türemiş fiiller ve birleşik fiiller.

Basit Fiiller:

Gel- (3b-4), sat- (1a-1), ol- (1a-3), ver- (1a-3), al- (2b-2)...

Türemiş Fiiller:

Alın- (3a-1), verme- (2a-1), kalma- (4b-2), bulun- (4a-1)... şeklinde örneklendirmek mümkündür.

Birleşik Fiiller:

İncelenen belgelerde birleşik fiillerin kullanımı oldukça yaygındır. Yardımcı fiille oluşan birleşik fiillerde Arapça isim ve Türkçe et-, eyle-, ol-, olun-, ver- yardımcı fiilleriyle oluşturulmuş fiillerin sayısı oldukça fazladır. Bu şekilde oluşturulan birleşik fiillere şu örnekler verilebilir:

talep et- (4a-3), ikrar eyle- (6b-4), fevt ol- (2a-4), hüküm olun- (6b-1)...

Tasviri fiiller ile kullanılan birleşik fiiller de incelenen belgeler içinde mevcuttur. Ver- fiili ile ilgili örnekler fiilin bilinen tezlük anlamı ile ilgilidir; *Alıvir- (5b-2, 3a-2)* gibi.

Fiilimsiler

İncelenen belgelerde fiilimsi ekleri yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu ekleri fiil köklerine / gövdelerine gelen fiilimsi ekleri ve yardımcı fiile gelen fiilimsi ekleri olmak üzere iki gruba ayırabiliriz.

Fiil Köküne Gelen Fiilimsi Ekleri**İsim-fiiller:**

Getürmege (1a-4), dimekle (5a-4), dimek (7a-2)...

Sıfat-fiiller:

Olan (2a-2), kalan (2b-1), satduğın (2a-3), gördüklerinde (2a-3), itdükleri (2b-3), olduğına (4b-4), yaramaz (2a-3), alacağım (2a-4), kalmış (7a-5)...

Zarf-fiiller:

Gelüp (1a-1), idüp (1a-2), alup (1a-2), olup (2b-1), virildükçe (3a-1), gelince (3b-3, 4b-2), gelürken (4a-3), geldükde (4b-4)...

Sicillerde kullanılan zarf-fiiller Türkiye Türkçesinde kullanılan eklerle genellikle paralellik göstermektedir. Ancak *-dlkdA* eki günümüz yazı dilinde kullanılmayıp Anadolu ağızlarında varlığını devam ettirmektedir (Şahin, 2002: 108); *Geldükde (4b-4)* gibi.

Yardımcı Fiile Gelen Fiilimsi Ekleri**İsim-fiiller:**

Gark olmak (4a-3), lazım gelmemek (4a-3), tanzim olunmasın (4a-3), kabz itmege (4b-2), hükm olunmak (5a-4, 6b-)...

Sıfat-fiiller:

Vaki' olan (1a-2), zikrolunan (2b-3), vasi olan (2a-4), lazım olan (3b-3), baki olan (4a-2), şart idügi (7a-5), satun alduğı (6b-5), teslim idicek olduğı (6a-1)...

Zarf-fiiller:

Tasdik idüp (1a-3), satun alup (2b-2), eda itmeden (2a-4), taleb olundıkda (2a-4), karz istedükde (3a-2), talep itdükde (1a-2), hükm olundıkda (2a-1), taleb itmegin (1a-1), sabit olmağın (4b-4) ...

Burada dikkati çeken bir ek de *-mAgIn*¹⁰ ekidir. *-mAk* mastar ekine doğrudan *-In* eki (vasıta) getirilerek cümle içerisinde zarf olarak yer alır ve “ile, için, vb.” anlamlara gelir.

Edatlar ve Bağlaçlar

Karındaşım Ahmet ile (1a-1), Hüseyin Çelebi ile (1a-2), kabul ve kabz idüp (1a-2), emri ile (1a-3), olmak üzere (1a-4), dahi (2b-2), evi için (2b-3), narh için (3a-1), meta için (3a-1), veyahut (3a-1), ya... yahut... veyahut (3a-1), altun ile akça (3a-2), birle (4a-1/4a-3/5b-1), tamamına dek (4b-2), üç aya dek (5a-2), didükleri gibi olduğı (5a-4), taleb etmek üzere (5b-2), ben dahi (5b-29), itdükten sonra (5b-4), üç güne dek (7a-2), yarınki güne dek (7a-3)...

Belgelerde cümle yapısı olarak birleşik cümle kullanıldığından ki bağlacına kalıp hâlinde yer verilmiştir. Noktalama işaretlerinin kullanılmamasından kaynaklı art arda sıralanan birçok ismi, eş görevli sözcükleri birbirinden ayırmak için bağlaçlar kullanılmıştır. “ile” bazı durumlarda “ve” işlevinde (*altun ile akça* 3a-2 gibi) de kullanılmıştır.

Bazı durumlarda edatlar Türkçe-Arapça birlikte kullanılmıştır; *bundan akdem*” (3b-2/4a-2/4b-4/5b-2/6a-1) gibi.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Şer'iyeye sicilleri çok eski tarihlere dayanan arşiv belgeleridir. Ancak bu belgeler dönem dönem çeşitli olumsuz şartlar neticesinde tahrip olmuşlardır. Günümüze kadar ulaşabilen eldeki belgeler, yazıldığı dönemlere ışık tutması bakımından oldukça önemli vesikalardır. Bu belgeler Osmanlı döneminde XV. yüzyıldan itibaren düzenli olarak tutulmuşlardır. Günümüze kadar gelebilen bu belgelerin sayısı 20000 civarındadır.

Sosyal tarihin kaynağı olan siciller evlilik tipleri, ailenin büyüklüğü, kadın ve erkeklerin ailedeki rolü ve idareleri gibi önemli konular hakkında ayrıntılı ve gerçekçi bilgiler içermesinin yanında zengin bir kültür malzemesi de içerirler. Sicillerde kullanılan yazı dili ilk başlarda farklı dillerin etkisiyle bir karışıklık içerse de zamanla belgelerde kullanılan dilde üslup birliği sağlanmıştır.

Şer'iyeye sicilleri, alanla ilgili her araştırmacı için bünyesinde çok zengin malzeme bulunduran ve bu sebeple araştırmacılar için büyük bir öneme haiz olan birincil kaynak konumundadırlar. Buradan hareketle bu çalışmada da Trabzon şer'iyeye sicilleri özelinde söz varlığı, genel olarak siciller üzerinde ses bilgisi, yazım bilgisi, cümle bilgisi, söz varlığı çalışmalarının yapılabileceğini hatırlatmak amaçlanmıştır.

Yapılan inceleme neticesinde elde edilen bulguları şu şekilde sıralamak mümkündür: Trabzon şer'iyeye siciller ile alakalı yapılan çalışmalar yüksek lisans, doktora ve bilimsel makaleler olmak üzere üç başlıkta toplanmıştır. Karadeniz Teknik Üniversitesi Kütüphanesi ve YÖK Ulusal Tez

¹⁰ Bu ekle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Çağatay, 1947: 366), (Deny, 2012: 892).

Merkezi'nden elde edilen veriler ışığında 53 yüksek lisans tezi ve 3 adet doktora tezi tespit edilmiştir. Yüksek lisans ve doktora tezleri genel olarak bir sicil transkripsiyonu, genel değerlendirmesi ve bir konunun merkeze alınması ile alakalıdır. 2021 yılında Yaren Güner İç tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi ise bu sınıflandırmanın dışında siciller üzerinde ad bilimsel çalışma yapılabileceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada da 1815 numaralı Trabzon şer'iyye sicilinin söz varlığı üzerinde durulmuştur. Çalışma, kalıp ifadeler, isimler, fiiller, fiilimsiler, edat ve bağlaçlar olmak üzere beş ana başlıkta toplanmıştır. İsimler; sayı isimleri, ölçü ve para isimleri, yer isimleri, cins isimler, ay isimleri, kişi isimleri olmak üzere 6 alt başlıkta incelenmiştir. İncelememizde fiilleri; basit fiiller, türemiş fiiller ve birleşik fiiller olmak üzere üç alt başlıkta ele alınmaktadır. Fiilimsiler, fiil köküne gelen fiilimsi ekleri ve yardımcı fiile gelen fiilimsi ekleri olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır.

Şer'iyye sicilleri hakkında yapılabilecek çalışmalar hakkında şu önerilerde bulunmak mümkündür:

Şer'iyye sicillerini doğrudan tarih ve hukuk çalışmalarının bir kaynağı olarak değerlendirmenin yanında, belli dönemlerde yazılmış Türk kültürü ve Türk dilinin bir kaynağı olarak değerlendirmek de mümkündür. Bunun yanında siciller sosyoloji ve psikoloji çalışmalarında da disiplinlerarası bakış açısıyla kullanılabilir. Bu sebeple söylem analizi çalışmalarında da birer kaynak olarak kullanılabilirler.

Şer'iyye sicilleri üzerine dil çalışmaları yapmak, belgeleri doğru okumaktan geçmektedir. Belgelerin yazıldığı dönemin dil hususiyetlerine hâkim olmak, belgelerin doğru bir şekilde okunması açısından önem arz etmektedir.

Belgelerde kullanılan dil malzemesi oldukça geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Belgelerin dili üzerine çalışmalar yapmak, geçmiş dönemlerde kullanılan resmî dilin günümüze aktarılmasına ve geçmişle günümüz dili arasında mukayese yapmamıza imkân tanımaktadır.

Şer'iyye sicillerinde her ne kadar Arapça, Farsça gibi yabancı kökenli kelimeler ve yapılar fazla olsa da Türkçe temelli dil çalışmaları yapmak için yeterince malzeme mevcuttur.

Belgeler üzerinde yapılacak dil çalışmalarını şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür: ses bilgisi, yazım bilgisi, cümle bilgisi, söz varlığı.

Ayrıca şer'iyye sicilleri isimlerin kullanılması bakımından da son derece zengin malzemeler içermektedir. Bu belgelerde yer adları, kişi adları, günlük hayatla ilgili kavram adları, sayı adları... gibi isimler üzerinde çalışmalar yapılabilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (1988). *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, (1. Cilt). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (2002). İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeh Mahkemeleri ve Şer'iyeh Sicilleri. *Türkler Ansiklopedisi* İçinde (s. 93-119). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arslantaş, H. A. (2009). Tarihsel Sosyoloji Araştırmaları İçin Önemli Bir Kaynak: Şer'iyye Sicilleri. *Hikmet Yurdu*, 243-255.
- Atalar, M. (1980). Şer'iyye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 303-328.
- Çağatay, S. (1947). Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları, I. Masterlar. *DTCF Dergisi*, 366.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Duman, A. (2007). Kadı Defterleri, Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi. *EKEV Akademi Dergisi*, 33, 139-156.
- Eliaçık, M. (2000). Osmanlı Belgelerinde Yakın Anlamlı Kelimeler. *Türk Dili*, 584, 178-201.
- Eliaçık, M. (2012). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kailplaşmış Zarf, Sıfat, Edat vd. İfadeler. *Turkish Studies*, 1123-1158.

- Ersoy, O. (1963). Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Dair. *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3-4.
- Gedikli, F. (2005). Osmanlı Hukuk Tarihi Olarak Şer'iyye Sicilleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5, 187-213.
- Gökbilgin, M. T. (1992). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar (En eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar)-Yazı Dilinde-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Füller(En eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar)-Yazı Dilinde-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1796). Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru. *Tarih Dergisi*, 30.
- İç, Y. G. (2021). 17. Yüzyıl (M. 1628-1630) Trabzon Şer'iyye Sicilleri Üzerine Ad Bilimsel Bir İnceleme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlgürel, M. (1975). Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru. *Tarih Dergisi*, 28-29.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaman, O. (1998). Şer'iyye Sicillerinin Önemi ve Hicri 1253-1256 Tarihli Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri, *Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı Bildiriler Kitabı* 06-08 Kasım 1998, (s. 395-399), Trabzon.
- Kaya, S. (2005). Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 379-416.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları. *Belleten*, 7(27), 409.
- Kütükoğlu, M. (2018). *Osmanlı Belgelerinin Dili*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, S. (1995). *Askeri Kassama Ait 17. Asır İstanbul Tereke Defterleri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Pakalın, M. Z. (1972). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (3. Cilt). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pamukçu, R. (2018). *Osmanlı Hukuk Mevzuatı İçinde Şer'iyye Sicilleri ve Önemi*. https://academia.edu.:https://www.academia.edu/21419038/Osmanl%C4%B1_Hukuk_Mevzuat%C4%B1_%C4%B0%C3%A7erisinde_%C5%9Eeriyye_Sicilleri_ve_%C3%96nemi adresinden 29.1.2018 tarihinde erişildi.
- Şahin, H. (2002). Bursa Şer'iyye Sicillerinin Dili Üzerine Bir İnceleme Denemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 101-126.
- Şahin, İ. D. (2018). *Şer'iyye Sicillerinin Önemi ve Çanakkale Şer'iyye Sicilleri*. <https://dergipark.gov.tr:http://dergipark.gov.tr/download/article-file/45052> adresinden 23.11.2018 tarihinde erişildi.
- Taş, Y. (2014). Urfa Şer'iyye Sicilleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of History School*, 453-472.
- Uğur, Y. (2003). Mahkeme Kayıtları, Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi(TALİD)*, 1(1), 305-344.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1935). Şer'i Mahkeme Sicilleri. *Ülkü Dergisi*, 5(29), 366.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 117-126, Spring 2024

Sanayi-i Nefise Mektebi'nde İmtihan ve Müsabaka*

Exam and Competition at the School of Fine Arts in The Ottoman Empire

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1424759>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
23.01.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
23.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Doç. Dr. Süreyya Genç
Bartın Üniversitesi / Eğitim Fakültesi
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü
sgenc@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7733-0006

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda resim sanatının gelişimi, 19. yüzyılın sonlarında hız kazanmış ve bu dönemde birçok ressam yetişmiştir. Resim sanatına yön veren dönem sanatçıları, çalışmalarını sergilemek ve birbirleriyle etkileşimde bulunmak için birçok faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Bu faaliyetlerin başında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin kurulması gelmektedir. İlk bağımsız sanatçı grubu özelliği taşıyan bu cemiyet, ressamları bir araya getirmiş ve sanat faaliyetlerine yön vermiştir. Ayrıca cemiyetin çıkarmış olduğu gazeteyle de Osmanlı resim sanatının tanınması ve yayılmasındaki etkisi ulusal ve uluslararası sanat arenasında dikkatleri üzerine çekmiştir. Gazetede Sanayi-i Nefise Mektebi'ne dair birçok makale yer almaktadır. Yazılar, mektebin eğitim programı, öğretmenleri ve mezunları gibi birçok konuyu ele almıştır. Osmanlı sanatının ve kültürünün mirasını, gelecek kuşaklara aktarılmasında, değerli bilgi kaynağı olmuştur. Türk resim sanatına ve eğitimine yön vermiş Sanayi-i Nefise Mektebi'nin eğitim sürecine, dönem gazetesinde yer alan bir yazı perpektifinden bakarak kavram ve sorunları ortaya koymak önemlidir. Bu önemden hareketle, 1 Haziran 1911 (17 Cemâziye'l-âhir 1329) tarihli Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi Heyet-i Tahririye Müdürü Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim'in kaleme aldığı "Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İmtihan Salonunu Ziyaret" başlıklı yazı ele alınmış, nitel yöntem kullanılarak değerlendirilmiştir. Sanayi-i Nefise Mektebinin 1911 yılı haziran ayında öğrenci işlerinin teşhir edildiği sınav salonu ziyareti sonrasında kaleme alınan bu yazı literatüre bağlı ele alınarak alan yazıya kaynak oluşturması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanayi-i Nefise Mektebi, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, Sanayi-i Nefise Mektebi İmtihan ve Müsabaka

Abstract

The development of painting in the Ottoman Empire accelerated in the 19th century, and many painters were trained during this period. The artists of the period who shaped the art of painting carried out many activities to develop, exhibit, and interact. At the beginning of this platform is the formation of the Ottoman Painters Society. This society, the first independent artist group, has brought together painters and will direct their artistic activities. In addition, with the newspaper published by the culture, the skill and essence of Ottoman painting art were drawn to attention nationally and internationally. The newspaper contains many articles about the School of Fine Arts in The Ottoman Empire. These articles discussed many issues, including the school's educational program, teachers, and graduates. It has been a valuable source of information in transferring the heritage of Ottoman art and culture to future generations. It is essential to reveal the concepts and problems by looking at the educational process of the School of Fine Arts in The Ottoman Empire, which shaped Turkish Painting Art and education, from the perspective of an article in the newspaper of the period. Based on this importance, the article titled "Visiting the Exam Hall of School of Fine Arts in The Ottoman Empire," written by Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim, Editorial Director of the Ottoman Painters Society Newspaper dated 1 June 1911 (17 Cemâziye'l-âhir 1329) was discussed. was evaluated using the qualitative method. This article, written after visiting the examination hall of the School of Fine Arts in The Ottoman Empire in June 1911, where student works were exhibited, was aimed to be a source for the article by considering it with the literature.

Keywords: School of Fine Arts in The Ottoman Empire, Ottoman Painters Society, Ottoman Painters Society Newspaper, Exam and Competition School of Fine Arts in The Ottoman Empire

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Genç, S. (2024). Sanayi-i Nefise Mektebi'nde İmtihan ve Müsabaka. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 117-126.

GİRİŞ

Türk Resim Sanatının çağdaşlaşma sürecinde Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ve sanat faaliyetlerine yön veren Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin kurulması sanat tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Toplumsal ve kültürel değişimler sürecinde Mekteb'in kurulması ile sanat eğitiminin de temelleri atılmış, önemli ressamlar yetişmiştir. Farklı kültür ve medeniyetlerin birleştiği bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu döneminde, sanat ve resmin modernleşme süreci 19. yüzyılın sonlarına doğru hız kazanmış ve sanatta Batı üslubuna olan ilgi artmıştır. Bu dönemde kanunların verdiği haklara dayalı olarak kurulan ilk sanatçı birliği olma özelliğini kazanmış Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Türk Resim Sanatı'nın modernleşme ve kurumsal bir olguya sahip olma konusunda çaba göstermiştir. Erken dönemi temsil eden sanatçı hareketi olan bu cemiyet, plastik sanatlar tarihinde kurulmuş ilk bağımsız sanatçı grubu olma özelliğini taşımaktadır. Cemiyetin kuruluşunda yer alan sanatçılar Türk Resim Sanatına yön vermiş ve önemli katkıları olmuştur. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti; sanatı, sanat hakkındaki düşünceleri, gelişimi veya sorunları gibi konuları dile getirebilmek için bir gazete yayımlamaya başlamışlardır. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi adı altında dönemin sanat ve eğitim anlayışına dair birçok yazı kaleme alınmıştır. Sanatın ve sanat eğitiminin gelişiminde önemli rolü olan bu gelişmeleri farklı yönleri ile ele alarak literatüre kazandırmak önemlidir. Çalışma bu önemden hareketle, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin eğitim sürecine dair Osmanlı Ressamlar Cemiyeti tarafından kurulan gazetede yer alan bir yazı üzerinden nitel yöntem kullanılarak betimsel ele alınmış ve alan yazıya kaynak oluşturması amaçlanmıştır.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin kuruluş tarihi ile ilgili bazı kaynaklar 1908, bazı kaynaklar 1909 yılı yazmaktadır. Cemiyetin, sanatçıları bir meslek birliği altında bir araya getirme süreci, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleşmiştir. Kurulduğu tarih ile ilgili kaynaklarda, 1908 tarihi olarak kabul edilirken; 1991 yılında Güzel Sanatlar Birliği, "Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nden Güzel Sanatlar Birliğine" adlı sergi kataloğuna kuruluş tarihi 1909 -doğru olarak¹- yazmıştır. Avrupa sanat ortamını 1835 yılından beri, belirleyen temsilcileri takip eden sanatçılar, benzer bir sanat ortamı oluşturabilmek için ülkede bir sanatçı birliği kurma ihtiyacını duymuşlardır. Bu birlik hareketi ile daha etkin faaliyetler gerçekleştirerek Türk Resim Sanatı'nı geliştirme arzusunu taşımışlardır (Başkan, 1997: 62). Cemiyetin 20 Ocak 1911 tarihinde çıkardığı gazetenin amacı ilk sayısında; "*Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin teşekkülü, nizamname-i esasiesinde de sarahaten münderiç olduğu veçhile memalik-i Osmaniye'de ressamlığın terakkisi ve Osmanlı ressamlarının temin-i istikballeri esbabının istikmali zımnında ittihatları esasına müstenittir.*" şeklinde ifade edilmiştir (Zihnioglu, 2007: 2). Cemiyetin tüzüğünde de yer aldığı hâliyle Osmanlı ressamlarının olanaklarının artırılması ve birleşmeleri esasını vurgulamıştır.

Mehmet Ruhi Arel'in öncülüğünde başlayan kuruluş toplantısında; Sami Yetik, Hoca Ali Rıza, Mehmet Muazzez, Şevket Dağ, İbrahim Çallı, Ahmet Ziya Akbulut, Hüseyin Haşim, Ahmet İzzet, Hikmet Onat, Şerif Abdülkadirzade, Mahmut ve İzzet Mesrur gibi sanatçılar yer almıştır. Artan ilginin üzerine, yer ve çevresel şartların daha uygun olacağı düşünülen Cağaloğlu'ndaki Sait Bey Konağı cemiyetin merkezi olarak faaliyete geçmiştir (Başkan, 1997: 62). 1921 yılında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Türk Ressamlar Cemiyeti adını alarak gücünü artırmış ve yoğun sanat faaliyetleri gerçekleştirmiştir. 1926'da Türk Sanayi-i Nefise Birliği" (Berk ve Özsegin, ty: 42) ve 1929'da "Güzel Sanatlar Birliği" ismini alarak faaliyetlerini sürdürmüştür (Arlı, 2000: 160).

Cemiyetin kuruluşunda yer alan ressamların, yurt dışına gidip I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle ülkeye dönerek Türk Resmine önemli katkı sağlamışlardır. Cemiyetin etkinlikleri dışında bu sanatçılar, ülkede ilk sanat akımlarının oluşması bakımından da resim sanatı tarihinde önem taşırlar (Başkan, 1997: 62). Meşrutiyet döneminin 1914 kuşağı ressamları olarak anılacak olan bu sanatçılar, resim sanatında köklü bir değişimin ilk adımını atmışlardır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin öğrenime başladığı ilk 27 yıl içinde yetişen ressamların her biri sanatsal donanımlarıyla ün kazanmış ve resim sanatını belleklere yerleştirecek olan etkinliklere bu yıllarda imza atmışlardır (Şerifoğlu, 2009: 24).

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi

Osmanlı devleti sınırları içinde süreli yayınların varlığı 18. yüzyıl sonuna kadar inmektedir. İlk örnekleri; 1794 yılında İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği tarafından çıkartılan *Bulletin de Nouvelles*

¹ Konu ile ilgili kaynaklarda, şimdiye kadar Cemiyet'in kuruluş tarihi olarak 1908 yılı kabul edilirken, Güzel Sanatlar Birliği'nin 1991 yılındaki "Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nden Güzel Sanatlar Birliğine" adlı serginin kataloğunda bu tarih 1909 olarak değiştirilmiştir. Zamanın Üsküdar Mutasarrıflığı'nca Cemiyetin kurulabileceğine ilişkin verilen ressam Nazan Akpınar'dan alınan İlim-ü Haber'de durumu belgeleyerek tarih yanlışlığı düzeltilmiştir (Bkz. Başkan, 1997: 62).

(Haber Bülteni) ve 1796 yılında yayın hayatına başlayan *Gazette Francaise Constantinople* yayınlarıdır. Yabancıların çıkardığı gazeteler İstanbul ile sınırlı kalmamış, İzmir merkezli 1824'de Fransız tüccarların çıkardığı *Le Smyrnéen* (İzmir'li), *Spectateur Oriental* (Doğulu Gözlemci) ve 1828'de *Courrier de Smyrnéen* (İzmir Kuryesi) yayın hayatına başlamıştır. Türkçenin kullanıldığı ilk süreli yayın Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından 1828 yılında *Vakayi-i Mısıriyye* adlı gazetedir. Kahire'de yayınlanan bu gazete, bir sütunu Arapça bir sütunu Türkçe olarak yayınlanmıştır. Bu gazetenin faydasını gören II. Mahmut, *La Moniteur Ottoman* (Osmanlı Habercisi) ve sonrasında 1831 tarihinde Takvim-i Vakayi'yi yayınlattırmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren süreli yayınların çeşitliliği hızla artmıştır. Dönemin canlı tanığı olan Osmanlı yayınlarının, dönemin sanat anlayışını en iyi yansıtan kaynaklar olduğu kaçınılmaz bir gerçektir (Özyiğit, 2012: 1-2). 1870 ve 1873 yıllarında “Diyojen”, “Latife”, “Hulusa't-ül Efkar” ve “Kamer” gibi gazetelerde ilk defa karikatür yer almaya başlamıştır. 1873-1874 yıllarında haftalık yayınlanan, “Musavver Medeniyet” gazetesinde, resim sanatı, müzecilik, eski eserler ve tiyatro konularına yer verilmiş olup resimli yazılar yer almıştır. Daha sonraki zamanlarda yayınlanan “Servet-i Fünun”, “İkdam”, “Sabah”, “Tercüman-ı Hakikat” ve “Meşveret” gibi gazetelerde düşünce, sanat, kültür konularını ele alan yazılar; dönemin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal gelişmeleri etkilediği gibi sanat hayatında da etkili olmuştur (Başkan, 1997: 64). Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, düşünce ve sanat anlayışlarını aktarabilmek, sanatla ilgili sorunları dile getirebilmek amacıyla Şefik Abdülkadirzade Hüseyin Haşim Bey idaresinde (Arlı, 2000: 161), tamamen sanat konularını ele alan “Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi”nin 20 Ocak 1911 (7 Kanunu Sani 1326) tarihli ilk sayısı kuşe kâğıt üstüne sekiz sayfa olarak yayınlanmıştır. Cemiyetin kuruluşundan beş yıl sonra aylık olarak çıkarttığı gazetenin ilk sayısının sayfa başında Hilâl'in ortasında, palet, fırça ve boya tüplerinin yanında ‘*Devletlü, necabelü Abdülmecit Efendi hazretleri*’nin büstü yer almaktadır (Berk ve Özsezgin, ty: 42).

Görsel 1: Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nin İlk Sayfası (Zihnioğlu, 2007: 1)

Sultan Abdülaziz'in oğlu Şehzade Abdülmecit gazetenin maddi ve manevi destekçisi olmuştur. Cemiyet üyeleri buna karşılık Abdülmecit'e olan minnettarlık ve saygı duygularını hem mısralarında hem de başlık içinde Şehzade'nin büstüne yer vererek göstermişlerdir. Cemiyet gazetesinin başlangıçtan itibaren on sayının ilk sayfasında, görsel 1, sayfa üstünde bulunan başlık içerisinde Abdülmecit'in resmi, hilâl formu biçiminde yer almıştır. Büstün sol altında antik bir yapı kalıntısı, sağ altında ise üzerinde boyaların olduğu bir palet, palete kurdela ile bağlanmış fırçalar, boya tüpü, pergel, spatül ve arka planda kompozisyonu çevreleyen zeytin dalları görülmektedir. Büst'ün sol yanında ise, “*Ressamlar Cemiyeti*” yazısının hemen üzerinde ‘*Osmanlı*’ yazmaktadır. 14 Temmuz 1914 yılına kadar 18 sayı çıkan gazetenin (Başkan, 1997: 64-65) kapanmasına karşın Cemiyet, isim ve biçim değiştirerek faaliyetlerini sürdürmüştür. Türk resim sanatı Avrupa sanat akımlarının etkisinde kalarak dönemin estetik anlayışına ayak uydurmaya çalışırken, Türk Akademizmi şeklinde ifade edebileceğimiz görüşünden şaşmamış ve Cemiyetin anlayışına bağlı kalmışlardır (Berk ve Özsezgin, ty: 43).

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi; dönemin önde gelen ressamlarının Türk resmine katkılarını, hayat hikâyelerini, üsluplarını tanıtmış, sanatçıların monografik yazılarına yer vermiştir. Gazete; Sami Yetik'in kalemiyle ele aldığı gibi Sanayi-i Nefise Mektebi'nin eğitim sürecine karşı

eleştirel bir tavrı olmasına rağmen hiçbir zaman şoven, ırkçı bir çizgiye taşmayan, sadece sanat platformunda kalan düzeyli bir muhalif politika izlemiştir. Sami Yetik'in yazılarında², Sanayi-i Nefise Mektebi'nin eğitim-öğretim durumunu, alınması gereken önlemleri konu almıştır. Bu yazılar olumsuz ancak yıkıcı olmayan eleştirel bir dille ifade edilmiştir. Biraz taraflı olsa da bu yazılarda Sanayi-i Nefise Mektebi'nin öğrenci, eğitimci ve eğitim durumu hakkında detaylı bilgiye yer vermiştir (Başkan, 1997: 65).

Sanayi-i Nefise Mektebi

Doğrudan Osmanlı sarayının isteği ve bu isteği geliştiren programlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun sanat dallarının yanına resim sanatı, Tanzimat Dönemi öncesinde katılır. Osmanlı şehzadeleri ve sultanları resim yapmayı, enstrüman çalmayı, klasik Batı müziğinin ünlü bestelerini yorumlamayı ve heykellerini yaptırmayı istekle gerçekleştirmişlerdir. Bu girişimleriyle güzel sanatların benimsenmesi ve yaygınlaşmasına öncülük etmişlerdir (Şerifoğlu, 2009: 19).

II. Abdülhamid döneminin (1876-1909) en önemli olayları I. ve II. Meşrutiyetin ilanı ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı olmuştur. II. Abdülhamid idaresi altında geçen yaklaşık 30 yıllık süre içinde geçmişte Batılılaşma adına yapılanların sonuçları alınmaya başlanmıştır. Bu değişimde en büyük payı okullar oluşturmuştur. Geçmişte açılanlara ek olarak bu dönemde Mekteb-i Hukuk-u Şahane (1878), Sanayi-i Nefise Mektebi (1883), Hendese-i Mülkiye Mektebi (1884), Darülfünunda öğretime başlamıştır. Bu okullar içinde resim sanatı tarihi açısından en önemli olay Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulması olmuştur (Arlı, 2000: 147). Aslında sadece sanat eğitimi veren resmi mektep açma düşüncesi 1877 yılında doğmuştur. Bu tarihte Maarif Nezareti'ne Sadaret'ten gelen bir yazıda; "Resim ve mimarlık eğitimi veren ve eğitim dili de Türkçe olan bir mektebin açılması..." istenmiştir. Bu mektebin mimarlık kısmında Çingırıya adında bir mimar öğretmenlik yapacak, Guillemet ise hem müdür hem de resim hocası olacaktır. Ancak bu yazının Maarif'e geldiği günler (1877-1878) Osmanlı-Rus Savaşının en şiddetli günlerine rastlamaktadır. Bu günlerde İstanbul'a gelen göç kabileleriyle ilgilenen Guillemet tifoya yakalanıp ölür. Böylece 1877 yılında doğan mektep kurma fikri Osman Hamdi Bey'in hükümete sunduğu ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin dünü ile bugünü etkili bir şekilde dile getiren teklifi ile 1883 yılında mümkün olmuştur (Mert, 1998: 46). Resim derslerinin Askeri Okullar başta olmak üzere çeşitli okullarda programa girmesi, 1870'ten sonra resim dersi görmüş ve ressam olmayı seçmiş Ahmed Ali Paşa (Şeker), Süleyman Seyyid, Osman Hamdi gibi kişilerin bulunduğu ilk grup Paris'te eğitim alıp döndüklerinde resim konusunda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ahmed Ali Paşa geldikten bir süre sonra İstanbul'da ilk karma sergi düzenlerken, Saray Ressamı olarak tanınan Pierre Désiré Guillemet'nin de yarı okul gibi eğitim veren özel eğitim atölyesini açması 1870'lerde resim konusunda yaşanmakta olan gelişmelerin birbirleriyle paralel gittiğinin bir göstergesi olmuştur (Sinanlar, 2008: 22). Ölümüne kadar İstanbul'da yaşayan Pierre Désiré Guillemet Beyoğlu'nda Hamalbaşı Sokak 60 numarada özel resimhanesinde ders vermiş ve resme olan ilgiyi artırmıştır. Bay ve Bayan Guillemet tarafından ders verilen bu resimhane Osmanlı topraklarında açılan ilk özel resim atölyesidir (Özyiğit, 2012: 102 – 426).

1876 yılında II. Abdülhamid ile başlayan Meşrutiyet Dönemi'nde Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulması için 1882 yılında görevlendirilen Osman Hamdi Bey 3 Mart 1883 yılında okulun öğretime başlamasını sağlamıştır (Özel, 1999: 5). Böylece sanat eğitimi sivilleşme dönemine girmiştir. Askeri ressamlar zaman içinde yerlerini bu okuldaki yetişenlere bırakmışlardır (Erbay, 2000: 139). Osmanlı toplumunda Gençel'in de (2021: 45) ifade ettiği gibi, eğitimdeki dönüşümün temelinde askeri sınıfın yeniden biçimlendirilmesi olmuştur. Yabancı uzmanların danışmanlığıyla 18. yüzyılın sonunda Avrupa'nın model alındığı askeri okulların kurulması ile başlayan değişim süreci 19 yüzyılda eğitim için sivil okulların güncellenmesiyle devam etmiştir.

Osman Hamdi Bey, Avrupa'da olduğu gibi güzel sanatları içeren bir kurumun ülkede de açılması gerektiğine ve sanat eğitiminin yetenekli kuşaklar için çok faydalı olacağına inanmıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluşuna kadar Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mekteb-i Harbiye okullarında yararlı olacağı fikri ile konulan resim dersleri, nitelikli bir sanat eğitimi düzeyinde olmamıştır. Osman Hamdi Bey bu farkındalıktan yola çıkarak, Güzel Sanatlar Akademisi'ni bugünkü adı ile Mimar Sinan Üniversitesi'ni yurda kazandırmıştır (Epikman, 1967: 4). Paris'in önemli akademilerinden olan "L'ecole Des Beaux-Arts" (Paris Güzel Sanatlar Okulu) örnek alınarak kurulan (Aydın, 2014: 75) ve farklı sanat

² Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nde "Sanayi-i Nefise Mektebi İçin" başlıklı beş makale bulunmaktadır. (Bkz. Yaprak Zihnioğlu, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1911-1914: 26 Teşrinisani Sene 1327, s. 68; 17 Kanunusani Sene 1327, s. 77; 16 Şubat 1327, s.87; 1 Mart Sene 1330, s.193; 1 Nisan Sene 1330, s. 229.)

dallarını bünyesinde toplayan Sanayi-i Nefise Mektebi 7 Mart 1883 tarihinde 20 öğrencisi ile Resim, Heykel ve Mimari Bölümlerinde eğitime başlamıştır. Zaman içinde hem sanat dalları hem de öğrenci sayısı³ artmıştır. 1892 yılında Servet-i Fünun ressamı olan Fransız Napier'in hocalığında hakk sınıfı eğitime başlamıştır (Özyiğit, 2012: 115). 1919 yılında ise yeni düzenlemeler ile naht (oyma), tahta ve ağaç oymacılık ilave olunmuştur. Okulun Cumhuriyet döneminin ilk kuruluşunun ise üçüncü yeni düzenlemesi 1924 yılı yönetmeliği ile Tezyinat ve Resim Dar'ül Muallimliği Bölümü eklenmiştir. Sanayi-i Nefise Mektebi'ne 1927 yılında Güzel Sanatlar Akademisi ismi verilmiş ve bünyesine 1929 yılında Dekoratif Sanatlar Bölümünü katılarak seramik eğitimi verilmeye başlanmıştır. 1936 yılında Türk Tezyini Sanatlar Bölümü ilave olmuş, 1969 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi adını almıştır. 1981'de akademilerin Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) çatısı altında hizmet vermeye başlamasıyla okulun adı Mimar Sinan Üniversitesi olmuştur. Üniversite daha sonra kuruluşunun 121. yılında isim değiştirerek Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi adını almıştır (Keskin, 2017a: 428).

Ecole Des Beaux-Art'ın 1863 tarihli kararnameyi örnek alan Sanayi-i Nefise Mektebi için, 1882, 1911 ve 1924 tarihli 3 yönetmelik (talimatname) hazırlanmıştır. Çağdaş sanatsal okullaşmanın tek örneği olma özelliğine sahip bu yönetmelikler, okulun eğitim ve öğretim programlarını da belirlemiştir. Okul kayıt koşulları, atölyeler, uyulması gereken kurallar, yarışmalar, sınavlar, sergiler konusunda detaylı açıklamalar yer almıştır (Naipoğlu, 2008: 40). 1982 yılı yönetmeliğinde yer alan 25 madde (Cezar, 1995: 461) incelendiğinde, içeriğindeki okula kayıt koşulları ve atölyelerin çalışma düzeni Ecole Des Beaux-Art'ın 1863 tarihli kararnameye uygunluk gösterir. Akademi Seçici Kurulu'nun görevini Yüce Meclis üstlenir. Öğrencilerde aranan koşullar az farkla aynıdır. 1911 yılı yönetmeliğinde ise 1982 yılı yönetmeliğinden çıkarılan bazı konular ele alınmıştır. Öğrenciler için bir kütüphane, bir resim koleksiyonu, bir de alçı koleksiyonu oluşturulduğu ve bunlardan yararlanılabilecek zamanın ilan olunacağı yazılmıştır. Eski Eser Bilimi, İslam Sanatı ve Osmanlı Mimarisi derslerinin uygulanacağı belirtilmiş ve yarışmalarla ilgili detaylı açıklamalar yapılmıştır. 1924 yılı yönetmeliğinde ise yüksek öğretim düzeyinde güzel sanatlar eğitiminin kuruluş ilke ve amaçlarının daha güçlendiği gözlenir. Bu yönetmelik ile Resim Darümuallimin ve Tezyini Sanatlar Bölümlerinin bağımsız bölümler olarak programa eklendiği görülmektedir (Naipoğlu, 2008: 46-49).

Sanayi-i Nefise Mektebi 1911 yılı yönetmeliğinde eğitim-öğretim konusuna geniş yer vermiştir. Mektepte yer alan Nazarî (teorik) derler dersanelerde, Amali (uygulama) derslerinin ise atölyelerde işleneceği belirtilmiştir. Okula kayıt olan öğrenciler bir sene hazırlık okumakla ve hazırlık sınıfı derslerinden tamamını başarmak koşuluyla asıl şubelerine geçebilme hakkı tanınmıştır. Eğitim ve öğretime ekim ayında başlayıp mayıs ayında dersler bitirilip temmuz ayında tatil edilmiştir. Haziran ayı da derslerin sınavlarına ve düzenlenen müsabakaların gerçekleştirilmesine ayrılmıştır. Her öğrenci yaptığı işlerin üzerine isim ve numaralarını yazarak salonda sergi halinde teşhir etmişlerdir (Keskin, 2017a: 431-432). Sanayi-i Nefise Mektebi'nin 1911 yılı haziran ayında öğrenci işlerinin teşhir edildiği sınav salonunu Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi Heyet-i Tahririye Müdürü (yazı işleri müdürü) Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim ziyaret etmiş ve izlenimlerini kaleme almıştır.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi: “Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İmtihan Salonunu Ziyaret”

Numara 7, 1 Haziran 1911 (17 Cemâziye'l-âhir 1329) tarihli Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi Heyet-i Tahririye Müdürü Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim'in kaleme aldığı “*Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İmtihan Salonunu Ziyaret*” (Zihnioğlu, 2007: 59) başlıklı yazısında mektebin bünyesinde eğitim verilen bölümlerden bahsetmiştir. Sanayi-i Nefise Mektebi sınav salonu ziyareti sonrasında olumlu-olumsuz izlenimlerini ve tüm bölümlerde eğitim gören öğrencilerin almış oldukları dereceleri yazısında konu edinmiştir. Sınav salonunda teşhir edilen öğrenci projelerinden Resim, Heykel ve Hakkâk Bölümleri için duyduğu üzüntüsünü, Mimari Bölümü için ise memnuniyetini okuyucusuna aktarmıştır. İmtihan salonu ziyareti ile ilgili izlenimlerini şu şekilde ifade ederek yazısına başlamıştır:

“*Memleketimizde sanayi-i nefisenin matla-ı intişari [doğup yaygınlaştığı alan]olan bu müessesesi-î âliyenin imtihan salonunu ziyaret hakikaten cezr ü medd-i hissiyatı [duygularda gelgite] mucip oldu. Bu temaşa gönümüzü, hem handan [güldürdü] hem de giryan eyledi [ağlattı]. Vatanımızda bütün sanayi-i nefisenin mazhar-ı terakkiyat olmasını temin etmek maksadı ile vücuda getirilmiş olan bu mekteb-i âlide*

³ Servet-i Fünun, c.8, sayı 198, 1895 tarihli dergide Sanayi-i Nefise Mektebi'ni ver sergisini anlatan bir yazıda; Resim, Mimarlık, Heykel ve Hakkâklık Bölümlerinde 35 öğrencinin çeşitli derecede ödüller aldığını, okulun öğrenci sayısının 120 iken 195'e çıktığını yazmıştır. (Bkz. Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi-II*, 439)

birkaç sanatın eski letafetini muhafaza edememiş olduğunu görmek bizi ziyadesiyle müteessir eyledi. Bazı aksamda [konularda] görülen terakki-i fevkalade ise cidden bais-i memnuniyet oldu...”

Öğrenci işlerinin yer aldığı sergiyi gezen Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim, güzel sanatların gelişiminde önemi olan Sanayi-i Nefise Mektebi’nde verilen bazı sanatlarda beklenen gelişimi gösteremediğini ifade etmiştir. Üzüntü duyduğunu belirten Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim bazı sanatlarda da ortaya çıkan öğrenci işlerini fevkalade bulmuş ve memnuniyetini belirtmiştir. Yazının devamında ele alacağı bu fevkalade işlerin sahipleri Mimari Bölümü öğrencileri olmuştur. Yazıya sınav salonunda yer alan öğrenci projelerinden yağlıboya kısmı ile ilgili üzüntüsünü daha önceki yıllarla kıyaslayarak devam etmiştir.

Dönemin sanatla ilgili yayınlarında bu sergilerle ilgili yapılan eleştiriler, başarının tarafsız bir tavırla ve yıllara göre değerlendirilmesine olanak sağlar. Ne var ki bu eleştiriler henüz doğrudan teknik ve usluba yönelik olmayıp, eğitim öğretimle ilgili değerlendirme niteliğinde olmuştur (Naipoğlu, 2008: 60).

“...Vaktiyle mektebin salonunda yağlıboya birinci ve ikinci ve üçüncü seneler şakirdininin [öğrencilerinin] yirmi otuz kıta tablosunu görmüş olan gözler, bugün ressam sınıfının son senesinde yalnız iki yağlıboya tablo görürse nasıl gıryan olmaz?! Evvelki imtihanlarda fenni-i mimari talebesinin projelerini alelumum [genellikle] yekrenk [tek renk] olarak gören vicdan, bugün imtihan salonunda teşhir edilen projeleri-adeden sinin-i sabıkaya [geçmiş yıllara göre] faik [üstün] olmakla beraber elvan [renkler] ile tezeyyün etmiş [bezenmiş] görürse nasıl şadıman [sevinçli] olmaz?!...”

Sami Yetik de Cemiyet Gazetesinde yer alan bir yazısında⁴ aynı konuya değinmiş ve mektebin düzenlediği yarışmalar ve sergilemelerin yetersizliğini eğitimdeki aksaklıklara bağlamıştır (Naipoğlu, 2008: 61). Resim şubesinin öğrenim süresi 5 yıldır. Teorik ve uygulamalı derslerin olduğu bu program dahilinde her sene atölye dersleri bulunmaktadır. İlk sene 4 saat ikinci sene 2 saat zorunlu teorik ders ve bir tane de seçmeli ders almaktadırlar. 1940 yılında orta ve yüksek devre olmak üzere bölümün eğitim süresi 6 yıl olmuştur (Keskin, 2017a: 435). Türk sanatçıları uzun bir zaman, yaratıcı güçlerini kullanmadan aldıkları belli başlı temel bilgiler ve deneyimler ışığında resim yapmışlardır. Bu dönem Türk sanatını, oluşum koşulları içinde değerlendirilmelidir (Ersoy, 1998: 9). Kuruluşu ile birlikte Osman Hamdi’nin müdürlüğünü yaptığı Sanayi-i Nefise Mektebi’nde 1887’den 1908’e kadar öğretim sorumluluğu yabancılar oldu. Bu dönemde yetişen tek bir sanatçı görülmemektedir. Osman Hamdi’nin müdürlükten çekildiği tarih 1908 yılından sonradır ki, mektepte öğrenim gören Çallı kuşağı mensupları Avrupa’ya gönderilmişlerdir. Bu nedenle, 1908 yılına değin Mühendishane ve Harbiye resimhaneleri, Sanayi-i Nefise Mektebi’nden daha hareketli ve resim öğretiminde daha yararlı olmuştur (Turani, 1977: IX). Her sene uygulamalı ders alan Resim Bölümü ile Mimari Bölümü öğrenci çalışmalarını karşılaştıran Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim yazısına şu şekilde devam etmiştir:

“...Salonun yağlıboya resim ciheti, milletın nazar-ı rağbetinden dūr [uzak] olmuş bir hüznabad [hüzün dolu yer]... Fenn-i mimari kısmı ise, rengin [renkli], müşaşa [gösterişli] projeleriyle temaşasına doyulmaz bir şehristan-ı muhteşem...”

Sanayi-i Nefise Mektebi’nde izlenen eğitim anlayışına karşı çıkan asker ressamlardan Sami Yetik, gazetede yazılar ve eleştiriler yayınlamıştır (Tansuğ, 2008: 105). 1 Mart 1914 tarihli gazetede yer alan “Sanayi-i Nefise Mektebi İçin (Zihnioglu, 2007: 193)” başlıklı makalesinde; mektebin eskisi gibi ilgi görmediğini, devletin, muallimlerin ve öğrencilerin yeterince duyarlılık göstermediğini, bu sebeple de ortaya çıkan olumsuz tabloyu aktarmıştır (Kalça, 1996: 50). Daha önce askeri veya diğer okullarda resim eğitimi almış gençler, Sanayi-i Nefise Mektebi Resim Bölümüne isteyerek konuk öğrenci olarak yazılmışlar ancak verilen sanat eğitiminden memnun kalmamışlardır (Tansuğ, 2008: 105).

Sanayi-i Nefise Mektebi’nde metal kalıp oyma ve klişecilik üzerine kurulu olan Hakkâklık Bölümünde sanat kaygısı güdülmeyen, piyasaya yönelik işler öğretilmiştir. Buradaki atölyeler, ülkemizde metal gravür sanatının gelişmesine ve gelenekselleşmesine öncülük etmiştir (Keskin, 2017b: 19). Hakkâklık günümüzde oyma veya gravür sanatı olarak bilinmektedir (Dokumacı, 2017: 178). Akademik anlamda baskı resmin ilk adımlarının atıldığı Hakkâk Bölümü öğrenci işleri ile Heykel Bölümü öğrenci işleri karşısında duyduğu üzüntüyü, mimari projeleri karşısındaki memnuniyetini de Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim şu şekilde kaleme almıştır:

“...Hakkâk, heykeltıraş kısımları da -resim gibi-eski revnakını [parlaklığını] muhafaza edememiştir. Hakkâk sınıflarında üç efendinin, heykeltıraş kısmında iki şakirdin [öğrencinin] eserleri

⁴ “Esquisse ve Ehemmiyeti-Müsabakaları Fransa Sanayi-i Nefise Mektebinde Eskiz ve Sanayi-i Nefise Mektebimize Tatbik Lüzumunu” (Bkz. Zihnioglu, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1911-1914, 55-57.

görülyor. Memleketimizde en ziyade lazım olan fenn-i mimarinin şu terakkiyata mazhariyeti hakikaten mucib-i memnuniyet ve şükrandır. Fakat medeniyet halinde yaşayan akvama [milletlere] lüzumu bedihi [açık] bulunan ve Avrupa'da pek büyük bir ehemmiyeti haiz olan fenn-i nefis-i tasvir ile diğer sanatların bizde bütün nazar-ı ehemmiyetden sukutu [düşüşü] cidden bais-i teessürdür...”

Avrupa müzelerinde yer almış, her çeşit sert taşlar ile bakır, gümüş ve diğer madenler üzerine işlenerek gerçekleştirilen hakkâk sanatının ilerleyemeyişinin nedeni, taş üzerine hakkâkların insan resmi işleyememelerinden kaynaklanmıştır (Özkaya, 1993: 648).

Mektebin Resim Bölümünde, Salvatore Valeri, Warnia Zarzecki; Heykel Bölümünde, Yervant Osgan; Mimarlık Bölümünde, Alexandre Vallauri ve Pietro Bello muallim olmuşlardır (Germeç, 2018: 1379). Çoğunluğu yabancı ve gayrimüslim hocalardan oluşturulmuş öğretim kadrosu nedeniyle Osman Hamdi Bey sürekli eleştirilmiştir. Figür konusuna ağırlık vermeyi kendisine amaç edindiğinden ve bu konuya önem verdiğinden böyle bir kadro oluşturduğu düşünülmüştür. Türk resminde Osman Hamdi Bey'in arzuladığı türde figür ancak 1914 kuşağı ressamı ile gündeme gelebilmiştir (Arlı, 2000: 147). Okulda, çoğunluğu yabancı olan elemanlar Gerçekçi ve Akademik anlayışta olması sebebiyle 1914 yılına kadar öğrenim bu anlayışta sürdürülmüştür (Gültekin, 1992: 12). Yabancı muallimlerin okuldaki egemenliği, Çallı Kuşağı'nın Sanayi-i Nefise Mektebi'nde ders vermesiyle gücünü yitirmeye başlamıştır (Ersoy, 1998: 16). Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim, Cemiyetin Gazetesinde yayınlanan yazısında görev yapan yabancı ve gayrimüslim eğitimcilerden hakkıyla istifade edilemediğinden ve bunun sebebi olarak da resim, hak ve heykele olan rağbetsizliğin sonucu olduğunu vurgulamıştır:

“...Sevgili mektebimizin Mösyö Valeri gibi gayretli, muktedir bir resim muallimi, Osgan Efendi gibi faal, nadirü'l-emsal bir heykeltıraş üstadı varken son sınıfların ikişer kişiden ibaret bulunması ve bu büyük muallimlerden vatanımızca bihakkın [hakkıyla] istifadeye müsaraat [teşebbüs] edilmemesi müstelzim-i teessüf-i azimdir [çok teessüf vericidir]. İzhâr bulunan tesirat sanayi-i nefisenin resim, hak, heykeltıraşlık kısımları hakkında memleketimizde görülen adem-i rağbete [rağbetsizliğe] aittir. Yoksa teşhir olunan resim levhaları ile diğer asarın birçoğu sezavar-ı istihsandır [beğeniye layıktır]...”

Sadece erkek öğrencilerin eğitim alabildiği Sanayi-i Nefise Mektebi'ne azınlıklardan gençler daha çok talep göstermiştir. Zaman içerisinde Türk gençlerinin özellikle Resim ve Heykel Bölümlerine rağbet etmeye başlamışlardır. Bu gençler, ailelerinin karşı çıkmasına rağmen Sanayi-i Nefise Mektebi'ne giderek daha çok ilgi göstermişlerdir. Bazıları eğitim alabilmek ve ailelerini ikna etmek için mimar olunacağı yönünde yalan söylemişlerdir. Çünkü toplum içinde önemli bir meslek kolu olarak görülmeyen resim ve heykel sanatçılığı yerine mimarlık tercih edilmiştir (Tansuğ, 2008: 104-105). 1883 yılında sanat eğitimine başlanmış ve Heykel Bölümü kurulmuş olsa da sonraki kırk sene herhangi bir yere de bir tane dahi heykel dikilmemiştir. Halk heykelle bizzat karşı karşıya kalmamıştır. Şehir meydanlarına heykel dikilmesi ilk Cumhuriyet devrinde gerçekleşmiştir (Erbay, 2000: 141).

Sanayi-i Nefise Mektebi mimari şubesi öğrenimi 4 yıldır. Hakk, Resim ve Heykel şubelerinden farklı olarak teorik dersler ağırlıkta olmuştur. İlk sene teorik ve uygulama dersleri işlenirken sonraki seneler sadece teorik dersler işlenmiştir. Cebir ve Müsellesat ve Mihanik, Tarih-i Sanat Nefise, Usul-i Keşif Mimari, Amali ve Nazari İnşaat gibi derslerin yanı sıra Menazır, Katm-ı Ehcar ve Ahşap, Teşrih (seçmeli ders), Fenn-i Mimari derslerini görmüşlerdir. Mimari şubesi öğrencileri temel bilgileri yanında marifet ve sanat, heykel, resim hakkında da bilgiler verilmiştir. 1911 yılı yönetmeliğinde öğrenim süresi 4 yıl olan Mimarlık Bölümü, 1938 yılında yüksek Mimarlık Bölümü adını almış ve öğrenim süresi 5 yıla çıkartılmıştır (Keskin, 2017a: 439-443). Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim mimari şubesi öğrencilerinin işleri ile ilgili düşüncesini yazısında şu şekilde ifade etmiştir:

“...Fenn-i mimari birinci sene şakirdanından Zühdü Efendi'nin Verona'da Sant'Anastasia Kilisesi'nde mugannilere [koroya] mahsus mahallin tafsilat-ı mimariyesi hakkında demir kalemle vücuda getirdiği parça, hakikaten şayan-ı takdirdir. Fenn-i mimari ikinci sene şakirdanından Teyfik ve Mişon efendilerin meydana getirdikleri ornament'lar ise mimari kısmını tezyin eyliyor. Yine fenn-i mimari ikinci sene talebesinden Ahmed Sırrı Efendi'nin barok tarz-ı mimarisinde demir kalemle yapmış olduğu parça hakikaten sezavar-ı tahsindir. Keza mimari ikinci seneden Ali Rasim Efendi'nin daprenatür çinileri fevkaladedir...”

Sanayi-i Nefise Mektebi 1911 yılı talimatnamesine göre sene sonu düzenlenen imtihan ve müsabakalarda; puanlama teorik derslerde olduğu gibi uygulama derslerinde de on üzerinden yapılmıştır. Sınav puanı beşten aşağı olan öğrenciler başarısız sayılmış ve bir üst sınıfa geçememişlerdir. Heyet mümeyyize tarafından salonda teşhir edilen öğrenci işlerini değerlendirerek birinci, ikinci ve üçüncü derece kazananları belirlemişlerdir. Bazı öğrencilere zikr-i cemil verilmiş, tüm bu dereceler mektebin

resmi mührü ile onaylanarak müsabakaya giren öğrenci çalışmalarının üzerine yapıştırılmıştır (Keskin, 2017a: 430-432). Sanayi-i Nefise Mektebi'nden alınan bu dereceler, padişahın iradesi ile oluşturulmuştur. Abdülhamid zamanında yasa, yüksek okul öğrencilerini askerlikten muaf yapmakta olup ve başarılı olanlara da “Maarif Madalyası” verilmiştir. Bahsi geçen bu haklara Sanayi-i Nefise Mektebi mezunları da dahil edilmiştir. Bu durum hem öğrenci sayısının hem de mektebe olan ilginin artmasını sağlamaya yönelik bir karar olmuştur (Özsezgin, ty: 13). Mektep öğrencilerinin işlerinin yer aldığı 1911 yılı haziran ayında düzenlenen müsabaka için derece alan öğrenci bilgisine de Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim yazısında şu şekilde yer vermiştir:

“...*Hak kısmının ikinci sınıfında Mehmed Alaeddin Efendi birinci, bizebân [konuşma engelli] Ali Fuad Efendi üçüncü derecede mükâfata nail olmuştur. Mehmed Alaeddin Efendi'nin eserlerinden “Koyun Sürüsü” nazar-ı takdimimizi celp eylemiştir. Hak kısmının son sınıfında Seyyid Mehmed Efendi birinci derecede mükâfat almıştır. Hakettiği portreler şayan-ı takdirdir. Hak muallimliğini ifa etmekte olan ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nden neşet etmiş [mezun] bulunan bahriye yüzbaşısı İsmail Hakkı Bey'in gayreti mucib-i teşekkürdür. Heykeltıraş kısmında Ali Haydar Efendi birinci mükafatı kazanmıştır. Eserlerinin biri daprenatürdür.... Fenn-i mimari birinci sene talebesinden Abdülmecid, Zühdü, Subhi, Hasan Fehmi, Agop, Anastaş, Galos efendiler üçüncü, mimari ikinci seneden Ahmed Sırrı, Ali Rasim efendiler birinci, Necmettin Efendi ikinci, Onnik, Mişon efendiler üçüncü, mimari üçüncü sene şakirdanından Veliyüddin, Hırant Alacacıyan efendiler birinci, Mustafa Şemseddin Efendi ikinci, Diran Papasayan, Mardik, Simon efendiler üçüncü derece mükâfat almışlardır. Mumaileyhümden eliyüddin Efendi'nin yedi parça eseri mevcuttur. Mimari dördüncü sene [müntehi (son) sınıf] şakirdanından Mukbil Kemal, Nuri, Hırant Kuyumcuyan efendiler birinci, Haracpa Aharon, Hırant Daiyan efendiler ikinci, Apostol Efendi üçüncü mükâfata nail olmuşlardır. Mumaileyhümden Mukbil Efendi'nin on, Nuri Efendi'nin sekiz, Hırant Efendi'nin üç kita eseri teşhir olunmuştur. Fenn-i mimari sınıfları şakirdanının asar-ı nefisesi imtihan salonunu cidden tenvir ediyor...”*

Mektep öğrencilerinin hem bir üst sınıfa geçebilme hem de müsabaka şeklinde yapılan yıl sonu öğrenci işlerinin sergilenmesi sonucunda aldıkları dereceler gazete yazısında yer almıştır. Her bölümün öğrenci işlerine değerlendirme sonrasında birinci, ikinci ve üçüncü dereceleri verilmiştir. Şerif Abdülkadir Hüseyin Haşim kale aldığı yazısında da her bölüm öğrenci işlerine verilen dereceleri isimleri ile birlikte ifade etmiştir.

Öğrenciler müsabakaya ve sınava birden fazla işle katılmaktadır. Mektebin mimari şubesinde öğrenim gören öğrencilerin yabancı ağırlıktadır. Sanayi-i Nefise Mektebi zaman içerisinde faaliyetlerini sürdürdükçe Türk asıllı öğrenciler de sanat eğitimine katılmışlardır. Üstün başarı gösteren bu yetenekli öğrenciler öğrenimlerini bütünlük için yurt dışına gönderilmişlerdir (Erbay, 2000: 139-140). Özellikle II. Meşrutiyet'in (1908) toplum yaşamına getirdiği yeni görüş ve bakışlar sonucunda, Sanayi-i Nefise Mektebi'ne batılı bir öğretim kurum kimliği kazandırılması yolundaki çabalar yoğunlaşmıştır. 1924 tarihli yönetmelik uyarınca okul, artık yüksek dereceli olmuştur. Bölümler arasına süsleme sanatları katılmıştır. Okul, kayıtlı öğrenciler dışında, konuk öğrencilerin devam ettikleri “serbest atölye”yi⁵ de kapsamıştır (Özsezgin, ty: 13). Abdülkadirzade Hüseyin Haşim yazısında derece yapan öğrenciler nazarında mektepte görev yapan hocalara da şükranlarını sunmuştur:

“...*Hak muallimliğini ifa etmekte olan ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nden neşet etmiş bulunan bahriye yüzbaşısı İsmail Hakkı Bey'in gayreti mucib-i teşekkürdür....Mimari muallimi Mösyo Mngeri'nin himmet-i fevkaladesi hakikaten sezavar-ı şükran-ı mahsusdur...”*

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1 Haziran 1911 tarihli Heyet-i Tahriye Müdürü Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim kaleme aldığı “*Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İmtihan Salonunu Ziyaret*” başlıklı yazısına, Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencilerine Cemiyet adına teşekkür ederek vatana hayırlı hizmetlerde bulunmalarını temenni ederek son vermiştir:

“...*İmtihanda ihraz-ı muvaffakiyet eyleyen Sanayi-i Nefise şakirdanının umumuna Osmanlı Ressamlar Cemiyeti namına kemal-i memnuniyetle beyan-ı tebrikat ve teşekürat ederiz. Feyzyab olmalarını, sevgili vatanımıza hidemat-ı nafiada [yararlı hizmetlerde] bulunmalarını ansamimü'l-kalb [yürekten] temenni eyleriz.”*

⁵ Bu atölyenin, İstanbul valisi Ali Haydar Bey'in himayesinde açılan “Serbest Resim Atölyesi” değildir. Sezer Tansuğ; Çallı, Ruhi Bey, Hikmet Onat, Ali Sami Boyar, Avni Lifij gibi hocaların ders verdiği bu atölye, Sanayi-i Nefise Mektebi'ni yeterli görmemektedir. Sanayi-i Nefise Mektebi mezunlarına iş sağlanması, güzel sanatların topluma maledilmesi ve mektebin eğitimiyile birlikte geliştirilmesi amaçlamıştır. (Bkz. Sezer Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, 160).

SONUÇ

Tanzimat Döneminde açılan okullarda resim dersleri verilmeye başlanmış olsa da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanat eğitimi alanında dönüm noktasını oluşturan ve 1883 yılında öğrenime başlayan Sanayi-i Nefise Mektebi olmuştur. Yıllar boyu ün yapmış birçok ressamın yetişmesine katkıda bulunmuş ve Türk Sanatının evrimini şekillendirmiştir. Ülkemizde güzel sanatları öğreten ilk kurum olması, özel atölyelerin yokluğu, plastik sanatların halihazırda süregelen süsleme sanatlarına göre yaygın olmayışı, sanatçı olarak imkânlarının sınırlı oluşu gibi nedenler göz önüne alındığında Mektep sanat eğitiminde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanat ortamının dönüşümünü topluma tanıtmak için önemli bir perspektif sağlayan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi Sanayi-i Nefise Mektebi'ni yazılarında konu alarak alanda önemli bilgi kaynağı olmuştur. Bu önemli mirası dönem gazetesinde yayımlanan bir yazı üzerinden ele alarak Sanayi-i Nefise Mektebi'nin eğitim süreci ve bu sürecin bir parçası olan yıl sonu öğrenci işlerinden olan sergi düzenlemeleri çalışmada literatür eşliğinde değerlendirilmiştir.

Osmanlı döneminde süreli yayın 18. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu süreli yayınlar içerisinde Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi ağırlıklı olarak resim sanatıyla ilgili konulara ve yazarlara yer vermekle birlikte bütün güzel sanatlar dallarını ele almıştır. Toplumun güzel sanatlara olan ilgiyi uyandırmak ve Mekteb'e olan talebin artırılmasını sağlamak gibi bir misyonu yüklenmiştir. Öte yandan dönemin sanat anlayışı ve sorunlarını da dile getirmişlerdir. Bu anlamda gazetede Sanayi- Nefise Mektebi'nin işleyişi hakkında birçok yazı yer almaktadır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde görev yapan öğretim kadrosunun çoğunluğunun yabancılardan olması ve uzun süre bu hocaların eline bırakılması hatta ilgisizliğe mahkûm olması konusu eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesinde yer alan yazılarda da yer almıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan Heyet-i Tahririye Müdürü Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim'in kaleme aldığı "Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İmtihan Salonunu Ziyaret" başlıklı yazıda da özellikle öğrenci işlerinden oluşan yağlıboya çalışmalarının yetersizliğini ifade etmiştir. Cezar (1995:474-475) bu durumu Mektebin kusuru şeklinde ifade etmektedir. Çeyrek yüzyıl boyunca yabancı resim hocalarının kendi kabukları içine çekilerek eğitim verdiklerini ifade etmektedir. Sanayi-i Nefise Mektebi Mimarlık Bölümünün diğer bölümlere göre daha kaliteli olduğunu söylemek mümkündür. Gayrimüslimlerin bu bölüme fazla rağbet göstermelerine, o yıllarda mimari yapıların yabancılara yaptırılmasına rağmen 20. yüzyılın başlarında kendisinden bahsettirecek Türk mimarlarının yetişmesi dikkat çekicidir.

Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim de yazısında özellikle Mekteb'in Mimari Bölüm öğrencilerinin çalışmalarını fevkalade bulmuş ve memnuniyetini dile getirmiştir. Mimari Bölüm öğrenci projeleri ile Hakk ve Heykel Bölümü öğrenci çalışmalarını da karşılaştıran Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim daha önceki senelere göre Resim Bölümü öğrenci işlerinde olduğu gibi gelişimini muhafaza edemediğini ve bu konudaki ehemmiyetsizliği üzüntüyle karşıladığını ifade etmiştir. Heykel sanatının Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluşu ile kültürümüze girmiş olmasına rağmen bu sanat ile ilgili gelişmeler Cumhuriyet devrinde gerçekleşmiştir.

Sanayi-i Nefise Mektebi'nin öğretime başlamasıyla birlikte sergi düzenleme konusunda da yeni bir döneme girilmiştir. Yıl sonlarında düzenlenen Mektep öğrencilerinin işlerinden yapılan sergiler ülkede devamlılık göstermiştir. 1885 yılından itibaren akademi sergilerin düzenlenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu sergiler hem öğrencilerin başarılı olup sınıf geçtiği hem de ödüllendirildiği tören mahiyetinde düzenli tekrarlanmıştır. 21. yüzyıl Türkiye'sinde sanat ve sanat eğitimi kurumlarında hâlâ yıl sonu ana sanat atölye öğrenci sergileri düzenlenmektedir. Yarışma veya bir üst sınıfa geçebilme mahiyetinde olmasa da bu sergilerin geleneği kısmen devam ettirdiği söylenebilir.

Şeker Ahmed Ali Paşa'nın organize ettiği ilk resim sergilerine ilişkin bilgiler 1873 yılı Basiret Gazetesi'nde yer almıştır (Özyiğit, 2012: 412). 1890 yılından sonra, akademinin yıl sonu sergi haberlerine yer verildiği yayınlarda görülmektedir. Bu dönemde bazı dergiler, öğrenci eserlerinin fotoğraflarını da yayınlamıştır. 1898-1899 yıllarındaki Akademi sergilerine bir kısım gazeteler hayli ilgi göstermiş ve gerek haber gerekse makaleler halinde bu konuya epeyce yer ayırmışlardır. Akademi hakkında tanıtım ve eleştiri yazıları da yayınlamıştır (Cezar, 1995: 439-440). Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Osman Hamdi Bey ve sonrasında bir süre daha eleştirilen eğitim süreci, mektep öğrencilerinden birçoğunun Avrupa'ya gönderilmesi ile başlayan değişim ve bu öğrencilerin ülkeye dönerek Akademi görev almasıyla Türk sanatının geleceği üzerine etkili olmuştur. Sanatın ve sanat eğitiminin gelişmesinde önemli bir yeri olan Sanayi-i Nefise Mektebi'ni konu alan tüm gazete ve mecmua yazılarının tek başına ele alınarak irdelenmesi daha sonra yapılacak olan araştırmalara temel kaynak oluşturması açısından önerilebilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma doküman incelemesine dayalı olduğu için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Arlı, D. B. (2000). *Oryantalizmden Çağdaş Türk Resmine*. İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Aydın, U. D. (2014). Sanayi-i Nefise Mektebi ve Paris Güzel Sanatlar Okulu L'ecole Des Beaux-Arts Üzerine Bir Değerlendirme. *The Journal of Akademik Social Science*, 2(6), 74-81.
- Başkan, S. (1997). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Resim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Berk, N. & Özsezgin, K. (tarih yok). *Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cezar, M. (1995). *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi-II*. İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim ve Spor Sağlık Vakfı Yayınları.
- Dokumacı, Y. S. (2017). Mehmet Ziya ve Tarih-i Sanayi. *Dört Öge*, 5(11), 169-181.
- Epikman, R. (1967). *Osman Hamdi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Erbay, M. (2000). *Plastik Sanatlar Eğitimi'nin Gelişimi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, A. (1998). *Günümüz Türk Resim Sanatı (1950'den 2000'e)*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.
- Gençel, Ö. (2021). Sanayi-i Nefise Mektebi 1882-1928, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Germeç, U. (2018). Batılılaşma Yönünde Türk Resim Sanatının Estetik Bağlam Sorunu. *Ulakbilge*, 6(29), 1363-1387.
- Gültekin, G. (1992). *Batı Anlayışında Türk Resim Sanatı*. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.
- Kalça, M. (1996). Ressam Sami Yetik'in Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'ndeki Yazıları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keskin, B. (2017a). 25 Haziran 1327 (1911) Yılına Ait Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Talimatnamesi ve Ders Programı. *The Journal of Kesit Academy*, 3(9), 426-445.
- Keskin, İ. (2017b). 1831-1920 Yılları Arasındaki Türkiye'deki Litografi (Taşbaskı) Sanatı. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 23(38), 9-20.
- Mert, T. (1998). Sanayi-i Nefise Mektebi. *Tarih ve Medeniyet Dergisi*. https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=sanayi+nefise&oq=sanayi adresinden 19 Temmuz 2023 tarihinde erişildi.
- Naipoğlu, S. (2008). Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Sanat Tarihi Yaklaşımı ve Vahit Bey, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel, M. (1999). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Resim Sanatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkaya, Y. (1993). II. Abdülhamid'e Güzel Sanatlar Hakkında Sunulan Layiha. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4(4), 645-685.
- Özsezgin, K. (tarih yok). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Resmi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özyiğit, H. (2012). 1830 ve 1920 Yılları Arasında Süreli Yayınlarda Türk Resim Sanatı Eleştirisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Renda, G. & Erol, T. (tarih yok). *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi-I*. İstanbul: Tıglat Yayınları.
- Sinanlar, S. (2008). Pera'da Resim Üretim Ortamı 1844-1916, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şerifoğlu, Ö. F. (2009). *Türk Resim Sanatının Bir Asırlık Öyküsü II*. İstanbul: Mas Matbaa.
- Tansuğ, S. (2008). *Çağdaş Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turani, A. (1977). *Batı Anlayışına Dönük Türk Resim Sanatı*. Ankara: Doğu Matbaacılık.
- Zihnioglu, Y. (2007). *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1911-1914*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 127-138, Spring 2024

Türkiye’de Cumhuriyet’in Kazanımları ve Siyasette Kadın Görünürlüğü*

Achievements of the Republic in Türkiye and Women's Visibility in Politics

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1412551>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
31.12.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
04.02.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Doç. Dr. Murteza Hasanoglu
Azerbaycan Devlet İdarecilik
Akademisi
m_hasanoglu@yahoo.com.tr
ORCID: 0000-0003-3734-4045

Dr. Öğr. Üyesi Bahar Özsoy
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi /
Uluslararası İlişkiler Bölümü
b.ozsoy@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6667-6789

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Türkiye'deki kadın hareketinin temelleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde feminist kadınların çabaları ve yönetimin reform ve yenilik hareketi ile oluşturulan düzenlemelere dayanmaktadır. İmparatorluğun yıkılma sürecine girdiği 19. yüzyılda başlatılan reformlarla kadınlara sınırlı da olsa bazı haklar tanınmaya başlandı. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kurulmuş; 1 Kasım 1922'de Osmanlı saltanatının kaldırılmasını, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı takip etmiştir. 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile laik eğitime geçilirken, 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun ile kadınlara evlenme, boşanma ve velayet konularında bazı haklar tanınmıştır. Türk Kadınlar Birliği (TKB) ve bazı milletvekillerinin katkılarıyla, 1930 ve 1934 yıllarında belediye seçimleri ve genel seçimlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Kadınlara ilişkin önemli anayasal ve yasal değişikliklerin yapıldığı Türkiye'de, kadınların siyasi arenadaki görünürlüğü genel olarak 2007'den sonra artmaya başlamış ve son seçimlerde yüzde 19,83 ile 1935'ten sonra en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak kadınların temsili konusunda kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğunu da belirtmek gerekiyor. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanıyla birlikte kadının siyasette görünürlüğünün gelişim seyrini belirlemeyi amaçlayan bu çalışma, kadınların cumhuriyetle birlikte elde ettiği kazanımlara odaklanmakta ve kadının Türk siyasetindeki görünürlüğünü bu kazanımlar açısından incelemektedir. Gelinek noktada, cumhuriyetin yasal anlamda kadınlara sağladığı haklara karşın kadınların yerel ve ulusal siyasette yeteri kadar (eşit) yer alamadıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Kadın Hakları, Temsiliyet, Katılım, Siyaset

Abstract

The basis of the women's movement in Türkiye is based on the efforts of feminist women in the last periods of the Ottoman Empire and the regulations created by the reform and innovation movement of the administration. With the reforms initiated in the 19th century, when the empire was in the process of collapse, some rights, albeit limited, began to be granted to women. With the victory of the War of Independence, the Grand National Assembly of Türkiye was established on April 23, 1920, and the abolition of the Ottoman sultanate on November 1, 1922 was followed by the proclamation of the Republic of Türkiye on October 29, 1923. While secular education was adopted with the proclamation of the Law of Unification of Instruction in 1924, some rights were granted to women in matters of marriage, divorce and custody with the adoption of the Civil Code of 1926. With the contributions of the Turkish Women's Union (TWU) and some members of parliament, women were given the right to vote and be elected in municipal and general elections in 1930 and 1934. In Türkiye, where important constitutional and legal changes have been made regarding women, the visibility of women in the political arena started to increase in general after 2007, reaching the highest level after 1935 with 19,83 percent in the last elections. However, it should be noted that there is still a long way to go in terms of women's representation. This study, which aims to determine the course of development of women's visibility in politics with the declaration of the Republic in Türkiye, focuses on the gains women have achieved with the Republic and examines the visibility of women in Turkish politics in terms of these gains. At this point, despite the legal rights provided to women by the Republic, it is seen that women cannot take an adequate (equal) part in local and national politics.

Keywords: Republic, Women's Rights, Representation, Participation, Politics

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Hasanoğlu, M. & Özsoy, B. (2024). Türkiye’de Cumhuriyet’in Kazanımları ve Siyasette Kadın Görünürlüğü. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 127-138.

GİRİŞ

Yerleşik yaşama geçişle birlikte küresel alanda kadınların statüsünde önemli bir değişim meydana gelmiş erkekler kamusal alanda konumlandırılırken kadınlar özel alanla özdeşleştirilmiştir. Söz konusu tutum toplumsal yaşamda kadın görünürlüğünü sınırladığından yanında sorunlarının gündeme getirilmesini engellemiştir. Dahası sanayi toplumuna geçilmesiyle artan insan hakları vurgusuna karşın İngiltere, Fransa gibi Batı toplumlarında elde edilen ekonomik, toplumsal ve siyasi kazanımlara kadınlar ortak edilmemiştir. Dönemin feministleri öncülüğünde başlatılan çabalarla 18. yüzyıldan itibaren kadınlar kendi hak mücadeleleri ile eşit yurttaşlık taleplerinde bulunmuşlardır.

Türkiye’de kadın hareketi Osmanlı Devleti döneminden ayrı düşünülemez. İmparatorluğun çöküş sürecine girdiği 19. yüzyılda başlatılan reformlarla birlikte kadınlara sınırlı da olsa kimi haklar tanınmaya başlanmıştır. Kamusal alandaki görünürlüklerinin artırılmasına ve toplumsal statülerinin yükseltilmesine yönelik söz konusu haklar içerisinde eğitim, sağlık, çalışma gibi başlıklar olsa da siyasi haklar uzun süre gündeme getirilmemiştir.

Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı’na verilen destek bağlamında Türk kadınlarının katkıları yadsınamayacak boyutlardadır. Bu süreçte cephede yer alan öncü kadınların yanı sıra cephe arkasında da miting ve toplantıların yapılması suretiyle vatan savunmasına yardım söz konusu olmuştur. Nitekim elde edilen zaferle, 23 Nisan 1920’de TBMM kurulmuş, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasını 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilanı takip etmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ile yapılan düzenleme ve reformlar kadınların kamusal alandaki görünürlüklerini sağlaması açısından oldukça önemlidir. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun ilanı ile başlayan ve 1934 yılında genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkının verilmesi ile tamamlandığı söyleyebileceğimiz ilk dönem çabaları ile kadınlar Fransa, İtalya, İsviçre gibi ülkelerden çok önce siyasi haklarına kavuşmuşlardır. Bununla birlikte toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal nedenlere bağlı olarak Cumhuriyet’in kadınları karar alma mekanizmalarında henüz yeterli ölçüde yer alamamakta ve temsil edilememektedir. Buna göre Mayıs 2023 yılında yapılan seçimlerin ardından meclise giren kadın sayısı bir önceki seçime kıyasla yükselmesine karşın (%19,83) daha fazla oranda kadının siyasette görünür olması kadın sorunlarının çözümünde ve ülke kalkınmasında itici bir güç oluşturacaktır.

Cumhuriyet’in ilanı, özel ve kamusal alanda yapılan düzenlemeler ve yasal değişikliklerle kadınların eşit bireyler olmalarını sağlama noktasında önemli bir dönemeçtir. Bu çalışma Cumhuriyet’in 100. yılında Türk kadınının Cumhuriyet rejimi ile eriştiği siyasi haklarının gelişim seyrine odaklanmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak küresel alanda kadınların hak mücadelesine yer verilmiştir. Adından Cumhuriyet’in ilanı ile Türkiye’de kadın haklarının gelişim seyri üzerinde durulmuştur. Son olarak Türkiye’de yerel ve genel siyasette kadın görünürlüğü dönemler itibari ile ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise konu ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Uzun ve Zorlu Bir Yolculuk: Kadınların Hak Mücadelesi

Tarihin ilk dönemlerinde kadın-erkek ayrımının günümüzdeki kadar belirgin olmadığı görülmektedir. Avcılık-toplayıcılık döneminde ortaya çıkan iş bölümünde avcılık görevini erkekler yerine getirirken kadınlar genel olarak toplayıcılık yapmıştır. İlkel toplumlarda dört, beş çocuklu bir aile yapısı mevcuttur ve çocuk büyütme görevi kadındadır. Bu dönemde, anne olmasından kaynaklanan bir üstünlüğe sahip olan kadınlara büyük saygı duyulmaktadır (Özsoy, 2015: 28). Yerleşik yaşama geçişle birlikte kadının toplumsal statüsü aşınmaya başlamıştır. Ortak mülkiyetin yerini özel mülkiyete bırakması ile bir nevi artan erkek “vasiliği” zamanla kadınları kapsayan bir niteliğe bürünmüştür. Böylece ataerkil toplum içerisinde kadınlar babanın, erkek kardeşin ya da eşin himayesinde olmuşlardır (Doğru, 2023: 252).

Orta Çağ, kadınların toplum içerisindeki konumlarının en geride olduğu dönemlerdendir. Kocasına mutlak itaat etmek zorunda olan kadınlar hukuki ve dini kurullarla sınırlanılmaktadırlar. Örneğin, erkeği kadının “efendisi” olarak gören Fransız ve İngiliz yasalarında kocasını öldüren kadınların vatana ihanetle yargılanacağı hükmüne yer vermiştir (Yalom, 2002: 46). Avrupa’da feodal sistemin egemen olduğu bu dönemde etkin güç kiliseler olmuştur. Zaman zaman kadınların insan olduğuna yönelik söylemlerin etkisi ile birçok kadın yüzyıllar boyunca “cadı” addedilerek öldürülmüştür (Chollet, 2020). Orta Çağ’ın sonlarından başlayarak kadınların mevcut konumları sorgulanmaya başlamış ve özellikle yazın alanında çeşitli çabalar söz konusu olmuştur. Ne var ki, cinsiyet rolleri ve özelliklerinin doğal olduğunu ortaya koyan Christine de Pizan ya da kadın hikayelerini konu edinen eserleri ile Marguerite de Navarre gibi kadınların çabalarına karşın özellikle “ahlaki ve dini” gerekçelerle kadınların eşitliği, hakları konusu uzun bir dönem gündeme gelememiştir (CBE International, t.y.).

Kilisenin toplumsal yaşam üzerindeki kontrolünün sonlandığı Rönesans dönemi ile kadınların hak arayış mücadelesi başlayabilmiştir (Erbay, 2019: 5). Bu kapsamda 18. yüzyıl tam anlamıyla kadın hareketinin gelişmeye başladığı dönemdir. 1776 yılında Amerikan Devrimi’nde olduğu gibi 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi’nde yurttaş hakları için birlikte verilen mücadelenin sonucunda elde edilen kazanımların herkesi kapsamıyor oluşu kadınlarda büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Devrim sonrasında yayınlanan Fransız İnsan ve Yurttaş hakları Beyannamesi’nin erkekleri referans alması nedeniyle 1791 yılında Olympe de Gouges Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesini yayınlarak aynı hakları kadınlar için dile getirmiştir. Gouges’un kadınlar için talepleri kendisini idama götürse de “kadınların giyotine çıkma hakları varsa kürsüye çıkma haklarının da olduğunu” söylemesi oldukça önemlidir. Bu dönemde İngiltere’de ise Mary Wollstonecraft yaygınlaşmaya başlayan insan hakları vurgusuna kadınları dahil etmeye ve elde edilen kazanımlardan kadınların faydalanmasını sağlamaya çalışmıştır. 1792 yılında kaleme aldığı Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi isimli çalışmasında Wollstonecraft (2007), genel olarak kadınların eğitim hakkı üzerinde durarak gelecek nesillerin gelişmesinin kadınların iyi eğitim almaları ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Nitekim dönemin çoğu feminist kadınlar için öncelikli olarak toplumsal ve medeni taleplerde bulunmuştur.

Sanayi toplumuna geçişle birlikte özel ve kamusal alanda kadınların konularında önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde ev içi üretimin yerini fabrikalar ve sanayi tesisleri almış, kırdan kente doğru göçler yaşanmıştır. Adı geçen değişim kadınların kamusal alana açılmasını sağlamanın yanında karşı karşıya kaldıkları sorunların çeşitlenmesine de yol açmıştır. Bu kapsamda bir kez daha dünyanın dört bir yanında kadın sorunlarını merkezine alan hareketler ortaya çıkmıştır. Kadınların insan haklarını talep etmeye yönelik mücadelesi erkeklerle birlikte başlarken zaman içerisinde özellikle siyasal hakların verilmeye başladığı dönemde bu birliktelik bir yol ayrımına uğramıştır. 1850-1860 yılları arasında Birinci Ulusal Kadın Hakları Sözleşmesi Kongreleri yapılmış, bu kongrelerde kadın emeği, kadın eğitimi, siyasi haklar ve toplumsal eşitlik başlıkları ele alınmıştır (Özsoy, 2015: 32).

19. yüzyılın ortalarından itibaren insan haklarına ve özgürlüklerine yapılan vurgunun artması ve konuya yönelik çeşitli mekanizmaların oluşmasıyla birlikte kadın haklarının küresel çerçevede ele alındığı görülmektedir. 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi doğrudan kadınlara yönelik olmasa da cinsiyeti bir ayrımcılık nedeni olarak görmemesi, yaşam hakkı, özgürlük ve eşitlik gibi hakların bütün insanlar için geçerli olduğunu kabul etmesi açısından olumlu bir gelişmedir.

Siyasi haklar kadınların en zor elde ettikleri haklardandır. Eşit yurttaşlığın temeli sayılan siyasi haklar aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel haklar gibi kadınların insan haklarının bir parçasını oluşturmaktadır (Kaypak ve Kahraman, 2016: 304). Bununla birlikte ilk çağ uyarılıklarından bu yana kadının insan haklarına yönelik bir sınırlama söz konusu olagelmıştır. Örneğin, Atina kent devleti doğrudan demokrasi ile yönetilirken yönetime dahil edilmeyen başlıca gruplardan biri kadınlardır. Aradan geçen yüzlerce yılda kadınlar sosyal ve ekonomik alanlarda kimi haklar elde etmiş olsalar da yurttaş olmanın bir gereği olan siyasi haklar konusunda yönetimler büyük bir direnç göstermişlerdir. Öyle ki 20. yüzyıla gelindiğinde birçok ülke demokrasi ile yönetilmeye başlamasına ve demokrasinin en önemli unsurlarından olan “eşitlik” ilkesine rağmen kadınlar demokrasinin getirdiği hak ve imkanlardan faydalanabilmek için bir kez daha erkeklerden fazla çaba göstermek zorunda kalmışlardır.

1954 yılında BM tarafından kadın ve erkeklerin eşit bir şekilde seçime gitme haklarını düzenleyen Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme kabul edilmiştir. 1975 yılında Mexico City’de Kadının Statüsü Komisyonu tarafından Birinci Uluslararası Kadın Konferansı’nda devletler için kadının statüsünü iyileştirmeye yönelik bir dizi öneri hazırlanmış ve BM 1975-1985 yıllarını “Kadın On Yılı” olarak ilan etmiştir. 1980 yılında Meksika Konferansı’nda alınan kararlar ışığında kadınların durumunu değerlendirmek üzere Kopenhag Konferansı toplanarak beş yılı kapsayan bir Eylem Programı hazırlanmıştır (Arat, 2001: 29). Aynı yıl, Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) imzaya açılmıştır. Sözleşmenin temel vurgusu, kadınların insan haklarının sağlanması ve cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasıdır. Sözleşmenin doğrudan kadınlara yönelik olması ve kadınlara karşı ayrımcılık yapıldığının uluslararası alanda ilk kez net bir şekilde beyan edilmesi CEDAW’ı önemli kılan özelliklerdir.

1985 yılında geride kalan on yılın değerlendirmesinin yapıldığı Nairobi Konferansı’nın ardından, 1993 yılında Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı düzenlenmiştir. Konferansın kadınlar açısından en önemli noktalarından biri kuşkusuz ilk kez “kadının insan hakları” kavramının kullanılmış olmasıdır (Kaypak ve Kahraman, 2016: 306). Bunun yanında Konferans sonrasında herhangi bir oylama yapılmaksızın Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi kabul edilmiştir. Şiddetin

uluslararası alanda özel olarak bahsedildiği ilk yayın olan Bildirge, devletleri kadına yönelik şiddeti kınamaya ve şiddetle mücadele etmeye davet etmektedir (UN, 2014). 4-15 Eylül 1995 tarihinde Pekin’de gerçekleşen Dördüncü BM Kadın Hakları Konferansı’nda BM Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı kabul edilmiştir. Deklarasyonu imzalayan ülkelerde yönetimler, kadınların ve kız çocuklarının güçlendirilmesi, kadın erkek eşitliğinin sağlanmasından sorumlu kılınmıştır (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/-/handle/1/733>). BM Genel Kurulu 6 Ekim 1999 tarihinde CEDAW İhtiyari Protokolünü kabul etmiştir. Protokolle birlikte kişi ve gruplara CEDAW’da korunan haklarının ihlal edildiği durumlarda CEDAW komitesine doğrudan başvuru yapabilme hakkı tanınmış, CEDAW komitesine inceleme yetkisi verilmiştir. Böylelikle CEDAW komitesi ilgili ülkede doğrudan araştırma yapabilecektir (Acar ve Arıner, 2009: 17).

Bilgi ve teknoloji çağı olarak kabul edilen 21.yüzyılın geride kalan ilk 20 yılında kadınlar önemli kazanımlar elde etmekle birlikte halen yoksulluk, göç, sağlık şiddet, iklim krizi, çevre kirliliği, savaş gibi başlıklarda en kırılgan gruplar arasındadır. Ataerkil yapıların egemen olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede siyasi, kültürel ve “dini” gerekçelerle kadınlar en temel haklarından mahrum yaşamaktadırlar. Diğer taraftan uluslararası alanda kadınların anılan sorunlarını çözmeye yönelik ortak çabalar da yine bu dönemde ivme kazanmıştır. Örneğin, 2011 yılında Avrupa Konseyi tarafından Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi kabul edilmiştir. Kamuoyunda İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen sözleşme, kadınları şiddetin her türünden korumanın devletlerin yükümlüğünde olduğunu vurgulaması açısından son derece önemlidir. Bununla birlikte resmi veriler kadın-erkek eşitliğine yönelik ilerlemenin oldukça yavaş olduğuna işaret etmektedir. Henüz hiçbir ülkenin tam cinsiyet eşitliğine ulaşamadığını vurgulayan 2023 Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu, mevcut ilerleme hızıyla tam eşitliğe ulaşmanın 131 yıl alacağını öngörmektedir. Elde edilen verilere istinaden küresel alanda, “Siyasi Güçlendirme” puanı %22,4’ten %22,5’e yükselirken, “Ekonomik Katılım ve Fırsatlar” 2022’deki %60’tan 2023’te %59,8’e gerilemiştir. 2006-2023 dönemindeki mevcut ilerleme hızıyla, Siyasi Güçlendirme’deki cinsiyet farkının kapatılmasının 162 yıl, Ekonomik Katılım ve Fırsatlar konusundaki cinsiyet farkının 169 yıl ve “Eğitim Başarısı”ndaki cinsiyet farkının kapatılmasının 16 yıl süreceği ifade edilirken “Sağlık ve Hayatta Kalma” konusundaki cinsiyet farkının kapatılmasının zamanının belirsiz olması oldukça çarpıcıdır (World Economic Forum, 2023).

Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Kadın Hakları

Türkiye’de kadın hareketinin geçmişi Batı’daki kadar köklü olmasa da Batı’dan kopuk da değildir. Osmanlı Dönemi’nde özellikle İmparatorluğu çöküşten kurtarmaya yönelik politikaların uygulandığı bir dönemde kadın haklarına yönelik kimi düzenlemeler yapılmış ve feminist kadınların çabaları ile kadın hareketi oluşmuştur. Bu kapsamda Cumhuriyet dönemi kadın hareketinin köklerini Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine götürmek mümkündür.

Selçuklu Devleti’nden kalan mirasla Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde toplumsal yaşamın birçok alanında kadınlar aktif olarak yer almışlar, saray içerisinde devlet kademesinde önemli bir yer tutan sultanlar elçiler kabul etmişlerdir (Göksel, 1993: 129). Özellikle 17. yüzyıldan itibaren veraset sistemindeki değişikliğe bağlı olarak valide sultanlar yönetiminde daha da etkili olmaya başlamıştır (Pürmüşlü, 2020: 23). Diğer taraftan İmparatorluk içerisinde farklı sosyo-ekonomik yapıdaki kadınlar arasında çeşitli farklılıklar söz konusudur. Kırsal alanda üretime dahil edilen kadınlar bir şekilde kamusal yaşamda yer alırlarken zaman içerisinde şeri hukukun etkisi ile bir takım kısıtlayıcı kurallar uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda çok eşliliğe izin verilmesi, cariyelik sistemin devam etmesi, boşanma şartlarının erkekler için kolaylaştırılırken kadınlar için istisnalar dışında imkânsız hâle getirilmesi, velayetin babada olması, mülkiyet ve miras haklarından kadınlar ve erkeklerin eşit şekilde faydalanamaması gibi durumlar kadınların ikincil konularına işaret etmektedir (Berktaş, 2004: 10-11).

Batı’daki uygulamalara benzer şekilde Osmanlı Devleti içerisinde görülen değişim kadınları etkilerken onları bu değişimin esaslı bir parçası haline getirememiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 yılındaki Islahat Fermanı ile sınırlanan padişah yetkilerine ve tebaaya verilen kimi haklara karşın kadınlarla ilgili doğrudan bir düzenlemeye gidilmemiştir. Bununla birlikte bu dönemde yapılan değişikliklerle kadınlara bazı önemli haklar verilmiştir. Örneğin, 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunu ile kadınlar babalarından kalan topraklar üzerinde veraset hakkına sahip olabilmişlerdir (Doğru, 2023: 267).

Eğitim, Tanzimat sonrası dönemden başlayarak önemli düzenlemelerin yapıldığı alanlardandır. 1859 yılında ilk kız rüşdiye mektebi açılmıştır. 1871-1872 yıllarında kadın yöneticilerin de olduğu bu mekteplerde tarih, coğrafya, Osmanlıca, Arapça, Farsça, rika, imla, terzilik, nakış dersleri verilmiştir.

Yine, şeyhülislamla bağlı olan ve din eğitimi odaklı kurumlar olan sıbyan mekteplerinde karma eğitim modeli ile kız çocuklarına da eğitim verilmiştir. 1869 yılındaki Maarif Nezareti Nizamnamesi ile eğitim zorunlu hale getirilmiş ve dini ağırlıklı eğitimde yapılan değişikliklerle müfredatı tarih, coğrafya, ahlak bilgisi gibi dersler eklenmiştir (Pürmüslü, 2020: 27-29). 1870 yılında ilk kız öğretmen okulları (Darülmüallimat) açılmış, 1915 yılından itibaren kadınlar üniversitede eğitim görmeye başlamışlardır.

Çalışma hayatına bakıldığında, Birinci Meşrutiyet’in ilanı ile kimi düzenlemelere yer verildiği görülmektedir. Buna göre, 1876 Anayasası’nın 19. maddesinde Osmanlı tebaasından olan herkesin kamuda çalışabileceği belirtilmiştir. Yasanın ardından çalışma yaşamına ilk katılan kadınlar arasında Darülmüallimat’tan mezun olanlar bulunmaktadır. Bunun yanında Osmanlı Bankası, Postane Teşkilatı, Maliye Nezareti gibi kurumlarda da kadınlar çalışmaya başlamıştır (Pürmüslü, 2020: 41).

Ne var ki, 1882 yılına kadar nüfus sayımına dahil edilmeyen kadınların yurttaşlığı ‘eksik’tir. Bununla birlikte özellikle basın-yayın alanındaki yenilikler ve feminist kadınların çabaları, kadın sorunlarının ve taleplerinin gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Dönemin feminist dergi ve gazetelerinde kadınların aile ve toplum içerisindeki sorunlarına odaklanan yazılara yer verilirken ilk kez bu dönemde kadınlara atfedilen rolün tartışılmaya açıldığı görülmektedir. Bu noktada söz konusu dönemde kadınların dile getirdikleri talepler arasında siyasal talepler bulunmasına karşın İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile yapılan ilk seçimler ise ‘kadınsız’ yani eşitsizdir. Ancak Meşrutiyet’in ilanı ile toplumsal hayatta meydana gelen değişiklikler kadınları etkilemiştir. Fikir dünyalarında oluşmaya başlayan aydınlanma ile bir araya gelen kadınlar bilgi alışverişinde bulunarak sorunlarını ve taleplerini dile getirmeye başlamışlardır. Örneğin, 1911 yılında 300 kadar kadının bir araya gelerek “Beyaz Konferanslar” adıyla annelik, aile hayatı kadınların eğitim hakkı, kamusal alanda kadın görünürlüğü ve erkek egemen toplumun ve siyasetin getirdiği sorunlar gibi başlıklarda yapmış oldukları toplantılar kadınların bilinçlenmesi açısından oldukça önemlidir (Kasap, 2022: 27-28). Yine bu dönemde kadın sorunlarını ele alan dergiler, gazeteler yayınlanmaya başlamış, eğitim, kültür ve sanat alanındaki cemiyetlerin sayısı artmıştır. Bu cemiyetlere örnek olarak kadınların eğitim seviyelerini yükseltmeyi ve toplumsal konularını güçlendirmeyi hedef eden Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti, kadınların kültürel gelişimini destekleyen Teali-i Nisvan Cemiyeti, kadınları çalışma hayatına dahil etmeyi amaçlayan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi, Balkan Savaşları’na destek için kurulan Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Heyeti verilebilir (Çakır, 2021: 87-117). Adı geçen dernek ve cemiyetler kamusal yaşamda kadınların daha görünür olmasını sağlamış, kadınlar toplumsal yaşamın birer parçası haline getirilmeye çalışılmıştır.

1912 yılından sonra artan savaşlar ve Birinci Dünya Savaşı kadınların toplumsal konularının değişmesine yol açmıştır. Bu dönemde bir yandan kadın sorunlarına yönelik ilginin azalması söz konusu iken bir yandan da özellikle çalışma yaşamında kadın görünürlüğü artmaya başlamıştır. 1913 yılında ilk kez devlet memuru olarak çalışmaya başlayan kadınlar kamusal yaşamda yer almaya başlamışlardır. Son olarak 1917 yılında kabul edilen Aile Hukuku Kararnamesi ile evlilik ve boşanma ile ilgili düzenlemelere yer verilmiş, nikah akdinin bir memur önünde yapılması kararlaştırılırken çok eşliliğe sınırlama getirilmiştir (Pürmüslü, 2020: 57).

Cumhuriyet’in İlanı ve Kadın Haklarının Gelişimi

Vatan savunmasının ön plana çekildiği milli mücadele döneminde feminist hareketin talep ve beklentileri kesintiye uğramış, kadınlar erkeklerle beraber cephede ve cephe gerisinde ülkenin işgalden kurtarılmasında çeşitli görevler almışlardır. Elde edilen başarının ardından 1920 yılında kurulan TBMM dönemin koşulları nedeni ile cinsiyetler arası eşitliğe sahip değildir. 1921 yılında çıkarılan ilk anayasa egemenliği halka bıraksa da siyasal hakların eşit paylaşımı konusu yüksek sesle dile getirilememiştir. Bununla birlikte Meclisin açılarak egemenliğin halka bırakılmış olması gelecek dönemde kadınlara yönelik düzenlemelerin yapılacağına işaret eder. 1922 yılında saltanatın 1924 yılında ise halifeliğin kaldırılması gibi adımlarla desteklenen süreçteki gelişmeler doğrudan kadınlara yönelik olmasa da yapılan düzenlemeler zaman içerisinde kadınların eşit yurttaşlığının, özgürlüğünün ve haklarının temel teminatı olmuştur. Öyle ki, henüz cumhuriyet ilan edilmeden bir grup kadın, Nezihe Muhittin öncülüğünde içişleri bakanlığına bir dilekçe ile Kadınlar Halk Fırkası adında bir partinin kurulması için başvuruda bulunmuşlardır. Her ne kadar kadınların henüz seçme ve seçilme hakkı olmadığı için söz konusu dilekçe reddedilse de kadınlar, hak taleplerine TKB çatısı altında devam etmiş ve kadınların siyasi başta olmak üzere temel hak ve hukuklarının sağlanması için mücadele sürdürülmüştür.

1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilanı ile laik eğitim benimsenirken 1926 tarihli Medeni Kanun'un kabulü ile kadınlara evlilik, boşanma ve velayet konularında birtakım haklar tanınmıştır. Bu haklar (Cin, 1948: 62-63):

- Çok eşli evlilik yasaklanmıştır.
- Resmî nikâh zorunlu hâle getirilmiştir.
- Evlenme akdinin yetkili memur huzurunda gerçekleştirileceği kararlaştırılmıştır.
- Evlilikte temsil usulü kaldırılmıştır.
- Evlenme yaşının istisnalar haricinde erkekler için 17, kadınlar içinse 15 yaşını doldurmakla mümkün olabileceği düzenlenmiştir.
- Boşanmak isteyen kişinin mahkemeye başvurması zorunlu hale gelmiştir.
- Kadınlara boşanma davası açabilme hakkı tanınmıştır.
- Velilik sıfatı kadınlara da tanınmış mirasın paylaşılmasında kadın erkek eşitliği getirilmiştir.
- Mal ayrılığı rejimi kabul edilmiştir.

1930 yılına gelindiğinde TKB'nin çabaları ve kimi milletvekillerinin katkısı ile Belediye Seçimleri Kanunu'nda değişiklik yapılmış ve kadınlara belediye seçimlerinde seçme-seçilme hakkı tanınmıştır. Söz konusu değişikliğin ardından kadınların Cumhuriyet Halk Fırkasına üyelik başvurusunda bulunabilmelerine yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Pürmüslü, 2020: 118). Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerin ardından 1930 yılında yapılan Belediye Seçimlerinde kadınlar ilk kez yerel siyasette görünür hale gelmiştir. Çok geçmeden anayasada yapılan değişiklikle kadınlar köy heyetine üye olma ve muhtarlık seçimlerine katılma hakkını da kazanmışlardır. 6 Kasım 1933 tarihinde Aydın'ın Demircidere Köyü'nde yapılan seçimleri Gül Esin kazanmış, böylece Türkiye'de ilk kez bir kadın köy muhtarı seçilmiştir (Pürmüslü, 2020: 120).

1934 yılına gelindiğinde kadınlar genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını elde etmiş, ilk seçimlerde meclise girenlerin 18'ini (%4,55) kadınlar oluşturmuştur. Böylece, Meclis'in kurulmasından 15 yıl sonra kadınların parlamentoda temsili mümkün olabilmıştır. Diğer taraftan Türkiye'de kadınlar Fransa, İtalya, İsviçre gibi ülkelerden çok önce siyasi haklarına kavuşmuşlardır. Bu durumu kadın hakları açısından önemli bir dönemeç olarak gören TKB misyonunu tamamladığı düşüncesi ile kendini feshederken kadın hareketi uzun bir sessizlik dönemine girmiştir.

1946 yılında çok partili yaşama geçilmesine rağmen meclisteki kadın görünürlüğü 1999 yılına kadar %4'e ulaşamamıştır. 1961 yılından sonra sendika ve siyasi partilerde kadınlar yeniden örgütlenmiş, 1970'li yıllarda sosyalist hareketlerin artışı ile kurulan kadın dernekleri sosyal ve ekonomik alanda kimi haklar talep etmişlerdir. Bu dönemin en önemli özelliği ise İkinci Dalga Feminist Hareket'in varlığı ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik faaliyetleridir. Nitekim, feminist kadınların çabaları ile Türkiye, kadınlara karşı ayrımcılıkla mücadeleyi amaçlayan CEDAW'ı 1985 yılında imzalamıştır.

1990'lı yıllar kadın sorunları ile mücadelede yasal değişikliklerin yapıldığı, uluslararası karar ve politikaların benimsendiği ve kurumsallaşmanın başladığı bir dönem olmuştur. 1989 yılında İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin açılmasının ardından 1990'da Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ve şiddetle mücadelede önemli bir sığınak olan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı kurulmuştur. Bu dönemde Medeni Kanun'da kadının çalışmasını eşinin iznine bağlayan yasa iptal edilmiş, evli kadına kocasının soyadının yanında kendi soyadı da kullanabilme hakkı verilmiştir. 1995 yılında gerçekleşen kadın konferansının ardından kabul edilen Pekin Deklarasyonu Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Böylece Türkiye 2000 yılına kadar anne ve çocuk ölümlerinin %50 azaltılması, zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması, kadın okuryazarlığının %100'e çıkarılması yönünde önemli bir adım atmıştır (Özsoy, 2015: 79). 1998 yılında kadına karşı şiddetin önemli bir sorun olarak ortaya çıktığı dönemde 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun kabul edilmiş ve özellikle aile içi şiddetle mücadele daha kapsamlı hale getirilmiştir.

AB uyum süreciyle birlikte, 2000'li yıllarda daha çok yasal alanda kadın-erkek eşitliğini sağlamaya ve kadınlara karşı ayrımcı düzenlemeleri ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atılmıştır. Anayasa'da kadınların lehine önemli düzenlemeler yapılırken kadın-erkek eşitliğini temel alan yeni Medeni Kanun kabul edilmiş; İş ve Ceza Kanunlarında reform niteliğinde değişiklikler yapılmıştır. 2002 yılında CEDAW çerçevesinde kabul edilen İhtiyari Protokol Türkiye tarafından onaylanmıştır. 2004 yılında anayasada yapılan bir değişiklikle devlet, kadın ve erkek eşitliğini sağlama görevini anayasal bir görev olarak üstlenmiştir. 2005 yılında ilk kez Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2007-2010) hazırlanırken, bir yıl sonra Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve

Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler konulu 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi yayımlanmıştır (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060704-12.htm>).

2012 yılında şiddete uğrama tehlikesi bulunan ya da uğrayan kadınların korunması ve şiddetin önlenmesi amacıyla 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun’un kabul edilmesi ulusal anlamda şiddetle mücadelede atılmış en önemli adımların başında gelmektedir. 2013 yılında Kadın Konukevleri Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik, 2016’da ise Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) Hakkında Yönetmelik yürürlüğe girmiştir.

Siyasi Göstergelerde Kadınlar

Kadınların siyasi alandaki görünürlüklerinin artmasının kadın sorunlarının parlamento gündemine daha çok ve etkili bir şekilde alınmasını sağladığına yönelik görüşlerin yanı sıra (Galligan ve Tremblay, 2005’ten akt.: Gençkaya, 2011: 8) kadın sorunlarının milletvekillerinin cinsiyeti ile ilgisinin sınırlı olduğunu açığa çıkaran araştırmalar da mevcuttur. Kuşkusuz, kadınlar siyasete dahil olsalar da konuları ele alış biçimleri, kendilerine yükledikleri anlamlar ve bağlı buldukları parti ideolojileri sorunların çözümündeki rollerini etkilemektedir. Örneğin Tekeli (1982) tarafından yapılan çalışmanın bulgularına göre, tek parti döneminde kadın milletvekillerinin yalnızca %9’u kendilerini partinin faal üyesi olarak görürken 27 Mayıs 1960 Darbesi’nden sonra kadın milletvekillerinin %14,3’ü kendilerini ‘önder’ olarak nitelendirmektedir. Öyle ki, 40 kadın vekilin yalnızca ikisinin öncelikle kadın sorunlarıyla ilgilendiklerini belirtmeleri dikkat çekicidir. Bu durum aktif siyaset yapan kadınların görevlerini yaparlarken cinsiyet noktasından hareket etmediğini (ya da edemediğini), parti içerisinde daha “pasif” sorumluluklar üstlediklerini (ya da üstlenmek zorunda kaldıklarını) göstermesi açısından dikkate değerdir.

Dünya genelinde kadınların siyasal haklarını kazanma serüvenleri çeşitli zorluklara dayanmaktadır. Eşitlik, özgürlük, insan hakları gibi kavramların “önemli” olduğu ve demokrasinin beşiği olarak adlandırılan birçok ülkede kadınlara siyasi hakları ancak 20. yüzyılla birlikte verilmeye başlanmıştır. Örneğin İngiltere’de kadın hareketinin ve işçi sınıfının tüm çabalarına karşın elde edilemeyen siyasal haklar için 20. yüzyılın başlarında oldukça sert ve kitlesel nitelikli yöntemlere başvurulmuştur. 1903 yılında Kadınların Sosyal ve Siyasal Birliği (Women’s Acial and Political Union-WSPU) kurularak Birliğin öncülüğünde kadınlar hapisanelerde açlık grevlerinden kilise ve devlet kurumlarını kundaklamalara varıncaya kadar çeşitli sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunmuş, 1918 yılında kimi sınırlılıklarla kadınlar oy kullanma hakkını kazanmışlardır (Doğru, 2023: 258). Yine, 1789 yılında gerçekleşen devrimin ardından yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi kapsamına kadınların dahil edilmediği Fransa’da, kadınlar siyasi haklarını ancak 1944 yılında kazanırlarken gelişmiş ülkeler listesinin başında olan İsviçre’de kadınlar ulusal alanda siyasi haklarını elde etmek için 1971 yılını beklemek zorunda kalmışlardır.

Kadınların siyasal haklarını elde etmeleri konusunda birçok ülkeden çok daha önce hareket eden Türkiye’de 1930 yılında yerel seçimlerde, 1934 yılında ise genel seçimlere katılımda kadınların lehine düzenlemeler yapılmıştır. Böylece, 1935 yılında yapılan genel seçimlerde 18 kadın vekil parlamentoya girmiş, Türkiye adı geçen dönemde kadınların meclisteki temsili bakımından dünyada 2. sırada yer almıştır (Doğru, 2023: 273). Aşağıdaki Tablo’da 1935-2023 yılları arasında Türkiye’deki kadın milletvekillerinin sayısı ve oranları gösterilmiştir.

Tablo 1: 1935-2023 Yılları Arasında Parlamentodaki Kadın Oranı

Seçim Yılı	Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili Oranı (%)
1935	399	18	4.5
1939	429	16	3.7
1943	455	16	3.5
1946	465	9	1.9
1950	487	3	0.6
1954	541	4	0.7
1957	610	8	1.3
1961	450	3	0.7
1965	450	8	1.8

1969	450	5	1.1
1973	450	6	1.3
1977	450	4	0.9
1983	399	12	3.0
1987	450	6	1.3
1991	450	8	1.8
1995	550	13	2.4
1999	550	23	4.2
2002	550	24	4.4
2007	550	50	9.1
2011	550	79	14.4
2015 (Kasım)	550	81	14.7
2018	600	104	17.3
2023*	600	119	19.83

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerde Kadın 2022.

*2023 yılı verisi TBMM'nin sayfasından edinilmiştir. Bakınız: <https://www.tbmm.gov.tr/-sandalyedagilimi>

Tablodan hareketle, Türk siyasi hayatında kadın parlamenter oranlarına bakıldığında, kimi noktalar dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, çok partili dönemdeki kadın vekil oranının uzun yıllar boyunca tek partili dönemin gerisinde kaldığıdır. 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti (DP) Dönemi'ne bakıldığında, 14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen seçimlerin Türkiye açısından büyük bir değişimi beraberinde getirdiği belirtilmelidir. Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikle seçimler ilk kez tek dereceli, eşit, genel, gizli oy, açık tasnif usulüne göre yapılmıştır. Yapılan seçimlerde 487 milletvekilinin üçü kadınlardan oluşmaktadır.¹ 416 milletvekili çıkararak DP'nin iki vekili, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 69 milletvekilinden ise yalnızca biri kadındır. 541 vekilin parlamentoya girdiği 1954 seçimlerinde dört kadın vekilin tamamı (503 vekil içerisinde) DP'dendir. 31 CHP'li milletvekilinin ise tamamı erkektir. DP'nin yarıştığı son seçim olan 1957 seçimlerinde ise meclise giren sekiz kadın vekilin yedisi DP sıralarından, biri ise CHP'dendir (Topçu, 2019: 146). Özkaya Duman'a göre (2020: 393) DP'nin iktidarda olduğu dönemde siyasi alanda kadın katılımının azalmasında iktidar partisinin politikalarının yanı sıra uluslararası alanda dönemin siyasal konjonktürünün neden olduğu kaos ve güven sorunu bulunmaktadır. İkinci nokta, milletvekili sayısındaki artışa karşın kadın vekil oranının bu artışın gerisinde kaldığıdır. 1980 yılında gerçekleşen askeri darbenin ardından yapılan ilk seçimlerde parlamentodaki vekillerin %3'ünü kadınlar oluştursa da 1987 yılına gelindiğinde artan vekil sayısına karşın kadın parlamenter oranının %1,3'e gerilediği görülmektedir. Kuşkusuz bu durumun gerçekleşmesinde askeri darbe ile siyasi partilerin kadın kollarının kapatılmış olması etkilidir. Söz konusu yasakla birlikte 1995 yılına kadar nüfusun yüzde ellisini oluşturan kadınların aktif katılımları engellenmiştir. Son olarak 21. yüzyıla geçişten sonraki ilk genel seçimde düşük olan kadın milletvekili sayısıdır. Son yıllarda kadın vekil oranlarında bir artış görülse de 2023 yılı seçimleri baz alındığında %19,83'lük kadın temsiline Türkiye gibi laik ve demokratik bir ülke için yeterli olmadığı açıktır. Öyle ki, Parlamentolararası Birlik'in (Inter-Parliamentary Union) 2023 yılının ilk dokuz ayı verilerine göre dünya çapında ulusal parlamentolardaki kadın milletvekili oranları %26,7'dir. Türkiye ile kıyaslandığında Ruanda, Küba, Nikaragua gibi ülkelerde yüzde ellinin üzerindeki kadın temsil oranları ise dikkat çekicidir (<https://data.ipu.org/women-averages>).

Parti bazında bakıldığında Türkiye'de kendilerini liberal, muhafazakâr, milliyetçi, demokrat ya da sağ ve sol olarak niteleyen partiler arasında "kadın vekil çıkarmama" noktasındaki benzerlik dikkat çekicidir. 2023 yılında yapılan seçimlerde partilerin çıkarmış olduğu kadın milletvekilleri incelendiğinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) 268 milletvekilinin 50'sini, CHP'nin 169 milletvekilinin 30'unu; Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) 50 milletvekilinin 4'ünü; lideri bir kadın olan İYİ Parti'nin 43 milletvekilinin 5'ini; Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) 4 milletvekilinin 1'ini kadınlar oluşturmaktadır. Yeniden Refah Partisi'nin (YRP) 5 milletvekilinin tamamı erkek vekillerdir. Siyasi partiler içerisinde cinsiyet eşitliğine en yakın parti ise 61

¹ DP'nin ilk dönem kadın vekilleri İstanbul'dan Hatice Nazlı Tıbar, İzmir'den Halide Edip Adivar (meclise girdikten sonra bağımsız milletvekili olarak görev almıştır) iken Cumhuriyet Halk Partisi'nin kadın vekili Kars'tan Tezer Taşkıran'dır.

milletvekilinin 30’unu kadınların oluşturduğu Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi’dir (Yüksek Seçim Kurulu, 2023: 38).² Söz konusu sonuçlara göre, -Yeşiller ve Sol Gelecek Parti dışında- parti tüzüğünde cinsiyet kotası bulunan partilerle cinsiyet kotası bulunmayan partilerin çıkardıkları kadın milletvekilleri sayısında kayda değer bir farkın olmaması dikkat çekicidir.³ Nitekim kadınlar siyasi partiler tarafından ya kota oranlarında aday gösterilmemekte ya da seçilmesi muhtemel yer ve sıralarda erkek adaylar öncelenmektedir. Örneğin, 1983-2018 yılları arasında yapılan on bir genel seçimde on üç siyasi parti seçim barajını aşmıştır. Bu partiler tüm seçimlerde 24.099 aday göstermiş olup bunların yalnızca 2.737’si (yaklaşık yüzde 12) kadındır. Seçimler sonucu meclise giren 5749 temsilcinin ise 498’i (yaklaşık yüzde 9) kadındır (Yüksel, 2022: 1311). Bu durum kadınların siyasete aktif katılımını sınırlamakta, parlamentoların eril niteliğini artırmaktadır.

Türkiye’de yerel alanda da kadın görünürlüğünün cinsiyetler arası eşitlik bağlamında olması gereken düzeyin altında olduğu belirtilmelidir. Buna göre; 1930 yılında yerel seçimlere katılım hakkının elde edilmesinin ardından aynı yıl yapılan Belediye Seçimlerinde 502 belediye başkanından yalnızca biri kadın olmuştur.⁴ Siyasi iktidarın el değiştirdiği 1950 yılında yapılan belediye başkanlığı seçiminde 600 belediye başkanının biri kadındır. 1968 yılında 1243 belediye başkanından 4’ü kadınlardan oluşurken 1977 yılında 1710 belediye başkanından beşi kadındır. 1980 darbesinin ardından yapılan yerel seçimlerde (1984) hiçbir kentte kadın belediye başkanı seçilmezken 1994 yerel seçimlerinde 2695 belediye başkanından dokuzunu 1999 yılında ise 3200 belediye başkanından yalnızca on dördünü kadınlar oluşturmuştur (Kaşıkırık ve Karaoğlu, 2021: 25). 2000’li yıllara gelindiğinde yerel alanda kadın temsiline kısmi bir artış olmakla birlikte rakamlar beklenen düzeyin altındadır. Aşağıda, 2004-2019 yılları arasında yapılan seçimler sonrasında belediyelerdeki kadın oranlarını göstermektedir:

Tablo 2: 2004-2019 Yerel Yönetimlerde Kadın ve Erkek Oranı

Seçimler	Kadın		Erkek		Toplam Sayı
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	
2004					
Belediye Başkan	18	0.6	3207	99.4	3225
Belediye Meclisi Üyesi	817	2.4	33660	97.6	34477
İl Genel Meclis Üyesi	57	1.8	3151	98.2	3208
2009					
Belediye Başkanı	26	0.9	2922	99.1	2948
Belediye Meclisi Üyesi	1340	4.2	30450	95.8	31790
İl Genel Meclis Üyesi	110	3.3	3269	96.7	3379
Köy Muhtarı	65	0.2	34210	99.8	34275
Mahalle Muhtarı	429	2.3	18178	97.7	18607
2014					
Belediye Başkanı	40	2.9	1356	97.1	1396
Belediye Meclisi Üyesi	2198	10.7	18300	89.3	20498
İl Genel Meclis Üyesi	60	4.8	1191	95.2	1251
Köy Muhtarı	58	0.3	18085	99.7	18143
Mahalle Muhtarı	622	2.0	31013	98.0	31635
2019					
Belediye Başkanı	41	3.0	1348	97.0	1389
Büyükşehir Belediye Başkan	3	10.0	27	90.0	30
İl Belediye Başkanı	1	2.0	50	98.0	51
Büyükşehir İlçe Belediye Başkanı	25	4.8	494	95.2	519

² Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi adını Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM) olarak değiştirmiştir.

³ CHP’nin parti tüzüğünde %33, Halkların Demokratik Partisi’nin 2015 seçim bildirgesine göre %50, İYİ Parti’nin parti tüzüğünde ise %25 cinsiyet kotası bulunmaktadır. AK Parti ve MHP’nin parti program ve tüzüklerinde kota düzenlemesi yer almamaktadır.

⁴ Artvin’in Kılıçkaya kasabasında Sadiye Hanım belediye başkanı seçilmiştir.

İlçe-Belde Belediye Başkan	12	1.5	777	98.5	789
Belediye Meclisi Üyesi	2284	11.0	18461	89.0	20745
İl Genel Meclis Üyesi	48	3.8	1223	96.2	1271
Köy Muhtarı	115	0.6	18081	99.4	18196
Mahalle Muhtarı	970	3.0	31049	97.0	32019

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo incelendiğinde, 2019 öncesinde yapılan seçimlerde kadın belediye başkan oranı %0,6'dan %2,9'a, kadın belediye meclis üyesi oranı %2,4'ten %10,7'ye, kadın il genel meclis üyesi oranı %1,8'den %4,8'e yükselmiştir. 2009 yılında 34275 köy muhtarının 65'i (%0,2), 2014 yılında 18143 muhtarın 58'i (%0,3) kadındır. Aynı dönemde sırayla 18607 mahalle muhtarının 429'u (%2,3), 31635 muhtarın 622'si (%2) kadınlardan oluşmaktadır. 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı On Dört İle Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la Türkiye'deki büyükşehir belediye sayısı 30 olmuştur. Bu kapsamda 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçim sonuçlarına göre büyükşehir belediye başkanlarından 3'ü, 51 il belediye başkanından ise yalnızca 1'i kadındır. Meclis üyeliklerinde nispeten yükselen oranlara karşın yönetici kadrolarında kadın oranları oldukça düşüktür. Buna göre, 519 büyükşehir ilçe belediye başkanlarından 25'i kadındır. Yüzde 3'lük kadın mahalle muhtarına karşın köy muhtarlarının yalnızca %0,6'sı kadınlardan oluşmaktadır. Söz konusu rakamlar incelendiğinde yıllar itibari ile siyasi alandaki kadın görünürlüğünün kısmi bir artış gösterdiği, kırsal alanda kadın görünürlüğünün daha da azaldığı, yerel birimlerin en küçük birimi olan muhtarlıklarda kadın oranlarının tüm yıllar boyunca %3'ün üzerine çıkamadığı, meclis üyeliklerindeki kısmi yükseklığe kıyasla belediye başkanlıklarında kadın sayılarının oldukça az olduğu görülmektedir. Uluslararası alanda yerel mekanizmalarda kadın oranının %35,5 (UN Women, 2023) olduğu düşünüldüğünde yerel siyasette kadın görünürlüğünü artırmaya yönelik politikalara ihtiyaç duyulduğu ifade edilmelidir.

Sonuncusu 31 Mart 2019 tarihinde yapılan yerel seçim sonuçlarında açığa çıkan eşitsizliğin kaynağı siyasi partilerin aday listeleri üzerinden okunabilmektedir. Buna göre, AK Partinin 1282 adayından 26'sı (%2,02); CHP'nin 882 adayından 50'si (%5,66), MHP'nin 817 adayından 23'ü (2,81), Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) 234 adayından 50'si (%21,36) ve İYİ Parti'nin 562 adayında 27'si (%4,80) kadın adaylardır. Böylece seçime katılacak 8 bin 263 belediye başkanı adayı içinde kadınların sayısı 652'dir (%7,9) (Ka-der, t.y.). 30 büyükşehir belediyesi için aday görünümü de benzer bir tabloyu yansıtmaktadır. Buna göre 316 adayın yalnızca 34'ünü (%10,8) kadınlar oluşturmaktadır (Ka-der, t.y.). Söz konusu rakamlar incelendiğinde nüfusun yarısını oluşturan kadınların yerel alandaki temsiliyetinin de tatmin edici olmadığını söylemek mümkündür.

Siyasal partilerin il yönetimlerindeki kadın oranlarına bakıldığında 81 il içerisinde AK Partinin 2, CHP'nin 4, MHP'nin 2, İYİ Parti'nin ise 3 il başkanı kadınlardan oluşmaktadır. Bunun yanında eş başkanlık sisteminin uygulandığı HDP'nin 81 kadın il başkanı bulunmaktadır (İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü, 2021: 20). Yerel alanda kadın görünürlüğü açısından en olumsuz tablolardan biri de -ulusal seçimlere benzer şekilde -siyasi hakların kazanılmasından bu yana hiç kadın muhtarın seçilmediği kentlerin olmasıdır (Kaşıkırık ve Karaoğlu, 2021: 19).

Son olarak Türkiye'de kadınların siyasi yaşama katılımını sınırlayan çeşitli etmenler bulunmaktadır. Erkeklerle kıyaslandığında kadınların siyasete katılımında medeni durum, kurumsal, yapısal ve kültürel engeller, yaş, sosyo-ekonomik eşitsizlikler gibi çeşitli konuların birer sorun olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur.⁵ Diğer taraftan söz konusu sorunlar ciddi bir şekilde ele alındığında kadınların siyasi yaşama aktif katılımı önündeki engellerin kaldırılabilceği de bilinmektedir. Örneğin, 1970'li yıllarda cinsiyet eşitliği politikalarına ağırlık veren ve 1980 yılında kota uygulamasını başlatan İsveç'te kadın vekil oranı hızlı bir şekilde %20-30'lara yükselmiştir (Akarçay, 2019: 19). Siyasi alanda artan kadın görünürlüğünün ve karar alma süreçlerindeki liderliklerinin kadınların mevcut konularını iyileştirdiğine dair de kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Hindistan'daki yerel konseyler üzerine yapılan araştırmada, kadınların liderliğindeki konseylerin olduğu bölgelerde içme suyu projelerinin sayısının, erkeklerin liderliğindeki konseylerin olduğu bölgelere göre %62 daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Norveç'te, kadınların belediye meclislerindeki varlığı ile çocuk bakımı kapsamı arasında

⁵ Bu çalışmalara örnek olarak bakınız: Kaşıkırık ve Karaoğlu, 2021; Gençkaya, 2011.

doğrudan bir nedensel ilişki bulunmuştur (UN Women, 2023). Tüm bu örneklerden hareketle Türkiye’de siyasi alandaki kadın görünürlüğünün artırılmasının aynı zamanda kadın sorunlarının yanında kentsel, çevresel ve toplumsal birtakım sorunların da ortadan kaldırılmasına katkı sağlayacağı açıktır.

SONUÇ

Tarihsel perspektiften incelendiğinde insan haklarının sağlanmasına yönelik mücadelenin bir parçası olmalarına rağmen kadınlar elde edilen kazanımlardan erkeklerle eşit oranda faydalanamamış, yurttaş sayılma talepleri uzun ve zorlu bir sürecin ardından kabul edilmiştir. Bununla birlikte dünyanın çoğu bölgesinde yasal anlamda sağlanan eşitliğe rağmen kültürel, dini, ekonomik ve siyasi gerekçelerle kadınlar somut göstergelerde bu eşitliği yakalayabilmiş değillerdir. Öyle ki, yapılan araştırmalar mevcut durumda küresel alanda kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasının onlarca yılı bulabileceğini göstermektedir.

Türkiye’de kadınların hak mücadelesi ise genel olarak dünya ile paralellik göstermiş; feminist kadınların çabaları ile Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden itibaren eğitim ve istihdam gibi alanlarda yapılan düzenlemelerin yanı sıra kadınlara bir takım medeni haklar verilmiştir. Vatan savunmasının ön plana çekildiği milli mücadele döneminde kadınların talep ve beklentileri kesintiye uğramış, kadınlar erkeklerle beraber ülkenin işgalden kurtarılmasında çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Kurtuluş Savaşı’nın başarıya ulaşmasının ardından 1923 yılında Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile elde edilen hukuki, sosyal-medeni, ekonomik ve siyasi kazanımlar kadınların kamusal yaşamda var olmasının önünü açmıştır. Bireylerin yurttaş kimliğini belirleyen ve eşitliğin hayata geçirilmesinin güvencesi olan siyasi haklar, Cumhuriyet’in ilanından 7 yıl sonra kadınlara tanınmıştır. Böylece nüfusu ağırlıklı olarak Müslüman olan Türkiye’de kadınlar birçok batılı ülkeden çok daha önce bu hakları kazanırken 1935 yılında yapılan genel seçimlerde 18 kadın vekilin parlamentoya girmesiyle adı geçen dönemde Türkiye kadınların meclisteki temsili bakımından dünyada 2. sırada yer almıştır. Bu süreçte kadın haklarının sağlanmasına yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Kadınları toplumun eşit bireyleri olarak benimseyen yasal ve anayasal kabuller uluslararası alanda CEDAW, Pekin Deklarasyonu gibi anlaşma ve sözleşmelerle desteklenmiştir.

Anılan tüm gelişmelere rağmen yerel ve ulusal siyasetteki kadın oranlarının değişim seyri Türkiye’de kadınların siyasi alandaki temsili noktasında halen atılması gereken adımlar olduğunu göstermektedir. Diğer bir anlatımla, hakların tanınmasının bu hakların kullanılması anlamına gelmediği açıktır. Gerek yerel gerekse ulusal siyasette Türkiye kadın temsili açısından uluslararası alandaki ortalamanın altındadır. Son yıllarda siyasi göstergelerde artan oranlara karşın toplumun yüzde ellisini oluşturan kadınların politikaya aktif katılımı eşitlik, adalet ve demokrasi kavramlarının hayata geçirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu noktada kadın temsili oranlarını olumsuz etkileyen etmenler arasında yer alan ataerkil bakış açısının ve mevcut yapısal sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Kuşkusuz kadınların siyasete katılımının sağlanmasında salt kadın odaklı bakış açısı ise çözüm değildir. Kamusal alandaki birçok mekân, meslek, yer gibi siyasetin de eril nitelikli bir alan olduğu algısının ortadan kaldırılması gerekir. Özellikle kadınların sorun ve beklentilerine erişimin daha kolay olduğu yerel alanda kadınların aktif siyasete dâhil olmalarının, kentsel sorunların çözümünden ekonomik gelişmenin ve toplumsal eşitliğin sağlanmasına kadar birçok konuya katkı sağlayacağı gözden kaçırılmamalıdır.

Yazarlık Katkısı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda (%50) katkı sağlamıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. & Arıner, H. O. (2009). *Kadınların İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayını.
- Akarçay, P. (2019). İsveç’te Cinsiyet Eşitliği Politikaları. *International Journal of Social Inquiry*, 12(1), 1-27.
- Arat, Y. (2001). Women's Rights as Human Rights: The Turkish Case. *Human Rights Review*, 3(1), 27-34.
- Berktaş, F. (2004). Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No 7*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi.

- CBE İnternational. A Medieval Makeover: Women's Roles Before and After the Reformation. <https://www.cbeinternational.org/resource/a-medieval-makeover-womens-roles-before-and-after-the-reformation/> adresinden erişildi.
- Chollet, M. (2020). *Bugünün Cadıları-Kadınların Yenilmez Gücü*, (Çev.: Z. Hazal Louze). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cin, H. (1984). Elli Yıl Önceki Türk ve Dünya Kadınının Fiili ve Hukuki Durumu, *Türk Kadınının Siyasi Haklarının Tanınmasının 50. Yılı Uluslararası Konferansı- Bildiriler Kitabı 05-07 Aralık 1984* (s.47-67), Ankara.
- Çakır, S. (2021). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Doğru, D. (2023). Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanması ve Siyasal Temsilde Karşılaşılan Sorunlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 72(1), 247-293.
- Erbay, H. (2019). Tarihsel Süreçte Dünyada ve Türk Toplumunda Kadın Algısı ve Haklarının Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ege Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(1), 1-25.
- Gençkaya, Ö. F. (2011). Kadın Milletvekillerinin Yasama ve Denetim Faaliyetleri ve Rollerini (1935-2007). *Yasama Dergisi*, 0(18), 5-34.
- Göksel, B. (1993). *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü (2021). Türkiye’de kadının siyasete katılımı: siyasal hayatta karşılaşılan engeller ve deneyimler. <https://istanpol.org/> adresinden erişildi.
- Ka-der (t.y.). Kadının Yokluğu Onaylandı. <https://ka-der.org.tr/> adresinden erişildi.
- Kasap, S. (2020). Beyaz Konferanslar. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm* (s. 27-32), Cilt 10, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaşıkırık, A. & Karaoğlu, N. (2021). Yerel Siyasette Kadının Adı Neden Yok? *Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA.DER)*. İstanbul.
- Kaypak, Ş. & Kahraman, M. (2016). Türkiye’de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 033, 298-315.
- Özkaya Duman, O. (2020). Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılında Tek ve Çok Partili Dönemde Kadın Temsilîyetinin Karşılaştırmalı Analizi (1935-1960). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 67, 369-401.
- Özsoy, B. (2015). Kadınların Yerel Hizmetlerden Memnuniyet Düzeyi ve Kadın Dostu Kentten Beklentileri: Gaziantep Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Pürmüşlü, N. (2020). Osmanlıdan 1950’ye Türk Kadın Haklarının ve Statüsünün Gelişim Süreci, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. İstanbul: Yayıncılık Matbaası.
- Topçu, İ. (2019). Demokrat Partili Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960). *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(17), 143-162.
- TÜİK. (2012). Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK. (2023). *İstatistiklerde Kadın 2022*. Ankara.
- UN. (2014). *Women’s Rights are Human Rights*. United Nations Publication: New York and Geneva.
- UN. Women. (2023). Facts and Figures: Women’s Leadership and Political Participation. <https://www.unwomen.org> adresinden erişildi.
- URL 1: <https://data.ipu.org/women-averages>.
- URL 2: “Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı”. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/733> adresinden erişildi.
- Wollstonecraft, M. (2007). *Kadın Haklarının Gerekçelenilmesi*, (Çev.: D. Hakyemez). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- World Economic Forum (2023). *Global Gender Gap Report 2023*. Geneva Switzerland.
- Yalom, M. (2002). *Antik Çağlardan Günümüze Evli Kadının Tarihi*, (Çev.: Z. Yelçe ve N. Domaniç). İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- Yüksek Seçim Kurulu (2023). 14 Mayıs 2023 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları. Seçim İstatistikleri Bülteni.
- Yüksel, M. (2022). Türkiye’de Kadınların Parlamentoda Temsilinde Siyasal Partilerin Rolü. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 14(3), 1303-1323.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 139-158, Spring 2024

Osmanlı Medreseleri Üzerine Bir Araştırma: 16. Yüzyıl “Manisa Sultan Medresesi ve Muradiye Medresesi” Örnekleri*

A Research on Ottoman Madrasahs: 16th Century “Manisa Sultan Madrasah and Muradiye Madrasah” Examples

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1444573>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
28.02.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
27.03.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Öz

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, dini mimariye ait anıtsal yapılar, İslam ve Osmanlı kültürünün ihtiyaçlarına ve döneminin şartlarına uygun olarak şekillenmiştir. Külliye ler Osmanlı anıtsal yapılarının en önemli mimari yapılarıdır. Zaman içinde, bu külliye ler, tahribatlar, depremler, savaşlar, işlev farklılaşmaları, sosyo-kültürel değişimler gibi pek çok etkenlerle değişim geçirmiştir. Osmanlı medreseleri ise, bu külliye lerin önemli eğitim yapılarıdır. Medreseler, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sisteminde önemli bir rol oynayan dini ve ilmi kurumlar olmuşlardır. Medreselerinin amacı, öğrencilere dini bilgilerin yanı sıra fen ilimleri, matematik, astronomi, tıp gibi alanlarda eğitim vermek olmuştur. Osmanlı döneminde 1437-1595 yılları arasında Manisa, Osmanlı şehzadelerinin saltanata hazırlandığı bir politik kent olmuştur. Günümüzde, şehzadeler kenti olarak bilinen Manisa, pek çok sultanın içinde bulunduğu 16 şehzadeyi yetişirmiştir. Osmanlı'nın geleceğini kuracak olan bu şehzadeler, Manisa'da buldukları zaman içinde, kendileri için yapılar inşa ettirmişlerdir. Ayrıca aileleri tarafından da birçok külliye kompleksi inşa edilmiştir. Manisa'da bulunan, “Sultan ve Muradiye Külliye leri” içinde yer alan “Sultan ya da Sultaniye Medresesi” ve “Muradiye Medresesi” Osmanlı dönemine ait önemli medrese örneklerindedir. Sultan ya da Sultaniye Külliyesi Medresesi, 1513-1520 inşa edilen külliye içinde yer almaktadır. Muradiye Medresesi ise, Sultaniye Camisi'nin yakınında, Manisa Dağı'nın hemen altında konumlanmıştır. Muradiye Camisi'nin yapım inşa süreci 1583-1586 yılları arasındadır. Bu medreseler, tarihsel süreç içerisinde, Manisa'nın tarihi ve kültürel dokusuna pek çok katkıda bulunmuş, önemli eğitim yapılarıdır. 16. yüzyıl, Sultan ve Muradiye Medreseleri'nin tarihi önemi ve mimari yapısı üzerine yapılacak bu araştırma makalesi, bu medreselerin mimarisi ve korunması üzerine araştırma yapmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Manisa, Sultan Medresesi, Muradiye Medresesi

Abstract

During the Ottoman Empire, monumental structures of religious architecture were shaped in accordance with the needs of Islamic and Ottoman culture and the conditions of the period. “Külliye” is the most important architectural building complex of Ottoman monumental structures. Over time, these social complexes have undergone changes due to many factors such as destruction, earthquakes, wars, changes in function, and socio-cultural changes. Ottoman madrasahs are important educational structures of these complexes. Madrasahs were religious and scientific institutions that played an important role in the education system of the Ottoman Empire. The aim of the madrasahs was to provide students with education in fields such as science, mathematics, astronomy and medicine, as well as religious knowledge. During the Ottoman period, between 1437 and 1595, Manisa became a political city where Ottoman princes prepared for the reign. Today, Manisa, known as the city of Princes, has raised 16 princes, including many sultans. These princes, who would establish the future of the Ottoman Empire, had buildings built for themselves while they were in Manisa. Additionally, many social complexes were built by their families. “Sultan or Sultaniye Madrasah” and “Muradiye Madrasah”, located within the “Sultan and Muradiye Social Complexes” in Manisa, are important examples of madrasahs from the Ottoman period. Sultan or Sultaniye Complex Madrasah is located within the complex built in 1513-1520. Muradiye Madrasah is located near the Sultaniye Mosque, just below Manisa Spil Mountain. The construction process of Muradiye Mosque was between 1583-1586. These madrasahs are important educational structures that have contributed much to the historical and cultural texture of Manisa throughout the historical process. This research article on the historical importance and architectural structure of the 16th Century Sultan and Muradiye Madrasahs aims to conduct research on the architecture and preservation of these madrasahs.

Keywords: Madrasah, Manisa, Sultan Madrasah, Muradiye Madrasah

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Atalan, Ö. (2024). Osmanlı Medreseleri Üzerine Bir Araştırma: 16. Yüzyıl “Manisa Sultan Medresesi ve Muradiye Medresesi” Örnekleri. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 139-158.

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Doç. Dr. Özlem Atalan
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık
Fakültesi / Mimarlık Bölüm
ozlem.atalan@cbu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9772-1642

GİRİŞ

Manisa kenti, günümüze kadar geçen tarihsel süreç içinde hep önemli bir kent olmuştur. Kent eski ismi Sipylos (Sipil) olarak geçen dağın kuzey yönündeki eteğinde yer almaktadır. Gediz ırmağının kenarındaki ovanın yanında, denizden 50-70 metre yüksekliktedir. Tarihsel süreç içerisinde, Anadolu'nun iç il ve ilçelerini Ege kıyılarına ve İzmir'e birleştiren yolu üzerinde yer almaktadır. Manisa, 16. yüzyıl sonlarına kadar, Osmanlı hanedan ailesi şehzadelerinin, ülkeyi idare etmek için tecrübe kazanması amacıyla sancakbeyi olarak görev yaptığı önemli bir kent olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, dini mimariye ait yapılar, İslam ve Osmanlı kültürünün gerekliliklerine uygun olarak şekillenmiştir. Ancak bu yapılar zaman içinde değişim ve evrim geçirmiştir. Osmanlı anıtsal yapılarının en önemli eserleri İstanbul'da inşa edilmiştir. Erken dönem örnekleri ise, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde bulunmaktadır. Araştırma alanı olarak seçilen Manisa ili, özellikle 1437-1595 yılları arasında Osmanlı şehzadelerinin saltanata hazırlandığı bir politik merkez olarak ön plana çıkmaktadır. Şehzadeler kenti olarak bilinen Manisa, önemli sultanların da içinde bulunduğu 16 şehzadeyi yetiştirmiştir. Osmanlı'nın bu genç şehzadeleri, Manisa'da buldukları süre içinde, kendileri için yapılar inşa ettirmişlerdir. Ayrıca aileleri tarafından da birçok Osmanlı anıtsal yapıları inşa edilmiştir. Bu yapılar arasında cami, han, medrese, sıbyan mektebi, imaret, hamam, çeşme, köprü, hastane ve kütüphane gibi anıtsal ölçekte eserler yer almaktadır. Ancak, bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Manisa'da bulunan ve İkinci Murad tarafından inşa edilen Saray-ı Amire yapısı günümüze ulaşmamıştır.

Beylikler ve Osmanlı dönemine ait olan 14., 15. ve 16. yüzyıla ait çeşitli yapılar ve külliyeler, tarihi kent merkezinde bulunmaktadır. Çalışma kapsamında;

- Medrese yapılarının gelişim süreci ve mimarisi,
- Kadim kent Manisa ilinin, tarihsel süreçteki yeri ve önemi
- 16. yüzyıl Osmanlı Medreseleri mimarisinin özellikleri irdelenecek,
- Manisa ilinde yer alan “Sultan Medresesi ve Muradiye Medresesi” plan, cephe düzenleri, bezemeleri, yapım strüktür ve malzemeleri yönüyle incelenecektir. Bu bağlamda, araştırılan bu yapıların, 16. yüzyıl Osmanlı Medreseleri içerisinde yeri tartışılacaktır.

MEDRESELERİN GELİŞİMİ VE MEDRESE MİMARİSİ ÜZERİNE

Medrese sözcüğü “okumak, anlamak, bir yazıyı öğrenmek, ezberlemek amaçlı tekrarlamak” manasına gelen ders yani dirase kökünden türetilmiştir. Ders kelimesi, Samî dillerinde de görülmektedir. Yahudilerin Tevrat kitabının öğretiminin yapıldığı yapılara “Beytülmidras” denmiştir (Bozkurt, 1994). İlk medrese binalarının inşa edildiği tarih konusunda bir netlik olmamakla birlikte, Corcî Zeydan ve bazı araştırmacılar bu yapıların yapılışının, Abbasi Halifesi Me'mun'un görev yaptığı Horasan'daki valilik dönemine kadar uzandığını belirtmektedir. Medrese ve zaviye yapılarını ortaya çıkışı, Türkistan ve Horasan'daki Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasında önemli etken olmuştur. Erken dönem medreseleri arasında en çok dikkati çeken yapılar, Alparslan'ın ve daha sonra oğlu Melikşah'ın hizmetinde vezir olan Nizamülmülk'ün yaptırdığı, Nişabur ve bilhassa Bağdat'ta yapılan Nizamiye medreseleri olmuştur. Bu yapılarda hoca ve öğrencilerinin kalabileceği odalarda vardır. Nizamiye medreselerinin en dikkati çeken 1067 yıllarında Bağdat'ta görülen medresedir (Unan, 2004).

Bozkurt'un yazılarında ise, Hz. Muhammed döneminde, Medine'de medrese türünde yapıların olduğunu belirtmektedir. Ancak, hadislerde ders ve tedarüs kelimeleri geçerken, ders yapılan bu mekanlar için erken dönemlerde medrese kelimesi kullanılmamıştır. Resûl-i Ekrem devrinde, Medine'de Kur'an öğretimi için kullanılan yapılara, “darülkurra” denilmektedir. Mescid-i Nebevi ve Suffe yapısı medrese yapılarının ilk örneği olarak değerlendirilmektedir. Endülüs mimarisinde, dersler çoğunlukla cami içinde devam ettiğinden ayrıca medrese yapıların yer almamaktadır (Bozkurt, 1994).

Şekil 1: Gazanfer Ağa Medresesi ve Müderrisler (Nâdirî, *Dîvân*) (İpşirli, 2012)

Selçuklular döneminde Yezd, Cürcan, Rey, Kirman, Hemedan, Şîraz, Merv ve Kaşan'da pek çok medrese yapılmıştır. Türkler'in Anadolu'ya ulaşmasından sonra da Anadolu'da medreseler inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklularını döneminde, Türkler bir kenti fethettiklerinde öncelikli olarak bir külliye halinde cami, hamam, zaviye, medrese, han türünde yapı kompleksleri inşa etmişlerdir. Beylikler dönemine ait Anadolu Selçuklularına ait medreselerin bir kısmı tarihsel süreç içinde yıkılmıştır. Günümüzde, Danişmend Hükümdarı olan Nizameddin Yağıbasan'ın inşa ettirdiği medreselerden Niksar ve Tokat bulunları kısmen günümüze ulaşmıştır. Tokat yer alan “Çukur Medrese”dir. Artuklular Beyliği döneminde, Mardin, Urfa, Diyarbakir ve Gaziantep'te medrese yapıları yapılmıştır. Selçuklular ve Beylikler dönemine ait Anadolu'da yer alan 139 medrese olduğu belirtilmektedir (Unan, 2004).

Medrese yapıları külliyeler içinde yer almıştır. Sürdürülebilirliğini, sultanların, devlet adamlarının ve ileri gelen ailelerin denetiminde kurulan vakıfların gelirleriyle devam ettirmiştir. Vakıflara ait yazılan vakfiyeler medreselerdeki işleyiş sistemi ve bu yapılardaki eğitimciler ile öğrencilerin yaşantıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Örneğin, Konya'da İplikçi Medresesi'nin 1202 tarihine ait vakfiyesinde, medresede müderris, muîd, imam, müezzin, ferraş (hademe) gibi görevliler bulunmaktaydı. Öğrenciler ise, başlangıç, orta ve ileri seviyede gruplanmış olarak eğitilmekteydiler. Medreselerde, bulunan görevli sayısı yapının işleyiş sistemi ve büyüklüğüne göre farklılık göstermekteydi. Öğrencilerin eğitim süreleri ilgili genel bir sınırlandırma yoktu. Eğitim süreci içerisinde, medresede aldığı eğitimi başarıyla tamamlayan öğrenciler icazet alabilirdi. Derslerin işleyiş süreci dini eğitim almır ve eğitim ezberleme, tekrar, tefakkuh, müzakere ve imla konuları ile devam ettirilirdi. Büyük medreselerde ise, dinî eğitimlerin yanı sıra tıp, riyaziye ve hey'et gibi eğitimler verilmekte idi. Medreselerde eğitim verenler, Arap dili, edebiyat, şiir, hitabet, hadis, fıkıh, ahkam, kelam, mantık, geometri, ensab, siyer gibi konularda eğitim vermekteydi (Bozkurt, 2003, Unan, 2004).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk medrese, 1330-1331 tarihlerinde İznik'te kurulmuştur. Bu eğitim kurumu, Osmanlı Beyliği'nin ikinci Sultanı Orhan Bey tarafından inşa edildi. İznik medresesine aynı zamanda İznik Orhaniyesi de denmektedir. Bu yapının kuruluşuna ve Osmanlı Beyliği'nde ne tür bir eğitim-öğretim faaliyeti olduğuna dair çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı Beyliği sınırları içindeki cami ve mescitlerde, ibadet ile birlikte eğitim ve öğretim amacına hizmet etmiş olmalıdır. Ancak planlı bir eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleştirilmediği için, bu mekanlarda yürütülen faaliyetlerin eğitimli eleman yetiştirmeye yetip yetmediği bilinmemektedir. Beylik, adliye, eğitim-öğretim ve bürokratik hizmetlerin gerektirdiği yetişmiş elemanları sağlamak için dışarıdan eğitimli kişi temin etmek zorundaydı. Bu nedenle, yöneticiler, öncelikle İznik'te olmak üzere kendi topraklarında eğitim ve öğretim kurumları kurarak nitelikli eleman yetiştirmeye odaklanmışlardır. Daha sonraları, Bursa ve Edirne gibi aynı zamanda devletin başkentleri olan şehirlerde, devlet erkanı ve sultanlar eliyle yeni medreseler açılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra, Osmanlıların önde gelen medreseleri bu yeni başkentlerde ortaya çıkmıştır (Unan, 2004).

Medreseler, sultanlar başta olmak üzere hanedan üyeleri, vezirler, ileri gelen devlet adamları, şeyhülislam, varlıklı üst düzey alimler ve nadiren halktan zengin kişiler tarafından kurulmuşlardır. Bu kurumların, eğitim-öğretim faaliyetleri ve niteliği kurucularının genel eğilimlerinin ve beklentilerinin etkisinde ilerlemiştir. Bu durum, İstanbul'un fethine kadar, devletin önde gelen kuruluşlarının başında ve bazı yüksek mevkilerde, ulema sınıfından insanların bulunmasının tesadüfi olmadığını göstermektedir. Bu kurumlardan mezun olanlar, bürokrat, kadı, müftü, kazasker ve şeyhülislam gibi belirli kademelerden geçerek yönetim sistemi içinde aktif görevler almışlardır. Ya da kendilerini yetiştirenler gibi eğitim-öğretim kadrolarına katılmışlardır. İstanbul'un fethinden önce Osmanlı vezaret kurumunun ulema kökenli Çandarlı ailesi tarafından yönetilmesine sebep olmuştur. İstanbul'un fethi sonrasında Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan Sahn veya Sahn-ı Seman ve Semaniye medreseleri, büyük bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Sahn-ı Seman, ismiyle tarihte görülen Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettikten sonra açtığı eğitim kurumları, en üst seviyede eğitim veren yükseköğrenim kurumudur. Sahn medreseleri eğitim vermesinden itibaren, 1470'ten 16. yüzyılın ortalarına kadar, ilim adamları yetiştirmiştir (Unan, 2004, İpşirli, 2012).

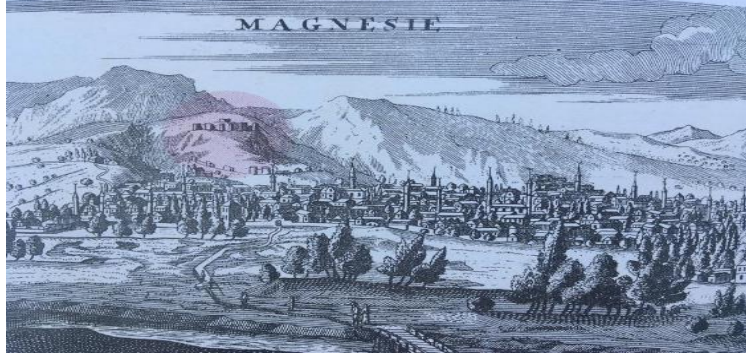
ŞEHZADELER KENTİ MANİSA'NIN TARİHİ VE MANİSA'DA YER ALAN SULTAN KÜLLİYESİ MEDRESESİ İLE MURADIYE CAMİSİ MEDRESESİ

Şehzadeler Kenti Manisa'nın Tarihi

Manisa isminin genel olarak, bölgeye yerleşen Magnetler'den geldiği bundan dolayı, kenttin "Magnesia" olarak isimlendirildiği düşünülmektedir. Magnesia zaman süresince, Türklerin döneminde Mağniye, Mağnisa, Manisa olarak değiştiği düşünülmektedir. Manisa ve çevresinin tarih öncesi dönemlerle ilgili süreçleri hakkında çok fazla bilgi yoktur. Paleolitik Çağ dönemine ait Salihli Sindel Köyü'nde fosil ayak izleri görülmüştür. Bu fosil ayak izleri, ilkel insan topluluklarının bu bölgede yaşadığını kanıtlayan, yaklaşık 26.000 yıl öncesine tarihlenen buluntulardır. Tunç Devri'ne ait Kırkağaç Yortan Köyü'nde de mezarlar bulunmuştur. Manisa'nın, Yunanistan'ın Teselya Bölgesi'ndeki Pelion Dağı bölgesinden gelen Magnetler tarafından kurulduğu düşünülmektedir (Emecen, 2003, Manisa 1995).

Manisa, M.Ö. 1450-1200 yıllarında Hititlerin egemenliğinde kalmış, daha süreçte M.Ö. 1200'lü yıllarda Lidyalıların egemenliği altında kalmıştır. Bu dönemde, Lidyalıların egemenlik sınırı, Kızılırmak'a kadar bütün Batı Anadolu'da devam etmekteydi. Lidyalılar tarihsel süreç içinde devlet güvencesinde ilk parayı basan krallık olmuştur. Lidya Krallığı'nın başkenti Salihli'de bulunan, Sardes (Sart) antik kentidir. Lidyalılar M.Ö. 546 yılında Persler tarafından yıkılmıştır. Bölge M.Ö. 546 yılından M.Ö. 334 yılına kadar Pers idaresinde kalmıştır. Trakya yolu ile Anadolu'ya geçen Büyük İskender, M.Ö. 334'de Pers uygarlığının hakimiyetine son vermiştir. Ancak Büyük İskender'in M.Ö. 323 tarihinde vefatından sonra, satraplıkların birbirleriyle savaşı, M.Ö. 301 tarihinde İskender İmparatorluğu'nu yok etmiştir. "Artemis Tapınağı" bu döneme ait Sardes kenti (Salihli) yakınlarında yer alan önemli bir Roma dönemi tapınağıdır. İlerleyen süreçte, Manisa ve çevresi Bergama Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir. M.S. 17 yılında meydana gelen büyük depremde bölgedeki Magnesia, Thyateira, Philadelphia ve Sardes gibi yerleşimler zarar görmüştür. İmparator Tiberius'un yardımcıları ile bu kentler yeniden inşa edilmiştir. Roma döneminde M.S. 395 yılında Teodisius'un imparatorluğu iki oğlu arasında bölmesi ile Manisa ve çevresi, Doğu Roma İmparatorluğu'na eklenmiştir. Manisa ve çevresi, 1313 yılında Alpagoğlu Saruhan Bey tarafından ele geçirilmiştir. Saruhanoğulları Beyliği'nin merkezi haline gelmiştir. Bu döneme ait Ulu Camii ve Medresesi, Mevlevihane ve Çukur Hamam gibi birçok tarihi yapı İshak Çelebi tarafından yaptırılmıştır (Emecen, 2003, Manisa 1995).

Şekil 2: Manisa Gravürü (Acun, 1999'dan J.P.de Tournefort, (Manisa, 1995)

Anadolu Beylikleri dönemi sonrası, Manisa 1391 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlıların sınırlarına eklenmiştir. Ancak Ankara Savaşıyla kaybedilen bölge, daha sonra yeniden Saruhan Beyliği'ne katılmıştır. 1412 tarihinden itibaren Çelebi Mehmed Manisa'yı Osmanlı Devleti'nin topraklarına katmıştır. Bu süreçte bu bölge, Saruhan Sancaklığı olmuştur. Osmanlı döneminde özellikle, Manisa 1437-1595 yılları arasında Osmanlı genç şehzadelerinin, sultanlığa giden yolda eğitim aldıkları, siyasi nitelikli bir kent olmuştur. Aralarında, İkinci Murad, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, İkinci Selim, Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmet ve Birinci Mustafa gibi padişahların olduğu 16 şehzade Manisa'da sancakbeyliği görevini yürütmüştür. Şehzadelerin Manisa'da yaşadığı süreç içinde, şehzadeler ve aileleri tarafından pek çok cami, medrese, sıbyan mektebi, han, hastane, köprü, kütüphane, çeşme gibi birçok vakıf eserleri inşa edilmiştir. Bu eserlerden pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Özellikle, 2. Murad'ın inşa ettirdiği, Saray-ı Amire yapısı tamamen yıkılmıştır (Emecen, 2003, Manisa 1995).

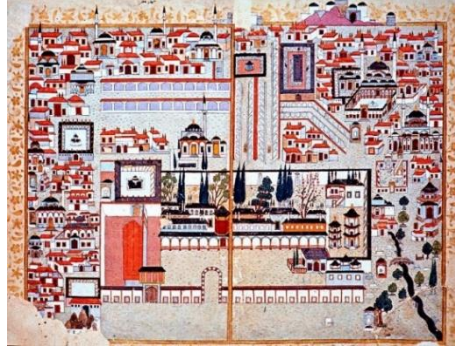
Şekil 3: Thomas Allom Tarafından Çizilen, 19. Yüzyılda Manisa (T. Allom, Manisa 1995)

Şekil 4: Manisa Alaşehir, İzmire Doğru Yol Alan Yüklü Kervanlar (Manisa ,1995)

Şekil 5: 16. Yüzyılın Sonlarına Ait Manisa Sarayı Minyatürü. (Şemalname-Al-i Osman; Emecen, 2003)

Şekil 6: Manisa'nın Thomas Allom Tarafından 18. yüzyılın İkinci Yarısında Çizilmiş Bir Gravürü (Manisa, 1995)

16. yüzyıl sonlarında sonra, Saruhan Sancağı Anadolu'da görülen bazı eşkıyalık olaylarının görüldüğü bölge olmuştur. Ancak, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karaosmanoğulları bu tür eşkıyalık olaylarını engellemiştir. 1. Dünya savaşı ertesinde Mondros Mütarekesi ile 15 Mayıs 1919'da bölge Yunan işgali altına girmiştir. Yunan işgalinin yaklaşık olarak 3 yıl sonrası, 8 Eylül 1922 tarihinde Atatürk önderliğinde Türk askerleri, Manisa'ya girerek işgali sonlandırmıştır. İşgal sonrası Manisa ve çevresinde çıkan yangınlar ve olaylar sebebiyle pek çok tarihi yapı kaybedilmiştir. Manisa, 1923'te Saruhan olarak adlandırılmış ve vilayet olmuştur. 1927 yılında ise ismi Manisa olarak kullanılmaya başlanmıştır. Manisa tarım, hayvancılık ve sanayi yönüyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir kenti olmuş, günümüzde de bu yönde gelişmesini artırarak sürdürmektedir (Manisa, 1995).

Manisa Sultan Külliyesi Medresesi ve Muradiye Camisi Medresesi **Hafsa Sultan / Sultan Külliyesi ve Medresesi**

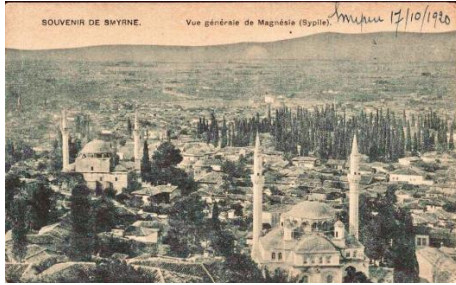
Külliye, Yavuz Sultan Selim'in eşi Hafsa Sultan tarafından, oğlu (Kanûni) Şehzade Süleyman'ın Saruhan sancak beyi olarak Manisa'da bulunduğu süreçte, 1513-1520 inşa edilmiştir. Bu külliye cami, imaret, medrese, sıbyan mektebi, hankah, darüşşifa ve hamam gibi yapıları içermektedir. Cami ve ona bağlı binalardan bir bölümü 1523'te tamamlanmıştır. Külliye içerisinde yer alan hamam 1538 (945) yılında ve darüş şifa ise 1539 yılında (946) Hafsa Sultan'ın vefatından (1534) sonraki dönemde, Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine eklenmiştir. Acun'a göre (1995), Vakıf defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına üzere, Manisa'nın ovaya doğru yayılması planlanmıştır. İnşa, Timurtaş oğlu Ali Bey bahçesi olarak adlandırılan bölgede, çevresi boş bir arazide yaptırıldığı için, etrafında da iskan gerçekleştirilmiştir. Caminin batı tarafındaki bölgeye 20 konut yapısı yapılmıştır. Bu haneler vergilerden muaf tutulmuştur. İlerleyen zaman süresinde, bu bölgede bir mahalle oluşmuştur. Sultaniye külliyesinin vakfiyesi, Hafsa Sultan tarafından Haziran-Temmuz 1523 tarihinde düzenlenmiştir. Vakfiyede yapıdaki görevliler ve yapının gelir kaynakları yazılmıştır. Yine, 1531 tarihli vakıf Tahrir Defteri'ne göre külliye çalışan maaşlı personel sayısı 117 civarındadır. Külliye'nin imaret kısmında fakirlere yönelik düzenli yemek hizmeti yapılmaktaydı. Darülkurra'da 9, hankahta ise 13 derviş olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, medresede bir müderris bulunmaktaydı. Bu müderrisin 10 adet yetiştirdiği öğrencisi vardı.. Başka bir 1575 tarihli Vakıf Defteri kayıtlarında, caminin batı yanında bulunan darüşşifa ile ilgili ve bu yapı içerisinde görevli personellerle ilgili bilgiler belirtilmiştir (Emecen, 1989, s. 95-97, Süyük & Ozar, 2019, s.441).

Sultan Camisi, Manisa'da yer alan İvaz Paşa, Hatuniye Camileri ve Edirne'deki Üç Şerefeli Camisi plan şemasına benzer bir şemada olduğu görülmektedir. Kesme taş ve tuğla ile örülmüş duvarlar üzerinde yükselen cami, 12,30 metre çapında merkezî bir kubbe ile örtülüdür. İki yan mekânın her biri için ikişer küçük kubbe ve beş gözlü son cemaat yeri yapılmıştır. Yüksek kasnağı paydalarla desteklenen merkezî kubbesi, kare prizma gövde üzerine oturmaktadır. Harim, ortada birer sütun üzerine basan, ikişer kemerli açıklıklarla yan mekanlara bağlanmıştır. Giriş yapılan kapının üstünde bulunan dört mısıralı Arapça sülüs kitabede, 1523 tarihi görülmektedir. Caminin içi, bu kapıdan girildiğinde ferah ve aydınlıktır. 16. yüzyılın karakteristik özelliklerini taşıyan süsleme üslupları görülmektedir.

Şekil 7-8: Manisa Sultan Külliyesi (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023)

Şekil 9: Kurtuluş savaşı öncesine ait Yunan İşgali döneminde 1920 tarihli kartpostal
Şekil 10: Manisa ve Muradiye ile Sultan Camileri, 20. Yüzyıl başı (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023)

Sultan Hamamı, anıtsal ölçülere sahip bir çifte hamam olarak yapılmıştır. Külliyeinin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Bu hamam, kadınlar için kuzeyde ve erkekler için güneyde olmak üzere iki ayrı bölüme sahiptir. Her iki hamam da mukarnaslarla süslenmiş kubbelerle örtülüdür ve yıldız pencerelerinden gelen bol ışık ile aydınlatılmaktadır. Hamamlar, soyunmalık, ılıkılık, sıcaklık ve halvet bölümlerinden oluşmaktadır. Yapı kesme ve moloz taş, devşirme taş, tuğla malzeme ile yığma olarak yapılmıştır. Çift sıra kirpi saçaklıdır. Giriş kapılarının üstünde tuğla sivri kemerli örgüsü ve basık kemerli mermer söveli detaylı kapısı çerçevesi vardır (Şekil 11-12).

Şekil 11: Sultan Hamamı

Şekil 12: Sultan Hamamı Erkek Bölümü Giriş Kapısı ve Kitabesi, 2024

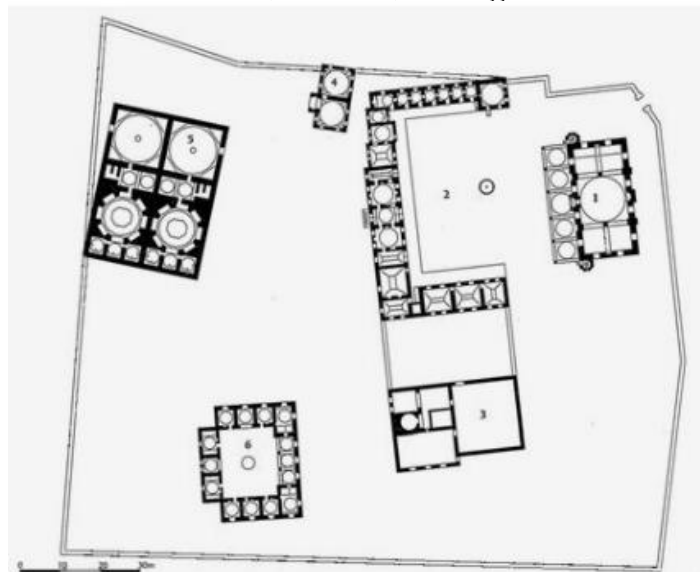
Sıbyan Mektebi ise medrese ile hamam arasına bulunan, klasik şemada planlanmış bir yapıdır. Bu mektebin duvarlarının alt kısımları kesme ve moloz taş ile, üst kısımları ise bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğla ile örülmüştür. Yapı iki odadan oluşmaktadır. Bu bölümler eşit ebatlarda ve sekizgen kasnaklı iki kubbeyle kapatılmıştır. Kubbelere geçişlerde mukarnaslı tromplar görülür .

Külliyenin darüşşifası dikdörtgen planda yapılmıştır. Erken dönem Osmanlı yapılarında görülen, moloz ve tuğla duvarları vardır (Şekil 13). Yapının saçağı çift sıra kirpi saçaklıdır. Basık kubbeli örtü sistemi görülmektedir. Sülüs yazı sanatı ile yazılmış altı mısralık kitabesi, tuğla alınlıklı ve basık kemerli cümle kapısının üzerinde bulunmaktadır. Giriş kapısından girildiğinde, iki devşirme malzeme ile yapılmış sütuna oturan üç kubbeli revağı vardır. Yapıda, revakın karşısında, eyvan şeklinde tasarlanan mekan vardır. Yapıda toplamda on adet oda bulunmaktadır. Odaların ikisi revağın yanlarında, diğerleri ise avlunun doğu ve batı kenarlarında görülmektedir. Her odanın tuğladan sivri kemerli kapısı ve dışarıya bakan tuğla kemerli, mermer söveli pencereleri vardır. Yapının vakfiyesinde belirtildiği üzere, darüşşifada bir başhekim, cerrah, göz hekimleri, akıl hastalıkları uzmanı, eczacılar, hastabakıcılar, idareci, katip, aşçı ve çamaşırçı gibi bir dizi sağlık çalışanı hizmet vermekteydi. 1951’den beri halka dağıtılan ünlü mesir macunu şenliklerinin tekrar canlandırıldığı bir yapıdır. Günümüzde yapı, Türk tıp tarihini canlandıran figürler, mekanlar ve aletlerle, “Tıp tarihi müzesi” olarak yeniden işlevlendirilmiştir (Şekil 13-14).

Şekil 13-14: Hafsa Sultan/ Sultaniye Külliyesi, Darüşşifa (2024)

Şekil 15: Hafsa Sultan/ Sultaniye Külliyesi, Vaziyet Planı, 1. Cami 2. Medrese 3. Misafirhane 4. Sıbyan Mektebi, 5. Hamam, 6. Darüşşifa

Aşhane-imaret, caminin batısındaki ağaçlı alanda konumlanmıştır. Mutfak, kiler, ahır, odunluk ve abdesthaneden oluşan bir kompleksten meydana gelmektedir. Ne zaman yıkıldığı tam olarak belirlenemeyen bu yapı, yıkık halde olması nedeniyle 1935 yılında ortadan kaldırılmıştır. Aynı ağaçlı alanda bulunan ve aşhane-imaretin yıkılan kısmından ayırt edilemeyen hankah, aynı zamanda Tekke Medresesi ve Dış Medrese olarak da bilinmektedir. Bu durum, daha sonraki dönemlerde ihtiyaç doğrultusunda medreseye dönüştürüldüğünü göstermektedir. Restitüsyon çalışmalarından elde edilen bilgilere göre, çevre duvarıyla ayrı bir alan haline getirilen yapı, ortasında havuzlu bir avlu etrafında düzenlenmiştir. Revaklı on iki hücre ve bir tevhidhane bölümlerini içermektedir. Tüm bu mekanlar, kubbe örtülü bir tasarıma sahiptir. Günümüzde külliyeinin imaret ve hankah bölümleri yoktur. Harap haldeki diğer bölümleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1969'da tamamlanan restorasyon çalışmaları ile özgün haline getirilmiştir (Acun, 1999).

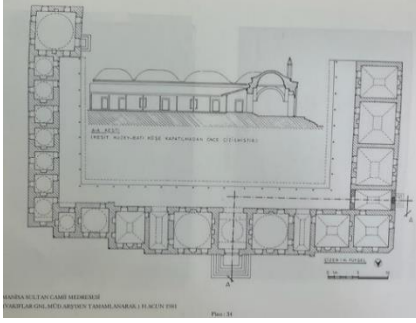
Manisa Sultan Medresesi

Medrese yapısı, Sultaniye külliyesinin önemli bir yapısıdır. Sultan Cami yapısının kuzey bölümünde bulunmaktadır. Cami ile medrese arasındaki bölümde boşluk olup avlu yer almaktadır. Bu şekilde düzenleme daha sonraki yıllarda İstanbul Beşiktaş'ta yer alan Sinan Paşa, İstanbul Topkapı'da Kara Ahmed Paşa ve İstanbul Kadırga'da Sokullu külliyelerinde de uygulanmıştır. İki katlı dershane genelden farklı olarak, eksende yer almamaktadır. Odaların son kısmında yer almaktadır. Avlunun doğu kenarındaki eğitim bölümleri aynı ölçülerde olup kubbelidir. Kuzey ve batı yönündeki bölümler ise farklı boyutlardadır. Bu bölümlerin çatı örtüsü kubbelidir. Medresenin odaları yapının, kuzey ve doğu cephelerinde bulunmaktadır. Medrese yapısı içerisinde, medrese odaları, yemek salonu, dershane gibi bölümler vardır. Ayşe Hafsa Sultan tarafından ,1522 tarihinde Ser Mimar Acem Ali'ye inşa ettirilmiştir. Yapının kitabesi yoktur. Acun'a (1999) göre cami vakfiyesinde belirtildiği üzere cami ile beraber medrese 1523 yılında inşa edilmiştir. Doğu kanadında, kare planlı birer ocaklı 8 mekânı vardır. Bununla birlikte, 1763-1764, 1966, 1969, 1975, 1977 tarihlerinde onarımlar ve restorasyonlar geçirmiştir.

Yapının batı cephesinde yer alan başka amaçlı odalar, medrese yapısı ile birleştirilmiştir. Yapının tabhane ve yemek odaları bölümlerinin tavanı beşik, örtüsü kubbedir. Dershane bölümü ise medrese odalarından biraz yüksektir. Dıştan U planı ve sundurmalı bir revaklı olana sahiptir. Orta avlusunda bir şadırvan bulunur. Kuzey bölümünde beden duvarından dışa taşan, ince uzun dikdörtgen şemasında, sivri kemerli bir giriş, görülmektedir. Giriş ve iki yanındaki odaların tümünde, dikdörtgen alt ve yuvarlak üst pencereler görülmektedir. Bu pencereler sivri hafifletme kemerleri altında yer alır. Diğer üst pencereler ise, sivri kemerlidir. Bu mekanların üstü kubbeli ve sekizgen kasnaklıdır. Ayrıca çokgen gövdeli bacalar görülmektedir. Kasnak bölümünde ve saçaklarda kirpi saçak görülmektedir. Kuzey doğu dış köşesinden geçen sokağı ferahlatmak ve rahatlatmak için köşesi pahlanmış ve kademeli olarak kırılarak inşa edilmiştir. Pahlı köşeler, mukarnaslarla süslenmiştir.

Medresenin bugünkü ana girişi kuzey cephesinde bulunmaktadır. Yapının giriş portalının üstünde yer alan, kitabe taşındaki yazı silindiği için görülmemektedir. Yapının iç ve dışında tuğla süsleme kullanılmıştır. Hafifletme kemerleri üzerinden geçen, zigzag tuğla süsleme kuşağı şeklinde kullanımı söz konusudur. Medresenin duvarları bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla dizili almaşık tekniği ile örtülmüştür. Kemer ve örtü sistemi tuğla malzeme kullanımı ile yapılmıştır. Kuzeyde ana taş kapı görülmektedir. Bu bölümde siyah beyaz kesme taş almaşığı görülmektedir. Ön cephesindeki taş örgüsünde altta moloz taş ve beyaz taş sıraları ile tuğla dizisi sıraları görülürken, yaklaşık 1metre yüksekliğinden itibaren kesme taş sıraları ve iki sıra tuğla dizisi görülür. Bu yüzey değişiminin, tarihsel süreç içindeki geçirdiği kesin olmamakla birlikte restorasyon ve onarımlarda yapıldığı düşünülebilir. Zira, medresenin ön cephesinin alt sıra örgü tekniği ve malzemesinin , Darüşşifa ve Hamam yapısının cephe örgü sistemi ile benzeştiği görülmektedir (Şekil. 19).

Şekil 16: Sultan Medresesi Planı

Şekil 17: Sultan Medresesi Planı (Acun, 1999)

Şekil 18: Sultan Medresesi Ön Görünüşü, (2024) Şekil 19: Sultan Medresesi'nin Ön Görünüşünde Duvar Örgüsü (2024)

Şekil 20: Sultan Medresesi Şadırvanı (Acun,1999) Şekil 21: Sultan Camisi'nden Medrese Görünüşü

Muradiye Külliyesi ve Medresesi;

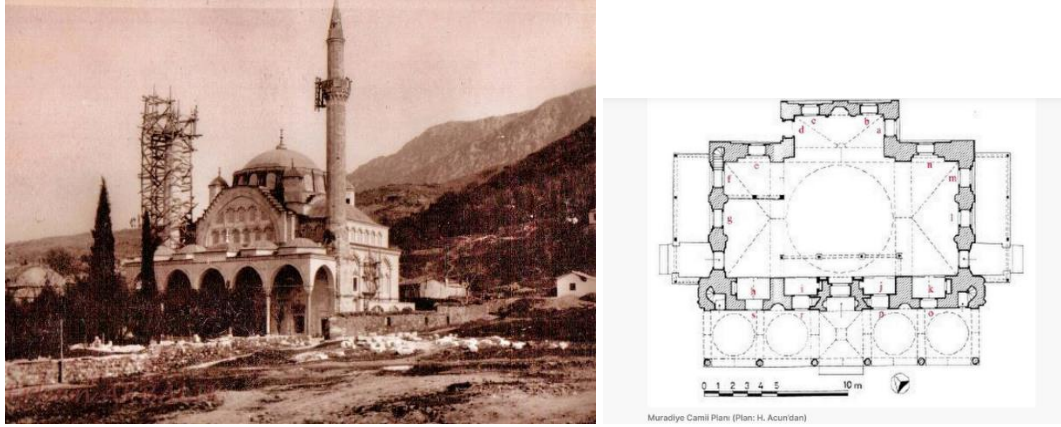
Şehrin güneyinde, Sultaniye Camisi'nin yakınında, Manisa Dağı'nın eteğinde konumlanmıştır. Külliye, cami, imaret, medrese, çeşmeler ve ticari dükkanların bir araya gelmesi ile oluşmuştur. 19. yüzyılın başlarında külliye alanına bir kütüphane binası yapılmıştır. Cami kapısının üzerinde ve iki yanında kitabeler yer almaktadır. Buna göre caminin yapımına 1583 yılında Şubat ayında, Sultan Üçüncü Murad tarafından başlanmıştır. Kaynaklara göre, 1570-1572 yıllarında, külliyenin bulunduğu yerde daha önce Üçüncü Murad'ın şehzadeligi sırasında yaptırdığı küçük bir cami ve bir zaviye bulunmaktaydı. Cemaatin artması nedeniyle, cami yetersiz gelince, padişah 1577 tarihli bir fermanla, yapının kapısının üzeri ile doğu ve batı duvarlarının yıkılması suretiyle büyütülmesine izin vermiştir. Ancak, bu yapı tamamen yıkılmıştır. Günümüzdeki külliye, 1583 yılında Mimar Sinan'ın kendisi tarafından planlanmıştır. Mimar Mahmud Ağa, inşa sürecinde görev almış ancak vefat etmiştir. Ardından görevi Mehmed Ağa üstlenmiştir. Yapı Kasım-Aralık 1586 yılında tamamlanmıştır. Yapının diğer bölümlerinin inşası, 1593 yılına kadar sürmüştür. Bu kompleks kayıtlara göre, 1688 depreminde zarar görmüştür. 1780, 1782-1786 yıllarında ise farklı onarımlar

geçirmiştir. Ayrıca, 1819 yılından sonra da yapı tekrar onarım görmüştür. 1952-1964 yılları arasında, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce aslına uygun restorasyonu yapılmıştır (Karakaya, 2020).

Şekil 22: Muradiye Camisi ve Medresesi **Şekil 23:** Muradiye Camisi ve Medresesi'nin Manisa kent içindeki konumu (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022)

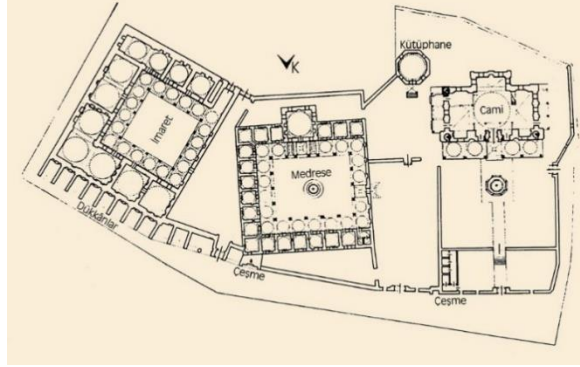

Şekil 24: Muradiye Camisi'nin minaresinin onarım süreci, 20. Yüzyıl ortalarına doğru (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022) **Şekil 25:** Muradiye Camisi planı (Acun,1999)

Muradiye Camisi'nin plan şeması olarak, enine dikdörtgen bir düzene sahiptir. Merkezi kısım, 10,80 metre çapında bir kubbe ile kapatılmıştır. Bu kubbenin her iki yanında bulunan doğu ve batı kısımları çapraz tonozlarla örtülüdür. Mihrap bölümü ise, güneydoğu cephesinden öne doğru çıkıntı yapmaktadır. Yarım çapraz tonozla kapatılmıştır. Beş bölümlü son cemaat alanının ortasında aynalı tonozlu bir giriş bölümü vardır. Altı sütunlu revak, çevresinde duvarla çevrili şadırvan avlusuna açılmaktadır. Yapının son cemaat bölümünün önünde, zemin seviyesinden yüksek bir avlu vardır. Bu avlu bir teras oluşturmaktadır. Son cemaat yerinin dış duvarında, iki mukarnaslı mihrap ve dört pencere bulunmaktadır. Caminin ana kapısı, kum saati motifli zarif iki sütun arasına yerleştirilmiştir. Üstü stalaktit detaylıdır. Kare planlı orta harim mekânı, kuzey ve güney duvarlarındaki payelere oturan kemerler tarafından desteklenmektedir. Kubbe kasnağında on iki pencere barındıran pandantifli bir kubbe ile kapatılmıştır. Caminin dört ağırlık kulesi, yapı bütününe estetik bir özellik taşımaktadır. Karakaya'ya (2020) göre, caminin dikkat çekici giriş cephesindeki kademeli saçaklı kemeri ve içindeki çift sıra pencereleri, diğer cephelere göre daha canlı bir görüntü sergilemektedir. Ancak, Mimar Sinan'ın eserlerindeki estetikten oldukça uzak olduğu belirtilmiştir. Karakaya'ya (2020) göre, inşa süreci içinde mimarların, Mimar Sinan'ın tasarımını kısmen farklılaştırma ihtimali vardır. Yapı 1956'da aslına uygun bir şekilde restore edilmiştir (Şekil 24-25, Acun,1999).

Şekil 26: Cami, Medrese ve İmaret Yapıları (Acun, 1999).

Caminin farklı bölgelerinde göze çarpan süslemeler arasında çeşitli çini, kalem işi, cam, alçı, ahşap ve metal detaylar bulunmaktadır. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında üretilen İznik çinileri, mihrap duvarındaki zengin çini süsleme, mihrap üstü, pencere alınlığı ve çevresindeki gruplaşma dışında, doğu ve batı duvarları ile son cemaat revakı pencerelerinin alınlıklarında da kullanılmıştır. Mavi-beyaz çinilerde stilize geometrik motifler ve bitkisel desenler öne çıkmaktadır. İstanbul'dan gelen Mehmed Halife liderliğindeki on iki nakkaş tarafından yapılan kubbe içi, pandantifler, pencere çevresi, minber külahı ve son cemaat yerinin pencere alınlıkları ile mahfil tavanları, klasik motiflerle süslenmiştir (Acun,1995). Arka cephe pencere kemerlerindeki kırmızı ve beyaz renkli taşlar, almasıık düzenleme ile yerleştirilmiştir. Bu, benzer dönem yapılarında sıkça görülen bir tasarım detayıdır ve çok renkli, uyumlu bir estetik görüntü elde edilmesine katkı sağlamıştır. Ön kemerleri ise beyaz taş ağırlıklıdır. Giriş kapısında siyah beyaz renkleri ve basık kemer kullanılmıştır. Üstü mukarnasıdır.

Şekil 27: Muradiye Camisi, 20. Yüzyıl Başları **Şekil 28:** Muradiye Camisi, 2000'li Yıllar (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022)

Şekil 29: Muradiye Camisi Şekil 30: Muradiye Camisi, 20. Yüzyıl başları (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022) Şekil 31: Muradiye Camisi Batı Cephesi, 2023

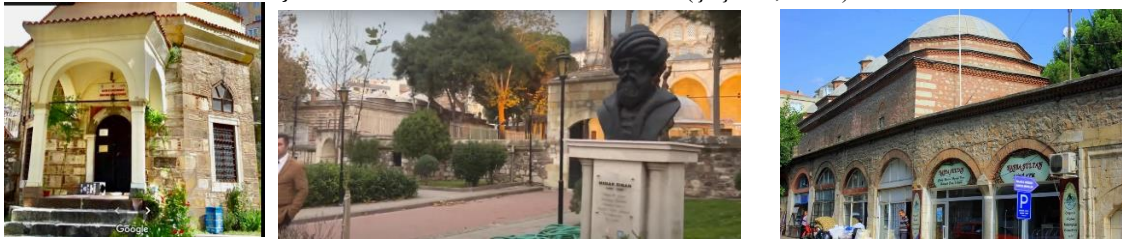
Şekil 32: Muradiye Camisi, 2023 Şekil 33: Şadırvan, 2023 Şekil 34: Sütun üst başlık detayı, 2023

Şekil 35: Muradiye Camisi giriş kapısı kemeri, 2023 Şekil 36: Giriş Kapısı Mukarnası 2023
Şekil 37: Son cemaat alanı -giriş bölümü, 2023

Şekil 38: Kütüphane Şekil 39: Mimar Sinan Büstü, Muradiye Camisi Dış Giriş Kapısı ve Medrese, 2023
Şekil 40: Dükkanlar ve İmaret Binası (Şaşmaz, 2019)

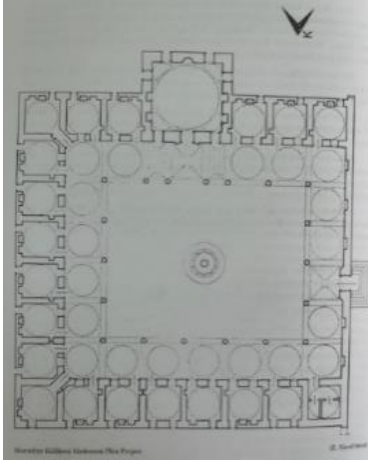
İmaret, medresenin doğusuna yerleştirilmiş dikdörtgen bir yapıdır ve içerisinde açık avlu ve revaklı düzen barındırır. Avlunun merkezinde, kare biçimli mermer bir şadırvan yer almaktadır ve avlunun etrafındaki revak, yirmi kubbe ile desteklenir. Külliye ait dükkanlar, imaretin kuzeydoğu duvarına bitişik bir düzende düzenlenmiş ve yan yana sıralanmıştır. Dikdörtgen planlı dükkanlar tonozla örtülüdür ve ön cepheleri yuvarlak kemerlidir. Kütüphane ise, caminin güneydoğusuna yakın bir konumda avlunun içinde yer almaktadır. Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa tarafından 1806 inşa edilmiştir (Şekil 40, Acun,1999). Sekizgen plana sahip olan bu kütüphane, alçak kasnaklı ve sekiz dilimli basık bir kubbe ile örtülmüştür. Kapısı kuzeye bakan cephesinde bulunur ve önünde iki sütuna dayanan, çapraz tonozlu bir revak bulunmaktadır.

Muradiye Medresesi

Medrese yapısı, caminin kuzeydoğusunda konumlanmıştır. İmaret ile cami arasında yer almaktadır. Yapının kitabesi bulunmamaktadır. Caminin inşasından sonra, 1591-1593 tarihleri arasında, Mimar Mahmut ve Mehmet Ağa'lar tarafından tamamlanmıştır. Acun'a göre (1999), medrese yapısı cami ile beraber onarılmıştır. 1956 yılında avlusunun ortasına mermer havuz eklenmiştir. Bir dönem, Manisa Arkeoloji ve Etnografya Müzesi olarak kullanılmıştır. Dikdörtgen planlı, ortası şadırvanlı revaklı, açık avlulu ve tek eyvanlı bir yapıdır. Medresenin iki girişi vardır. Ana girişi batıda yer almaktadır. Ana eksenenden kaydırılmıştır. Giriş hücresinin üstü aynalı tonozla örtülmüştür. Müze kullanımı sırasında imaret yapısına bağlanmak için doğuya bir giriş daha açılmıştır. Yirmi adet kubbe ile örtülü olan odalar, avlunun güney, doğu ve batı kısımlarında sıralanmıştır. Bu odaların önünde yine kubbeli revaklar bulunmaktadır. Üç bölümlü bir revak içeren dersane-mescid, avlunun güney kenarında yer alırken, tek kubbeli kare planlı bir mekân da avlunun güney kenarında konumlanmıştır. Medresenin kapısı batı cephesinde açılmış olup, avlunun batı kenarında bir revak daha bulunmaktadır.

Avlunun etrafını, on dokuz tane yuvarlak gövdeli sütun üzerine oturan sivri kemerli revaklar oluşturmaktadır. Revakların üzerinde ise, batıda bulunan giriş bölümü ve güneyde bulunan mescidin ön bölümü haricinde kubbeler vardır. Revakların ön bölümleri camekanla örtüldüğü görülmektedir. Avlunun etrafı batı yönü hariç, üç yönüyle medrese odaları ile çevrelenmiştir. Revak sonraki dönemlerde camekan ile kapatılmış olmalıdır. Yenilenmiş olan avlunun ortasındaki mermer havuz, modern bir dokunuşa sahiptir. Acun'a göre (1999), medresenin giriş bölümünde, hücre bölümlerinin olmaması klasik dönem medreselerine benzerliğini göstermektedir. Mescit yapısı, güney revak bölümünde güney yönünde yapıdan belirgin bir çıkıntı yapar. Bu bölümün üstü de kubbeyle örtülüdür. Kubbe bölümüne dilimli tromplar ile geçilmektedir. Kubbenin alt ucunda ise mukarnaslı sıra görülmektedir. Güneyde çokgen gövdeli, beş sıra mukarnaslı bir mihrap bulunmaktadır. Yapıda pencereler, doğu ve batı duvarlarında birer, güney ve kuzey duvarlarda ikişer olmak üzere, sivri kemerli üst vitray pencereler ile aydınlatılmaktadır. Tüm hücre mekânları kare planlı ve üstü kubbelidir. Bu bölümlerde birer pencere, nişler ve ocak bulunmaktadır. Kuzey batıdaki hücre ise tuvalet olarak işlevlendirilmiştir (Şekil 41-42-43).

Şekil 41: Muradiye Medresesi Planı, (Acun, 1999) **Şekil 42:** Muradiye Medresesi (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022)

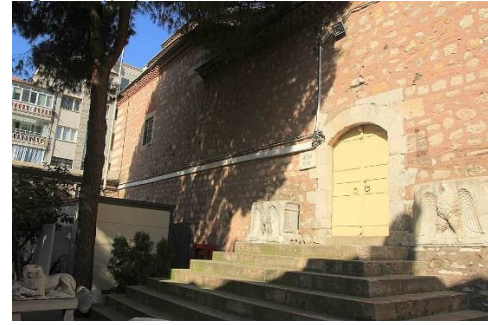
Şekil 43: Muradiye Medresesi Murat Caddesi Yönünden Bakış, 2023 **Şekil 44:** Muradiye Medresesi iç avlusu (Şaşmaz, 2019; Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022)

Şekil 45: Muradiye Medresesi yan cephesi **Şekil 46:** Muradiye Medresesi Giriş Kapısı **Şekil 47:** Tonozlu İç Revak Bölümü (Şaşmaz, 2019)

Şekil 48-49: İç Odaları ve Yan Cephesi (Şaşmaz, 2019)

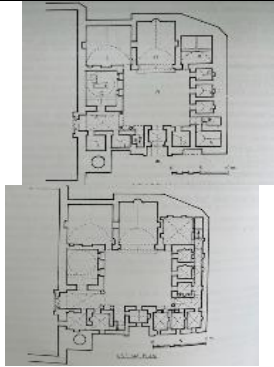
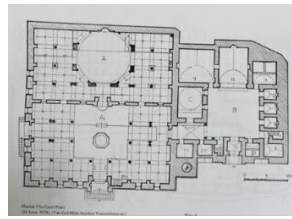

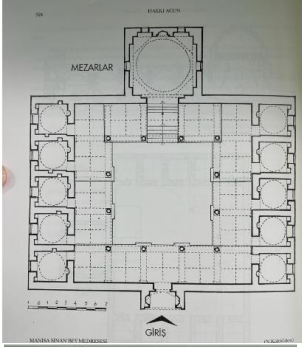

Yapı yoğunluklu olarak kesme taş ve tuğla örgüsü ile almalı inşa edilmiştir. İki sıra tuğla sırası, bir sıra beyaz taş dizisi düzenindedir. Yan cephelerin köşelerinde kesme beyaz taş ve moloz taş örgüsü kullanılmıştır (Şekil 45-46-49).

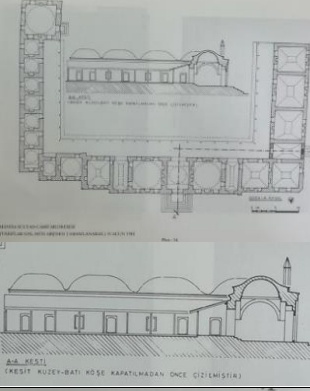
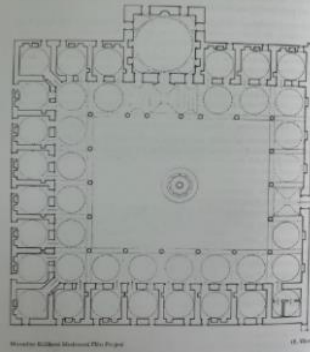
Karşılaştırmalı Manisa Sultan Medresesi ve Muradiye Medresesi Analizi

16. yüzyılda, Anadolu'da inşa edilen Osmanlı Dönemi medreselerde yapı malzemesi taş ve tuğla, yapı sistemi olarak yığma strüktür görülmektedir (Yavuzylmaz, 2023). Taşın genellikle kesme, kaba yonu ve moloz taş şeklinde kullanıldığı, yöresel taşların görüldüğü söylenebilmektedir. Ayrıca, tuğla malzeme, yapı strüktüründe duvarlarda almalı örgünün bir parçası olarak kullanılmıştır. Kubbe, tonoz, kemer gibi yapı elemanlarında, kapı ve pencere üstlerinde, ocaklarda kullanılmıştır. Bu malzemelerin yanı sıra, ahşap malzeme, kurşun, alçı, horasan harcı yapı malzemesi olarak görülmektedir. 16. yüzyılda, Anadolu'da inşa edilen Osmanlı dönemi medreselerde genelde, kaba yonu ve moloz taş ile örgü sistemi örgü yapıların yan ve arka cephelerinde görülmektedir. Yapıların çoğunda, taş ve tuğla almalı teknikte yapılmıştır, bir sıra taş, iki sıra tuğla ya da bir sıra taş, üç sıra tuğla dizisi şeklindedir (Yavuzylmaz, 2023).

Yavuzyılmaz, (2023); 16. yüzyılda, Anadolu’da inşa edilen Osmanlı Dönemi külliye medreselerini cami ve medrese merkezli külliye şeklinde ayırmıştır. Hücrelere göre dizilimlerinde ise, avlu çevresine sıralanan, tek sıra, “L”, “U”, dikdörtgen ve sekizgen olacak şekilde ayırmıştır. Yaptığı araştırmasında, 16. yüzyılda, Anadolu’da inşa edilen Osmanlı dönemi medreselerinde plan tipleri arasında en çok tercih edileni “L” ve “U” planlı olduğunu belirtmiştir (Yavuzyılmaz, 2023).

Tablo 1: Manisa Mevlevihaneleri Tablo Hâlinde Gösterimi

Yapı Adı: Manisa Medreseleri /Yüzyıl	Yapan / Yaptıran /Yapım Tarihi	Yapım Tekniği ve Malzemesi	Geçirdiği Onarımlar/ Restorasyonlar	Plan şeması
Ulu Cami Medresesi - Fethiye Medresesi 14. Yüzyıl sonu	1378 tarihinde Saruhanoğlu İsha Çelebi tarafından Mimar Emin Bin Osma’ a yaptırılmıştır. (Acun,1999; Uzunçarşılı,1929)	Açık avlulu 2 katlı tek eyvanlıdır. İkinci kat medresenin batı ve kuzey bölümündedir. Kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Kesme taş, Moloz taş, tuğla ve devşirme malzeme kullanılmıştır. Sivri tonoz görülmektedir.	1669-1670, 1952-1968 onarım ve restorasyonlar geçirmiştir (Acun, 1999). 2020 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğüne restore edilmiştir. (Acun, 1999).	 Alt ve Üst Kat Planları Cami ve medrese planı
Velet Bey - Hindistan Medresesi, 15. Yüzyıl ortaları	1461-1462 yıllarında yapıldığı düşünülmektedir. Yapı, Ümeradan Basayış Bey’in oğlu Velet Bey’le ilişkilidir (Acun, 1999).	Dıştan kare kübik kubbeli, sekizgen kasnaklı bir yapı düzenindedir. Medresenin planı kesin olarak bilinmemektedir.	1666-1667 tarihlerinde onarım ve restorasyonlar geçirdi. (Acun, 1999).	Yok
Sinan Bey Medresesi, 15. Yüzyıl sonu	1478 yılında önce yapıldığı düşünülmektedir. Yapının 1549 ve 1628, 1678 tarihli vakfiyeleri vardır. Yapı Fatih Sultan Mehmed devrinde yaşamış, Ditrekin Sinan Bey tarafından yapıldığı bilinmektedir (Acun, 1999).	Enine dikdörtgen planlı, avlulu, revaklı, tek eyvanlı plan şemasındadır. Revaklar yuvarlak kemerli ve devşirme taşıdır. Tekne tonoz görülmektedir. Moloz kesme taş ve çift sıra tuğla örgüsü görülmektedir	1675-1676 1980-1985 tarihlerinde onarım ve restorasyonlar geçirdi. (Acun, 1999). 	 MEZARLAR GİRİŞ A-A KESİTİ

Manisa Sultan Medresesi, 16. Yüzyıl ortalarına doğru	Ayşe Hafsa Sultan inşa ettirmiştir. Mimarı 1522-23 tarihinde Ser Mimar Acem Ali Yapının kitabesi yoktur (Acun, 1999).	Taş ve tuğla yığma malzeme kullanılmıştır. U plan şemasındadır. Moloz- kaba yonu taş ve çift sıra tuğla örgüsü ve ayna tonoz görülmektedir.	1763-1764, 1966, 1969, 1975, 1977 tarihlerinde farklı onarımlar geçirmiştir (Acun, 1999).	
Manisa Muradiye Medresesi, 16. Yüzyıl sonu	1591-1593 tarihlerinde Mimar Sinan'ın çizdiği, Mimar Mahmut ve Mehmet Ağaların inşa ettiği bir yapıdır.	Klasik Dönem Medrese tipindedir. Kare plan şemasındadır. Taş ve tuğla yığma malzeme kullanılmıştır. Kesme taş ve çift sıra tuğla örgüsü ve kubbe görülmektedir.	Yapılar, 1780, 1782-1786 yıllarında onarım geçirmiştir. 1819'dan sonra ve 1952-1964 yılları arasında restore edilmiştir.	

16. yüzyılda, Anadolu'da inşa edilen Osmanlı Dönemi medreselerinin ortak özellikleri bağlamında bakıldığında, Sultan ve Muradiye Medreseleri'nin benzer ve farklı özellikleri aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir. Ayrıca, 16. Yüzyıl başı ve sonunda da özelliklerin değiştiği söylenebilmektedir.

- Sultan ve Muradiye Medreseleri, 16. Yüzyıl sonunda kagir olarak inşa edilmişlerdir. Her iki medresede de duvar ve sütunlar taşıyıcı elamanlardır. Yığma yapım sisteminde inşa edilmişleridir. Sütunlar baklava dilimlidir. Erken döneme ait Manisa Ulu Cami Medresesi (1378, Tablo 1) devşirme malzemeler görülürken, Sultan ve Muradiye Medresesi'nde görülmemektedir. Muradiye Medresesi, kesme beyaz taş ve çift sıra tuğla örgüsü ile almalı inşa edilmiştir. Kubbe ve tonozlar, örtü elemanı olarak görülmektedir. Sultan Medresesi ise, kaba yonu ve moloz taş ile çift sıra tuğla örgüsüyle inşa edilmiştir.
- Muradiye Medresesi'nin, giriş bölümünde hücrelerinin olmaması sebebi ile klasik dönem medreselerine benzediği düşünülmektedir. Revaklı bir avlusu vardır. Sultan Medresesi ise, cami ile ortak bir avluya sahip olması ve U planlı bir şemaya sebebi ile İnegöl'deki İshak Paşa Medresesi ile benzer şemaya sahip olduğu belirtilmektedir. Ancak, İshak Paşa Medresesi simetrik şemada revaklı, eyvanlı ve kubbeli bir yapıdır. Muradiye Medresesi ise dışa kapalı kare plan şemasındadır. Ulucami Medresesi gibi içe dönük ve avluludur. Bu özelliğiyle, 14. Yüzyıl sonu Beylikler dönem medrese şemasına benzerken, Ulu Cami Medresesi'nde olduğu gibi camiye bitişik inşa edilmemiştir. Acun'a göre, (1999), klasik dönemde görülen cami ve medrese birlikteliği yani ortak avlu kullanımının ilk örneği Sultan Külliyesi'nde görülmektedir.
- Kubbe yapı örtüsü, Sultan Medresesi'nin doğu yönündeki hücre bölümlerinde görülürken, Muradiye Medresesi'nde revaklarında, hücre odalarında ve mescid odasında yapılmıştır. Sultan Medresesinde aynalı tonoz görülmektedir.

SONUÇ

Tarihsel süreç içinde Manisa, özellikle 1437-1595 yılları arasında Osmanlı şehzadelerinin saltanata hazırlandığı bir politik merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Şehzadeler kenti olarak bilinen Manisa, önemli sultanların da içinde bulunduğu 16 şehzadeyi yetiştirmiştir. Bu genç şehzadeler, Manisa'da buldukları zaman içinde, kendileri adlarına anıtsal yapılar inşa ettirmişlerdir. Ayrıca, aileleri tarafından da birçok Osmanlı anıtsal yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar arasında cami, han, medrese, sıbyan

mektebi, imaret, hamam, çeşme, köprü, hastane ve kütüphane gibi 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başı anıtsal ölçekte eserler yer almaktadır.

Medreseler, Osmanlı anıtsal mimari eserleri içinde, önemli eğitim yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu ve İstanbul'da Osmanlı Külliyesi içinde yer alan medreseler kısmen korunarak günümüze ulaşmışlardır. Manisa'da yer alan medrese yapıları, 17, 18 ve 19. yüzyıllarda eskidikçe ya da depremler nedeniyle zarar gördükçe, tamir ve onarım geçirmiştir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı zamanında zarar gören külliye yapıları ve medreseler daha sonraki dönemlerde restorasyonlar geçirmiştir. Medreseler de tüm külliye yapıları ile beraber onarım ve tamir sürecine girmiştir. Manisa kentsel sit alanı içerisinde yer alan bu külliyelerdeki pek çok yapı yeniden işlevlendirmeler tekrar kullanılmaktadır. Sultan Hamamı da güncel işlevini sürdürmektedir.

Manisa'da en eski tarihli medrese yapısı, Manisa Ulu Cami Medresi'dir. Beylikler dönemine aittir. 15. ortalarına ait Velet Bey Medresesi ve 15. Yüzyıl sonuna ait Sinan Bey Medresesi yine erken dönem medrese örnekleri arasındadır. Velet Bey Medresesi günümüzde oldukça harap durumdadır. Sinan Bey Medresesi ise kapalı avlululu şeması ile şema olarak Ulu Cami Medresesi ve Muradiye Camisi Plan şemasına benzemektedir. Moloz, yer yer kesme, çift sıra tuğla örgü dizisi göze çarpmaktadır.

Sultan ve Muradiye Medreseleri 16. yüzyıl ortalarına doğru ve sonunda kagir olarak inşa edilmişlerdir. Her iki medresede de duvar ve sütunlar taşıyıcı elamanlardır. Yığma yapım sisteminde inşa edilmişleridir. Sütunlar baklava dilimlidir. Erken döneme ait Manisa Ulu Cami Medresesi'nde devşirme malzemeler görülürken, Sultan ve Muradiye Medresesi'nde görülmemektedir. Muradiye kesme beyaz taş ve çift sıra tuğla örgüsü ile almalı inşa edilmiştir. Sultan Medresesi ise, kaba yonu ve moloz taş ile çift sıra tuğla örgüsüyle inşa edilmiştir. Sultan Medresesinde avluya girişi sağlayan taçkapıda kırmızı ve beyaz renkli mermer kullanılmıştır.

Sonuç olarak; çalışma alanında yer alan 16. yüzyıl ortası ve sonlarına ait tarihlenebilen, Manisa Hafsa Sultan ve Muradiye Medreseleri'ne bakıldığında; Osmanlı Dönemi'ne 16. yüzyıla ait oldukları, erken dönemde (Sultan Medresesi) kaba yonu ve moloz taş, geç dönemde (Muradiye Medresesi) kesme taş ile inşa edildikleri, tuğla malzemesinde çift sıra dizisi almalı şeklide yapıldıkları söylenebilmektedir. Bu yapılar, kubbe ve tonozlar örtü elemanı olarak görülmektedir. Tonozlarda, 15. yüzyıl sonu dönemde tekne tonozun (Sinan Bey Medresesi), 16. yüzyıl erken dönemde aynalı tonozun (Sultan Medresesi), geç dönemde ise kubbe (Muradiye Medresesi) sisteminin uygulandığını görülmektedir. Daha erken dönem olan ve 14. yüzyıl sonuna ait, Manisa Ulu Cami Medresesi'nde ise, sivri tonoz kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında incelen tüm medrese yapılarının, döneminin mimari özellikleri bağlamındaki tüm özgün değerlerinin, sürekli bakım, onarım ve restorasyonlarla korunması önerilmektedir. Bu anıtsal yapıların, 16. yüzyıla ait nadir birer sanat eseri oldukları göz önüne alınırsa yapıların, Manisa tarihi ve sanat eserlerini yansıtan müze ve sergi salonları işlevleri ile işlevlendirilmesi önerilmektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, N. (2003). TDV Medrese. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15, 123-124. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakıf Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#1>
- Gökçen, İ. (1946). *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar, I, 121-131*. İstanbul: Marifet Basimevi.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası, 95-97*. Ankara: Tarih Kurumu Yayınları.
- Emecen, F. M. (2004). Manisa. *İslam Ansiklopedisi* web adresinden 14.11.2023 tarihinde erişildi.
- İpşirli, M. (2015). Büyük İstanbul Tarihi. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Klasik Osmanlı Dönemi Planları. <https://tr.pinterest.com/pin/626633735622455702> adresinden 14.01.2024 tarihinde erişildi.
- Manisa (1995). *Manisa '95*, T.C. Manisa Valiliği. İzmir: Neşa Ofset Ambalaj Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Muradiye Camisi, Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü web adresinden 14.11.2023 tarihinde erişildi.
- Muradiye Camisi, Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, web adresinden 18.12.2023 tarihinde erişildi.

- Muradiye Camisi. (2023). Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü web adresinden 14.11.2023 tarihinde erişildi.
- Muradiye Medresesi, Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/muradiye-medresesi-manisa/#17.1/38.610081/27.429491> adresinden 18.12.2023 tarihinde erişildi.
- Süyük M. E. & Ozar, B. (2019). Manisa’da Osmanlı Dönemi Mirası: Sıbyan Mektepleri. *Turkish Studies - Historical Analysis*, 14(2), 446.
- Şaşmaz, E. (2019). <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=1236> adresinden 18.12.2023 tarihinde erişildi.
- Uluçay, Ç. & Gökçen, İ. (1939). *Manisa Tarihi*, 99. İstanbul: Manisa Halevi Yayınları.
- Unan, F. (2004). Medreseler ve Osmanlı Merkezî Yönetimi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 1-7.
- URL 1: <https://kulturenvanteri.com/en/yer/muradiye-camii-manisa/#17.1/38.609901/27.42898>
- URL 1: <https://manisa.ktb.gov.tr/TR-151843/genel-bilgi-ve-tarihce.html>
- Walsh, R. (1840). *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London.
- Yavaş, D. (1997). Hafsa Sultan Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15, 123-124. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Yavuzylmaz, A. (2023). *Anadolu’da 16. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi (1500-1600)*. Konya: Palet Yayınları.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 - Number: 27 p. 159-168, Spring 2024

İbn Kemal'in Dirayet Tefsir Yönteminin Özgünlüğü* The Originality of Ibn Kemal's Dirayet Tafsir Method

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1422197>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
20.11.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
18.02.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz Ata
Burdur Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi / Temel
İslam Bilimleri Bölümü
mmahfuzata@gmail.com.tr
ORCID: 000-0001-7151-9377

Öz

Âyetleri yorumlamada Ehl-i sünnet çizgisinde hareket eden ve Hanefi-Mâtürîdî mezhebinin görüşünü benimseyen İbn Kemal'in tefsiri dirayet ağırlıklı bir eserdir. Tefsirinde edebî, nahvî tahlillerin, belâğî inceliklerin ve lügavî izahların yoğun biçimde işlendiği görülmüştür. Osmanlı dönemi müfessirlerince yaygın olarak takip edilen dil, lügat ve belâgat ilimlerine ağırlık vererek Kur'an'ı tefsir etme yöntemi, İbn Kemal tarafından geliştirilerek uygulanmıştır. Onun tefsirinde istişhat için genellikle âyet, hadis, şiiir ve kıraat gibi veriler öncelikli olarak kullanılmıştır. Genelde Zemahşerî geleneğini takip eden müellifin tefsirinin en önemli kaynakları arasında *el-Keşşâf* ve *Envârü't-Tenzil* tefsirleri yer almaktadır. İbn Kemâl sözü edilen bu iki tefsirdeki görüşler hakkında kimi zaman detaylı incelemelerde bulunmuş, kimi zaman eleştiriler yöneltmiştir. Ayrıca o tefsirinde zikredilen eğilimleri kıraat, kelim, belâgat, lügat ve dil yönünden değerlendirmelerde bulunmuştur. Özellikle edebî sanatlarla ilgili açıklamalarında kendi tercih ve yorumlarını özlü bir şekilde ortaya koymuş, özgün yorumlar yaptığı tesbit edilmiştir. Bu çalışmada, *Tefsiru İbn Kemal Paşa*'nın dirayet metodolojisindeki tefsir yöntemi ele alınmıştır. Müellifin âyetlerin amaç ve gayelerini özet bir şekilde belirtmesi, özellikle filoloji, nahiv, belâgat gibi hususlar merkeze alınarak âyetler özlü bir şekilde yorumlanması hedeflenmiştir. Ayrıca birçok bâtil düşünceye karşı kararlı bir duruş sergilemesi, veciz üslubu, eleştirel bir metoda sahip olması, meseleleri kavrayışı ve derinlemesine işleme sebebiyle *Tefsiru İbn Kemal Paşa* incelenmeye değer bulunmuştur. Araştırma alanımız yazılı kaynakları içerdiğinden dolayı bu konuda doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Âyet, İbn Kemal, Tefsiru İbn Kemal

Abstract

The commentary of Ibn Kemal, who acts in line with the Ahl al-Sunnah and adopts the view of the Hanafi-Maturidi sect in interpreting the verses, is a work based on insight. It has been seen that mostly literary and syntactic analyses, rhetorical subtleties and linguistic explanations are intensively used in his commentary. The method of interpreting the Quran, focusing on the sciences of language, dictionary and rhetoric, which was widely followed by the commentators of the Ottoman period, was developed and applied by Ibn Kemal. In his tafsir, data such as verses, hadiths, poems and recitations were generally used primarily for istishhat. The author generally follows the tradition of Zamakhshari, and among the most important sources of his commentary are the tafsir al-Kashshaf and Envârü't-Tenzil. Ibn Kemal sometimes made detailed examinations about the views in these two mentioned commentaries and sometimes criticized them. In addition, he evaluated the tendencies mentioned in his commentary in terms of recitation, theology, rhetoric, vocabulary and language. It was stated that she concisely revealed her own preferences and interpretations, especially in her statements about literary arts, and made original comments. In this study, in Tefsiru İbn Kemal Pasha's dirayet methodology is discussed. It is aimed for the author to briefly state the purpose and purposes of the verses and to interpret the verses concisely, focusing especially on issues such as philology, syntax and rhetoric. In addition, Tafsir Ibn Kemal Pasha was found worth examining because of his determined stance against many superstitious thoughts, his concise style, his critical method, his understanding of the issues and his in-depth treatment. Since our research field includes written sources, the document analysis method was used in this regard.

Keywords: Tafsir, Verse, Ibn Kemal, Tafsir Ibn Kemal Pasha, Method

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Ata, M. M. (2024). İbn Kemal'in Dirayet Tefsir Yönteminin Özgünlüğü. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 159-168.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin seçkin simalarından birisi olan İbn Kemâl (ö. 940/1534)¹, Osmanlı döneminin ilim ve kültür hayatının önde gelen âlimlerinden biri olarak görülmektedir (Turan, “Kemalpaşazade”, 2022: 25/238-240). Kemalpaşazâde, şeyhülislamlığının yanı sıra birçok dilde risâle ve eserler yazması, İslâmî ilimlere vukûfiyeti, tefsir edebiyatında kendine özgü fikirlerinin bulunması ve zaman zaman meselelere eleştirel yaklaşması bakımından üzerinde önemle durulması gereken bir âlimdir. Osmanlı âlimleri arasında ilmî yetkinliğinden dolayı kendisine “el-muallimü'l-evvel” ve “müftî's-sekaleyn” (Turan, “Kemalpaşazade”, 2022: 25/238) lakabı verilmiştir. O, önceki müfessirlerin görüş ve eğilimlerini olduğu gibi ele almamış, aksine onların düşüncelerini sentezleyerek kendine özgü bir şekilde yeniden yorumlamıştır. Bu ilmî vukûfiyetinden ve dirâyetinden ötürü bazı âlimlerin takdirine mazhar olmuştur (Arpa, “Şeyhülislam Kemal Paşazade ve Tefsir Anlayışı”, 2008: 200; Ata, “Kemalpaşazâde'nin İ'câzül'-Kur'ân Anlayışı”, Mart 2023: 84).

Kemalpaşazâde; tarih, fıkıh, kelâm, felsefe bilimlerindeki çalışmalarının yanında sosyal ve beşerî alanlardaki te'lifleri ile de dikkat çekmektedir.² Müellif, yazdığı hacimli tefsiri olan “*Tefsîru İbn Kemal Paşa*” isimli eserinin yanı sıra ³ tefsir, ulümü'l-Kur'ân ve sûre tefsirleri ile ilgili müstakil âyet ve risâle türü eserleriyle de ön plana çıkmaktadır. Mustafa Kılıç, *İbn Kemâl Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu* ile ilgili doktora çalışması yapmıştır (Kılıç, İbn Kemal Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu, 1981). Yaptığımız çalışma ise, spesifik olarak İbn Kemâl tefsirinin dirayet yönündeki yorumları ele alınmaktadır. Genelde Osmanlı döneminde yazılan kitaplar, özelde de İbn Kemâl'in risâle formundaki eserleri Osmanlı ilim kültürünün bir yansıması olarak görülmektedir (Baltacı, Aralık 2011: 9/18, 416; Dinç, Nisan, 2021: 5/1, 427, 428; Ata, Mart 2023: 85). Müfessir, çeşitli alanlarda yazmış olduğu eserleriyle zamanında yaygın olan şerh ve hâşiye geleneğinin ötesine geçerek felsefe dâhil farklı konularda detaylı analizler yapabilmıştır. Diğer taraftan Orhan Karmış, Kemalpaşazâde tefsirinin, tefsir tarihi açısından ekol kurucu bir yönetime sahip olmadığını belirtmiş; ancak müfessirin veciz üslubu, eleştirel bir metoda sahip olması, meseleleri derinlemesine işlemesi sebebiyle Osmanlı dönemi tefsir tarihinde “çok büyük bir müfessir” olarak nitelendirilebileceğini ve öğrencisi Ebüssuud Efendi'ye bile tercih edilebileceğini ifade etmiştir (Karmış, 1986: 171).

Tefsirinde genelde Zemahşerî yöntemini takip eden İbn Kemâl, Beyzâvî tefsirinden de etkilenmiş ve farklı kaynaklardan istifade etmiştir. Ehl-i sünnet çizgisini takip eden İbn Kemâl, Hanefî mezhebinin görüşlerini benimsemiştir. Onun tefsirinin en bariz özelliklerinden birisi de dil ve belâgat gibi hususları merkeze alarak âyetleri özlü bir şekilde tefsir etmesi özgünlüğüdür. İbn Kemâl'in söz konusu eserinin İstanbul kütüphanelerinde birçok yazma nüshaları bulunmaktadır. Eser, İrşad Kitapevi tarafından 9 cilt halinde İstanbul'da basılmıştır.

Çok yönlü bir âlim olan İbn Kemâl, yaşadığı dönemin önde gelen medreselerinde müderrislik yapmış, dönemin ünlü hocalarından ders almış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Seçkin bir müfessir olan İbn Kemâl müstakil risâlelerini Türkçe, Arapça ve Farsça gibi farklı dillerde kaleme almıştır. Araştırmacı ve sentezci kimliği ile tanınan Kemalpaşazâde'nin en girift konuları tartışması, düşünce ve görüşlerini belirtmekten hiç çekinmemesi öne çıkan özelliklerindedir. Osmanlı ilim düşüncesini pek çok yönüyle yansıtan İbn Kemâl, bu özelliklerinden dolayı XVI. yüzyılın tanınmış önemli simalarından birisi olarak görülmektedir. Diğer taraftan *Tefsîru İbn Kemal Paşa*'nın özlü bir tefsir olması, Kur'ân'ın beyanını açık bir şekilde belirtmesi, özgün yorumlarda bulunması, belâgî ve nahvî incelikleri açıklaması, görüşler arasında tercih yapmasından dolayı onun dirayet tefsirindeki yöntemi incelenmeye değer bulunmuştur.

İBN KEMAL'İN TEFSİRDEKİ YÖNTEMİ/ESERİN İÇERİĞİ

Çalışmanın bu bölümünde İbn Kemâl'in Tefsir'i genel olarak tanıtılmaya çalışılacak ve eserinde izlemiş olduğu metod ele alınarak, eserin çeşitli yönleri tahlile tabi tutulacaktır. Zira bu çalışmanın detaylı anlatılması, bu araştırmanın boyutunu aşmaktadır. Bundan dolayı İbn Kemâl'in tefsirdeki metodu, tefsirinden örnekler verilerek ana hatlarıyla aktarılmaya çalışılacaktır.

¹ Bu çalışmada İbn Kemal ve Kemalpaşazâde künyeleri kullanılacaktır.

² İbn Kemal fıkıh, hadis, tefsir, kelâm, felsefe, Arap dili ve edebiyatı, dil, tarih, tasavvuf ve tıp gibi değişik alanlarda 360 kadar eser yazmıştır. Bunların bir kısmı müstakil eserler olduğu gibi diğerleri de risâleler şeklindedir. Bk. Halis Demir-Kemal Çatılı, “İbn Kemal Üzerine Yapılmış İlmî Çalışmalar”, *Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (Haziran 2019), 151.

³ İbn Kemal Paşa, *Tefsîru İbn Kemal Paşa*, thk. Mahir Edib Habbûş İstanbul: Mektebetü'l-İrşad ve Dâru'l-Lübâb, 2018. Bu tefsir, çalışmamızda esas alınacak nüshadır.

İbn Kemâl'in tefsiri dirâyet ağırlıklı bir eser olmasına rağmen rivâyet yönü de ihmal edilmemiştir. Daha çok edebî, nahvî tahlillerin, belâgî inceliklerin ve lugavî izahların yoğun biçimde işlendiği bir tefsirdir. Osmanlı dönemi müfessirlerince yaygın olarak takip edilen dil, lügat ve belâgat ilimlerine ağırlık vererek Kur'an'ı tefsir etme yöntemi İbn Kemâl tarafından da geliştirilerek uygulanmıştır (Demir, 2007: 88).

Tefsirine Fâtiha sûresiyle başlayan Kemâlpaşazâde, burada ilk olarak sûre tanımını yapmakta, ardından "sûre" sözcüğünün sarfla ilgili yapısına değinmektedir. Ayrıca Kur'an'ın sûrelere ayrılmasına dair faydalara değinmektedir (İbn Kemâl Paşa 2018: 5). Daha sonra kelimelerin iştikâklarına geçmekte ve Fâtiha sûresinin isimlendirilmesine dair bilgilere yer vermektedir.

Kemâlpaşazâde'nin tefsirinde istişhat için genellikle âyet, hadis, şiir ve kıraat gibi verileri öncelikli olarak kullandığı belirtilmektedir. Dil ve gramer bakımından ise filolojik tefsir kaynaklarından yararlandığı ve bu kaynaklar içerisinden de Zemahşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerinden daha çok alıntı yaptığı söylenmektedir. İbn Kemâl sözü edilen bu iki tefsirdeki görüşler hakkında kimi zaman detaylı değerlendirmelerde bulunmuş, kimi zaman da eleştiriler yöneltmiştir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 8; Kudat, 2022: 2/347).

Genelde Zemahşerî geleneğini takip eden İbn Kemâl tefsirinin en önemli kaynakları arasında Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Beyzâvî'nin (ö. 691/1291-1292) *Envârü't-Tenzil*'i, Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzil*'i, Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı, Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ı ve Kurtubî'nin *el-Câmi'li ahkâmî'l-Kur'an*'ı gelir (Kılıç, 1981). İbn Kemâl, söz konusu tefsirleri yaptıkları yorumlardan dolayı bazen zımnın bazen de açıkça tenkit etmiş ve kendi te'vil ve tercihlerini belirtmiştir (Kılıç, 1981: 118). Müfessirin konulara eleştirel yaklaşımı diğer eserlerinde olduğu gibi tefsirindeki yönteminde de görülmektedir. Tefsirinin en bâriz özelliklerinden birisi de Zemahşerî ve Beyzâvî'ye yönelttiği yoğun eleştirilerden dolayı âdeta tefsirin her iki esere bir reddiye amacıyla kaleme alındığı izlenimini vermesidir (Çiçek, 2022: 21). Bununla birlikte İbn Kemâl Tefsiri ile Zemahşerî, Beyzâvî ve Nesefî tefsirleri arasında dilbilimsel açıklamalar, lugavî analizler, belâgî nükteler, edebî sanatlar açısından yöntem benzerliği bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tefsirinde hiçbir kaynağa dayanmaksızın özgün görüş ve yorumlarda bulunduğu yerler de vardır (Çiçek, 2022: 21). Kemâlpaşazâde tefsirinin belirgin özelliklerinden birisi de filoloji, nahiv, belâgat ve meânî gibi ilimleri merkeze alarak âyetlerin muhtasar bir şekilde tefsir edilmesi; böylece mu'ciz olan Kur'an'ın beyanının ortaya koyulmasıdır. Ayrıca tefsirinde Kur'an'ın metot ve beyanındaki eşsizliği tespit etme; âyetlerde lafız ve mana inceliği bulma ve bunları ifade etme gayreti de görülmektedir (İbn Kemâl Paşa, 2018, muhakkikin mukaddimesi 19-20).

İBN KEMAL'İN DİRÂYET YÖNTEMİ

İbn Kemâl'in tefsiri hem rivâyet hem de dirâyet yönü olan bir tefsir olmasına rağmen, dirâyet yönü ağırlıklı olan bir tefsirdir. Onun dirâyet tefsirindeki başarısının daha iyi anlaşılabilmesi için tefsirinin dirâyet yönünü farklı başlıklar altında incelemek uygun olacaktır.

Ahkâm Âyetlerine Yaklaşımı

Ebû Hanîfe'nin mezhebini izleyen İbn Kemâl, fıkha dair verdiği fetvalarla ve bu konuda yazdığı eserlerle Osmanlı hukukunun belirlenmesinde etkili olmuş şeyhülislâmlardan biridir. O, Kur'an'daki ahkâm âyetlerine özet bir şekilde değinmiş, yeri geldikçe de fikhî konuları izah etmeye çalışmıştır. Ancak tefsirinde fıkha dair meseleleri detayına inmeden belirtmiş, ihtilafli konulara pek girmemiştir. Fıkha usûlüne ait meselelere de değinmiştir. O, bazen farklı görüşlere yer vermiş, bunların delillerine kısaca değinmiş ve bunları eleştiriye tabi tutmuştur. Tefsirinde fikhî konuları incelerken mezhep isimlerine yer vermiştir. Fikhî görüşleri en fazla İmam Ebû Hanîfe (İbn Kemal Paşa, 2018: 1/199; 2/ 606, 607, 608, 609; 3/ 852, 1011, 1013, 1073) ve İmam Şâfi'ye (İbn Kemal Paşa, 2018: 2/540, 557, 603, 604, 606, 607; 3/ 852, 989, 1058) nisbet ederek vermiş, Hanefî mezhebini benimseyerek, Hanefî âlimlerden bazen "ashabımız" (İbn Kemal Paşa, 2018: 2/471, 587, 589.) diye söz etmiştir. Diğer taraftan onun Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin görüşlerine nadiren başvurduğu da olmuştur. İbn Kemâl'in tefsirindeki yöntemi, ahkâm âyetlerine yaklaşımı ve fikhî izahları Beyzâvî'nin tefsirindeki ifadelerle benzerlik göstermiş ve Hanefî mezhebinin görüşlerini savunmuştur (Kılıç, 1981: 261). İbn Kemâl, farklı mezheplere ait görüşler arasında tercih yapmış, zaman zaman kendi görüşünü açıkça belirtmiş (Bahçeci, 2019: 31-32) ve kendi mezhebini eleştirmekten de çekinmemiştir (İbn Kemal Paşa, 2018: 2/110). İbn Kemâl'in ahkâm âyetlerine yaklaşım tarzını aşağıdaki örnekler üzerinde incelemek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

İbn Kemâl Âl-i İmrân sûresi 97. âyette yer alan “وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا” “oraya giren emniyette olur” ifadesinde anılan “emniyetin” niteliğine dair bazı açıklamalardan sonra, “لا على دخوله” lafzıyla bir fikhî hükme dikkat çeker. İbn Kemâl, cahiliyye döneminde insanların Harem’de emniyette olduğunu ifade eder ve bu emniyetin Harem’e girmek değil, orada vefat etmek olduğunu belirtir. Bazılarına göre buradaki güvenin, ahiret azabından güvende olmak olduğunu söyleyerek (İbn Kemal Paşa, 2018: 2/343) bunu şu hadise dayandırır: “Kim Haremeyn’de vefat ederse, kıyamette emniyet içinde dirilir” (İbnü’l-Cevzi, 1995: 2/128-129; Süyûtî, trs., 2/109). Bu “emniyet” lafzının manasıyla ilgili Beyzâvî, Ebû Hanîfe’nin şu görüşünü nakleder: Kısas, irtidat ve benzeri nedenlerle öldürülmesi vacip olan bir kimse, Harem’e (Ka’be’ye) sığındığı zaman ona dokunulmaz. Ancak o, iâşe ve benzeri ihtiyaçlarını kesmek sûretiyle oradan çıkmaya zorlanılır (Beyzâvî, 1997: 1/29; bk. Kılıç, 1981: 164).

İbn Kemâl, “وَيَقِيمُونَ الصَّلَاةَ” “namazı kılarlar (ikame ederler)” (Bakara, 2/3) âyetinde neden “namaz kılarlar” lafzının değil, “namazı ikame ederler” ifadesinin kullanıldığı üzerinde durur. Burada “إقامة”, lafzı zikredilerek sözün uzun ve dolaylı tutulması (itnâb) Allah’ın kullardan namazı sadece “kılmalarını” istemediğine dikkat çekmek içindir. Ona göre âyetteki ifadenin bu şekilde gelmesinin nedeni Allah’ın namazın sadece kılınmasını değil, aksine rükünlerinin tam olarak yerine getirilmesini istemesindedir. Bu sebeple namazın emredilmesi ve övülmesi hasseten “إقامة” sözcüğünün kullanılmasıyla olmuştur. Kur’ân’da geçen “مُصَلِّينَ” kelimesi ise, “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ” “vay o namaz kılanların haline” (Maun, 107/4) şeklinde âyette münafıklar için kullanılmıştır (İbn Kemal Paşa, 2018: 42-43).

Bir başka örnek de “يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا” “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin temiz ve helal olanlarından yiyiniz.” (Bakara, 2/168) âyetinde yer almaktadır. Bu âyetin temiz ve kaliteli yiyecek ve içecekleri kendilerine haram kılan bir topluluk hakkında nazil olduğunu belirten İbn Kemâl, âyetteki “كُلُوا” “yiyiniz” emrinin delâlet yoluyla giyimi de kapsadığını belirtmektedir.

Kıraatlere Yaklaşımı

Kıraat kelimesi “قرأ” fiilinden türemiş olup okumak ve tilavet etmek manasına gelir. Çoğulu kıraattir. Terim olarak kıraat, “Kur’ân kelimelerinin eda şekillerini ve ihtilaflarını nakledenlere nispet ederek okumaktır” (el-Cezerî, trs., 49; Feyizli, 2018: 21).

İbn Kemâl, tefsirinde zaman zaman kıraat vecihlerine yer vermiştir. Kıraatlerle ilgili anlam değişikliğine dikkat çekmiş ve sözcüklerin okunuşlarının açıklamasını yapmış; ancak takip ettiği yönteminde olduğu gibi çoğu zaman kaynak göstermemiştir. Müellif, bu konuda *el-Keşşâf*’ın yöntemine daha yakın bir metot izlemiştir. Nitekim konuyla ilgili şâz ve mütevâtir ayrımını yapmamış, bazen her ikisini iç içe zikretmiştir. Müellif, genelde kurrâların ismini hafzederek *Envârü’l-tenzil* ve *Medârik*’ten aynen nakletmiştir. Kıraat vecihlerine kısaca değinmiş, özellikle *el-Keşşâf* ve Beyzâvî’den nakillerde bulunmuştur. Kıraatı naklederken çoğunlukla “قرأ” ifadesini kullanmış, nadiren kıraatın sahibine ve kaynağına işaret etmiştir (Kılıç, 1981: 203-204). O, kıraat farklılıklarının manaya etkisini gerekli gördüğü yerlerde açıklamış, daha ziyade kıraatlerin filolojik tahlilleri üzerinde durmuş ve okunuş şekillerine işaret etmiştir (Güloğlu, 2022: 2/ 440-444).

İbn Kemâl, eserinde nadiren sahabi kıraatine de işaret etmiş, çoğu zaman isim vermeksizin “قرأ” lafzıyla vermiştir. Örneğin tefsirinde “وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ” “Hani Rabbiniz şöyle buyurmuştu: (...)” (İbrâhîm, 14/7) âyetini İbn Mes’ûd’un “وَإِذْ قَالَ رَبُّكُمْ” şeklinde okuduğunu aktarmıştır (İbn Kemâl Paşa, 2018: 5/426). O, şâz kıraatleri de bazen tasvip etmediğini belirtmiş ve bu kıraatleri kimi zaman dilde fasih olan kullanıma aykırı bulmuştur. Müfessir, yedi ve on kıraatı da “قرأ” sığasıyla belirtmiştir. Kıraatı seb’adan yapılan sahih rivâyetlerde de bu tarz meçhul sığayı kullanması, onun takip ettiği bir yöntem olarak kabul edilmiştir (Güloğlu, 2022: 444).

Müellif, İbrâhîm sûresinin 13. âyetinde bulunan “فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ” “...Rableri peygamberlere: ‘Biz haksızlık edenleri yok edeceğiz’ diye vahyetti.” ifadesini şöyle tefsir etmiştir: Bu âyette yer alan “لَنُهَلِكَنَّ” sözcüğü ile bundan sonraki 14. âyette zikredilen “وَلَنَسْخَنَنَّكُمْ الْأَرْضَ” ifadesindeki “قرأ” kelimesi “ليهلكن” ve “وليسكننكم” şeklinde “ya” harfiyle de okunmuştur. O, bu açıklamayı “فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ” kelimesiyle nakletmiş, ilgili kıraatın 13. âyetteki “فَأَوْحَىٰ” sözcüğüne dayanılarak yapıldığını; dilde, “أقسم زيد” “Zeyd çıkacağına dair kesinlikle yemin etti” şeklinde ifadeler kullanıldığını belirtmiştir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 5/435). İbn Kemâl’in, bu ifadeleri hemen hemen aynı şekilde Beyzâvî’den naklettiği görülmektedir (Beyzâvî, 1997: 3/195). Ayrıca onun, Arap dilindeki bir kullanımdan hareketle delil gösterdiği bu kıraatın, kime ait olduğunu beyan etmediği görülmektedir. Aslında bunun, Ebû Hayve’ye isnâd edilen şâz bir kıraat olduğu nakledilmektedir (İbn Hâleveyh, trs., 72; bk. Güloğlu, 2022: 442-443).

İbn Kemâl, kimi zaman sahih kıraatleri de zikretmemektedir. Onun tefsirinde kıraat olgusunu ele alırken izlediği metotla ilgili şu örnekler verilebilir:

Kemâlpaşazâde, “وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ” “Allah dileseydi, onların işitme ve görme duyularını da giderirdi” (Bakara, 2/220) âyetinin “لَذَهَبَ بِأَسْمَاعِهِمْ” şeklinde “ب” harf-i cerinin ilavesiyle de okunduğunu aktarmış; bu kıraatta olduğu gibi if’âl bâbındaki fiillerle birlikte “ب” harf-i cerinin zâid olarak kullanılabildiğine örnek olarak “وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ” “Kendi kendinizi tehlikeye atmayın”, âyetini zikretmiştir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 1/87; Beyzâvî, 1997: 1/52).

Bir başka örnek şöyledir: “فَالَّذِينَ كَفَرُوا فَمَتَّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ” “Allah buyurdu ki: İnkâr edene de dünya nimetlerini veririm, ama sonunda onu cehennemin azabına sürerim.” (Bakara 2/126). Yani onu, inkârından dolayı mecbur olanın kalışıyla orada kalmaya mecbur ederim. Bu âyette yer alan “فَاضْطَرَّهُ” sözcüğü “ض” harfinin “ظ” harfine idğâm edilmesiyle de okunmuştur. Bu okuyuş, tıpkı Arapların “اضْطَجَعَ” sözcüğünü “اطَّجَعَ” şeklinde kullanmaları gibidir. Sibeveyhî, en fazla “مُضْطَجِعٌ” kelimesinin kullanıldığını söylemiş; bazı Araplardan “مُضْطَجِعٌ” kelimesi yerine “مُطَّجِعٌ” sözcüğünün nakledildiğini belirtmiştir. Bu da “مُطَّجِعٌ” kelimesinin çokça kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla İbn Kemâl, bu kelimenin çok düşük nitelikte bir kullanım olmadığını belirterek, “Zemahşeri’nin, söz konusu kelimenin çok düşük bir yapıda kullanıldığı” tezine karşılık reddiyede bulunmuştur (İbn Kemâl Paşa, 2018: Neşredenin Mukaddimesi, 1/76; Bk. Zemahşeri, 1407: 1/186).

Kelâmî Meselelere Yaklaşımı

Fetva ve eserlerinde Ehl-i sünnet düşüncesini savunan ve bunu En’âm sûresi 158. âyeti açıklarken açıkça belirten (İbn Kemâl Paşa, 2018: 4/465), Mutezili fikirleri eleştiren ve özellikle Şii ve Bâtîni fırkalara karşı katı bir tutum sergileyen İbn Kemâl’in, tefsirinde bâtil düşüncelere karşı kelâmî yönden önemli eleştirilerde bulunduğu görülmektedir (Kelâmî yorumlarına dair örnekler için bk. (İbn Kemal, 2018: 1/ 254-255, 258, 281, 282, 285, 318, 324, 325, 335-336, 339-340, 355; 2/433, 434, 490, 515, 516, 521, 536). Genellikle o, kişiyi değil görüşleri tenkit etmiştir. Tefsirinde beyan ettiği kelâmî yorumlarla ilgili olarak şu âyetler örnek olarak verilebilir:

İbn Kemâl, “الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا” (Âl-i İmrân, 3/173) âyetindeki “فَزَادَهُمْ إِيمَانًا” ifadesinin “imanın tasdik anlamına gelip, artıp eksildiğine” dair bir delil teşkil ettiğini öne sürmektedir. Buna göre onun, imanın artıp eksildiğine dair görüşü benimsediği görülmektedir.

İbn Kemâl, kelâmî konularda kısa ve öz olarak açıklamalarda bulunurken Ehl-i Sünnet çizgisinde hareket eder. O bu konularda *Envârü’-tenzîl* ve *Medârik*’ten kısaca iktibaslarla bulunur ve Zemahşeri’nin kelâmî hususlardaki görüşlerini de zaman zaman eleştirir (Kılıç, 1981: 268). Müellif, âyetleri yorumlarken bâtil fırkaların ismini nadiren zikretmekedir. Örneğin o, “ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعَجَلِ مِنَ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ” “Sonra haksızlık ederek buzağıyı (tanrı) edindiniz” (Bakara, 2/51) âyetinde Hz. Mûsâ’nın kavminin buzağıya tapmaları sebebiyle onların batıl mezheplerinden olan Hulûliyye veya Mücessime’den olduklarını ifade etmektedir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 1/182). Beyzâvî ise, onların “zulümlerinin”, şirkten dolayı olduğunu ifade etmektedir (Beyzâvî, 1997: 1/180).

İbn Kemâl, genellikle doğruluğuna inandığı düşünceyi doğrudan söylemekte, bazen de âyetin bu konuya delil olamayacağını ifade etmektedir. Örneğin o, “أَلَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ” “Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar” (Yâsîn 36/10) âyetindeki, “iman etmezler”, ifadesinin “teklif-i mâ lâ yutâk”a (kulun güç yetirilemeyecek şeyle yükümlü tutulmasına) delil olmadığını belirtmektedir. Ona göre bir nesnenin varlığını veya yokluğunu haber vermek, ondan o işi yapma gücünü ortadan kaldırmaz. Allah hakkında yalanın imkânsız olması –ki yalan, meydana gelmeyecek dediği şeyin meydana gelmesinden lazım olur, -melzûmun sadece, meydana gelmeyeceğine işaret eder, yoksa “mâkdûr” (güç yetirilebilir) olmadığına işaret etmez. Lâzımın muhal olması melzûmun imkânsız olmasına yol açmaz (İbn Kemâl Paşa, 2018: 1/54; Bahçeci, 2019: 32-33).

İbn Kemâl’in kelâmî yorumlarının birçoğunda ya Beyzâvî ile aynı fikirleri paylaştığı veya onun görüşlerine açık yahut zımnî eleştiride bulunduğu anlaşılmaktadır (İbn Kemal Paşa, 2018: 1/236, 241, 244, 245).

İbn Kemâl, Bakara sûresi 5. âyette fırka ismini vermeden Ehl-i kiblede olan fâsıkların azapta ebedi kalacaklarına dair bir delil bulunmadığını ifade etmektedir (İbn Kemal Paşa, 2018: 51; Gün, 2022: 234-235). Zira âhirette istediklerini elde edenler ateşten korunan ve cennete girenlerdir. Cehennem azabını tadanlar orada ebedi kalmasalar bile, kurtuluşa ermiş değillerdir. Şâyet âyetin “fâsık olanın, tövbe etse bile azaba maruz kalacağına” delâlet ettiği iddia edilirse, o halde ona şöyle cevap verilir: Âyette,

“المُخَلَّوْنَ” lafzıyla kâmil anlamda kurtuluşa erenler kastedilmiştir⁴ (İbn Kemal Paşa, 2018: 51). Beyzâvî ise, bu âyetin yorumunda Vaî'diyye fırkasına göre, Ehl-i kiblede olanların azapta ebedi kalacaklarını belirterek, ilgili fırkanın ismini açıkça zikretmektedir (Beyzâvî, 1997: 1/40).

İbn Kemâl tefsirinde, Ehl-i sünnet inancını benimsediğine dair açıklamalar yapmakta, bazen de Ehl-i sünnet çizgisinin dışındaki fırkaların düşüncelerini reddetmektedir. Buna dair şu örnek verilebilir: “وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمَلَكُوتِ” “...O, çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O her şeyi yaratmış ve yarattığı şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir” (Furkân 25/2). İbn Kemâl, “O, çocuk edinmemiştir” ifadesinin “Üzeyir Allah’ın oğludur” iddiasında bulunan Yahûdileri, “İsâ Allah’ın oğludur” şeklinde açıklama yapan Hıristiyanları ve “melekler Allah’ın kızlarıdır” iddiasında bulunan müşrikleri reddettiğini ifade etmektedir. Ayrıca “mülkünde hiçbir ortağı olmadığına” dair beyanın birbirine zıt iki kadim aslın mevcudiyetine inanmış olan Seneviyye fırkasını reddettiğini; “her şeyi yaratan” ifadenin ise Allah’ın karanlığı yaratmadığına inanan Mecusileri ve “Allah, kulların fiillerinin yaratıcısı değildir” diyen Mutezileyi reddettiğini ifade etmektedir (İbn Kemal Paşa, 2018: 7/310; bk. Süslü, 2022: 314).

Dil ve Belâgat Yaklaşımı

Kemâlpaşazâde’nin tefsirinin, belâgat ve dilbilimsel ağırlıklı bir tefsir olduğu söylenebilir. Onun, tefsire öncelikle müfessirlerin ekseriyetinin yaptığı gibi âyetleri bölümlere ayırıp manası kapalı olan kelime ve lafızları açıklamakla başlar. Daha sonra aslı kaynaklara müracaat ederek belâgat, sözdizim, şiir, emsâl ve benzeri kaynaklardan istifade ederek sözcüklerin i’rab, mana ve türevlerini izah eder. Konuyla ilgili dil âlimlerinin görüşlerini aktararak tenkide tabi tutar ve düşünceler arasında manaya en uygun olanı tercih eder. Ayrıca o, âyetlere yönelik her nakli aktarmamakta, âyetlerin bağlamına, siyak ve sibakına önem vermektedir (İbn Kemal, 2018: 1/287; 2/502, 628; Krş. Arpa, 2008: 209). Ayrıca İbn Kemâl, tefsirinde lügat anlamların belirlenmesinde Arapların önde gelen filologlarına müracaat edilmesine vurgu yapmakta, onların eser ve müelliflerine nadiren yer vermekte, genellikle kaynağına işaret etmemektedir. Ancak müfessir, lügavî anlamların izahında en fazla Râgıb el-İsfahânî’nin ismini zikretmektedir (İbn Kemâl, 2014: 1/230, 258, 269, 298, 329; 2/401, 403, 509, 571; 3/ 819; Krş. Bahçeci, 2019: 47).

İbn Kemâl’in sözcük anlamlarına yönelik tefsirinde takip ettiği metotla ilgili olarak yaptığı analizlerde, kullandığı tefsir ve filoloji kaynaklarına çok az yer verdiği söylenmektedir. O, Fâtiha sûresinde bulunan “hamd” kelimesine değinirken şöyle açıklamalarda bulunmaktadır: İbn Kemâl’e göre hamd, “övgü ve güzellikle niteleme” manalarına gelmektedir. Bu lafız Allah’a özgü bir kullanım olmadığı gibi aynı zamanda ilim ve şuur sahibi varlıklara da özgü olmadığını belirtmektedir. Bu hususta kullanılan ifadeler buna örnek olarak gösterilmektedir (İbn Kemal Paşa, 2018: 1/14-15).⁵ Mesela, “Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makama eriştirir” (İsrâ, 17/79). Müellif, “hamd” ve “medh” arasındaki farkı şöyle ifade etmektedir: Hamd lafzının canlı, medih sözcüğünün ise cansız varlıklar için kullanıldığını söylemek bir yanılgıdan ibarettir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 1/15). Nitekim Hz. Aişe, İfk hadisesinin ardından suçsuzluğu ortaya çıktıktan sonra Hz. Peygamber’e şöyle hitap etmiştir: “Biz sana değil, Allah’a hamd ederiz” (Buhârî, “Tefsir”, 24/12, No. 4757). O, Sihah’ta geçtiği gibi hamdin karşıtının “zemm/yerme” olduğunu, böylece hamd ve medih sözcüklerinin eş anlamlı kelimeler olduğunu belirtmektedir (Cevherî, 1987: 2/466; İbn Kemal Paşa, 2018: 16-17).

İbn Kemâl, âyetlerde bulunan kelimelerin anlamını verdikten sonra bu âyetlerdeki beyan ve belâgat kısımlarına da değinmektedir. Mesela, o, “وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ” (Hûd 11/14) âyetinin tefsirinde, buradaki hitabın Müslümanlara yönelik olmasının mümkün olduğunu, bunun “bilerek tevhid üzere sabit olunuz ve Allah’a inanarak inancınızı artırınız ve ihlaslı bir şekilde sebat ediniz” manasına geldiğini belirtmektedir. Ayrıca ona göre, âyette sorunun “hel” edatıyla sorulmasında, fiil cümlesinden dönülerek isim cümlesi yapılmasında ve “teslim” sözcüğünün yerine “مُسْلِمُونَ” kelimesinin kullanılmasında; dinde kuvvetli bir şekilde sebat etmeye, Allah’ın varlığının ve birliğinin apaçık delillerinden ötürü bu konuda herhangi bir mazeret beyan etmeden İslâm üzere ihlaslı bir şekilde devam

⁴ Yani kâmil imanın zirvesinde olanlar kastedilir.

⁵ Buna göre, Hz. Aişe’nin “Biz sana değil, Allah’a hamdederiz.” demesi ve Hz. Ali’nin “sınamadan kesinlikle kimseyi hamdetme/övmeye” belirtmesi, hamdin sadece Allah’a özgü olmadığını göstermektedir. Yine İsrâ sûresi 79. âyette geçen “Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makama eriştirir” ile Arap sözünde kullanılan “Millet, sabah vaktinde gece yürüyüşünü över” ifadesi de hamdin şuur sahibi varlıklara özgü olmadığını göstermektedir.

etmeye bir ilan, çağrı bulunmaktadır (İbn Kemal Paşa, 2018: 5/132). Zemahşeri söz konusu âyetin tefsirine dair benzeri açıklamalar yapmaktadır (Zemahşeri, 1407: 2/283).

İbn Kemâl, “فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُفْوِذُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةَ” “yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının” (Bakara 2/24) ifadesinde bulunan “الْوَفُودُ” kelimesinin, fethalı olarak okunduğunda, “ateşin kendisiyle tutuşturulduğu yakıt”, vâv harfinin zammesi ile “vukûd” olarak okunduğunda ise “ateşin alevlenmesi” anlamında mastar olduğunu belirtmektedir. Bu sözcükten mecaz-ı aklî kullanılarak mastarın kastedilmesinin, Kur’ân’ın belâgatına daha uygun bir durum olduğunu kaydeden İbn Kemâl; bunun aynı zamanda vaziyetin dehşet ve korkusunu çok etkili bir şekilde gösterilmiş olacağını belirtir. Diğer taraftan “الْحِجَارَةَ” (taş) kelimesini “putlar” olarak tefsir edilmesini eleştiren İbn Kemâl, “Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odununuzuz. Siz oraya gireceksiniz” (Enbiyâ 21/98) âyetine göre müşriklerin taptığı şeylerin bir kısmının taş cinsinden olmadığını delil getirir (İbn Kemal Paşa, 2018: 1/107-108). Buna göre “Allah’tan başka kulluk edilenlerin” taştan yapılmış putlar olduğu, Allah’tan başka ibadet edilen putların ise cehennem yakıtı olduğu ortaya çıkmaktadır. Âyette taşlarla beraber insanların da cehennem yakıtı olarak anılması ise, onların da Allah’tan başkasına ibadet etmelerinden kaynaklanmaktadır (Çakır, 13-14 Mayıs 2022: 300).

İbn Kemâl, bazı konularda tek bir görüşü ileri sürerken, buna karşın diğer âlimler ise çeşitli görüşlere yer vermektedirler. Mesela, “وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ” Gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır” (Bakara 2/22) ifadesindeki ikinci “مِنْ” kelimesinin teb’îz anlamında olduğunu belirten İbn Kemâl, yeryüzündeki ürünlerin tümünün değil, bir kısmının rızık olmaya elverişli olduğuna dikkat çekmiştir. O, sözü edilen harf-i cerrin beyâniye (açıklama) olamayacağını; çünkü burada açıklanmaya ihtiyaç duyulan herhangi bir anlatımın geçmediğini belirtmiştir. Zemahşeri de bu cümledeki “min”in, “teb’îz” için olduğunu, bunun mananın sıhhatine daha uygun olacağını; ayrıca söz konusu harf-i cerrin beyâniye olarak gelme ihtimalinin de bulunduğunu belirtir (Zemahşeri, 1407: 1/94). Beyzâvî ve Neseî de konuyla ilgili olarak Zemahşeri’ye benzer görüşler serdetmişlerdir (Beyzâvî, 1997: 1/55; Neseî, 1998: 1/63).

İbn Kemâl, bazen görüşler arasında tercihte zorlanması halinde, bu tercihi okuyuculara bırakarak ilgili telakkilerin tümünü nakletmeye çalışmaktadır. Örneğin; müellif, “أَلَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ” (Hüd 11/2) “Allah’tan başkasına kulluk etmeyiniz (diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır.)” âyetinde âlimlerin i’rabla ilgili tüm görüşlerini nakletmiş (İbn Kemâl Paşa, 2018: 5/118) “إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ” “Şüphesiz, Allah’ın rahmeti iyilik yapanlara çok yakındır” (A’raf 6/56) ifadesinde “قَرِيبٌ” kelimesinin dişil olması gerekirken eril olarak gelmesinin nedenine dair sekiz düşünceyi naklettikten sonra bunlardan sadece birini eleştirmiş (İbn Kemâl Paşa, 2018: 4/70), “الَّذِينَ يَخْتَفُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ” “Onlar, görmedikleri halde, Rablerine candan saygı gösterirler” (Enbiyâ 21/49) ifadesindeki “الَّذِينَ” lafzıyla alakalı merfû, mansûb ve mecrûr tarzında gelen üç i’rab şeklini yorumsuz olarak zikretmiştir. Bu örnekler yukarıdaki tespitleri desteklemektedir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 7/44; bk. Çokyürür, 2022: 2/60).

İ’tizâlî Görüşleri Tenkidi

İbn Kemâl, âyetlerin tefsirinde zaman zaman Zemahşeri’nin i’tizâlî fikirlerini doğrudan eleştirmiş, bazen de dolaylı bir şekilde tenkit etmiştir. Mu’tezile’nin i’tizâlî görüşleri, bir başka araştırmanın konusunu teşkil ettiğinden burada sadece iki misalle yetinilecektir: Zemahşeri’ye göre, “عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ” “Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?” (Tevbe 9/43) âyetindeki “Allah seni affetsin!” ifadesi Hz. Peygamber’in hata işlediğinden kinayedir. Çünkü burada “af” kelimesi, “cinayet/suç” kelimesiyle eş anlamlı kullanılmıştır. Bu da Hz. Peygamber’e, (hâşâ) “hata ettin ve ne kadar kötü yaptın!” anlamında kullanılmıştır. Beyzâvî de bu ifadenin tefsirinde Zemahşeri’ye benzer lafızlar kullanmıştır (Beyzâvî, 1997: 3/82). Fakat İbn Kemâl’e göre, itabı vehmettiren “niçin izin verdin?” cümlesine “affin” takdim edilmesi, Hz. Peygamberin değerinin ve konumunun yüceltilmesi; ayrıca bulunduğu makamın nezaketine dikkat çekilmesi içindir. Bu anlama dikkat etmeyenler (*el-Keşşâf*’ı îmâ ederek) Hz. Peygamber’in (hâşâ) “hata ettiğini ve suç işlediğini” söylemiştir. Ardından İbn Kemâl, âyette zikredilen “izin verme” eyleminin “içtihatta yapılan hata” gibi olduğunu, o nedenle burada cezalandırma değil, ödül (sevab) beklentisi bulunduğunu ifade etmiştir (İbn Kemâl Paşa, 2018: neşredenin mukaddimesi, 1/25).

İbn Kemâl’in mu’tezilenin görüşünü eleştirdiği diğer bir örnek Bakara sûresi 10. âyetin tefsirinde yer almaktadır: “فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا” “Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır...” (Bakara 2/10). Bu âyette zikredilen “Allah da onların hastalıklarını

artırmıştır” cümlesinin tefsirinde ihtilaf edilmiştir. İbn Kemâl, “burada sözü edilen isnâdda kabîhin Allah’tan kaynaklanmayacağını düşünen kişinin dediği gibi “mecaz” söz konusu değildir. Ayrıca bu kimse çirkinliğin faile değil, kâsibe nispet edilmesi gerektiğinin farkında değildir. İfadenin aslı, “Allah, hastalıklarını artırmıştır” şeklindedir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 1/64). Mu‘tezile’ye göre ise “Allah onların hastalıklarını artırdı” cümlesinin manası, “ne zaman Allah, Resulü’ne vahyi indirse onu iştirip inkâr ettiler. Böylece küfürlerini artırdılar. Onlar küfürlerini artırıncaya Allah da inkârlarını artırmıştır. Buradaki artırma eylemi Allah’a isnâd edilmiştir. Dolayısıyla burada eylemin/fiilin, fiile sebep olana isnâdında (mecâz) söz konusudur. Nitekim “Kalplerinde hastalık (kâfirlik) olanlara gelince, (inen her sûre) onların küfürlerini kat kat artırır ve onlar artık kâfir olarak ölürler” (Tevbe, 9/125) âyetinde olduğu gibi inkârda artırma fiili sûreye isnâd edilmiştir. Çünkü sûre (küfürde) artmanın nedeni olmuştur (Zemahşerî, 1986: 1/60; Çiçek, 2022: 37).

Zemahşerî’ye göre kabîh bir fiil Allah’tan sadır olamayacağından kabîh O’nun fiili olamaz; dolayısıyla âyetten kasdedilen mana, hakikat değil mecazdır. İbn Kemâl’e göre ise mutlak yaratıcı ve fail Allah olduğuna göre, kelimada esas olan mecaz değil, hakikattir.

SONUÇ

Osmanlı döneminin seçkin âlimlerinden birisi olan İbn Kemâl, Osmanlı Devleti’nin siyasi, ilmi ve kültür yönünden zirvede olduğu bir dönemde yaşamıştır.

Tefsirinde birçok kaynağa başvuran İbn Kemâl, başta *el-Keşşâf*, *Envârü’t-tenzil* ve *Medârik* olmak üzere tefsir ve lügat kitaplarından faydalanmış ve *el-Keşşâf*’ın takip ettiği tefsir geleneğinden etkilenmiştir. Tefsirinin pek çok yerinde *el-Keşşâf* ve *Envârü’t-tenzil*’den bazen aynen alıntılarla bulunmuş, kimi zaman da onları kelam, belâgat, lügat ve dil yönünden eleştirmiş ve kendi tercih ve tevcihlerini ortaya koymuştur.

Ehl-i sünnet görüşünü benimseyen, yeri geldikçe bâtil fırkalara karşı mücadele eden ve onları kıyasıya tenkit etmekten çekinmeyen İbn Kemâl, âyetleri yorumlamada genellikle Hanefî-Matürîdî çizgisini takip etmiş, Ehl-i sünnet tarafından ortaya koyulmuş görüş ve delilleri daha etkin bir biçimde kullanmıştır.

İbn Kemâl, Kur’ân’daki ahkâm âyetlerine kısa bir şekilde değinmiş, yeri geldikçe de fikhî konuları izah etmiştir. O, fikhin fûruuna dair meselelerin detayına girmeden belirtmiş, ihtilafli konulara pek girmemiştir. Genellikle Hanefî mezhebinin görüşünü benimseyen İbn Kemâl, diğer mezhep delillerine kısaca değinerek, bunları tenkide tabi tutmuş ve tercihini ortaya koymuştur. Tefsirindeki ahkâm âyetlerine yaklaşımı ve fikhî izahları, Beyzâvî’nin tefsirinde takip ettiği yöntem ve ifadelerle benzerlik göstermiştir.

İbn Kemâl, kelâmî konularda kısa ve öz açıklamalarda bulunmuştur. Kelâmî mevzularda *Envârü’t-tenzil* ve *Medârik*’ten kısaca iktibaslarla bulunmuş, pek çok yerde Beyzâvî ile aynı fikirleri paylaşmış, bazen de onu eleştirmiştir. Zemahşerî’nin kelâmî hususlardaki görüşlerini de zaman zaman tenkit etmiş, Şîî ve Bâtınî fırkaların görüşleri de dâhil olmak üzere birçok bâtil düşünceye karşı kelâmî yönden önemli eleştirilerde bulunmuştur.

İbn Kemâl tefsirinde; filoloji, nahiv, belâgat ve meânî gibi hususlar merkeze alınarak âyetler özlü bir şekilde tefsir edilmiştir. İbn Kemâl, tefsirinde genellikle âyet, hadis, şiir ve kıraat gibi verileri öncelikli olarak istiştatta kullanmış, dil ve gramer açısından ise filolojik tefsir kaynaklarından yararlanmış. Onun belâgat, dil ve edebî sanatlarla ilgili açıklamalarında kaynaklara dayanmaksızın özgün görüş ve yorumlarda bulunduğu yerler de olmuştur.

İbn Kemâl, kıraat vecihlerine kısaca değinmiş, kıraatlerin belirlenmesinde Zemahşerî’den etkilenmiştir. O, genelde kurrâların ismini hafzederek *el-Keşşâf*, *Envârü’t-Tenzil* ve *Medârik*’ten nakillerde bulunmuştur. Onun, bazen mütevâtir kıraatlere rağmen şâz kıraatleri tercih ettiği de olmuş, nadiren kıraatın sahibine ve kaynağına işaret etmiş, kıraat farklılıklarının manaya etkisini gerekli gördüğü yerlerde açıklamış, daha ziyade kıraatlerin filolojik tahlilleri üzerinde durmuş ve okunmuş şekillerine işaret etmiştir.

Osmanlı dönemi ilim geleneğinin seçkin şahsiyetlerinden birisi olan İbn Kemâl, tefsir tarihi literatürü içinde çığır açıcı ve ekol kurucu olmamakla beraber, Kur’ân’ın hedef ve gayelerini özlü bir şekilde belirtmesi, yorumlarıyla günümüze ışık tutması, Kur’ân’ın retorik ve dil yönünden üstünlüğünü ispata çalışması, eleştirel bir yapıya sahip olması, konuları derinlemesine incelemesi ve veciz bir şekilde ele alması, ilmî kişiliği ve sentezciliği ile dikkat çekmiştir. Bu sebeple onun tefsir dirayet yönteminin ilmî

yönden incelenmeye değer bulunduğu kanaatine ulaşılmış, tefsirinin araştırmacılar tarafından farklı yönlerine değinilmesi öngörülmüştür.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Arpa, E. (2008). Şeyhülislam Kemal Paşazâde ve Tefsir Anlayışı, *X. Kur'ân Sempozyumu Kur'ân ve Eğitim*, 12-13 Mayıs, 2007, Tokat, Ankara: Fecr Yayınları.
- Ata, M. M. (2023). Kemalpaşazâde'nin İ'câzü'l-Kur'ân Anlayışı. (Ed. A. Karaoğlan) *İlahiyatta Güncel Araştırmalar*, (s. 83-97). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Bahçeci, R. H. (2019). İbn Kemal Tefsirinin el-Keşşâf Geleneğindeki Yeri: Dil ve Belâgat İlimleri Çerçevesinde Mukayeseli Bir İnceleme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baltacı, B. (2011). Osmanlı Dönemi Âyet Tefsirleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 0(18), 406-419.
- Beyzâvî, N. (1418/1997). *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, Beyrut: Dâru İhyâit't-Türâsi'l-Arabî.
- Cevherî, E. (1987). *es-Sihah Tâcü'l-Luga ve Sihahi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Çakır, F. (2022). Kemalpaşazâde'nin Zemahşerî'ye Özgün Tefsir Eleştirileri, *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn) Kemal Sempozyumu Bildirileri-2-*, Ed. Murat Demirkol vd. Ankara: 13-14 Mayıs 2022.
- Çiçek, H. (2022). Şeyhülislam İbn Kemal Paşa Tefsirinde Mu'tezile Eleştirisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çokyürür, M. Z. (2022). İbn Kemal'in Tefsirindeki Nahiv Usûlü ve Bazı Nahvî ve Lügavî Değerlendirmeleri, *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu Bildirileri-2-*, Ed. Murat Demirkol vd. Ankara: 13-14 Mayıs 2022.
- Demir, H. & Çatılı, K. (2019). İbn Kemal Üzerine Yapılmış İlmî Çalışmalar. *Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 51-178.
- Demir, Z. (2007). *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Dinç, Ö. (2021). Osmanlı Tefsir Geleneği Çerçevesinde İbn Kemal Paşa'nın Gayb Âyetleri Hakkındaki Yorumları-Risâle fi Tahkiki'l-Gayb Özelinde Bir İnceleme-, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 426-461.
- Feyizli, H. T. (2018). *Kırâat-i Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gülüoğlu, N. V. (2022). İbn Kemal'in Tefsirinde Kırâatlere Yaklaşımı: İbrâhim Süresi Örneği, *Kemalpaşazâde, Felsefe-Din- Edebiyat Araştırmaları -II-*, 431-446, (Ed. M Demirkol vd.), Ankara: Fecr Yayınları.
- Gün, F. (2022). Gayb Bilgisi ve Gaybi Haberler, 1. Basım, Ed. Veysi Ünverdi-Mehmet Aziz Yaşar, Ankara: Fecr Yayınları.
- İbn Hâleveyh, E. (trs.). *Muhtaşar fî Şevâzî'l-Kur'ân (kırâ'ât) min Kitâbi'l-Bedî'*. nşr. G. Bergsträsser. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî.
- İbn Kemâl Paşa. (2018). *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, thk. Mahir Edib Habbûş İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd ve Dâru'l-Lübâb.
- İbnü'l-Cevzî, C. (1995). *el-Mevdû'ât*, thk. Tevfik Hamdan, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî, E. (trs.). *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, nşr. Ali b. Muhammed el-Imrân. y.y.
- Kemâlpaşazâde, Ş. (2014). *Tefsîru İbn Kemâlpaşazade min Evveli Süreti'l-Fatiha ilâ Âhiri Süreti'n-Nisâ*, Dirâse ve Tahkik: İzzeddin Cüleyd. Rabat: Menşûratu Vizareti'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Kılıç, M. (1981). İbn-i Kemâl Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

-
- Kudat, A. (2022). İbn Kemal'in Arap Dil Bilimi ve Filolojik Tefsirlerdeki Yeri: Risâle fî tahkiki vad'ı'l-kâide Örneği, *Kemalpaşazâde, Felsefe-Din-Edebiyat Araştırmaları -II-*, (Ed. Demirkol vd.), Ankara: Fecr Yayınları.
- Nesefî, E. (1998). *Medârikü't-Tenzîl ve Hâkâ'iku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.
- Süslü, M. Z. (2022). Kemalpaşazâde'nin Tefsirdeki Metodu: Furkân Sûresi Örneği, *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu Bildirileri -2-*, Ed. Murat Demirkol vd. Ankara: 13-14 Mayıs 2022.
- Süyûtî, C. (trs.). *el-Le'âli'l-Masnû'a*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Turan, Ş. (2022). Kemalpaşazâde. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (C. 25, s. 238-240) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Zemahşerî, E. (1407/1986). *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, 3. Basım, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 169-184, Spring 2024

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan 2817 Envanter Numaralı Kur'ân-ı Kerim'in Cilt, Serlevha ve Gül Tezvinatı Üzerine Bir Değerlendirme*

An Evaluation on the Binding, Serlewha and Rose Ornament of the Holy Quran With Inventory Number 2817, Located in Kastamonu Manuscript Library

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1422233>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
18.01.2024

Makale Kapul Tarihi /
Article Accepted Date
05.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Doç. Dr. Mine Dilber
Kastamonu Üniversitesi
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
dilbermine@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6000-7915

Doç. Dr. Işılray Konak
Kastamonu Üniversitesi
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi
Sanat Eserleri Konservasyonu ve
Restorasyonu Bölümü
isilaykonak6@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1443-243X

Öz

İslamiyet'in kapulü ile İslam dünyası ve Müslümanlar için kutsal kitap sayılan Kur'ân-ı Kerim; Emevi, Abbasi, Fatımi, Eyyübi, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Memluk, Celayiri, Timurlu, Türkmen, Osmanlı, Safevi ve Babürlü gibi birçok uygarlığa, devlete ve topluma, rehberlik etmiştir. Hz. Peygambere inen vahiylerin ayet adı altında toplanarak bir araya getirilmesi ve iki kapak arasına alınıp Kuran anlamına gelen Mushaf'ı oluşturması, belli dönemlerde istinsahının yapılarak inananlara ulaştırılması, sonrasında ise gerek el yazması gerekse matbu eser olarak günümüze kadar ulaşması hem Müslümanlar için hem de Mushafların bünyesinde barındırdığı sanatsal örnekleri hasebiyle sanat erbabı ya da sanata ilgi duyan kişiler için önem arz etmektedir. Geçmişten günümüze ulaşabilmiş ve kitap sanatları olarak ifade edilen örneklerin yer aldığı el yazması eser niteliği taşıyan birçok Kur'ân-ı Kerim nüshası Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'nde koruma altındadır. Bu eserler arasında yer alan 2817 envanter numaralı eser daha önce herhangi bir çalışmaya konu edilmemiştir. Çalışmada, eserin cilt, ebru, serlevha ve gül tezvinatı üzerine renk, motif, kompozisyon ve üslup açısından analiz yöntemi uygulanmıştır. Değerlendirme sonucunda elde edilen veriler ışığında eserin tezvinatının, ait olduğu dönem olan 17. yüzyılın ilk çeyreği kapsamında dönemin üslubunu yansıtır yansıtmadığı gerek dönem özellikleri açısından gerekse aynı dönemde yapılan örneklerle karşılaştırması yapılarak benzer veya farklı özellik veya nitelikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesinde dijital ortama aktarılan görsel numunelerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim, Cilt Sanatı, Tezhip, Gül Tezvinatı

Abstract

The Holy Quran, which was considered the holy book for the Islamic world and Muslims with the acceptance of Islam; He guided many tribes such as Umayyad, Abbasid, Fatimid, Ayyubid, Great Seljuk, Anatolian Seljuk, Ilkhanid, Mamluk, Celayiri, Timurid, Turkmen, Ottoman, Safavid and Mughal. Hz. The fact that the revelations sent down to the Prophet were gathered under the name of verses and put between two covers to form the Mushaf, which means the Quran, was copied at certain periods and delivered to the believers, and then survived to the present day as both manuscripts and printed works. It is important for artists or people interested in art due to its artistic examples. Many Qur'ans, which have survived from the past to the present and are manuscripts containing examples of book arts, are under protection in the Kastamonu Manuscript Library. Among these works, the work with inventory number 2817 is important in that it has not been the subject of any study before and constitutes the subject of this article. In the study, the analysis method was applied on the binding, marbling, serlewha and rose ornament of the work in terms of color, motif, composition and style. In the light of the data obtained as a result of the evaluation, it was tried to reveal whether the decoration of the work reflects the period to which it belongs, both in terms of period characteristics and by comparing it with examples made in the same period. In the study, visual samples transferred to digital media in Kastamonu Manuscript Library were used.

Keywords: Quran, Bookbinding, Illumination, Rose Illumination

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Dilber, M. & Konak, I. (2024). Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan 2817 Envanter Numaralı Kur'ân-ı Kerim'in Cilt, Serlevha ve Gül Tezvinatı Üzerine Bir Değerlendirme. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 169-184.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

Yüzyıllar öncesine dayanan bir geçmişe sahip ve konuları bakımından çok çeşitlilik gösteren el yazması eserler sanatsal değer taşımaları hasebiyle önemli bir yere sahiptir. Bu eserler bilim, kültür ve sanat açısından üretildikleri dönemlere ışık tutmakta ve günümüze kadar ulaşabilmiş numuneler vasıtasıyla gelecek kuşaklara bilgi aktarımının sağlanması açısından değer arz etmektedir. Dini, ilmi ve edebi konulu birçok el yazması eser günümüze kadar ulaşabilmiş ve çeşitli kurumlarda koruma altına alınmıştır. Bu kurumlar arasında yer alan Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesinde de el yazması eserlere dair gerek il bazında gerekse yakın illerden takviye neticesinde birçok örnek eser bulunmaktadır. Kütüphane kapsamında korunan ve 2817 envanter numaralı el yazması Kur'ân-ı Kerim'in cilt, serlevha ve gül tezyinatları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Kütüphane kayıtlarında 37 Hk. 2817 envanter numarasına kayıtlı el yazması Kur'ân-ı Kerim, Şeyh Hamdullah'ın öğrencisi hattat Abdullah Kırîmî tarafından istinsah edilmiştir. Kahire tüccarlarından Hüseyin'in Kastamonu Kadı Nasrullah Camii'ne 1268 tarihli vakıf kaydının var olduğuna dair çalışmaya konu olan eserin üzerinde bir not mevcuttur. Eserin istinsah tarihi H. 1018/ M. 1609 olarak kayıtlara geçmiştir. Eserin ölçüsü 308x195-192x110 mm, yaprak sayısı 453, sayfa başına satır sayısı 11, yazı türü sülüs, kâğıt türü ise filigranlıdır (YAZMALAR, 2010).

Kur'ân-ı Kerim'in müstensihî Abdullah Kırîmî; Kırım'dan geldiği için Kırîmî nisbesiyle anılmıştır. Abdullah Kırîmî, hocası olan Şeyh Hamdullah'ın torunu Derviş Mehmed (Derman, 1988:113)'den nesih yazıyı öğrenmiştir. Sülüs, reyhânî ve diğer yazıları ise büyük hattatların kıt'alarından meşk etmiştir (Acar, 2004:112). Ayrıca müzikle uğraşan ve gördüğü rüya üzere tamburunu kıran hattat, Şeyh Hamdullah ekolüne bağlıdır (Derman, 1988: 113).

İncelenen Kur'ân-ı Kerim'de cilt süslemesi, gül, serlevha ve sûre başı tezhibi mevcuttur. Eserin istinsah tarihi H. 1018/ M. 1609 olarak bilinmektedir ve eserin süsleme numuneleri bu tarih itibariyle dönemsel olarak 17. yüzyılın ilk çeyreği açısından değerlendirilmelidir.

17. yüzyıl cilt tezyinatı özelliklerine bakıldığında 17. yüzyıl başında özellikle Sultan 1. Ahmed (1603-1617) adına veya onun döneminde hazırlanmış eserlerin deri ciltlerinde görüleceği gibi, kitap ölçülerinin büyük olduğu ve mücellit Abdi ve ekibinin üslup özelliklerini taşıdıkları görülür (TSM, B.408, B.409, H.1124). 17. yüzyıla ait maaş defterlerinde Abdi b. Şaban'ın ekibinde mücellit Kara Mehmed serbölük olarak çalışmış ve bu görevi 1623 yılına kadar sürdürdüğü bilgisinin yer aldığı kaynaklarda geçmektedir. Kara Mehmed'in yaptığı deri ciltlerin bir kısmı minyatürlü Siyer-i Nebî'ye aittir (New York P.L. T.3). Bu ciltler ve ona atfedilen başka ciltler, içleri saz üslubunda kalıpla bezemeli gömme altın yaldız şemseli ve köşebentli olarak tasarlanmıştır. Bu dönemde bir deri kapağın dışına ve içine bir çini pano izlenimi verecek şekilde tasarlanmış, saz üslubunda fırçayla çizilmiş ve altın yaldızla boyanmış bezemeler dönemin yeniliği olarak söylenebilir (Tanındı, 1979: 106). Oval dilimli şemse ve köşebent içinde bir yaprak kümesi veya saptan çıkan birkaç ince dal, şemse içinde dağılarak kıvrılır. Bu dallar üzerinde hançerî yapraklar ve çeşitli biçimlerde hatayiler sıralanır. Salbek içine iri bir hatayî yerleştirilir. Saz üslubu olarak tanımlanan bu bezeme, daha küçük ölçüde miklebin şemse ve köşebentlerinde tekrarlanır (Balkanal, 2002: 342).

17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ebru sanatına ilişkin bilgiler sınırlı olmakla birlikte, 1609 yılında yazılan Tertib-i Risâle-i Ebrî adlı bir eserden bahsedilmektedir. Eserde o tarihte ebruya, kâğıt boyamaya ve âhârleme (cilalama) usullerine dair bilinenlerin bir araya getirildiği ifade edilmektedir. Tertib-i Risâle-i Ebrî adlı eserde Şebek lakapıyla anılan ebru sanatçısı Mehmet Efendi'ye (Derman, 1977: 26) ait ebruların, 1595 tarihli Hadikatü's-Süedâ el yazmasında zeminde kullanıldığı yayınlarda geçmektedir. Ayrıca Gûy u Cevgân adlı eserde de ebruların kullanıldığı ve yazı zemini olarak kullanılan bu ebruların sulu bir astar üzerine alınmış "Tarz-ı Kadîm" ebrular olduğu ifade edilmektedir (Gülgen, 2016: 156), (Konak ve Dilber, 2020: 254).

17. yüzyıl tezhip sanatı açısından değerlendirildiğinde bu yüzyılın ilk yarısı önceki dönemlerin devamı niteliğinde olup klasik üslupta yapılan tezhibin yanı sıra 16. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan saz yolu üslubunun 17. yüzyılın başlarına kadar yapılmaya devam edildiği, altın ve muhtelif renklerle gerek sulandırılarak gerekse blok boyanan ve mürekkeple tahrir çekilen halkâr ve şıfak halkâr çalışmalarının yapıldığı görülmektedir (Mahir, 2015: 379). 15. yüzyılın sonlarından itibaren yapılmaya başlanan (Derman, 2012: 337) ve 17. yüzyılda da yapılmaya devam eden Tuğra süslemeciliği de bu dönemde yapılan tezhip çalışmalarına örnek teşkil etmektedir. (Mahir, 2015: 392). Diğer taraftan Kara Memî'nin Muhibbi Divanı için yaptığı halkâr tasarımlarında kullandığı kuralsız dal hareketlerine benzer tasarımlar ile 17. yüzyılda da karşılaşılır: Klasik Osmanlı tezhiplerinde motiflerin dal giriş ve çıkışları belirli kurallara bağlıken Kara

Memi ve 17. yüzyılda hazırlanan el yazmalarında görev alan bazı sanatçılara ait eserlerde bu kuralların dikkate alınmadığı görülür (Konak ve Dilber, 2020: 254).

Çalışmaya konu olan 37 Hk. 2817 envanter numaralı Kur'ân-ı Kerim'de bulunan serlevha tezhipleri ve gül süslemeleri açısından teorik olarak yaklaşıldığında; Kitapların (özellikle Kur'ân-ı Kerim'lerin) ilk sayfalarına yapıldığı (Özcan, 1993:251), sözlükte “baş” anlamındaki Farsça “ser” ile Arapça “levha” kelimelerinden oluşan ve “bir yazının başlığı” anlamına gelen, (Duran, 2009: 567) Kur'ân-ı Kerim'de karşılıklı ilk sûreler olan Fatiha ve Bakara sûresinin süslenmiş halleri olarak görülen (Kurfeyz, 2003: 6) serlevha (tezhibi), aynı zamanda el yazması eserlerde mesnevi yazılmış eserlerin baş ve bölüm başlıklarında da görülür (Duran, 2009: 567). Zahriyeden sonra en yoğun bezemenin bulunduğu ve yazılı sahanın sınırlı tutulduğu bu sayfalara serlevha veya dibâce bu sayfaların tezhibine de “serlevha tezhibi” adı verilmektedir (Derman, 2010: 111-112). Serlevha tezhibinde uygulanan kubbe formu tasarımı “Kubbe Levha”, yatık dikdörtgen biçimindeki tasarımlar “İklîl levha”, kubbe ve iklîl levha karışımından meydana gelen tasarımlar ise “Mürekkep Levha” (Özcan, 2007: 375) olarak ifade edilmektedir. Serlevha tezhibinin uygulandığı sayfalara yapılan tezyinatlar genelde karşılıklı ve simetrik olarak tasarlanmaktadır (Taşkale, 1994: 68). Yapılan serlevha tezhibi, eserin tezhip bütünlüğünü korumak amacıyla renk, desen ve motif bakımından zahriye tezhibinin devamı niteliğinde olmalıdır (Derman, 2010: 111-112). XVII. yüzyıl serlevha tezhibinin sayfa düzeni ve tasarımlarında önceki dönemlere göre motif ve renkler dışında farklılıklar görülmez (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 140) özellikle lacivert canlılığını kaybetmiş, soluk bir koyu maviye dönüşmüştür. Altın ve lacivertin yanında fes renginin (koyu kırmızı) kullanılması yenilik olarak görülebilir. Hatayi ve rumi motifleri çok yaygındır. Devrin sonlarına doğru motiflerde irileşme ve inceliğini koruyamayan işçilikte kapalık görülür (Duran, 2009: 569).

Gül süslemeleri ise Kur'ân-ı Kerimlerdeki metnin önemli yerlerini belirtmek için veya Kur'ân'da sûrelerin başları ve Kur'ân için özel anlamı bulunan işaretleri belirtmek için kullanılır (Özkeçeci, İ. ve Özkeçeci Ş. B. 2007: 159). Sayfa kenarlarında yer alan, çevresi tezhipli ortası boş bırakılmış, bazen de sayfadaki konuyla ilgili açıklamalar yazılan yuvarlak formdaki süslemelere “gül” adı verilmektedir. Bu güller buldukları yere göre isim alırlar (Kurfeyz, 2003: 7). Mushaf güllerinin sınıflandırmasına baktığımızda sûrelerin bölünmesinde durak, hamse gülü, aşir gülü ve secde gülü, cüzlerin bölünmesinde hizip gülü, nısıf gülü ve cüz gülü, sayfa düzenine göre zahriye gülü, serlevha gülü, sûrebaşı gülü ve hatime gülü kullanılmaktadır (Tanrıver, 2007: 100-122). Kur'ân-ı Kerim'lerde, sıra geldikçe yazılı metnin yanındaki boş kısımda yer alan, her yirmi sayfada bir konulan cüz işareti “cüz gülü” (Derman, 1986: 66) her beş sayfada bir konulan hizip işareti “hizip gülü” (Acar, 1998:79) her on ayette bir konulan “aşir gülü” (Kurfeyz, 2003:7) secde edilecek ayetlerin hizasına konulan “secde gülü” (Binark, 1975: 26) ve her sûrenin başına da “sûre gülü” konulur (Ersoy, 1988: 13). Rozet, gülçe, ışıklı güneş biçiminde olanları şemse olarak da adlandırılan güller, tezhip tarihi içerisinde çok çeşitli formlarda çizilmiştir. Eğer bu güllerden bir sayfada birden fazla varsa, dikey eksenler üzerine oturtulur. Güllerin üst ve altına doğru çekilen gül tığları, gülün iki-üç katı uzunluğunda çizilir. Gülün tezhibi bittikten sonra hattat beyaz mürekkeple orta kısmına cüz, hizip, aşir, secde ve sûre vb. isim ve numaralarını yazar (Özkeçeci, İ. ve Özkeçeci Ş. B. 2007: 160).

Literatür taraması kapsamında yapılan bu çalışmada, görsel araştırma ve betimsel modele yönelik nitel bir araştırma yöntemi uygulanmıştır. El yazması eserde bulunan tezhip süsleme örnekleri, desen tahlili çerçevesinde analiz edilerek değerlendirilmiştir. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesinde korunan 2817 envanter numaralı Kur'ân-ı Kerim'in tezyini numunelerinin kitap sanatları bağlamında analizi üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada incelenen esere ait verilere Yazma Eser Kütüphanesi ve yazmalar.gov.tr adresinden ulaşılmıştır. Ayrıca incelenen eserin görselleri kütüphane tarafından dijital ortama aktarılmış ve talebimiz doğrultusunda çalışmayı yürütebilmemiz adına tarafımızla paylaşılmıştır. Buna ek olarak eserin hattatı, eserin dönemi, süsleme özellikleri ve karşılaştırılması yapılan eserlere yönelik veriler ile ilgili bilgilere çeşitli kaynaklardan ulaşılmış ve bu kaynaklar veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

BULGULAR**Kur'ân-ı Kerim'in Cilt Süslemesi Analizi****Resim 1:** Kur'ân-ı Kerim'in Cilt Tezyinatı (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi Dijital Arşivi)

Kur'ân-ı Kerim kahverengi meşinden yapılmış bir cilt içerisindedir (Resim 1). Eserin cildi alt kap, üst kap, sırt, sertap ve miklepten oluşmaktadır. Alt kap ve üst kapta aynı süsleme yer almaktadır. Bu süslemelerde şemse, salbek ve köşebent alanları mevcuttur. Bu alanların zemini ve yapılan süsleme altınla renklendirilmiş mülemma şemse cilt özelliğini taşımaktadır. Süsleme yaprak kümesinden çıkan sarmal dallar penç ve hatayi motifinin yanı sıra açık ve kapalı formda hançer yapraklarından oluşan, serbest dönüşlerden meydana gelmiş saz yolu üslubunda tasarlanmıştır. Ayrıca şemse ve salbeklerde çınar yaprağı formunda oluşturulmuş bir motif mevcuttur. Bu süsleme alanları altınla yapılan dendanlarla sınırlandırılmış, dendanların sınırlarına ise yine altınla noktalar ve küçük tığlar yapılmıştır. Cildin miklebinde yer alan süslemede köşebentler alt kap ve üst kapla benzerlik göstermektedir. Orta kısımda yer alan şemse süslemesi ise rumi motifi, tepelik, penç motifi, açık ve kapalı hançer yaprağından oluşan ½ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır. Kap yüzeylerindeki süsleme altınla renklendirilen cetvel ve kuzularla çevrelenmiştir.

Eserin cildinin sertap kısmı altınla boyanan kuzularla üç alana ayrılmıştır. Orta kısımdaki alana üzerinde yazı bulunan altın zeminden oluşan bir pafta yerleştirilmiştir. Bu unsurdan dolayı yazılı cilt özelliği taşımaktadır. Bu alanın yüzeyi renk kaybına uğradığı için ne yazdığı anlaşılamamıştır. Sertabın yazı unsurunun bulunduğu alanın alt ve üst kısmında ise soğuk baskı tekniğiyle dendanlarla pafta alanı oluşturulmuş, bu alanların içerisinde de geometrik süsleme uygulanmıştır. Pafta alanlarının dört köşesine noktalar yerleştirilmiştir.

Resim 2: Kur'ân-ı Kerim'in Cildinin Alt Kap ve Üst Kap İçi Ebru Yan Kâğıdı (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi Dijital Arşivi)

Kur'ân-ı Kerim'in cildinin alt kap ve üst kap içinde ebru yan kâğıdı bulunmaktadır (Bekar, 2021: 133) (Resim 2). Ebru yan kâğıdında açık mavi renkle hafif ebru üzerine lacivert, kahverengi, kırmızı ve yeşil renkle yaprak formunda desenler yapılmıştır. Ebru üzerine yapılan bu desenlerden dolayı hatip ebrusu olma özelliği göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in Serlevha Tezhibi Analizi

Resim 3: Kur'ân-ı Kerim'in 1b ve 2a Sayfasında Yer Alan Serlevha Tezhibi ve Detayı (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi Dijital Arşivi)

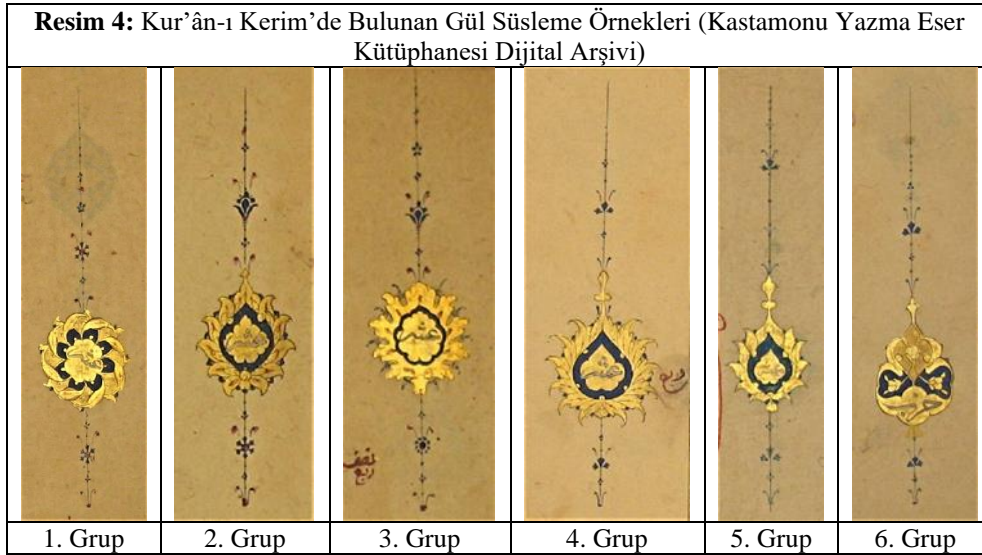

Kur'ân-ı Kerim'in 1b ve 2a sayfasında fatih sûresinin tamamı ve bakara sûresinin 5 ayetinin yer aldığı serlevha tezhibi mevcuttur (Resim 3). Bu süsleme yazı kenarlarına yapılan beyne's sutûr süsleme alanı, ayet sonlarına yapılan nokta (durak) süslemesi, sûre başı ve sûre sonu süsleme alanı, koltuk tezhibi, dış pervaz süslemesi, bordür süslemeleri ve tıglardan oluşmaktadır. Fatih ve bakara sûresinin ayetlerinin yer aldığı metnin satır aralarına, dendanlarla çevrelenen ve zemini altınla sıvayan, dendan sınırlarının ise tahrir edildiği beyne's sutûr tekniği uygulanmıştır. Metinde yer alan ayet sonlarına 6 yapraklı, zemini altınla sıvlanmış, dış sınırlarına ise siyah ve kırmızı noktaların yerleştirildiği penç motifi formunda nokta (durak) süslemesi yapılmıştır. Sûre başı ve sûre sonu tezhibi ¼ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır. Bu alanlar, dendanlarla sınırlandırılan metin alanı, ayırma rumi pafta alanları ve bu alanların dışında kalan alanlardan oluşmaktadır. Metin alanı dendanlarla sınırlandırılmış ve zemini altınla sıvandırılmıştır. Sûre başı ve sonu yazısı üstübeç mürekkebiyle yazılmıştır. Ortabağ ve ayırma rumi motifi kullanılarak oluşturulan alanlar altınla renklendirilmiş, ortabağ motiflerinin zemini siyahla boyanmış, altın zeminli pafta alanlarına pembe, açık mavi, beyaz ve yeşille renklendirilen penç ve gonca motifleriyle altın, yeşil ve turuncuyla boyanan sarmal dallar ve basit yapraklardan oluşan bir süsleme yapılmıştır. Altın zeminli paftaların dışında kalan alan

ise lacivert zeminli olup, üzerine beyaz, sarı, yeşil ve pembeyle renklendirilen gonca motifleri ile altın, yeşil ve turuncuyla boyanan sarmal dallar ve basit yapraklardan oluşan bir süsleme yapılmıştır. Sûre başı ve sonu tezhiplerinin altın zeminli ve lacivert zeminli alanlarına yapılan süsleme bütün olarak tasarlanmıştır. Lerlevha tezhibinin koltuk alanları ve dış pervaz alanına yapılan tezhip süslemeleri de sûre başı ve sûre sonu süslemesiyle aynı özelliklere sahiptir. Geniş ve dar olarak iki farklı ölçüde oluşturulan koltuk tezhipleri ¼ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır. Dış pervaz süslemesi ise 1/44 oranında uygulanmıştır. Dış pervaz alanında yer alan Rumili paftaların küçük bölümleri ve bazı ortabağ motiflerinin zemini kırmızıyla renklendirilmiştir. Metin alanı ve süsleme alanları, lacivert ve kırmızı renk zeminli, üzerine ise beyazla kurtçuk (Önkol Ertunç-Beştav, 2020: 54-57) adı verilen artı(+), eksi (-) işaretlerinin yapıldığı ara suyu süsleme alanlarıyla, ayrıca altın zeminli üzerine zencerek uygulanan bordür alanı süslemesiyle çevrelenmiştir. Serlevha tezhibi lacivert ve kırmızıyla renklendirilen, negatif ya da çift tahrir olarak ifade edilen, penç motifiyile oluşturulmuş tığ süslemeleriyle sonlandırılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in Gül Süslemeleri Analizi

İncelenen Kur'ân-ı Kerim'in gül süslemeleri tipolojik analiz açısından 11 grupta incelenmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in 1. grubunda incelenen gül süslemesi penç motifli formunda tasarlanmıştır (Resim 4). Merkezinde basit penç motifli yer almaktadır. Bu alanın zemini altınla sıvanmış üzerine ise hangi gül olduğuna dair isim yazılmıştır. Bu alanın dışı altınla renklendirilen yapraklarla çevrelenerek gül tezyinatını oluşturmuştur. Merkezdeki penç motifiyile gül tezyinatının kenarlarını çevreleyen yaprakların arasında kalan alan ise lacivertle renklendirilmiştir. Gül tezyinatının üst ve alt kısmına ise lacivert renkle boyanan, negatif (çift tahrir) tekniğiyle yapılmış, penç ve gonca motifinden oluşan tığ süslemesi uygulanmıştır. Bu gül çeşidi 8 yapraklı ve 6 yapraklı olarak tasarlanmıştır. Bu güllerden 1 tanesinin zemini tamamen altınla sıvanmıştır. Lacivert kullanılmamıştır. 2 tanesinde ise yaprak yerine rumi motifinin kanat kısımları tercih edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu gül formundan 155 tane uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in 2. grubunda incelenen gül süslemesi hatayi motifli formunda tasarlanmıştır (Resim 4). Bu tasarımlar 3 aşamadan oluşmaktadır. Güllerin merkezinde dendanlarla sınırlandırılan ve altın zemin üzerine hangi güle ait olduğunu belirtmek amacıyla yazılan yazı bulunmaktadır. Yazı alanının dış kısmı lacivertle renklendirilmiştir. Hatayi motifli formunun yaprak kısımları ise altınla sıvanmıştır. Bu güllerden birinin yazı alanı zemini kâğıt renginde bırakılmıştır. İkisinde ise yaprak kısımlarının dış sınırları lacivertle boyanmıştır. Hatayi motifli formunun yaprak kısımları çeşitlilik göstermektedir. Yaprakların çoğu babanakkâş üslubunda yuvarlak hatlı tasarlanmıştır. Bazı yaprak uçları ise saz yolu üslubu tarzında sivri olarak uygulanmıştır. Bazı güllerin yapraklarının arasına taç yaprak yapılmıştır. Bazılarında lacivert noktalar mevcuttur. Yaprakların çoğu dışa bakar görünümündedir. Bazıları içe, bazıları ise hem içe hem de dışa bakar konumda yapılmıştır. Bazı yaprakların formunda farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu güller, alt ve üst kısımlarında lacivert ve kırmızıyla renklendirilen, negatif (çift tahrir) tekniğinin uygulandığı, penç

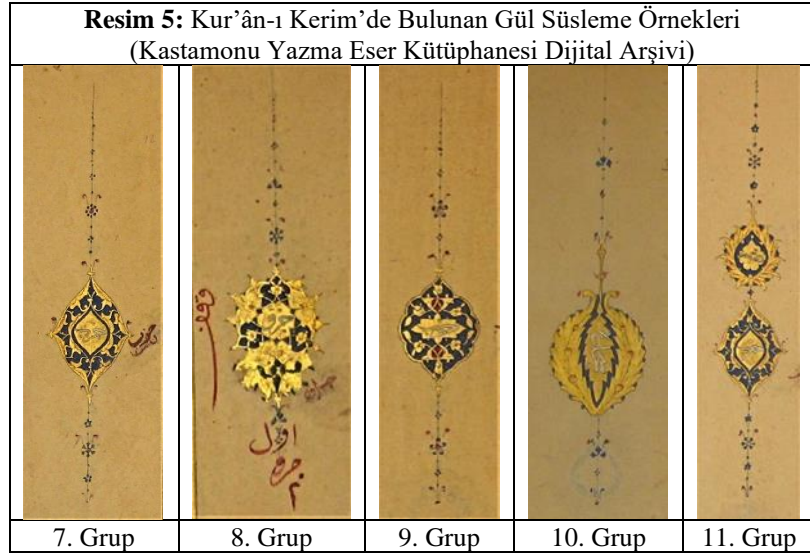
ve gonca motifleriyle basit yapraklardan oluşan tığlarla sonlandırılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de bu gül formundan 95 tane uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in 3. grubunda incelenen gül süslemesi çınar yaprağı formunda tasarlanmış hatayi motifi görünümündedir (Resim 4). Üç kısımdan oluşan bu güllerin merkezinde dendanlarla sınırlandırılan ve penç motifi görünümünde altın zemin üzerine üstübeç mürekkebiyle yazılan ait olduğu gülü ifade eden yazı mevcuttur. Bu alanın dış sınırları lacivertle renklendirilmiştir. Çınar yaprağı formundaki hatayi motifinin yaprak kısımları ise altınla boyanmıştır. Bazı yaprakların araları kırmızıyla renklendirilmiştir. Yaprakların aralarına lacivert ve kırmızı renkle boyanan tirfil süslemesi uygulanmıştır. Bazı gülerin yaprak araları kırmızıyla renklendirilmiştir. İki tane gülün merkezindeki yazı alanı kâğıt renginde bırakılmıştır. Gül süslemeleri alt ve üst kısımlarında lacivertle renklendirilen, negatif (çift tahrir) tekniğinin uygulandığı, penç ve gonca motifleriyle basit yapraklardan oluşan tığlarla sonlandırılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de bu gül formundan 65 tane uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in 4. grubunda incelenen gül süslemesi yaprakları saz yolu üslubu tarzında sivri olarak uygulanmış hatayi motifi formunda tasarlanmıştır (Resim 4). Bu güller de diğer hatayi formunda tasarlanan güllerle aynı özellikleri taşımaktadırlar. Kur'ân-ı Kerim'de bu gül formundan 89 tane uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in 5. grubunda incelenen gül süslemesi hatayi motifi formunda tasarlanmıştır (Resim 4). Özellikleri bakımından diğer hatayi motifi formunda tasarlanan güllerle benzerlik göstermektedir. Fakat şema olarak diğerlerinden farklı bir görüntüye sahiptir. Bu gül formundan 2 tane uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in 6. grubunda incelenen gül süslemesi ayırma rumi motifi ve dendanla birleştirilerek oluşturulan pafta alanı formunda tasarlanmıştır (Resim 4). Bu tasarım altınla renklendirilen rumi motifi zemini, lacivertle boyanan rumi ve dendan arası zemini ve altın zeminli dedanla oluşturulan yazı alanından oluşmaktadır. Rumi ve dendan arasında kalan yere gonca motifi ve ve basit yapraklardan oluşan ½ oranında simetrik olarak tasarlanmış bir tezhip uygulanmıştır. Dendanla oluşturulan alana ise altın zemin üzerine üstübeç mürekkebiyle hangi güle ait olduğuna dair isim yazılmıştır. Gül süslemeleri alt ve üst kısımlarında lacivertle renklendirilen, negatif (çift tahrir) tekniğinin uygulandığı, penç ve gonca motifleriyle basit yapraklardan oluşan tığlarla sonlandırılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de bu gül formundan 45 tane uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in 7. grubunda incelenen gül süslemesi rumi motifleriyle oluşturulan bir formdan meydana gelmektedir (Resim 5). Bu formun merkezinde altın zemin üzerine üstübeç mürekkebiyle hangi güle ait olduğuna dair ismin yer aldığı yazı mevcuttur. Rumi motifleri altınla renklendirilmiştir. Rumi motifleri ile oluşturulan alan ve yazı alanı arasında kalan zemin ise lacivertle boyanmıştır. Güllerden birinde Rumiler sülyen, zemin ise altınla boyanmıştır. Yazı alanı sınırları siyahla çevrelenmiştir. Güllerden 3 tanesi ise tamamen altınla renklendirilmiştir. Sadece yazı alanı siyahla çevrelenmiştir. Bu güller, alt ve üst kısımlarında lacivert ve kırmızıyla renklendirilen, negatif (çift tahrir) tekniğinin uygulandığı, penç ve gonca

motifiyle basit yapraklardan oluşan tığlarla sonlandırılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de bu gül formundan 10 tane uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in 8. grubunda incelenen gül süslemesi altınla boyanan dendanlarla çevrelenen, lacivert ve altın zeminlerden oluşan, üzerine ise gonca motifi ve sarmal dallarla meydana getirilen tezhibin yer aldığı bir süslemeden oluşmaktadır (Resim 5). Bu süsleme, lacivert ve kırmızıyla renklendirilen, negatif (çift tahrir) tekniğinin uygulandığı, gonca, penç motifi ve basit yapraklarla oluşturulan tığlarla sonlandırılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de bu gül formundan 1 tane uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in 9. grubunda incelenen gül süslemesi altınla boyanan dendanlarla sınırlandırılmıştır (Resim 5). Bu süslemenin dendanla çevrelenen merkezinde altın zemin üzerine üstübeç mürekkebiyle hangi güle ait olduğu ismin yazıldığı alan bulunmaktadır. Yazı alanının dışındaki lacivert zeminli alana ise merkezdeki dendanlarla birleşik olarak tasarlanan altın renginde, zemini kırmızıyla renklendirilen ortabağ motifi, etrafında ise gonca motifi ve basit yapraklardan oluşan tezhip süslemesinin yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu gül süslemesi de lacivertle renklendirilen, negatif (çift tahrir) tekniğinin uygulandığı, penç motifi ve basit yapraklarla oluşturulan tığlarla sonlandırılmıştır Kur'ân-ı Kerim'de bu gül formundan 1 tane uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in 10. grubunda incelenen gül süslemesi altın zeminli karşılıklı simetrik olarak tasarlanan açık hançer yaprağı formunda yapılmıştır (Resim 5). Bu süslemenin merkezinde de yine altınla renklendirilmiş zemin üzerine gül isminin yer aldığı yazı alanı mevcuttur. Hançer yaprakları ve yazı alanının arasında kalan kısım ise lacivertle renklendirilmiştir. Hançer yaprağı formlarının üzerine gonca motifi ve dallardan oluşturulan bir tezhip süslemesi uygulanmıştır. Bu gül süslemeleri, lacivert ve kırmızıyla renklendirilen, negatif (çift tahrir) tekniğinin uygulandığı, penç, gonca motifi ve tıfıl kullanılarak oluşturulan tığlarla sonlandırılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de bu gül formundan 12 tane uygulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in 11. grubunda incelenen gül süslemesi her sayfada 2'şer ya da üçer tane olarak yapılmıştır. (Resim 5). Bu gül formları diğer guruplarda yer alan gül süslemeleri ile aynı özellikleri taşımaktadır. Çoklu olarak tasarlanan bu güllerden 115 tane uygulanmıştır.

DEĞERLENDİRME

İncelenen Kur'ân-ı Kerim kitap sanatları çerçevesinde analiz edilmiştir. Eserde cilt sanatı, ebru sanatı ve tezhip sanatına yönelik numuneler yer almaktadır. Eserin istinsah tarihi H. 1018/ M. 1609 olarak kayıtlara geçmiştir. Eserin dönemi 17. yüzyılın ilk çeyreği olarak değerlendirilebilir. Eserin cildi analiz edildiğinde alt kap, üst kap ve miklepte yer alan süsleme yaprak kümesinden çıkan sarmal dallar, penç ve hatayi motifinin yanı sıra açık ve kapalı formda hançer yapraklarından oluşan, serbest dönüşlerden meydana gelmiş saz yolu üslubunda tasarlanmıştır (Resim 1). Ayrıca hem cilt süslemesinde kullanılan motifler hem de süsleme zemini altınla renklendirildiğinden dolayı mülemma şemse cilt özelliğini yansıtmaktadır. Saz yolu üslubu 16. yüzyılda uygulanan bir üslup olmakla birlikte eserin dönemi olan 17. yüzyılın ilk yarısı açısından değerlendirildiğinde 16. yüzyılın devamı niteliği taşıdığı kaynaklarda ifade edilmektedir ve incelenen eserlerde gözlemlenmektedir. Dolayısıyla eserin cilt süslemesinin dönemini yansıttığı söylenebilir. Cilt sanatı üzerine yapılan çalışmalarda mülemma cilt tekniğinin 15. yüzyılda üretilen eserlerde görüldüğü (Arıtan, 1993: 557) 16. 17. 18. ve 19. yüzyıllarda da bu cilt tarzında örneklerin yapılmaya devam edildiği ortaya konmuştur (Kara, 2015: 478, 479, 480). Saz yolu üslubu açısından değerlendirildiğinde bu üslubun 14. yüzyıldan itibaren İslam kitap sanatında siyah mürekkep ve sulandırılmış renklerle yapılan fırça resimleri geleneğini sürdüren bir tarz olduğu, Asya menşeli bu fırça resimleri geleneğinin 16. yüzyıl Safevi tezkire yazarları tarafından "kalem-i siyahî olarak adlandırıldığı fakat Osmanlı Sarayı Nakkaşhanesi'nde 16. yüzyılın ilk çeyreği sonlarında doğarak, 17. yüzyıl başlarına kadar sürekliliğini koruyan bir resim üslubu olan saz üslubunun İran'da 14-16. yüzyıllar arasında hüküm süren Celâyirî, Timurî, Türkmen ve Safevî Dönemlerine ait "kalem-i siyahî resimlerle benzerlik gösterirse de Osmanlı saz üslubundaki resimlerde yeni motiflerin, yeni bir üsluplaştırma ile ele alındığı görülür. Saz üslubu, resim dışında 16. yüzyıl içerisinde klasik Osmanlı bezeme üsluplarından biri olarak çeşitli sanat kollarında da etkin olmaya başlamıştır. Özellikle kitap sanatında tezhip ve halkâr, cilt yapımında ise deri üzerine gömme salbekli şemse köşebend bezemelerinde yazma cilt ve rugani teknikleriyle görkemli örneklerini vermiştir (Mahir, 2015: 379). 16. yüzyılda başlayıp 17. yüzyıl, 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda da saz yolu üslubunda yapılmış cilt süsleme örneklerini görmek mümkündür (Kara, 2015: 478, 479, 480). Mülemma şemse ciltlerin 15. yüzyıldan itibaren, saz yolu üslubunun ise 16. yüzyılda yapılmaya başlandığı düşünüldüğünde eserin istinsah edildiği tarih olan 1609 yani 17. yüzyılın ilk çeyreğini yansıttığı eserin

süsleme özelliklerinden hem mülemma şemse cilt hem de saz üslubunda yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda eserin cildinin 17. yüzyıl özelliklerini yansıttığı söylenebilir. Eserin alt kap ve üst kapının iç kısmında yer alan ebru yan kâğıdı özelliklerine bakıldığında hatip ebru çeşidinin uygulandığı görülmektedir. Hatip ebru tanınmış ebruculardan Ayasofya Camii hatibi Mehmed Efendi (ö. 1773) tarafından icat edildiği için hatip ebrusu adıyla tanınır. Bunda, hafif renkli zemin üstüne tel çubuk yardımıyla kuvvetli renklerden birer damla bırakılır. İstenirse iç içe birkaç renk daha konabilir. İnce bir iğne bu kat kat renkli dairelerin içinde sağdan sola, yukarıdan aşağıya birkaç defa hareket ettirilir ve çarkıfelek, yürek yıldız gibi şekiller elde edilir. Buna bağlı olarak çiçek şekilleri de yapılmak istenmiştir (Derman, 1994: 82). Bu bilgiden yola çıkarak hatip ebrunun mucidi hatip Mehmet efendinin ölüm tarihinin 1773 yılı olduğu yani bu ebrunun 18. yüzyılda üretildiği kaynaklarda açıktır. Dolayısıyla çalışmada incelenen eserin cilt kaplarının iç kısmına yerleştirilen hatip ebruların hem hatip ebrunun yapılış dönemi hem de incelenen eserin envanter kayıtlarından edinilen bilgi doğrultusunda eserin cildinin tamir gördüğü bilgisinden yola çıkılarak eserin cildine sonradan yerleştirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu veriler ışığında eserin cildinin kap yüzeylerinde uygulanan süsleme özellikleri itibariyle değerlendirildiğinde cildin 17. yüzyılda, 18. yüzyılda ya da 19. yüzyılda yapılmış olabileceği hem kap yüzeyi süslemeleri hem de kap iç kısmında yer alan hatip ebrusu tekniğinde yapılmış olan ebru yan kâğıdı açısından değerlendirilirse 18. yüzyıl ve sonrası yapılmış olabileceği düşünülebilir. Eğer cilt orijinal ve sadece tamir sırasında yan kâğıtları dâhil edildiyse eserin cildi 17. yüzyılda yapılmış olabilir. Eğer cilt ve yan kâğıdı aynı zamanda yapılmışsa 18. yüzyıl ve sonrası olarak tarihlendirilebilir. Eserin cildi incelendiğinde yan kâğıdı üzerinde aşınma sonucu parça kayıpları meydana gelmiş ve kısmi bölgelerde cilde dâhil olan mukavva ortaya çıkmış, ebru kâğıdının mukavva üzerine yapıştırılmış olduğu gözlemlenmektedir. Tüm bu varsayımları çürüten asıl olay eserin serlevha süsleme sayfasına bakıldığında serlevha tezhibinin dış pervaz alanının sınırlarını belirleyen dendan alanlarının üst kısımlarının olmadığı, tığların ise aslında uzun olduğu ve yarım kaldığı devam eden desenin motiflerinin yarısının gözüktüğü göz önünde bulundurulduğunda eserin cildinin sonradan eklendiği, cildin eserin sayfa boyundan daha kısa olması sebebiyle sayfaların cilt boyutuyla aynı olmasını sağlamak için fazla alanların tıraşlandığı, bu durum neticesinde de sayfalarda bulunan süslemenin bazı kısımlarında kayıplar yaşandığı gözlemlenmektedir (Resim 6). Bu durum neticesinde eserin cildinin büyük olasılıkla 18. yüzyıl ve sonrasına ait olabileceği düşünülmektedir.

Resim 6: Kur'ân-ı Kerim'in Serlevha Tezhibinin dendan ve Tığ süslemelerinde Eserin Sayfa Kenarlarının tıraşlanması Neticesinde Oluşan Desen Kayıpları (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi Dijital Arşivi)

Kur'ân-ı Kerim'in tezhip süslemeleri açısından değerlendirildiğinde serlevha tezhibi Fatiha sûresinin tamamı ve Bakara sûresinin ise 5 ayetinin yer aldığı karşılıklı aynı süslemenin uygulandığı alandan oluşmaktadır. Serlevha tezhibi sivilize edilmiş bitkisel ve haysansal motiflerin yanı sıra ortabağ motifî, dendan ve cetvellerden oluşmaktadır. Metin alanında beyne's sutûr tekniği ve durak (nokta) süslemeleri uygulandığı görülmektedir. Serlevha tezhibi, tasarım kurgusu ve işçiliği açısından 16. yüzyıl

klasik örneklerinin titiz işçiliğini yansıttığı söylenebilir. Ayrıca tezhip sanatında tasarım yaparken klasik tasarım anlayışında yer alan dal geçişinin hatayı ve gonca motifinde tek yönde olması gereken kuralın aksine eserin Serlevha tezhibinin dış pervaz alanı ve koltuk alanında yer alan tezhip tasarımında gonca motiflerinin birbirlerinin zıddı yönünde kurgulandığı görülmektedir (Resim 7). Bu yaklaşımın Kara Memi'nin yaptığı eserlerde uyguladığı kuralsız düzen (Dilber, 2021: 273) (Her motif kendi yönü doğrultusunda gitmelidir" ve "her motif kendi hattından -rûmî rûmîden, hatâî hatâîden, stilize çiçek stilize çiçekten- çıkar" gibi klasik kural ve kalıpları terk eden Kara Memi, stilize çiçekleri zenginleştirmiş, natüralist çiçeklerle bir arada kullanmış, stilize çiçekten lâle, karanfil; rûmîden hatâî çıkarmış, çoğunlukla her çiçeğin kendi yaprağını kullansa da bazen bunun aksini yapmıştır (Resim 8) (MÜZEHHİP KARA MEMİ, 2017-2024) anlayışıyla ortaya konduğu, bu tarz yaklaşımların 16. yüzyılda Kara Memi ile karşımıza çıktığı, 17. yüzyılın ilk yarısında üretilen birçok eserin süslemesinde de uygulandığı görülmektedir (Dilber, 2021: 273).

Resim 7: Kur'ân-ı Kerim'e Uygulanan Serlevha Tezhibi Dış Pervaz ve Koltuk Alanında Kurgulanan Tasarımda Yer Alan Kuralsız Düzen Örneği (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi Dijital Arşivi)

Resim 8: Kara Memi Tarafından Yapılan Divan-ı Muhibbî'den Sayfa Süslemesi (Mesara, 2015: 370)

Kur'ân-ı Kerim'in gül süslemelerinde de yer yer kuralsız düzen anlayışını yansıtan tasarımların uygulandığı görülmektedir (Resim 9,10).

Resim 10: Kur'ân-ı Kerim'in 29b Sayfasına Uygulanan Cüz Gülü Tasarımında Kurgulanan Kuralsız Düzen Örneği (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi Dijital Arşivi)

Kur'ân-ı Kerim'in gül süslemelerine bakıldığında toplamda 590 tane gül süslemesinin uygulandığı tespit edilmiştir. Eserde cüz gülü, aşır gülü, hizip gülü, nısır gülü ve secde gülü yer almaktadır. Form ve biçim olarak 10 farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. 11. olarak değerlendirilen grupta yer alan güller ise aynı sayfada diğerlerinden farklı olarak birden fazla yerleştirilmiştir. Görsel olarak diğer gruplarda yer alan gül süslemeleriyle aynı özellikleri taşıdıkları görülmektedir (Resim 11).

Resim 11: Kur'ân-ı Kerim'de Yer Alan Gül Süsleme Örnekleri (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi Dijital Arşivi)

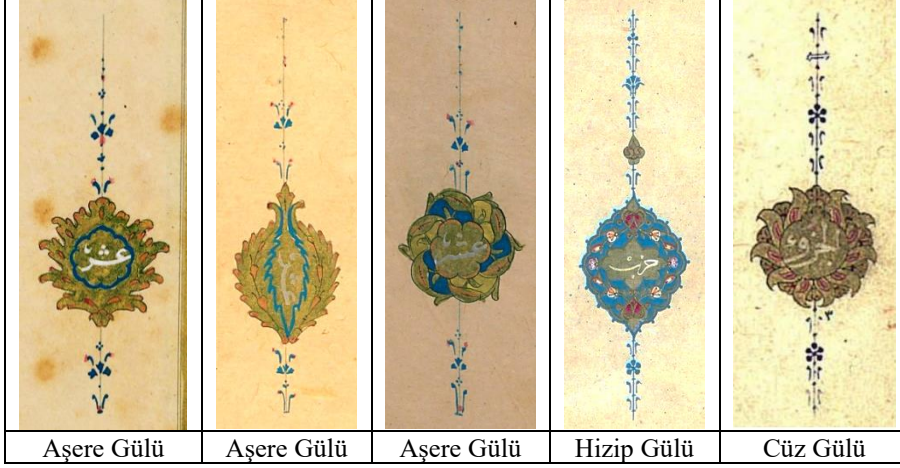
Kur'ân-ı Kerim'in gül süslemeleri de klasik üslupta bitkisel (penç, gonca ve hatayi motifi) ve hayvansal (rumi motifi) motiflerle, ortabağ motifi ve dendanla oluşturulmuştur. Süslemelerde klasik üslup, saz yolu üslubu ve Baba Nakkaş üslubunu yansıtan örnekler mevcuttur. Hatayi motifi formunda tasarlanan gül süslemelerinin yapraklarının sivri tarzda uygulanmış biçimleri saz yolu üslubunu, yuvarlak hatla yapılmış olanları ise Baba Nakkaş üslubunu yansıtmaktadır. Gül süslemelerinin tasarım kurguları ve işçiliği açısından klasik eserlerin kalitesinde süslemeler olduğu görülmektedir. Fakat cüz gülü süslemelerinin alt kısımlarına işinin ehli olmayan ve sanatçı kimliğinden uzak amatör eller tarafından sonradan cüz gülü olduğuna vurgu yapılmak amacıyla bozuk bir işçiliğe sahip ek süsleme yapılmaya çalışılmıştır (Resim 12).

Resim 12: Kur'ân-ı Kerim'de Yer Alan Cüz Gülü Süslemelerine Eklenen Niteliksiz Örnekler (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi Dijital Arşivi)

Kur'ân-ı Kerim'in gül süslemeleri, üretildiği dönem olan 17. yüzyılda yapılmış başka eserlerde yer alan gül süslemeleri (Resim 13) ve 16. yüzyılda yapılmış gül süsleme örnekleri (Resim 14) ile karşılaştırılmış, her iki dönemde yapılan örnekler ve çalışmaya konu olan eserin süslemelerinde gerek form olarak gerekse tasarım kurgusu bağlamında büyük oranda benzerlik gösterdikleri görülmüştür. 17. yüzyıl açısından bakıldığında eserin süslemelerinin dönemini yansıttığı, 16. yüzyıl yönüyle değerlendirildiğinde ise 16. yüzyılın süsleme özelliklerinin özellikle 17. yüzyılın ilk yarısında devam ettiği gözlemlenmiştir.

Resim 13: SYEK, Fazıl Ahmed Paşa, Envanter No: 00003'te yer alan 3 adet aşere gülü, Envanter No: 00011'de yer alan Hizip Gülü ve Envanter No: 00001'de bulunan Cüz Gülü Örneği (Taş, 2022: 51,52,64,72)

Resim 14: SK NO. 17'de Yer Alan Hamse gülü, Secde gülü ve Aşere gülü ile SK H. 5 Secde Gülü (Tanrıver Celasin, 2013: 113,114,115), (Tanrıver, 2007: 269,302)

SONUÇ

Çalışma kapsamında incelenen ve 1607 tarihli 17. yüzyılın ilk çeyreği dönemini kapsayan Kur'ân-ı Kerim'in cilt ve ebru süslemesi ile serlevha ve gül süslemeleri tipolojik olarak analiz edilmiş, dönemsel özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Eserin cildinde bulunan süsleme saz yolu üslubunda tasarlanmıştır ve 16. yüzyıl ve sonrası dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Eserin ebru yan kâğıdı süslemesi olarak hatip ebrunun yapıldığı dönem olan 18. yüzyıl ve sonrasını yansıttığı söylenebilir. Serlevha ve gül süslemelerinde ise klasik üslup, baba nakkaş üslubu ve saz yolu üslubu hâkimdir. Ayrıca serlevha ve gül süslemelerinde 16. yüzyıl sanatçılarından Kara Memi'nin kuralsız düzen anlayışıyla ortaya konan örnekleri mevcuttur. Eserin tezhip süsleme özellikleri değerlendirildiğinde işçilik ve kompozisyon kurgusu bakımından yoğun olarak 16. yüzyıl klasik dönem özelliklerini yansıttığı düşünülebilir. 17. yüzyılın ilk yarısı da 16. yüzyılın devamı niteliğini taşıdığı için dönem özelliğini yansıttığı görülmektedir. İncelenen eser, ait olduğu dönem açısından süsleme özellikleri ve üslup bağlamında diğer sanat dallarıyla karşılaştırıldığında, nakkaşhanelerde sanatçıların tarafından hazırlanan desenlerin diğer sanat dalları olan halıda, çinide, kalem işinde, cilt, kumaş, taş ve maden işlerinde de kullanıldığı (Okumuş, 2016: 189),

incelenen eserde bulunan sanatsal numunelerin süsleme üslupları olan klasik üslup, saz yolu üslubu ve kara memi üslubunu yansıtan süsleme öğelerinin, 17. yüzyılda üretilen halı, çini, minyatür, kalem işi, cilt gibi farklı sanat dallarına ait eserlerde de uygulandığı ve eserin yansıttığı üslupta çalışmaların örnekleri, yapılan araştırmalar neticesinde ortaya konmuştur. Bu araştırmalar kapsamında Dönmez'in (2016) yaptığı İstanbul yapılarında 17. yüzyıl konulu sunumda Sultan Ahmet Camii'nde uygulanan çini örneklerinde saz yolu üslubunun ve Kara Memi üslubunun yansıtıldığı, Mahir'in (2015) çalışmasında 17. yüzyıl başlarına tarihlendirilen saz yolu üslubundaki resimlerin (minyatür) en yetkin güzel örneği olarak "Mustafa bin Mehmed adlı" sanatçının fırçasından çıkan ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki bir murakkaanın (H.2135, 13b) içinde bulunan "hançeri yapraklar arasında sülün kuşu resmi"nin olduğu, 17. yüzyıl başlarında yaklaşık olarak 1603-1617 arası bir tarihte Nakkaş Hasan Paşa tarafından hazırlanmış olan 1. Ahmet tuğrasında saz yolu üslubunda tasarlanmış bir süslemenin uygulandığı, yine 17. yüzyılın başlarında yapılmış Nakkaş Hasan'ın resimlediği Eğri Fetihnamesi'nin saz üslubunda fırça işçiliğiyle ve altınla bezenmiş deri cildi, Ertürk'ün (2014) çalışmasında 1609-1620 tarihinde yaptırılan Sultan Ahmet Camii'nin de saz yolu üslubunda yapılmış Ch'i-lin'li Pano ve Dumlupınar'ın (2018) çalışmasında Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde bulunan 17. yüzyıl İznik çini panosunda yer alan süsleme ile Güneş Akın'ın (2009) çalışmasında 17. yüzyıl Budapest Museum of Applied Arts'da bulunan Osmanlı Mısır halısında yer alan süsleme de Kara Meminin kuralsız düzen anlayışıyla yapılan çalışmalara örnek teşkil etmektedir. Bu örnekler ışığında farklı branşlarda oluşturulan süsleme temelli sanatsal üretimlerin dönemsel özellikleri bakımından paralellik gösterdiği görülmektedir.

Eserin cüz gülü süslemelerinde cüzü vurgulamak amacıyla diğer süslemeleri yapan sanatkarın dışında işinin ehli olmayan başka bir amatör kişi tarafından mevcut bulunan tasarıma eklemeler yapılmaya çalışılmış ve kötü işçiliğe sahip bir süsleme ortaya çıkmıştır. Ayrıca eserin envanter kayıtlarından cildinin tamir gördüğü bilgisine ulaşılmıştır. Eserin serlevha tezhibinin dendan ve tığ tasarımlarının sınır alanlarında desenin yarım kaldığı, bu görüntüden eserin cildinin değişmiş olabileceği ve değişen cildin boyutunun eserin sayfa boyutundan küçük olduğu, bu sebeple sayfaların uç kısımlarından kısaltıldığı, dolayısıyla eserin süslemesinde desen kaybı yaşandığı görülmektedir. Esere koruma amaçlı yeni bir cildin eklenmeye çalışılması sırasında içindeki sanatsal numunelerin de korunmaya en çok ihtiyacı olan kısımları olduğu göz ardı edilmiştir. El yazması eserler geçmiş dönemlere ait önemli sanatkarlar tarafından yapılan kitap sanatları numunelerini bünyesinde barındırmakta gerek yapıldığı döneme tanıklık etmekte gerekse ulaştığı dönemdeki nesillere aktarımı ve tanıtımı yapılmaktadır. Kültürel miraslarımızdan olan el yazması Kur'an-ı Kerim'lerde yer alan sanatsal numunelerin devamı olarak, işinin ehli olmayan kişilerce esere uygulama girişiminde bulunulması hem sanatsal değer kaybına hem uygulanan eserin değersizleştirilmesine hem de gelecek nesillere doğru tanıtımının yapılmasına zarar vermektedir. İncelenen eserde de hatalı müdahaleyle hem eserin orijinaline zarar verilmiş hem de sanat eserlerine yönelik niteliksiz çalışmaların yürütüldüğü görülmüştür. Çalışmaya konu olan esere ait mevcut durum tespiti neticesinde eserin muhafaza edildiği alana yönelik iyileştirme çalışmalarının yürütülmesi, sağlıklı ortam şartlarının sağlanması ve olumsuz etkenlere karşı maruziyetinin en asgari seviyelere indirilmesine yönelik yapılması gereken çalışmaların yanı sıra eser hasar tespiti ve koruma onarım çalışmalarına yönelik yapılacak uygulamaların işinin ehli uzman kişiler tarafından hem restorasyon-konservasyon alanında uzman ve bu alana yönelik çalışmalar yürüten hem de eserlerin sanatsal değerlerine yönelik oluşan kayıplarda yapılacak tamamlama çalışmalarında sanatçı kimliği olan, nitelikli desen bilgisine sahip kişilerce müdahalede bulunulması gerekliliğinin önemi incelenen eserde uygulanan hatalı müdahale neticesinde bir kez daha anlaşılmaktadır.

Yazarlık Katkısı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda (%50) katkı sağlamıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmada eser analizine yönelik yürütülen araştırmalar doküman incelemesine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir ve etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. Ş. (1998). Sanat Değeri Taşıyan El Yazması Kitaplar. *Antik Dekor*, 0(48), 74-83.
 Acar, M. Ş. (2004). *Ünlü Hattatların Mezar Taşları: Gelimli Gidimli Dünya*. İstanbul: Gözde Yayınevi.
 Arıtan, A. S. (1993). Ciltçilik. *İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 551-557). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Balkanal, Z. (2002). Bilgi ve Sanatı Kaplayan Sanat: Ciltçilik. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (s. 341-349). Ankara: Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Bekar, M. (2021). Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan 17. Yüzyıla Ait Ebrulu Yazmaların İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Binark, İ. (1975). *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*. Ankara: Kazan Türkleri Yardım ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- Derman, Ç. (2010). (Ed. Serin, M.). *Tezhip Sanatı, İslâm Sanatları Tarihi* içinde (s. 99-122). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Derman, F. Ç. (1986). Yazma Eserlerde Tezhip Sanatı, *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu*, 5-6 Mayıs 1986 (s. 63-68). Elâzığ: Fırat Üniversitesi
- Derman, M. U. (1977). *Türk Sanatında Ebru*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Derman, M. U. (2012). Tuğra. *İslam Ansiklopedisi* içinde (336-339) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Derman, U. (1988). Abdullah Kırımı. *İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 113). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Derman, U. (1994). Ebru. *İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 80-82). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dilber, M. (2021). Ankara Millî Kütüphanesi'nde Bulunan 3838 Envanter Numaralı El Yazması Eserin Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi. *Sanat Dergisi*, 0(37), 262-276.
- Dumlupınar, Z. (2018). Topkapı Sarayı Harem Dairesi 17. Yüzyıl Çinileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 81(6), 300-310.
- Duran, G. (2009). Serlevha. *İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 567-569). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ersoy, A. (1988). *Türk Tezhip Sanatı*. İstanbul: Akbank Yayınları.
- Ertürk, Z. (2014). Türk Çini Sanatında Saz Yolu Ekolü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Gülgen, H. (2016). Türk Ebru Tarihi'nde Ustalar ve Üslup Değişimi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 25(1), 153-183.
- Güneş Akın, Y. G. (2009). 16.- 17. Yüzyıl Osmanlı Kumaş, Halı ve Kilimlerinde Şemse Motifi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- İstanbul Yapılarında 17. Yüzyıl Çinileri. (2016). <https://www.iae.org.tr/Aktivite-Detay/Istanbul-Yapilarinda-17-Yuzyil-Cinileri-Doc-Dr-Emine-Naza-Donmez/75> 3.02.2024 tarihinde erişildi.
- Kara, H. (2015). Konya Mevlâna Müzesi Müzeli Eserler Bölümünde Bulunan Osmanlı Dönemi Ciltleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Konak, R. & Dilber, M. (2020). Derviş Hasan Medhî'nin Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî Adlı Eserinin Türk Kitap Sanatları Açısından Değerlendirilmesi. *JASSS Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 0(81), 251-271.
- Kurfeyz, N. (2003). *Tezhip*. İstanbul: Tatav Yayınları.
- Mahir, B. (2015). (Ed. Özcan, A. R.). *Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu, Hat ve Tezhip Sanatı* içinde (379-395). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mesara, G. (2015). (Ed. Özcan, A. R.). *Kanuni Sultan Süleyman'ın Sernakkaşı Karamemi, Hat ve Tezhip Sanatı* içinde (s. 361-377). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Müzehip Kara Memi. (2017-2024). <https://www.zdergisi.istanbul/makale/muzehib-kara-memi-36> adresinden 14.01.2024 tarihinde erişildi.
- Okumuş, A. (2016). *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko*. İstanbul: İlke Basım Yayım.
- Önkol Ertunç, Ç. & Beştav İ. (2020). Fransız Milli Kütüphanesinde Bulunan 482 Envanter Numaralı Mushafın Tezyini Açısından Değerlendirilmesi. *Konya Sanat Dergisi*, 0(3), 49-63.
- Özcan, A. R. (1993). Osmanlılarda Kitap Sanatları, Osmanlılarda Cilt. *Osmanlı Ansiklopedisi* içinde (s. 251). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özcan, Ş. B. (2007). Timur Devri Herat Tezhip Ekolü. (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Özkeçeci, İ. & Özkeçeci, Ş. B. (2007). *Türk Sanatında Tezhip*. İstanbul: İlhan Özkeçeci Yayınları.
- Tanırdı, Z. (1979). Osmanlı Sanatında Cilt. *Osmanlı Ansiklopedisi* içinde (s. 103-107). Ankara: Kültür ve Sanat.
- Tanrıver Celasin, A. (2013). XVI. Yüzyıl Mushaf Güllerinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Üç Kur'an-ı Kerim Kapsamında İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(17), 101-117.

- Tanrıver, A. (2007), Türk Tezhip Sanatında XIV-XVI. Yüzyıl Mushaf Gülleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Taş, Ş. B. (2022). Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 17. Yüzyıl Mushaflarında Güller, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşkale, F. (1994). Tezhip Sanatının Kullanım Alanları, (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazmalar. (2010). <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/kuran-i-ker%C3%AEm/79938> adresinden 29.05.2023 tarihinde erişildi.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 - Number: 27 p. 185-212, Spring 2024

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un Önde Gelen Selâtin Camilerinde Yapılan Dinî Merasimler ve Bu Merasimlerde İcrâ Edilen Dinî Mûsikî Formları*

Religious Ceremonies Held in the Prominent Selatine Mosques of İstanbul in the Ottoman Empire and the Religious Music Forms Performed in These Ceremonies

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1431140>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
03.02.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
13.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Dr. Öğr. Gör. Mesut Engin
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
mstengin@gmail.com
ORCID: 0000 0002 4240 9459

Öz

Dünya ve İslâm kültür mirasında büyük bir yere ve öneme sahip olan Osmanlı Devleti'nin bu önemli varlığının sebeplerinden bir tanesi de İstanbul gibi dünya kültür tarihinde eşsiz bir yere sahip olan bir şehre sahip olmasıdır. Osmanlılar, fethettikleri andan itibaren diğer yerlerde olduğu gibi İstanbul'da da büyük bir imar faaliyetine girişmişlerdir. Bu faaliyetin en önde gelen unsuru camiler olmuştur. Müslüman olmaları ve ayrıca İslâm hâlifeliğini üzerlerinde bulundurmaları hasebiyle Osmanlılar, camilere daha da önem vermişlerdir. Öyle ki bu önem devletin en tepesinde bulunan padişaha kadar sirayet etmiştir. Başta namaz olmak üzere dinî vecibelerin yerine getirildiği ve bunun yanında dinî, sosyal ve kültürel daha birçok uygulama için elverişli olan camilerin bu özelliğinden çok iyi bir şekilde istifade eden Osmanlı padişahları, camiye Hz. Peygamber (SAV) zamanında olduğu gibi âdeta hayatın merkezine yerleştirmişlerdir. Dolayısıyla cami hayatla iç içe olmuş ve namaz dışındaki birçok dinî iş, işlem ve uygulama camide yapılır olmuştur. Biz de bu çalışmada öncelikle bu uygulamaların yapıldığı İstanbul'daki dört büyük selâtin camisini kısaca tanıttikten sonra, camide yapılmakta olan bu uygulamalardan olan bazı dinî merasimleri ve bu merasimlerde uygulanan dinî mûsikî formlarını ele almaya çalıştık. Çalışmada konuya katkı sağlayacağına inanılan arşiv belgeleri de kullanılmıştır. Metin içerisinde latinize edilmiş hâlleriyle kullanılan belgelerin asıllarına ekler kısmında yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İstanbul, Selâtin Camileri, Merasim, Dinî Mûsikî

Abstract

One of the reasons for the important existence of the Ottoman Empire, which has a great place and importance in the world and Islamic cultural heritage, is that it has a city like Istanbul, which has a unique place in the world cultural history. From the moment of their conquest, the Ottomans embarked on major construction activities in Istanbul, as in other places. The most prominent element of this activity was mosques. The Ottomans gave even more importance to mosques because they were Muslims and also had the Islamic caliphate. So much so that this importance spread to the sultan, who was at the top of the state. The Ottoman sultans, who made good use of this feature of the mosques, where religious duties, especially prayer, were performed, as well as being suitable for many other religious, social and cultural practices, built the mosque for Hz. They placed it at the center of life, as it was in the time of the Prophet (pbuh). Therefore, the mosque has become intertwined with life and many religious works, transactions and practices other than prayer have been carried out in the mosque. In this study, we first briefly introduced the four great sultan mosques in Istanbul where these practices were carried out, and then tried to discuss some of the religious ceremonies that are among these practices performed in the mosque and the religious musical forms applied in these ceremonies. Archival documents believed to contribute to the subject were also used in the study. The originals of the documents used in the text in their Latinized form are included in the appendices.

Keywords: Ottoman Empire, Istanbul, Selatine Mosques, Ceremony, Religious Music

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Engin, M. (2024). Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un Önde Gelen Selâtin Camilerinde Yapılan Dinî Merasimler ve Bu Merasimlerde İcrâ Edilen Dinî Mûsikî Formları. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 185-212.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

İslâm dinî denildiğinde hiç şüphesiz akla ilk gelen temel öğelerden biri de camidir. Müslümanlar, Hz. Peygamber (SAV) ile büyük bir önem kazanan ve âdeta hayat ile iç içe olan bu önemli mekânlara son derece ehemmiyet vermişlerdir. Zira, Peygamber efendimiz (SAV) zamanında cami sadece namaz kılınan bir yer değil; dinî, sosyal, askerî, ekonomi vb. başka birçok meselenin konuşulduğu, tartışıldığı ve çözüme kavuşturulduğu yer olmuştur. Yine camiler ilk zamanlarından itibaren Hz. Peygamberin (SAV) önderliğinde birer eğitim yuvası hâline gelmiştir. İşte bu ve sayılacak daha birçok nedenden ötürü Müslümanlar hangi coğrafyada olurlarsa olsunlar “Allah’ın evi” olarak niteledikleri bu mâbetleri her zaman imâr ve ihyâ etmişlerdir.

İslâm medeniyetinin önemli temel taşlarından biri olan Osmanlı Devleti, İslâm dinini en güzel şekilde yaşamaya ve yaşatmaya çalışmıştır. Bunun içindir ki kuruluş amaçlarından en önemlisi Hz. Peygamberden kendilerine tevârüs eden İslâm dinini yeryüzüne hâkim kılmak olmuştur. Özellikle Yavuz Sultan Selim’le (1512-1520) birlikte 1517 tarihinden itibaren halifelik makamına sahip olan Osmanlı padişahları için bu kutsal görev daha da ehemmiyetli bir hâl arz etmiştir.

Müslümanlar, İslâm dinini yaşarken yaşatırken ve yaymaya çalışırken maddi-manevi birçok araçtan faydalanmışlardır. Yukarıda işlevlerine değindiğimiz cami de bu araçların en önemlilerindedir. Osmanlı Devleti’nde padişahlar da bu önemlerine binâen fethettikleri her yerde cami yapmışlardır. Bunun en güzel örneklerini de Hz. Peygamber’in (SAV) hadis-i şeriflerine konu olan İstanbul şehrinde görüyoruz. Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) zamanında Osmanlılar tarafından fethedilen İstanbul’da sayısız cami yapılmıştır. Bunların en büyüklerini padişahlar yaptırmaya gayret etmişlerdir.

Dünya kültür tarihinde âdeta bir merasim devleti hâline gelen Osmanlılar, devletin gücünü ve ihtişamını bu merasimler aracılığıyla bütün dünyaya göstermişlerdir. Uygulamada resmî, dinî ve kültürel birçok merasim yine devletin kalbi sayılan İstanbul’da icrâ edilmiştir. Müslüman bir ülke olmasından dolayı dinî birçok uygulama da merasim şeklinde yapılmıştır. Uygulanan bu merasimler için en elverişli yer, birçok işlevinden bahsettiğimiz cami olmuştur. Bu camilerden de büyük ve merkezi olmaları nedeniyle İstanbul’daki dört büyük selâtin camisi en etkin uygulama yerleri olmuştur.

Bu çalışmada yukarıda saydığımız bütün bu nedenlerden dolayı İstanbul’daki bu önemli dört büyük selâtin camisini kısaca tanıttıktan sonra, arşiv belgeleri ışığında bu camilerde icrâ edilen söz konusu dinî merasimler, dinî merasimlerde uygulanan ve merasimlerin olmazsa olmazı olan dinî mûsikî formları ele alınacaktır.

İstanbul’un Önde Gelen Selâtin Camileri

Fâtih Cami

Fâtih Sultan Mehmed’in İstanbul’un fethinden sonra kendi adına yaptırdığı cami ve külliye binalarından oluşan yapı, Bizans döneminden kalma On İki Havâri Kilisesinin yerine yapılmıştır. Burada diğer yapılarla birlikte simetrik bir şekilde inşâ edilen cami, bir külliye şeklinde İstanbul’un hem dinî hem de kültürel açıdan önemli mekânlarından olmuştur (Eyice, 1995: 244).

Fâtih Cami külliyesinde bulunan yapılar şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: “Caminin iki yanında bulunan medreseler, bunların önünde yer alan tabhâne, karşı tarafta dârüşşifâ, daha ileride bir çarşı ve bir de hamam.” Ancak külliye içerisinde yer alan birimler günümüze kadar varlıklarını koruyamamışlardır (Eyice, 1995: 244).

İnşaatına 1463 yılında başlanan caminin yapımı 1470’e kadar devam etmiştir. Mimar Atîk Sinan tarafından yapılan cami ve külliyesi, XV. yüzyılda İstanbul’da inşa edilen ilk selâtin camisidir. 1509 senesinde meydana gelen depremde cami kubbesi hasar almış, külliye de bulunan dârüşşifâ, imâret ve medrese kısımları da büyük zarar görmüştür. 1557 ve 1754 depremlerinde de hasar gören cami, onarım görmüşse de 1766 depreminde büyük kubbesi tamamen yıkılmış, duvarları onarılamayacak derecede harap olmuştur. Fâtih cami aynı yerinde yeni bir plana göre 1767 yılında tekrar inşa edilmiş ve 1771 yılında ibadete açılmıştır. Günümüz Fâtih Cami’si ilkinden farklı olmakla birlikte ilk camiden bazı izler ve kalıntılar mevcuttur. XIX. yüzyıla kadar tek şerefeli olan minarelere bu yüzyılda bir şerefeye daha eklenmiş ve boyları da uzatılmıştır. Caminin kible tarafında bulunan başta Fâtih Sultan Mehmed olmak üzere pek çok kişinin medfûn olduğu hazîre bulunmaktadır (Eyice, 1995: 244-246).

İlk dönemlerde kiliseden camiye dönüştürülen Ayasofya’dan tefrik edebilmek için cami cedid (yeni cami) şeklinde zikredilen Fatih Cami’nin en önemli özelliği “büyük bir külliye içerisinde” inşa edilmiş olmasıdır. Camiyle birlikte külliye içindeki diğer yapılar da Mimar Atik Sinan diye bilinen Sinanüddin Yusuf b. Abdullah tarafından yapılmıştır (Akkanat, 2010: 5). “Fatih Sultan Mehmed’in bir diğer mimarı

“Ayas” adındaki mimardır.” Caminin bu mimar tarafından da yapılmış olma ihtimali vardır. (Yüksel, 1966: 56). Hatta camiyi her ikisi birlikte imar etmiş de olabilirler (Ayverdi, 1954:113).

Günümüzde Fatih Cami ilk yapıldığı şeklienden daha farklı bir hâl arz etmektedir. Caminin ibadet yerini örten kubbe yeniden dört yarım kubbe ile desteklenmiştir. Bu haliyle Fatih Cami yeniden inşa edilirken Şehzâde Cami planı örnek alınmıştır. (Saatçi, 2018: 250). Bununla birlikte caminin “giriş kapısı, 22 kubbeli revakların kuşattığı avlu, avlu duvarları, avluda bulunan şadırvan, mihrap, minarelerin kaide kısımları ve güney doğudaki çorba kapısı” gibi yerler ilk camiden kalmaz (Yüksel, 1966: 59).

Bayezid Cami

Bayezid Cami, Bizans döneminde şehrin en büyük meydanı olan “Forum Tauri”nin bir köşesine Sultan II. Bayezid (1481-1512) tarafından yaptırılmıştır. Külliye şeklinde inşa edilen camide, aynı zamanda türbe, aşhâne, imaret, sıbyan mektebi, tabhâneler, medrese, hamam ve kervansaray da yer almıştır. Caminin yapımına 1501’de başlanmış ve cami 1505’te tamamlanmıştır (Eyice, 1992: 45).

Bayezid Cami’nin avlusuna baktığımızda avlunun üç kapısı olup hepsinin üzeri ayet-i kerime levhalarıyla süslenmiştir. Avlu renkli mermer direklerinin ve kırmızı, beyaz kemer taşlarının uyumlu renkleriyle döşenmiştir. Bu uyum renkli mermerlerin vermiş olduğu güzellik ile tamamlanmıştır. Ortaya da geniş bir şadırvan konulmuştur. Ana kapının üstü taçlıdır ve ince mermer işçiliğiyle yapılmıştır. Minareleri iki ayrı uca konduğundan birbirlerinden uzaktır. Bir tanesi eski hüviyetini hâla muhafaza etmektedir. Caminin tarihinin yazılı olduğu kitabe, şadırvanın bulunduğu avluda esas giriş kapısının üzerindedir. Yazı dönemin büyük sanatkarlarından Şeyh Hamdullah’a aittir (Koçu, 1966: 62).

İstanbul’da çeşitli zamanlarda meydana gelen depremlerde ve büyük yangınlarda Bayezid Cami ve etrafı zarar görmüştür. Caminin kible tarafında II. Bayezid’in türbesi ile birlikte XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaşamış pek çok kişinin gömüldüğü hazire vardır. İstanbul’un merkezi bir yerinde bulunduğundan çeşitli iş koluna mensup ticaret ehli Bayezid Cami avlusu ve etrafında toplanmıştır. Bu nedenle ramazan aylarında “Ramazan Sergisi” adıyla bir pazarın kurulması bu bölgenin ayırt edici özelliklerindendi (Eyice, 1992: 46-47). Esasen İstanbul’un bütün büyük camilerinin avlusuna her ramazan ayında birer sergi-pazar kurulurdu. Ne var ki en iyisinden, en nefisinden, en güzelinden çeşitli “yiyecek, giyecek, içecek, tütün, ağzılık, tesbih, kumaş, cam eşya ve kitab’ın” satıldığı bu ramazan sergilerinin en zengini ve en üstün olanı Bayezid Cami’nde kurulmuş idi (Koçu, 1966: 62).

Süleymaniye Cami

İstanbul’un Süleymaniye semtine adının veren, XVI. yüzyılda Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından Mimar Sinan’a yaptırılmış olan cami ve külliyyeden müteşekkil yapı içerisinde camiyle birlikte “medreseler, dârülhadis, tıp medresesi ve şifâhâne, dârülkurrâ, sıbyan mektebi, imaret (dârüzziyâfe ve tabhâne), han, hamam, türbeler” bulunmaktaydı (Mülayim, 2010: 114-115). Caminin temel atma merasimine devletin ileri gelen yöneticileri, üst düzey dinî yöneticiler ve Sultan Süleyman katılmışlardır. Pek çok kurbanın kesildiği, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderildiği bu merasimde “mihrabın temel taşı” Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi tarafından konulmuştur (Uzunçarşılı, 1965: 33).

Süleymaniye Cami, “Sur içinde Vefa, Unkapanı, Eminönü, Tahtakale gibi canlı merkezlerin kuşattığı Süleymaniye semtinde, Beyazıt’tan Edirnekapı’ya uzanan eksenin kuzeyinde bir sırt yapan arazinin Haliç’e doğru eğimli yamacının en uygun yerine” 1550 yılında temeli atılmış ve yaklaşık yedi yıl sonra (1557) tamamlanmıştır. Külliye içerisinde diğer selâtin camilerinden farklı olarak padişahın türbesiyle birlikte, külliyyenin mimarı olan Mimar Sinan’ın da türbesi yer almaktadır. Padişah türbelerinin bulunduğu yerde müstakil bir türbe olarak türbesinin yapılması Mimar Sinan dışında hiçbir mimara nasip olmamıştır. Ancak Süleymaniye külliyesi haziresinde bulunan “Kanûnî ve Hürrem Sultan türbeleriyle yarışmayan, cami haziresinin uzağında, fakat külliye alanı içinde yer alan Mimar Sinan’n türbesi saygı ölçülerinde yorumlanmıştır” (Mülayim, 2010: 114-118).

Cami mimarisinin ön plana çıktığı külliye, İstanbul’un yedi tepesinden birine yapılmıştır. Cami hem Haliç’ten hem Galata’dan hem de karşı kıyıda görülebilecek bir şekilde inşa edilmiştir. Tamamen Türk İslâm mimarisine uygun bir şekilde yapılan caminin “Bizans, Romanesk, Gotik ya da Rönesans tarzlarıyla ilintili herhangi bir yanı bulunmamaktadır (Cansever, 2005: 208).

Süleymaniye Cami, biri giriş kısmında biri de mihrap tarafında olmak üzere ortadaki büyük kubbenin iki yanına yarım iki kubbeyle âdeta Ayasofya’yı anımsatır. “Caminin asıl bölümü, revaklardan oluşan bir avluyla çevrilidir. Çok üstün mimari özelliklere sahip olan Süleymaniye kuşkusuz dünyanın en

güzel binalarından biridir ve mimarının tasarım ideallerinin güzide örneklerinden birini sunar” (Sezer, 2015: 281- 285).

Hemen hemen birçok Türk-İslâm Sanatları Tarihi uzmanına göre Süleymaniye Cami, “Osmanlı Türk mimarisinin klasik döneminin kriter olan bir yapısıdır. Bu camide yapılacak her türlü iş, işlem ve onarım yapının klasik mimari görünüşünü ve açık-kapalı mekân atmosferinde de klasik ifadenin muhafaza edilerek ileriki yüzyıllara taşınmasını zorunlu kılar” (Cantay, 2011: 84).

Sultan Ahmed Cami

Sultan Ahmed Cami ve külliyesi, “Sultan I. Ahmed (1603-1617) tarafından dönemin başmimarı Sedefkâr Mehmed Ağa’ya yaptırılmıştır. Külliye şeklinde inşa edilen yapı içerisinde cami, hünkâr kasrı, sıbyan mektebi, medrese, arasta, hamam, darüşşifâ, imâret-i âmire (mutfak, fırın, kiler, yemekhane), tabhâneler, han, dârülkurrâ, türbe, sebiller, çeşmeler, dükkanlar, odalar, mahzenler, kahvehane ve evler” bulunmaktadır (Çobanoğlu, 2009: 497).

Külliye yapacağı yer ile ilgili uzun bir arama sürecinin geçirildiği bilinmektedir. Bu uzun aramalar sonucunda At Meydanı’nın karşısında bulunan birçok saray ve köşk istimlak edilmiştir. Buna göre “İsmihan Sultan Sarayı, Semiz Ali Paşa Sarayı, Sokullu Sarayı, Kaptan Sinan Paşa Sarayı ve günümüzde caminin ana mekânının üzerinde bulunduğu alanda yer alan Ayşe Sultan sarayı” istimlak edilen yerlerdir (Arlı, 2018: 19).

Külliye içerisinde bulunan caminin inşasına 1609’da başlanmış, temel kazılırken Sultan Ahmed tarafından kullanılan “sapı güvez kadife kaplı ve üzeri gümüş motiflerle süslü olan kazma, Topkapı Sarayı müzesinde” sergilenmektedir (Öz, 1938: 26). Cami 1616 yılında ibadete açılmış ve 1617 yılında bütün birimleri ile tamamlanmıştır. Bu camide diğer selâtin camilerinden farklı olarak, padişahın namaz öncesi ve sonrası dinlendiği ve bazı işlerini de gördüğü “Hünkâr Kasrı” bulunmaktadır. Caminin güneydoğu köşesinde camiye bitişik bir şekilde imâr edilmiştir. İlk defa bu camide yapılan bu uygulama daha sonra inşa edilen camilerde yapılan hünkâr kasırları için bir örneklik teşkil etmiştir (Çobanoğlu, 2009: 498-501).

Osmanlı Devleti’nin en önemli ve büyük yapılarından biri olan cami, özellikle mimari yönden sanat tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Tezyininde kullanılan eşsiz çinileri de bunu göstermektedir. Yine camideki “minber, mahfil, minare, avize ve kandilleri” ile ilgili pek çok şiir dâhi yazılmıştır (Durmaz, 2023: 333). Bu camiyi diğer selâtin camilerinden ayıran en önemli özelliklerinden ikisi Osmanlı’nın ilk altı minareli ve içinin diğer camilere göre en fazla ışık alan camisi olmasıdır (Şehsuvaroğlu, 1954: 5).

Selâtin Camilerinde İcrâ Edilen Dinî Merasimler

Halifelik makamını uhdesinde bulundurması nedeniyle İslâm dünyasında önemli bir konuma sahip olan Osmanlı Devleti’nde gerek bu konumundan dolayı gerekse sultanların İslâm dinine olan bağlılıklarından dolayı dinî vecibeler titizlikle yerine getirilmeye çalışılmıştır. Başta namaz olmak üzere dinî vecibelerin birçoğunda cami önemli bir yere sahip olmuştur. Bu nedenle cami, merasim şeklinde yapılan diğer birçok dinî uygulamanın da yapıldığı mekân olmuştur. Osmanlı Devleti’nde bu merasimler özellikle yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız İstanbul’da bulunan, birçok yönüyle ön plana çıkan ve şehrin en büyük camilerinden olan dört büyük selâtin camisinde uygulanmıştır. Dinî özelliklerin ağır bastığı ve camilerde uygulanmış olan merasimler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Cuma Selamlığı Merasimi

İslâm dininde erkeklere farz olan ve mutlak suretle camide cemaatle kılınması zorunlu olan namazlardan biri de Cuma namazıdır. Kaynakların çoğunda Cuma namazının, Hz. Peygamber’in (SAV) Mekke’den Medine’ye hicreti esnasında Kûba adı verilen yerdeki Ranûnâ vadisine geldiğinde farz kılındığı şeklinde bilgiler verilmektedir. Bu nedenle bu zamandan itibaren bütün İslâm aleminde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de cuma gününe ve Cuma namazına büyük ehemmiyet atfedilmiştir. Bu nedenle birçok İslâm ülkesinde cuma gününde resmî tatil uygulanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde de “Tanzimat Döneminde 1935 yılına kadar aynı uygulama جاریydi (Karaman, 1993: 85-86).

Osmanlı Devleti’nde Yavuz Sultan Selim öncesi Cuma namazlarında herhangi bir protokol veya merasim uygulanmazdı. Yavuz Sultan Selimden itibaren halifeliğin Osmanlıya geçmesiyle Cuma namazları resmî bir hüviyet kazanmış ve “selamlık resmî” adı verilen Cuma selamlığı şeklinde bir merasimle kılınmaya başlanmıştır. Cuma günleri Cuma namazı “selamlık alayı” adı verilen bir alayla genellikle selâtin camilerinden birinde edâ edilirdi (İpşirli, 1993: 90, Özbilgen, 2011: 305). XVIII. yüzyıla

kadar selâtin camilerinde edâ edilen Cuma namazı bu dönemden itibaren selâtin camileriyle birlikte İstanbul'un sahilde bulunan camilerinde de kılınmıştır (İpşirli, 1993: 90-91).

Cuma namazının hangi camide kılınacağı önceden haber verilir ve bunun için gerekli tedbirlerin alınması istenirdi. Bu durum resmî olarak arşiv belgelerinde karşımıza şu şekilde çıkmaktadır.

“Beyoğlu Mutasarrıflığına”

“Cuma selamlık resmi âlisi bugün Ayasofya cami şerifinde icrây-ı muktezâ-ı irâde-i hilafet penâhilerinden bahren Sarayburnu iskelesine teşrif-i şahâneşerefvukû' bulunduğundan ... yerde avdet şahane ne cihetle henüz ... oynamıştır. Berrenşerefvukû' bulur ise oturunca ... icrâmücib ... bulunması tevcih olunur.”

...
“Cuma selamlık resmi âlisi bugün Ayasofya cami şerifinde icrâ buyurulan ... muktezâ-i irâde-i hazreti hilâfet penâhileri ... olunan tezkire ile tebliğ olunduğu berây-ı mâlûmât-ı beyan olunur.” (Osmanlı Arşivi (BOA), ZabtiyeNezâretiEvrâkı, [ZB], No: 00628, Gömlek No:00077, 002.)

Selamlık merasiminde sultan, beraberinde üst düzey devlet yöneticileri ile beraber ata biner, camiye giderdi. Camiye geldiğinde atından inen sultan'a görevliler eşlik eder ve aynı zamanda “yüksek sesle “Aleykeavnullah, maşallah, uğurun hayır ola, yaşın uzun ola, yolun açık ola, ikbâlin efvân ola, saltanatınla gururlanma, senden büyük Allah var” şeklinde alkış getirirlerdi. Yine camiye girmeden önce Sultan'ın ayakkabıları çıkarılır ve önüne terlik konulurdu. Daha sonra padişah, Hünkâr mahfillerinin ortaya çıkışından sonra “hünkâr mahfili”ne girer önceden burada hazırlanmış olan seccadesine oturur ve namazını da burada kılardı. Namazdan sonra aynı düzenle çıkılır, çıkışta ihtiyacı olan tebaaya çeşitli ihسانlar yapılır ve camiye gelişteki merasimin tekrar edilmesiyle saraya dönülürdü (Özbilgen, 2011: 305-306).

Ramazan ve Kurban Bayramları Merasimi

İslâm ülkelerinde bayramlar, bütün Müslümanlarca “yılda iki defa olmak üzere kutlanan Ramazan ve Kurban bayramlarıdır. Bu bayramlara “i'dü-l fitr ve i'dü-l edhâ” denilmiş, Osmanlı topraklarında da bu isimlendirme kullanılmıştır. Bunlardan ilki ramazan ayının sonunda halk nezdinde büyük bir coşku ile Osmanlı sarayında ise merasim şeklinde kutlanan “Ramazan Bayramı”, ikincisi ise hac ve kurban fârizasının da yerine getirildiği “Kurban Bayramıdır”.

Osmanlı Devleti'nde bayram merasimleri günler öncesinden başlardı. Muayede adı verilen ve sarayda başlayan bu kutlamalardan sonra bayram namazı için hazırlıklar başlardı. Sultanlar, namazı kılmak için yine tertip edilen bir alayla genellikle Sultan Ahmed bazen de Ayasofya camilerine hareket ederlerdi. (Uzunçarşılı, 2014: 198). Bu merasimde de Cuma selamlığında olduğu gibi padişahın seccadesi önceden camiye götürülürdü. Alay eşliğinde camiye gelen padişah namazdan sonra sarayda divan bayramlaşması için tekrar alay eşliğinde saraya avdet ederdi (Esad Efendi, 1979: 62-63). Kurban bayramlarında alay, saraya dönerken yolda da çeşitli kurbanlar kesilirdi (Karateke, 2017: 102).

Arşiv belgelerinde camiye gidiş ve geliş merasimleri karşımıza şu şekilde çıkmaktadır:

“Usûl-u mahrüşümûl saltanat-ı seniyyeden bulunduğu üzere muayed-i hümâyûnu şâhâneresm-i âlisinin ... vech ile bâb-ı saâdet-i âliye bîşgâhında icrâsı husûsuna irade-i seniyye-i hazreti cihandârişerefsudür buyurulduğu halde dahil-i alây-ı vâla olan sadrazamları ve vükelây-ı feğam hazretleriyle memuriye saire sabah namazı vaktinde kubbe-i hümâyûnmelûkânede mevcûd bulunarak mertebe-i alây-ı valâ ile hangi camie azimet tasmîmkarâne-i alây-ı cenâb-ı şehriyârı buyurulur ise ol camie tahrîkfehîmet şevket ve ba'deneday-ı iyd yine mertebe-i alây-ı valâ ile saray-ı hümâyûn-û malûkâneye sevk seminedmübâye ve atîfet ve arz odasına bahş avdet buyurulduğu ... bilcümle erbâb-ı muayede yerli yerince saf arasına kıyam ve menzûrukudümü padişah dâr iğlâm oldukları cenab-ı teşrifâtanbilihbâr zat-ı şevketsemâtcihanbânî efendimiz bil devle vel ikbal edille-i hümâyûn padişahânelerine zînetsâziçlâl buyurduklarında işbu mezkûre ile beraber takdîm kılınan suret-i tertibvech ile icrây-ı resm-i âliyye-i mezkûrde mübâderet kılınacağı ... ilm-i âliyeleri buyurulduktaki her halde emir ve ferman hazreti men lehil emrindir.” (Osmanlı Arşivi (BOA), İrâde Dahiliye, [İ. DH.] No: 01288, Gömlek No: 101366, 001.)

Bayram alayında padişah ve üst düzey devlet ricali bulunurdu. Alay camiye varınca, Cuma selamlığında olduğunun aynısıyla padişahın “ayakkabıları çıkarılır, ayağına terlik giydirilir ve padişah hünkâr mahfiline çıkarılırdı.” Namazdan sonra “yeniçeri ağası maiyetindeki askerleri Bâb-ı Hümâyûn ile Orta Kapı arasındaki bölgeye dizer, padişahı burada karşılarlardı. Aynı düzen içinde saraya dönen alayda sadrazam ve diğer devlet erkânı padişaha Orta Kapı'ya kadar eşlik ederler ve bayram alayı” sona ererdi (Nutku, 1992: 265-266).

Yine başka bir arşiv belgesinde selâtin camilerinin başta kandiller olmak üzere çeşitli şekillerde tezyin edilmesi gerektiği, namazın ne şekilde ve nerede edâ edileceği şöyle açıklanmıştır:

“İstanbul Kadısına”

“İşbu şehri-i zilhicce-i şerifin ğurresi perşembe gününden sabit olmasıyla dokuzuncu cuma günü arife ve ... cumartesi günü iyd-i edhâ olmak lazım geleceğine dair olan i'lâm huzur-u ... nur'u hazreti padişahı ... arzı manzûru hilâfet nuşûr cenâbzillullahiye buyurulmuş ve izzân ... üzere leyle-i mübâreke-i iyd mezkûrun bil cümle cevâmî' ve mesâcid-i şerife minarelerinin izâr-ı kenâdîl ile tezyîn olunması mu'tâd bulunmuş ... iktizâsinin icrâsına himmet olunması siyâkında tezkire”

“Makâm-ı valây-ı seraskeri ile bahriye nezâreticelîlesine”

“İyd şerifte top endâğınınâdât-ı kadîmeden bulunduğu ve işbu zilhicce-i şerifinin dokuzuncu cuma günü arefe ve ... cumartesi günü iydedhâ olduğuna mebni arefe günü vakt-i huzurdan ... ile iyd-i şerif mezkûrun dördüncü günü vakt-i huzura kadar mevâkı-ı mü'tattan ... vechiyle top ... attırılması bâbında.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), SadâretMektubî Kalemi MühimmeEvrâkı, [A.] MKT. MHM.], No. 00403. Gömlek No: 00071. 001.).

“Devletli efendim hazretleri”

“Cenab-ı hak veli nimet bimenimiz padişahımız efendimiz hazretlerini şahane-i emsal bişehâbesiyle cihan dürüdefiyyeerikeyberây-ı şevket ve hilâfet buyursun bilütfüteâlâiyd-i edhâdan dolayı salât-ı iydin ferman buyurulacak cami şerifte edâsüstizâninahâviteşrifât-ı umumiyyenezâreticelîlesindenî'ta kılınan mezkûremuâyede-i hümayûnresm-i âliyesine dair defterlerle beraber arz ve takdîm kılınmakla olbabda her ne vech ile irâde-i seniyye-i cenâb şehriyari şerefîmüteaallık buyurulur ise infâz hükmü âliyesineibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâvireyyiterkîm olundu efendim. 07. Zilhicce. 1303.”

“Ma'rûzüçâkerikemîneleridir ki”

“Mebde-i dest ta'zîm işbu tezkire-i sâmiyye-i sadâretpenâhileriyle malğünmezkûre ve refetmenzûr-ü âli olmuş ve iyd-i saî'diftürda olduğu gibi emsâlîne tevfikeynicrây-ı icabı hususuna irade-i seniyye-i hazreti padişah şerefîmüteaallık buyurularak zikren uzun ... defter-i âli kılınmış olmakla olbabda emir ve ferman hazreti veliyyul emrindir. 09. Zilhicce. 1303.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), İrâde Dahiliye, [İ. DH], No: 01004, Gömlek No: 079265. 001.).

“Salât-ı iyd-i edhânın ve muâyede-i hümayûn-u şahâneresm-i âlisinin tensib ve ferman buyurulacak cami şerif ve saray-ı melûkânedeedâ ve ifâsı hakkında her ne vech ile irâde-i seniyye-i hazreti tacdâriya muteallık ve şerefsudûr buyurulur ise muktezâyı ... icrâ olunmak üzere arz ve istizân buyurulması bâbında emir ve ferman hazreti veliyyul emrindir. 03. Zilhicce 1332.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), İrâdeSadâret, [İ. A], No: 001, Gömlek No: 0055. 001.).

“Atûfetli efendim hazretleri”

“Cenâb-ı hak zât-ı hilâfetseman efendimiz hazretlerini müşâhed-i emsâl-ı kesîresiyleşerefbeğş ... hilâfet ve saltanat buyursun iyd-i meyâmebed-îdiedhânın ... hulûlunabinâen salât-ı iydin hangi cami şerifte edâ ve muâyede-i şahâneresm-i âliyesinin hangi saray-ı hümayûnda icrası emir ve fermân buyurulacağına dair teşrifât müdürü ... mezkûresinelef'en arz ve takdîm olunmakla irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhiye ne vech ile şeref sudûr buyurulur ise mendük âliyesine infâz edileceği bâbiyle tezkirei senâvur-u terkîm kılını efendim. 03. Zilhicce 1332.”

“Ma'rûzüçâkerikemîneleridir ki”

“İşbu tezkire-i seniyye-i sadâretpenâhileri melûkâneyle beraber menzûr âli oldu. Zât-ı şevketsemân hazreti hilâfetpenâhinin iyd-i said-i edhânın birinci günü salât-ı i'di edâ için ezan saat ikindi dolma bahçe saray-ı hümayûnundanalây-ı valâ ile mahall-ı mezkûrden kâin valide cami şerifine azimet ve aynı suretle muaveret buyurmaları ve muâyede-i hümayûnresm-i âlisininde saat üç buçuk raddelerinde bermu'tâd saray-ı mezkûrda icrâsı mukarrer olduğundan vükelây-ı feğam hazerâtının salât-ı iydeden evvel dolma bahçe saray-ı şevket ihtivasında hazır bulunmaları ve alay tertibatında da ona göre icrası hususuna irade-i seniyye-i hazreti padişahı şerefîmüteaallık buyurulmuştur olbabda emir ve ferman hazreti lehul emrindir. 05. Zilhicce 1332.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), İrâdeSadâret, [İ. A], No: 001, Gömlek No: 0055. 002.).

Mevlid Kandili Merasimi

Osmanlı Devleti'nde kandil kelimesi, kutsal gün ve gecelerde özellikle selâtin camilerinde kandiller yakılıp minareler tezyin edildiğinden bu gecelere verilen isim olmuştur. Bu geceler camilerde çeşitli merasimlerle kutlanmıştır (Ali Rıza Bey, 2017: 193).

Osmanlı topraklarında kandillerin isimleri arapça kullanımlarından mülhem gece manasına gelen “leyl” sözcüğü de eklenerek “genellikle leyle-i Kadr, leyle-i Berat.... şeklinde telaffuz edilmiştir.” Bu kandillerin kamerî takvimdeki sıralanışları şöyledir. “*Rebiü'l-evvel ayının on ikinci gecesi Mevlid Kandili, recep ayının ilk cumâsıRegâib Kandili, recep ayının yirmi yedinci gecesi Mirâç Kandili, şaban ayının on beşinci gecesi Berat Kandili, ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde ise kandil olarak kutlanan Kadir Gecesi. Zikredilen rakamlar gecedен sonra gelen güne aittir*” (Bozkurt, 2001: 299). İsimlendirmede dikkat çeken bir husus var ki o da “Kadir Gecesi”nin kullanımı ile ilgilidir. Zira bu geceye Kadir Kandili değil de “Kadir Gecesi” denilmiştir. Öyle görünüyor ki bunun nedenlerinden biri “bin aydan daha hayırlı bir gece” olan kadir gecesinin diğer dört gecedен daha hayırlı ve üstün olduğuna dikkati çekmektir” (Koca, 2019: 13).

Osmanlıda kandil geceleri, kutsiyet atfedilen geceler olmakla birlikte bunun yanında cuma selamlığında yapılan uygulamalar gibi, padişahın bir nevi halkın içine karıştığı, halkın padişaha dilek ve şikâyetlerini söylemelerine fırsat tanınan zamanlardı. Bu nedenle yöneticiler tarafından camilerde yapılacak her türlü uygulama ve alınacak tedbirler konusunda çok itinalı davranılırdı (Aslan,2009: 199-231). Bu genel açıklamalardan sonra başta mevlid kandili olmak üzere diğer kandilleri kısaca açıklamaya geçebiliriz.

Osmanlı Devleti'nde Rebiü'l-evvel ayının 12'sinde icrâ edilen mevlid merasimlerinin elimizde başlangıç tarihiyle ilgili çok fazla malûmat olmamakla birlikte (Şeker, 2004: 479),vakfiyelerde yer alan bazı kayıtlara göre başlangıcının Osman Gazi (1299-1324) dönemini işaret ettiğini (Ali Seydi Bey, t.y.: 151), ancak özellikle Kanûnî Sultan Süleyman döneminden beri saray protokolünde yer aldığını (Şeker, 2004: 479), yeni eklemeler yapmak suretiyle II. Selim (1566-1574) ve bilhassa I. Ahmet dönemlerinde yarı resmî bir işlev kazandığını görmekteyiz (Ali Seydi Bey, t.y.: 151). Bundan sonra III. Murad (1574-1595) döneminde kesin olarak resmî bir şekilde icrâ edilmiştir. Nitekim III. Murad mevlid münasebetiyle bütün cami minarelerinde kandillerin yakılması ve mevlid okunması hakkında buyruk vermiştir (Şeker, 2004: 479). Bu durumu aşağıdaki arşiv belgelerinde de açık bir şekilde görmekteyiz.

“*Yaksınlar, Allah mübarek eylesin.*”

“*Şevketli, kerâmetli, mehâbetli, kudretli velinimetim efendim Padişahım*”

“*İşbu rebîü'l-evvel ğurresibâlıru'ye sabit olmayıp lakin salı gününden mazbût olunmakla şeb-i miladi hazreti resûlümüctebââleyhis-selavât ezkâhâ işbu on ikinci cumartesi gecesi olmak iktizâ ettiği ve leyle-i mübâreke-i mezkûredemü'tâd üzere cevâmii şerife minaratında ikâdkenâdil ile tenvîruyûn müslimine mübâredet olunmasına hâvi selâtin-i izam nevverallahmurâked hem âli yevmi'l kıyam hazerâtının cevâmii şerifeleri ... başlıarınatenbîh olunması İstanbul kadısı efendi dâileri'lam etmekle ma'rûz huzuru âliyeleri kılınmıştır. Menzûru hümâyûnları buyuruldukta ferman şevketli, kerametli, mehabetli, kudretli veli nimetim efendim padişahım hazretlerindir.*” (Osmanlı Arşivi, (BOA), Hatt-ı Hümayûn, [HAT], No: 00211, Gömlek No: 11361.00001.).

“*Şehr-i hal rahmet iştimalin on ikinci günü menkabe-i mevlid ... mevrud hazret-i risaletpenâhî kiraat-ı resmi valâsının icrası usûl-u hasene-i saltanat-ı seniyyeden bulunduğundan ve işbu şehr-i mübarekin on ikisi gelecek perşembe gününe tesadiüf eyleyeceğine binâenyevm-i mezkûrda resm-i âliye-i şerifi'lezekurun her kılıldığı cami' şerifinde icrasına irâde-i seniyye-i hazreti hilafetpenâhî şerefsudûr buyurulur ise ona göre hazırlığı mü'tad olan zevâtın elbise-i i'diyeleriyle tahsis buyurulacak vakitte cami şerifte bulunup ancak zât-ı sâfisadâretpenâhileriyle dahil âlây-ı vâla olan meclis-i âyân ve meclis-i mebûsan birinci reisleri ve vükelay-ı feğam hazerâtının icab eden mahallî âliyede bila içtima mertebe âlây valâ ile cami şerife azimet ve hitam resmi âliyede yine ol vech ile avdat buyurulmak üzere muamele-i mu'tâdenin icrâsı hakkında arz ve istîzân buyurulması bâbında emir ve ferman hazreti men lehlul emrindir. 03. Rebiü'l-evvel 1328.*” (Osmanlı Arşivi, (BOA), İrâde Dahiliye, [İ. DH], No: 01480. Gömlek No: 075. 001.).

İslâm'a içten bir şekilde gönül veren ve hizmet eden, kalplerinde Hz. Peygamber'e (SAV) yüce bir muhabbet besleyen Osmanlı sultanları ve halkı, bu nedenle mevlid merasimlerine büyük ehemmiyet vermişler ve Hz. Peygamber'in mevlid-i şeriflerinde onu anmadan edememişlerdir (Türer, 2009: 360). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde mevlid merasimlerine büyük önem atfedilmiştir. Mevlid merasimlerinin hem saray hem de halk nezdinde önemli bir yere sahip olması merasimlerin hem saray, konak ve evlerde

yapılan ve padişahın katıldığı merasimler, hem de selâtin camilerinde yapılan merasimler şeklinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk zamanlarda “Topkapı Sarayı’nın Ağalar Cami ve bazen de Çinili Köşk’te” icrâ edilen merasimler, daha sonraları başta Sultan Ahmed Cami ve diğer selâtin camileri olmak üzere başka birçok camide de kutlanmıştır (Şeker, 2004: 479).

Atûfetli efendim hazretleri

Âdet-i müstehsineden olduğu vecihle mahhâlin on ikinci günü menkıbey-i celiley-i viladet hazreti risâletpenâhıkıraatı resmi âliyesinin icrâsı istizânına cânib teşrifattan terkîm olunan mezkûre menzûr meâlmufûr hazreti melûkane buyurulmak için takdim kılınmış olmakla resm-i âli mezkûrun kılındığı camide ve tefriâtının bir mucib mezkûre icrâsı hakkında her ne vech ile emir ve ferman cenâb-ı cihanbâni muteallık ve şerefsudûr buyurulur ise ona göre herkes mubâderet olunacağı bâbiyle tezkireden senâvireyyi terkîm olundu efendim. 08. Rebiü'l-evvel 1272.

Ma'rûzûçâkerikemîneleridir ki

... tazim olan işbu tezkire-i sâmiyye-i isfâneleriyle zıkr olunan mezkûre meşmûl nazar meali eser hazreti padişahi buyurulmuş ve resmi âliyye-i mezkûrun bimenteâla cennet mekân Sultan Ahmet Han tâb-ı serâh hazretlerinin cami latiflerinde tefriâtının dahi bir mucib mezkûre icrâsı muteallık ve şerefsudûr buyurulan emir ve irâde-i tenbiyye-i cenâbcihanbâni muktezayı münifeden bulunmuş olabada mezkûre yine sâmiyye-i sağlılarına iâde kılınmış olmakla olabada emir ve ferman hazreti veliyyul emrindir. 09. Rebiü'l-evvel 1272. (Osmanlı Arşivi, (BOA), SadâretÂmedi Kalemî Defterleri, [A.] AMD], No: 00065. Gömlek No: 00099. 001.).

Regâib Kandili Merasimi

Regâib kandilinin ihyâ edildiği bu gece, belirli bir tarih zikredilmeden Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde sözü edilen “saygı gösterilmesi ve oruç tutulması tavsiye edilen haram aylardan (Bakara 2/17, Maide 5/2,97; EbûDâvûd, “savm”, 55; İbnMâce, “siyam”, 43)” olması ve recep ayının içerisinde bulunmasından metevellit İslâm dünyasınca muteber sayılmıştır (Tekeli, 2007: 535). Aynı zamanda Hz. Peygamber’in (SAV) bu gecede anne rahmine düştüğü öne sürülür. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde bu gece hem saray hem de halk nezdinde ruhuna uygun bir şekilde ihyâ edilirdi. Gecede yapılacak merasimler önceden ilan edilir, hazırlıklar yapılır ve tedbirler alınır. Top atışıyla herkes haberdar edilir daha sonra camilerde görev yapacak vaizler tarafından dinî sohbetler yapılarak gecenin yönetici-halk herkes tarafından bir arada samimi bir şekilde kutlanması sağlanırdı (Aslan,2009: 199-231).

Miraç Kandili Merasimi

Receb ayı içerisinde ihyâ edilen bir başka önemli kandil de “Miraç Kandili”dir. Râvîsinin Abdullah b. Mes’ud olduğu bir hadis-i şerife göre bu gecede, Hz. Peygamber tarafından iman edenlere üç hediye ulaştırılmıştır. Hediyelerin ilki beş vakit namazdır. Dolayısıyla beş vakit namaz bu gecede farz kılınmıştır. Diğer hediye, Allah’a ortak koşulmaması şartıyla günahkâr kulların affedileceği müjdesidir. Üçüncü hediye ise, bakara süresinin sonunda bulunan ayetlerdir. Bunun için bu gece de müminler tarafından layık-ı veçhiyle ihyâ edilen bir gece olmuştur (Bozkurt, 2001: 299).

Diğer kandillerdeki gibi Miraç Kandili’nde de tüm hazırlıklara evvelden başlanırdı ve bu resmî olarak duyurulurdu.

“Sene-i hâliye-i recebin ğurresi pazartesi gününden sabit olmasına nazârenşehir-i mezkûrûn yirmi yedinci cumartesi gecesi leyle-i mi'râcbâhize-i l ibtihâca müsâdıf olacağından âdât-ı müstehsineden olduğu üzere leyle-i mesûde-i mezkûrede bil cümle cevâmi' ve mesâcidi şerife minarâtının kenâdil ile tenviri hususuna dâir İstanbul kadılığından tanzim olunan i'lâmin gönderildiğine mutedammin adliye nezâreti celilesinden vârid olan tezkire melğûfesiyile beraber ledyel arzın mucibince irâde-i seniyye-i hazreti hilâfetpenâhi şerife muteallık buyurularak icab edenlere tebliğat icra kılındığı bu tezkere-i sâmiyye ezbâr edilmiş keyfiyet lazım gelenlere buyurulmuştur olabada.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri, [DH. KMS], No: 00044-1. Gömlek No: 00038. 001.).

Osmanlı Devleti’nde sultanlar bazen bu gecede ibadetleri özel olarak edâ etmişlerdir. Bu örneklerden birinde sultan III. Selim geceyi şu şekilde ihyâ etmiştir: “Padişah, III. Selim (1789-1807), öğle namazından sonra tebdile çıkmış, ikinci namazını Ayasofya’da kılmıştır. Akşam namazından sonra Ağalar Cami’ne gitmiş, burada miraciye okunmuş; zikir için davet edilen tarikat şeyhi ve dervişleri zikir merasimi icrâ etmişlerdir. Duadan sonra âdet olduğu üzere şeyhe kürk giydirilmiş, dervişlere de hediyeler verilmiştir. Hatm-i şerif tilaveti ve duadan sonra, yatsı namazı kılınmış ve padişah hareme geçmiştir.” (Beyhan, 2007: 42).

Berat Kandili Merasimi

Üç ayların ikincisi olan Şaban ayında kutlanan önemli gecelerdendir. Bu ayın on beşine tesadüf eden gecenin bu şekilde isimlendirilmesi, Allah'ın (c.c.) mağfiretine duyulan inançtır. Zira iman edenler bu gecede Allah'ın lütfu ve keremiyle bütün günahlardan berat edecekleri ümidiyle o'nun huzuruna çıkarlar ve ondan af ve mağfiret dilerler. Bu gecenin feyiz ve bereketiyle ilgili Hz. Peygamber (SAV) de önemli mesajlar vermiştir. Buna göre, “Allah Teâlâ -rahmetiyle- şabanın on beşinci gecesi dünya semasında tecelli eder ve Kelb Kabilesi koyunlarının kılları sayısından daha fazla kişiyi bağışlar.” (Tirmizi, “Savm”, 39; İbnMâce, “İkâme”, 191.) başka bir hadisinde de “Şabanın ortasında gece ibadet ediniz, gündüz oruç tutunuz. Allah o gece güneşin batmasıyla dünya semasında tecelli eder ve fecir doğana kadar, “yok mu benden af isteyen onu affedeyim, yok mu benden rızık isteyen ona rızık vereyim, yok mu bir musibete uğrayan ona âfiyet vereyim, yok mu şöyle, yok mu böyle!” der.” (İbnMâce, “İkâme”, 191) buyurmuştur (Ünal, 1992: 475).

Berat Kandili, yukarıda sözü geçen öneminden dolayı genellikle toplu olarak değil de daha çok bireysel bir şekilde ihyâ edilmiştir. Bunun için diğer kandillere oranla bu kandilde icrâ edilen merasimlerin azlığı göze çapmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nde her kandilde olduğu gibi bu kandilde de bilhassa haremde hareketli saatler yaşanmıştır (Aslan,2009: 199-231).

Kadir Gecesi Merasimi

Kadir Gecesi, sadece bu gecede yapılan dua, ibadet ve kutlamalarıyla Osmanlıda gayet büyük bir birikime sahip olmuştur. Zira bu gecenin ramazan ayının sonlarında olması başta ramazan ayında okunan Kur'an-ı Kerim hatimleri olmak üzere diğer birçok ibadet ve zikrin bu gecede yerine getirilmesine neden olmuştur. Bütün selâtin camilerinde “hâfızlar ve duahânlar”ca Kur'an okunur ve dualar edilirdi. Bu durum âdeta bir gelenek hâline getirilmiştir. Yine bu gecede camilerle birlikte tekkelerde de dinî sohbetler yapılır, bu sohbetlere üst düzey devlet erkânı da olmak üzere hemen hemen toplumun her kesimi katılırdı (Uzun, 2001: 126). Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi bu gece, aşağıda verdiğimiz arşiv belgesinde de kayıt altına alındığı gibi ramazan ayının sonlarına tesadüf ettiği için bir nevi bayramın da müjdecisi olarak görülmüştür.

“Seniyyü'l-himamâkerimu's-şiyemâ devletli, inâyetli, atâfetli efendim hazretleri”

“Tekmîlveselbir itibârıyla işbu gelecek ayın gecesi leyle-i mübareke-i kadir ve cuma günü dahil iydi-i saîdîfîtr olduğuna mebnîyyen faziletli İstanbul kadısı efendi dâilerinin bir kıta i'lâm-ı meşmûl nezâmekârem eser hazreti şahane buyurulmak üzere mersûlu sû' atâfetleri kılındığı ve sâye-i ihsan vâye-i cenâb-ı cihânânide nice nice âsân-ı şerifesi idrâkiyle cümlemizin mesrûruna dâvet-i haberîyyesite'diye ve tekrar olunacağı âlem âliyeleri buyurulduktan her halde lütûf ve irâdemahûl-u uhde-i mekârimâaddeleridir efendim.”

“Devletli, inayetli, atâfetli, ibhetli, veliyyü'l-neimkesirü'l-kerim efendim sultanım hazretleri”

“Enâmpirâyetâzim olan işbu tezkire-i âliyeleri ile i'lam-ı mezkûr işbe-i süreyyâ kevkebe-i cenâb-ı hilafetpenâhiyyeye arz ve takdîm meşmûllahzâ-i maâli ifade-i hazreti padişahı buyurularak i'lâm-ı mezkûr lef'eniâde olunmuş ve hemen cenâb-ı rabbi mecideyyâm-ı ömrü şevket ve ikbâl ve şahâneleri mesrâyet ve mezîd ve nice nice emsâline idrak ile evkât ve ezmânulyây-ı mulûkânemânend-i leyleti'l kadir ve iydi eylemek daveti haberîyye sîzebânzîbtezâkûr ve tediye kılınmış olduğu muhâd-ı âlemi ulyâları buyurulduktan olbabda emir ve hem hazreti veliyyul emrindir.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), Hatt-ı Hümâyûn, [HAT], No: 01322, Gömlek No: 51649. 001.).

Osmanlı Devleti'nde, bu geceye mahsus kılınan ve aynı zamanda “tesbih namazı” adı verilen “Kadir Namazı”nı padişah ile halk beraber selâtin camilerinden birinde edâ ederlerdi. Namazın edâsı için camiye gidilirken Cuma selamlığında veya bayram alaylarında tertip edilen alaylar gibi “kadir alayı” adı verilen alay eşliğinde merasimle gidilecek camiye yol alınırdı. İhyâ edilen bu gece eğer senenin yazına denk gelmişse Topkapı Sarayı'ndan başka bir sarayda ikamet eden padişahlar Topkapı Sarayı'na gelerek burada iftar açtıktan sonra namaz kılmak için “Sultan Ahmet, Bayezid, Fatih, Süleymaniye camilerinden herhangi birine giderlerdi (Uzun, 2001: 126).

Kadir Gecesi'nde bu geceye mahsus olmak üzere selâtin cami minarelerine mahyalar çekilir, bunun yanında tek minaresi olan camilere de “kaftan giydirme” (Uzun, 2001: 126-127), (“minarelerin külâhlarından şerefelerinin alt kısımlarına kadar olan bölümlerin kandillerle aydınlatılması”) (Önal, 2015: 422), adı verilen bir uygulama yapılırdı. Keza Cami içleri bu geceye has aydınlatmayla göz alıcı bir hâl alır, yine bu geceye mahsus olan bilhassa selâtin camilerinde “mihrap üstünde iç mahya kurulması” uygulaması da önemli bir yer teşkil ederdi (Uzun, 2001: 126-127).

Burada şunu belirtmekte yarar vardır. XIX. yüzyıldan itibaren padişahların başta Beşiktaş olmak üzere sahil saraylara daha fazla rağbet etmeleri kadir gecesiyle birlikte yukarıda zikrettiğimiz kandillerin de daha çok sahilde bulunan camilere taşınmasına yol açmıştır (Önal, 2015: 423).

Merasimlerde İcrâ Edilen Dinî Mûsikî Formları

Cuma Selâmlığı Merasiminde Dinî Mûsikî

Osmanlı Devleti'nde cuma günleri namazın kılındığı selâtin camisinde öne çıkan önemli uygulamalardan biri “devirhân” adı verilen kâ'rilerin namaz başlamadan icrâ ettikleri ve gelenek hâline getirilen uygulamaydı. Bu kâ'rilerin en tecrübelerine “sermahfil” adı verilmiştir. Kur'an okunduktan sonra duayı sermahfil yapardı. Cuma selâmlıklarından birinde Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) böyle bir ana denk gelmiş ve devirhân, sultanın geldiğini görünce Kur'an-ı Kerim tilavetini sona erdirdikten sonra ayağa kalkarak Müslüman savaşçıların her zaman üstün gelmeleri için dua etmiştir (Akgündüz, 2020: 451-452).

Müslüman coğrafyada ve Osmanlı Devleti'nde cumâ namazlarında icrâ edilen dinî mûsikî formlarından bir diğeri “*Bayram salâsı*” da denilen “*cumâ salâsı*”dır. “*Arapçada dua anlamında kullanılan salâ (salât), dinî mûsikî de Hz. Peygamber'e, Allah'tan rahmet ve selam dileğinde bulunma manaları da içeren ve belli bestesiyle okunan çeşitli güfteler için kullanılan adlandırmadır. Dinî mûsikîmizin cami mûsikîsi formları arasında bulunan ve Arapça güfteli olan çeşitli salâlar vardır. Bunlar icrâ edildikleri yere ve zamana göre sabah salâsı, cenaze salâsı, bayram salâsı, salât-ı ümmiyye şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bayram salâsı aynı zamanda cumâ günleri de icrâ edildiğinden “bayram ve cumâ salâsı” adıyla beraber zikredilirler. Bu salâ, müezzinlerce hem bayram hem de Cuma namazından evvel “mahfil” denilen kendilerine ayrılmış bulunan bir yerden okunuyordu (Özcan, 1992: 268-269).*

Cumâ namazından evvel okunmuş olan bu salâların besteleri XVI. asırdan sonra kayıt altına alınmıştır. Kaydedilen bestelerden ilklerinden biri dinî mûsikîde önemli bir yere sahip olan Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nindir. Söz konusu eser arşivlerde yer almaktadır (Koca, 2013: 145). Bayatî makamında icrâ edilen salâ, cumâ ve bayram namazlarından evvel hem minarede hem de cami içerisinde iki müezzin tarafından okunuyordu (Ak, 2011: 80).

Cumâ namazında, önceleri icrâ edilen ancak şimdilerde yapılmayan diğeri bir dinî mûsikî formu da “Tardıyye” dir. Kökü radiye sözcüğüne dayanan kelime “Radiyallahu anh” mânâsına gelir. Bu form, Osmanlı Devleti'nde minberde hutbe okuyan imamın, Arapça hutbe kısmında Hulafây-ı Râşidîn'in isimlerini zikrederken “müezzin veya müezzinlerin ahenkli ve makamlı bir şekilde “Radiyallahuanh” demeleri suretiyle uygulanırdı (Sarı, 2016: 21). Keza Osmanlı Devleti'nde cumâ namazında yapılan fakat günümüzde rastlayamadığımız başka bir form daha var ki o da “cumâ gülbank”ıdır. Bu uygulama Cumâ namazının ilk sünnetini müteakip Hz. Peygamber'e (SAV), onun ailesine ve arkadaşlarına, diğeri bütün peygamberlere, müezzinlerin kutbu olan Bilâl-i Habeşî ve onu takip eden cümle müezzinân'a, Cuma namazının edâ edildiği caminin banisine, yapımda emeği geçen herkese, başta imam olmak üzere caminin diğeri görevlilerine ve bütün müminlere dualar edilir, Fatiha sûresinden sonra müezzin tarafından “Ahzâb Sûresi'nin 56. ayeti okunur ve daha sonra salavat getirilip iç ezan okunduktan sonra gülbank sona ererdi. Bilhassa XVII. asırdan sonra yapılmış olan gülbanklarda “devirhânlar Kur'an okur, tarîfhânlar Hz. Peygamber'e salat ve camiye yaptırana duâ eder, daha sonra na'thân tarafından na'atlar okunurdu” (Koca-Turabi, 2017: 92-93).

Yukarıda saydığımız ve bazısının halen uygulandığı bazısının uygulamada olmadığı dinî mûsikî formlarını özetle şu şekilde sıralayabiliriz: Padişah'a alayla birlikte eşlik eden mehter ve mehterle birlikte okunan dualar. Cuma günlerine has, sadece o gün okunan ve namazdan bir saat önce icrâ edilen bir nevi dua olan “Cuma salâsı”. Namazdan önce okunan ve padişahın gelmesiyle birlikte nihayete eren Kur'an tilaveti ve getirilen tekbirler. Namaz vaktinin geldiğine işaret eden ve yine cumâyâ has iç ve dış ezan. Yine namazdan önce çeşitli na'tlar ve Kur'an aşırılarını ihtiva eden gülbanklar. Cuma namazının olmazsa olmazı olan ve tardıyye'yi de muhtevâ eden hutbe, hutbeyi müteakip namazın kılınması için getirilen kâmet. Namazın kılınması esnasında uygulanan kıraat ve son olarak yapılan tesbihatler.

Cuma namazı öncesi ve sonrasında ifâ edilen uygulamalar genellikle sırasıyla yukarıda zikrettiğimiz şekilde icrâ edilmiştir. Cuma günü icrâ edilen dinî mûsikî formlarının birçoğu, bilhassa İstanbul'da hem padişahların çoğunlukla Cuma namazlarını edâ ettikleri selâtin camilerinde hem de diğeri camilerde, uygulanan dinî mûsikî formunda uyulması gerekli kâide ve kurallara da dikkat edilerek söz konusu formların çoğu günümüze kadar taşınmıştır.

Bayram Merasimlerinde Dinî Mûsikî

Osmanlı Devleti'nde Bayram hazırlıkları günler öncesinden başlardı. Özellikle bayramdan bir gün önce ikinci ezanından sonra sarayda güzel bir gelenek hâline getirilen ve dinî mûsikîmizin önemli formlarından biri olan Kur'an-ı Kerim tilaveti ile başlamak önemli bir uygulamaydı.

“*Hazine-i Enderûn-u Hümayûnda vâki' ağalar cami şerifinde kemâ fil sâbuk arefe günleri eimme ve hutebânın gelerek hatm-i şerîficrâ eylemeleri irâde-i seniyye-i hazreti şahinşâh-ı iktizây-ı celilesindendir. 25. Ramazan 1300.*” (Osmanlı Arşivi, (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrâk, [TS.MA. e.]. No: 0594. Gömlek No: 0114. 001.).

Daha sonra bayram namazı için hazırlıklar yapılır padişahlar namazı kılmak için alay ile birlikte genellikle selâtin camilerinden olan Sultan Ahmed bazen de Ayasofya camilerine hareket ederlerdi (Uzunçarşılı, 2014: 198). Alay eşliğinde camiye hareket başlamadan önce nakibüleşraf tarafından yapılan duaya padişah ve orada hazır bulunanlar da katılırdı. Sonrasında şeyhülislâmın yaptığı dua eşliğinde alay hareket ederdi (Ertuğ, 2009: 461-462).

Osmanlı Devleti'nde bayram namazlarından önce dinî mûsikîmizin önemli formlarından olan ve önceki bölümde kısaca îzah etmeye çalıştığımız “bayram ve cumâ salâsı” en güzel şekliyle selâtin camilerinde okunmuştur. Salâ, içeriğinde “Allah'ı anma ve Hz. Peygamber'e salât-u selam getirme” olması hasebiyle dinî mûsikî alanında sergilenen güzel uygulamalardan biridir. Bunun yanında bayramlarda getirilen tekbirler de asırlarca başta selâtin camileri olmak üzere bütün camilerimizin kubbelerinde yankılanmıştır (Akpınar, 2014: 117).

Bayram günlerinde ve dinî gecelerde selâtin camileri, tekke ve dergâhlarda da çeşitli dinî merasimler yapılırdı. Bu merasimlerde “nevbe merasimleri” denilen ve genellikle ritim eşliğinde Arapça kasideler, şuşullar ve çeşitli ilahîlerin icrâ edildiği uygulamalar olmuştur. “Bu nevbe fasılları genellikle Ramazan Bayramı'nda üç, Kurban Bayramı'nda ise iki defa düzenlenirdi” (Pakalın, 1993: 682).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere bayramlarda selâtin camilerinde yapılagelen dinî mûsikî uygulamaları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: cami içinde ve dışında okunan dualar, fatihalar, aşîrlar ve yine Kur'an-ı Kerim'deki çeşitli sûreler, bayram sabahında icrâ edilen bayram salâsı, bayram sabahı namazdan evvel ve namaz müteakip getirilen tekbirler, edâ edilen bayram namazı ve namazdan sonra okunan hutbe, cami ve dergâhlarda okunan “kasîde, şuşul ve ilâhîler, kurban kesimi sırasında getirilen tekbirler.

Kutsal Gün ve Gecelerde Dinî Mûsikî

Müslümanların devamlı yaptıkları ve alışkanlık hâline getirdikleri önemli uygulamalar vardır. İşte Müslümanların büyük bir hüşû içerisinde ihyâ ettikleri kutsal gün ve geceler bu güzel geleneğe örnek verilebilir. Müslümanlar, bu gecelere verilen büyük önemden dolayı kandil öncesi gerekli hazırlıkları yapıp, güzel ve temiz olan libaslar giyer, hoş kokular sürerlerdi. Yine dükkanların birçoğunda hoş kokulu, taze kandil simitleri satılmıştır. Bu gecelerde özellikle selâtin camileri ağzına kadar dolardı. Namaz öncesi ve sonrası çeşitli vaazlar verilir, Kur'an-ı Kerim, Mevlid-î Şerif (Baltacı, 1969: 22), ve ihyâ edilen söz konusu kandilin ruhuna uygun ilahîler ile aşağıda da değineceğimiz çeşitli dinî mûsikî formları icrâ edilirdi.

Osmanlı Devleti'nde ilk resmî mevlid III. Murad dönemine tesâdüf eder (Sezikli, 2013: 103). Selâtin camilerinin en büyüklerinden biri olan Sultan Ahmed Cami'nde yapılan bu merasim 1590 yılına denk gelmiştir (Özbilgen, 2011: 313-314). Bu merasimden önce öncelikle yatsı namazından sonra sarayda bir defa mevlid okunmuş sonrasında büyük merasim için Sultan Ahmed Camisine gidilmiştir. Daha sonraları mevlid sabah vaktinden öğle vaktine kaydırılmıştır (Karateke, 2017: 227). Âdet olduğu üzere mevlid merasimlerine öncelikle selâtin camilerinde kandil yakma işiyle başlangıç yapılırdı (Muradî, 2016: 37). Sonrasında öncelikle Fetih sûresi tilavet edilirdi. Padişah'ın merasime katılmasıyla birlikte ta'rîfhânlarca “ta'rîf” icrâ edilirdi. Mevlid okunmadan önce selâtin cami kürsü vaizleri tarafında çeşitli vaazlar da verilirdi. Vaaz bitiminde ise mevlidhânlar tarafından Osmanlı topraklarında büyük bir üne sahip “Süleyman Çelebi'nin meşhur “vesiletü'n-Necat” adlı manzum eseri irticali bir şekilde mûsikîyle okunurdu. Mevlid bitince mevlid duası okunurdu” (Esad Efendi, 1979: 23-24). Bununla birlikte Mevlid kandillerinde bütün İslâm coğrafyasında olduğu gibi İstanbul selâtin camilerinde “na't, münâcaat ve kasideler”in icrâ edilmesi uygulanan güzel âdetlerdendi (Ali Seydi Bey, t.y.: 151). İcrâ edilen mevlidlerde “Kur'an-ı Kerim okuyan “aşîrhânlar”, tevşîh ve ilâhî okuyan “tevşîhhânlar”, mevlid bahirlerini okuyan “mevlidhânlar” ve dua eden “duahânlar” şeklinde” dört grup yer almaktaydı” (Ak, 2011: 101-102).

Osmanlı Devleti'nde merasimlerle kutlanan ikinci gece “Regâib Kandili”nin olduğu gecedir. Bu kandilde, selâtin camilerinde ibadet öncesi ve sonrasında “recep ilâhîleri” denilen dinî mûsikî formu ön

plana çıkmıştır. Bu ilâhilerle birlikte diğer formlardan “tevşih, na’t ve Hz. Peygamber’i (SAV) anlatan ilâhiler icrâ edilmiştir (Uzun, 2007: 537).

Yine regâib gecesinde selâtin camilerinde uygulanan önemli formlardan biri de “Regâibiyye” dir. Besteli bir form olan regâibiyyelerin yazılmış olduğu nüshaların kenarlarına uygulanacak mûsikî ile ilgili bilgiler de ayrıca yazılmıştır. Bu bilgiler ışığında regâibiyyelerin genellikle “uşşak, acem, arazbar, tâhir” makamlarında icrâ edildiği görülmüştür (Uzun, 2007: 536). Âdât-ı mustehsineden olduğu üzere diğer kandil merasimlerinde olduğu gibi bu kandilde de merasimin icrâ edildiği selâtin camilerinde “recep ilâhileri” ve “regâibiyye” ile birlikte çoğunlukla mevlid-i şerif de okunurdu (Özcan, 2004: 484). Kezâ bu merasimlerde de aynı şekilde Kur’ân-ı Kerim ve çeşitli na’ter icrâ edilirdi (Aslan, 2009: 220).

Peygamber efendimizin mîrâcını konu edinen İsrâ ve Mirâç olayı İslâm coğrafyasında ve İslâm halifelliğini temsil eden Osmanlı topraklarında coşkuyla ifâ edilmiştir. Bu gecenin en önemli uygulaması manzum olarak yazılan ve daha sonra bestelenen mi’râciyelerin okunmasıdır. Osmanlı Devleti’nde bu formun husûsen bu gecelerde okunması âdeti XVIII. asırda “Kutbünnâyî Osman Dedenin (ö.1730) yazdığı” ve aynı zamanda bestesini yaptığı ünlü eserlerinden biri olan mi’râciyyeyi selâtin camilerinde icrâ etmesiyle başlamıştır. Bundan önce bu gecede genellikle geceye mahsus olan ve içinde mirâç bölümü de olan Muhammediyye formu icrâ edilirdi. Aynı şekilde bu gecede bunlara ek olarak “Kur’ân-ı Kerim, mevlid, salâ ve salâvatlar, mirâç ilâhileri, ilâhiler ve tevşihler de” icrâ edilirdi (Uzun, 2005: 135).

Mi’râciyye, Mirâç Kandili merasiminin yapıldığı gece veya bir sonraki günde genellikle selâtin camilerinde olmak üzere bazen de “mevlevihâne, dergâh ve daha başka yerlerde de icrâ edilirdi. Bu merasimlerde öncelikle İsrâ sûresinin baş tarafı okunur, Fatiha sûresi ile Kur’ân tilâveti sona erdirilir ve sonrasında mirâçhânlar tarafından mi’râciyye okunurdu. Mirâciye okunurken kürsünün altında oturan zâkirler tarafından içinde “sallû aleyh” terennümü bulunan kısmı hep birlikte mirâciyede okunan makama uygun olarak icrâ edilirdi. Yine altıncı bahirde bulunan mısra sonlarındaki “minna’ssalât” okunur, münâcât bölümünde ise “ıkbel yâ mucib” sözleri okunurdu. Bununla birlikte bahir adı verilen her bölümde o bölümün içeriğiyle alakalı “tevşihler” icrâ edilirdi. En sonda ise çoğunlukla Necm sûresinin mirâç hadisesini konu alan ayetleri veya Bakara sûresinin bir bölümü tilâvet edilir, merasim nihayet mirâç duası okunarak son bulurdu (Uzun, 2005: 138). Arşiv belgelerinde Mirâç Kandili’nde yatısı namazını müteakip ayrıca Eyüp Cami’nde sakal-ı şerif ziyareti ve bununla birlikte Kur’ân-ı Kerim tilâveti yapıldığını da görmekteyiz.

“Mi’râc bahri-l ibtihaç hazreti risaletpenâhiyyeye müsâdaf olan dün gece Eyüb türbe-i şerîfesi açılarak ve badeli’sâ Eyüb Cami şerîfi baş imamı Akif Efendi tarafından cemaatalihye-i saâdetcenâb-ı nübüvvetpenâhi ziyaret ettirilerek müteâkiben şerbetler tevşiiylehatm-i şerif kıraatı ve deâvât-ı mefrûde-i hazreti hilâfetpenâhiye edâ ve tilâvet edilmiş ve o civarda kaim rifâi dergâh-ı şerîfinde de topçu dairesi reisi saniye mirliva Sezai Paşa ve matbah-ı âmire müdür muavini Mahmut Beyle bir hayli kesan hazır oldukları halde dervişandan bazılarına icazet verilerek saat dört buçuğa kadar icray-ı ayin olunmuş olduğu ... olbabda emir ve ferman hazreti men le hul emrindir.” (Osmanlı Arşivi, (BOA), Yıldız Perakende EvrâkıZabtiyeNezâretiMarûzâtı [Y.PRK.ZB.] No: 00014. Gömlek No: 00122. 001.).

Mübârek üç aylardan olan Şaban ayı içerisindeki son kandillerden olan Berat Kandili’nde aynı şekilde başta selâtin camileri olmak üzere bütün camiler kandillerle tezyin edilirdi. Bu gecede de “mevlid okunur, gecenin ruhuna uygun ilâhiler” icrâ edilerek huşû içerisinde ibadetler yapılır ve dua edilirdi. Aynı zamanda bu kandilde diğer kandillerden farklı olarak Mekke ve Medineye gönderilecek hediyeleri taşıyan “mahmil-i şerif” tekbir ve salâvatlar eşliğinde sarayda gezdirilirdi (Aslan, 2009: 219-220).

Her ne kadar araştırılan kaynak eserlerde bu kandile dâir diğer kandiller kadar bilgi bulunamamış ise de elde edilen bilgilere dayanarak şu rahatlıkla söylenebilir: Osmanlı Devleti’nde diğer geceler gibi bu geceye de gerekli ihtimâmın gösterildiği aşikârdır. Bu nedenle diğer gün ve gecelerde yapılan uygulamaların bu gecede de yapıldığı söylenebilir. Dolayısıyla bu gece de icrâ edilen uygulamalar şu şekilde sıralanabilir: “Mevlid-i şerif, geceye uygun vaazlar, ilâhiler, dualar, mahmil-i şerif uğurlanması sırasında getirilen tekbirler”.

Üç ayların en sonucusu ve içerisinde barındırdığı oruç ibadetinden dolayı en faziletli sayılan ramazan ayının içerisinde bu faziletini daha da arttıracak bir de “bin geceye bedel” Kadir Gecesi mevcuttu. Osmanlıda özellikle selâtin camilerinde “güzel sesli hâfızların icrâ ettikleri Kur’ân-ı Kerim tilâvetleriyle, hep birlikte edâ edilen namazlarda imam ve müezzinlerin çeşitli makamlar kullanarak okudukları ezanlarla, seslendirilen ilahilerle, salâ ve salâvatlarla gecenin feyiz ve bereketi daha da ziyâdeleşirdi (Ateş, 2018: 126). Ramazan ayı içerisinde okunmuş olan hatm-i şeriflerin bu gecede bağışlanmış bu bağışlar, selâtin

camileriyle birlikte değişik camilerde hâfızlar ve duâhânlar tarafından çok güzel bir şekilde dinî mûsikî de kullanılarak sanatsal bir çerçeve içerisinde tamamlamıştır. Bu gecede dua ve ibadetler selâtin camilerde sabaha kadar sürmüştür. Kezâ cami ve dergâhlarda vaazlar verilerek manevî atmosfer aynı şekilde sabaha kadar devam ettirilmiştir. Padişahların da iştirâk ettiği Kadir Gecesi'nde edâ edilen yatsı namazı diğer gecelere göre daha yoğun olur ve bu gecede manevî hava diğer gecelerin aksine üst düzey bir hâl alırdı. Nitekim bu gecede yine Sultanın da iştirâk ettiği bu geceye has “tesbih namazı” ve “Enderûn usulü terâvih” namazı edâ edilirdi (Uzun, 2001: 126).

Osmanlı Devleti'nde kılınmış olan “Enderûn usulü terâvih” namazında ve ramazan ayı süresinde selâtin camilerinde kılınan terâvih namazlarında namazdan önce, namazdan sonra ve namaz aralarında Sultan III. Selim zamanında bestelendiği ileri sürülen ve aynı zamanda “ramazâniye” denilen “ramazan ilâhileri” de okunurdu (Koca-Turabi, 2017: 94-95). Yine ramazan ayında selâtin cami minarelerinden içerisinde çeşitli dua ve isteklerin de olduğu dinî mûsikî formlarından “temcîd ve münâcâtlar” seslendirilirdi. Bilhassa Kadir Gecesi'nde bu formlar okunduğunda halk bunları dinlemek için selâtin camilerine akın ederdi. Zirâ bu formlarla halka âdeta bir mûsikî ziyafeti verilirdi (Sezikli, 2011: 411). Bilhassa Kadir Gecesi'nde ifâ edilen “sakal-ı şerif” ziyaretleri sırasında tekbirler getirilir, böylece Kadir Gecesi'nin feyzi ve bereketi daha da artardı (Ozansoy, 2019: 89). Bununla birlikte yine bu gecede söylenen tehliller de büyük bir öneme sahipti (Ozansoy, 2019: 89).

SONUÇ

Mûsikînin dinî amaçla kullanılması insanlık tarihi kadar eskidir. İlk insanlar tarafından önceleri doğaya hâkim olmak için kullanılmış olan ses dolayısıyla gürültü, medeniyet ilerledikçe ve insanlık geliştikçe artık estetik öğeler barındıran ve başta dinî duygular olmak üzere hayatın birçok alanında kullanılan bir araç olmuştur. Bu nedenle bir şekilde yüce olan varlıkla iletişime geçme yollarından biri ve hatta en önemlisi mûsikî olmuştur.

Müslüman olmadan önce Türklerde ilâhî bir güç olarak görülen mûsikî, kam, baksı ve şaman denilen din adamlarının aracılığıyla daha çok dinî amaçlı kullanılmıştır. Böylece büyük bir etkiye sahip olan mûsikî nedeniyle onu iyi bir şekilde kullanan din adamları toplumda önemsenen kişiler olmuşlardır. Bu etki, Türkler Müslüman olduktan sonra da ozanlar üzerinden bir şekilde devam etmiştir.

Türkler, Orta Asya'dan getirmiş oldukları kültürlerini gittikleri yerlerde de arttırarak devam ettirmişlerdir. Bu durum Türk kültürünün bir parçası olan Türk mûsikîsi için de geçerlidir. Türkler, Müslüman olduktan sonra da mûsikîyi yeni dinlerine uygun bir biçimde kullanmışlardır. Özellikle bunu yukarıda söz ettiğimiz gibi dinî hayatta da etkin bir şekilde kullanmışlardır.

Müslüman Türk devletlerinden biri olan Osmanlılar, başta namaz olmak üzere birçok dinî uygulamada Türk mûsikîsi makamlarını ve mûsikî uygulamalarını etkin bir şekilde kullanmışlardır. Bu uygulamaların bazıları özellikle cami merkezli olan namazda ezan, kamet, tesbihat, salâ, salât-u selam, Kur'an-ı Kerim kıraati, hutbe, tardıyye, mevlid, mirâciyye, regâibiyye, muhammediye, temcîd ve münâcat, durak, çeşitli ilâhiler vb. uygulamalardır. Çeşitli belgeler ve kaynaklar ışığında bu uygulamaların en güzel örneklerini de Osmanlı Devleti'nin kültür başkenti İstanbul ve İstanbul'un da en önemli camileri olan büyük selâtin camilerinde icrâ edildiğini görmekteyiz. Bu nedenle bu önemli mirasın ve bu önemli camilerin tanınması ve tanıtılması büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Ak, A. Ş. (2011). *Türk Din Mûsikîsi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
Akgündüz, M. (2020). Osmanlı Döneminde Camilerde Kur'an Okunmasıyla İlgili Görevliler . *Diyânet İlmî Dergi*, 56(2), 443-458.
Akkanat, C. (2010). Mehmet Âkif'in Çocukluk Arkadaşı Olarak Fatih Cami. (Ed: D. M. Doğan). *Vefatının 73. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 4 Sempozyumu Bildiriler Kitabı* İçinde (s. 78-84). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

- Akpınar, H. (2014). İslâm ve Sanat Bağlamında Bazı Merasimler ve Mûsikî, İslâm ve Sanat . *Tartışmalı İlmî Toplantı Bildiriler Kitabı*. 07-09 Kasım 2014 (s. 111-120), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, H. (2009/7). Osmanlı İmparatorluğu'nda Mübarek Gün ve Gecelerden Kandiller. *İstem Dergisi*,0(13), 199-231.
- Ayverdi, E. H. (1954). Yine Fatih Cami'i. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 7(10), 103-115.
- Baltacı, C. (1969/2). Leyle-i Regâib . *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 0(23), 21-22.
- Bey, A. S. (t.y.). *Teşrifât ve Teşkilâtımız*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 17, Kervan Yayınları.
- Bey, B. N. (2017). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Beyhan, M. A. (2007). *Saray Günlüğü -25 Aralık 1802/ 24 Ocak 1809-*. İstanbul: Çetin Matbaacılık Yayınları.
- BOA, [DH. KMS]. 00044-1.00038. 001.
- BOA, [A.] MKT. MHM.]. 00403. 00071. 001.
- BOA, [A.]AMD]. 00065. 00099. 001.
- BOA, [HAT]. 00211. 11361.00001.
- BOA, [İ. A]. 001. 0055. 001.
- BOA, [İ. DH.]. 01288. 101366. 001.
- BOA, [İ. DH.]. 01004. 079265. 001.
- BOA, [TS.MA.e.]. 0594. 0114. 001.
- BOA, [Y.PRK.ZB.]. 00014. 00122. 001.
- BOA, [ZB]. 00628.0007. 002.
- Bozkurt, N. (2001). Kandil. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 299-302). İstanbul: Türkiye Diyaner Vakfı.
- Cansever, T. (2005). *Mimar Sinan*. İstanbul: Albaraka Türk Yayınları.
- Cantay, G. (2011). Fatih ve Süleymaniye Camileri'nin Restorasyon Uygulamalarının Sanat Tarihi Yönünden Değerlendirilmesi. (Ed. A. Şahin - M. Kurtoğlu). *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri* İçinde (s. 83-89). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (2009). Sultan Ahmed Cami ve Külliyesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 498-501). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Durmaz, G. (2023). Hâşimî'nin Tarih Kasidesindeki Sultan Ahmed Cami. (Ed. G. C. Öncel). *Sultan I. Ahmed Dönemi ve Bursa* İçinde (s. 326-334). Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Efendi, E. (1979). *Teşrifât-ı Kadîme*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 132, Kervan Yayınevi.
- Ertuğ, Z. T. (2009). Osmanlılar'da Teşrifat. (Ed. Y. Tiryaki). *Türk Dünyası Kültür Atlası Osmanlı Dönemi 1*. İçinde (428- 481). İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1992). Beyazıt II Cami ve Külliyesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 45-47). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1995). Fatih Cami ve Külliyesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 244-247). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İpşirli, M. (1993). Cumâ Selâmlığı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 90-91). İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karaman, H. (1993). Cumâ. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 85-87). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karateke, H. T. (2017). *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koca, F. (2013). İslam Tarihi ve Medeniyetinde Salâlar ve Salâvatlar (Anadolu Örneği), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koca, F. (2019). Kandil Gecelerinde Okunan ilahiler ve Bazı Formların Listesi. *Turkish Academic Research Review*, 4(1),11-21.
- Koçu, R. E. (1966). İstanbul Camileri Beyazıt Cami. *Hayat Tarih Mecmuası*, 1(1), 59-62.
- Muradı, S. H. (2016). *İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Mülayim, S. (2010). Süleymaniye Cami ve Külliyesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 114-115). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Nutku, Ö. (1992). Bayram Alayı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 265-266). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Özansoy, H. F. (2019). *Eski İstanbul Ramazanları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Önal, A. (2015). Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri. (Ed. C. Yılmaz). *Büyük İstanbul Tarihi III*. içinde (s. 404-449). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öz, T. (1938). Sultan Ahmed Cami. *Vakıflar Dergisi*, 0(2), 24-28.
- Özbilgen, E. (2011). *Bütün Yönleriyle Osmanlı "Âdâb-ı Osmaniyye"*. İstanbul: İz Yayınları.
- Özcan, N. (1992). Bayram salâsı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 268-269). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, N. (2004). Mevlid. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 484-486). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Saatçi, S. (2018). Fatih Cami ve Külliyesi. (Ed. F. Başar). *Fatih Sultan Mehmet Han* içinde (s. 240-262). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Sarı, M. A. (2016). *Türk Din Mûsikîsi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Sezer, Y. (2015). Süleymaniye Cami ve Külliyesi. (Ed. C. Yılmaz). *Büyük İstanbul Tarihi VIII*. İçinde (s. 278-289). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sezikli, U. (2013). *Makamlarla Türk Din Mûsikîsi Eğitim Seti*. İstanbul: Dört Mevsim Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1954). Sultan Ahmed Cami. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni Dergisi*, 9(152), 2-5.
- Şeker, M. (2004). Mevlid. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 479-480). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tekeli, H. (2007). Regâib Gecesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 535-536). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Turabi, F. K.-A. (2017). Cami Mûsikîsi. (Ed. A. H. Turabi). *Türk Din Mûsikîsi El Kitabı* İçinde (s. 92-93). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türer, O. (2009). Osmanlı Sarayında İcrâ Edilen Mevlid Merasimi: Mevlid alayı, *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyum II.- 07-08 Mart 2009* (s. 359-364), Sakarya: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Uzun, M. (2001). Kadir Gecesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 126-127). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uzun, M. (2005). Mi'râciyye. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 135-139). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uzun, M. (2007). Regâibiyye. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 536-538). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1965). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, H. (1992). Berat Gecesi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (s. 475-476). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yüksel, O. Ş. (1966/2). Fatih Cami. *Hayat Tarih Mecmuası*, 2(8), 53-59.

EKLER

Ek 1: Cuma Selamlığı Resmi İcrâ Edileceğinden Gerekli Tedbirlerin Alınması

مکتوبی قلمت بہ خصوص						
تاریخ	موضوع	نام و نام خانوادگی	شماره			
۱۷		پہ آغی ورنفہ				
<p>جمعہ سالکوں کے لیے کوہ ابا حنیفہ جمعہ شہینہ اجلاس فقہاء ارادہ خلافت اہلحدیثہ جہاں پورے اگلے دن شہینہ خانہ فروری ورنفہ اہلحدیثہ جمعہ عدت نماز نہ جمعہ صندھ انجام شد۔ بڑا فروری کوہ ابا حنیفہ نہایہ صندھ نہ اہلحدیثہ بڑا پورے فروری ورنفہ</p> <p>انکد ورنفہ</p> <p>جمعہ سالکوں کے لیے کوہ ابا حنیفہ جمعہ شہینہ اجلاس فقہاء ارادہ خلافت اہلحدیثہ پورے اگلے دن شہینہ خانہ فروری ورنفہ انجام شد۔ بڑا فروری کوہ ابا حنیفہ نہایہ صندھ نہ اہلحدیثہ بڑا پورے فروری ورنفہ</p>						
		<table border="1"> <tr> <td>OSMANLI ARŞIVI</td> </tr> <tr> <td>ZB</td> </tr> <tr> <td>628 77 2</td> </tr> </table>		OSMANLI ARŞIVI	ZB	628 77 2
OSMANLI ARŞIVI						
ZB						
628 77 2						

ZB.00628.00077.002

Ek 2: Ramazan Bayramı'nda Yapılacak Muayede-i Hümâyûna Dair

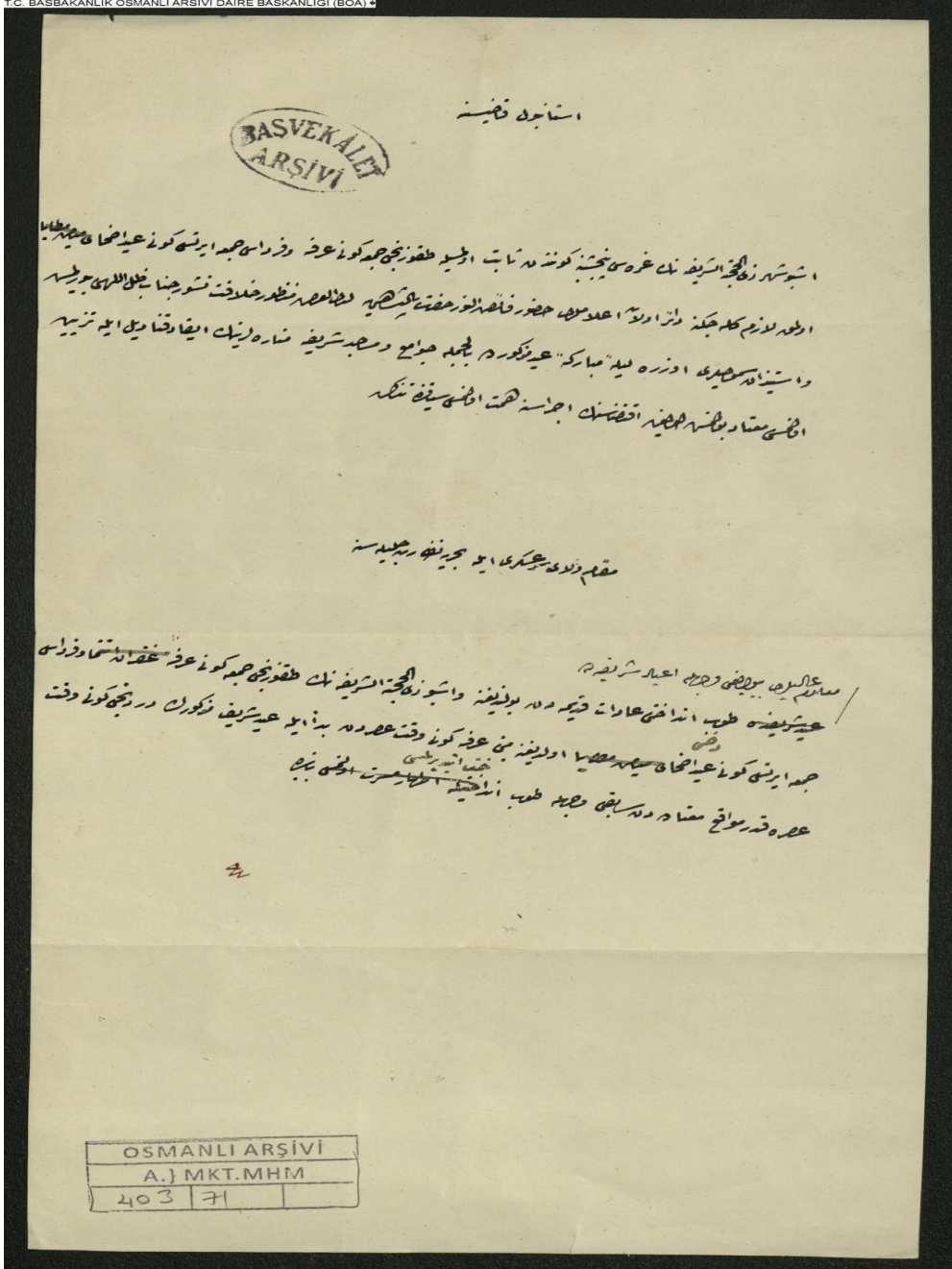
4

اصول محمديه رسول سلطنة سنيده بولنجه اوزره معايدة هيلينجه شهانه رسم عظيمه يقى دمله بالعبارة العلية
بيشكاهذه اجرمن خصصه اداة سنيه حضرت جلالتى شرف صدر بورلنجه حالده داخل الاى والا اولى
ذات صدر عظيمى ووكلاى ققم حضرتيله فوريه ازه صباع حمارى وقنده قبه هيليه ملوكايز موجوده
مرتبا لاي والايله ققمى جامعه عزيمت تصيممكرد على جناب شيراي بورلنجه اول جامعه حريان مدينه
توكت وبعد ادى صلوة عيد سنيه مرتبا لاي والايله سزاي هيلينجه ملوكايزه سوو سمنه ملوكايزه
وعصه اظه سنيه سايه جنج ايت بورلنجه اسم بلجله ادباب معايدة بلويجه صف اراى قيام
ونظير قوم بادشاه دارغلام اولقيرى جانب تشيظتوه بالاخبارات شكستمان جلالتى اقدوس
بالدولة والاقبال اريكة هيلينجه بادشاهانه ليه قنت از اجادل بوروقلرته اشيو مذكرة الدير
تقديم قنانه صوت ترتيب وقريله اجزى رسم على مذكوره مباورت قلخنى وهيه علم عايدي بورلنجه
لهصالحه امر ووزار حضرت مع له الامر كدر

İ. DH 1288/101366

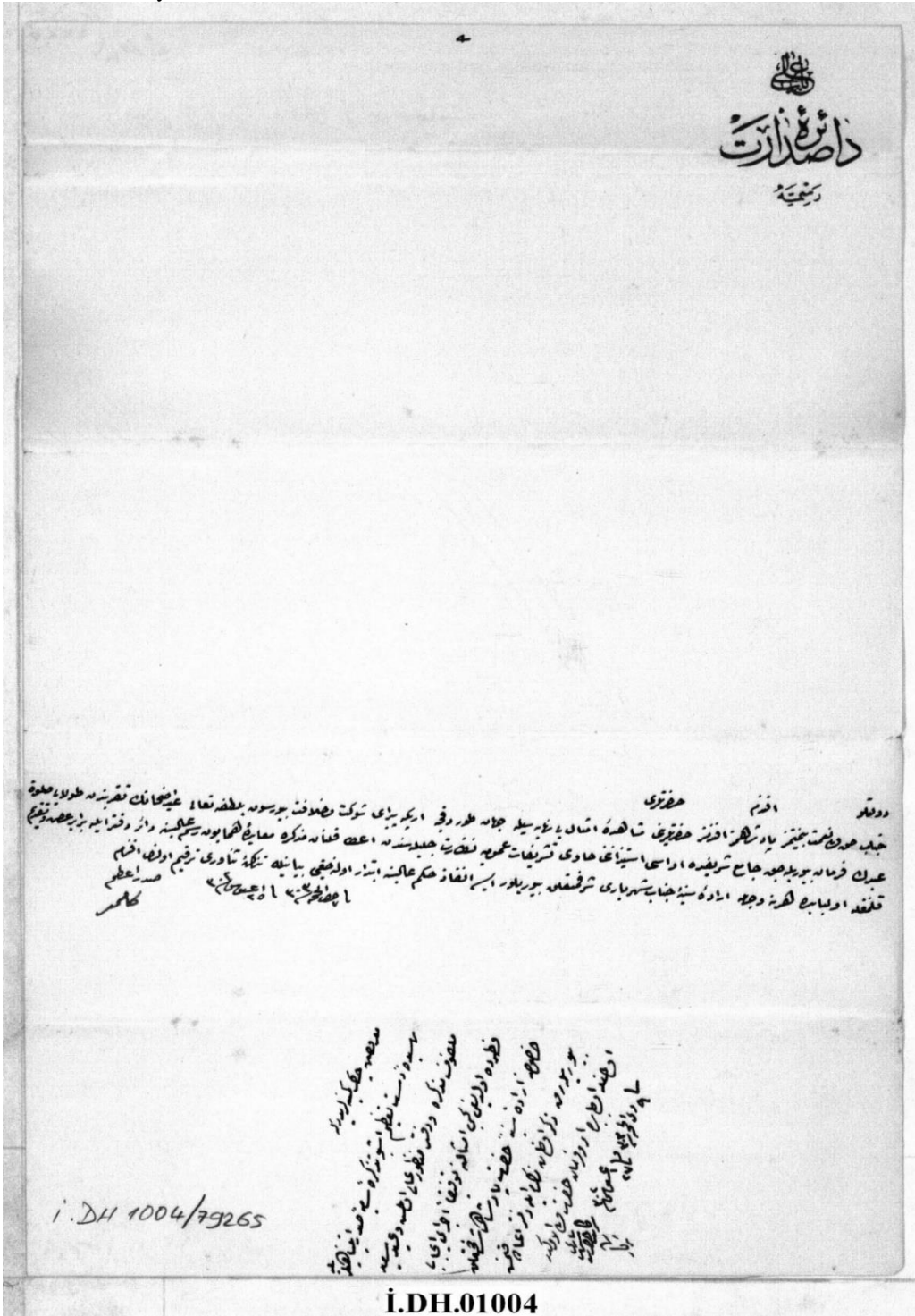
1

Ek 3: Kurban Bayramı Öncesi ArefeGecesi Bütün Cami ve MescidlerinKandillerinin Yakılması Her Sene Olduğu Gibi Belirli Yerlerde ArefeGünü İkinci Vaktinden İtibaren Bayramın Dördüncü Günü İkinci Vaktine Kadar Top Atışı Yapılması

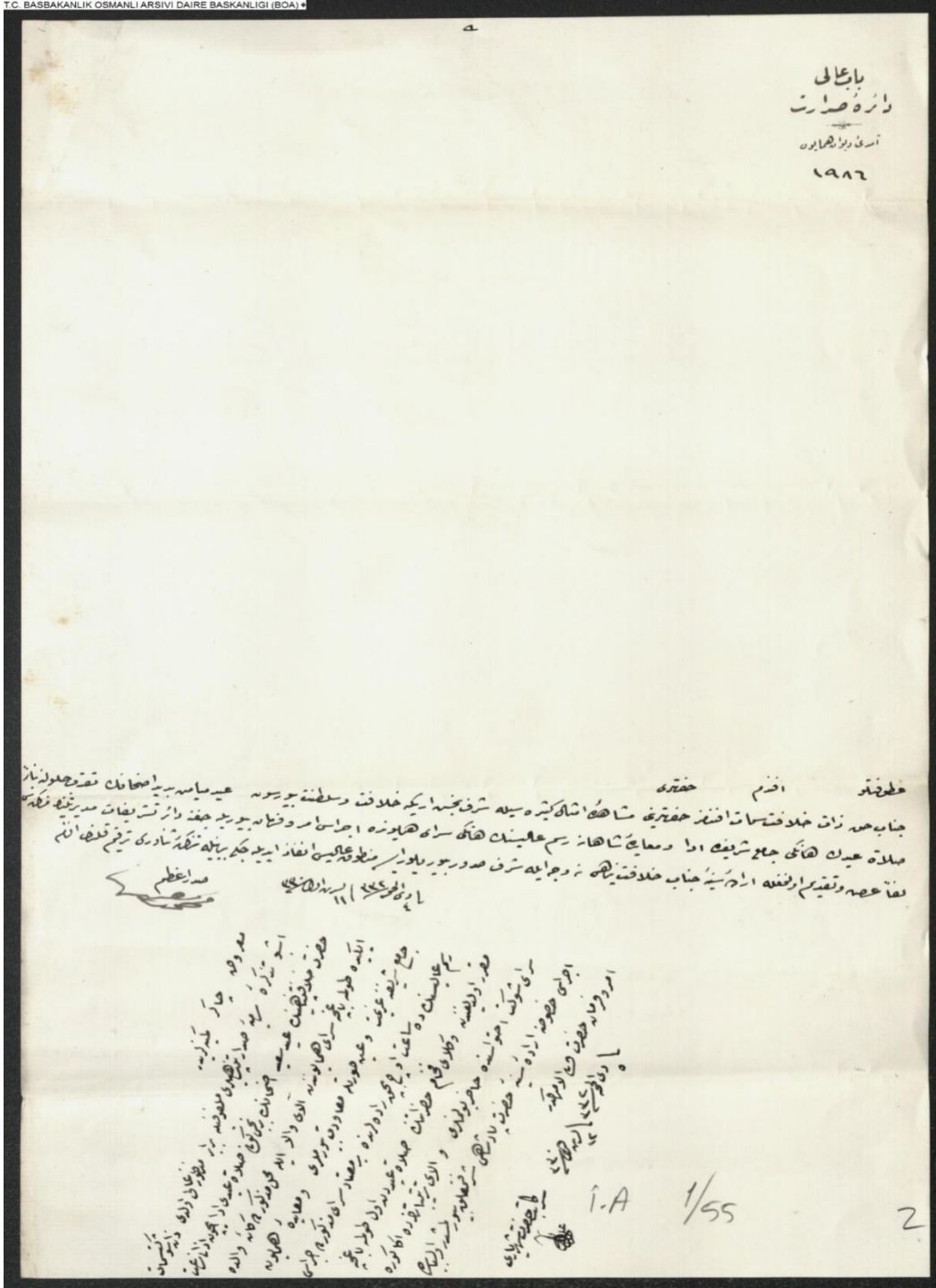
A.}MKT.MHM.00403.00071.001

Ek 4: İyd-i Said-i Adhâ Merasim-i Âlisine Dâir

Ek 6: Kurban Bayramı Muâyede-i Hümâyûnresm-i Âlisinin Sûret-i İcrâsı

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Ek 7: Mevlid Kandili Münasebetiyle Minarelerde Kandil Yakılması Hakkında İrade

پادشاه

۹

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

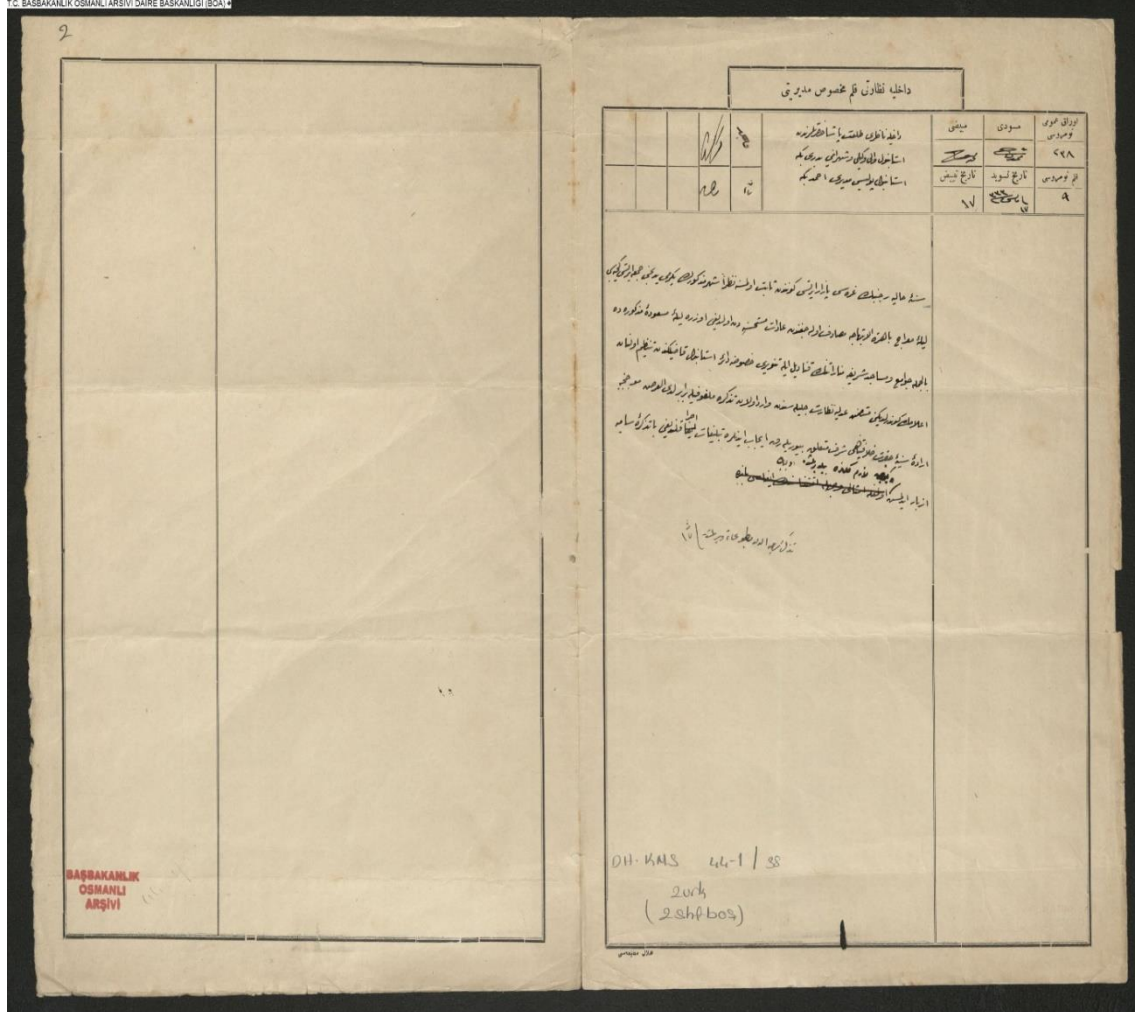
شوقد کرامتو مہابتو قدرتو و عظمت افتم
اشبور بیع الوؤل غرة سی با تزویہ ثابت اولوب لکن صالح کنون مضبوط اولغلا شہیدو حضرت رسول
مجیبی علیہ من الصلوٰت ازکاکا اشبواون الجحی جمعه ایرتی کججه سی اولوغ اقصا اینین ولایة
مبارکے مذکورہ ده معنوا ووزہ جموع شریفہ منار اتدہ ایقاد قنادیل ایلہ نور عبورن مسکنہ مبارکے
حادی بلوطین عظام نور ادر اقدیم الحیوم القیام حضرت انک جموع شریفہ لری قیم باشندینہ تنبہ اولغون
استانبول قاضی سی افزی داعیلری اعلام ایتمک معروض حضور عالیذری قلفشدر منظور ہا اولدی بود
فرمان توکلو کرامتو مہابتو قدرتو و عظمت افتم پادشاه حضرت

HAT 21/1361

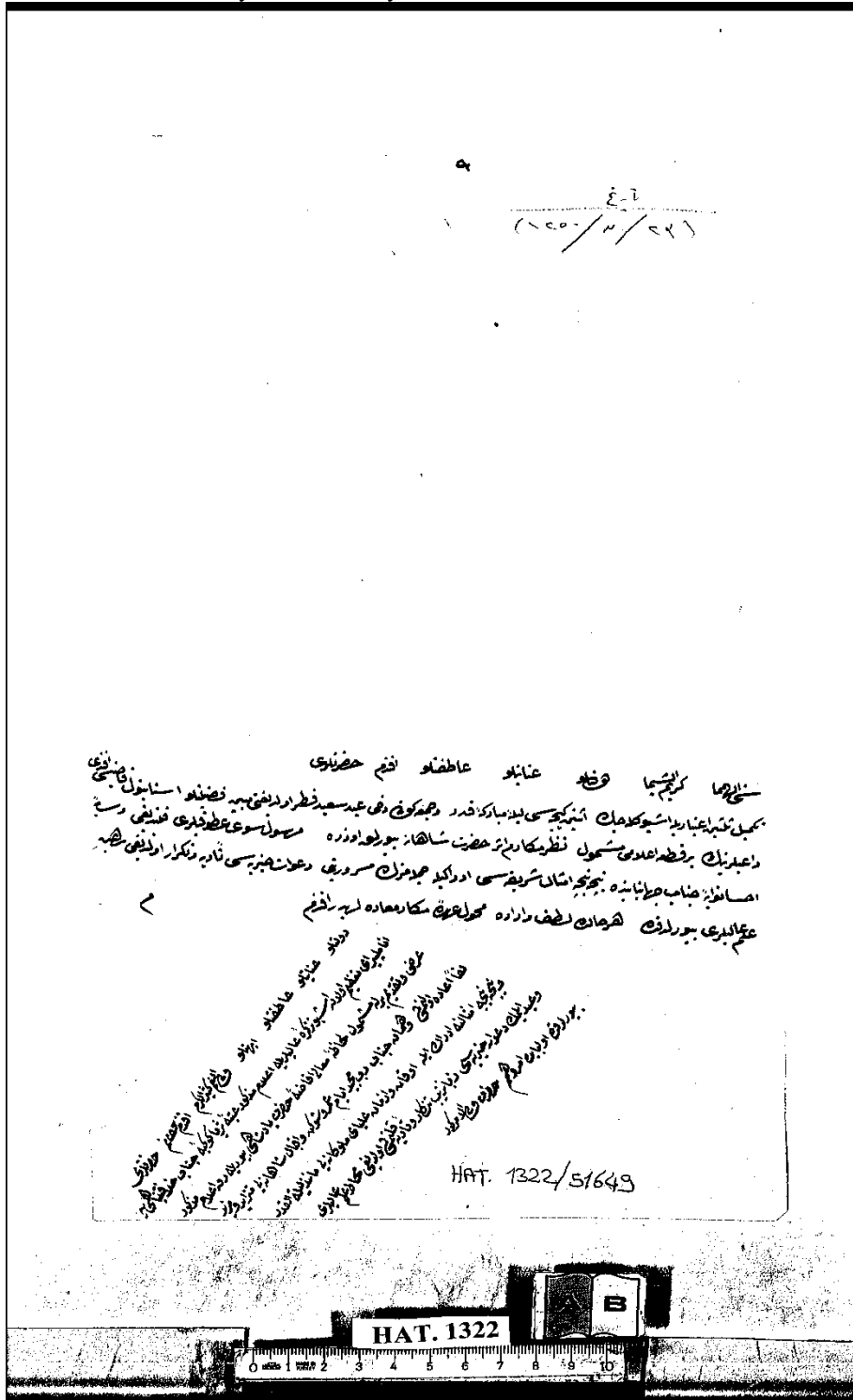
HAT. 0211

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

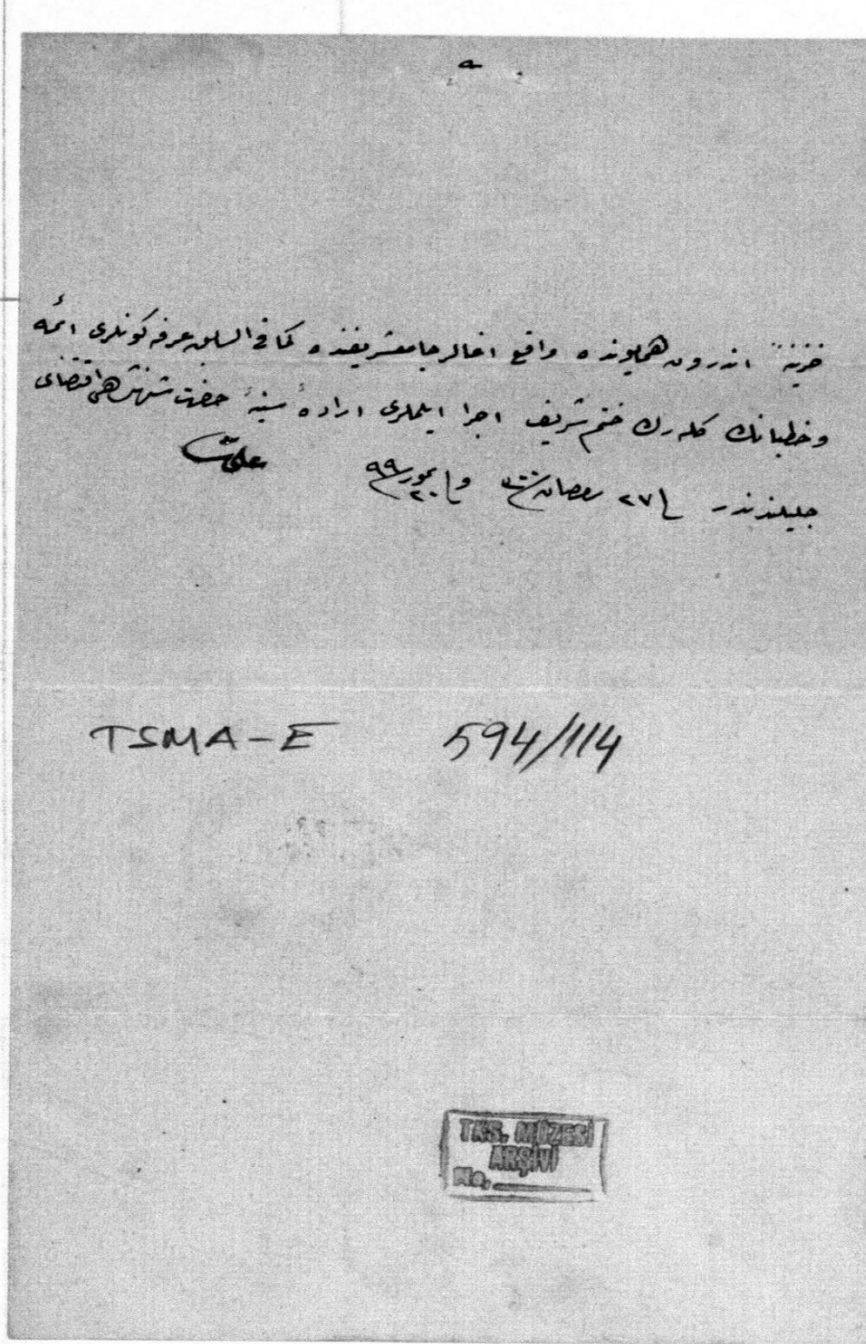
Ek 10: Miraç Kandili Münasebetiyle Bütün Cami ve MescidMinarelerinin Kandillerle
Donatılmasının Tebliği

Ek 11: Kadir Gecesi, Bayram Günü vs.ye Dâir

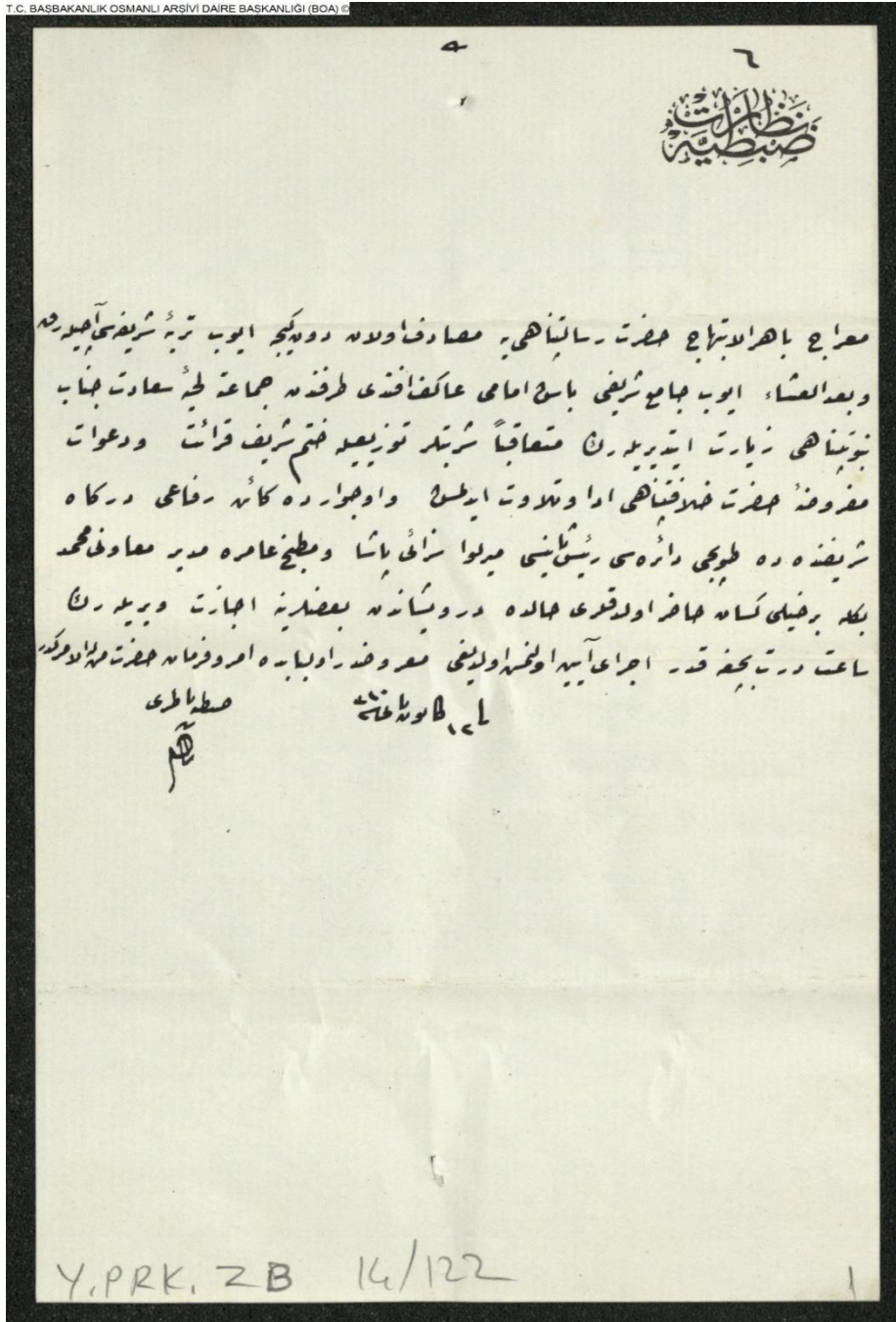
Ek 12: Enderun'da Bulunan Ağalar Cami'nde MûtâdÜzere ArefeGününde İmam ve Hatiplerin
Gelerek Kur'ân Hatmi Yapmaları

T.S.M.A.E.0594

Ek 13: Mirac Kandili Edası

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Y.PRK.ZB.00014.00122.001

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 213-228, Spring 2024

Kurumsal Sürdürülebilirliğin İşletme Performansına Etkisi: BIST 30 Endeksinde Ampirik Bir Analiz*

The Impact of the Corporate Sustainability on Business Performance: An Empirical Analysis on BIST 30 Index

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1410919>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
27.12.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
20.02.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Doktora Öğrencisi Sonay Akar
Giresun Üniversitesi / Sosyal Bilimler
Enstitüsü / İşletme ABD
tsonay61@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7707-3465

Prof. Dr. Reyhan Aysen Wolff
Giresun Üniversitesi / İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi / İşletme ABD
aysen.wolff@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9496-9944

Doç. Dr. Pınar Koç
Amasya Üniversitesi / İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi / İktisat ABD
pinar.koc@amasya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7843-1228

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Kurumsal sürdürülebilirlik sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları olan ve aynı zamanda kurumların kârlılık ve etkinliklerini de dikkate alan bir yaklaşımdır. Yatırımcılar yatırım kararı verirken işletmenin kârlılığının yanı sıra sosyal ve çevresel alana yönelik duyarlılıklarını da izlemektedir. Küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla artan rekabet işletmelerin yaşam sürelerinde de etkili olabilmektedir. Bu açıdan kurumsal sürdürülebilirlik firmaların amaç ve hedeflerinde de değişikliklere sebep olmaktadır. Bu değişen anlayışla birlikte işletmelerin maksimum kâr hedefinin yanında çevresel ve sosyal alanlarda etkinliğin sağlanması elzem hale gelmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı kurumsal sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerindeki etkisini tespit etmektir. BIST 30 endeksinde yer alan işletmelerin aynı zamanda sürdürülebilir endeksinde yer almasının işletme performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu alışma ile sürdürülebilirlik faaliyetlerinin işletme performansı üzerinde etkisinin araştırılması ya da ortaya çıkan bu etkinin performansı artırıcı veya azaltıcı etkilerinin belirlenmesi işletmelerin sürdürülebilirlikle ilgili faaliyetlerini gözden geermelerinde yardımcı nitelikte olacaktır. Türk ekonomisinin 2010Q2-2020Q4 dönem aralığının incelendiği çalışmaya toplam 13 işletme dahil edilmiştir. Panel veri analiz yöntemi kullanılarak yapılan çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, rassal etkili panel veri modelinde sürdürülebilirliğin firma performansı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Sürdürülebilirliğin anlamlı etkisinin bulunmadığı model sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerinde etkinin yönü hakkında bir fikir vermemektedir. Ancak ortaya çıkan bu sonuç sürdürülebilirliğe yönelik önem ve ilginin yeterli düzeyde olmadığını destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Kurumsal Sürdürülebilirlik, İşletme Performansı, BIST 30 Endeksi, Panel Veri Analizi

Abstract

Corporate sustainability is an approach into account the profitability and effectiveness of institutions also takes and that has social, economic and environmental dimensions. When investors make investment decisions, in addition to the profitability of the business it also monitors its sensitivity towards social and environmental issues. It can also have an impact on the lifespan of businesses increasing competition with the spread of globalization. In this respect, corporate sustainability also causes changes in the goals and objectives of companies. With this changing understanding, it has become essential to ensure effectiveness in other environmental and social areas in addition to their maximum profit target of businesses. In this context, the aim of the study is to determine the effect of corporate sustainability on business performance. The focus of the study is to examine the effect on business performance also being included in the sustainable index of the companies included in the BIST 30 index. With this study, It will help review their sustainability-related activities of businesses determining the performance enhancing or decreasing effects of this effect or investigating the impact on businesses performance of sustainability activities of businesses. It were included 13 businesses in the study examining the 2010Q2-2020Q4 period of the Turkish economy. According to the empirical results of the study conducted using the panel data analysis method, it was found no significant effect of sustainability on firm performance in the random effect panel data model. Although the model does not have a significant effect of sustainability, it does not give an idea about the direction of the effect of sustainability on business performance. However, this result it supports that the level is not sufficient of the importance and interest in sustainability.

Keywords: Sustainability, Institutional Sustainability, Businesses Performance, BIST 30 Indexes, Panel Data Analysis

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Akar, S., Wolff, A. R. & Ko, P. (2024). Kurumsal Sürdürülebilirliğin İşletme Performansına Etkisi: BIST 30 Endeksinde Ampirik Bir Analiz. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 213-228.

GİRİŞ

Dünya'da yaşanan sanayileşme hareketleri bir taraftan kaynakların aşırı tüketimine neden olurken bir taraftan çevre kirliliği başta olmak üzere küresel ısınma, iklim değişikliği gibi küresel negatif dışsallıkların yayılmasına neden olmaktadır. İşletmeler ekonomik kâr elde ederken çevreye ve sosyal alana yönelik olumsuz etkilerin en aza indirilmesi sürdürülebilirlik kavramının doğmasını sağlamıştır. Çünkü salt ekonomik büyüme ve kalkınma eksenindeki anlayış su, toprak kirliliği, biyolojik canlı türlerinin ve doğal kaynakların azalması gibi çevresel sorunlara neden olmakta, bu sorunlar küresel açıdan tüm canlı türlerinin yaşamlarının tehdit eder hale gelmektedir. Kurumsal sürdürülebilirlik ekonomiyeye, sosyal alana ve çevreye karşı olan görev ve sorumluluklarını bütüncül bir yapı içinde gerçekleştirmeyi ve bu üç boyut arasında bir denge kurarak sürdürülebilir olmayı açıklamaktadır. İşletmenin kârlılık hedefinin sosyal adalet ve çevreyle uyumlu olması anlamına da gelmektedir. Bu uyum ancak işletme paydaşlarının yönetici, yatırımcı, işgörenler vb. ortak katılımıyla gerçekleştirilebilecektir.

Sermaye piyasalarındaki katılımcılar, işletmelerin performansı ile derinden ilgilenmektedir. Artan küreselleşme, piyasa liberalizasyonu ve yükselen rekabet ile birleşen bilgi ekonomisinin gelişimi, birçok işletmeyi piyasadaki liderliğini sürdürmek için yeniliğe ve değer yaratma amacıyla yatırım yapmaya itmiştir (Huang ve Wang, 2008: 723). İşletmeler yatırımları performans sistemleri ile değerlendirmektedir. bu sayede yatırımları sürecinde ortaya çıkabilecek olumsuzluklara karşı önlem alabilmektedirler (Bülbül ve Köse, 2011: 72). Halka açık şirketler ekonomik açıdan güçlü olabilmek için hissenin piyasa değerini maksimize etmeye çalışmaktadır. İşletme yönetiminin bu hedefe ulaşamaması durumunda ise başarısızlıkla sonuçlanabilmektedir (Panigrahi vd., 2014).

Çalışmada BIST 30 Endeksi'nde yer alan işletmelerin 2010Q2-2020Q4 yılları arasındaki dönemde kurumsal sürdürülebilirliğinin işletmelerin performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Böylece işletmelerin sürdürülebilirlik endeksine girdiği dönemlerdeki işletmenin performansı üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması sağlanacaktır. Çalışmanın araştırma grubu, Borsa İstanbul 30 endeksinde yer alan işletmelerden oluşmaktadır. Türkiye'de oluşturulan sürdürülebilir endeksinin ilk değerlendirme çalışmasında BIST 30 işletmeleri kapsamında yapılması, araştırma örnekleminin bu yönde tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Türkiye'de oluşturulan bu endeks sayesinde işletmelere kurumsal sürdürülebilirlik bakımından bir kıyaslama yapılabilme imkânı sağlamaktadır.

Yöntem olarak panel veri regresyon analizinin kullanıldığı çalışmanın ilk aşamasında sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sürdürülebilirlik entegre bir şekilde incelenerek kurumsal sürdürülebilirliğin boyutları anlatılmıştır. İkinci aşamada çalışmanın literatür incelemesi bulunmaktadır. Yöntem, model ve veriler çalışmanın üçüncü aşamasında ele alınmıştır. Dördüncü aşamada bulgular ortaya koyulurken, sonuçlar ve değerlendirmeler ise beşinci ve son aşamada yer almaktadır. Kullanılan ekonometrik yöntem ve çalışmanın dönem aralığının genişliği sebebiyle çalışmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Sürdürülebilirliğin kavramsal olarak ilk ele alınması sürdürülebilir kalkınmanın ifade edilmesiyle başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma ülkelerin ekonomik açıdan gelişimini tanımlamakta kullanılmaktadır. Ülkeler düzeyinde kullanılan sürdürülebilir kalkınma kavramı ardından organizasyon düzeyinde işletmeler için kullanılmaya başlanmıştır (Önder, 2017: 939).

Sürdürülebilir kalkınma programında 2015 yılında BM'ye üye ülkeler tarafından yoksulluğun tüm dünyada ortadan kaldırılması için 169 başlık belirlenmiştir. Bu programda şekil 1'de yer alan 17 kalkınma hedefi oluşturulmuş, 193 ülke 2030 yılına kadar bu 17 hedefi kabul etmiştir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri küresel düzeyde iş birliği, eşitsizliğe karşı olma ve destekçi bir yapıda olmanın önemli olduğunu ortaya koyan hedeflerden oluşmaktadır. Küresel anlamda yeni hedefler olarak belirlenen sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin 17 kriteri ve temel amaçları şu şekildedir (Garcia et al., 2017: 2-3; UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı), 2015):

Hedef Kriter 1. Yoksulluğu her yerde sonlandırmak.

Hedef Kriter 2. Açlığı sonlandırmak, beslenmeyi iyileştirilmek ve gıda güvenliğini sağlamak, sürdürülebilir tarım uygulamalarını geliştirmek.

Hedef Kriter 3. Sağlıklı bireyler yetiştirmek ve her yaşta refahı teşvik etmek.

Hedef Kriter 4. Herkese eşit nitelikli ve hayat boyu eğitim imkânı sağlamak, yaşam boyu öğrenme fırsatlarını teşvik etmek.

Hedef Kriter 5. Toplumsal cinsiyet eşitliği sağlamak, kadınların ve kız çocuklarının toplumdaki yerini sağlamlaştırmak.

Hedef Kriter 6. Suya ve temiz suya erişim imkânını sağlamak ve verimli su kullanımını teşvik etmek.

Hedef Kriter 7. Uygun fiyatlı, erişilebilir, güvenli, modern ve sürdürülebilir enerji sağlamak.

Hedef Kriter 8. Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak için herkese yakışır iş imkânı sağlamak, tam ve üretken istihdamı teşvik etmek.

Hedef Kriter 9. Sürdürülebilir sanayileşmeyi ve yenilikçiliği teşvik etmek ve dayanıklı altyapı oluşturmak.

Hedef Kriter 10. Ülke içi ve ülkeler arasındaki eşitsizliği azaltmak.

Hedef Kriter 11. Tüm insanların yaşadığı şehirleri, yaşam alanlarının güvenliğini, dayanıklılığını ve sürdürülebilirliğini sağlamak.

Hedef Kriter 12. Sürdürülebilir üretim ve tüketim yapısı oluşturmak.

Hedef Kriter 13. İklim değişikliği ve etkilerine karşı mücadeleye geçmek, bu alandaki politikalarda stratejik önlemler almak.

Hedef Kriter 14. Su ve su kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir bir şekilde kullanmak. Bu amaçla okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak.

Hedef Kriter 15. Ormanların, karasal yaşam alanının korunması, işletilmesini sağlamak, çölleşmeyle mücadele etmek, sürdürülebilir şekilde yönetmek, toprağın bozulmasını engellemek, verimliliğini yükseltmek ve biyoçeşitlilik kaybını azaltmak.

Hedef Kriter 16. Sürdürülebilir kalkınma için tüm toplumu adalet ve barışa meyilli toplumları desteklemek, bu amaçla herkesin adalete erişimini sağlamak, her düzeyde etkin, hesap verilebilir, kapsayıcı ve bağımsız kurumlar oluşturmak.

Hedef Kriter 17. Sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklıklara yönelik uygulamalar oluşturmak ve uygulama araçlarını güçlendirmek.

Şekil 1: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kaynak: (<https://www.undp.org/tr/>)

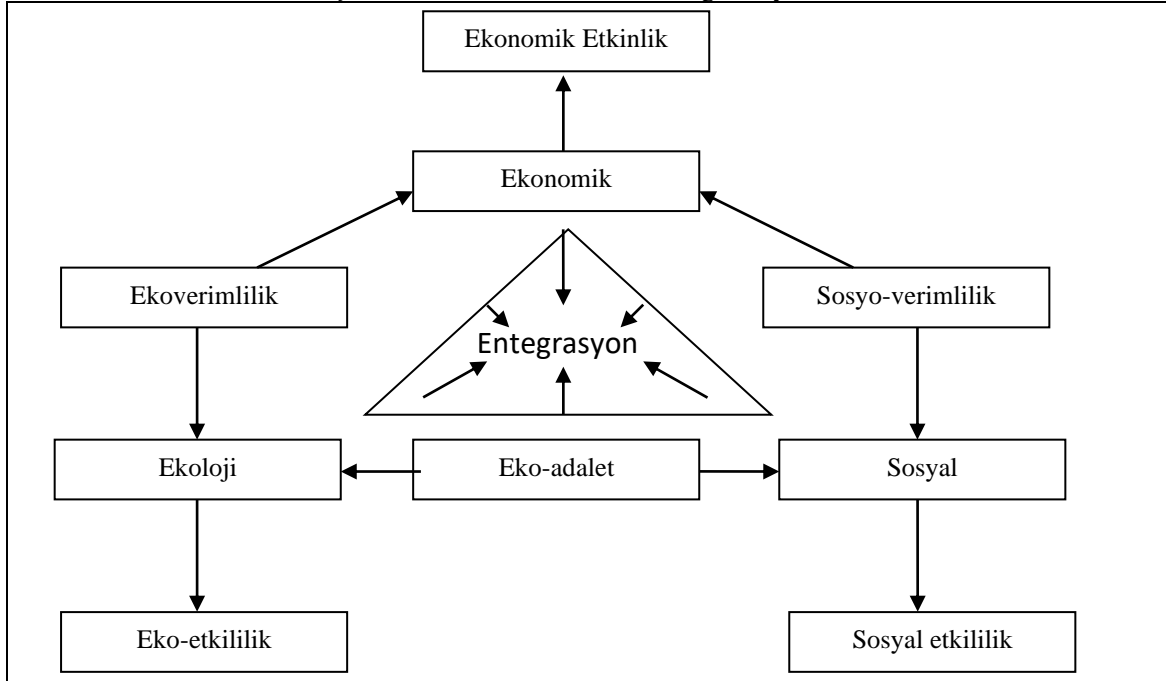
Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada hedeflenen bu 17 kriter nitelikli eğitim, sağlık alanında ihtiyaçların giderilmesi, barış ve adaletin sağlanması, yoksulluğun giderilmesi, gelir eşitsizliğinin ortadan kaldırılması, iklim değişikliği ile mücadele, güvenli konut ve yaşam alanlarının sağlanması, cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi, çevrenin ve su kaynaklarının korunması şeklinde özetlenebilir.

Kurumsal sürdürülebilirliğin, sürdürülebilir kalkınmanın küresel seviyeden ulusal düzeye ve böylece organizasyon seviyesine indirilmiş hali olarak tanımlanabilmesi mümkündür (Zink, Steimle ve Fischer, 2008: 12; Altuntaş ve Türker, 2012). İşletmelerin kurumsal sürdürülebilirliği yoğun olarak kullanmaya başlaması birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Kanuni düzenlemeler, mali açıdan gereklilikler ve işletmeye kazandırılmak istenen yeni fonlar bu nedenler arasında sıralanabilir. Ancak işletmelerin tarihsel dönem boyunca en büyük hedefi kârlılıklarını maksimize etmektir. Bu hedefin ortaya çıkan bazı sosyal, ekonomik ve politik durumlara bağlı olarak değişiklik gösterdiği dönemler meydana gelmiştir (Caymaz, Soran ve Erenel, 2017: 209). Dylick ve Hockerts (2002), kurumsal sürdürülebilirliği çevre ve sosyal sürdürülebilirlik çerçevesinde tanımlarken, kurumların kâr ya da kazanç hedeflerinin uzun vadeli olması gerektiğinin altını önemle çizmektedir (Kuşat, 2012: 229). Ancak işletmeler kâr ve kazancın yanında toplumsal açıdan da kendini kanıtlamak ve bu sayede rekabet üstünlüğü elde etmek için harekete geçmeye başlamıştır. Bu nedenle işletmeler ekonomik hedeflerden başka çevresel ve sosyal hedefler de koyarak toplum önünde diğer işletmelerden farklılıklarını bu şekilde göstermeye çalışmaktadır (Önder, 2017: 938).

KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN BOYUTLARI

Sürdürülebilir kalkınma oldukça karmaşık bir süreç olup işletmelerin bu karmaşık süreçle mücadele etmesi önemlidir. Bu mücadele kapsamında işletmeler ekonomik, çevresel ve sosyal amaçlar geliştirmeli ve bu amaçlar doğrultusunda daha başarılı olabilmeleri için sürdürülebilirliğe yönelik olarak risk ve zorunlulukları tespit etmesi gerekmektedir. İşletmelerde sürdürülebilirliğe yönelik faaliyetler için farklı yaklaşımlar ve araçlar mevcuttur. Ancak kurumsal sürdürülebilirliğin yönetimiyle ilgili hala eksiklikler bulunmaktadır. Çünkü kurumsal sürdürülebilirlik yönetiminin anlaşılması entegre bir bakış açısı ve bütüncül yaklaşım gerektirmektedir (Aguinis ve Glaves, 2012; Baumgartner, 2014: 259; Carpenter ve White, 2004; Etzion, 2007). Bu açıdan sürdürülebilirliğin boyutları şekil 2'de görselleştirilmiştir.

Şekil 2: Kurumsal Sürdürülebilirliğin Boyutları

Kaynak: (Schaltegger ve Burrit, 2005: 189)

Kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için işletmeler çevresel, ekonomik ve sosyal alanlarda bir denge oluşturarak bu üç boyutla ilgili olarak amaçların gerçekleşmesi için gayret göstermeleri hedeflerine ulaşmada fayda sağlayabileceklerdir. Üç boyutta da başarılı bir entegrasyon

sağlanarak hedefler gerçekleştiği zaman sürdürülebilir işletme olabilme imkânı kazanılacaktır (Torum ve Küçük Yılmaz, 2009: 49).

LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde ilgili konuyu kapsayan literatür araştırması yapılmıştır. Bu literatür özeti çalışmada elde edilen bulguların benzer çalışma sonuçları ile karşılaştırılmasını ve yorumlandırılıp tartışılmasını sağlayacaktır.

Lopez, Garcia ve Rodriquez (Sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal performans: Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dayalı bir araştırma, 2007) yaptıkları çalışmada, kurumsal sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan işletmeleri inceledikleri çalışmada, işletmelerin sürdürülebilirlik endeksinde bulunup bulunmama durumlarının işletme performansına olan etkisini lojistik regresyon analizi kullanarak araştırmışlardır. Çalışmalarında yer alan 110 işletme endekse girip girmeme ve büyüklük durumlarına göre iki gruba ayrılmıştır. 1998-2004 dönem aralığını kapsayan çalışmadan elde ettikleri sonuçlara göre; sürdürülebilirliğin iki örnekleme de kısa vadede işletmeler üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu saptamışlardır. Çalışmalarında yer alan diğer bağımsız değişkenlerin büyüklük, risk ve sektörün vergi öncesi kâra etkisi negatif yönde iken, risk ve sektör değişkenlerinin anlamsız olduğunu belirlemişlerdir. Gelirin vergi öncesi kâra olan etkisini ise anlamlı ve pozitif yönde bulmuşlardır.

Becchetti, Giacomo ve Pinnacchio (Kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal performans: ABD'de listelenen şirketler panelinden kanıt, 2008) yaptıkları çalışmada, kurumsal sürdürülebilirlik endeksinde dahil olmanın işletme performansına etkisinin olup olmadığını incelemişlerdir. 1000 işletmeyi ve 11 yıllık bir dönemi kapsayan çalışmada yaptıkları panel veri analiz sonuçlarına göre; kurumsal sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerindeki etkisinin negatif yönde gerçekleştiğini tespit etmişlerdir. Kurumsal sürdürülebilirlik endeksinde yer alanın; satışlar üzerinde pozitif yönde etkiye, özkaynak kârlılığı üzerinde ise negatif yönde etkiye yol açtığını tespit etmişlerdir.

Aggarwal (Şirketin sürdürülebilirlik performansının finansal performansına etkisi: Hint şirketleri üzerine bir araştırma, 2013) yaptığı çalışmada, kurumsal sürdürülebilirliğin işletmelerin performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Yazar çalışmada Hindistan'da yer alan 20 işletmeyi incelemiş ve bu 20 işletmenin kurumsal sürdürülebilirlik notunu ve kârlılık oranlarını kullanmıştır. Çoklu regresyon analizinin yöntem olarak kullandığı çalışmada, aktif kârlılık ile kurumsal sürdürülebilirlik endeksi notu arasında anlamlı bir ilişki bulamazken, kurumsal sürdürülebilirlik notu ile vergi öncesi kâr arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki tespit etmiştir.

Fettahoğlu (İşletmelerde sosyal sorumluluk ile finansal performans arasındaki ilişki: İMKB'ye yönelik bir uygulama, 2013) yaptığı çalışmada, kurumsal sosyal sorumluluk ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na (İMKB) kayıtlı işletmeler üzerinde yaptığı çalışmada, sürdürülebilirlik raporu yayımlayan işletmeleri analizde dahil etmiştir. 2009-2011 yıllarını incelediği çalışmada kullandığı çoklu regresyon analiz sonucunda; kurumsal sürdürülebilirlik ile firma performansı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını saptamıştır.

Russo ve Mariani (Sürdürülebilirlik endeksinden çıkarılmanın dezavantajları: Ampirik bir analiz, 2013) yaptıkları çalışmada, işletmelerin FTSE4Good sürdürülebilirlik endeksinde yer alıp almamalarının işletmelerin performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 2008-2011 dönemini araştırdıkları çalışmada, kurumsal sürdürülebilirlik endeksinden çıkarılmanın işletme performansı üzerinde negatif etkilere yol açtığını tespit etmişlerdir.

Marti, Rovira Val ve Drescher (Sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunan firmalar finansal açıdan daha mı iyi? Kurumsal sosyal sorumluluk ve çevre yönetimi, 2015) yaptıkları çalışmada, kurumsal sürdürülebilirliğin firma performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada Stoxx Europe 600 ve Stoxx Avrupa Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan işletmeleri analize dahil etmişlerdir. Panel regresyon analizini uyguladıkları çalışmanın sonuçlarına göre; sürdürülebilir endeksinde yer alan işletmelerin sürdürülebilir endeksinde yer almayan işletmelere göre daha yüksek performans gösterdiğini belirlemişlerdir. Kurumsal sürdürülebilirlik ile aktif kârlılık arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki saptamışlardır.

Önder (İşletme kârlılığına kurumsal sürdürülebilirliğin etkisi: BIST'de bir uygulama, 2017) yaptığı çalışmada, kurumsal sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Sürdürülebilir endeksinde bulunmanın kârlılık üzerinde etkisini incelediği çalışmasında lojistik regresyon analizini kullanmıştır. Analizden elde ettiği bulgulara göre; işletmelerin sürdürülebilirlik endeksinde

bulunmasının karlılık üzerinde anlamlı bir etkisini bulamamıştır. Çalışmada kullandığı diğer bağımsız değişkenlerden olan risk değişkeni anlamlı ve negatif yönde, sektör değişkeni anlamsız, hasılat ve büyüklük değişkenleri ise karlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkilerinin olduğunu bulmuştur.

Güngör ve Dinçel (Kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının finansal performansa etkisi var mı? BIST imalat firmalarına dayalı bir araştırma, 2018) yaptıkları çalışmada, kurumsal sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerindeki etkisinin araştırılmasını amaçlamışlardır. BIST 100'de yer alan işletmeleri inceledikleri çalışmada, kurumsal işletmeleri kurumsal sürdürülebilirlik düzeylerine göre sınıflandırmışlardır. 2012-2017 yıllarını baz aldıkları çalışmada, varyans analizini kullanmışlardır. Kurumsal sürdürülebilirlik ile cari oran, brüt kâr marjı ve kurumsal yönetim endeksi arasında anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir.

Doğukanlı ve Borak (Sürdürülebilirliğin firma performansına etkisi: Borsa İstanbul'da bir araştırma, 2020) yaptıkları çalışmada, sürdürülebilirlik faaliyetlerinin firma performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. BIST Sürdürülebilirlik Endeksi içinde yer alan işletmelerin 2015-2017 yılları arasındaki dönemini konu edinmişlerdir. Panel veri analizinin yöntem olarak kullandıkları çalışmada, sürdürülebilirlik endeksinde bulunmanın işletmenin performansı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığını belirlemişlerdir.

Sak ve Dalgar (Kurumsal sürdürülebilirliğin firmaların finansal performansına etkisi: BIST kurumsal sürdürülebilirlik endeksindeki firmalar üzerine bir araştırma, 2020) yaptıkları çalışmada, kurumsal sürdürülebilirlik ile işletmelerin finansal performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İşletme içindeki kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının, işletmelerin performansı üzerindeki etkisini ortaya çıkarabilmek amacıyla yaptıkları çalışma 2013-2016 yıllarını kapsamaktadır. BIST Kurumsal Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan 35 işletmeyi inceledikleri çalışmada panel veri analizini kullanmışlardır. Çalışmada yaptıkları analiz sonuçlarına göre; kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının işletme performansı üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkilere yol açtığını tespit etmişlerdir. Çalışmada bulunan kaldıraç, risk ve büyüklük değişkenlerinin ise performans üzerinde anlamlı bir etkisini bulamamışlardır.

Çam (Kurumsal sürdürülebilirlik ve finansmana erişim: BIST'de bir uygulama, 2023) yaptığı çalışmada, kurumsal sürdürülebilirliğin işletmelerin finansmana erişim düzeylerini ne yönde ve nasıl etkilediğini araştırmıştır. 2008-2021 yıllarını kapsayan çalışmada panel veri analizini kullanmıştır. Yaptığı analiz sonucu çalışmadan elde ettiği sonuç; işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik düzeyleri arttıkça finansmana ulaşma konusunda yeteneklerinin de bu doğrultuda arttığını göstermektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli ve Analiz

Panel veri analizi; yatay kesit verileri ve zaman serilerinin bir araya gelmesiyle oluşan hem zaman boyutuyla hem de kesitlerle ilgili bilgiler vererek ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesini sağlamaktadır (Frees, 2004). Sadece yatay kesitlerin ya da zaman boyutunun kullanıldığı verilere göre yüksek serbestlik derecesi ve daha az çoklu bağlantı problemi içerdiğinden parametrelerin tahmininin doğruluğunu artırarak, ekonometrik tahminlerin verimliliğini yükseltmektedir. Karmaşık ilişkilerin modellenmesini ve davranışsal hipotezlerin oluşturulmasını, test edilmesini, gözlenemeyen değişkenlerin kontrol edilmesini ve ekonomik davranışların dinamik ilişkilerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Panel veriler bir havuzda toplandığı için birimlerin zaman boyutuyla ilgili daha fazla bilgi vermektedir. Birimlerin zaman boyutunda heterojenliğe karşı daha çok homojenliği araştırdığı için benzer birimlerin analiz sonuçlarının elde edilmesini sağlamaktadır (Hsiao, 2006: 3-8).

Çalışmada 13 işletmenin 2010Q2-2020Q4 dönemi baz alınarak sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerindeki etkisinin detaylı bir şekilde incelenebilmesi için panel veri analizi metodu kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veri setinin geniş bir aralığa sahip olması, veri yapısının hem birim hem de zaman boyutu içermesi ve kesitlerdeki zamansal değişikliklerinin analizinin yapılabilmesi için panel veri analizinin kullanılmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Analizde rassal etkiler modeli, non robust (dirençli olmayan) ve robust (dirençli) hata tahmincileri, birimler arası korelasyonu dikkate alan tahmincileri ekonometrik modeli kullanılmıştır.

Çalışmada robust dirençli tahmincilerin kullanılmasının sağladığı avantaj ise uç değerlere karşı hassasiyeti düşük olduğu için daha güvenilir sonuçlar ortaya koymasıdır. Yani veri setindeki güvenli gözlemler homojen dağılmadığında güvenli sonuçlar elde ederek sapan değerlerin etkisini azaltabilmektedir (Bayar ve Tokpunar, 2014: 77; Erdinç ve Aydınbaş, 2021: 223).

Panel veri analizlerinde, parametrelerin tahmininde hangi modelin kullanılmasına karar verebilmek için bazı diagnostik testler uygulanmaktadır. Panel veri analizlerinde havuzlanmış, sabit ve rassal etkili modeller bulunmaktadır. Analizlerde havuzlanmış modellerle sabit etkili modeller arasında bir tercih yaparken F testi uygulanmaktadır. Sabit etkili modellerle rassal etkili modeller arasında ise bir tercih yaparken Hausman testi uygulanmaktadır. Uygulanan testlerin sonucuna bağlı olarak araştırmaya en uygun model belirlenmektedir (Şenol, Akbulut ve Gençtürk, 2022). Panel veri modellerinde değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin bulunmaması önemlidir. Bu yüzden çalışmada bu problemlerin test edilmesi ve bu problemlerin varlığı durumunda dirençli tahmincilerin kullanılması gerekmektedir.

Çalışmada kullanılan veri seti doğrultusunda kurumsal sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerindeki etkiyi ortaya koyacak bir model oluşturmanın gerekli olacağı düşünülmüştür. Halka açık ve BIST'e kote edilerek sisteme dahil olmuş firmalar analiz edilmiştir. Bu firmaların sürdürülebilirlik endeksinde dahilse 1, dahil değilse 0 olarak kodlanarak oluşturulan sürdürülebilirlik değişkeni çalışmaya kukla değişken olarak eklenmiştir (King ve Lenox, 2001: 21; Elsayed ve Paton, 2005; Telle, 2006; Becchetti, Giacomo ve Pinnacchio, 2008: 16; Ziegler, 2012: 305). Bu bağlamda çalışmanın modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

$$AK_{it} = \alpha + \beta XSRD_{it} + \gamma' X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklem 1'de AK_{it} firmanın performansını temsilen aktif kârlılığı, XSRD_{it} sürdürülebilirlik endeksinde bulunan firmaların ait olduğu yılda 1 değerini alan kukla değişkeni, X_{it} firmanın performansı üzerinde etkisi olabileceği düşünülen bağımsız değişkenleri, α, β γ vektöründeki bileşenleri ve tahmini yapılacak parametreleri ve ε_{it} ise hata terimini göstermektedir. Denklemdeki hata terimi sıfır ortalama ve sabit varyanslı olduğu kabul edilmektedir.

Bu modelin tahmin edilmesinde en küçük kareler yöntemi kullanılabilir. Bu gözlenemeyen firmaya özgü özelliklerden dolayı dışlanmış değişken yanlılığına neden olabilir. Bu yüzden firma heterojenliği söz konusu olduğu durumlarda panel veri analizinin kullanımı firmaya özgü bu özelliklerin kontrol edilmesine imkân vermektedir (Elsayed ve Paton, 2005: 398).

Çevresel konularla ilgili Dowell, Hart ve Yeung (2000) yaptıkları çalışmada, çevresel ölçümlerde zamana bağlı olarak önemli bir değişiklik olmaması nedeniyle rassal etkiler tahmincisi kullanarak firma heterojenliğini kontrol altına alabilmiş, sabit etkiler modellerini tahmin edememiştir (Dowell, Hart ve Yeung, 2000: 34). Ancak rassal etkili tahminciler firma etkilerinin regresörle ilişkili olmadığı yani bağımlı ve bağımsız değişkenler birbiriyle ilişkisiz olduğunda tutarlı tahminciler üretmektedir. Çevresel performansla ilişkili konularda bu hipotez tartışılabilir (Elsayed ve Paton, 2005: 398). Nitekim Barnett ve Salomon (2002) sosyal sorumlulukla ilgili çalışmasında sabit etkiler panel veri modelini kullanmıştır (Barnett ve Salomon, 2002: B5). Çalışmada firma heterojenliği dikkate alındığı için bu durum denklem 2'de gösterilmiştir. Denklem 2'de yer alan Z_{it} firmaya ilişkin gözlenmeyen heterojenliği gösterirken, ε_{it} hata terimi ise V_{it} ve u_{it} olmak üzere ikiye bölünmüştür (Wagner, 2010; Ziegler, 2012: 305). Rassal etkili modellerde birimlere ya da hem birimi hem zamana göre ortaya çıkan değişiklikler hata teriminin bir bileşeni olarak modele eklenmektedir. V_{it} artık hataları, u_{it} ise birimlerdeki farklılıkları ve zamanla ortaya çıkan birimler arasındaki değişimi gösteren birim hatayı temsil etmektedir (Çatalbaş ve Yarar, 2015: 107):

$$AK_{it} = \alpha + \beta XSRD_{it} + \gamma' X_{it} + Z_{it} + V_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Çalışmada oluşturulan nihai model denklem 3'te sunulmuştur:

$$AK_{it} = \alpha + \beta_1 SRD_{it} + \beta_2 KAL_{it} + \beta_3 NSB_{it} + \beta_4 BYK_{it} \quad (3)$$

Oluşturulan denklemlerde i indisi firma sayısını, t indisi zaman aralığını, i = 1, ..., N yatay kesit boyutunu, t = 1, ..., T zaman boyutunu ifade etmektedir. Modelde u hata teriminin varyansı normal dağılmakta, yatay kesit birimler arasında ise korelasyonsuz, yine zaman ve birim açısından hatalar eşit varyanslıdır (Johnston ve Dinardo, 1997: 390).

Modelde bağımlı değişken aktif kârlılık, bağımsız değişken ve aynı zamanda kontrol değişkeni niteliğinde Sürdürülebilirlik Endeksi (SRD), Kaldıraç (KAL), Net Satış Büyümesi (NSB), Büyüklük (BYK) kullanılmıştır.

Özetle, çalışmaya dahil edilen her şirket birbirinden farklı hareketlere sahiptir. Panel veri analizi yöntemi bu farklılıkları dikkate almakta ve bu farklılıkların model içinde ölçülmesini sağlayabilmektedir. Ayrıca panel veri analizi gözlemlenemeyen etkileri saptayarak daha fazla bilgi edinilmesine yardımcı olabilmektedir (Gujarati 2004: 637; Baltagi, 2005, 4; Karadeniz, Günay ve Koşan, 2016: 45). Eğimin katsayısı sabit, sabit katsayısının zamana ve birime göre değişken panel veri modelleri araştırmalarda daha sıklıkla uygulanmaktadır. Bu modellerden sabit etkili panel veri modellerde; sabit terimin birimler arası değişken, eğim parametrelerinin ise zamana ve birime göre sabit kabul edilmektedir. Birimler arası farklılıklar sabit terimdeki farklılıklarla gösterilmektedir. Rassal etkili panel veri modellerinde ise tüm parametreler birime ve zamana göre değişkenlik göstermektedir (Çatalbaş ve Yazar, 2015: 106; Matyas ve Sevestre, 2008). Bu bağlamda çalışma kapsamında oluşturulan modelin panel veri analizi ile tahmin edilmesi uygun görülmüştür.

Araştırmanın Çalışma Grubu, Değişkenleri ve Veri Toplama Aracı

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda BİST 30 endeksinde bulunan 13 şirketin 2010Q2-2020Q4 yıllarını kapsayan dönemine ait finansal tabloları kullanılmıştır. Çalışmada üçer aylık verileri kullanılarak analiz yapılmıştır. Verilerin düzenlenmesi ve analizlerin gerçekleştirilmesinde MS Excel, EViews 12 ve Stata paket programları kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan değişkenlerin hesaplanmasında faydalanılan şirket verileri, kamuyu aydınlatma platformu ve finnet mali analiz programı üzerinden ulaşılan finansal tablolar kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen bilanço kalemleri net kâr, toplam aktifler, satış gelirleri ve toplam borçlardan oluşmaktadır. Bu çerçevede, araştırmanın modelinde yer alan değişkenler ve değişkenlerin hesaplanmasında kullanılan formüller Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Hesaplanma Biçimleri

Değişkenlerin Sınıflandırılması	Değişken ve Kısaltma	Hesaplanma Biçimi	Dayandırıldığı Literatür
<i>Bağımlı Değişken</i>	Aktif Kârlılığı (AK)	Net Kâr/Toplam Varlıklar	Lopez, Garcia ve Rodriquez (2007), Ziegler (2011), Ameer ve Othman (2012), Aggarwal (2013), Russo ve Mariani (2013), Marti, Rovira Val ve Drescher (2015), Güngör ve Dinçel (2018), Doğukanlı ve Borak (2020), Sak ve Dalgac (2020)
	Kaldıraç (KAL)	Toplam Borç/Toplam Varlıklar	Lopez, Garcia ve Rodriquez (2007), Ziegler (2011), Fettahoğlu (2013), Russo ve Mariani (2013), Marti, Rovira Val ve Drescher (2015), Çam (2017), Önder (2017), Doğukanlı ve Borak (2020)
<i>Bağımsız ve Kontrol Değişkenler</i>	Net Satış Büyümesi (NSB)	$(\text{Satış Gelirleri}_t - \text{Satış Gelirleri}_{t-1}) / \text{Satış Gelirleri}_{t-1} * 100$	King ve Lenox (2001), Konar ve Cohen (2001), Ziegler (2011), Ameer ve Othman (2012), Doğukanlı ve Borak (2020)
	Büyüklik (BYK)	Toplam Aktifler	Becchetti, Giacomo ve Pinnacchio (2008), Ziegler (2011), Russo ve Mariani (2013), Marti, Rovira Val ve Drescher (2015), Aggarwal (2020), Doğukanlı ve Borak (2020), Önder (2020)

Kukla Değişken	Sürdürülebilirlik Endeksi (SRD)	Firma sürdürülebilirlik endeksindeyse 1 değerini, sürdürülebilirlik endeksinde değilse 0 değerini almaktadır.	Lopez, Garcia ve Rodriquez (2007), Becchetti, Giacomo ve Pinnacchio (2008), Russo ve Mariani (2013), Marti, Rovira Val ve Drescher (2015), Güngör ve Dinçel (2018), Doğukanlı ve Borak (2020) Önder (2020), Sak ve Dalgar (2020)
----------------	---------------------------------	---	--

Tablo 1’de yer alan değişkenlere ve bu değişkenlerin hesaplanma biçimlerine ilişkin verilen bilgileri kısaca özetlemek gerekirse;

- ✓ Aktif Kârlılık: Yatırımcılara kazançlarında sürdürülebilir büyüme sağlamak işletme yöneticilerin en temel hedefidir. Yöneticilerin belirledikleri bu hedefin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine yönelik performansın değerlendirilmesinde kâr odaklı ölçütler yaygın olarak kullanılmaktadır. Kârlılığın düşük olduğu dönemlerde sosyal sorumluluk harcamaları ekonomik isteklerin önceliklerine göre yerine getirilmektedir. Bu harcamalar işletmenin ekonomik performansı üzerinde etkisine bağlı olarak işletme karar vericileri tarafından yerine getirilmektedir (Ullmann, 1985: 540-541). Çalışmada firma performansının ölçülmesinde aktif kârlılık oranı kullanılmıştır. Aktif kârlılık, net kârın toplam aktiflere ya da toplam varlıklara bölünmesiyle hesaplanmaktadır. İşletmenin sahip olduğu varlıklarla ne kadar kazanç sağlanıldığını gösteren bu oran varlıkların ya da aktiflerin verimli kullanılıp kullanılmadığı hakkında önemli bilgiler vermektedir (Çakır ve Küçükkaplan, 2012: 74).
- ✓ Büyüklük: Büyüklük değişkeni üretimde ölçek ekonomileri ve rekabet avantajı gibi işletmenin kurumsal özellikleri hakkında bilgi veren kapsamı geniş bir değişkendir (Ball ve Foester, 1982). İşletmenin politik görünürlüğü temsil eden bu gösterge aracılığıyla görünürlüğü büyük olan işletmeler küçük işletmelere göre paydaşlar, yatırımcılar ve düzenleyici kuruluşlar tarafından takip edilme olasılığı daha yüksektir. Takip edilen bu işletmeler yanlış yönetilirse rekabet avantajları kaybedilmesi ya da vergilendirme, davalar ve düzenlemelerin artmasına bağlı olarak işletme yüksek maliyetlerle karşı karşıya kalabilmektedir. İşletmeler ortaya çıkacak bu maliyetlere karşı herhangi bir yaptırıma maruz kalmadan sosyal açıdan sorumluluklarını kendi istekleriyle yerine getirmeye başlayabilmektedir (Keim ve Zeithaml, 1986: 835; Keim ve Zardkoohi, 1988). Çalışmada bağımsız değişkenlerden biri olarak kullanılan büyüklük değişkeni aktiflerin toplamı üzerinden hesaplanmaktadır (Marti, Rovira Val ve Drescher, 2015: 309; Ziegler, 2011: 309;). Bu değişken; aktiflerin doğal logaritması alınarak modele dahil edilmiştir.
- ✓ Kaldıraç: Literatürde riskin bir göstergesi olarak da sıklıkla kullanılan değişkenlerden biri kaldıraç düzeyidir (Callan ve Thomas, 2009: 65-66). Kurumsal sürdürülebilirlik ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi etkileyebileceği düşünülen bu gösterge toplam borçların varlıkların toplamına bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Callan ve Thomas, 2009: 66; Fettahoğlu, 2013: 15; Makni, Franceour ve Bellavance, 2008: 412; Lopez, Garcia ve Rodriquez, 2007: 291; Marti, Rovira Val ve Drescher, 2015: 308; Russo ve Mariani, 2013: 34; Ziegler, 2011: 309). Çalışmada bağımsız değişken olarak kullanılan kaldıraç değişkeninin miktarının artması firmanın varlıklar için daha fazla borçlandığı anlamına gelmektedir. Bu durumda işletme borçlanmanın doğuracağı olumsuzluklarla karşı karşıya kalabilmektedir. Kaldıraç miktarının azalması durumunda ise kârlılık oranının artması beklenmektedir.
- ✓ Net Satış Büyümesi: Çalışmada kullanılan bir diğer bağımsız değişken net satış büyümesidir. İşletmelerin net satış büyümesi, cari dönemdeki satış gelirleri ile bir önceki dönem satış gelirlerinin arasındaki farkın bir önceki dönem satış gelirlerine bölünmesiyle hesaplanmaktadır. (Ameer ve Othman, 2012: 64). Yani net satış büyümesi bir yıl içindeki net satışların büyüme oranını bir önceki yıldaki net satışlarla karşılaştırılarak hesaplanmaktadır. Net satış büyüme oranı şirketin büyüme dinamiklerinin bir ölçüsü olarak da ifade edilebilir (Ziegler, 2011: 309).
- ✓ Sürdürülebilirlik Endeksi: Türkiye’deki ilk sürdürülebilirlik endeksi BIST’de 4 Kasım 2014 tarihinden itibaren hesaplanarak yayınlanmaya başlanmıştır. BIST sürdürülebilirlik endeksinin yayınlanmaya başlandığı bu tarihten itibaren Vigeo EIRIS (Ethical Investment Research Services Limited/Etik Yatırım Araştırma Hizmetleri Limited Şirketi) sürdürülebilirlik değerlendirme

sonuçları kullanılmıştır. Değerlemelerde sadece kamuya açık (mali raporlar, internet siteleri, sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk raporları gibi) bilgiler kullanılmakta, kullanılan Refinitiv verilerine yönelik ortaya çıkacak maliyetler Borsa İstanbul tarafından karşılanmaktadır. EIRIS tarafından değerlemeye tabi tutulan şirketlerin 30 Haziran itibarıyla kamuya açık bilgilerin çevre, biyoçeşitlilik, iklim değişikliği, yönetim kurulunun yapısı, rüşvetle mücadele, insan hakları, tedarik zinciri, sağlık ve güvenlik alanlarındaki politika ve faaliyetlerine ilişkin profil hazırlayarak şirketlere gönderir. Şirketler kendilerine gönderilen bu profilleri inceleyerek, profile ilişkin yorum ve düzeltme içeren bilgileri, kamuya açık kaynağı ve kamuya açıklanma zamanını belirtmek suretiyle EIRIS'e geri bildirimde bulunurlar. EIRIS, şirketlerden gelen geri bildirimleri profillere entegre ederek ilgili şirketler için nihai profilleri oluşturur. Ayrıca EIRIS, Borsa İstanbul tarafından belirlenmiş olan "Endeks Seçim Kriterleri"ne göre endeks kapsamında yer alacak şirketlerin listesini oluşturur (BIST, 2020: 6-7). 16 Ağustos 2021 tarihinden itibaren ise Borsa İstanbul ile Refinitiv Enformasyon Limited Şirketi arasında yapılan anlaşma sonucu Refinitiv'in sürdürülebilirlik değerlendirme sonuçları kullanılmaya başlanmıştır. Refinitiv'in değerlendirme metodolojisi emisyon, yenilik, kaynak kullanımı, toplum, insan hakları, ürün sorumluluğu, işgücü, kurumsal sosyal sorumluluk stratejisi, yönetim, paydaşlardan oluşan 10 kategori; emisyonlar, atık, biyolojik çeşitlilik, çevresel yönetim sistemleri, ürün yeniliği, yeşil getiriler, ar-ge ve sermaye harcamaları, su, enerji, sürdürülebilir paketleme, çevresel tedarik zinciri, insan hakları, sorumlu pazarlama, ürün kalitesi, veri gizliliği, çeşitlilik ve katılım, kariyer gelişimi ve eğitim, çalışma koşulları, iş güvenliği ve sağlık, kurumsal sosyal sorumluluk stratejisi, ESG (environment, social, governance/çevre, sosyal, yönetim) raporlaması ve şeffaflık, yapı (bağımsızlık, çeşitlilik ve komiteler), tazminat, paydaş hakları, devralma haklarından oluşan 25 tema; çevresel, sosyal ve yönetim alanlarından oluşan 3 temel başlığı kapsamaktadır (LSEG, 2022: 10). BIST'de oluşturulan bu endeksin temel hedefi BIST'e kote olmuş ve kurumsal sürdürülebilirlik performansları üst düzeyde olan işletmelerin yer alacağı bir endeks oluşturulması, Türkiye'de özellikle BIST'de bulunan işletmeler arasında sürdürülebilirlikle ilgili farkındalık, bilgi ve faaliyetlerinin artırılmasıdır (BIST, 2020). Bu çalışmada yer alan firmalar bu endekse dahilse 1 ile, dahil değilse 0 ile kodlanarak ölçülmektedir (Beccchetti, Giacomo ve Pinnacchio, 2008: 11; Doğukanlı ve Borak, 2020: 86; Lopez, Garcia ve Rodriguez, 2007: 290; Marti, Rovira Val ve Drescher, 2015: 309; Önder, 2020: 945; Russo ve Mariani, 2013: 34; Sak ve Dalgar, 2020: 177). Firmaların sürdürülebilir endeksinde yer alması bu endekste bulunabilmenin kriterlerini yerine getirmiş anlamına gelmekte, sürdürülebilirliklerinin kurumsal açıdan yüksek olduğunu kanıtlamaktadır.

BULGULAR

Modelin Tahmin Edilmesi

Panel regresyon analizlerinde durağan olmayan serilerle çalışılması sahte regresyon problemine yola açmaktadır. Bu nedenle regresyon analizlerinde modele dahil edilen değişkenlerin durağanlığının sınanması gerekmektedir. Ayrıca, panel veri analizlerinde veri seti farklı birimlerden oluştuğundan, veri setinde birimler arası korelasyon probleminin bulunması analiz sonuçlarının güvenilirliğini önemli ölçüde etkilemektedir.

Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Bu çalışmada öncelikle seri düzeyinde yatay kesit bağımlılığı problemi bulunup bulunmadığı test edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığını test etmek için literatürde farklı testler geliştirilmiştir. Breusch Pagan (1980) tarafından geliştirilen Breusch Pagan LM testi yatay kesit boyutu zaman boyutundan küçük olduğunda ($N < T$) kullanılırken, zaman boyutu ile yatay kesit boyutu birbirine eşit olduğunda ($N = T$) Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD LM2 testi kullanılmaktadır. Bununla birlikte, birim boyutu zaman boyutundan büyük olduğunda Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD LM testi kullanılmaktadır. Bu çalışmada $N=14$ ve $T=43$ olduğundan birim boyutu zaman boyutundan küçüktür. Bu nedenle çalışmada yatay kesit bağımlılığını test etmek için Breusch Pagan LM testi kullanılmıştır. Tablo 4'te yer alan tahmin sonuçları incelendiğinde panel veri setinde yatay kesit probleminin var olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Breusch Pagan (1980) LM Testi

Değişken	LM Test İstatistiği	Olasılık Değeri
AK	884.1682	0.000*
KAL	585.5500	0.000*
NSB	449.0809	0.000*
LnBYK	2285.417	0.000*

Temel hipotez %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmektedir.

Durağanlık Testleri

Panel veri setinde yatay kesit problemi sözkonusu olduğu için serilerin durağanlığını analiz etmek için Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran CIPS panel birim kök testi kullanılmıştır. Tablo 5, Pesaran CIPS Birim Kök Testi sonuçlarını vermektedir.

Tablo 5: Pesaran CIPS (2007) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
AK	-2.253	0.032**
KAL	-2.393	0.008*
NSB	-2.366	0.011**
LnBYK	-2.773	0.038 ¹

¹ Sabitli ve trendli modelde %5 anlam seviyesinde durağan iken diğer değişkenler trend içermemektedir. *, ** sırasıyla %1 ve %5 anlam düzeyini temsil etmektedir.

Modelin Seçim Testi Sonuçları

Tablo 6 incelendiğinde klasik modelin uygun olmadığı, sabit etkiler veya rassal etkiler modellerinden birinin seçilmesinin uygun olduğu görülmektedir. Son olarak, rassal etkiler modeli ile sabit etkiler modeli arasında seçim yapmak için Hausman Testi kullanılmıştır. Tahmin sonuçları incelendiğinde Hausman test istatistiğine ait olasılık değerinin 0.10'dan büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla uygun model rassal etkiler modelidir. Bu bağlamda rassal etkiler modeli tahmin edilmiştir. Ancak tahmin edilen regresyon denkleminde tahmin edilen katsayıların güvenilir olabilmesi için, tahmin edilen regresyon denkleminde, birimler arası korelasyon, otokorelasyon ve farklı varyans problemlerinin bulunmaması gerekmektedir. Elde edilen sonuçlar, tahmin edilen regresyon denkleminde üç probleminde var olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle test sonuçlarına yer verilmiş ve üç farklı model tahmin edilmiştir.

Tablo 6: F, LM ve Hausman Test Sonuçları

Model Seçimi	Test Türü	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Uygun Model
Klasik Model-Sabit Etkiler Modeli	F Testi	26.71	0.000*	Sabit Etkiler
Klasik Model-Rassal Etkiler Modeli	Breusch Pagan LM Çarpanı	1395.90	0.000*	Rassal Etkiler
Sabit Etkiler-Rassal Etkiler Modeli	Hausman	1.79	0.7749	Rassal Etkiler

*%1 anlam seviyesinde temel hipotez reddedilmektedir.

Tablo 7'de yer alan tahmin sonuçları incelendiğinde tahmin edilen regresyon denkleminin hem farklı varyans hem otokorelasyon hem de birimler arası korelasyon problemlerini içerdiği görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada öncelikle mevcut problemler test edilmeden önce elde edilen regresyon sonuçları, dirençli tahminlere dayalı olarak elde edilen sonuçlar ve son olarak birimler arası korelasyonu dikkate alan model, Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 7: Heteroskedasite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon Testleri

Problem	Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
Otokorelasyon	LM	193.38	0.000	Otokorelasyon bulunmaktadır.
	ALM	35.87	0.000	
Heteroskedasite	Levene, Brown ve Forsythe	W0:26.579	0.000	Heteroskedasite bulunmaktadır.
		W50:22.341	0.000	
		W10:25.556	0.000	
Birimler arası Korelasyon	Pesaran CD Test	24.537	0.000	Birimler arası korelasyon vardır

Model Tahmin Sonuçları

Tahmin sonuçları incelendiğinde, sürdürülebilirlik ile işletme performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, kaldıraç ve aktif büyüklüğü ile işletme performansı arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Net satış büyümesi ile işletme performansı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kaldıraçta meydana gelen bir birimlik artış, işletme performansını 8.001 azaltmaktadır. Net satış büyümesinde meydana gelen bir birimlik artış işletme performansını 0.004 birim arttırmaktadır. Aktif büyüklüğünde meydana gelen %1'lik artış, işletme performansını 0.83 azaltmaktadır.

Tablo 8: Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Non-robust			
	Katsayı	Std. Hata	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
SRD	0.075	0.671	0.11	0.910
KAL	-8.001	2.772	-2.89	0.004*
NSB	0.004	0.0017	2.63	0.008*
LnBYK	-0.838	0.362	-2.31	0.022**
C	28.807	8.481	3.40	0.001
Robust				
	Katsayı	Std. Hata	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
SRD	0.075	1.150	0.07	0.948
KAL	-8.001	3.338	-2.40	0.017**
NSB	0.004	0.0013	3.55	0.000*
LnBYK	-0.838	0.382	-2.19	0.025**
C	28.807	26.064	1.11	0.269
AR(1)				
	Katsayı	Std. Hata	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
SRD	0.209	0.900	0.23	0.816
KAL	-10.05	3.198	-3.14	0.002*
NSB	0.0036	0.0017	2.06	0.040**
LnBYK	-0.998	0.446	-2.24	0.025**
C	33.697	10.307	3.27	0.001

*,** sırasıyla %1 ve %5 anlam düzeyini göstermektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Son yıllarda çevresel konularda farkındalığın artması ile işletmeler çevresel alanla ilgili çevreyi koruma ilkesi çerçevesine yönelik uygulamaları faaliyetlerinin bir parçası olarak uygulamaya başlamışlardır. Sürdürülebilirlik paradigması bu dönemde yoğun ilgi görmeye başlayan bir konu haline gelmiş, sürdürülebilirlikle birlikte farklı işdisiplinleri de bu ilgiden payını alarak gelişmeye başlamıştır. İşletmelerin faaliyetlerinin gereği olarak ekonomik, ekolojik ve sosyal etkileri de çok çeşitli olmaya başlamıştır. Bu etkilerin dinamik olması beraberinde şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi yetenekleri

gerektirmektedir. Bu bağlamda işletmeler sürekliliğini sağlamak için en önemli amacı olan kârlılık, yeni ekonomik ortamda tek başına yeterli olmamakta kârlılıkla birlikte yeni hedeflerin benimsenmesi zorunlu hale gelmektedir.

Sürdürülebilirlik endeksleri çevre, sosyal ve kurumsal yönetim kapsamında üç ana faktörü dikkate alarak işletme performanslarını sürdürülebilirlik açısından değerlendirmekte ve kurumsal stratejilerde sürdürülebilirliği teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Sürdürülebilirlik endekslerinde yer alan işletmeler en iyi çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim performansına sahip, enerji, teknoloji ve çevresel hizmetler alanında çevresel, sosyal ve kurumsal yönetime ilişkin temel problemleri çözmeyi hedefleyen işletmelerden oluşmaktadır. Sürdürülebilir endeksinde bulunma işletme çevresinde ve işletmenin etkileşim içinde bulunduğu bütün paydaşların ve yatırımcıların gözünde kurumsal ve ticari itibara sahip işletme olarak görülmesine yol açabilecektir. Sürdürülebilirlik endeksinde olmanın sağladığı avantajla kurumsal ve ticari itibar kazanan işletmeler sürdürülebilirlik endeksinde olmayan işletmelerin dikkatini çekerek onların da bu endekse girebilmeye yönelik isteklerinin artması sağlanabilecektir. Böylece sürdürülebilirlik konusuna ağırlık veren bir örgütsel yapıların meydana gelmesine zemin oluşturulabilecektir.

Rekabetin getirdiği avantajlardan yararlanmak ve işletme performansının artırılması stratejik açıdan uygun ekonomik ortamın olduğu piyasalarda gerçekleştirilmesi daha kolaydır. İşletmelerin performansının belirlenmesinde kullanılan tekniklerin doğru öngörülere sahip olması şirket değerinin doğru gösterilmesi açısından önemlidir. Kurumsal sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerindeki etkisini tahmin etmede en küçük kareler yöntemi kullanılabilir. Ancak bu yöntem gözlemlenemeyen işletme heterojenliğini göz ardı edebilmektedir. Yüksek teknoloji, güçlü bir yönetim, faaliyetlerle ilgili stratejiler işletme performansını pozitif yönde etkileyebilir. Bu değişkenlerin göz ardı edilmesi parametre tahminlerinde hatalı sonuçlara yol açabilmektedir. Bu değişken yanlılığı sabit ve rassal etkili modeller aracılığıyla giderilebilmektedir (Ziegler, 2012:323). Çalışmanın odak noktası kurumsal sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerindeki etkisini tespit etmektir. Çalışmada süreklilik gösteren 13 şirketin panel verisi ile uygulama kısmında panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Analizde yapılan diagnostik testlerden elde edilen sonuçlara göre çalışmada dirençli tahmincilerin kullanılmasının daha uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Analiz kapsamına dahil edilen 13 işletmenin verileri kullanılarak çeşitli testler yapılmıştır. Bu testlerde bağımlı değişken olarak aktif kârlılığı, bağımsız değişken ve aynı zamanda kontrol değişkeni niteliğinde sürdürülebilir endeksi yapay (kukla) değişkeni, büyüklük, kaldıraç ve net satış büyümesi değişkenleri kullanılmıştır.

Yapılan test sonuçlarından elde edilen bulgulara göre; rassal etkili panel veri modelinde kurumsal sürdürülebilirliğin işletme performansı üzerindeki etkisi anlamsız bulunmuştur. Rassal etkili panel veri modelinde SRD kukla değişkeninin aktif kârlılık üzerindeki etkisi pozitif yönde ve anlamsızdır. Sürdürülebilirlikle ilgili olarak ortaya çıkan bu bulgu Aggarwal (2013), Önder (2017), Doğanlı ve Borak (2020) tarafından yapılan çalışma sonuçlarıyla uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. İstatiksel olarak anlamlı bir etkinin ortaya çıkmaması bu etkinin pozitif ya da negatif yönde olduğuna yönelik bir görüş sunmamaktadır. Kurumsal sürdürülebilirliğin modelde anlamsız bulunmasıyla ilgili olarak işletme paydaşlarının ve diğer etkileşimde olan grupların sürdürülebilirlik konusunda yeterli bilinçlenme düzeyine erişemedikleri söylenilebilir. İşletmelerin tümü sürdürülebilirlik endeksinde yer alamamaktadır. Bugün bakıldığında birçok işletme ekolojik, sosyal ve ekonomik açıdan çevrenin korunması, sosyal eşitlik, adalet, ekonomik kalkınma konularında önemli sözler vermiştir. Sürdürülebilirlikle ilgili kaygıları olan bu işletmelerin işletme paydaşları ya da yatırımcılar tarafından teşvik edildiği takdirde işletmenin sürdürülebilirlik faaliyetlerinin daha fazla gelişmesine fayda sağlayacağı söylenilebilir.

Bu modelde analizden elde edilen diğer bulgular değerlendirildiğinde; büyüklük, kaldıraç ve net satış büyümesi değişkenleri anlamlı bulunmuştur. Büyüklük ve kaldıraç değişkeni aktif karlılık üzerinde anlamlı ve negatif etkiye sahipken, net satış büyümesi aktif karlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkiye sahiptir. İşletme büyüklüğü ve kaldıraç işletme performansı üzerinde olumsuz etki yaratırken, net satış büyümesi işletme performansı üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Büyüklük değişkeni ve varlıklar için borçlanma miktarının artması anlamına gelen kaldıraç değişkenlerinin işletme performansı üzerinde yarattığı olumsuz etki ile net satış büyümesinin işletme performansı üzerinde ortaya çıkan olumlu etkisi beklentiler dahilinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'deki ilk Sürdürülebilirlik Endeksi 2014 yılında BIST 30'a giren işletmeler dikkate alınarak hesaplanmaya başlamıştır. Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan bu işletmelerin sürdürülebilirliğin performansları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi bakımından yapılan bu çalışmanın

literatüre faydalı olacağı tahmin edilmektedir. İşletmelerin çevresel, sosyal, kurumsal yönetim, yönetişime ilişkin yeteneklerinin yeterli olup olmadığı konusunda bu çalışmanın ışık tutacağı düşünülmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda daha geniş dönem aralığı baz alınarak farklı işletme performansı ölçüm göstergeleri ve farklı analiz yöntemlerinin kullanılarak kurumsal sürdürülebilirliğin araştırılması önerilebilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmanın yürütülmesinde birinci yazar Sonay Akar %60, ikinci yazar Reyhan Ayşen Wolff %20 ve üçüncü yazar Pınar Koç %20 oranında katkı sunmuştur.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu araştırmanın verileri doküman analizi ile toplandığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, D. P. (2013). Impact of Sustainability Performance of Company on its Financial Performance: A Study of Listed Indian Companies. *Global Journal Management and Business Research*, 0(13), 61-70.
- Aguinis H. & Glavas, A. (2012). What We Know and Don't Know About Corporate Social Responsibility: A Review and Research Agenda. *Journal of Management*, 38(4), 932-968.
- Altuntaş, C. & Türker, D. (2012). Sürdürülebilir Tedarik Zincirleri: Sürdürülebilirlik Raporlarının İçerik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 39-64.
- Ameer, R. & Othman, R. (2012). Sustainability Practices and Corporate Financial Performance: A Study Based on The Top Global Corporations. *Journal of Business Ethics*, 0(108), 61-79.
- Ball, R. & Foster, G. (1982). Corporate Financial Reporting: A Methodological Review of Empirical Research. *Journal of Accounting Research*, 0(20), 161-234.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. New York: John Wiley.
- Barnett, M. L. & Salomon, R. M. (2002). Unpacking Social Responsibility: The Curvilinear Relationship Between Social and Financial Performance. *In Academy of Management Proceedings*, 0(1), B1-B6.
- Baumgartner, R. J. (2014). Managing Corporate Sustainability And CSR: A Conceptual Framework Combining Values, Strategies and Instruments Contributing to Sustainable Development. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 21(5), 258-271.
- Bayar, G. & Tokpunar, S. (2014). Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üretimini Belirleyicileri-Panel Veri Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 5(1), 67-85.
- Becchetti, L., Di Giacomo, S. & Pinnacchio, D. (2008). Corporate Social Responsibility and Corporate Performance: Evidence From A Panel of US Listed Companies. *Applied Economics*, 40(5), 541-567.
- BIST. (2020). Sürdürülebilirlik Endeksi Temel Kuralları. www.borsaistanbul.com/files/bist-surdurulebilirlik-endeksi-temel-kurallari-31122014.pdf adresinden 25.01.2024 tarihinde erişildi.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 0(47), 239-253.
- Bülbül, S. & Köse, A. (2011). Türk Gıda Şirketlerinin Finansal Performansının Çok Amaçlı Karar Verme Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(Özel Sayı), 71-97.
- Callan, S. J. & Thomas, J. M. (2009). Corporate Financial Performance and Corporate Social Performance: An Update and Reinvestigation. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 16(2), 61-78.
- Carpenter, G. & White, P. 2004. Sustainable Development: Finding The Real Business Case. *Corporate Environmental Strategy. International Journal for Sustainable Business*, 11(2), 51-56.
- Caymaz, E., Soran, S. & Erenel, F. (2014). İşletmelerde Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk İlişkisi: Küresel İlkeler Sözleşmesi Örneği. *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 1(3), 208-217.
- Çakır, H. M. & Küçükkaplan, İ. (2012). İşletme Sermayesi Unsurlarının Firma Değeri ve Kârlılığı Üzerindeki Etkisinin İMKB'de İşlem Gören Üretim Firmalarında 2000-2009 Dönemi İçin Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 0(53), 69-86.

- Çam, İ. (2023). Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Finansmana Erişim: BİST’de Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 0(99), 85-102.
- Çatalbaş, G. K. & Yazar, Ö. (2015). Türkiye'deki Bölgeler Arası İç Göçü Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi. *Alphanumeric Journal*, 3(1), 99-117.
- Doğukanlı, H. & Borak, M. (2020). Sürdürülebilirliğin Firma Performansına Etkisi: Borsa İstanbul’da Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 81-94.
- Dowell, G., Hart, S. & Yeung, B., (2000). Do Corporate Global Environmental Standards Create or Destroy Market Value. *Management Science*, 46(8), 1059–1074.
- Dyllick, T. & Hockerts, K. (2002). Beyond the Case for Corporate Sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 0(11), 130-141.
- Elsayed, K. & Paton, D. (2005). The Impact of Environmental Performance on Firm Performance: Static and Dynamic Panel Data Evidence. *Structural Change And Economic Dynamics*, 16(3), 395-412.
- Erdinç, Z. & Aydınbaş, G. (2021). Tarımsal Katma Değer Belirleyicilerinin Panel Veri Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 213-232.
- Etzion, D. (2007). Research on Organizations and The Natural Environment, 1992-Present: A Review. *Journal of Management*, 33(4), 637–664.
- Fettahoğlu, S. (2013). İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ile Finansal Performans Arasındaki İlişki: İMKB’ye Yönelik Bir Uygulama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 11-20.
- Frees, E. W. (2004). *Longitudinal and Panel Data: Analysis and Applications in the Social Sciences*. West Nyack, NY, USA: Cambridge University Press.
- Garcia, J., da Silva S.A., Carvalho, A. S. & de Andrade Guerra, J. B. S. O. (2017). Education for Sustainable Development and Its Role in The Promotion of The Sustainable Development Goals. (Ed. J. Paulo Davim). *Curricula for Sustainability in Higher Education* İçinde (s.1-18). Switzerland: Springer Nature.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*. The McGraw- Hill Companies.
- Güngör, N. & Dinçel, C. (2018). Does Corporate Sustainability Practices Have an Impact on Financial Performance: A Study Based on BIST Manufacturing Firms. *Press Academia Procedia*, 8(1), 9-13.
- Hsiao, C. (2007). Panel Data Analysis-Advantages and Challenges. *Test*, 16(1), 1-22.
- Huang, C. & Wang, M. C. (2008). The Effects of Economic Value Added and Intellectual Capital on The Market Value of Firms: An Empirical Study. *International Journal of Management*, 25(4), 722-731.
- Johnston, J. & Dinardo, J. (1997). *Econometric Methods*. New York: McGraw-HiU.
- Karadeniz, E., Günay, F. & Koşan, L. (2019). Halka Açık Konaklama İşletmelerinde Maliyet Yapışkanlığının Analizi. *Journal of Tourism Theory and Research*, 5(2), 171-181.
- Keim, G. & Zardkoohi, A. (1988). Looking for Leverage in PAC Markets: Corporate and Labor Contributions Considered. *Public Choice*, 0(58), 21-34.
- Keim, G. D. & Zeithaml, C. P. (1986). Corporate Political Strategy and Legislative Decision Making: A Review and Contingency Approach. *Academy of Management Review*, 11(4), 828-843.
- King, A. A. & Lenox, M. J. (2001). Does It Really Pay to Be Green? *Journal of Industrial Ecology*, 5(1), 105-116.
- Konar, S. & Cohen, M. A. (2001). Does the Market Value Environmental Performance? Review of *Economics and Statistics*, 83(2), 281-289.
- Kuşat, N. (2012). Sürdürülebilir İşletmeler İçin Kurumsal Sürdürülebilirlik ve İçsel Unsurları. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2), 227-242.
- López, M. V., Garcia, A. & Rodriguez, L. (2007). Sustainable Development and Corporate Performance: A Study Based on The Dow Jones Sustainability Index. *Journal of Business Ethics*, 0(75), 285-300.
- LSEG. (2022). *Environmental, Social and Governance Scores From Refinitiv*. https://www.lseg.com/content/dam/marketing/en_us/documents/methodology/refinitiv-esg-scores-methodology.pdf (Accessed: 24.01.2024).
- Makni, R., Francoeur, C. & Bellavance, F. (2009). Causality Between Corporate Social Performance and Financial Performance: Evidence From Canadian Firms. *Journal of Business Ethics*, 0(89), 409-422.

- Marti, C. P., Rovira-Val, M. R. & Drescher, L. G. (2015). Are Firms That Contribute to Sustainable Development Better Financially? *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 22(5), 305-319.
- Matyas, L. & Sevestre, P. (2008). *The Econometrics of Panel Data: Fundamentals and Recent Developments in Theory and Practice*. Berlin: Springer Science & Business Media.
- Önder, Ş. (2017). İşletme Karlılığına Kurumsal Sürdürülebilirliğin Etkisi: BIST’te Bir Uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(4), 937-956.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *CESifo (Center for Economic Studies and ifo Institute) Working Paper, No. 1229*. Empirical and Theoretical Methods.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Russo, A. & Mariani, M. (2013). Drawbacks of A Delisting From A Sustainability Index: An Empirical Analysis. *International Journal of Business Administration*, 4(6), 29-40.
- Sak, A. F. & Dalgat, H. (2020). Kurumsal Sürdürülebilirliğin Firmaların Finansal Performansına Etkisi: BIST Kurumsal Sürdürülebilirlik Endeksindeki Firmalar Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 0(85), 173-186.
- Schaltegger, S. & Burritt, R. (2005). Corporate Sustainability. *The International Yearbook of Environmental and Resource Economics 2005/2006* içinde (s.185-222). United Kingdom: Edward Elgar.
- Şenol, O., Akbulut, F. & Gençtürk, M. (2022). Gelir Gruplarına Göre Ülke Endeksleriyle Covid 19 Göstergeleri Arasında İlişkinin Panel Veri Analiz Yöntemi ile İncelenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(4), 929-946.
- Telle, K. (2006). It Pays to be Green—A Premature Conclusion? *Environmental and Resource Economics*, 35(3), 195-220.
- Torum, O. & Yılmaz, Küçük A. (2009). Havacılıkta Sürdürülebilirlik Yönetimi: Türkiye’deki Hava Limanları İçin Sürdürülebilirlik Uygulamaları Araştırması. *Journal of Aeronautics and Space Technologies*, 4(2), 47-58.
- Ullmann, A. A. (1985). Data In Search of a Theory: A Critical Examination of the Relationships Among Social Performance, Social Disclosure and Economic Performance of US Firms. *Academy of Management Review*, 10(3), 540-557.
- URL: <https://www.undp.org/tr/node/12306> adresinden 20.11.2023 tarihinde erişildi.
- Wagner, M. (2010). The Role of Corporate Sustainability Performance for Economic Performance: A Firm-Level Analysis of Moderation Effects. *Ecological Economics*, 69(7), 1553-1560.
- Ziegler, A. (2012). Is it Beneficial to be Included in a Sustainability Stock Index? A Panel Data Study for European Firms. *Environmental and Resource Economics*, 52(3), 301-325.
- Zink, K. J., Steimle, U. & Fischer, K. (2008). Human Factors, Business Excellence and Corporate Sustainability: Differing Perspectives, Joint Objectives. (Ed. K.J. Zink). *Corporate Sustainability as a Challenge for Comprehensive Management* içinde (s.3-18). Almanya, Heidelberg: Physica-Verlag.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 229-240, Spring 2024

Almanya'nın İlk Millî Güvenlik Strateji Belgesi* Germany's First National Security Strategy Document

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1422197>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
18.01.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
03.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Dr. Mehmet Alkanalka
Bağımsız Araştırmacı
mehmetalkanalka@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-2311-935X

Öz

Almanya'nın ilk millî güvenlik strateji belgesi, 2023 yılında aralarında Sosyal Demokratların ve askerî konulara mesafeli duran Yeşillerin de olduğu üçlü koalisyon döneminde hazırlanarak yayımlanmıştır. Bu belge, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın da etkisinde hazırlanmıştır ve Almanya açısından önemli bir güvenlik politikası değişimidir. Geçmişte beyaz kitap üzerinden güvenlik politikasını açıklayan Almanya'nın, ilk kez bir millî güvenlik strateji belgesi ile bunu kamuoyu ile paylaşması bile bu değişimin önemli göstergelerinden birisini teşkil etmektedir. Almanya'yı beyaz kitabı bırakarak millî güvenlik strateji belgesi hazırlamaya yönelten başat etken her ne kadar Rusya-Ukrayna Savaşı olmakla birlikte askerî güvenlik konularına mesafeli duran partilerin koalisyonu döneminde bu dönüşümün gerçekleşmiş olmasının incelenmeye değer bir konu olduğu değerlendirilmiştir. Bu makalenin amacı, Almanya'nın ilk millî güvenlik strateji belgesini hem Almanya'nın önceki strateji belgeleri olan beyaz kitapları ile hem de ABD'nin millî güvenlik strateji belgeleri üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz ederek uluslararası ilişkiler alan yazınına katkı sağlamaktır. Bu makalede Almanya'nın millî güvenlik politikalarında bir dönüm noktası niteliğindeki ilk millî güvenlik stratejisi belgesi; neo-realizm, neo-klasik realizm teorileri ile Avrupa'daki eleştirel güvenlik teorilerinin ışığı altında, Almanya'nın 2016 Beyaz Kitabı ve 2016-2023 yılları arasında yayımlanan ABD'nin 2017 ve 2023 millî güvenlik strateji belgelerindeki tehditler ile karşılaştırmalı olarak nitel analiz metodu ile analiz edilmiştir. Bu belge, uluslararası ilişkilerde devletlerin güvenlik kaygılarının partiler üstü olduğunun somut örneklerinden birisi olarak ele alınabilir.

Anahtar Kelimeler: Almanya, ABD, Güvenlik Çalışmaları, Millî Güvenlik Stratejisi, Rusya-Ukrayna Savaşı

Abstract

Germany's first national security strategy document was prepared and published in 2023 during the triple coalition period, including Social Democrats and Greens who stayed away from military issues. This document was prepared under the influence of the Russia-Ukraine War and is an important security policy change for Germany. Even the fact that Germany, which explained its security policy through a white paper in the past, shared this with the public for the first time through a national security strategy document, constitutes one of the important indicators of this change. Although the main factor that led Germany to abandon the white paper and prepare a national security strategy document was the Russia-Ukraine War, the fact that this transformation took place during the coalition period of parties that kept their distance from military security issues was considered to be a subject worth examining. The aim of this article is to analyze Germany's first national security strategy document comparatively with both Germany's previous strategy documents, the white papers, the US national security strategy documents to make a contribution to the international relations literature. In this article, the first national security strategy document, which is a turning point in Germany's national security policies; under the light of neo-realism, neo-classical realism theories and critical security theories in Europe, it was analyzed by qualitative analysis method in comparison with Germany's 2016 White Paper and the threats in the USA's 2017 and 2023 national security strategy documents between 2016-2023. This document can be considered as one of the concrete examples of the fact that the security concerns of states in international relations are non-partisan.

Keywords: Germany, USA, Security Studies, National Security Strategy, Russia-Ukraine War

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Alkanalka, M. (2024). Almanya'nın İlk Millî Güvenlik Strateji Belgesi. Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar, 8(27), 229-240.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

Almanya Silahlı Kuvvetlerinin alacağı görevler Almanya Parlamentosu'nun onayına tabidir. Almanya Anayasa Mahkemesinin 1994 yılında aldığı bir karara göre Almanya Silahlı Kuvvetlerinin BM, NATO ve AB gibi ortak güvenlik örgütleri kapsamı dışında ve ayrıca NATO topraklarının dışında konuşlandırılmasına tahdit getirilmiştir. Barış zamanında başkomutan Almanya Savunma Bakanı iken savaş durumunda Almanya Parlamentosu tarafından verilen onay ile başkomutanlık yetkisi Almanya başbakanına devredilmektedir.

Devletlerin millî güvenliklerine yönelik tehdit algıları tanımları ile bunlara karşı savunma öncelikleri resmî olarak beyaz kitaplar veya millî güvenlik stratejileri vasıtasıyla kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Örneğin millî güvenlik strateji belgeleri ABD'de her başkanın seçildiği dört yıllık döneme ilişkin güvenlik tehditlerinin ve stratejilerinin yayımlandığı önemli belgeler arasında yer almasına karşın; Almanya, Fransa ve Japonya gibi devletler güvenlik politikalarını beyaz kitaplar ile belirlemektedirler.

Almanya'nın ilk millî güvenlik strateji belgesi hem tarihte ilk kez hem de Yeşiller Partisi gibi askerî konulara mesafeli duran ve üçlü koalisyon hükûmeti başbakanlığını uzun süren Hıristiyan Demokratlardan sonra sosyal demokrat bir şansölyenin yaptığı dönemde hazırlanarak yayımlandı. ABD'de Soğuk Savaş boyunca realizm ve neo-realizm teorilerinin varsayımlarının geçerli olduğu bir uluslararası yapıda, Avrupa'da eleştirel güvenlik çalışmaları bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Almanya'nın millî strateji belgesinin tek bir teoriyle incelenmesinin yeterli olmayacağı, hem ABD'nin millî güvenlik stratejisinde tespit edilen neo-realizm teorisinin bulgularına, hem de Avrupa'daki eleştirel güvenlik teorileri ışığında çalışılmasının makaleye özgünlük ve derinlik kazandıracağı değerlendirilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası on yıllık bir barış döneminin ardından özellikle 11 Eylül 2001'de yapılan terör saldırısı sonrası ABD, küresel terörle mücadele adıyla bir taraftan devlet dışı aktörlerle mücadele ederken diğer taraftan sırasıyla Afganistan'ı ve Irak'ı işgal etmiştir. ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında Rusya-Ukrayna Savaşı'na kadar olan dönemde Almanya tarafından 2006'da ve 2016'da olmak üzere iki adet beyaz kitap yayımlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası yıllık süreleri kapsayan beyaz kitaplarında Rusya dâhil hiçbir devlet aktörünü tehdit olarak görmeyen Almanya'nın, 2016 Yılı Beyaz Kitabının geçerlilik zamanı olan 2026'yı beklemeden hazırlamış olduğu 2023 Yılı Millî Güvenlik Strateji Belgesinin beyaz kitap yerine millî güvenlik strateji belgesi olarak adlandırılması, Rusya'dan tehdit olarak bahsedilmesi Almanya açısından radikal bir uluslararası güvenlik dönüşümün bulguları arasında ele alınabilir.

AB'nin en büyük ekonomik gücü Almanya'nın ilk millî güvenlik strateji belgesinin yayımlanması ve bu strateji belgesinin sosyal demokrat ve yeşiller partisinin de içinde yer aldığı üçlü koalisyon hükûmeti döneminde hazırlanması nedeniyle neo-realizm ve eleştirel güvenlik teorileri ile birlikte uluslararası ilişkilerde devletlerin içi dinamiklerinin de etkili olduğunu iddia eden neo-klasik realizm teorisine de çalışmada yer verilmiştir. Çalışmanın araştırma sorusu; Soğuk Savaş döneminde bile millî güvenlik strateji belgesi hazırlamayan, Soğuk Savaş sonrası ABD'nin tehditlerini ve başta Irak Harekâtı olmak üzere NATO dışındaki askerî harekâtlarını onaylamayan, ABD'nin millî güvenlik strateji, millî savunma stratejisi ve millî askerî stratejisi gibi araçları yerine beyaz kitaplarla yetinen Almanya'nın aralarında Yeşiller Partisi ve Sosyal Demokrat Partisi (SPD)'nin olduğu üçlü koalisyon döneminde neden millî güvenlik strateji belgesi hazırlama ihtiyacı duyduğudur. Bu kapsamda analiz edilen bahse konu belge, uluslararası ilişkilerde devletlerin güvenlik kaygılarının partiler üstü olduğunun somut örneklerinden birisi olarak ele alınabilir. Almanya'nın beyaz kitabı bırakarak millî güvenlik strateji belgesi hazırlamaya yönelten başat etken her ne kadar Rusya-Ukrayna Savaşı olmakla birlikte, askerî güvenlik konularına mesafeli duran partilerin koalisyonu döneminde bu dönüşümün gerçekleşmiş olmasının incelenmeye değer bir konu olduğu değerlendirilmiştir.

Bu makalenin amacı, Almanya'nın ilk millî güvenlik strateji belgesindeki güvenlik kavramının ve tehditlerin hem konvansiyonel hem de genişletilmiş güvenlik kavramları açısından hem Almanya'nın önceki strateji belgeleri olan beyaz kitapları ile hem de millî güvenliğin askerî güvenliğini ön planda tutan ABD'nin millî güvenlik strateji belgeleri ile tehditler üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz ederek uluslararası ilişkiler alan yazınına hem kavramsal hem uygulamalı bir katkı sağlamaktır.

Walt'un Uluslararası İlişkiler: Tek Dünya Birçok Teori (*International Relations: One World many theories*) makale başlığını bu makalede; Almanya'nın uluslararası ilişkilerini tek devlet birçok teori şeklinde yorumlamanın makalenin içeriğinin anlaşılmasına ışık tutacağı değerlendirilmektedir. ABD'nin neo-realist teorisi varsayımları kapsamındaki tehdit algılamasına Almanya çoğunlukla mesafeli yaklaşmış

ve kendi tarihindeki iç dinamikler ile Avrupa'da yaygın olan eleştirel güvenlik teorilerinin kavramlarına uygun bir güvenlik deseni oluşturmaya gayret etmiş, bununla birlikte Rusya-Ukrayna Savaşı ve Almanya'daki seçimlerde hükûmetin değişmesi ile radikal bir güvenlik politikası değişikliğine gitmiştir. Bu kapsamda, Almanya'nın millî güvenlik politikalarında bir dönüm noktası niteliğindeki ilk millî güvenlik stratejisi belgesi, neo-realizmin bir çeşidi olan tehdit dengesi teorisi, neo-klasik realizm ve eleştirel güvenlik teorilerinin ışığında analiz edilmektedir.

TEORİ VE METODOLOJİ

Güvenlik, farklı yerlerde ve farklı zamanlarda farklı şekilde kavramsallaştırılan ve politik olarak kullanılan stratejik bir kavramdır (Bubandt, 2005: 291). Güvenlik çalışmaları alan yazını çoğunlukla uluslararası ilişkiler realizm teorisi ile yakından ilişkilidir (Walt, 1991: 212). Ancak, realizm teorisinin tehdit olarak sadece askerî güce odaklanması geniş anlamdaki güvenlik kavramındaki tehditlerin tamamını kapsamamaktadır. Bu medenle eleştirel güvenlik çalışmaları askerî boyutun dışındaki güvenliğe odaklanmayı tercih etmiştir. Askerî olmayan güvenlik kavramlarının başında ise küresel iklim krizi, salgın hastalıklar, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve buna bağlı yoksulluk gibi konular bulunmaktadır. Ancak, neo-realistler hava kirliliği, salgın hastalıklar, çocuk istismarı, ekonomik durgunluk gibi konuların da güvenlik çalışmaları kapsamına alınarak güvenlik tanımının genişletilmesinin güvenlik çalışmalarını asıl tehdit kavramına odaklanmaktan uzaklaştırma riski taşıdığına dikkat çekerek bu konudaki çekincelerini belirtmişlerdir (Walt, 1991: 213). Güvenlik kavramının genişlemesi ve derinleşmesi, Soğuk Savaş sonrası değişen geleneksel devlet tehdit anlayışı kapsamı dışındaki yeni olgular arasında ele alınmaktadır (Aksu ve Turhan, 2012: 70). Güvenliğin genişlemesi, tehdidin farklı kaynağına odaklanmakta ve askerî konulardan ziyade ekonomik, çevresel, insan güvenliğine kadar uzanan daha geniş bir spektrumu kapsarken, derinleşmesi ise bölgesel ve toplumsal güvenlik konularını uluslararası ilişkiler gündemine taşıyan boyutuyla ilgilenmektedir (Krause ve Williams, 1996: 230). Küreselleşme güvenliğin derinleşmesini artırmıştır.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle geçmişe nazaran geleneksel büyük güçler rekabetinin öneminin azalmasıyla, başta küresel iklim krizi ve açlıkla mücadele gibi genişletilmiş güvenlik çalışmaları akademik çalışmalarda önem kazanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde güvenlik kavramının temel referans noktası millî güvenlik olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle eleştirel güvenlik çalışmaları araştırmacıları, devletlerin dış tehditlere karşı askerî savunmasına dayanan devlet merkezli geleneksel güvenliğin ortodoksluğuna meydan okurken, neo-realizm teorisinin varsayımlarına ve öngörülerine karşı çıkmış, güvenlik kavramının hem genişletilmesi hem de derinleştirilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir (Newman, 2010: 77). Soğuk Savaş sonrasında insan güvenliği kavramı uluslararası ilişkilerde daha fazla görünürlük kazanmış, çeşitli araştırmacılar tarafından insan ve sosyal aidiyet konularına ilişkin ilave kavramsal konular üzerinde de çalışılmıştır (Tsai, 2009: 19). Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Güvenliği Komisyonu tarafından, uluslararası ilişkilerin ana aktörleri olmayı sürdüren BM üyesi devletlerin güvenliğin temel sağlayıcısı sorumluluklarını devam ettirmelerine rağmen, çoğu zaman güvenlik yükümlülüklerini yerine getiremediğinden dikkatlerin artık devletin güvenliğinden halkın güvenliğine, yani insan güvenliğine kaydırılması gerektiği tavsiye edilmiştir (UN Commission, 2003). Buna göre insan güvenliği, devlet güvenliğini tamamlayan ve insan haklarını geliştiren bir kavramdır (UN Commission, 2003).

Walt, güvenlik çalışmalarının temelinde tehdit çalışmalarının bulunduğunu iddia ederek tehdit dengesi kavramını uluslararası ilişkiler alan yazınına kazandırmıştır (Walt, 1991: 211). Walt, ittifakların, güç dengesinden ziyade tehdit dengesine göre kurulduğunu ve tehdidin; algılanan niyetler, coğrafi yakınlık, toplam güç ve saldırı yeteneklerinden oluşan fonksiyonun bir türevinden olduğunu iddia etmektedir (Walt, 1987: vi). Tehdit dengesi fonksiyonunun güç ve saldırı yetenekleri dışındaki iki değişkeninden birincisi coğrafi yakınlıktır ki bu aynı zamanda jeopolitik ile de ilişkilidir; diğeri de algılanan niyetlerdir ki niyetlerin iyi veya kötü olmasına yönelik algılama zamana ve mekâna göre değişkenlik göstereceğinden subjektiftir. Bu nedenle güçlü devletler, diğer devletlerin mevcut ve gelecekteki hedeflerinden emin olamayacakları için olumsuz senaryolara da hazırlanmak zorundadırlar (Montgomery, 2006: 151). Neo-realizm, uluslararası yapıdaki güç dengesi ve anarşik yapı kavramlarıyla devletlerarası sorunların açıklanmasında uluslararası yapının devletlerin iç parametrelerinden daha önemli olduğu varsayımına dayanarak analizler yapılmasını tavsiye etmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemi tanımlarken dönemin ABD Başkanı Clinton neo-realizmin temel aracı olan salt güç siyasetinin yeni dönemi kavramakta yetersiz olduğunu iddia etmiştir (The New York Times, 1992).

Neo-realizmi başlangıç noktası olarak alan neo-klasik realistler ise, devletlerin dış politikalarını güvenlik tercihlerini uygularken büyük ölçüde uluslararası yapının tahditlerini ve fırsatlarını dikkate almalarına rağmen, aynı zamanda iç siyasi oluşumlar, devletlerin stratejik kültürlerinin ve liderlerinin algıları gibi devlet içi faktörlerin de söz konusu politika ve stratejileri şekillendirdiğini iddia etmektedirler. Stratejik planların hazırlanmasında liderlerin de inançlarının ve algılarının etkileri bulunmaktadır (Hermann ve Hagan, 1998: 127). Neo-klasik realizm, uluslararası ilişkileri çoğulcu bir perspektiften analiz etmeyi, uluslararası yapı ve iç politika unsurlarının maddi ve fikirselsel unsurları birleştiren bütünleştirici bir yaklaşımı esas almaktadır (Kitchen, 2010: 119). Bu nedenle güç ve dış politika arasındaki ilişkiyi anlamak için hem uluslararası yapının hem de iç dinamiklerin incelenmesinin faydalı olacağı iddia edilmektedir (Rose, 1998: 144).

Soğuk Savaş sonrasında eski Sovyetler Birliğinin dağılması ve Batı için en büyük tehdidin ortadan kalkması ile güvenlik çalışmaları, sonuçlar yerine, nedenler üzerinden de incelenmiş ve geleneksel güvenlik çalışmalarını yetersiz bulan eleştirel güvenlik çalışmaları (*Critical Security Studies-CSS*) ortaya çıkmıştır. Negatif ve pozitif barış arasındaki ayrım ilk olarak, "Journal of Peace Research Dergisi"nin ilk cildinin başyazısında Galtung tarafından ele alınmış, negatif barış "şiddetin yokluğu" ve pozitif barış "insanlığın entegrasyonu" şeklinde tanımlanmıştır (Galtung, 1964: 1; Birdişi, 2014: 230). Eleştirel güvenlik çalışmalarına göre; yalnızca düşman/tehdit olmayan barış durumu (negatif barış) yerine, "Bireyin sıkıntı ve güçlüklerden kurtularak mutluluğunun artması" (Jones, 1999: 23) olarak tasvir edilen pozitif barış ve bunun için de; sosyal, ekonomik ve kültürel parametrelerinin dikkate alınması gerektiği iddia edilmektedir. İnsan güvenliği kavramı; güvenlik politikası ve güvenlik çalışmalarının bireyi esas alması gerektiğini, bu kapsamda toplumun temel taşı olan bireyin korkudan özgür olması gerektiğini, bunun da normatif bir kavram olması nedeniyle, ancak uluslararası kabul görmüş insan hakları ve yönetim standartları doğrultusunda güvenliğin insan odaklı olacak şekilde yeniden ele alınması suretiyle gerçekleştirilebileceğini savunan eleştirel güvenlik çalışmalarının temeline insan güvenliğini koymanın etik bir sorumluluk olduğunu iddia eden araştırmacılar tarafından gündeme taşınmıştır (Newman, 2010: 78). 20. yüzyılın önemli akımlarından Frankfurt Okulu'nun önde gelen aydınlarından Horkheimer'a göre "bireysel insan varlığının önündeki engellerin kaldırılarak mutluluğunun artırılması" (Jones, 1999: 23) insan güvenliği bakımından oldukça önemlidir. Buzan ve Hansen 1970'lerdeki barış araştırmalarının bir parçası olan Frankfurt Okulu Eleştirel Teorisi geleneğini "Eleştirel Güvenlik Çalışmaları" adı altında günümüze uyarlamışlardır (Buzan ve Hansen, 2011: 206). Booth'a göre güvenlik ve özgürleşme aynı madalyonun iki farklı yüzüdür (Booth, 1991: 319). Bu nedenle yaşadığımız çağdaki insan hakları ihlalleri, yoksulların zayıflığı ve kadına karşı şiddet konuları aslında ihmal edilmiş güvenlik sorunları olarak yeniden ele alınmalıdır (Booth, 2004: 5). Bu kapsamda, ötekileştirme kavramı uluslararası ilişkilerde güvenlik yerine kronik güvensizliğe neden olmaktadır (Birdişi, 2014: 250). Kopenhag Okulu ise güvenikleştirme kavramını uluslararası ilişkiler alan yazınına kazandırmıştır. Kopenhag Okulu'na göre güvenlik son derece politik bir eylem ve aynı zamanda yanlış yönetildiğinde tehlikeli ve öngörülemez sonuçlara yol açması ihtimali nedeniyle dikkatli olmayı gerektirmektedir (Williams, 2011: 459). Güvenikleştirme konsepti, güvenlik kapsamındaki bir tehdide devletin bekası yaklaşımı ile insan haklarını kısıtlayıcı her türlü olağanüstü önlemleri almayı hak olarak devlete verdiği algısını halka kabul ettirme üzerine odaklanmaktadır (Buzan, 1997: 14). Bu kapsamda, güvenlik tehditlerinin, güvenikleştirme süreci içerisinde sosyal olarak inşa edildiği iddia edilmektedir (Rychnovská, 2014: 11). Devlet güvenliği ve toplumsal güvenlik söylemleri aynı zamanda insan yaşamını ve onurunu koruma aracı olarak devleti öncelerken, insan güvenliği söylemi insan yaşamını, devletlerin ve/veya toplumların çıkarlarının önünde görmektedir (Watson, 2011: 5). Kopenhag Okulu, 11 Eylül olaylarından sonra terörizmin yaygın biçimde güvenikleştirilmesiyle birlikte bazı güvenikleştirmelerin makro düzeyde ortak bir referans kavramı olarak kullanılabilirliğini de iddia etmişlerdir (Buzan ve Waever, 2009: 253). Bir diğer eleştirel akım olan Paris Okulu ise güvenliğin ve güvensizliğin karşılıklı olarak elitlerin bilgisi ve geleneksel bürokratik uygulamalar yoluyla nasıl oluşturulduğunu gösteren güvenlik uygulamalarıyla ilgilenmektedir (Browning ve McDonald, 2011: 240). Çünkü elitlerin ve güvenlik bürokrasisinin bu uygulamaları, toplumdaki bireylerin ve grupların belirli konularda diğer gruplar/bireylere karşı nasıl davrandıklarını da şekillendirebilmektedir (Bigo, 2008: 63).

Devletler tarafından yayımlanan belgeler incelenen içerik bakımından kritik veriler sunabilir ve sistemdeki değişikliklerin anlaşılmasına yardımcı olabilirler (Bowen, 2009: 30). Belge analizi, yazılı belgelerin bir araştırmacı tarafından analiz edilmesi ve yorumlanması metodudur (Russell ve Gregory, 2003: 37). Makalenin bulgular bölümünde Almanya'nın millî güvenlik strateji belgesi, ABD'de ortaya

atılan neo-realizm ve neo-klasik realizm teorileri ile birlikte Avrupa'daki eleştirel teorilerin ışığı altında birlikte incelenmiş, söz konusu teorilerde yer alan kavramlara yer verilip verilmediği Almanya'nın 2016 Beyaz Kitabı ve ABD'nin 2017 ve 2023 millî güvenlik strateji belgeleri ile karşılaştırmalı nitel analiz metodu ile birlikte ele alınarak analiz edilmiştir.

BULGULAR

Almanya, 21. yüzyılda 2006'da ve 2016'da onar yıllık dönemleri kapsamak üzere toplam iki adet beyaz kitap yayımlamıştır. Almanya'nın son beyaz kitabı olan 2016 Yılı Beyaz Kitabı'ndaki makale kapsamındaki bulgular, Almanya'nın mevcut üçlü Koalisyon Hükûmeti'nin yapısı ve programı, ABD'nin son iki millî güvenlik strateji belgesindeki bulgular, Almanya'nın 2023 Yılı Millî Güvenlik Strateji Belgesi bu bölümde analiz edilmiştir.

Almanya'nın 2016 Yılı Beyaz Kitabı

Almanya'nın 2016 Yılı Beyaz Kitabı'nda Rusya dâhil hiçbir devlet dış tehdit olarak ifade edilmemiş, buna karşın Rusya bir taraftan Kırım'ı ilhak etmesi nedeniyle eleştirilirken, diğer taraftan da Rusya ile Avrupa'nın karşılıklı yarar ilkesi kapsamında bazı alanlarda iş birliği yapılmasına yeşil ışık yakılarak muğlak bir politika izlenmesi yoluna gidilmiştir (German Federal Ministry of Defence, 2016: 32). 2016 Yılı Beyaz Kitabı'nda ayrıca, Almanya'nın Soğuk Savaş sonrası bir cephe ülkesi olmaması nedeniyle silahlı kuvvetlerini küçülttüğü ve savunma harcamalarını azalttığı ifade edilmiştir (German Federal Ministry of Defence, 2016: 137). Almanya, NATO'nun doğruya doğru genişlemesinin ve Rusya ile arasında yeni NATO üyesi devletlerin de varlığıyla ekonomisine öncelik vermiş ve 2022 yılına kadar NATO içinde beleşçi-*free rider* bir yaklaşım göstermiştir. Bu nedenle Almanya, NATO'nun üye devletlerin savunma harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYİH)'nin asgari yüzde ikisini karşılaması gerektiği taahhüdünü de yerine getirmemiş, özellikle dönemin ABD Başkanı Trump tarafından eleştirilmiştir.

2016 Yılı Beyaz Kitabı'nın önsözü dönemin Almanya Şansölyesi Merkel ve Savunma Bakanı Ursula Von der Leyen tarafından yazılmıştır (German Federal Ministry of Defence, 2016: 6-9). Merkel, herhangi bir devleti doğrudan tehdit olarak belirtmeden 21. yüzyılda yüz binlerce insanın hayatına mal olan ve milyonlarcasını da yerlerinden eden savaşlar ve çatışmaların Avrupa'nın eşliğinde devam ettiğini, kırılğan ve başarısız devletlerin "İslamcı terörizm" için uygun barınma imkânları oluşturduğunu ve bunun hem Almanya hem Avrupa için tehdit oluşturduğunu, insan hakları, özgürlük, hukukun üstünlüğü gibi ortak değerlere NATO müttefikleri ve Avrupalı ortakları ile her zamankinden daha fazla sahip çıkmaları gerektiğini ifade etmiştir (German Federal Ministry of Defence, 2016: 6).

Devletlerarası çatışmalara yönelik, Rusya'nın Ukrayna'daki eylemleri örneğinde de görüldüğü gibi millî güç peşinde askerî yöntemlerin kullanılmasını içeren geleneksel güç politikalarının yeniden doğuşunun silahlanma ihtiyacını artırdığı ve çatışma riskini yükselttiği belirtilmiştir (German Federal Ministry of Defence, 2016: 38). Belgenin birinci bölümünde Almanya'nın güvenlik politikasının temel unsurları, ikinci bölümünde Almanya'nın güvenlik ortamı, üçüncü bölümünde Almanya'nın stratejik öncelikleri, dördüncü bölümünde Alman güvenlik politikasının temel müdahale alanları ve müteakip bölümlerde ise Almanya Silahlı Kuvvetleri ve geleceğe nasıl hazırlanması gerektiği konuları yer almıştır (German Federal Ministry of Defence, 2016: 11-13). Ayrıca, toplumların propaganda, siber saldırılar ve bilgi harekâtı ile hedef alındığı, politik istikrarın bozulması amacıyla ekonomik ve mali baskılar ile nizami silahlı kuvvetlerin yanında gizli özel kuvvetlerin ve gayrinizami unsurların birlikte kullanıldığı hibrit saldırılara dikkat çekilerek bu kapsamda hazırlıklı olmanın önemi vurgulanmıştır (German Federal Ministry of Defence, 2016: 38).

İklim değişikliğinin küresel olarak herkesi etkilediği, bunun sonucunda suya ve kıt kaynaklara erişimin bazı devlet ve topluluklar için varoluşsal bir tehdit haline geleceği, bu durumun ise Almanya'nın güvenlik politikalarını dolaylı olarak etkileyeceği de belgede belirtilmiştir (German Federal Ministry of Defence, 2016: 42). İç ve dış güvenlik arasında artık keskin bir ayırım yapmanın mümkün olmadığı, bu nedenle tehditlerin her iki güvenlik boyutunun ortasında gri alanda kaldığından hareketle bütüncül bir yaklaşım gerektirdiği (German Federal Ministry of Defence, 2016: 48) önemli bulgular arasındadır. Bunun için içeride medyanın, devleti bütün organlarının, devlet ile özel sektör ve vatandaşların bağlarının güçlendirilmesinin, dışarıda ise NATO ve AB ile ilişkilerin geliştirilmesinin önemi vurgulanmıştır (German Federal Ministry of Defence, 2016: 48-49). Belgenin sonuç bölümünde Almanya'nın Soğuk Savaş sonrası artık bir ön cephe devleti olmadığı, askerî güvenliğin en önemli öncelik olma durumunun geride kaldığı,

bu nedenle savunma harcamalarının yarıdan fazla azaldığı belirtilmiştir (German Federal Ministry of Defence, 2016: 137).

Almanya'nın 2016 Yılı Beyaz Kitabı'nda Rusya ve Çin dâhil hiçbir devlet tehdit olarak belirtilmemiştir. Rusya'nın Kırım'ı hibrit savaş yöntemleri ile ilhakına rağmen, Almanya Rusya'yı doğrudan karşısına almak istememiştir. Almanya'nın 2016 Yılı Beyaz Kitabı'nda, hem dışarıdan doğrudan askerî güvenlik tehdidi hem de içeriden herhangi bir güvenlik kaygısı olmayan Almanya'nın önceliğini ekonomisine verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, geleneksel askerî güvenliğin dışındaki küresel iklim krizi, suya ve kıt kaynaklara erişim, siber güvenlik gibi kavramlar ile genişletilmiş güvenlik anlayışındaki unsurlara yer verilmiş, insan güvenliği gibi güvenliğin derinleştirilmesi kapsamında ise önemli bir bulguya rastlanılmamıştır. Devletin, ekonominin ve toplumun dayanıklılığının artırılmasının bağımsızlığın önemli unsurları arasında olduğu (German Federal Ministry of Defence, 2016: 56) ifadeleri de oldukça önemlidir. Bu konu dış tehditlere odaklanan neo-realizm ve iç etkenlerin de önemli olduğunu varsayan neo-klasik realizm teorisinin önermelerini birleştirmesi açısından değerli bir bulgudur.

Almanya Koalisyon Hükümeti

Almanya'daki 16 yıllık Merkel dönemi, 2021'de yapılan seçimlerin sonucunda SPD, Hür Demokrat Parti'den (FDP) ve Yeşiller olmak üzere üç partili koalisyon hükümetinin kurulmasıyla sona erdi. SPD'nin 2021 seçim manifestosundaki taahhütleri arasında Almanya'nın 2045 yılına kadar iklim-nötr hâle getirilmesi de bulunmaktadır (Walker ve Gadd, 2022). Yeşiller Partisinin temel politika öncelikleri arasında iklim değişikliğine karşı yenilenebilir enerji kaynakları, eğitim ve kreşler konuları bulunmaktadır. FDP ise, merkez sağ bir parti görünümündedir ve güvenlik ve dış politika konularında NATO'ya önem vermekte, buna ilaveten Avrupa Ordusu fikrini desteklemekte ve AB ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana bir dış politikayı benimsemektedir.

77 sayfadan oluşan Koalisyon Programında NATO'nun Almanya'nın güvenliğinin vazgeçilmez temeli olmaya devam ettiği vurgulanmıştır (Coalition Agreement, 2021). Koalisyon programında yer alan tehditler arasında; küresel iklim krizi, siber güvenlik tehditler, düzensiz göç ile aşırı sağcı akımların yükselişi gösterilmiştir. Rusya-Ukrayna Savaşı öncesi hazırlanan programda Rusya'dan açık bir tehdit olarak bahsedilmemesi, Almanya-Rusya ilişkilerinin derin olduğunun açıklanması, Almanya'nın Orta ve Doğu Avrupa'daki ortaklarının Rusya'dan kaynaklanan farklı tehdit algılarını bulunması nedeniyle Rusya'ya yönelik ortak ve tutarlı bir AB politikası oluşturulmasına önem verileceği ifadeleri dikkat çekicidir. Türkiye'nin AB'nin önemli bir komşusu ve NATO içinde Almanya'nın ortağı olduğu ifadeleri de aynı programda yer almıştır.

Rusya-Ukrayna Savaşı Almanya'nın izlemiş olduğu dış politika ve güvenlik değerler dizisini radikal biçimde değiştirmiştir. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın 22 Şubat 2022'de başlamasından bir hafta sonra, Almanya Başbakanı Scholz, Alman Askerî Kuvvetlerinin yeteneklerini artırmak için bir seferde 100 milyar avroluk bir fon oluşturulması için Alman Parlamentosu'na çağrıda bulundu ve Parlamento teklifi onayladı. Almanya, ayrıca GSYİH'sinin %2'sini savunmaya ayıracağını da taahhüt etti (The Defence Post, 2022).

ABD'nin Millî Güvenlik Strateji Belgeleri

Almanya'nın 2016 Yılı Beyaz Kitabı'ndan bir yıl sonra yayımlanan ABD Başkanı Trump dönemine ait 2017 ABD Millî Güvenlik Stratejisi Belgesindeki tehditler Almanya'nın tehdit algıları ve tanımlardan oldukça farklıdır. "Revizyonist" Çin ve Rusya, "haydut devletler" İran ve Kuzey Kore ile "cihatçı" terörist gruplar başta olmak üzere uluslararası terörizm olarak tehditler üç ana grupta belirtilmiş, en büyük tehdidin ise büyük güç rekabetine geri dönülmesi nedeniyle Çin ve Rusya'dan kaynaklandığı ifade edilmiştir (The White House, 2017). Ayrıca, NATO'nun Avrupa'nın güvenliğinin sağlanmasında temel unsur olduğu da belirtilmiştir (The White House, 2017).

Belgede Rusya ve Çin'e insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi demokratik değerlere önem vermesi koşuluyla fırsatlar sunulmasına rağmen, bu fırsatların iki devlet tarafından iyi kullanılmadığının belirtilmesi neo-realizm teorisinin varsayımları kapsamında revizyonist güçler ile uluslararası güç dağılımının değiştiğinin belirtilmesi önemli hususlar kapsamında değerlendirilebilir.

ABD Başkanı Biden dönemine ait Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası yayımlanan 2022 Yılı Millî Güvenlik Strateji Belgesi'nde ise; Rusya ve Çin ayrıştırılarak Rusya'nın her ne kadar Rusya-Ukrayna Savaşı ile uluslararası sistem için bir tehdit olduğunu gösterse de Çin'in teknolojik, ekonomik gücüyle dünyayı kendi menfaatlerine göre şekillendirme gücü ve gayretindeki tek rakip olduğu vurgulanmıştır (The White House, 2022). İklim değişikliğinin bütün devletler için ortak sorunlar arasında en büyük ve

potansiyel bir varoluşsal tehdit olduğunun ifade edilmesi önemli bir husustur (The White House, 2022: 9). Gıda güvenliği, salgın hastalıklar, kitlesel göçler ile birlikte Rusya'nın enerjisi bir silah olarak kullanmasını engellemek amacıyla enerji devrimi gibi konulara da belgede yer verilmiştir (The White House, 2022: 9). Belgede insan güvenliğine yönelik herhangi bir hususa rastlanılmamıştır.

Almanya'nın 2023 Yılı Millî Güvenlik Strateji Belgesi

04 Haziran 2023'te Almanya Hükûmeti, "Almanya için Entegre Güvenlik" başlıklı ülkenin ilk millî güvenlik stratejisini kabul etti ve bu belge aynı zamanda Rusya'nın Almanya ve müttefiklerine yönelik bir tehdit olarak açıkça tanımlandığı ilk stratejik dokümandır (Gibadlo ve Gotkowska, 2023). Almanya'nın ilk Millî Güvenlik Strateji Belgesi; önsöz, yönetici özeti, Avrupa'da ve dünyada Almanya, Almanya'nın entegre güvenliği, entegre güvenliği birlikte inşa etmek üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. Olaf Scholz önsözde dünyanın çok kutuplu bir yapıya dönüştüğünü vurguladıktan sonra, Ukrayna Savaşı ile birlikte Rusya'nın Almanya için bir tehdit oluşturduğunu, aynı zamanda küresel iklim krizinin de büyük bir tehdit olduğunu ve Almanya'nın değişen stratejik yapıya uyum sağlaması gerektiğini ifade etmiştir. Scholz hem Avrupalı kimliğine hem de transatlantik ittifaka vurgu yaparak, genişletilmiş güvenlik kapsamında yeni yapıya Alman toplumunun uyumuna, ekonomik gücüne ve bu gücün devamı için enerji bağımlılığının çeşitlendirilmesi gerektiğine de dikkat çekmiştir. Avrupalı kimliği ile diğer devletlere karşı geleneksel bir ötekileştirmenin yapılmasının yanında ötekilere yönelik olarak askerî güvenlik kapsamında NATO'nun temel taşı olduğunun belirtilmesinin önemli bir değişim olduğu ifade edilebilir.

Belgede hem dış tehdit hem iç tehdit ifadeleri birlikte kullanılmış, her ne kadar bu tehditlerin birbirinden ayrılmasının güçlüğü belirtilse de öncelikle dış tehditlere odaklanmanın amaçlandığı vurgulanmıştır (The Federal Government, 2023: 19). 73 sayfalık belgede, dış tehditler kapsamında Rusya asıl tehdit olarak kabul edilirken Çin'e yönelik olarak ABD'nin kullanmayı tercih ettiği 'sistemik rakip' tanımlaması dikkat çekmektedir. Çin ile ticaret olarak yoğun ilişkiler ve bağımlılık içinde olan Almanya için Çin'e yönelik olarak Asya ejderhasının her ne kadar Almanya'nın bir ortağı olmasına rağmen Çin ile ilişkilerde birçok zorluğun bulunduğu ve Çin'in, Almanya'nın menfaat ve değerlerine defalarca aykırı hareket ettiğinin belirtilmesi oldukça cüretkâr bir politika değişikliği olarak yorumlanmaktadır (The Economist, 2023). Walt'un tehdit dengesi teorisi kapsamında açık olarak sayılan tehditler arasında; Rusya'nın Avrupa-Atlantik bölgesindeki barış ve güvenliğe yönelik en önemli tehdit olduğu belirtilmiştir (The Federal Government, 2023: 11-12). Rusya'nın hem konvansiyonel hem de nükleer güçlerinin ve nükleer güç kullanma söylemlerinin stratejik istikrarı tehlikeye attığı metinde yer almıştır (The Federal Government, 2023: 23). Çok kutuplu uluslararası yapıda rekabetin artması nedeniyle Çin'in hem bir yarışmacı, ortak küresel sorunların çoğunun onsuz çözülemeyeceği için hem bir ortak hem de 'sistemik rakip' olduğu belirtilerek, Almanya'nın daha önceki yıllarda yayımlanan beyaz kitaplarında Rusya'ya karşı kullandığı ifadelerin benzeri Çin'e yönelik olarak da kullanılmıştır (The Federal Government, 2023: 12). Kuzey Kore'nin, nükleer ve füze teknolojisi programını istikrarlı bir şekilde genişlettiği ve bölgesel güvenliğe tehdit oluşturduğu, İran'ın ise sadece kendi vatandaşlarının insan haklarını ihlal etmekle kalmadığı, aynı zamanda nükleer hedeflerini sürdürmeye devam ettiği, her zamankinden daha fazla zenginleştirilmiş bölünebilir malzeme (uranyum) ürettiği, füze programı ve bölgesel politika eylemleri ile gerilimi artırdığı ve bunun yeni bölgesel yayılma tehlikesine yol açacağına dikkat çekilmiştir (The Federal Government, 2023: 24).

Almanya'nın bu ifadelerle bir taraftan NATO'ya karşı yükümlülüklerin yerine getirileceğinin, diğer taraftan da Avrupa dışında da özellikle Çin'e karşı ABD ile ortak hareket edebileceğinin mesajını verdiği değerlendirilmektedir.

Suriye, Irak, Libya, Afrika Boynuzu ve Sahel gibi yerlerde çatışmaların yıllarca sürebileceği, kırılğan devletlerin, şiddet yanlısı devlet dışı aktörlerin beşiği ve güvenli sığınağı haline geldiği ve bunun komşularına doğrudan tehdit oluşturduğu, dolaylı olarak Almanya'yı da etkilediği belirtildikten sonra, küresel anlamda Hint-Pasifik Bölgesinin Almanya ve Avrupa için özel bir öneme sahip olmaya devam ettiği ifade edilmiştir (The Federal Government, 2023: 23). Bir örnek vermek gerekirse; toplu mülteci ve göçmen hareketlerinin hem transit devletlerde hem de ulaştıkları hedef devletlerde, devlet güvenliğini ve sosyal uyumu tehlikeye attığı ifadeleri (The Federal Government, 2023: 27) bu manada Türkiye açısından da oldukça önemlidir.

Geleneksel devlet tehdidi dışındaki genişletilmiş güvenlik anlayışı kapsamındaki diğer tehditler arasında ise; terörizm, organize suç ve yasa dışı mali transferler, siber saldırılar, enerji kaynaklarının güvenli tedariki, iklim krizi, yoksulluk, açlık, hastalıklar ve doğal yaşam alanlarının yok edilmesi hususları

belirtilmiştir (The Federal Government, 2023: 13). Yeşillerin de önem verdiği küresel iklim krizi varoluşsal tehditler arasında gösterilmiştir. İklim krizinin dünyanın pek çok bölgesinde çatışmaları körüklediği, mevcut eşitsizlikleri derinleştirdiği, insan güvenliğinin aynı zamanda hayati kaynaklara yönelik bu varoluşsal tehditle nasıl başa çıktıklarına da bağlı olduğu, sürdürülebilir, yeşil ve sosyal açıdan adil bir dönüşümün aynı zamanda büyük fırsatlar da sunduğu; çünkü bunun temiz enerji ve güvenli gıda tedarikinin yanında, aynı zamanda daha az dışa bağımlılık anlamına geldiği de belgede yer almıştır (The Federal Government, 2023: 26).

Belge hem dış tehditlere yer vermesi hem de bireye odaklanması nedeniyle özgün bir strateji belgesidir (Federal Foreign Office, 2023). Millî güvenlik stratejisi belgesinde, küresel güç değişimleri ve sistemik rekabetin yaşandığı bir dönemde entegre bir güvenlik yaklaşımı gündeme getirilerek, güvenliğin yalnızca askerî ve diplomatik alanlardan ibaret olmadığı, tüm politika alanlarının bir parçası olduğu vurgulanmıştır.

Karşılaştırmalı Analiz Bulguları

2016 Yılı Beyaz Kitabı'nın önsözünde Almanya Şansölyesi ile Savunma Bakanının görüşlerine yer verilirken, 2023 Yılı Millî Güvenlik Strateji Belgesi'nde Almanya Şansölyesinden hemen sonra Savunma Bakanı yerine Koalisyon ortağı Yeşiller Partisinden Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock'un görüşlerine yer verilmesi diğer millî güvenlik strateji belgelerinden önemli bir farklılık olarak dikkat çekmektedir. Bu farklılık hem Almanya'daki Koalisyon Hükümetinin ikinci büyük ortağı Yeşiller Partisinin Dışişleri Bakanı olarak metinde etkin olduğunu vurgulamak ve strateji belgesinin bir uzlaşma belgesi olduğunu göstermesi bakımından özgün ve tutarlıdır. Baerbock, güvenliğin sadece savaşların olmaması için Bundeswehr'in donatılması olmadığı, aynı zamanda çocuklara eczanelerde ilaç bulmak, akıllı telefonlar için mikroçip temin etmek, hayatlarını, demokrasilerini, ekonomilerini istedikleri gibi şekillendirebilme özgürlüğüne sahip olmak anlamına da geldiğini, medya özgürlüğü ile siyasi kısıtlamalar ve ekonomik bağımlılıklar olmadan özgürlük kavramlarını da kapsadığını açıklamıştır. Galler Ekolü'nün daha iyi bir dünya için tasvir edilen pozitif barış kavramındaki; sosyal, ekonomik ve kültürel parametrelerin de millî güvenlik strateji belgesinde dikkate alındığı tespit edilen bulgular arasındadır.

Neo-realist Walt'un tehdit dengesi kapsamında tehdit fonksiyonundaki coğrafi yakınlık kapsamında Almanya, Rusya ile komşu olmamasına ve Rusya'nın Almanya'ya yönelik algılanan olumsuz bir niyetinin olmamasına rağmen, Rusya tehdit kapsamında belgede yer almıştır. Dış tehditler kapsamında küresel bir değerlendirmeye gidilmiş, Rusya'nın Avrupa-Atlantik bölgesindeki barış ve güvenliğe yönelik en önemli tehdit olduğu, hem konvansiyonel hem de nükleer güçlerinin ve nükleer güç kullanma söylemlerinin stratejik istikrarı tehlikeye attığı, Çin'in hem bir yarışmacı, en acil küresel sorunların çoğunun onuz çözülemeyeceği için hem bir ortak, hem de sistemik rakip olduğu, Kuzey Kore'nin, nükleer ve füze teknolojisi programını istikrarlı bir şekilde genişlettiği ve bölgesel güvenliğe tehdit oluşturduğu, İran'ın ise sadece kendi vatandaşlarının insan haklarını ihlal etmekle kalmadığı, aynı zamanda nükleer hedeflerini sürdürmeye devam ettiği, her zamankinden daha fazla zenginleştirilmiş bölünebilir uranyum ürettiği, füze programı ve bölgesel politika eylemleri ile gerilimi arttırdığı ve bunun yeni bölgesel yayılma tehlikesine dikkat çekilmiştir.

Neo-realizmin tehdit dengesi teorisine göre öncelikle tehditlerin ortak algılanması kapsamında; Rusya, Çin, İran ve Kuzey Kore ile ilgili bu ifadeler ABD Millî Güvenlik Strateji Belgelerindeki ifadeler ile büyük ölçüde örtüşmektedir ve bu Almanya için radikal bir stratejik dönüşüm olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımın ABD ile NATO şemsiyesi altında ortak hareket etme adına yapıldığı, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın da bu süreci kolaylaştırdığı da varılan diğer sonuçlar arasındadır. Bu kapsamda bu ülkelere karşı ABD tarafından makro düzeyde güvenikleştirme uygulandığını ve bunun AB'nin en güçlü devleti Almanya tarafından Rusya-Ukrayna Savaşı'nın etkisiyle de satın alındığı savunulabilir. NATO'nun askerî dış tehditlere karşı Almanya'nın temel garantörü olduğu, Avrupa ile Kuzey Amerika'yı siyasi olarak birbirine bağladığı, Almanya'nın NATO'nun 5. Maddesi kapsamındaki karşılıklı savunma taahhüdünün arkasında kararlılıkla durduğu, Avrupa Birliği Antlaşması'nın 42. Maddesindeki AB'nin karşılıklı yardım hükmüne bağlı kaldığı ifadeleri Almanya'nın çok taraflı diplomasiyi ve güvenlik stratejisi izlediği sonucuna da ulaşılabilir. Almanya'nın Koalisyon Hükümeti Programında yer alan NATO'nun Almanya'nın güvenliğinin vazgeçilmez temeli olmaya devam ettiği hususu ile ABD Millî Güvenlik Strateji Belgelerindeki NATO ve Avrupa güvenliği konuları örtüşmektedir.

Kopenhag Okulu'nun makro güvenikleştirme kapsamındaki değerlendirilebilecek Çin'e yönelik stratejisinin Almanya tarafından ABD ile ortak hareket etme adına önceki dönemdeki beyaz kitaptan farklı

olarak kabul edilmesi önemli bir gelişmedir. Buradaki aşırılığı telafi etme adına Yeşiller Partisi'nin insan güvenliği konusundaki hassasiyetlerinin de belgede yer aldığı değerlendirilmektedir. Neo-klasik realizm, uluslararası ilişkileri çoğulcu bir perspektiften analiz etmeyi, uluslararası yapı ve iç politika unsurlarının maddi ve fikirselle unsurları birleştiren bütünleştirici bir yaklaşımı esas aldığından hareketle Almanya'nın millî güvenlik strateji belgesinin bu kapsamda da ismi ile tutarlı olacak şekilde bütünleştirici olduğu ifade edilebilir.

SONUÇ

Almanya'nın ilk millî güvenlik strateji belgesinde uluslararası ilişkiler teorilerinden hem neo-realizm, hem neo-klasik realizmin hem de eleştirel güvenlik teorilerinden unsurların birlikte yer aldığı tespit edilmiştir. Almanya'nın yeni koalisyon hükûmeti zamanında hazırlanmış olduğu ilk millî güvenlik strateji belgesinde geleneksel askerî güvenlik anlayışından genişletilmiş güvenlik anlayışına her teoriden unsurlar bulunması belgeye bütüncül güvenlik belgesi isminin verilmesinin ne kadar isabetli olduğunu da ortaya koymaktadır.

Bu belge, Rusya-Ukrayna Savaşının da etkisinde hazırlanmıştır ve Almanya açısından önemli bir güvenlik politikası değişimidir. Geçmişte beyaz kitap üzerinden güvenlik politikasını açıklayan Almanya'nın bir millî güvenlik strateji belgesi üzerinden bunu kamuoyu ile paylaşması konusu bile bu değişim önemli göstergelerinden birisini oluşturmaktadır. Almanya'nın hem NATO üyesi olması hem de AB üyesi olması nedeniyle tehdit anlayışında ittifak parametrelerinden de faydalanmasının yanında, koalisyon ortaklarının savaş ve NATO karşıtı olması nedeniyle geleneksel tehdit anlayışının yanında genişletilmiş güvenlik yaklaşımı kapsamındaki bireye yönelik tehditleri de metne dâhil etmesinin koalisyon hükûmeti tarafından bir uzlaşma yaklaşımı içerisinde hazırlandığının somut bir çıktısı olduğu bu kapsamda örnek olarak verilebilir.

2016 Yılı Beyaz Kitabında önsözde Almanya Şansölyesi ile Savunma Bakanının görüşlerine yer verilirken, 2023 Yılı Millî Güvenlik Strateji Belgesinde Almanya Şansölyesinden hemen sonra Savunma Bakanı yerine Koalisyon ortağı Yeşiller Partisinde Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock'un görüşlerine yer verilmesi diğer millî güvenlik strateji belgelerinden önemli bir farklılık olarak dikkat çekmektedir. Bu farklılık hem Almanya'daki Koalisyon Hükûmetindeki ikinci büyük ortağı Yeşiller Partisinin Dışişleri Bakanı olarak metinde etkin olduğunu vurgulamak ve strateji belgesinin bir uzlaşma belgesi olduğunu göstermesi bakımından özgün ve tutarlıdır. Baerbock, güvenliğin sadece savaşın olmaması ve bunun için Bundeswehr'in donatılması olmadığı, aynı zamanda çocuklara eczanelerde ilaç bulmak, akıllı telefonlar için mikroçip temin etmek, hayatlarımızı, demokrasimizi, ekonomimizi istediğimiz gibi şekillendirebilme özgürlüğüne sahip olmak anlamına da geldiğini, medya özgürlüğü ile siyasi kısıtlamalar ve ekonomik bağımlılıklar olmadan özgürlük manasına da geldiğini açıklamıştır.

Soğuk Savaşın bitmesiyle, hiçbir komşusu tarafından tehdit algısı kalmayan Almanya geleneksel güvenlik anlayışı kapsamındaki neo-realist tehdit dengesi varsayımlarından ve ABD'den ayrılarak eleştirel güvenlik teorilerinin gündeme getirdiği kavramları öne çıkaran bir güvenlik politikası izlemeyi tercih etmiştir. Bu kapsamda, savunma harcamalarında ve silahlı kuvvetlerin küçültülmesi kapsamında birçok eleştiriye rağmen, radikal azaltmalara gitmiştir. Almanya'nın 2016 Yılı Beyaz Kitabı'nda Rusya ve Çin dâhil hiçbir devlet tehdit olarak belirtilmemiştir. Rusya'nın Kırım'ı hibrit savaş yöntemleri ile ilhakına rağmen, Almanya Rusya'yı doğrudan karşısına almak istememiştir.

Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası Almanya'nın Rusya'yı tehdit olarak kabul etmesi ve Ukrayna'ya açıktan silah yardımı ile birlikte güvenlik paradigmalarını geçmişe nazaran cesur bir biçimde hem de sosyal demokratların ve Yeşillerin koalisyon ortağı olduğu bir dönemde somut olarak ilk millî güvenlik strateji belgesi ile uygulamaya geçirmesi radikal bir güvenlik politikası değişikliğidir. Almanya'nın millî güvenlik strateji belgesindeki Rusya, Çin, İran, Kuzey Kore ve terörizm ile ilgili ifadeler, ABD'nin Millî Güvenlik Strateji Belgelerindeki ifadeler ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu kapsamda bu ülkelere karşı ABD tarafından makro düzeyde güvenlikleştirme uygulandığını ve bunun AB'nin en güçlü devleti Almanya tarafından Rusya-Ukrayna Savaşının etkisiyle de satın alındığı savunulabilir. Buradaki aşırılığı telafi etme adına Yeşiller Partisi'nin insan güvenliği konusundaki hassasiyetlerinin de belgede yer aldığı değerlendirilmektedir. Neo-klasik realizm, uluslararası ilişkileri çoğulcu bir perspektiften analiz etmeyi, uluslararası yapı ve iç politika unsurlarının maddi ve fikirselle unsurları birleştiren bütünleştirici bir yaklaşımı esas aldığından hareketle Almanya'nın millî güvenlik strateji belgesinin bu kapsamda bütünleştirici olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda devlet içi politik durumun ve stratejik kültürün etkisinin de metne dâhil edildiği tespit edilmiştir.

Koalisyon ortaklarının farklı güvenlik önceliklerinin ve hassasiyetlerinin milli güvenlik strateji belgesine taşınmasının hem iç hem de dış parametrelerin birlikte ele alınması nedeniyle güvenlik kavramına genişlik ve zenginlik kazandırdığı varılan sonuçlar arasındadır. Bu kapsamda, Yeşiller Partisinin insan güvenliğine verdiği önem, küresel iklim krizinin büyük bir tehdit olarak açıkça belirtilmesi ve aşırı akımların Almanya demokrasisine en büyük tehdit olarak vurgulanması bu tespitlere örnek somut ifadeler olarak değerlendirilebilir. Eleştirel güvenlik çalışmalarının odak noktası olan bireyin devlet karşısında haklarının korunması ve insan güvenliğine de belgede yer verilmesi oldukça önemli bir bulgudur. Bununla birlikte, eleştirel güvenlik teorisine göre ötekileştirme eleştirilirken, önsözde Avrupalı kimliğine ve Batılı değerlere atıf yapılması bir tezatlık oluşturmaktadır. Çünkü pozitif güvenliğin insanlığın bütünleştirilmesi gerektiği ve ötekileştirme kavramının ortadan kaldırılmasının etik bir sorumluluk olduğuna yönelik iddiası olmasına rağmen, Almanya'nın Batı değerlerine bağlı olduğu ifadesi bunu bütüncül yaklaşımla kapsamamaktadır.

Eleştirel güvenlik akımlarından Kopenhag Okulunun güvenlikleştirme konsepti kapsamındaki devletin dış tehditleri beka sorunu olarak göstererek insan güvenliğini ihmal eden yaklaşımlarına karşı, aynı anda hem dış tehditlere yer verilerek hem de insan güvenliğine dikkat çekerek bu kapsamdaki eleştirilerin önü kapatıldığı için de özgün bir milli güvenlik strateji olma özelliği taşımaktadır. Belgeye Almanya için güvenlik kavramının hem genişletilmesi hem de insan güvenliğinin de odak noktası olması itibariyle derinleştirilmesi kapsamında bütünleştirilmiş güvenlik adı verilmesi, aynı zamanda uluslararası ilişkilerdeki farklı teorilerin eleştiri ve varsayımlarına da birlikte yer verilmesi bakımından özgün bir strateji belgesi olduğu makalenin en önemli sonucudur.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aksu, M. & Turhan, F. (2012). Yeni Tehditler, Güvenliğin Genişleme Boyutları ve İnsani Güvenlik. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 69-80.
- Bigo, D. (2002). Security and Immigration: Toward A Critique of The Governmentality of Unease. *Alternatives*, 27(1), 63-92.
- Birdişli, F. (2014). Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10(20), 229-256.
- Booth, K. (1991). Security and Emancipation. *Review of International Studies*, 17(4), 313-326.
- Booth, K. (2004). Realities of Security: Editor's Introduction. *International Relations*, 18(1), 5-8.
- Browning, C. S. & Matt, M. D. (2011). The Future of Critical Security Studies: Ethics and The Politics of Security. *European Journal of International Relations*, 19(2), 235-255.
- Bubandt, N. (2005). Vernacular Security: The Politics of Feeling Safe in Global, National and Local Worlds. *Security Dialogue*, 36(3), 275-296.
- Buzan, B. & Hansen, L. (2011). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B. & Waeber, O. (2009). Macrosecuritisation and Security Constellations: Reconsidering Scale in Securitisation Theory. *Review of International Studies*, 35(2), 253-276.
- Buzan, B. (1997). Rethinking Security After The Cold War. *Cooperation and Conflict*, 32(1), 5-28.
- Coalition Agreement 2021-2025. (2023). *Dare More Progress Alliance for Freedom, Justice and Sustainability*. https://italia.fes.de/fileadmin/user_upload/German_Coalition_Treaty_2021-2025.pdf adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- Colby, E. A. & Mitchell, A. W. (2020). *The Age of Great-Power Competition: How the Trump Administration Refashioned American Strategy*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2019-12-10/age-great-power-competition> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- Federal Foreign Office. (2023). *National Security Strategy Adopted by The German Federal Cabinet*. <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/themen/-/2601730> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.

- Galtung, J. (1964). An Editorial. *Journal of Peace Research*, 1(1), 1–4.
- Germany Federal Ministry of Defence. (2006). *White Paper 2006 on German Security Policy and the Future of the Bundeswehr*. <https://www.files.ethz.ch/isn/156941/Germany%202006%20white%20paper.pdf>, adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- Germany Federal Ministry of Defence. (2016). *White Paper 2016 on German Security Policy and the Future of the Bundeswehr*. <https://issat.dcaf.ch/download/111704/2027268/2016%20White%20Paper.pdf> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- Gibadlo, L. & Gotkowska, J. (2023). *Germany's First National Security Strategy: The Minimal Consensus*. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-06-26/germanys-first-national-security-strategy-minimal-consensus> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- Hermann, M. G. & Hagan J. D. (1998). International Decision Making: Leadership Matters. *Foreign Policy*, 110, 124–137.
- Jones, R. W. (1999). *Promise: Toward A Critical Theory of Security in Security, Strategy and Critical Theory*. Boulder, Co: Lynne Rienner.
- Kitchen, N. (2010). Systemic Pressures and Domestic Ideas: a Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation. *Review of International Studies*, 36(1), 117–143.
- Krause, K. & Williams, M. C. (1996). Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods. *Mershon International Studies Review*, 40(2), 229–254.
- Montgomery, E. V. (2006). Breaking Out of the Security Dilemma: Realism, Reassurance, and The Problem of Uncertainty. *International Security*, 31(2), 151–185.
- Newman, E. (2010). Critical Human Security Studies. *Review of International Studies*, 36(1), 77–94.
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(1), 144–172.
- Russell, C. K. & Gregory D. M. (2003). Evaluation of Qualitative Research Studies. *Evidence Based Nursing*, 6(2), 36–40.
- Rychnovská, D. (2014). Securitization and the Power of Threat Framing. *Perspectives*, 22(2), 9–31.
- The Defense Post. (2022). *Germany Says Will Reach Nato Spending Target by 2025*. <https://www.thedefensepost.com/2022/12/06/germany-reach-nato-spending-2025/> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- The Economist. (2018). *Why Germany's Army Is in A Bad State*. <https://www.economist.com/the-economist-explains/2018/08/09/why-germanys-army-is-in-a-bad-state> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- The Economist. (2023). *Germany's New National Security Strategy Is Strong On Goals, Less So on Means*. https://www.economist.com/europe/2023/06/15/germanys-new-national-security-strategy-is-strong-on-goals-less-so-on-means?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18151738051&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gclid=Cj0KCQjwmlCoBhDxARIsABXkXIJ9QbpQB645k2ltUmXrQaXiVpy7q7FORvjNrtjDJcorJuZSfAGadgsaAg03EALw_wcB&gclid=aw.ds adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- The Federal Government. (2023). *Integrated Security For Germany: National Security Strategy*. <https://www.bmvg.de/en/national-security-policy> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- The New York Times (1992). *The 1992 Campaign; Excerpts From Speech By Clinton on U.S. Role*. <https://www.nytimes.com/1992/10/02/us/the-1992-campaign-excerpts-from-speech-by-clinton-on-us-role.html> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- The White House. (2017). *National Security Strategy of the United States of America*. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- The White House. (2022). *National Security Strategy 2022*. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- Tsai, Y. (2009). The Emergence of Human Security: A Constructivist View. *International Journal of Peace Studies*, 14(2), 19–33.

-
- UN Commission on Human Security. (2003). *Human Security Now*. <https://digitallibrary.un.org/record/503749/files/Humansecuritynow.pdf> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- Walker, N. & Eleanor, G. (2022). *Germany: 2021 Election and A New Coalition Government, House of Common Library*. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9324/CBP-9324.pdf> adresinden 29.10.2023 tarihinde erişildi.
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press.
- Walt, S. M. (1991). The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, 35(2), 211-239.
- Watson, S. (2011). The “Human” As Referent Object? Humanitarianism As Securitization. *Security Dialogue*, 42(1), 3–20.
- Williams, M. C. (2011). Securitization and The Liberalism of Fear. *Security Dialogue*, 42(4/5), 453-463.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 241-254, Spring 2024

Workplace Inspections in Turkey Conducted within the Scope of ILO Labor Inspection Convention*

ILO İş Teftişi Sözleşmesi Kapsamında Türkiye’de Yapılan İş Yeri Denetimleri

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1419324>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
13.01.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
01.03.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Assist. Prof. Dr. Kaan Koçali
Istanbul Gelişim University / Istanbul
Gelişim Vocational School /
Occupational Health and Safety
Program
kkocali@gelisim.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1329-6176

Abstract

One of the problems that emerged with industrialization in the world is the fact that the health and safety of workers is at risk. Unfortunately, Turkey does not show sufficient sensitivity to this issue. Therefore, thousands of our employees have work accidents every year. Before or after work accidents, inspectors of the Ministry of Labor and Social Security proactively carry out inspections on behalf of occupational safety in order to prevent these bad consequences. In this study, the situation analysis of workplace inspections carried out within the scope of ILO Convention No. 81 on labor inspection after the Occupational Health and Safety (OHS) Law No. 6331 was conducted. For this purpose, data on inspections are taken from the Ministry of Labor and Social Security Guidance and Inspection Directorate Activities and Social Security Institution Statistical Yearbooks. The data set was created to cover the period between 2013-2022 in order to observe the impact of the OHS Law No.6331 on business inspections in the 10-year period from the date of entry into force. Work accidents were examined by creating hypotheses using the data of the number of inspections, the number of workers reached during the inspections, the causes of work accidents examined in the inspections, the number of active insured people and the number of employees, and these data were evaluated with correlation analysis, which is one of the quantitative research methods. As a result, it was calculated that the number of labor inspections in Turkey is very low, insufficient in terms of occupational accidents, and has an average impact of 2.37% in terms of OHS. In future studies, a point of view has been put forward for theoretical and applied research to increase this effect and the existence of a different situation for the prevention of work accidents in Turkey has been pointed out.

Keywords: Workplace Inspection, Work Accident, ILO, OHS, Turkey

Öz

Dünyada sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan sorunlardan biri de işçi sağlığı ve güvenliğinin risk altında olmasıdır. Maalesef Türkiye bu konuda yeterli hassasiyeti göstermemektedir. Bu nedenle her yıl binlerce çalışmamız iş kazası geçirmektedir. İş kazaları öncesinde veya sonrasında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı müfettişleri bu kötü sonuçların önlenmesi amacıyla proaktif olarak iş güvenliği adına denetimler gerçekleştirmektedir. Bu çalışmada, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSG) sonrasında 81 Sayılı ILO İş Denetimi Sözleşmesi kapsamında gerçekleştirilen işyeri denetimlerinin durum analizi yapılmıştır. Bu amaçla denetimlere ilişkin veriler Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı Denetim Faaliyetleri ile Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllıkları’ndan elde edilmiştir. Veri seti, 6331 sayılı İSG Kanunu’nun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 10 yıllık süreçte iş denetimlerine etkisinin gözlemlenmesi amacıyla 2013-2022 yıllarını kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Denetim sayısı, denetim sırasında ulaşılan işçi sayısı, denetimlerde incelenen iş kazası nedenleri, aktif sigortalı sayısı ve çalışan sayısı verileri kullanılarak hipotezler oluşturularak iş kazaları incelenmiş ve bu veriler nicel araştırma yöntemlerinden biri olan korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Sonuç olarak; Türkiye’de iş teftişi sayısının çok az olduğu, iş kazaları açısından yetersiz olduğu, İSG açısından ise ortalama %2,37 etkiye sahip olduğu hesaplanmıştır. Gelecek çalışmalar için bu etkinin artırılmasına yönelik teorik ve uygulamalı araştırmalara yönelik bir bakış açısı ortaya konulmuş ve Türkiye’de iş kazalarının önlenmesine yönelik farklı bir durumun varlığına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Yeri Denetimi, İş Kazası, ILO, İSG, Türkiye

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Koçali, K. (2024). Workplace Inspections in Turkey Conducted within the Scope of ILO Labor Inspection Convention. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 241-254.

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

INTRODUCTION

Looking at the development process of humanity from the first age to the present day, it is seen that one of the main elements that have not changed is the struggle of human beings for the right to live. Especially with the rapidly developing technology after the industrial revolution, some negativities and problems related to the health and safety of employees have emerged in workplaces (Berktaş & Oraklıbel, 2021; Koçali, 2021). These problems were not given much importance at first, but with the realization that these problems reduce work efficiency, cause labor and human losses and damage to the business, this problem has gained importance and the need to think about and take precautions has emerged. In addition to material losses, it has also been understood that events such as work accidents and occupational diseases negatively affect work psychology, employees and their environment and cause moral losses at least as much as material problems (Başkan, 1999; Nişancı & Demirören, 2020; Koç, 2023).

The increase in the aforementioned material and moral losses in parallel with industrialization and developing technology has made it necessary to reduce work accidents and occupational diseases and to develop an active and effective fight against them. This is how the concept of occupational health and safety (OHS) emerged. Especially in the Europe countries, significant progress has been made in OHS and work accidents and occupational diseases have been brought under control. In Turkey, on the other hand, is still far from the desired level in terms of OHS due to insufficient number of inspection personnel, lack of training on OHS and economic inadequacies (Şen, 2015; Çiçek & Özal, 2016; Koçali, 2023).

In this context, it is important to examine the effect of workplace inspections carried out within the framework of ILO Convention No. 81, which is also signed by our country in order to prevent occupational accidents and reduce occupational diseases. Examining the current situation of occupational health and safety culture in Turkey in addition to the legal regulations put into practice, statistical calculation of the success of the realisation of the basic objectives such as reducing or preventing the work accidents recorded in the statistics with proactive practices gains importance at this point.

OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY INSPECTIONS BY THE OCCUPATIONAL INSPECTION BOARD

The international basis of occupational health and safety inspection is the International Labor Organization Convention No. 81 on Work Inspection in Industry and Commerce. Turkey entered into an obligation by ratifying this convention with the law dated 13.12.1950 and numbered 5690. According to Article 90 of the Constitution, this convention has the force of law and cannot be appealed to the Constitutional Court for its unconstitutionality (ILO, 1947; Demirkol, 2011). The purpose of the Convention is to ensure the implementation of provisions aimed at protecting workers through regular inspection of workplaces. Convention No. 81 provides for inspection systems in industrial enterprises (mining and transport enterprises may be exempted) and, if the ratifying country agrees, in commercial workplaces, to ensure occupational safety and the implementation of legal regulations governing working conditions. The Convention deals with the organization and performance of inspection services, the responsibilities of the central authority, their cooperation with other public and private bodies and with employers and workers or their organizations, the employment of qualified personnel in sufficient numbers (including women) and with adequate status, material facilities and conveniences (such as office and transport), the regular and thorough inspection of workplaces, the publication of reports and annual statistics on inspection services. The Convention covers labor inspection in industry and commerce and consists of 39 articles. Article 1 requires the establishment of an inspection system for industrial workplaces in countries where the convention applies. Article 22 extends this obligation to commercial workplaces. According to Article 4 of the convention, it is stated that labor inspection shall be carried out under the supervision and control of a central authority to the extent permitted by the administrative structures of the member states, and in federal states, the central authority may be at the level of the federal state or federal unit (ILO, 1989; Aktay, 2011, Kutlu 2020).

Article 2 of the 1982 Constitution states that the Republic of Turkey is a "*social state of law*". In Article 49 of the Constitution, protecting employees in order to improve working life is listed among the duties of the state and necessary measures are required to be taken in this regard. Accordingly, Article 91 of the Labor Law No. 4857 (2003) stipulates that the state monitors and supervises the implementation of the legislation on working life.

International and National Basis for Occupational Health and Safety Audit

In Turkey, the Ministry of Labor and Social Security (MoLSS) is entrusted with the task of monitoring and supervision of OHS. The purpose of state supervision on OHSS can be summarized as improving the working environment and conditions of workers, ensuring that OHS measures are taken, and preventing work accidents and occupational diseases (Demir, 2014; Szek, 2019). Article 2 of the Law on the Organization and Duties of the Ministry of Labor and Social Security (2012) lists the duties of the Ministry. Subparagraph g of Article 2 of the Law states that this duty will be fulfilled by the MoLSS by saying -Taking measures to ensure workers' health and occupational safety, and subparagraphs i and h - Supervising working life. The inspection of workplaces is carried out by Labor Inspectors under the Directorate of Labor Inspection Board of the MoLSS. (Presidency of Labor Inspection Board, 1998).

The implementation of the Labor Law No. 4857 in terms of OHS is supervised by technical labor inspectors under the Labor Inspection Board. The main purpose of OHS inspections is to ensure that the requirements of the OHS legislation are implemented in workplaces, to protect the health of workers and those in the work environment, to ensure that measures are taken regarding occupational safety and, as a result, to prevent work accidents and occupational diseases. The audits and inspections carried out for this purpose can be classified as special purpose inspections and project inspections before the work starts, during the work or after an accident (Balkır, 2012; Sabuncu, 2017; Başbyk 2023). The inspections to be carried out by labor inspectors are regulated under the title of Inspection Activities, Types of Inspections, Inspection Reports and Actions Taken on Reports in Section 6 of the Regulation on the Labor Inspection Board of the Ministry of Labor and Social Security (2022).

General Inspection: It is the inspection carried out to determine whether the provisions of the legislation on OHS are complied with. According to Article 47/II(a) of the OHS Regulation (2021), a general inspection is "an inspection carried out to determine whether the provisions of occupational health and safety legislation are complied with in order to identify and prevent issues that may endanger the health and safety of workers and the causes of work accidents and occupational diseases". In the general inspection, it is essential to ensure that the issues that are found to be contrary or deficient in terms of OHS legislation are brought into compliance with the law. The Occupational Inspection Guide specifies that General Inspection in workplaces will be carried out in the following cases (Yamprayoon & Sukhumparnich, 2010; Centel, 2021) General inspection at workplaces are;

- Conducting OHS inspections at workplaces for the first time,
- Change of employer,
- No deficiencies found in the workplace in the previous inspection,
- In case of relocation of the workplace, at the first inspection at the place of relocation,
- Three years have passed since the last inspection at the workplace, but no inspection has been carried out,
- It is made in cases where there is a major change in the working methods and ways, machinery, and devices of the workplace.

Control Inspection: This is the inspection carried out to determine whether the deficiencies identified in the previous inspection have been fulfilled by the employer and whether new deficiencies have emerged in the workplace (Kaya, 2014).

Review Inspection: It is an inspection that requires inspection and research that is compatible with labor inspection, except for general and control inspections on notifications, complaints, work accidents, occupational diseases, establishment permits, partial operation certificates, requests for operation certificates for fixed facilities of mining workplaces and other issues related to OHS (Kaya, 2014).

Inspection on Work Accidents and Occupational Diseases

These are inspections carried out after the determination of a work accident or occupational disease that has occurred, in order to determine the causes of the accident or occupational disease. The purpose of this inspection at the workplace is to determine the necessary measures to be taken in order to prevent the causes of work accidents or occupational diseases from occurring again and to identify those who are at fault in the incident and to ensure that the necessary measures are taken. Since inspections due to work accidents and occupational diseases are priority inspections, they must be carried out without delay. Only in this way can the situation that caused the accident or occupational disease be accurately determined. Labor Inspectors complete the inspection by investigating whether the employer has acted contrary to the provisions of the labor legislation, especially the OHS legislation, whether the worker has complied with

the legislation in the incident, whether there is an intention or a criminal act in the incident, whether third parties have played a role in the incident. As a result of this examination and investigation, the inspector who conducts the examination determines the fault rates of the employer, the employee and third parties, if any, in the occurrence of the incident. If there is inevitability in the event, the rate of this is also determined. Another important task of the work accident and occupational disease investigation, other than determining the rates of fault, is to determine the causes of the work accident or occupational disease, to eliminate them and to prevent their recurrence. As a result of the OHS General Inspections carried out in the workplaces, the following situations are applied to the workplace according to the situation (Froneberg, 2010; Baycık, 2013; Songur & Songur, 2018; Şahin & Dalgıç, 2020; Ataş & Tuaç Yılmaz, 2022);

- If the workplace does not have any deficiencies in terms of OHS legislation, a Certificate of Operation is given to the workplace.
- If the workplace has deficiencies in terms of OHS legislation, the workplace is given an appropriate period not exceeding 6 months to complete them.
- If, as a result of the inspection, an issue dangerous for the life of workers is detected in the facilities and arrangements, working methods and forms, machinery and devices of the workplace, the work is completely or partially stopped or the workplace is closed, depending on the nature of the danger, by the decision of a five-person commission consisting of two inspectors authorized to inspect workplaces in terms of OHS, one worker and one employer representative and the Regional Director, until this danger is eliminated.

After Control Inspection;

- If the deficiencies identified in the previous inspection have been eliminated in the control inspection and there are no new deficiencies, the workplace is given a Certificate of Operation.
- If the deficiencies identified in the previous inspection in terms of the OHS legislation of the workplace have been eliminated, but new deficiencies have been found, the workplace is given a period not exceeding 6 months to complete them.
- If the employer has not corrected the OHS deficiencies identified in the previous inspection, an administrative fine will be proposed in this inspection. It is asked to correct the deficiencies immediately without giving a deadline.
- If, as a result of the inspection, an issue dangerous for the lives of workers is detected in the facilities and arrangements, working methods and forms, machinery and devices of the workplace, the work is completely or partially stopped or the workplace is closed, depending on the nature of the danger, by the decision of a five-person commission consisting of two inspectors authorized to inspect workplaces in terms of OHS, one worker and one employer representative and the Regional Director, until this danger is eliminated.

As a result of Investigation Inspections;

- In work accident inspections, the fault rates of the parties in the work accident are determined and the necessary measures to be taken to prevent the recurrence of such an event are notified to the employer to be fulfilled.
- In occupational disease examinations, the conditions for contracting an occupational disease are investigated, the fault rates of the parties are determined and the necessary measures to be taken to eliminate the situation that creates it are notified to the employer to be fulfilled.
- In establishment permit examinations, workplace plans are examined, if there are no deficiencies, the workplace is given the establishment Permit, otherwise, it is asked to complete the deficiencies by giving time.

MATERIALS AND METHODS

The Ministry of Labor and Social Security Guidance and Inspection Presidency Audit Activities (ÇSGB, 2022) and Social Security Institution Statistical Yearbooks (SGK, 2022) were used to create the research dataset. The data set was created to cover the period between 2013 and 2022 (10 years). Thus, the impact of the Occupational Health and Safety Law No. 6331 on occupational inspections within a period of 10 years from the date of its enactment was observed and its annual changes were analyzed.

In the data set, the following questions were sought by statistical analysis of the data on the number of inspections in terms of OHS, the number of workers reached in the inspection, the causes of the work accidents inspected, the number of active insured people in the country and the number of people who had work accidents.

General statistical analysis was preferred as the research method. With this method, which is frequently preferred in quantitative analysis methods (Walsh & Downe, 2005; Creswell, 2013; Cooper et al., 2019) the calculations related to the basic problems below and examined within the scope of the study were calculated simply and quickly. No complex calculations were made with the data in the dataset. The data in the tables presented under the Findings were analyzed for correlation among themselves and their relationships with each other were revealed. The effect of similar data in the data set on different parameters was measured and at the end of the study, the effectiveness of workplace inspections in preventing work accidents was calculated in percentage terms.

- How many out of every 100 insured workers have a work accident?
- How many out of every 100 insured workers are reached through inspections?
- How many out of every 100 work accidents are subjected to inspections?
- How many out of every 100 work accidents are inspected for the cause of the work accident?
- How many out of every 100 work accidents are investigated?
- How many workers are reached in every 100 work inspections?

By analyzing the above questions, the relationship between work accidents, workers and labor inspections on an annual basis was calculated. A 10-year situation analysis was made with the performance measurements made with the answers to the questions.

FINDINGS

The first data obtained from the Inspection Activities and SSI Statistics for the period 2013-2022 is OHS inspections. The annual changes of these programmed and non-programmed inspections are given in Table 1. It is seen that work accidents, occupational diseases and other situations are inspected in unprogrammed work inspections. Work accident inspections were analyzed in the questions sought to be answered within the scope of the study and are given in Figure 1. The total number of workers reached in the workplaces visited in labor inspections is important. In this way, the link between labor inspections and work accidents can be revealed. The number of workers reached in all labor inspections is given in Table 2.

Table 1: Inspection in terms of OHS

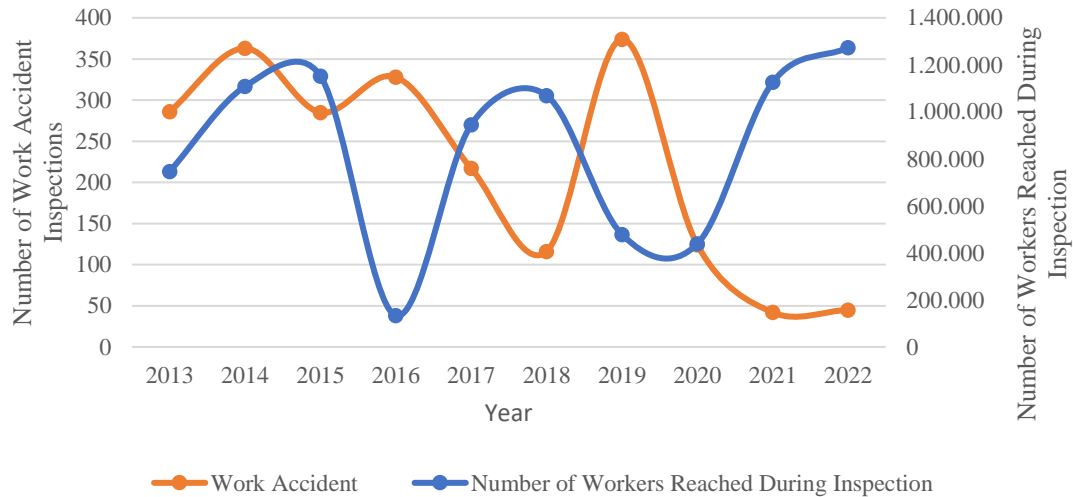
Inspection Information in terms of OHS	2013	2014	2015	2016	2017
Programmed	5,519	5,087	5,732	7,240	5,624
Out of Program	3,213	5,042	7,564	7,047	5,180
Work Accident	286	363	285	328	217
Occupational Disease	24	32	58	25	18
Other	2,903	4,647	7221	6,694	4,945
Total	8,732	10,129	13,296	14,287	10,804
Inspection Information in terms of OHS	2018	2019	2020	2021	2022
Programmed	9,294	250	1,851	13,043	15,761
Out of Program	3,355	2,838	1,986	2,623	2,081
Work Accident	116	374	124	42	45
Occupational Disease	13	4	5	1	5
Other	3,226	2,460	1,857	2,580	2,031
Total	12,649	3,088	3,837	15,666	17,842

Table 2: Number of Workers Reached During the Inspection

Workers Reached During Inspection	2013	2014	2015	2016	2017
Worker	741,216	1,101,484	1,144,387	123,146	939,619
Apprentice	946	1,860	957	853	752
Intern	4,320	4,837	7,021	9,433	5,303
Total	746,482	1,108,181	1,152,365	133,432	945,674
Workers Reached During Inspection	2018	2019	2020	2021	2022
Worker	1,062,130	470,711	435,524	1,117,782	1,263,690
Apprentice	1,483	431	297	2,009	1,812
Intern	6,043	7,331	2,843	6,194	7,555
Total	1,069,656	478,473	438,664	1,125,985	1,273,057

It was observed that work accident inspections showed similar annual increases and decreases between 2013 and 2016. The number of labor inspections started to decrease in 2017 and reached the highest number in the 10-year period in 2019, despite the Covid-19 pandemic. As of 2019, the decrease continued rapidly and decreased to 45 labor inspections in 2022. As seen in Figure 1, the number of workers reached during labor inspections is inversely proportional to the annual decrease and increase in work accident inspections. This shows that the work inspections are not focused on work accidents.

Figure 1: 10-Year Change in the Number of Workers Reached in Labor Inspections and Number of Work Accident Inspections

Examining the underlying causes of inspected work accidents is important in order to prevent similar work accidents with a proactive approach. In the examinations carried out by labor inspectors, work accidents were examined under a total of 19 different reasons and detailed breakdowns are given in Table 3, 4, and 5.

Table 3: Causes of Inspected Work Accidents

Causes of Machinery and Equipment	201	201	201	201	201	201	201	202	202	202
	3	4	5	6	7	8	9	0	1	2
Accidents Caused by Machines	16	6	9	7	4	2	1	0	0	1
Falling Objects Crash and Topple	46	73	46	43	42	16	122	25	7	6
Vehicle Accidents	16	21	17	10	8	9	4	5	1	7
Explosion Accidents	11	7	7	5	5	3	8	1	1	2
Accidents Caused by Electric Current	53	48	50	40	21	24	28	11	2	2
Compression, Crushing, Sinking, Cutting by one or More Objects	44	81	68	116	61	21	62	46	18	13
Foreign Objects in the Natural Cavities of the Body	3	2	1	4	5	0	7	1	0	0
Injuries Caused by Any Form of Strain to the Body	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Accidents While Welding	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Other Causes	37	65	34	52	46	23	114	26	7	8
Total	226	303	233	278	192	98	346	115	36	39

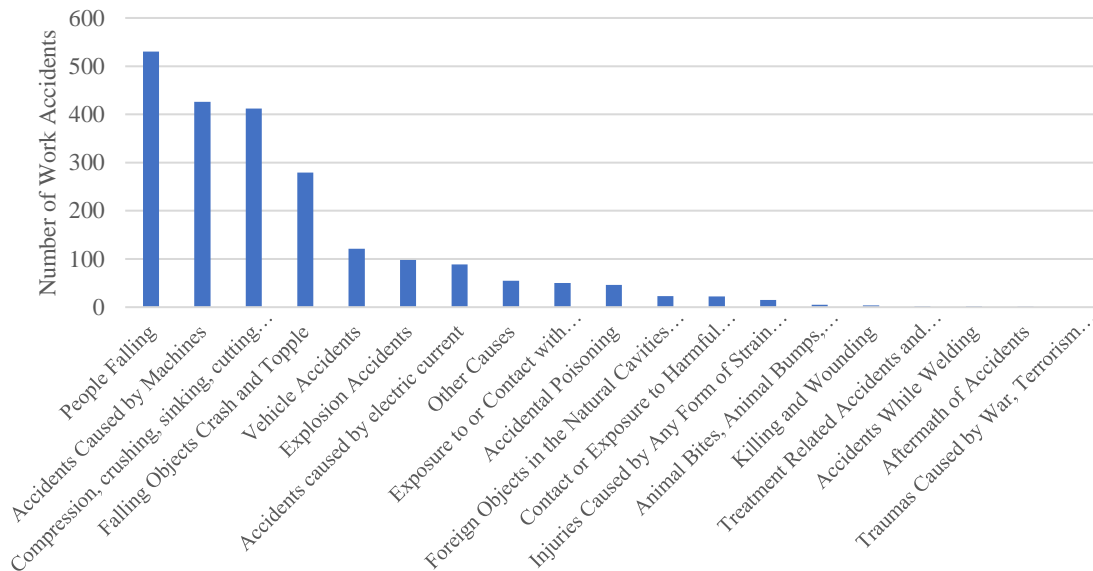
Table 4: Causes of Inspected Work Accidents

Causes of Workers or External Factors	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
People Falling	21	24	19	20	8	9	11	4	2	3
Traumas Caused by War, Terrorism and Social Events	11	8	9	6	9	2	6	1	2	1
Animal Bites, Animal Bumps, Poisonous Animal Sting	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Killing and Wounding	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Total	34	33	28	26	17	11	17	5	4	4

Table 5: Causes of Inspected Work Accidents

Causes of Workplace	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Exposure to or Contact with Temperatures Outside Normal Limits	18	21	16	14	6	4	4	3	1	2
Accidental Poisoning	2	0	4	2	1	2	3	1	0	0
Contact or Exposure to Harmful Substances or Radiation	0	1	3	1	0	0	0	0	0	0
Treatment Related Accidents and Vaccination Complications	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Aftermath of Accidents	4	4	0	7	1	1	4	0	1	0
Total	26	27	24	24	8	7	11	4	2	2

Figure 2: 10-Year Number of Work Accidents Inspected

It would be appropriate to remind that the data in the data set is the cause of the accident revealed by the inspectors within the scope of the workplace inspection carried out after the work accident. When the work accidents caused by machinery-equipment in Table 3 are analyzed, it is seen that "Falling Objects Crash and Topple", "Compression, Crushing, Sinking, Cutting by One or More Objects" and "Accidents Caused by Electric Current" are the main causes of work accidents. Since the data set does not provide information about the causes under Other Causes, only the main factors are emphasized in the calculations. For this reason, it is important for the hypotheses of the study to examine accidents caused by workers or

external factors and accidents caused by the workplace. It is seen that "People Falling" is the main cause when the accidents caused by workers or external factors in Table 4 are analyzed, and "Exposure to or Contact with Temperatures Outside Normal Limits" is the main cause when the accidents caused by workplace are analyzed in Table 5. It is clearly seen that these coke causes in the three basic classifications can be prevented by conducting workplace inspections with proactive approaches and that positive or injurious consequences can be easily eliminated by creating a work safety culture in both workplaces and workers in the name of occupational health and safety in Turkey.

When the underlying causes of 2180 work accidents inspected in 10 years were analyzed, it was seen that the top 5 causes were 530 accidents due to "Falling of Persons", 426 accidents due to "Accidents Caused by Machinery", 412 accidents due to "Compression, Crushing, Sinking, Cutting by One or More Objects", 279 accidents due to "Impact and Overturning of Falling Objects" and 121 accidents due to "Vehicle Accidents". As of 2019, the statistical decreases have their origins in the closures due to the Covid-19 pandemic, as well as the work from sleep or working from home. After the pandemic, it is seen that the inspections carried out by the ministry inspectors in the workplaces progressed by focusing on certain sectors (mining, construction, chemistry, furniture, etc.). Thus, with more monthly inspections, the sectors with the highest number of occupational accidents were targeted and proactively interacted with more workers on a one-to-one basis. This has led to a reduction in the root causes of work accidents. However, it would be appropriate to state that this practice has no effect on the number of work accidents that occur annually in the country.

The data on the number of active insured and the number of people who had work accidents using SSI Statistics are given in Table 6.

Table 6: Number of Active Insured

Active Number of Insured	2013	2014	2015	2016	2017
Worker	741,216	1,101,484	1,144,387	123,146	939,619
Apprentice	946	1,860	957	853	752
Intern	4,320	4,837	7,021	9,433	5,303
Total	746,482	1,108,181	1,152,365	133,432	945,674
Active Number of Insured	2018	2019	2020	2021	2022
Worker	1,062,130	470,711	435,524	1,117,782	1,263,690
Apprentice	1,483	431	297	2,009	1,812
Intern	6,043	7,331	2,843	6,194	7,555
Total	1,069,656	478,473	438,664	1,125,985	1,273,057

The increase in the number of active insured between 2013-2022 is shown in Figure 3. It is seen that the number of people with work accidents has an upward trend only between 2019-2020 due to the Covid-19 pandemic due to full closure, working at home, etc., but the rate of increase in the number of work accidents increased after the pandemic. The statistical relationship of the questions sought to be answered by using the data in Tables 1-6 and the parameters in Figures 1-3 within the scope of the study is given in Table 7.

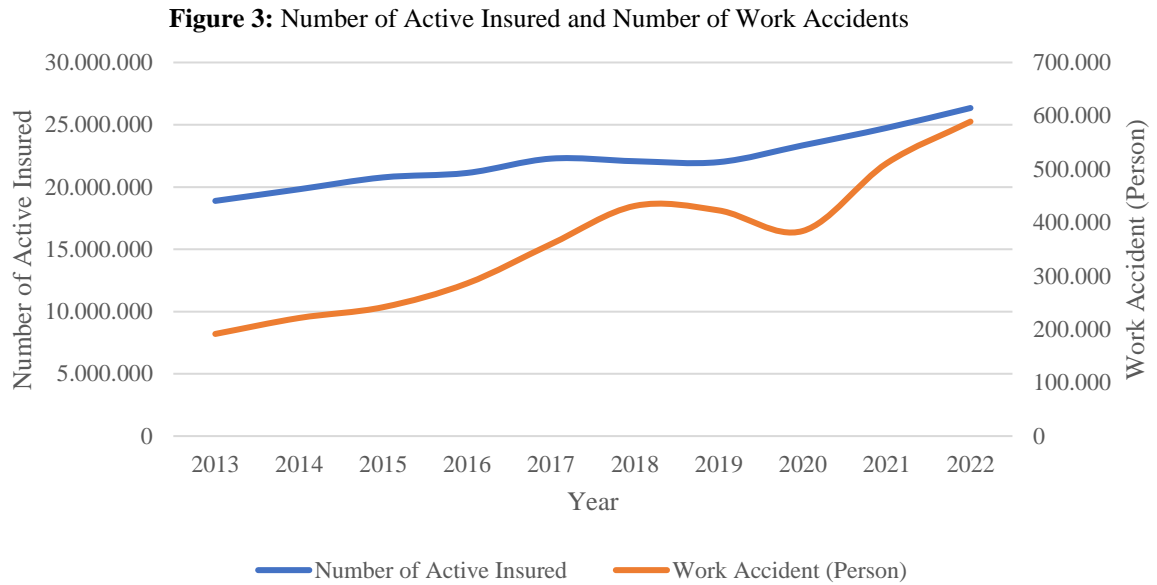

Table 7: Hypothesis of the Study

Hypothesis	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
How many out of every 100 insured workers have work accidents?	1.01	1.12	1.16	1.35	1.61	1.95	1.92	1.65	2.07	2.24
How many out of every 100 insured workers are reached through inspections?	3.95	5.59	5.55	0.63	4.24	4.85	2.17	1.88	4.55	4.83
How many out of every 100 work accidents are subjected to inspections?	4.56	4.58	5.50	4.99	3.00	2.93	0.73	1.00	3.07	3.03
In how many out of every 100 workplace inspections is the cause of the work accident examined?	3.28	3.58	2.14	2.30	2.01	0.92	12.11	3.23	0.27	0.25
How many of every 100 work accidents are investigated?	0.15	0.16	0.12	0.11	0.06	0.03	0.09	0.03	0.01	0.01

As a result of 10-year data sets, "1.01-2.24 out of every 100 insured workers have a work accident", "1.88-5.59 out of every 100 insured employees were reached through inspections", "0.73-5.50 out of every 100 work accidents were subjected to inspections", "0.25-12.11 out of every 100 OHS inspections examined the cause of work accidents", "0.01-0.16 out of every 100 work accidents were examined" and "933.94-10,940.68 workers were reached in every 100 occupational inspections".

CONCLUSION

One of the problems that emerged with industrialization is the need to protect the health and safety of employees. The problem of occupational health and safety is a serious issue in the world today. Reducing the occupational health and safety problem to a reasonable level may be possible with the existence of an effective inspection system. Occupational health and safety can be expressed as methodical studies carried out to protect the workplace from hazards, possible risks, situations that may harm health and to create a

better working environment, taking into account the environmental effects in a workplace. Occupational health and safety legislation in our country is quite comprehensive. In addition to the Constitution, laws, statutes and regulations, there are also international conventions on occupational health and safety. The new Labor Law No. 4857, which has recently entered into force, has put the occupational health and safety legislation on a healthy ground and introduced new contemporary norms. The Ministry of Labor and Social Security is responsible for the regulation, supervision, and monitoring of working life in Turkey. Occupational health and safety inspections are carried out by the Labor Inspection Board under the Ministry of Labor and Social Security. These inspections are carried out by technical labor inspectors affiliated to the Labor Inspection Board. There are other governmental organizations in our country that have direct or indirect duties related to occupational health and safety. These are the General Directorate of Occupational Health and Safety, Labor and Social Security Training and Research Center, Social Insurance Institution. However, there is no coordination between these institutions at the desired and effective level.

The impact of the Occupational Health and Safety Law No. 6331 on labor inspections in the 10-year period from the date of entry into force was seen and the annual changes were analyzed. Hypotheses were created using OHS inspection information, the number of workers reached during the inspection, the causes of work accidents examined in the inspections, the number of active insured people and the number of work accidents, and these data were evaluated with relationship analysis, one of the quantitative research methods. According to the results, it was calculated that the number of labor inspections in Turkey was very low, very few workers were reached in the inspected workplaces, it was insufficient in terms of work accidents, and it created an average impact of 2.37% in terms of OHS.

Occupational health and safety inspections in Germany are very effective. Labor inspections are carried out by Lander officials within the Ministry of Labor. In 2012, the number of employees per labor inspector was 7,164, while the number of inspections per 100,000 employees was 2,092. As of 2017, the number of inspectors conducting inspections in Germany is 8,044, 3,218 for the state, 4,192 for industrial accident insurance and 634 for public accident insurance. As a matter of fact, when we look at the number of inspectors in proportion to the population, it is understood that Turkey, which has almost the same population, is at an incomparable level. In Bulgaria, Labor inspectors follow governmental action plans, but regional plans can be implemented alongside these plans. Labor inspectors can respond to accidents and illnesses in the workplace and impose sanctions in case of violations of the law. Labor inspection activity in France, inspecting companies and to inform the public on this issue by labor inspectors and auditors who are is being carried out. Inspectorates are required by labor law to control its implementation as required, employers and other working groups and to inform the parties in collective disputes such as reconciliation without court involvement duties. In Italy, although the number of workplaces inspected had decreased until 2014, there was an increase in non-compliances. There was a 155% increase in regulatory non-compliances, and it is not clear whether this increase was due to a change in inspection modalities, a widening of the scope of non-compliance, or whether it was actually a numerical increase. In Bulgaria, notification to the prosecutor's office is mandatory in case of disability or loss of life. There were 1,768 work accidents in Bulgaria in 2012 and the number of fatal work accidents was 90 in 2012 (Haviland et al., 2010; Levine et al., 2012; Johnson, 2020; Sojourner & Yang, 2022)

When the current occupational health and safety system is evaluated in the light of the above explanations, despite the positive legislative regulations, there are still things to be done in the field of OHS with a continuous improvement approach. In this context;

- Qualified manpower of OSH stakeholders who are responsible for implementing the new OSH Legislation in the country should be supported. •
- The existing disorganization in communication, coordination, policy, planning and organization issues between institutions and organizations defined in the OHS system that directly or indirectly participate in OHS activities should be eliminated.
- There is a need to determine performance criteria to measure the effectiveness of public OHS services. Conducting field and sector inspections effectively and ensuring their continuity, with training as a priority, and ensuring that labor inspectors are equipped with today's technology and knowledge will contribute to the improvement of the OHS level.
- The number of work accidents and occupational diseases that occur are important indicators of whether OSH services are effective and sufficient. It is important to disseminate and effectively implement services provided in the field of OHS.

- In our legislation, the definitions of occupational disease and work accident are made in the SSI Law No. 506 and only cover employees within the scope of the Labor Law No. 4857. The scope should be rearranged to meet the data requested by international institutions, by taking the opinions of the Ministry of Health. With the regulations to be made in the Labor Law No. 4857 in accordance with the European Union's Framework Directive No. 89/391/EEC, craftsmen, agricultural and public employees should also be included within the scope of occupational health and safety legislation.
- Bringing our country's occupational health and safety legislation in line with current conditions and EU norms, gathering it under the umbrella of the "Occupational Health and Safety Law" with the agreement of the social partners, and ensuring the implementation of the laws and regulations put into effect will be of great benefit in terms of OSH. In order to establish an effective occupational health and safety planning and management system, workplace health and safety units, workplace joint health and safety units and workplace health and safety committees required by the Labor Law and relevant regulations must work actively and effectively.
- Due to the inadequacies in the information collection system in the field of OHS, it is not possible to collect and evaluate work accidents, occupational diseases and general information about the workplace in a database. Full compliance of OHS services with EU norms should be ensured, and these services should be offered to all workplaces regardless of the number of employees. In order to provide services equally and widely, the necessary studies should be carried out jointly with the social partners, taking into account the economic conditions of the workplaces.
- New research is needed on the causal relationship between OSH and working conditions. In this regard, establishing occupational health and safety-specific departments and areas of expertise in universities will strengthen the quality and quantity of the needed studies.
- Within the framework of EU norms, occupational health and safety services should be provided to all employees. The occupational health and safety approach should be a multidisciplinary approach. Regulations in the field of OSH should cover all employees, including civil servants, independent workers and agricultural workers. It should be ensured that the annual reports of occupational health and safety committees are examined, and the suggestions and measures included in the reports are put into practice.
- Undoubtedly, it would be positive to enact a law only on OHS and to gather all the scattered OHS legislation under this law. Of course, the enactment of such a law alone will not suddenly eliminate the problems. However, as mentioned above, it is necessary to establish a system that covers all aspects of OHS and that will bring together existing organizations with OHS-related duties. This system to be established should be financially and economically strong and should be organized in a way that is isolated from political influences.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

REFERENCES

- Aktay, N. (2011). Sosyal Güvenliğin Sağlanmasında Önemli Bir Unsur Olarak Çalışma Yaşamının Denetimine İlişkin Uluslararası Düzenlemeler. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(2), 9-34.
- Ataş, E. & Tuuç Yılmaz, P. (2022). İş Kazalarında İşverenin Sorumluluğu: Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Bir Değerlendirme. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 12(2), 307-326.
- Balkır, Z. G. (2012). İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkının Korunması: İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Organizasyonu. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 1-12.
- Başbüyük, B. E. (2023). İş Güvenliği Uzmanlarının Mesleki Bağımsızlığı. *Çalışma ve Toplum*, 3(78), 2315-2346.
- Başkan, R. (1999). Değişen Endüstri İlişkileri ve sendikalar. *MESS Mercek Dergisi*, 1999(1), 1-15.
- Baycık, G. (2013). Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Haklarında Yeni Düzenlemeler. *Ankara Barosu Dergisi*, 3(1), 103-170.
-

- Berktaş, S. & Oraklıbel, R.D. (2021). Sanayi Devrimi ile Gelen Değişim: İş Bölümü ve Yabancılaşma. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 112-121.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Yönetmeliği. (2018). *Resmi Gazete*, 28453. <https://www.csgb.gov.tr/medias/10504/2-i%C5%9F-tefti%C5%9F-yoenetmeli%C4%9Fi.pdf> [Accessed: 10 November 2023].
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2022). *Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı Denetim Faaliyetleri*. <https://www.csgb.gov.tr/rtb/contents/faaliyetler/denetim-faaliyetleri/>. [Accessed: 10 December 2023].
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunu. (2012). *Resmi Gazete*. Available online at: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3146-20120713.pdf> [Accessed. 11 December 2023].
- Centel, T. (2021). *Turkish Social Law*, Springer Science and Business Media LLC.
- Çiçek, Ö. & Öçal, M. (2016). Dünyada ve Türkiye’de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11), 106-129.
- Cooper, H., Hedges, L. V. & Valentine, J. C. (2019). Research synthesis as a scientific process. In H. Cooper, L. V. Hedges ve J. C. Valentine (Edt.), *The Handbook of Research Synthesis and Meta-Analysis* (3rd Edition) (pp. 3-18). New York: Russell Sage Foundation.
- Creswell, J. W. (2013). *Research Design*. Londra and New York: Sage Publications.
- Demir, F. (2014). İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemlerinin Alınmasında İşverenin Sorumluluğu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 675-704.
- Demirkol, S. (2011). Mahkemelerce Ciddi Bulunmayan Anayasaya Aykırılık İddialarının Gerekçeli Olarak Karşılınmaması Sorunu - Adil Yargılanma ve Etkili Başvuru Hakkı İlkeleri Bağlamında Konunun İrdelenmesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 66(2), 3-14.
- Froneberg, B. (2010). Almanya’da Sosyal Güvenlik ve Sağlık Hizmetleri ile İş Sağlığı ve Güvenliği. *Sicil Dergisi*, 17(10), 295-309.
- Haviland, A., Burns, R., Gray, W., Ruder, T. & Mendeloff, J. (2010). What Kinds of Injuries Do OSHA Inspections Prevent? *Journal of Safety Research*, 41(4). 339-345.
- ILO. (1947). *81 No’lu İş Teftişi Sözleşmesi*. https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377260/lang--tr/index.htm. [Accessed. 11 December 2023].
- ILO. (1989). *Çalışma Yaşamının Uluslararası Kuralları*. Ankara: ILO.
- İş Kanunu. (2003). *Resmi Gazete*, 25134. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf> [Accessed. 10 December 2023].
- İş Teftiş Kurulu Başkanlığı. (1998). *İş Teftiş Rehberi*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- İş Teftişi Hakkında Yönetmelik. (2022). *5434 Molu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*. Available online at: <https://www.csgb.gov.tr/media/88522/is-teftisi-hakkinda-yonetmelik.pdf> [Accessed. 10 December 2023].
- Johnson, M. S. (2020). Regulation by Shaming: Deterrence Effects of Publicizing Violations of Workplace Safety and Health Laws. *American Economic Review*, 110(6), 1866-1904.
- Kaya, P. A. (2014). Liability of Employers to Protect Workers Responsibility for Occupational Health and Safety Measures and The Binding Legal and Criminal Liabilities in Turkish Labour Law. *Çalışma ve Toplum*, 4(43), 33-52.
- Koç, K. (2023). Role of National Conditions in Occupational Fatal Accidents in The Construction Industry Using Interpretable Machine Learning Approach. *Journal of Management in Engineering*, 39(6), 04023037.
- Koçali, K. (2021). Sosyal Güvenlik Kurumu’nun 2012-2020 Yılları Arası İş Kazaları Göstergelerinin Standardizasyonu. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(2), 302-327.
- Koçali, K. (2023). Occupational Disease Profile of Turkey: Analysis by Economic Activities and Cities. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(68), 3448-3459.
- Kutlu, M. (2020). 81 Sayılı Sanayi ve Ticarete İş Teftişi Hakkındaki Uluslararası Çalışma Sözleşmesi ve Türkiye’de İş Denetimi. *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 2307-2333.
- Levine, D. I., Toffel, M. W. & Johnson, M. S. (2012). Randomized Government Safety Inspections Reduce Worker Injuries with No Detectable Job Loss. *Science*, 336(6083). 907-911.
- Nişancı, Z. N. & Demirören, J. (2020). Davranış Odaklı İş Güvenliği Uygulamalarının İş Güvenliği Kültürüne Etkisi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15(1), 21-39.

- Sabuncu, B. (2017). İşletmelerde İç Denetim ve İç Kontrol İlişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 161-174.
- Şahin, H., Dalgıç, N. & Çavuş, Ö.H. (2020). Ekonomik Küreselleşmenin İş Sağlığı ve Güvenliğine Etkileri ve Projeksiyonlar. *Çalışma ve Toplum*, 4(67), 2161-2196.
- Şen, M. (2015). İş Sağlığı ve Güvenliği Kavramı, Tarihsel Gelişimi ve Dayanakları. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), 117-142.
- Sojourner, A. & Yang, J. (2022). Effects of Union Certification on Workplace Safety Enforcement: Regression-Discontinuity Evidence. *ILR Review*, 75(2), 373-401.
- Songur, L. & Songur, G. (2018). Ekonomik Büyümede İş Kazası ve Meslek Hastalıklarının Önemi ve Sosyal Tarafların Sorumlulukları. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 68(1), 43-55.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2022). *SGK İstatistik Yıllıkları*. Available online at: <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4>. [Accessed. 09 November 2023].
- Süzek, S. (2019). *İş Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Walsh, D. & Downe, S. (2005). Meta-Synthesis Method for Qualitative Research: A Literature Review. *Journal of Advanced Nursing*, 50(2), 204-211.
- Yamprayoon, J. & Sukhumparnich, K. (2010). Thai Aquaculture: Achieving Quality and Safety Through Management and Sustainability. *Journal of the World Aquaculture Society*, 42(2), 274-280.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 255-266, Spring 2024

Tüketim Kültürünün Göç Üzerinde Oluşturduğu Başlıca Faktörlerin İrdelenmesi*

Examining the Main Factors Created by Consumer Culture on Immigration

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1428958>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
31.01.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
28.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Erol Akyıldırım
Doktora Öğrencisi / İğdir
Üniversitesi / Tarım Bilimleri
(Disiplinler Arası)
akyildirimrol@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2333-6044

Öz

Çalışmada insan olgusu ile isteğin göç etme süreci üzerindeki ilişkisinin irdelenmesi amaçlanmaktadır. İnsanın biyolojik yapısı tüketime eğilimli bulunmaktadır. Bu nedenle tüketime yönelik ürün çeşitliliğinin artmış olması, tüketim bağlamında ihtiyaç dairesini genişletmektedir. İnsanın tabiatında, ihtiyaç dairesinin hayal dairesi kadar geniş olduğu söylenebilir. Elde edilmeyen istek ve ihtiyaçların, hayal dairesi kadar geniş bir mekânın olduğu düşünülmektedir. Bu durum, arzu ve isteklerin peşinde koşan ve sosyal hareketlilikte bulunan bir birey profilini doğurmaktadır. Tüketim anlamında birey yapay ve yanlış tüketim bombardımanına maruz kalmaktadır. Birey ya da kitleler istek ve ihtiyaç dairelerinin kötüye kullanımını hususunda, sosyal medya ve reklam gibi faktörlere maruz kalarak, ihtiyaç fazlası ürün tüketmektedir. Kitle iletişim araçlarındaki gelişmeyle birlikte globalleşen dünyada, tüketim anlamındaki ürünlerde çeşitliliğinin artış göstermesi ve bireyin bu ürünlere ulaşma isteği, beraberinde bireysel ve kitlesel hareketliliği doğurmaktadır. Tüketim hususunda bireyin sınırlı olmayan arzuları ve doymayan biyolojik yapısı, tüketim anlamında sürekli eylem gerçekleştirecek yapıda olduğu görülmektedir. İnsan olgusunun bu yapısı da göç sürecini sürekli tetiklemektedir. Özellikle de kent merkezlerinde tüketim mekânlarının yoğunlaşması, bireysel ve kitlesel anlamda göç hareketliliğinin oluşumuna yol açmaktadır. İhtiyaç alanı sosyal yapının tüm katmanları için göreceli bir kavram olduğundan, göç sürecinin de bu kapsamda değişkenlik ve süreklilik göstereceği görülmektedir. Sonuç olarak tüketim olgusu insanın hayal ve nazar dairesi kadar geniş olduğundan daima genişleyen ve kapitalist gelişmenin kötüye kullandığı bir mekân olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Göç, İhtiyaç Dairesi, Kapitalizm, Küreselleşme, Arzu

Abstract

The aim of the study is to examine the relationship between human phenomenon and desire on the migration process. The biological structure of humans is prone to consumption. For this reason, the increased variety of products for consumption expands the circle of needs in the context of consumption. It can be said that in human nature, the circle of needs is as wide as the circle of dreams. It is thought that unachieved desires and needs have a space as wide as the circle of dreams. This situation creates an individual profile that pursues desires and desires and engages in social mobility. In terms of consumption, the individual is exposed to artificial and wrong consumption bombardment. Individuals or masses consume surplus products by being exposed to factors such as social media and advertising regarding the abuse of desires and needs. In the globalizing world with the development of mass media, the increase in diversity in consumption products and the individual's desire to access these products lead to individual and mass mobility. In terms of consumption, the individual's unlimited desires and unsatisfied biological structure seem to be in a structure that will take continuous action in terms of consumption. This structure of the human phenomenon constantly triggers the migration process. The concentration of consumption spaces, especially in city centers, leads to the formation of individual and mass migration movements. Since the area of need is a relative concept for all layers of the social structure, it is seen that the migration process will vary and continue in this context. As a result, since the phenomenon of consumption is as wide as the circle of human imagination and vision, it is seen as a space that is always expanding and abused by capitalist development.

Keywords: Consumption, Migration, Department of Needs, Capitalism, Desire, Globalization

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Akyıldırım, E. (2024). Tüketim Kültürünün Göç Üzerinde Oluşturduğu Başlıca Faktörlerin İrdelenmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 255-266.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmektedir.

GİRİŞ

Türkiye’de Cumhuriyet ile beraber, modernleşme sürecinde önemli değişimler yaşanmakla birlikte, 1950’li yıllarda bireysel ve kitlesel bağlamda göç akımlarının kent merkezlerine gelmesi sonucu toplumun birçok tabakasında değişimin tetiklendiği görülmektedir. Bu göç sürecinde Batı tarzı sanayinin gelişmesi paralelinde gelişim gösteren bir süreçten ziyade, kırsal itici faktörlerinin belirgin olması göç sürecinde belirleyici olmuştur (Yılmaz ve Akyüz, 2022: 30). Kırsal bölgelerin kent merkezlerine göç etmesi sonucu, popüler tüketim kültürünün tüketim mekânları aracılığı ile birlikte, daha da yaygınlık göstereceği sürecin başladığı söylenebilir.

Göç insanlığın başlangıcı ile başlamış olup insanoğlunun daha güzeli ve iyiyi yaşama arzusu bulunduğu sürece devam edecek olan bir süreçtir (Karpat Çatalbaş ve Yarar, 2015). İnsan olgusu yaratılışı gereği daha iyisini elde etme ve yaşama isteğinde bulunmaktadır. İnsan, mevcut yaşam tarzında sürekli değişkenlik gösteren ve ekonomik, kültürel, sosyal olarak sınıf atlatıp belli bir zaman sonra başka bir yaşam tarzı ya da toplumsal statü talebinde bulunacağı bir yapıya sahiptir. Bu farklı yaşam isteği sürekli olarak kendisini üretmektedir. Başka bir ifade ile dünya toplumlarında yapılan göçlerin temelinde arzu duygusunun olduğu ifade edilebilir.

Toplumsal yapının katmanlarına bakıldığında ekonomik ve kültürel anlamda farklı statülü bireylerin olduğu görülmektedir. Üst sınıfların altında olan katmanların, toplumun en üst katmanlarına doğru yükselme trendi söz konusudur. Bu davranışın insanın yapısında olan bir duygudan kaynaklandığı ifade edilebilir. Sonsuz bir şekilde yaşama isteği ve bunun yanında sosyal refahın en iyi olduğu yaşam tarzı, her birey için talep edilen bir realitedir.

Kitle iletişim araçlarındaki gelişmeye paralel olarak arzuların kapitalizm tarafından sürekli olarak kötüye kullanıldığı bir süreç yaşanmaktadır. Çünkü internet vasıtasıyla küresel dünyadaki tüm ürünlerin sosyal ağlar vasıtasıyla dolaşıma girerek bireyin istek ve arzusunu tetiklemektedir. Kapitalizm, arzu ve isteğin sınırsız bir şekilde ürünün alımına yönelik teşvik ettiği bir süreci söz konusudur. Adeta sonlu bir dünyada sonsuz tüketim tercihleri tüketilmektedir. Tüketimin zıvanadan çıktığı ve bireysel arzuların daima tüketime yönlendirildiği ve talep zorlamasının (Baudrillard, 2018: 69) yaşandığı dünyada, kazanan tarafın kapitalizm olduğu unutulmamalıdır. Çünkü Şekil 1’de de görüldüğü üzere sınırlanmayan bireysel arzuların beraberinde küresel kirliliği getireceği ve yeraltı kaynakları üzerindeki baskılanma sonucunda yeşil alanların hızla tüketilerek çöp hâline gelen bir dünyaya yol açacağı unutulmamalıdır.

Şekil 1: Hızla Tükenen ve Kirlenen Dünya

URL1

Batı toplumlarında üretimin esas alındığı kapitalist toplumun neo-kapitalist bir sürece geçerek kendisini güncellediğini ve toplumsal yaşamın her alanının denetlendiği siberetik bir sistemin var olduğu dünya söz konusudur. Tüketim toplumunun yeniden üretilebilmesi için, tüketimin sıkı bir denetim ve

olarak ihtiyaç ve haz eksenli tüketilen ürünleri ayırmaktadır. Bireyin zevk ve ihtiyaç eksenli tüketim bağlamında kendisini sınırlandırabilmesi için farkındalık eğitimlerinin verilmemesi, meydanın tamamen kapitalist gelişmeye bırakıldığı bir süreci doğurmaktadır. Devlet kuruluşlarının tüketim aşırılığına yönelik toplumda arzuların sınırlandırılması bağlamında, farkındalık eğitimi verilmesi gerekmektedir. Nursi “İhtiyaç dairesi, nazar dairesi kadar büyüktür, geniştir. Hatta hayal nereye gitse, ihtiyaç dairesi dahi oraya gider. Orada da hacet vardır. Belki, her ne ki elde yok, ihtiyaçta vardır. Elde olmayan, ihtiyaçta vardır. Elde bulunmayan ise hadsizdir.” (Nursi, 2023: 251) düşüncesinde nazar dairesi ile hayal dairesini sınırsız olduğunu vurgulamaktadır. Yani insanın gözünün gördüğü ne ise ihtiyaç dairesinin de bu anlamda artabileceği olasılığını, potansiyelini dile getirmektedir. Başka bir niteleme ile hayalimizde neyi arzuluysak ihtiyaç dairesinin de bu bağlamda büyülebileceğini ifade etmektedir. Hayal dairesi, her bireyin sahip olduğu statüden daha farklı ve yüksek bir toplumsal tabaka olduğu söylenebilir. Bu arzu toplumun tüm sınıfları için söylenebilir. Elde olmayan ihtiyaçların, hayal ve ihtiyaç dairesinde mevcut olduğunu her bir birey dile getirebilir. Bireysel bağlamda dünya evrenindeki bireylerin arzuladığı ve sahip olmadığı ihtiyaçlar söz konusudur. Dolayısı ile kapitalizm, bireyin elinde olmayan fakat nazar dairesi genişliğinde ve hayal dairesi kadar sınırsız konumdaki istek dairesini, zaruri konuma getirerek bireyi tüketime manipüle etmektedir.

Şekil 3: İnsanın Tüketim Çılgınlığı

URL3

Kapitalist sistem, hedonizm kapsamında bireyde gıda, giyim, teknoloji, kadının bedeni, eğlence vb. alanları cazip konuma getirerek, bireyin tüketim duygusunu tahrik etmektedir (Akyıldırım, 2020) Bireyin istekleri sosyal medya ve reklamlar aracılığıyla ihtiyaç konuma gelerek, tüketim yolu ile küresel çapta toplumsal itaati sağlamaktadır. Çünkü hazcılığın kötüye kullanımı ile bireyin edilginleştiği pasif bir profil ortaya çıkmaktadır. Kadının bedeni ile her türlü ürünün tüketimi reklamlar vasıtası ile yapılmaktadır. Kapitalizm reklamdaki ürün ile ürünün yanına bırakılan güzel bir aktör arasında ilişki ya da bu ürüne sahip olma ile aktörün toplumsal statüsüne yaklaşma arasında bağlantı algısı oluşturduğundan, tüketim daha da yaygınlaşmaktadır. Başka bir örnek verilecek olursa toplumsal yapının üst katmanlarına kasıtlı olarak yükseltelen ‘ünlü’lerin, aktörlerin tüketim dalgası oluşturabilmeleri amacı ile tüketim nesnelere yardımcı unsurları olarak kullanılmaktadırlar. Bu aktörlerin yaşam tarzları da kapitalist yaşam tarzının üretimini

gerçekleştirmektedir. Tüketim toplumunda isteklerin ya da elde olmayan istek sürekli olarak ünlü aktörler vasıtasıyla tüketime yönlendirildiği görülmektedir. Reklamlar aracılığıyla tüketim mekânlarının olduğu kent merkezlerinde tüketim hızlı bir şekilde yaygınlaşmaktadır. Kenti cazip konuma getiren, tüketime yönelik sosyal ağlarla yapılan reklamların, kırsal bölgelerden kent merkezlerine göçlerin yapılmasını doğrudan ya da dolaylı olarak tetiklediği söylenebilir. Çünkü tüketime yönlendirilen birey, kırsal bölgelerde ilgili ürünü bulamayacağından kent merkezlerine göç etme sürecini etkilemektedir. Dolayısıyla kapitalist gelişmenin küresel çapta kırdan kente olan göçlerde etkili bir unsur olduğu söylenebilir.

Sosyal ağlarla yerkürenin küçük bir köy haline gelmesi sonucu, insanların tüm kültürleri ve üretim çeşitlerini tanıma olanağı doğmaktadır. Küreselleşme ile artan ürün çeşitliliği sonucunda bireyin tüketim isteği kapitalist ideoloji tarafından kötüye kullanılarak, rasyonel olmayan tüketim toplumu doğmaktadır. Bireysel bir gereksinim sürecinden ziyade rasyonel olmayan ve kapitalist gelişme tarafından dayatılan yapay ya da suni ihtiyaçlar söz konusudur. Çünkü kapitalizm reklamlar vasıtasıyla bilinçaltını tüketim bombardımanına maruz bırakarak yönlendirmektedir. Böylece ürünler, arzuların tahrik edilmesi sonucu belli bir süre zarfından sonra ihtiyaç haline gelmektedir. Göz alıcı har vurup harman savurmanın temel ilke olarak benimsendiği tüketim toplumlarında, sabah giyilip akşam atılmanın ve tekrar giyilmemenin statü göstergesi olarak kabul edildiği yapay ve suni tüketim süreci yaşanmaktadır (Baudrillard, 2018: 45).

İhtiyaç fazlası üretim ve tüketimin insanlara mutluluk ve refah getireceği düşüncesi, bir ideoloji olarak görülmektedir. Veblen, popüler tüketimin gereksiz bir israf olduğunu ve asilliğin göstergesi olarak yapılan bir eylem olarak görmektedir (Veblen, 2007: 52-53). Toplumsal statü göstergesi olarak algılanan ihtiyaç dışı popüler tüketim, grupların oluşmasında önemli etkiye sahiptir. Bir gruba aittir olmanın göstergesi olarak o grubun tüketim kalıplarına benzer davranışların sergilenmesi önem arz etmektedir (Ritzer, 2001: 210).

Diğer yandan ise, kendi gruplarına yeni birini kabul edip etmemelerinde de “tüketim kalıplarına” önem atfetmektedirler. Bu çerçevede, bir gruba ait olabilmenin ön koşulunda, o grupta bulunan insanlarla benzer ürünleri kullanmak, benzer tüketim kalıpları geliştirmek ve “benzemeye çalışma” mesajını iletmek aranmaktadır.

Ritzer, *Explorations in the Sociology of Consumption: Fast Food, Credit Cards and Casinos*, s. 210.

Marks Komünist Manifesto isimli eserinde ücretli emeğin üst yapıyı ele geçirmesinin ancak bilinçli bir işçi sınıfının ve üst yapı ile uzlaşmaz bir proleter sınıf ile olabileceğini ifade etmektedir. Fakat işçi sınıfının devrimci rolünden uzaklaştığı görülmektedir. Bu uzaklaşma kapitalist gelişmenin, işçi sınıfını kapitalist yaşam tarzı olan tüketim, eğlence merkezleri ve refah seviyesi vb. uyutucu arzular ile işçi sınıfını eski devrimci rolünden uzaklaştırdığı görülmektedir. FrankFurt Okulu kuramcılarında olan Marcuse Tek Boyutlu İnsan (1964) isimli eserinde Kapitalist gelişmenin bireyi kitlesel uyum ya da kültürel kontrollerle, kitlesel tüketim ile çelik kafese hapsedtiğini ifade etmektedir (Slattery, 2014: 208). Baudrillard (1997) Tüketim Toplumu isimli çalışmasında Marksist düşünceye göre kapitalist tüketim kültürünün, tüketimin insanın özgürlüğünü elinden alan ve bireyleri ya da kitleleri bağımlı, edilgin hale getiren, çevresine ve kendisine yabancılaştıran bir düşünce olarak görmektedir. Kısaca Kapitalizm, proletarya diktatörlüğünü eski devrimci rolünden uzaklaştırmayı, popüler kapitalist yaşam tarzına alıştıran uzaklaştırmaktadır. Bireyin hadsiz olan tüketim arzusunu kötüye kullanarak gerçekleştirmiştir. Kapitalist yaşam tarzının gelişmesine moda, takdir ve sosyal statü kazanma arzusu, artan mal ve hizmet çeşitliliği ve sosyal refah gibi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir (Güleç, 2015: 75-80).

Kapitalizm toplumsal itaatin sağlanmasında eski şiddetli baskı oluşturan yapısından, şiddetin kullanılmadığı bir sürece dönüşmüş durumdadır. (Baudrillard, 2018: 62). Başka bir ifade ile kapitalist gelişme, bireydeki istek arzusunu ihtiyaç konumuna getirerek savaş ve sömürü yerine tüketimle meşgul olan ve itaat edilen bir dünya toplumu oluşturulmaktadır. Böylece sosyal refahın yükseltilmesi ile hedonist ilişkilerin tüketim bağlamında edilgin, pasif konuma gelen bir toplum oluşabilecektir.

Küreselleşme ve Göç

Dünyanın küreselleşme sonucu küçük bir yerleşim haline gelmesi ile, kırsal bölgelerde yaşayan insanların kent merkezlerindeki sosyal, ekonomik ve kültürel olanakları tanıma imkânı doğmuştur. Başka bir ifade ile sosyal yaşam olarak elinde olmayın birçok imkânın kent merkezlerinde olduğu bilincine varmıştır. Bu süreçte, sosyal ağların önemli oranda etkisinin olduğu görülmektedir. Çünkü internet, televizyon vb. ağlar sosyal etkileşimi önemli oranda artırmaktadır.

Küreselleşme göç sürecinin yapısı ve şekli üzerinde etkili olmakla birlikte yeni göç dalgası oluşturmaktadır. Misal olarak dış göçler sanayileşmiş ülkelere, az gelişmiş ülkelerin yaptığı işgücü göçü sosyal hareketliliği oluşturmaktadır. Çağlayan çalışmasında Küreselleşme ile birlikte göçün tam olarak hangi etkenler etrafında şekillendiği hususunun tespit edilmemesi, beraberinde kapsayıcı bir göç kuramının oluşmasını engellediğini ifade etmektedir. Göç teorisinin oluşmamasının sebebi, göçün sürekli olarak dinamik ve sürekli kendisini güncelleyen yapısından kaynaklanmaktadır. Bu durum göçün kökenini tespit etmeyi engellemektedir (Çağlayan, 2006). Bu durumun oluşmasına sebep olan etkenin, küreselleşme süreci olduğu görülmektedir. İnsanın tabiatında olan arzu ve talep duygusunun kapitalist üretim ilişkileri tarafından kötüye kullanılması, göç için net ve kapsayıcı bir kuramın gelişmesini engellemektedir. Bu durum belli zaman aralıkları içerisinde göçe sebep olan yeni etmenlerin çıkmasına yol açmaktadır. Çünkü beşerin ihtiyaç ve hayal dünyası sürekli değişkenlik göstermektedir. Bugün talep ettiği bir nesneyi, yaşamı ya da ihtiyacı başka bir zaman istememektedir.

Küreselleşme süreci ile birlikte ulus devletlerdeki sınırlar ortadan kalkarak silikleşmesi ile birlikte homojenleşen bir dünya kültürü söz konusudur. Yerel kültürlerin büyük kültürler karşısında asimile edilerek birbiri içinde eridiği süreç yaşanmaktadır. Küresel ağlarla toplumların kültürel, ekonomik ve politik anlamda birbirleri ile iletişime geçmesi ile birlikte, farklı toplumsal grupların kaynaşmasına imkân sağlamaktadır. Yer kürenin kısa sürede sosyal ağlarla bilinmesi ve tanınması kitlesel hareketliliğe neden olmaktadır.

Giddens Küreselleşme kavramında dünyadaki gelişmelerin sadece ortaya çıktığı bölgeye ait bir durum olmadığını, meydana gelen gelişmelerin herkesi etkileyeceğini ifade etmektedir. Dünya ülkeleri arasında karşılıklı olan bağların olduğunu dile getirmektedir. Küreselleşmeyi tüm insanlığın sosyal, ekonomik ve politik olarak birbirlerine bağlı olan bağlar şeklinde nitelendirmektedir. Bu bağların toplumsal gelişme üzerinde önemli düzeyde etkili bir yönünün olduğunu vurgulamaktadır. Giddens, karşılıklı bağlarla birbirlerine bağlanan beşeriyeti 'küreselleşme' olarak isimlendirmektedir:

Dünya, artık herkesi etkileyen karşılıklı bağımlılıkların gelişmesinin bir sonucu olarak, önemli açılardan fiilen tek bir sosyal sistem haline gelmiştir. Küresel sistem, içinde belirli toplumların -örneğin, İngiltere- geliştikleri ve değişim geçirdikleri bir çevreyle sınırlı değildir. Ülkeler arasındaki kesişen sosyal, politik ve ekonomik bağlar bu ülkelerde yaşayanların kaderini kesin olarak etkiler. Dünyanın artan karşılıklı bağımlılığını anlatan genel terim 'küreselleşme' dir (Giddens, 1997: 63-64).

Giddens modern dünyayı önceki süreçlerde yaşayan ve genel anlamda farklı olan post modern bir dünya olarak görmemektedir. Post modern dünyayı modernitenin devamı ya da ileri bir süreci olarak görmektedir. Marks, Weber ve Durkhem'den farklı olarak günümüz dünyasında değişimin yönü ve hızının önceki süreçlerden farklı olduğunu dile getirmektedir. İnsanlar bu değişim sürecini kontrol etmede farklılaşmaktadır. Giddens modernitenin kontrol edilmesinin güçleştiğini dile getirerek, moderniteyi cehennem kamyonuna benzetmektedir. İnsanların kontrolünden çıkmış olan bu kamyonun kendi belirlediği yolda giden ve çoğu zaman bu yolculuğun neşeli ve eğlenceli ve umutlu bir süreç ile ilerlediğini, fakat modernitenin kurumları varlıklarını devam ettiği sürece bu güzergâhın gerçek anlamda bilinmeyeceği ve kontrol altına alınamayacağını ifade etmektedir (Slattery, 2014: 419-420). Günümüz post modern dönemde Giddens'in de belirttiği gibi değişimin hızı ve yönünün farklılaştığı görülmektedir. Bu değişimin beşer tarafından kontrol edilmesinin güçleştiği ifade edilmektedir. Ayrıca kapitalist gelişme ile kontrol altına alınamayan ve belirsiz bir güzergâh ile yapılan yolculukta toplumların kontrol edemediği süreci dile getirmektedir. Aynen Giddens'in düşüncesinde olduğu gibi, kent merkezlerindeki değişim ile çekici faktörlerin gelişmesi sonucu göçün ciddi anlamda gelişme gösterdiği görülmektedir. Kapitalist gelişmenin en çok yansıdığı mekânlar olarak kent merkezlerinin yapılaşmalarında ve kültürel gelişmelerde görülmektedir. Yaşanan hızlı değişimler ve gelişmelere paralel olarak bireyin kendisini kontrol edemediği bir süreç yaşanmaktadır. Kent merkezlerinin birçok yönde çekiciliğinin artırılması ile bireysel ve kitlesel hareketliliğe sebep olmaktadır. Şehrin ışıltılı ve çekici manzaraları az gelişmiş kentlerin, kırsal bölgelerin göç eylemini tetiklemektedir (Özkan, 2019). Çünkü insan olgusu, sahip olduğunun daha iyisini arzulayan bir varlıktır. Bu göç sürecini doğrudan etkilemese de dolaylı olarak göçe sebep olan bir durum olarak bakılabilir.

Göç sürecinde itme ve çekme faktörlerin iç ve dış göçün yaşamasında önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Lee'nin göç kuramında göçün başlangıcında itici faktörleri olarak işsizlik, köylerdeki düşük gelir, alt yapı hizmetlerindeki yetersizlikler gibi durumlar gelmektedir. İkinci göç eylemlerinde ise kentin çekici etkenleri olarak istihdam olanakları, bölgesel olarak kalkınmış mekânlar, sağlık ve sosyal imkânlar açısından gelişmiş mekânlar, haberleşme ve ulaşım gibi etkenlerin göç üzerinde

etkili olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü aşamada ise ülkelerin siyasi süreci olarak liberal politikaların izlenmesi, endüstri faaliyetlerin gelişmesi, teknolojik gelişmeler ve modernleşme gibi faktörlerin kırsal bölgelerden kent merkezlerine olan göç eylemlerini etkilediği görülmektedir (Akyıldız ve Ertürk, 2021: 14).

Göç ile alakalı geçmiş dönemlerde ortaya atılan göç sebeplerinin günümüzde geçerliliğini kaybettiği söylenebilir. Çünkü kapitalist gelişme ile birlikte bireysel hareketlilikte bulunan insanları çekici ya da itici etmenleri çeşitlilik göstermiştir. Küreselleşme süreci göç olgusunu önemli oranda etkilemektedir. Toplumsal sınıfların çeşitlilik gösterdiği günümüzde, göçü tek etkenli olarak tanımlamak zor olmaktadır. Küreselleşme süreci ile çekici faktörlerin çeşitlilik göstermesi, bireylerin eylemlerini de farklı olarak etkilemektedir (Çağlayan, 2006).

Bauman (2006) çalışmasında küreselleşme ile birlikte zaruri olmayan ürünlerin tüketilerek zorunlu duruma gelmesini günümüzün modern köleliği olarak vasıflandırmaktadır. Tüketimin kendisinin bireylerde bağlılık yaptığını ve bu kısır döngü sürekli olarak kendisini üretmektedir. Tüketimin kendisini hızlı bir şekilde yeniden üretmesinde promosyon, moda, alışveriş mekânları, kredi kartı ve süslü ürünler gibi birçok faktörün tüketimin kolaylaştırıcı unsurlarıdır (Bauman, 2006). Alışveriş mekânları ve kredi kartı gibi tüketimi kolaylaştırıcı unsurların kırsal bölgelerin dışında kent merkezlerinde kullanma imkânlarının olması, göçün önemli sebepleri arasında gösterilebilir.

Popüler Kültür ve Göç

Sınırsız ve doyumsuz bir şekilde gelen günümüz tüketim toplumu küreselleşme ile birlikte kapitalist gelişmeyi yeniden üretmektedir. Bireysel tüketim, temel tüketim gereksinimlerden uzaklaşarak sınırsız bir hal almıştır. Küreselleşme ile birlikte toplumsal ağların kitle iletişim ağları ile bağlanması, kapitalizmin gelişmesini kolaylandırmaktadır. Kapitalizmin küreselleşmesi ile birlikte tüketim bağlamında bakıldığında, bireylerin ya da kitleleri sadece ekonomik bağlamda etkilemediği görülmektedir. Kapitalizm, toplumların kültürüne, etnik yapısı gibi birçok karar mekanizmasına nüfus etmektedir. Bu sebeple kapitalist gelişmenin bir gereği olarak üretiminden ziyade, tüketim odaklı bir hale geldiği görülmektedir. Kapitalizm hangi metanın ya da nesnenin tüketileceğine karar veren bir konumda bulunmaktadır. Kapitalizm tüketime, bireyi sınırsız özgürlüğe kavuşturacağı ideolojisi olarak bakmaktadır. Tüketim nesnelere var olduğu kısa bir zaman sonra yok olma arasındaki aracı işlevi görmektedir. Burada ‘Aracınızı çarpın gerisini sigorta halleder’ ideolojisi yatmaktadır. Üretim hızla yok olması esas kabul edilmektedir (Baudrillard, 2018: 46-47). Buradaki temel amaç tüketim kitlesine sınırsız ihtiyaçlarının olduğunu kabul ettirerek, bu kitleyi tüketici meta haline getirmektedir. Bu süreçte reklamların etkisinin önemli olduğu söylenebilir. Nar (2015) çalışmasında reklamların tüketici bilinci ve kimliğinin oluşmasında önemli bir etkisinin olduğunu ve tüketicide tüketim algısını hedeflediğini belirtmektedir. Tüketimin yeniden üretiminde başta markalar olmak üzere, birçok faktörün beşerin tüketim kimliğini oluşturma sürecinde başarılı olduğu söylenebilir (Nar, 2015). Toplumsal yapıda statü oluşturma amaçlı yapılan yapay tüketimlerin gittikçe artış gösterdiği görülmektedir. Popüler tüketim kültüründe psikolojik geçici bir tatmin yapılmaktadır. Başka bir ifade ile kapitalizmin belirleyeceği ve önemseyeceği davranış kalıpları ile statülü bir birey olacağı algısı, tüketiciler için önemli bir etkidir. Burada kapitalizmin olumladığı durum, bireylerin belirlenen tercihleri tüketmesini, statülü birey olmak için önemli bir hedef olarak kabul etmektedir. Çünkü tüketim toplumlarında tüketilen ürünün sunduğu değer dışında başka bir ifade ile kullanım değerinin dışında yüklendiği anlam ve imaj ile bireye kazandırdığı statü ön plana çıkmaktadır. Burada tüketilen metanın dışında olan bireye kazandırdığı toplumsal statü göstergesidir (Yaman, 2021: 41).

1929 yılında yaşanan ekonomik kriz ile birlikte kapitalizmin yeniden kendisini güncellediği söylenebilir. Çünkü ürettiği ürünleri tüketilmemesi, kapitalist sistemin (Baudrillard, 1998) tüketim davranışlarına yönelik eylemlerde bulunmasını gerekli kılmıştır. 1970’lerde tüketim ideolojisindeki vurgunun “satış” ve “tüketim” katedralleri odaklı olduğu bir durum söz konusudur (Güleç, 2015: 75-80). Örneğin sosyal medya üzerindeki fotoğraf paylaşımları gösterişçi tüketimi daha da hızlandırmaktadır. Burada belli bir süreçten sonra insanlar tüketim sürecinde kendisi gösterişçi tüketimi yapan konuma gelmektedir.

Us kapitalizm tarafından tüketim bombardımanına maruz kalarak bu sistem ile yönlendirilmektedir.

Bireylerin, kitlelerin tüketim makinesine ya da tüketim cihazına dönüşmesi, kapitalist gelişmede statü göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Şekil 4: Tüketim ve Beyin Algısı

URL4

Bu durum kent merkezlerine uzak kalan ve kitle iletişim araçları ile tüketim alışkanlıklarından haberdar olan kırsal bölgelerin, göç etme isteklerini tetiklediğini söylenebilir. Çünkü temel ihtiyaçların daha çok tüketildiği ve geleneksel kültürel kalıpların popüler tüketim kültür karşısında tampon mekanizması olduğu bölgelerde, toplumda statü amaçlı yapılacak tüketimlerde genç kitlelerin göç etme isteğinde bulunacağı söylenebilir.

Baudrillard Simülasyon isimli eserinde günümüz post modern dünyasının gerçek bir toplum olmadığını, semboller ve imajların gerçek ve somutun yerine geçtiğini ifade etmektedir. Bu sanal gerçeklikte, insanların mal ve hizmetleri tüketmekten ziyade semboller ve imajları tüketmektedir. Tüketilen gerçek ürünlerden ziyade ihtiyaçlar ve arzuların geçici olarak psikolojik doyumu yapılmaktadır. Alınan ürünler gerçek işlevinden uzaklaşarak yüksek statü amaçlı tasarımcıların etiketlerine dönüşmüş durumdadır. İnsanlar birbirlerini gerçek anlamdaki sosyal ilişkisi, davranışları ve ahlaki yönlü vasıflardan ziyade etrafına verdiği imaj ve sembollerle tanımakta ve değer vermektedir. İmajın kendisini kısa süreli tattırdığı tatmin duygusu, gerçekliğin önünü perdelemektedir (Slattery, 2014: 470-473). Baudrillard'ın Simülasyon kavramından hareketle kırsal bölgelerden gelişmiş kent merkezlerine doğru yapılan göçlerde geçici bir tatmin duygusunun giderilmesi amaçlı bir göç eyleminin yapıldığını söyleyebiliriz. Sosyal medyada kent merkezlerin cezbedici sosyal, kültürel ve ekonomik imkânlarının tanıtılması, bireyi akılcı olmayan bir göç sürecine sürükleyebilmektedir. Çünkü yapılan göçlerin bir kısmının tersine göç süreci ile neticelendiğini, bu durumun rasyonel bir karardan uzak hareketliliğin sonucu olduğu söylenebilir. Kırdan kente yapılan göçlerde göçmenlerin şehir hayatı, daire yaşamı ve büyük metropol gibi mekanlarda yaşadığını belirtmesi, kırsal bölgelerde statü göstergesi oluşturacağı düşüncesi ile yapıldığı söylenebilir.

Şekil 5: Kentin Çekici Görüntüsü

URL5

Bireyin göçü, çevredeki değişim ile birlikte tüketim davranışlarında da değişimlere sebep olduğu görülmektedir. Bu süreçte göç ile birlikte kentleşmenin önemli oranda etkisi olmaktadır. Çünkü çevrenin değişimi ile birlikte bireyin eğitim ve kültür düzeyi, mesleği, ekonomik kazancı gibi birçok hususta tüketimi tetikleyen koşullar oluşmaktadır. Böylece kentleşme süreci ile birlikte sosyal ilişkilerin yükselmesi tüketim davranışlarını da eski geleneksel kalıplarından sıyırmaktadır. Yeni rüyalar ve düşünceler ile yeni bir yaşam şeklinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Kent tüketim alışkanlıklarının bireyi kısa sürede kendisine asimile ederek değiştirmektedir (Vergin, 1985: 34). Böylelikle kısa sürede tüketim hususunda kent kültüründen etkilenen ve bu potada eriyen kırsal bir kitle oluşmaktadır.

Kültür insanın yaşadığı mekâna adapte olma olarak vasıflandırılabilir. Başka bir ifade ile kültür yaşam şekli olarak bireyin alışkanlıkları, inanışları, davranışları şeklinden tanımlanabilir. Antropoloji bilimi, bireyin tüketim davranışları üzerinden önemli oranda etkileyici bir faktör olduğu söylenebilir. Günümüz kitle iletişim araçların yaygınlaşması ile kültür etkilenmekte ve bu durum da tüketim davranışlarını tetiklemektedir (Nar, 2015). Kapitalizm kültürden hareketle bireysel eylemi yönlendirmektedir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile küreselleşme sonucu kırsal bölgelerdeki geleneksel kültür kalıplarının silikleşmesi, göç eylemlerini daha da akışkan hale getirdiği söylenebilir. Çünkü bireyin eylemleri üzerinde tutucu rolü bulunan kültürün çözülmesi ile göç eylemi üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir.

II. Dünya savaşı sonrası süreçte ekonomik gelişme ile birlikte bireysel bağlamda tüketime yönelik gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Günümüz dünyasında gösterişçi tüketimi yönlendiren başlıca faktörler olarak yükselen “ihtiyaçlar”, “takdir ve sosyal statü kazanma arzusu”, “moda”, “gelir seviyesinin artması veya ani gelir artışları”, “artan mal ve hizmet çeşitliliği”, “eğitim düzeyinin yükselip ve sosyal ilişkilerin gelişmesi” vb. davranış kalıpları arzuların gösterişçi tüketimi yönlendirdiğini (Güleç, 2015: 75-80) ve bu sürecin de bireysel hareketliliği kımıldatarak göçü tetiklediği görülmektedir. Baudrillard da bireylerin satın alamamanın ötesinde, tüketim davranışına yönelmeleri üzerine odaklanarak, birtakım kodlar ile göstergeler sistemine dönüşen tüketim toplumunun yükselişini dile getirmektedir (Anık, 2016).

Toplumsal Sınıf ve Göç

Kırsal bölgelerin kent merkezlerine göç süreci ile birlikte kentleşme ve sosyalleşme süreçleri de bir bakıma başladığı söylenebilir. Üretici konumunda bulunan göçmenlerin kentleşme ile birlikte tüketici konuma geldikleri görülmektedir. Taşra insanların kentleşme süreci ile birlikte tutumlu bir yaşamdan gösteriş ve zorunlu olmayan tüketici yaşam şekline dönüştükleri söylenebilir. Bu durumun nedeni olarak kentleşme sürecinin kırsal sınıfı, tüketimi kanalize ettiği şeklinde ifade edilebilir (Yılmaz ve Akyüz, 2022: 57).

Petersen “eğer her insan aynıysa neden bazıları göç ediyor da bazıları göç etmiyor” (Çağlayan, 2006) şeklindeki yaklaşımından hareketle toplumsal tabakaların göç etme süreçlerinde değişkenlik göstereceği söylenebilir. Çünkü ekonomik ve sosyal refahın daha yüksek olduğu bir yaşam şeklini talep etme durumu, her birey için farklılık arz etmektedir. Örneğin kırsal bölgeler ait olan ‘baba diyarı’, toprağa olan aidiyet hissi ve memleket özlemi gibi etkenler göçün önüne önemli oranda set koymaktadır. Ayrıca kent merkezlerinde ekonomik, kültürel ve sosyal bağlamda tutunamama, bütünleşememe gibi durumlar kırsal bölgelerden kent merkezlerine yapılan göçlerde itici faktörü olarak ele alınabilir. Bu faktörlerle birlikte bazı insanların yaratılışında sürekli yer değiştirme, seyahat etme gibi bir yapı söz konusu iken, toplumsal yapının bazı tabakalarındaki kitlelerde ise daha çok stabil bir yaşam tercih edilmektedir. Bu durum toplumsal tabakalar dikkatlice gözlemlendiğinde görülebilmektedir. Dolayısıyla göç sürecinin yaşanmasında kentin çekici ve kırsal itici faktörleri belirleyici olmakla birlikte, insanın tabiatındaki stabil yapısı ve kültürel etkenlerin göç sürecinde önemli oranda etkili olduğu söylenebilir.

Toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında göç sürecine bakıldığında, kadınların göç etme süreçlerine daha çok taraftar olduğu söylenebilir. Çünkü kırsal bölgelerdeki sosyal yaşamın meydana getirdiği zorluklar ve kent yaşamındaki daha konforlu yaşam şekli, kadına cazip gelmektedir. Örneğin kamu hizmetlerinin sunduğu alt yapı hizmetleri, eğitim, sağlık, ulaşım, sosyalleşme imkânı, doğal gaz vb. etkenlerin kadın açısından bakıldığında kent yaşamının kırsal bölgeye göre daha rahat bir yaşam tarzı sunduğu görülmektedir. Bu sebeple göç sürecinde kırsal bölgelerde ataerkil bir yapıdan dolayı kadının her ne kadar göç etme sürecinde tercihi çok etkili olmasa da, kent merkez yaşamı kadın için genel anlamda tercih edilmektedir.

Her insanın dünyaya bakış açısı bir diğerinden farklı olduğundan ihtiyaç dairesi de değişkenlik gösterebilir. Bu süreçte dini inanç etkili olmaktadır. Kapitalizmin bireyde yanlış ve yapay ihtiyaçlar oluşturarak bireyin ihtiyaçlarını ziyadeştirdiği gibi, dini inancı yüksel olan bireyler ya da kitlelerde öz kontrol mekanizması dini öğretilerle güçlendiğinden kapitalizmin tuzaklarına karşı önemli oranda engel teşkil etmektedir. Örneğin İslam dini kutsal kitabı Kur’an’ın Araf süresinin 31 ayetinde “*Yiğün için fakat israf etmeyin*”, İsrâ süresinin 26. ve 27. ayetinde “*Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanın kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir.*” vb. öğretilerin kapitalizmin yapay ve yanlış tüketim algısına karşı önemli oranda etkili olduğu söylenebilir. Bu durumda toplumda İslam dininin ilkelerini gerçek anlamda benimseyerek yaşamında uygulayan bireyler ya da kitleler için geçerli olduğunun altını çizmek gerekir. Benzer şekilde İslam peygamberi de toplumda dönüşümcü rol model olarak benimsenmektedir. İslam peygamberinin aşırı tüketimin her türlüşünün karşısında durarak “*İktisat eden zenginleşir, israf eden fakirleşir*” (Bezzar), “*Yiğün için, giyinin ve tasadduk edin. Fakat israf ve kibirden sakının*” (Buhari) ve “*Her istediğini yemek israftandır*” (İbni Mace) vb. öğretilerin kapitalizm karşıtı öğretiler olarak bulunarak zaruri olmayan ihtiyaçların yaratıcı tarafından yasaklandığı ve İslam dininde hoş karşılanmayan davranışlar olarak kabul edilmektedir. Bu ve başka dini öğretilerin toplumsal bir sınıf oluşturduğunu ve bu durumunda göç üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Çünkü kapitalizmin kent merkezlerinde göçü yönlendirecek olan çekici faktörlerin, inancı güçlü olan kitle üzerinde çok etkili olamayacağı söylenebilir. İnanç bu durumda sosyal hareketlilik üzerinde etkili olmaktadır. Bu durum toplumda bazı sınıfların göç etmesine ve bazı tabakaların da göç etmemesine neden olmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Kapitalizm toplumun kültüründe, tüketimi kolaylaştırıcı davranış kalıplarını oluşturarak yaygınlaştırmaktadır. Örneğin anneler günü, babalar günü, baby shower vb. tüketimi kolaylaştırıcı günler üretmek, bireyler tarafından meşrulaştırılıp özendirilmektedir. Yeni kültürler aracılığı ile tüketim davranışları suni ihtiyaçlarla şekillenmektedir. Geçici tatmin ya da doyumsuzluk yeniden bir tatmin oluşturarak kendisini üretmektedir (Baudrillard, 2018: 60). Bu şekilde yanlış ürünlerin tüketimi sağlanmaktadır. Tüketim kültürünün özendirilmesini sağlayan kapitalist taşıyıcılar olan küresel aktörlerin

nihai hedefi de bireylerde geçici tatminsizlik oluşturmaktadır (Nar, 2015). Sosyal ağlar vasıtası ile kentin çekiciliği kırsal bölgeler tarafından tanınması ile bireylerin kent yaşamına yönelik göç isteği doğmaktadır. Bu hareketlilik de kendisini yeniden üreten başka bir hareketliliği üretebilmektedir. Çünkü kent merkezlerindeki olanakların köylü ya da az gelişmiş bölgeler tarafından tanınması, kırsal bölgelerin dünyaya ait bakışını değiştirmektedir. Bu durum göç sürecini de etkileyebilmektedir.

Küreselleşme sonucu bireyin dünyayı tanınması ile dünyaya, yaşama yönelik bakış açısı değişmektedir. Çeşitliliğin her türlüünün kısa sürede sosyal ağlarla tanındığı bir süreçte, göç eylemin hızı ve yönü de değişmektedir. Kapitalizm bireyin sınırsız olan ihtiyaçlarını reklam, internet ve sosyal medya gibi ağlarla yapay ve yanlış tüketim algısı oluşturarak bireyin isteklerini ihtiyaç konumuna getirmektedir. İnsanın hayal ve nazarının nereye ulaşıyorsa ihtiyaç dairesi de oraya kadar ulaşmaktadır. Sahip olmadığı ve elinde bulunmayan imkânlar ihtiyaç dairesinde bulunmaktadır. İhtiyaç dairesi de sınırsız bir düzeyde bulunmaktadır. Hatta hayalin gittiği yere kadar insanın ihtiyaçları çeşitlilik göstermektedir (Nursi, 2023: 251).

Kapitalist gelişmeyi canlı tutan ve ruhuna ruh katan ideolojisinin, beşerin hayal ve nazar dairesi kadar geniş olan isteklerinin ihtiyaç konumuna getirmesi düşüncesidir. Burada tüm dünya devletlerinin ivedi ile yapması gereken, kapitalist sistemi canlı tutan bu yönüne karşı insanlara farkındalık eğitimi vermesi gerekmektedir. Aksi halde birey hedonist bağlamda kapitalizmin esiri olmaya başka bir ifade ile edilgin ve pasif konuma gelecektir. Çünkü kontrol edilmeyen bireyin arzularının baskısı ile zaruri olmayan ihtiyaçlar zaruri ihtiyaçlar konumuna getirilmektedir. Kapitalist sistem dört şeye muhtaç olan bireyi yüz şeye muhtaç konuma getirmiştir. Bunun sebebi olarak bireyin biyolojik yapısındaki sonsuz arzuların zorla ihtiyaç konumuna getirilmesi düşüncesinde yatmaktadır. Böyle bir bireyin ekonomik getirisi arzularına kâfi gelmediğinden yoksul duruma düşmektedir (Nursi, 2006: 132). Yoksullaşan birey, zamanla uyuşturucu, gasp ve toplumsal bütünleşmeyi bozan anomik davranış göstermektedir. Bu sebeple kapitalizm beşerin sınırsız olan duygularını kötüye kullanarak tüketim algısını artırmaktadır. Bu süreç bireyin kırsal bölgelerden kent merkezlerine ya da ülkeler arasında bireysel hareketliliği, kitlesel kıvılcıma tetiklemektedir. Göçün minimize edilmesi için kapitalist gelişmenin insanın istek ve duygusunu kötüye kullanması yününün engellenmesi gerekmektedir. Bunun için de internet, sosyal medya ve reklamlar gibi sosyal ağlarla rasyonel bir tüketim kültürünün geliştirilmesi ve öz kontrol bilinci eğitiminin verilmesi gerekmektedir.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Akyıldırım, E. (2020). Kapitalist İlişkiler Bağlamında İnsan İradesinin Baskılanması. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(25), 1-21.
- Akyıldız, İ. E. & Ertürk, E. (2021). Lee Kuramı Perspektifinden Kırdan Kente Göçün Mekaniği: Bursa Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(2), 14.
- Anık, M. (2016). Aykırı Bir Düşünür Olarak J. Baudrillard ve Gösteriş Amaçlı Tüketim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 447.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu*, (Çev. Hazal Deliçaylı ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (1998). *Üretimin Aynası ya da Tarihi Materyalist Eleştiri Yanılsaması*, (çev. Oğuz Adanır). İzmir: İzmir Dokuz Eylül Yayınları, 132.
- Baudrillard, J. (2002). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, (Çev. Oğuz Adanır). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2018). *Tüketim Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çağlayan, S. (2006). *Göç Kuramları Göç ve Göçmen İlişkisi*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 0(17), 75-90.
- Deniz, O. & Etlan, E. (2009). Kırdan Kente Göç ve Göçmenlerin Uyum Süreci Üzerine Bir Çalışma: Van Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 480.

- Giddens, A. (1997). *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Güleç, C. (2015). Thorstein Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı. *MEK Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(38), 75-80.
- Karpat Çatalbaş, G. & Yazar, Ö. (2015). Türkiye'deki Bölgeler Arası İç Göçü Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi. *Alphanumeric Journal*, 3(1), 100.
- Nar, M. Ş. (2015). Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 944-951.
- Nursi, S. (2006). *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, S. (2023). *Sözler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkan, R. (2019). Göç Olgusu ve Toplumsal Yapıya Etkisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019(2), 134.
- Ritzer, G. (2001). *Explorations in the Sociology of Consumption: Fast Food, Credit Card and Casinos*, GBR: SAGE Publications Inc., London.
- Slattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Çev. Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- URL 1. (2024). <https://www.mardinlife.com/gundem/israfin-ideolojiye-donusen-yuzu-tuketim-cilginligi-ve-luks-yasama-arzusu> adresinden 13.01.2024 tarihinde erişildi.
- URL 2. (2024). <https://venharhaber.com/vahsi-kapitalizm/> adresinden 13.01.2024 tarihinde erişildi.
- URL 3. (2024). <https://www.haksozhaber.net/tuketim-ve-bilinc-uzerine-142379h.htm> adresinden 13.01.2024 tarihinde erişildi.
- URL 4. (2024). <https://setenay91.wordpress.com/2015/05/19/cagin-vebasi-populer-kultur-2/> adresinden 13.01.2024 tarihinde erişildi.
- URL 5. <https://images.app.goo.gl/Wf6UK3uT8CauxaEc7> adresinden 13.01.2024 tarihinde erişildi.
- Veblen, T. (2007). *The Theory of the Leisure Class* (ed. Martha Banta), Oxford, GBR: Oxford University Press.
- Vergin, N. (1985). *Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları*. İstanbul: Sisav.
- Yaman, D. (2021). Tüketim ve Tüketim Toplumu Kavramlarının Covid-19 Pandemi Süreci Çerçevesinde İncelenmesi. *The Journal of Communication and Social Studies*, 1(1), 41.
- Yıldırım, S. (2020). Yapay Zekânın Tüketim Kültürü Bağlamında Değerlendirilmesi: Black Mirror Örneği. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 31-43.
- Yılmaz, M. & Akyüz, N. (2022). Kent Olgusu ve Kent-Din İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Journal of Analytic Divinity*, 6(2), 9-34.
- Yılmaz, M. & Akyüz, N. (2022). Kentsel Dönüşüm Sürecinde Sosyo-Kültürel Farklılaşmalar Üzerine Bir İnceleme. *Euroasia Journal Of Social Sciences & Humanities*, 9(26), 46-62.
- Zorlu, A. (2016). *Üretim ve Tüketim Teorileri*. Ankara: Altınordu Yayınları.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 267-270, Spring 2024

Eski Uygurca Kayıt ve Listeler, Berker Keskin, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023, ss. 297. ISBN: 978-605-72168-2-3*

Old Uyghur Registers and Lists, Berker Keskin, Çanakkale: Paradigma Academy Publications, 2023, ss. 297. ISBN: 978-605-72168-2-3

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1425330>

Kitap İncelemesi /
Book Review

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
24.01.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
16.03.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Oktay Dere

Yüksek Lisans Öğrencisi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve
Edebiyatı ABD, Eski Türk Dili Bilim
Dalı

oktaydereee@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0666-0267

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Dere, O. (2024). Eski Uygurca Kayıt ve Listeler, Berker Keskin, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023, ss. 297. ISBN: 978-605-72168-2-3. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 267-270.

UYGUR SİVİL BELGELERİNDEN KAYIT VE LİSTELER

Uygurlar yaşadığı coğrafya gereği pek çok etnik grupla sosyal, kültürel ve ticari etkileşim içerisinde olmuşlardır. Bu etnik gruplarla yaşanan etkileşimler sayesinde Uygurlar zamanla birçok inanç sistemini benimsemiş ve bu inanç sistemleriyle ilişkili metinleri kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Uygurlardaki tercüme faaliyetleri sonucu büyük çeviri-dinî edebiyat ortaya çıkmıştır. Ancak Uygur edebiyatı sadece dinî metinlerden ibaret değildir. Dinî metinlerin yanı sıra tercüme olmayan ve herhangi bir dinî ibare içermeyen sivil metinlerin sayısı da az değildir. Sivil metinler kısaca; astronomi, tıp, satış, kiralama, takas, borçlanma, evlat edinme, azat etme, vasiyetname, dilekçe, makbuz belgeleri vb. şeklinde sıralanabilir. Bu belgelerin yanı sıra sivil metinler içerisinde bazı kayıt ve listeler de bulunmaktadır. Bu metinler çoğunlukla birtakım tüketim mallarının, vergilerin ve bağışların vb. listelendiği metinlerdir. Eski Uygurca kayıt ve listelerden haberdar olmamızı sağlayan ilk araştırmacı W. Radloff'tur. W. Radloff, *Uigrische Schriftstücke, in Text und Übersetzung* (1906) isimli çalışmasında bir kayıt metnini neşretmiştir. Daha sonra yine W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler* (1928) adlı eserinde sekiz tane kayıt ve liste metnini neşretmiştir. Radloff'tan sonra Li Jingwei 吐鲁番回鹘文社会经济文书研究 [Turfan Uygurlarının Sosyo-Ekonomik Belgeleri Üzerine Araştırma] (1996) adlı eserinde, W. Radloff'un, *Uigurische Sprachdenkmäler* adlı eserindeki beş tane kayıt ve liste metninin yeniden neşri yapmıştır. Bahsedilen çalışmaların dışında Eski Uygurca kayıt ve listeler üzerine daha pek çok çalışma yapılmıştır¹. Ancak bu çalışmalar doğrudan liste ve kayıtları ele alan çalışmalar değil, diğer sivil metinlerle birlikte birtakım kayıt ve liste metinlerini neşreden ve inceleyen çalışmalardır. Kayıt ve listeler üzerine yapılmış en güncel çalışma Berker Keskin tarafından hazırlanan ve burada tanıtılacak olan *Eski Uygurca Kayıt ve Listeler* (2023) isimli çalışmadır. Çalışma doğrudan kayıt ve liste metinlerine yönelik olması ve söz konusu metinleri bütüncül bir şekilde ele alması bakımından diğer çalışmalardan ayrı tutulmalıdır. Keza bir neşir çalışması olan bu çalışmada yüz kırk beş kayıt ve liste metninin neşri yapılmış ve bu yüz kırk beş metinden yüz biri ilk defa bu çalışmada neşredilerek Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu bakımdan da Keskin'in bu çalışması ayrıca önem kazanmaktadır.

Çalışma başlıca dört, toplam olarak altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm *Giriş* (s. 1-4) bölümüdür. Bu bölümde ilk olarak çalışmanın konusu, amacı, çalışmada neşredilen metinlerin adlandırılması hakkında bilgi verilmiştir. Ardından liste ve kayıt üzerine yapılmış çalışmalardan ve son olarak da çalışmada kullanılan yöntemden bahsedilmiştir.

Eserin ikinci bölümü ve ana bölümlerinden biri *Transkripsiyon* (s. 5-100) isimli bölümdür. Bu bölümde *Resmî Kayıt ve Listeler* (RKL) ve *Kişisel Kayıt ve Listeler* (KKL) şeklinde sınıflandırılarak bu başlıklar altında yüz kırk beş kayıt ve liste metni transkripsiyonlu olarak verilmiştir. Transkripsiyonlu metinden önce her bir metnin başında bu çalışmadaki numarası, arşiv kodu, katalog numarası ve eğer söz konusu metin üzerine daha önce yapılmış bir çalışma varsa o çalışmada metnin geçtiği sayfa aralığı verilmiştir. Ardından transkripsiyonlu metin verilmiştir. Transkripsiyonlu metin verilirken pek çok metin tamiri ve yeni okuma yapılmıştır. Bu tamir ve okumalar yapılırken söz konusu metin üzerine daha önce yapılmış bir çalışma var ise o çalışmadaki metin tamiri yahut okuma dipnotta belirtilmiştir. Ayrıca gerekli görüldüğünde metin içindeki birkaç terim de yine dipnotta açıklanmıştır. Metin içindeki tamir edilemeyen ve okunamayan kısımlardaki sözcük parçaları da metinde transliterasyon harfleriyle gösterilmiştir. Örnek bir metin transkripsiyonu (s. 22-23) şu şekildedir:

KKL003 CH/U 6107 V RASCHMKAT, NO: 179

[Vér 2016, 217-218 (UIReg01); Korkmaz/Keskin 2018, 88-89; Vér 2019, 157-159 (UIReg01)]

1. bir böz bilä iki bö[z]
2. orda ikirär böz yemiş-kä
3. intu-nuñ bir böz özi-niñ
4. kum-ka barmış at täriñä
5. yana başlap yam-ka bargu-ç[1-lar-ka]
6. beş böz sadı ulagı-nıñ bir b[öz]
7. altı otuz-ka yana başlap turpan
8. baban s(ä)vinç-nüñ bir böz bägiçü[k-]
9. -kä tüknü bor [] orda ikirär

¹ Eski Uygurca kayıt ve liste metinleri üzerine yapılmış çalışmalar hakkında bilgi için bkz: tanıtılan çalışma: 2-3.

10. []K bir böz iki

Çalışmanın üçüncü ve diğer ana bölümü *Türkiye Türkçesine Aktarım* (s. 101-140) isimli bölümdür. Bu bölümde, bir önceki bölümde transkripsiyonlu olarak verilen yüz kırk beş metnin Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Çeviri yapılırken genel olarak orijinal metne sadık kalınmıştır. Ancak gerekli görülen yerlerde çevirinin daha anlaşılır olması için çeviriye müdahale edilmiştir. Çeviriye yapılan müdahaleler parantez işareti içerisinde gösterilmiştir. Ayrıca transkripsiyonlu metin verilirken yapıldığı gibi her metnin başında ilgili metnin bu çalışmadaki numarası ve arşiv kodu verilmiştir. Örnek bir çeviri (s. 140) şu şekildedir:

KKL126 *U9005_SEİTE 2 (T I/ TM 240)

(1-15) On birinci ay Tämür Buka'ya bir [...] verdiğim *kalan* (vergisi): Yarım bez, bir deve, bir at verdim. Yine han (vergisi) için verilecek bezi hazırlayıp bir bez verdim. Yine tütün (vergisi) için yarım bez verdim. Yine han (vergisi) için verilecek yarım bezi de hazırlayıp bir (ve) yarım bez verdim. On birinci ayın sekizinde yine ayın on sekizinde han (vergisi) için verilecek bez diye bir bez verdim. Yine <<Kar.>> Elçi'ye bir bez verdim.

Çalışmanın dördüncü bölümü *Dizin* (s. 141-283) bölümüdür. Bu bölümde neşredilen metinlerdeki sözcüklerin alfabetik dizini verilmiştir. Dizin bölümü oluşturulurken bağlamli dizin yerine sıklaştırılmış gramatikal dizin tercih edilmiştir. Yani sözcük yalın haldeyse sadece sözcüğün baş harfi eğer sözcük ek almış ise sözcüğün baş harfi ve sözcüğe gelen ek gösterilmiştir. Ayrıca dizin oluşturulurken çalışmanın sayfa numaraları değil, çalışmadaki metin numarası ve sözcüğün geçtiği satır numarası verilmiştir. Örneğin *ün-* fiili (s. 269) dizinde şu şekilde gösterilmiştir:

ün- yükselmek, açığa çıkmak; gitmek, uzaklaşmak
 ü.-sâr KKL050/10, KKL050/21
 ü.-gü KKL011/9
 [=3]

Çalışmanın bir sonraki bölümü *Kaynakça* (s. 285-290) bölümüdür. Bu bölümde çalışmada istifade edilen kaynaklar alfabetik olarak sıralanmıştır.

Çalışmanın son bölümü ise *Tıpkıbasım Örnekleri* (s. 291-297) bölümüdür. Bu bölümde çalışmada neşredilen Ch/U 7441 v; U 5485; U 5849; U 6027 r, Ch/U 7007 v, Ch/U 7334 r, U 5514, U 6154 kodlu metinlerin (fragmanların) tıpkıbasımları verilmiştir. Metinlerin tıpkıbasımı verilirken ilgili metnin çalışmadaki numarası, arşiv kodu ve muhafaza edildiği kurum belirtilmiştir.

Söz konusu çalışma değerlendirildiğinde bazı hususlar göze çarpmaktadır. Bu hususlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Çalışmadaki *Giriş* bölümü oldukça kısa olduğundan bu bölüm içerisindeki bilgiler de yeterli değildir. Örneğin Uygurca kayıt ve listeler üzerine yapılmış çalışmalarından bahsedilirken birkaç çalışma dışında çalışma isimlerine ve içeriğine dair bilgi verilmemiş sadece araştırmacıların isimlerine yer verilerek ilgili araştırmacıların çalışmalarının tam künyelerinin kaynakça bölümünde verildiği söylenmiştir. Ayrıca Eski Uygurca kayıt ve listeler üzerine yapılan çalışmalar da eksiktir. Örneğin çalışmada L. Clark'ın *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)* (1980) isimli doktora tezinden bahsedilmemiştir. Clark'ın çalışması doğrudan bir neşir çalışması olmasa da sivil belgeler içerisinde bazı kayıt ve liste metinlerini gramer ve söz varlığı açısından inceleyerek sınıflandırması bakımından önemlidir. Bu bakımdan Clark'ın çalışması da zikredilmelidir. Eldeki çalışmada sadece, Eski Uygurca kayıt ve listeler üzerine yapılmış doğrudan neşir ya da bir kısmında söz konusu metinlerin neşredildiği çalışmalar verilmiş olacak ki Clark'ın çalışmasından bahsedilmemiştir. Ancak ilgili neşir çalışmaları da eksiktir. Örneğin, A. Şen tarafından hazırlanan *Uigurische Sprachdenkmaler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri* (2004) isimli yüksek lisans tezinden bahsedilmemiştir. Oysa ki eldeki çalışmada *RKL05, KKL051, KKL053, KKL054, KKL057, KKL058, KKL125, KKL126* numaralarıyla verilen metinler daha önce Şen'in çalışmasında neşredilmiştir. Bu sebeple Şen'in çalışmasından da bahsedilmesi gerekmektedir. Bunların yanı sıra Çin'de söz konusu metinlerle ilgili Çince ve Yeni Uygurca çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan sadece, Li Jingwei ve Geng Shimin'in birer çalışmasından bahsedilmiş ve yararlanılmıştır. Diğer çalışmalar da tespit edilerek eldeki çalışmaya eklenmelidir.

2. Eski Uygurca metin neşri çalışmalarında, okuyucuya veya araştırmacıya, çalışmada neşredilen fragmanlar hakkında bir ön bilgi vererek kolaylık sağlaması vb. sebepler bakımından fragman tablosu veya listesi olmazsa olmazlardandır. Ancak çalışmada, neşredilen fragmanların bir tablosu yahut listesi bulunmamaktadır. Çalışmada neşredilen fragmanların bilgisine ancak ilgili fragmanın neşredildiği sayfada ulaşılabilmektedir. Bu sebeple bütünlüklü olarak ilk defa bu çalışmada neşredilen yüz bir metnin hangi metinler olduğu bilgisi de ilgili metnin neşredildiği sayfaya bakılmadığı takdirde bilinmemektedir. Bu bakımdan çalışmaya bir fragman tablosu veya listesi eklenmesi faydalı olacaktır.

3. Çalışmanın *Transkripsiyon* bölümünde metinler *Resmî Kayıt ve Listeler (RKL)* ve *Kişisel Kayıt ve Listeler (KKL)* şeklinde sınıflandırılarak bu başlıklar altında neşredilmiştir. Ancak resmî kayıt ve listelerin ve kişisel kayıt ve listelerin içeriklerinin ne olduğu ve neden ilgili başlık altında ele alındığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca *Kişisel Kayıt ve Listeler* başlığı altında neşredilen metinlerden *KKL056* numaralı metin sadece şahıs adlarının listelendiği bir metinken, *KKL057* numaralı metin çeşitli şahıslara verilen şarap miktarını gösteren bir metindir. Bu sebeple söz konusu metinler için resmî ve kişisel sınıflandırması oldukça genel bir sınıflandırma olup bu sınıflandırma daha da özelleştirilebilir.

4. Çalışmanın *Transkripsiyon* adlı neşir bölümünde metinler neşredilirken sadece yazı çevrimi (transkripsiyon) verilmiştir. Oysa Eski Uygurca metinlerde imlâ konusu da oldukça önemlidir. Bu sebeple neşredilen metinlerin harf çevrimi (transliterasyon) de verilmelidir.

5. Eski Uygurca kayıt ve liste metinleri özgün ve sivil metinler olup, bu metinlerde imlâ, içerik, terminoloji gibi üzerine açıklama gerekebilecek pek çok unsur bulunmaktadır. Mesela vergi çeşitleri veya ölçü çeşitleri ve birimleri bunlara örnek verilebilir. Ancak çalışmada herhangi bir *açıklamalar* ya da *notlar* bölümü bulunmamaktadır. Sadece birkaç dipnotta okuma, anlam veya kökene dair bilgi verilmiştir.

6. Çalışmada bir sonuç bölümü bulunmamaktadır. Genelde Eski Uygurca metin neşri çalışmalarında sonuç bölümü bulunmaz ancak bu çalışma ilgili metinler üzerine yapılmış ilk bütüncül çalışma olması sebebiyle çalışmanın diğer çalışmalardan farkı, önemi, alana faydaları üzerinde durulan bir sonuç bölümü eklenebilir.

7. Çalışmanın *Önsözü*'nde Eski Uygurca kayıt ve liste metinlerinin para ve ölçü birimleri, eşya adları, yiyecek-içecek adları ve özellikle kişi adları bakımından önemli bir dil malzemesi olduğu vurgulanmıştır ancak bu adların herhangi bir listesi verilmemiştir. *Dizin* bölümünde ise tüm sözcükler alfabetik olarak verilmiştir. Bu sebeple söz konusu adları okuyucuya veya araştırmacıya toplu bir şekilde sunmak için *Dizin* bölümü içerisinde bahsedilen adların ayrı bir dizini yapılabilir ya da bu adlar *Dizin* bölümü dışında liste olarak verilebilir.

Berker Keskin tarafından hazırlanan bu çalışma doğrudan Eski Uygurca kayıt ve liste metinlerini ele alması bakımından öncü ve bütüncül bir çalışma olup oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra çalışmada neşredilen yüz kırk beş metinden yüz birinin bütünlüklü olarak ilk defa bu çalışmada neşredilmiş olması bu çalışmayı ayrıca değerli kılmaktadır. Ayrıca bundan sonraki baskıda yukarıda bahsedilen düzeltme ve eklemelerin yapılması, çalışmanın okuyucular ve araştırmacılar için daha kullanışlı ve yararlı olmasını sağlayacaktır. Bu vesileyle Berker Keskin'i tebrik eder ve bu çalışmanın Eski Uygurca araştırmalarında faydalı olmasını dileriz.

KAYNAKÇA

- Clark, L. (2004). Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.), (Unpublished Doctoral Thesis), Bloomington: Indiana University.
- Keskin, B. (2023). *Eski Uygurca Kayıt ve Listeler*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Li Jingwei (1996). *吐鲁番回鹘文社会经济文书研究 [Turfan Uygurlarının Sosyo-Ekonomik Belgeleri Üzerine Araştırma]*. 乌鲁木齐市 [Urumçi]: 新疆人民出版社 [Sincan Halk Yayınevi].
- Radloff, W. (1906). Uigrische Schriftstücke, in Text und Übersetzung. (Ed. A. Grünwedel). Bericht über archäologische Arbeiten in Idikutschari und Umgebung im Winter 1902-1903 Vol. I içinde (s. 181-195). München: Verlag der K. B. Akademie der Wissenschaften.
- Radloff, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler*. Leningrad: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften.
- Şen, A. (2004). Uigurische Sprachdenkmäler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.